Tijdschrift

voor

Indische Taal-, Land- en Volkenkunde

Uitgegeven door het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

Deel LXV

Aflevering 1 en 2

1925

Batavia
ALBRECHT & Co.

Den Haag
M. NIJHOFF

Het Huwelijk op Rote

door

F. H. van de Wetering.

Leeftijd.

Aangaande de opvatting op welken leeftijd een roteneesche jongeman mag trouwen, bestaat er een groot verschil in hetgeen vroeger als gewoonte werd beschouwd en tegenwoordig als behoorlijk wordt geacht. Het schijnt in den ouden tijd gebruikelijk te zijn geweest, dat jongelieden niet onder de twintig jaar huwden; de vele oorlogen met hunne verbodsbepalingen zullen daar wel niet vreemd aan zijn geweest. Maar tegenwoordig trouwen de meisjes reeds op vijftienjarigen leeftijd, hetgeen bij de jongemannen in West-Rote zelden, doch in Oost-Rote vaak voorkomt. De meest gebruikelijke leeftijd voor den roteneeschen jongenman is echter achttien tot twintig jaar. „Vroeger huwde men op ouderen leeftijd", zei men mij in OEpaoe, „want toen liepen de kinderen nog tot hun dertiende jaar naakt; zij hadden nog geen schaamtegevoel, want dat kwam eerst later".

De meest juiste omschrijving van den huwbaren leeftijd is wel de bepaling of men in staat is voor zich zelf te zorgen: voor eene vrouw beteekent zulks of ze slimoets kan weven, eten koken en op het huisgezin passen; voor den man: of hij in staat is een tuin te maken, de sawah kan bewerken en in het bosch werken.

Niet onaardig is de opmerking, dat bij meisjes de vraag of ze huwbaar is, samenhangt met de kwestie wie om haar hand komt vragen. Bij een „aardig" aanbod achten ouders en familieleden den leeftijd van het meisje spoedig voldoende om te trouwen, terwijl in het

tegenovergestelde geval de jeugd van de aangebedene een gemakkelijk smoesje voor de weigering kan worden.

Is dus een leeftijd van vijftien jaar voldoende voor een meisje om te huwen, men houdt hier geen rekening met de vraag of zij hare maandstonden reeds heeft. Over heel Rote kreeg ik altijd hetzelfde antwoord, namelijk dat een jong meisje daar niet op behoefde te wachten. Sommigen vertelden daar wel bij dat zulks vroeger behoorlijk werd geacht, maar de reden waarom dan tegenwoordig niet meer, wist niemand te verklaren. In Dengka en Toedameda zei men eenvoudig dat de menstruatie niets te maken had met den leeftijd waarop meisjes mochten huwen, want ten eerste verschilde nog al eens de tijd waarop die verschijnselen zich voor het eerst openbaarden en ten tweede kwam dat toch wel later nadat men gehuwd was. In Korbaffoe stelde men als eisch dat de borsten beginnen te zwellen. Dat meer ontwikkelde Roteneezen hier anders over denken, doet niets af aan de stelling dat men op Rote de menstruatie niet als eisch stelt alvorens een meisje huwbaar mag heeten.

Kinderverloving.

Kinderhuwelijken kwamen noch komen op Rote voor, zelfs kinderverlovingen zijn zeldzaam. In sommige rijkjes zeide men mij ze vroeger gekend te hebben, maar tegenwoordig bestaan ze niet meer; in andere deelen van Rote daarentegen kon men echter wel veel daarvan verhalen en bleek mij dat zulke verlovingen, die feitelijk geheel buiten de kinderen omgaan doch door de wederzijdsche ouders beklonken worden, een buitengewoon doel hebben. Zoo'n kinderverloving heet „Balaták," waarmee bedoeld wordt, dat een meisje als de aanstaande vrouw voor een jongeling gereserveerd wordt. In dat geval noemt men het meisje „ina-ana nanabalaták."

E. Rissy van Toedameda-Tie vertelde mij: „Zulke kinderverlovingen behelzende afspraken tusschen twee

Twee Roteneesche bruidsparen.

Roteneesche feestgangsters.

ouderparen om hunne kinderen met elkaar te laten huwen als zij zijn groot geworden, geschieden wel tusschen twee families van het Radja-of Fettorgeslacht; verder tusschen rijkaards, opdat hunne bezittingen in één hand blijven, of tusschen broer en zuster want men ziet graag een huwelijk tusschen de kinderen van broer en zuster; zulk een neef en nicht zijn elkaars „saoe toeti talike", hetgeen wil zeggen „een huwelijk waarbij de buikbanden aanéén worden gelascht", dus: het over en weer trouwen van families.

Zulk eene belofte heet ook „balabae" waarbij de ouders van weerskanten beloven om wanneer hunne kinderen zijn groot geworden geen ander meisje te zullen vragen voor hunnen zoon, of een ander aanzoek te aanvaarden voor hunne dochter. En om zulk een verbond te bezegelen, geven de ouders van den jongen dan een snoer koralen aan die van het meisje. Elders geeft men vijf gulden of een „habas" d.w.z. een versiersel ven gevlochten goud- of zilverdraad dat als een ketting om den hals gedragen wordt. Dat dit bewijs der ouderbeloften zoo goedkoop is in tegenstelling met den nog al prijzigen bruidschat der Roteneezen komt, omdat de zekerheid der vervulling zoo gering is. Ten eerste kan een der kinderen sterven, ten tweede hebben de jongelieden later het recht de ouderafspraak te weigeren. In beide gevallen moet die gift worden teruggezonden. Zulk een gift heet „ola pepele".

Uit die genoemde weigering blijkt dus dat de ouderafspraak geen huwelijksdwang met zich brengt, hoewel er wel eens stijfkoppige ouders zijn geweest die hunnen wil opdrongen; maar dat eindigde meestal in groote ellende, de kinderen liepen weg of het werd een ongelukkig huwelijk. Daarom kunnen we wel zeggen dat hoogstens vijf procent der beloften een huwelijk ten gevolge heeft.

Is de tijd daar dat de jongeman op een huwbaren leeftijd is gekomen zoodat de ouderafspraak kan worden vervuld, dan zendt men een bode naar de familie

van het meisje met de mededeeling dat over twee dagen de familie komt beraadslagen om de belofte werkelijkheid te doen worden, terwijl dan de „Da nggani eik" („da" bloed, „nggani" overheenstappen, „eik" voet) zal gebracht worden.

Hoewel niet direct in verband met kinderverloving staande, is toch zeer eigenaardig het roteneesche spreekwoord: „kènok boeima neoe afoe, dala dea-ma neoe hai", hetgeen beteekent: „gij gaat in de asch zitten en roostert uw rug tegen het vuur", doelende op een jong meisje „dat met een oud" doch rijk man trouwt.

Ongehuwd-blijven.

Ongehuwd-blijven acht men over het algemeen vreemd en ongepast, vandaar dat men mij een groot aantal oorzaken ter verklaring opgaf. Ouders vinden het altijd onaangenaam als een kind niet trouwt, want zoo sterft het geslacht uit en hebben zij geen nakomelingschap. „Het is een teeken van weinig liefde", zoo zei iemand mij in Tie, „want zoo'n man of vrouw schijnt niet te verlangen, dat de namen der geliefde afgestorvenen en die onzer voorvaders blijven voortleven." [1]) Alleen egoistische broers en zusters hebben wel eens een goed woord voor haar, die zich tot het ongehuwde leven voelt aangetrokken, want een arbeidzame zuster als hulp in de huishouding bij het werken in den tuin of het weven der slimoets is niet te versmaden. Soms geeft men wel eens de schuld aan armoede, zoodat de familie van den jongeman niet in staat zou zijn den bruidschat te betalen, maar dit is meer een verzinsel, gelijk anderen mij verzekerden. Zoo'n man blijkt een luiaard te zijn, die geen lust heeft zich bij het arbeiden in te spannen om het noodige voor vrouw en kinderen bijeen te brengen; het zijn vaak de gierigaards die bang zijn om te „deelen"; de dommen die geen kans zien fatsoenlijk een tuin aan te leggen en voor den oogst te zorgen. Ook komt het

1) Zie in dit Tijdschrift „De Naamgeving op Rote". Deel LXIII aflevering 2 pag. 402 v.v.

voor wegens impotentie van zoo'n man hetgeen „longèk mate" (letterlijk: „dood geslachtsdeel") heet. Zoo iemand kleedt zich geheel als man, doet het gewone mannenwerk en wordt „Dape tooe" („als een man") genoemd, terwijl de vrouwelijke impotenten, die geheel als vrouw gekleed zijn en vrouwenwerk verrichten „Dape inak" („als eene vrouw") heeten. Ik vernam o.a. eens van eene vrouw uit het dorp Nggaoek, die een zeer knap gezicht had maar niet kon trouwen, omdat zij volgens getuigenis van haren vader en allen die bij de bevalling harer moeder getuigen waren geweest, noch als man noch als vrouw werd geboren. [1])

Sommige mannen wenschen niet te huwen, omdat zij bang zijn hunne vrijheid kwijt te raken, een reden die ook menig zelfstandig meisje weerhoudt om in het huwelijksbootje te stappen, waar de man altijd het roer in handen houdt. Andere vrouwen zijn bang voor de bevalling, die zoo dikwijls den dood ten gevolge heeft, vooral hier op Rote waar de kraamvrouwsterfte nog al groot is; of zij zien er tegen op om kinderen groot te brengen en al de moeiten mee te maken, die kleine kinderen hunnen ouders bezorgen.

Daarbij komt nog het recht van den man om na eenigen tijd meerdere vrouwen te nemen, want dit weerhield reeds vroeger maar weerhoudt vooral nu in dezen tijd van vooruitgang en christendom sommige vrouwen om te huwen.

Mijn vriend Meroekh van Dolassi vertelde mij eens: „Dat het een schande voor een rijke familie geacht werd wanneer een flinke zoon geen huwelijk aanging, hij belemmerde de voortzetting der familie en daarbij rijst de vraag aan wien het familiebezit in de toekomst zal vervallen. Aan een flinke jonge vrouw, die alle huwelijksaanzoeken blijft afslaan, wijst men steeds weer op

---

1) Bij Dr. Herman F. C. ten Kate, „Verslag eener reis in de Timorgroep en Polynesië" lezen we: „Hermaphroditismus moet, volgens zeggen der inlanders, op Rote in verschillende landschappen voorkomen".

de toekomst en men vraagt wie haar wel zal onderhouden als zij oud is en wie haar verzorgen zal in dagen van ziekte; heusch het is dan beter om kinderen te bezitten. Wordt een vrijgezel vaak bespot, voor een ongehuwde vrouw heeft men meer medelijden, omdat zij nu als maagd moet sterven."

Als een bekend spreekwoord ten opzichte van menschen die den huwelijken staat verwerpen, geldt:

„Lakapado no mèa do
Laka soemba sai-boa";

hetgeen beteekent: „Zij zijn gelijk aan een klappernoot en een lontarvrucht die geen pitten noch inhoud hebben".

De voorrang.

In den ouden tijd gold het als een vaststaande wet, dat de jongere niet voor de oudere een huwelijk („sasaok") mocht aangaan. Men zei eenvoudig: „de oudere heeft den levensweg geopend, dus is aan haar of aan hem ook het recht om eerder te trouwen. Hierop wijst ook de mededeeling, die Anibaï Bo'ik, priester uit den stam van Soeki te Ba'a mij deed inzake het roteneesche priesterambt, namelijk dat zijn jongste zoon hem behoorde op te volgen zoowel in de priesterlijke waardigheid als in het bewonen van het stamhuis, want de ouderen behoorden voor den jongste te trouwen en hadden dus al een eigen woning.

Een voorgaan van de jongere, vooral bij de dames, werd een schande geacht voor de oudere zuster en men zou haar domheid verwijten of zij zou geplaagd worden, omdat zij zoo leelijk was dat de jongere zuster meer kans kreeg. Daarom gingen de ouders zulks ook tegen, want zij vreesden de jalouzie van de oudste. Ook noemden zij het eene berooving van het eerstgeboorterecht, aangezien de vader en moeder nu spoedig hunne namen zouden veranderen naar het oudste kleinkind, de zoon van den jongsten zoon, terwijl het kind van den oudsten

zoon eigenlijk alleen het recht had om zijne grootouders van een naam te voorzien. [1])

Was men vroeger zeer streng ten opzichte van dezen regel, men bevorderde er dan ook vaak eenen ongewenschten omgang door tusschen de jongelieden, die niet op hun oudere broeder of zuster wenschten te wachten. Langzamerhand is dan ook in de practijk deze gewoonte veranderd, al zullen de ouders heden ten dage nog het oude motief dadelijk aangrijpen bij een ongewenscht aanzoek; ja, zij brengen het ook nog wel bij een gewenschte partij te berde, opdat men toch vooral maar bewust zij, dat men feitelijk verboden dingen doet.

Heeft de oudere echter eenmaal een aanzoek afgewezen, dan behoeft de jongere ook niet meer te wachten, maar heeft recht om de geboden kansen waar te nemen.

Van tweelingen geldt echter nog onveranderd de oude gewoonte, want de geesten zouden tusschenbeide komen en ongeluk brengen, wanneer men hierbij van den gestelden regel afweek. In Dengka vertelde men een oud verhaal, waarbij een bekende voorouder ook een tweeling had gekregen. Toen de jongste later de vaderlijke toestemming verzocht om een meisje te vragen, weigerde deze beslist en stelde tot eisch dat eerst de oudste getrouwd moest zijn alvorens de jongste zijn keus mocht maken. „En aan dit goede voorbeeld onzer voorouders hebben wij ons te houden", zeggen de Dengkaneezen.

Dat het voorgaan van den jongste zeer ongewenscht blijft onder de Roteneezen verduidelijkt het volgende:

Wanneer de ouders vernemen dat hun jongste zoon of dochter reeds zekere betrekkingen hebben aangeknoopt, overleggen zij met de ouders der andere partij, terwijl ook de oudsten in het dorp alsmede de familieleden tezamen worden geroepen om over deze aangelegenheid te beraadslagen. Het meisje gaat altijd vrij uit, hoogstens verwijt men haar hare voortvarendheid om

[1]) Zie in dit Tijdschrift „De Naamgeving op Rote".

de oudere zuster de loef af te willen steken, doch de jongeman wordt beboet met minstens vijf gulden terwijl een dier wordt geofferd. Zoowel het geld als het vleesch van dit offerdier worden verdeeld en door al de aanwezigen gegeten, opdat zij allen de verantwoording zullen dragen van deze daad. Zulk eene bijeenkomst wordt altijd belegd in het huis der ouders van het meisje. Eerst hierna gaat men over tot de gebruikelijke bruidschatvaststelling en al datgene hetwelk straks regelmatig zal worden beschreven.

Verboden huwelijken.

In het algemeen kan gezegd worden, dat het huwelijk in den stam („lèo") absoluut verboden is. Vroeger stond die wet zóó onveranderlijk vast, dat er geen ontkomen aan was, hoewel ik daarentegen ook weer een verhaal gehoord heb, waarin juist beweerd werd, dat in die grijze oudheid toen er nog maar weinig menschen op Rote woonden, men wel onderling huwelijken aanging.

Maar dat verhaal staat geheel op zichzelf, want overal elders verzekerden de Roteneezen mij, dat huwen in den stam („sao oema na") verboden is en als overspel („hohònge") en bloedschande beschouwd wordt, gelijk staat aan gemeenschap tusschen broers en zusters, allerlei ziekten („hedis") ten gevolge heeft. Immers alle menschen van één stam hebben dezelfde voorouders („be'i-ba'i"), dus blijven elkanders broers en zusters.

Tegenwoordig rekent men wel eens anders, want nu er zooveel menschen op Rote wonen, zijn de stammen gesplitst en bestaan de hoofdstammen weer uit onderdeelen („nggi-lèo"). Dat wil zeggen, men is een der bekende helden („palani") uit den hoofdstam tot voorvader van een bijstam gaan rekenen. Zoo komt het wel voor dat kinderen uit zulke bijstammen met elkander huwen, want ze achten zich geen familie („bobongik" of „tititi nonosik") meer.

Een andere wijze van huwen in den stam is de volgende. Wanneer een vreemdeling, b.v. een man uit een

ander koninkrijk („noesak"), in den stam is komen wonen, zoo wordt hij langzamerhand geheel tot dien stam gerekend. Ondanks dit zal men later toch geen bezwaar hebben, als hij met een der meisjes uit hun midden trouwt. Wel geldt dit voor zijne uit dezen echt geboren kinderen, zij worden tot dien stam gerekend.

Als eerste gevolg van een huwelijk in denzelfden stam ziet men — volgens roteneesche opvatting — allerlei ongelukken gebeuren, zoowel voor ouders doch speciaal voor de kinderen. Overal kreeg ik een gedetailleerde opgave van ziekten, die kinderen uit zulk een huwelijk ten deel vallen, stom-, doof-, kreupel-, lamheid enz., doch speciaal koorts; ja, in Loleh vertelde iemand dat als zulke kinderen koorts kregen, zij erg met de oogen gingen draaien. Elk onderzoek met de ingewanden van offerdieren („sioela") of met het meten der lans („té ai"), komt meestal tot hetzelfde resultaat, namelijk dat de ziekte door de vertoornde voorouders werd gezonden, aangezien zij zich niet met het huwelijk der ouders kunnen vereenigen.

Wanneer in vroegere dagen zoo'n huwelijk pas bekend werd, was het hier en daar geoorloofd om zich de bezittingen van dien man toe te eigenen, diens goederen te stelen, terwijl de rechters dit oogluikend moesten toelaten.

Het huwen in den stam heet in het koninkrijk Dengka „sasao nggèloetaè" (trouwen met een broer) en wie daartoe overgaat, heeft vergeving te vragen aan de voorouders door het brengen van offers („sosòngok"); speciaal moet hulp gezocht worden bij twee voorouders die ook vroeger in den stam zijn gehuwd, namelijk Nggeloe en Nggoma. Van dit offer heet het, dat dit bestaat uit een kip en een varken. Deze dieren worden naar een pleisterplaats op den weg („ofoe") gebracht, dat wil zeggen naar die plaats waar het bivak wordt opgeslagen voor de volgelingen van den Radja. Het zijn meestal plaatsen waar men steenen heeft opgestapeld om een goede ligplaats te hebben. Welnu, nadat de

offeraar („manasonggo") zijn offer heeft gereed gemaakt, beklimmen de twee echtelieden de ofoe aan den eenen kant en dalen aan de andere zijde weder af. De bedoeling is, dat zij hierdoor van stam veranderen, dat wil zeggen, dat zij nu tot verschillende stammen gaan behooren, gelijk de vreemdelingen die hier hun verblijfplaats opslaan. Na deze zinnebeeldige handeling worden de dieren geslacht en het vleesch op deze ofoe gekookt.

In Oost-Rote heet het huwelijk in den stam „sasao fetona" of „het trouwen tusschen broers en zusters."

Van Tie valt te vermelden, dat het huwen in den stam „TeloetaE" („onrein huwelijk") wordt genoemd. Als een oud volksverhaal, waarin zulk een huwelijk verboden werd, geldt het volgende:

In den ouden tijd was er een bewoner van Tie „Mandapai Boelan" genaamd, die met zijne zuster „Lioe-Lédo" huwde. Toen het meisje bemerkte dat zij zwanger was, schaamde zij zich erg en wist daarom geen raad waar zij heen moest gaan; al koos zij het woud of een rots tot verblijfplaats, zoo zou men haar toch weer vinden en haar geheim bemerken. Ten einde raad liep zij de zee in en verdronk, haar lichaam veranderde echter in een groote schelp, die op Rote „Ima" (mal. kima, Lat. Tridacna, ook doopvontschelp) genoemd wordt. Toen de menschen van den dood van Lioe Lédo hoorden en daarbij ook de oorzaak vernamen, joegen hare broeders Mandapai Boelan na, om hem te dooden voor zijne daad. Uit angst sprong ook hij in zee en verdronk, terwijl hij in een „Ioe" of haai veranderde. Vanwege deze geschiedenis spraken de voorouders der Tiebewoners: „Saba Nara" en „Sakoe Nara" af, en bekrachtigden bovendien hunne afspraak met den rote-eed, dat zoolang de wereld zou bestaan geen hunner nakomelingen ooit in den eigen stam zouden huwen, maar dat die van Saba Nara altijd met die van Sakoe Nara zouden trouwen. En Saba Nara ook wel Sabarai genaamd, is de voorvader van den

koningsstam aldaar, terwijl Sakoe Nara of Taratoe de stamvader van het Fettorgeslacht is.

Van Termanoe vernam ik van een zekeren Hermanus Manafè, dat hij bij zijn eerste huwelijk met een meisje uit zijn stam met honderd gulden beboet was („holomata" of „hoeta salak").

Behalve het genoemde verbod van het huwelijk in den stam, vond ik nog het volgende: Het is aan de afstammelingen van verschillende voorouders, waarvan de een den ander gedood heeft, verboden met elkaar te huwen. Het is verboden om zijne bruid te kiezen uit eene familie waarvan de vader of moeder is gek geworden, want dan zullen de kinderen uit dat huwelijk ook gek worden. Dit geldt ook voor lepralijders. Waartegen natuurlijk weer offers en afweermiddelen bekend zijn.

Verboden was het evenzoo om de kinderen te huwen van iemand, die in den oorlog gestolen had of die zich op misdadige wijze anderer erfdeel had toegeëigend.

Bloedschande.

In verband met het bovenstaande is het hier ook de plaats om over de bloedschande te spreken. Onder bloedschande verstaat men op Rote huwelijksgemeenschap tusschen broer en zuster, ja zelfs tusschen een man en eene vrouw uit hetzelfde geslacht. Zoo zijn in het zooeven genoemde koninkrijk Tie bijvoorbeeld acht afdeelingen van den koningsstam, terwijl het nu bloedschande wordt geacht, wanneer een jongen uit een der afdeelingen met een meisje uit een andere afdeeling samenleeft. Zoo zijn er ook acht Fettorafdeelingen in den stam waaruit de rijksbestierder wordt gekozen, waarvoor dezelfde regel geldt.

Wanneer nu zulk eene bloedschandige verhouding ontdekt wordt, roept men de gansche familie bijeen om de boeten der overspeligen te bepalen. Apriori wordt de grootste schuld bij den man verondersteld en moet hij de zwaarste boete betalen. Zoo moest een man hier

vroeger het volgende betalen: een nieuwe geweven slimoet en een zilveren halssnoer; het meisje werd beboet met een nieuwe saroeng. Rijke menschen zagen zich echter zwaarder veroordeeld, bijvoorbeeld het twintigvoud der genoemde goederen. Tegenwoordig betaalt men vaak met geld: de man vijf en twintig gulden of meer, de vrouw vijf gulden; ook geeft men wel schapen, varkens, kralen enz. tot dien prijs. Deze boeten waren gedeeltelijk ten voordeele van den koning of voor het betrokken stamhoofd, terwijl het andere deel aan de ouders van het meisje werd toegewezen. In 1920 is er nog eens een twist geweest tusschen een Radja en een Fettor over deze boete-oplegging. Bedoelde Fettor had twee bloedschandige lieden tot honderd gulden boete veroordeeld en zond daarop een vierde van die som aan zijn vorst, terwijl hij en de stamhoofden of temoekoengs („manèsio") zich met het grootste deel tevreden stelden. De Radja zond het boetegeld terug, omdat hij, als door het Gouvernement erkend Landschapshoofd, geen boetegeld voor zichzelf mocht accepteeren. Misschien was de verdeeling niet naar zijn zin!

Dat er ooit doodstraf heeft bestaan voor zulke lieden, heb ik nimmer vernomen.

Wat nu de uitdelging van het bedreven kwaad betreft, riep men den offeraar te hulp. Deze vergadert wederom des avonds de gansche familie, terwijl de beide schuldigen op den grond gehurkt tegenover elkaar worden geplaatst. Tusschen hen in wordt een bord gezet met rijst en het oor van een offerdier („banasosòngok"). Het bloed van zulk een dier — een zeug, een schaap, een geit of een kip — wordt gebruikt om het kwaad uit te wisschen. De offeraar neemt daarna de rijst en strooit deze over de schuldigen onder het prevelen van allerlei woorden. Hij vraagt den geesten onder het aanbieden van een offer, bestaande uit het vleesch der offerdieren om de jongelieden te beschermen, opdat zij niet meer in die zonde zullen vallen. Het offer geldt ook vaak de beide voorouders Sio Laïka en Hitoe

Oëboka, want volgens de Roteneezen zijn deze het, die in het bijzonder de bloedschande haten.

Vervolgens wordt het vleesch gekookt en neemt de geheele familie, ook de schuldigen, tezamen deel aan den maaltijd. Gedurende het eten moet het donker in huis zijn, want zegt men: „de daad dezer beiden is ook een werk der duisternis geweest."

De priester legt hierna een ei en een pisangblad gereed, waarmee hij den volgenden dag naar een kruisweg gaat en daar gekomen het ei laat vallen en het blad wegwaaien. Hier zegt hij dan: „Molo manoe tolo do leto hoendi do". („Zooals het ei stuk is en het blad weggewaaid, zoo is de zonde uitgewischt"). Na deze plechtigheden zendt men een hunner vaak naar een andere plaats of huwt hen zoo spoedig mogelijk beiden uit. Dit huwen wischt eigenlijk pas voor goed geheel de schande uit.

In Keka vernam ik hierover het volgende:

Wanneer twee schuldigen aldus gescheiden zijn, doch het blijkt dat het meisje zwanger is, dan zoekt men zoo spoedig mogelijk uit een anderen stam een echtgenoot voor haar. En al is het dan ook bekend, dat de eerste man de werkelijke aanstaande vader moet zijn, toch wordt het kind geacht aan dien tweeden man te behooren en wordt hij als de wettige vader beschouwd. Tegen zulk een gedwongen huwelijk heeft het meisje niets in te brengen, terwijl men gewoonlijk tegen haar zegt, wanneer zij ongezind is de nieuwe schikking te aanvaarden: „Wie hebben je toegestaan om de 'adat te overtreden en met een familielid te leven? Nu omdat je dat buiten ons hebt gedaan, besluiten wij nu buiten je wil om je van dezen man te voorzien". Die tweede echtgenoot, die werkelijk dan geen benijdenswaardige positie bekleedt, betaalt echter een gereduceerden bruidschat, meestal de helft van het eigenlijke bedrag dat men voor haar zou vragen als ze nog maagd was. Ter illustratie hiervan:

Né'e Dano, dochter van Dale Dano had met Bela Hoeak zoon van haar oom Hoe'a Lea samengeleefd; voor haar heeft men toen een man uit Termanoe gezocht, terwijl hij slechts een bruidschat behoefde te betalen ter waarde van 15 beesten, precies de helft van den bedoelden prijs.

Indien men ieder der schuldigen niet strafte op de boven beschrevene wijze en hen scheidde, zouden ziekten en rampen het gevolg kunnen zijn, zoowel voor de familie als voor de beide lieden. Vooral zij zouden aan de gevolgen van hunne daad sterven, want de voorouders zouden hun geen hulp meer schenken doch zich terugtrekken. Ook kwam het wel voor dat door allerlei familieleed de kwaaddoeners hunne zonden beleden, opdat wellicht door hunne bekentenis het leed zou worden afgewend.

Het gewenschte huwelijk.

Uit al het medegedeelde blijkt dus duidelijk, dat het huwelijk buiten den stam het gewenschte is, hetzij tusschen de stammen van een koninkrijk onderling, hetzij tusschen de verschillende koninkrijken. Al is het waar, dat men vele gegevens kan verzamelen waaruit blijkt dat twee stammen over en weer trouwen, toch is het mij niet mogelijk geweest om daar eene vaste lijn in te vinden. Zelfs daar, waar het heet dat de voorouders het huwelijk tusschen twee bepaalde stammen hebben vastgesteld, ziet men toch weer eene menigte afwijkingen in de opvolging der overigens zeer geëerbiedigde wenschen en bevelen der stamvaders. Reeds zagen we, dat men het liefst een huwelijk ziet tusschen de kinderen van broer en zuster, waartegen geen bezwaar bestaat aangezien de zuster door haar huwelijk tot den stam van haren echtgenoot gerekend wordt en niet meer tot dien van haar broer behoort. Zulk een huwelijk heet behalve het genoemde „sao toeti talike" ook wel „kabi toök" („kabi" trouwen, „toök" oom). Bij deze wijze van uithuwelijken speelt het erfrecht

ook eene rol. Het gewenschte huwelijk op Rote is het exogamische huwelijk met den voor het vaderrechtelijk huwelijk kenschetsenden bruidschat; alle Staatsbladen omtrent de regeling der huwelijken voor Inlandsche Christenen en alle Hulppredikerswenschen ten spijt, verkiezen zelfs de meeste christenen hier zulk een door den 'adat bekrachtigd huwelijk boven of vaak naast een Christelijk huwelijk. Hoeveel vrome wenschen de Heer J. Hessing ook in de „Timorbode" uit, hoeveel christelijke leeringen hij ook tot staving van zijne opvatting van het christelijk inlandsch huwelijk bijeenbrengt, de practijk — en dáár gaat het om — leert ons dat de Rotenees, ja zelfs nog menig godsdienstleeraar den ouden huwelijks-'adat verkiest en daarom volgt. Het volgen van de oude gewoonten als een zaak van piëteit en fatsoen wordt keurig uitgedrukt in het roteneesche spreekwoord dat men hier steeds aanhaalt: „Dalanoesak, hènè toengga lelesoe do tingga toengga hedahoek" hetgeen wil zeggen: „huwen met de deur te gebruiken en ingaan langs de trap van het huis". Door dezen bruidschat [1]) krijgt het roteneesche patriarchaathuwelijk ook pas zijn beslag, want zonder dezen bruidschat behooren de kinderen alleen aan de moeder en worden zij tot haar stam gerekend. Van menschen, die zonder bruidschat getrouwd zijn, zegt men „ala sao hi-hik", „zij zijn zonder formaliteiten gehuwd"; zoo'n vrouw heet „ina beli-ták", dat wil zeggen „eene vrouw voor wie geen bruidschat gegeven is", en hare kinderen heeten „ana beli ták."

Van Loleh hoorde ik over de samenstelling van dien bruidschat het volgende verhaal. In den ouden tijd kwamen twee immigranten van het ten westen liggend eiland Ndaoe namelijk Seda-aman Lįmaloma en Toto-

---

1) Jonker Woordenboek bladz. 41:
Beli, kosten, prijs, waarde.
Belis, datgene, wat voor een meisje bij het ten huwelijknemen moet betaald worden, hetzij in goederen of in geld, nòke belis, die koopsom eischen, fè belis, die koopsom voldoen.

aman Talofoea, die daarop twee meisjes ten huwelijk vroegen uit de dorpen Kende en LinioE in het rijkje Loleh. De eerste jonkman huwde met Poea Kende en de tweede met Foenoe Kole. De vaders van deze meisjes, respectievelijk Kende Balabia en Lini Moeti genaamd, vroegen een bruidschat welke in de dichterlijke taal „DokodoE FaE-Tena" („DokodoE" begeeren, eischen; „FaE-Tena", dichterlijke uitdrukking voor beesten; dus een bruidschat eischen bestaande uit beesten) en „Taï-boni beli batoe" („Taï-boni" iets verlangen begeeren; „beli batoe" dichterlijke uitdrukking voor een betaling met versierselen; dus: een bruidschat eischen bestaande uit versierselen) heette.

Na het betalen van dezen bruidschat, waren die ouders echter nog niet tevreden, doch eischten alsnog „Meda lilo" (soldeeren met zilver, dus: één en ander aanvullen met zilver) en „Mila Selak" (slijpbamboe om te polijsten, dus het bedrag rondmaken), eerst hierna mochten de juffers hunne mannen naar Ndaoe volgen.

Stand en afkomst.

Aangezien het roteneesche volk zeer democratisch van aard is, kan het ook geene verwondering wekken, dat het huwen tusschen menschen der hoogere standen, bijvoorbeeld het konings- en fettorgeslacht geoorloofd is met lieden van z.g. geringe afkomst. Zulke huwelijken komen zeer vaak voor; zoo was de oudkoning van Termanoe, Stefanus Amalo, met iemand uit het gewone volk van het dorp Inggoefao getrouwd, gelijk de oudkoning van Ba'a, Toulasi Loesik, ook zulk een morganatisch huwelijk had aangegaan.

Is zulk huwen zonder aanzien van stand eenerzijds toegestaan, aan den anderen kant kan men ook weer zeggen, dat het de rijken zijn die het voorrecht hebben om met de konings- en fettorafstammelingen te trouwen. Om eenigszins den omvang van den roteneeschen adel te kennen, herinner ik aan de mededeeling

van Dr. Herman F. C. ten Kate, [1]) waar hij mededeelde, dat in Termanoe op 6966 zielen niet minder dan 3526 personen van vorstelijken bloede voorkwamen, namelijk 1021 radja's-moeda en fettors-moeda, 1030 prinsessen, 738 jongens en 737 meisjes, precies 50.76% der geheele bevolking uitmakende.

Als een roteneesch spreekwoord, waarin de gewoonte van het huwen tusschen adel en burger als gebruikelijk wordt voorgesteld, gelde:

„Manèk mana-sao manggaraoen,
ma kamasoeik manasao hata-ták".

hetgeen wil zeggen: „koningen en fettoren of rijken zijn gewoon om met nederigen en armen te huwen."

Toch wil deze gewoonte niet zeggen dat de Rotenees niet om afkomst en z.g.n. „hooge geboorte" geeft; integendeel een der eerste dingen, die men een ander in twist voor de voeten werpt, is zijne nederige geboorte of men zal zich er op laten voorstaan, dat men van koningsfamilie — vaak zonder een cent — is. En ook bij sollicitaties gaf de candidaat er dikwijls bij te kennen dat ik niet zoo min van hem moest denken, want — en hier volgde een lange familierelatie — hij was nog geparenteerd aan den vorigen vorst van TalaE of ander miniem rijkje, toen daar nog koningen in gebruik waren. En menig vooruitstrevend Rotenees, die een gouvernementsbetrekking bekleedt, heeft „een blauwtje geloopen" bij eene schoone uit vorstelijke familie, toen hij meende dat met zijne betrekking elke woning openstond om hem als schoonzoon te ontvangen.

Dat zoo'n huwelijk van een burgerjongen of -meisje met iemand uit een vorstelijke- of adellijke familie eene eer blijft, wordt duidelijk uitgedrukt in:

„Hataholi ma-oeak, do ma-nalèk,
ana hene Ledo roan, ma ana kaè Boelan oeman;"

hetwelk beteekent: „die man heeft geluk, hij is opgeste-

1) Verslag eener reis in de Timorgroep en Polynesië pag. 209—243.

gen tot de kamer van de zon en hij is opgeklommen tot het huis van de maan."

Waar weer tegenover staat, dat de adellijke man in eene kleine huiselijke oneenigheid reeds tegen zijne vrouw zegt (of ook omgekeerd): „je gedrag en je 'adat zijn gelijk aan die der dieren of kleine burgers." Zijn de kinderen ongehoorzaam, dan zegt zoo'n vader: „Je gedraagt je precies als de dieren of je burgerlijke moeder."

Inzake het bedrag van den bruidschat, maakt het weinig verschil, wie om de hand der vorstelijke jongedochter komt. Reeds van te voren heeft men een prijs geschat, die later gevraagd zal worden, meestal overeenkomstig de som, die voor de moeder is betaald geworden, terwijl de omvang der huwelijksfeesten mede dien prijs helpt bepalen. Is de aanbidder dus een rijk man, dan betaalt zijne familie den grootsten bruidschat, gelijk dat voor zulk een vorstendochter gebruikelijk is en ook van een adellijk jongmensch zou geëischt worden.

Evenzoo wanneer een vorstelijk persoon om de hand van een niet adellijke dochter komt, dient een bruidschat betaald te worden welke onder kleine luiden gebruikelijk is. Hierbij komt het echter ook dikwijls voor, dat — gezien de kapitaalkrachtige partij — de familie van het bruidje er een paar schepjes opdoet. Dat men echter den bruidschat vermindert terwille van den vorstelijken aanzoeker komt nimmer voor.

Bruidschat voor slaven.

De slavenstand — gelijk men die elders in den Archipel veelvuldig vond — kwam op Rote niet voor; ook brachten de immigranten die niet mee van de eilanden als Ceram, Timor, Ndaoe enz., waar zij vandaan kwamen. [1]) Toch vond men wel een aantal slaven („ata"), maar deze waren de krijgsgevangenen, de schuldenaars,

[1]) Zie: Afkomst der Roteneezen van het eiland Rote. Tijdschrift voor Zendingswetenschap deel 66 4e stuk bladz. 312.

die hunne schulden niet meer konden betalen, ook nadat de familie reeds verscheidene malen was bijgesprongen.

Als een typisch roteneesch verhaal over het verkrijgen van slaven gelde het volgende:

In den ouden tijd was de koning van Keka krankzinnig geworden. Zijne zuster, Me'oe Se'ik, die als regentes gekozen was, deed uitmuntend haar werk.

Het gebeurde eens dat de koning van OEnale, Mesak Nggiri, de hand van deze regentes had gevraagd, doch zij had hem geweigerd. Nu kwam deze OEnalekoning veel te Keka en logeerde dan met zijne volgelingen in het huis van Me'oe Se'ik. Toen zijn aanzoek dan was afgeslagen, zon hij met zijne volgelingen op wraak. Bij eene volgende logeatie stalen zij alles wat maar eenige waarde had, de slimoets, het goud, het zilver, de koralen, het vlechtwerk, enz.

Deze brutale roofpartij, nog wel aangericht door menschen aan wie gastvrijheid was verleend, kon niet ongewroken blijven; heel de Kekasche adel kwam tezamen om naar vergelding te zoeken. Men besloot gezamenlijk onder leiding van de Regentes naar OEnale te gaan en daar de zaak te onderzoeken; toonden de OEnale-menschen zich daar onwillig, zoo zouden zij eene tegenroofpartij houden, desnoods kon er oorlog uit voortkomen.

Te OEnale aangekomen, liet men echter aan de gasten het onderzoek toe, en werd de Radja spoedig gedwongen eene verklaring van zijne daad af te leggen. Het vonnis luidde dan ook: ten eerste: algeheele teruggave van het gestolene, ten tweede: een groote boete als zoengave. Het bleek echter, dat men niet in staat was die groote som te voldoen, zoodat verzocht werd een en ander met slaven te mogen betalen. Een aantal vrije vrouwen werd toen uit OEnale naar Keka gebracht om als slavinnen den Kekamenschen te dienen. Menschen tot slaven maken heet op Rote „maäta". Die slaven hadden geen kwaad leven, terwijl zij langzamerhand geheel tot de familie van den heer werden gerekend, met al de

rechten daaraan verbonden. Het geldt dan ook tegenwoordig voor zer onwellevend wanneer men iemand verwijt een slavenafkomst te hebben, al is het ook weer waar, dat ik krachtens mijne positie tijdens het bijleggen van vele twisten onder de menschen meer dan eens „en passant" vernam dat deze of gene van slavenafkomst was. En dat waren vaak de grootste druktemakers of — maaksters in het koninkrijk! .

Daarom ging ik ook na, hoe men in den ouden tijd dacht over het huwelijk tusschen een slaaf of slavin met een vrije. Uit de verschillende antwoorden, die ik ontving, bleek mij steeds, dat het huwelijk tusschen een vrije met een slaaf of slavin niet dadelijk werd goedgekeurd. Vele der ouden herinnerden zich nog dat het afkeurenswaard genoemd werd; het werd eene beleediging geacht wanneer het vrije meisje door een slaaf werd aangezocht, terwijl de ouders moeilijk de keuze van hun zoon konden ondersteunen wanneer zijne verlangens naar eene slavin uitgingen. Maar hoe meer die onvrijen opgingen in de familie van hunnen heer, des te minder werd de tegenzin voor zulk een verbintenis. De bruidschat bedroeg een klein bedrag, drie tot vijf dieren, en werd door den heer van den slaaf betaald en door dien van de slavin ontvangen. Doch hoemeer zij één werden met de familie van hunnen meester, hoe meer de bruidschat ook met zijnen welstand in overeenstemming werd gebracht. Werden de kinderen uit zulk een huwelijk in het eerst minder geacht en vaak voor slavenkinderen gescholden, nu komt zulks niet meer voor, zelfs zou het onbetamelijk genoemd worden.

Ook schijnen slavinnen vroeger als bijzit („sao tiak") genomen te zijn. Zij hadden dan geen rechten op de bezittingen, ook was het hun verboden tesamen met hun heer de gasten te ontvangen in het huis.

Iemand, die van een slaaf afstamt, dus van gemengd bloed is, heet „hataholi kabalis" of „do kabalis".

Gebruikelijke scheldwoorden op Rote waarbij de slavennaam gebruikt wordt zijn, vooral door voornamen

gebruikt tegen hen die een „mindere" afkomst hebben: „ata boesa bafi", hondvarken van een slaaf; „ata manatao", gekochte slaaf, dus nietswaardige; „ata tao ndalik," onbeschofte slaaf.

Toestemming der ouders.

Om een meisje te vragen, heeft de roteneesche jongeling altijd de toestemming der ouders noodig gelijk het meisje als zij zijn verzoek gunstig wil beantwoorden; en wie het zonder die toestemming zal willen doen („sao lafoefoenik" = met elkaar leven zonder wettig getrouwd te zijn), zal later verkeerd uitkomen. Een der vele geschiedenissen hieromtrent, die mij als bewijs ten dienste staan, is wel die van een jongen van Mokdale en een meisje van Le-kik, die in 1918 hunne ouders toestemming tot hun huwelijk vroegen. De ouders van den jongen hadden ernstig bezwaar en weigerden beslist het meisje zelfs in hun huis te ontmoeten. De jongelui zetten toch door en gingen zoo een vrij armelijk bestaan tegemoet toen zij in het dorp Ndoedalè in een ladanghuisje hun intrek namen. Niet lang na de wittebroodsweken kregen zij echter reeds oneenigheid en de man hanteerde zoo nu en dan de rottan om zijne vrouw onderdanigheid te leeren. De vrouw kreeg hier gauw genoeg van en vluchtte naar de ouders van haren man. Deze antwoordden heel eigenaardig: „Wij kennen geen jongeman M. M. genaamd, die zich uw echtgenoot kan noemen; indien gij hem wel kent, wel ga dan tot hem en maak uwe bezwaren daar kenbaar". Het einde was, dat zij weer van elkaar gingen en als de verloren zoon en dochter tot hunne respectievelijke ouders wederkeerden. Sedert dien is M. M. met een ander getrouwd, maar het meisje is nog ongehuwd.

In zulke gevallen, waarbij een dochter tegen den zin harer ouders met een man gaat samenwonen, zegt men dat de ouders hare dochter zullen „matè'a" (ontkennen, niet meer willen kennen), waarbij zij verklaren hun kind niet meer te erkennen, zoodat ziekten en ongeval

die dochter en hare toekomstige kinderen zullen treffen. Zulk „matè'a" is gelijk eene vervloeking omdat zij dit kind de moedermelk hebben gegeven toen het nog klein was.

Ondanks die noodzakelijke toestemming der ouders, waarbij hunne bemiddeling vereischt wordt, kijkt de roteneesche jongeman toch zelf ook eerst rond („lèo nggè-n," eene vrouw zoeken om te trouwen), terwijl hij probeert de jongedame zelf de gewichtige vraag te doen, alvorens hij zijne ouders verzoekt dat meisje voor hem te vragen.

Wanneer een meisje in een ongeoorloofde betrekking heeft gestaan („hohònge") tot een jongeman en merkt dat zij zwanger is, zoo zal zij zulks haren ouders mededeelen en hen om hulp vragen, doch niet aan den jongeman. En deze mededeeling doet zij ook weer niet persoonlijk maar zal aan een harer vrouwelijke familieleden vragen om dit aan de ouders te zeggen.

Zijn de ouders overleden, zoo treedt de oudste broer in al de ouderrechten en dienen zij hem hunne gevoelens en verlangens mede te deelen. Is er geen oudste broer, zoo worden zij door hun oom onderhouden en treedt hij namens de ouders op. De weezen worden meestal door den oom van vaderskant opgenomen, soms echter door den broer der moeder. Bij de beslissing in huwelijkszaken dienen beiden gekend te worden.

Een bekend spreekwoord voor twee jongelui die de ouders niet willen vereenigen, maar die reeds den bijslaap hebben uitgeoefend, is: „toea-a nò oè labali sò, dè ta tada-má fa-s," „als palmsap en water zich vermengd hebben, kunnen zij niet weer gescheiden worden." [1])

Is dus altijd de toestemming der ouders noodig om een 'adathuwelijk aan te gaan, dit houdt geenszins in, dat de ouders recht hebben hunne kinderen te dwingen

---

[1]) Zie ook Woordenboek Prof. Jonker, bladzijde 28, op „Bali."

om met een jongen of meisje te trouwen overeenkomstig hunne inzichten. Het is natuurlijk meer dan eens voorgekomen, maar dat gaf meestal een ongelukkig huisgezin, zonder liefde doch met veel twist. Andere keeren weten jongemannen in zoo'n geval aan den ouderlijken dwang te ontkomen en vluchten naar een ander rijk, dikwijls verlaten zij hun eiland om op Timor bij familie te gaan wonen.

Meisjes worden meer tot een huwelijk gedwongen, b.v. indien een rijke partij zich aandient of bij een vorstelijk aanzoek. Daarbij hebben sommige onzelfstandige, schuchtere jongedames wel eens een weinig dwang noodig, opdat zij niet alleen zullen achterblijven. Toch vernam ik dat zoo'n meisje tot vergift en zelfmoord in sommige gevallen haar toevlucht nam om aan den ouderlijken dwang te ontkomen. Vluchten naar een ander rijk, gelijk de jongens doen, ging voor hen moeilijker.

Staat dus na het voorgaande vast, dat de ouders niet mogen dwingen, maar dat de kinderen zonder de toestemming van hun ouders geen huwelijk kunnen aangaan, we hebben ook begrepen dat de jongelui in de meeste gevallen zich tegen de ouderlijke keuze kunnen verzetten. Een enkel geval is mij bekend, dat jongelui die samen gingen wonen, later — dank zij de hulp der familie — als getrouwde menschen erkend werden, doordat ruime bruidschatbetaling en „dodèan" (of „tegengave") gegarandeerd werden. Het doorzetten van een huwelijk tegen den zin der ouders in, onterft de jonge lieden niet; ze blijven evenals de andere kinderen hun aandeel in de (meestal onverdeelde) erfenis behouden.

Grondslag van het huwelijk.

Het motief tot het aangaan van een huwelijk is op Rote zelden de liefde, doch het verkrijgen en vermeer-

deren van bezittingen. Hoofddoel is het verkrijgen van kinderen, opdat het geslacht niet uitsterve, maar de namen der voorouders blijven voortleven. Daarom zijn de kinderlooze huwelijken ook bijna altijd bestemd om ongelukkig te zijn, eindigende in echtbreuk of het nemen van een tweede of meerdere vrouwen.

Wel wordt bij het kiezen van een meisje naar hare geschiktheid inzake het werken in huis en op het land gekeken, doch al is ze later nog zoo handig, maar krijgt geen kinderen, zoo zal het huwelijk toch ongelukkig worden. Veelal eindigt het in eene scheiding „nikonda heni sao na" („zijn vrouw doen nederdalen", het huis uitzetten). Met veel eer wordt de vrouw weer naar het huis harer ouders teruggebracht, zelfs de bruidschat wordt niet teruggevraagd, maar het huwelijk is ontbonden en de onvruchtbare vrouw zal geen kans hebben op eene nieuwe echtverbintenis.

Het gebeurt echter ook vaak, dat de man zijne vrouw het leven zuur maakt, haar slecht van voedsel en kleeding voorziet, dikwijls slaat en scheldt met de bedoeling dat zij zal vluchten. Een vrouw, die van haar man vlucht, heeft alle rechten verloren en geeft bovendien den man het recht deze zaak den rechter voor te leggen. Onderzoekt de rechter deze zaak, dan zal de man als een echte huichelaar steeds weer bereid zijn om zijne vrouw tot zich terug te nemen; maar zij, zijne bedoelingen kennende, blijft natuurlijk weigeren en volhardt bij de scheiding („elak"). In zoo'n geval moet bijna de geheele bruidschat aan de familie van den man terug betaald worden.

Behalve dat men een met kinderen gezegend huwelijk verwacht, zullen de ouders van het meisje graag een rijken schoonzoon zoeken, terwijl de jongen naar een gefortuneerd mesje zal uitzien; het bezit speelt bij de huwelijkskeuze een groote rol. Dit wordt aangeduid in het roteneesche spreekwoord:

„Toe malamoemoela soe'i anan,
fo soe'i makabĕtĕk anan.
ma sao makananaé mala ndoloe anan
fo ndoloe malèlak anan".

hetgeen beteekent:

(Men moet) trouwen met het kind van een rijke te kiezen, namelijk het kind van iemand die vele goederen heeft, (men moet) zoeken om een kind van een werkmeester te krijgen dus een kind van een knappen werkmeester!

In verband met het boven gezegde, waarbij dus blijkt dat de liefde niet in de eerste plaats twee zielen samenvoert, wijs ik op de uitdrukking die Prof. Jonker ook noemt in zijn Woordenboek bladz. 201 op Ila 1 en waarbij de broederliefde wordt geprezen boven de liefde in het huwelijk:

„Saok ia lèo dadaï esa bòe,
tè tola-nòk-a lèo iïla-nggèok esa."

hetgeen wil zeggen:

„het huwelijk is als huidvuil (kan weggenomen, ontbonden worden), maar broederschap is als eene vlek op het gelaat" (blijft steeds bestaan).

Ten opzichte van de arbeidsverdeeling tusschen den man en de vrouw is een ander spreekwoord zeer ad rem:

„tooek oema kenik
ma inak oema oeli"

of „de man is de kiel van het huis,
de vrouw is het roer van het huis."

M.a.w.: op den man rust het onderhoud van het huisgezin, op de vrouw de regeling van het huishouden.

Verkeer der jongelieden.

Voor dat de jongelui verloofd zijn, is het niet geoorloofd dat zij vrijen omgang met elkaar hebben, hetzij door samen te loopen, op een bank te zitten of te praten. Zoo iets wordt onbetamelijk genoemd. Niettemin gebeurt het vaak, dat zij op verborgen plaatsen of tijdens feesten elkaar ontmoeten en samen wat praten.

Is het aanzoek eenmaal gedaan en zijn zij dus als verloofden te beschouwen, dan is zulke omgang geoorloofd in het ouderlijk huis met goedvinden der betrokken ouders. Zulk een bezoek brengen ten huize van zijne verloofde heet „èlo"; meestal zijn andere familieleden of vrienden ook aanwezig, zoodat het bezoek geen bijzondere vrijheden toelaat. Het gebeurt vaak dat zulke verloofden reeds geslachtsgemeenschap uitoefenen, maar dat is buiten medeweten der ouders.

Zoo gebeurt het wel dat een meisje naar het huis van den man gaat en bij hem blijft wonen, maar zulk eene handeling minacht men over het algemeen „omdat die vrouw zichzelf wegwerpt"; men noemt dit „Ina matoenga to'oe' ", „de vrouw die den man volgt".

Ook kent men op Rote het „lari-bini", het rooven der vrouw. Deze vorm van schaking is niet algemeen, maar kwam en komt zoo nu en dan op Rote voor, bijvoorbeeld wanneer de ouders talmen met hunne beslissing, de familie niet klaar kan komen met hare bijdragen voor den bruidschat, bij weigering om hen te laten trouwen. Het woord „schaken" geeft echter te veel aan, want zij loopen te samen weg, niemand krijgt kennis van hun beider plan en handlangers hebben zij niet. Een eigenaardig voorbeeld van dit schaakhuwelijk is dat van den Radja van Dioe met zijne nu eenige jaren geleden overledene vrouw, zuster van den tegenwoordigen Radja van Rote-Taladak.

Wanneer den ouders bekend wordt gemaakt, dat hunne kinderen te samen zijn gevlucht, maken zij zich vreeselijk boos en dreigen en verwenschen zonder eind. Maar langzamerhand zal men eene oplossing gaan zoeken, vooral als er geen principieel bezwaar tegen dit huwelijk bestaat. De ouders van den jongenman zullen na eenigen tijd hunne afgevaardigden zenden naar die van het meisje om eens samen te overleggen, opdat men tot een goede oplossing kome. Deze familievergadering heeft plaats in de woning van de ouders der vrouw en wordt bijgewoond door het kampong- en

stamhoofd. Hoofdzaak der bespreking is de bepaling van den bruidschat en boete-oplegging door de aanwezige hoofden. Deze boete varieert nog al eens van *f* 5.— tot *f* 25.— overeenkomstig den rijkdom der families. De vergadering wordt beëindigd met een maaltijd welke als teeken van den gesloten vrede dient. Hierna wordt de dag bepaald waarop de bruidschat zal betaald worden. Deze som wordt vermeerderd met de waarde van een merrie (een „ina") en die vermeerdering heet „Neneoematak neoe ina-ama", „het stof uit de oogen der ouders wasschen" opdat die oogen weer helder kunnen zien, waarmee bedoeld wordt dat de oogen der ouders van de bruid met stof zijn vervuld door de schakingsdaad van den jongeman.

Ten opzichte dier vermeerdering van den bruidschat in zulk geval, kreeg ik eene nadere omschrijving van M. Ndoloe. Hij zegt: „die vermeerdering van den bruidschat bij lari-bini bestaat uit:

a. „Hoeta noesak" (landsboete), d.w.z. de boete die de hoofden hun opleggen wegens övertreding van het gewoonterecht.

b. „Nanèoe matak", het wasschen der ouderoogen, zie boven.

c. „Mamaèt" (beschamen), omdat die man de ouders van het meisje beschaamd heeft gemaakt.

d. „Hamba bafak" (den mond snoeren), de scheldwoorden van de ouders uitdelgen. De bedoeling van deze gave is om de gevolgen van de verwenschingen der ouders die zij hebben uitgesproken, af te wenden. Eene korte benaming voor die bruidschatsvermeerdering bij schaking is „somboe afoe", „stof strooien".

Jonge meisjes zijn niet vrij in hunne handelingen voor zij verloofd zijn, vandaar „dat meisjes" die zich maar laten gaan minder goed in de kampong staan aangeschreven. Echter is het procent der roteneesche jongedochters die „connecties" aanknoopen zeer groot. Met de toestemming der ouders is dit nimmer; vaak

brengen de Roteneezen daarom hunne dochters, die neiging tot onzedelijkheid vertoonen, bij de Pendita's met verzoek hen als „pleegkind of anak-piara" aan te nemen, opdat hun kind niet den verkeerden kant zal opgaan. Behalve dat een rechtgeaard roteneesche ouder zijne dochter graag volgens den 'adat laat trouwen, zal hij ook voor het gedrag zijner ongetrouwde dochter waken, opdat men hen niet zal beschimpen om het gedrag van zijn kind, maar bovenal opdat de som van den bruidschat niet minder zal worden.

Immers een meisje met een „verleden" wordt niet meer tot de maagden der kampong gerekend; de som van den bruidschat zal hoogstens de helft bedragen, gelijk voor weduwen. Vandaar dat de ouders alle moeite doen om den man te vinden met wien hun dochter geleefd heeft, opdat zij zullen trouwen. Zoo'n man wordt dan voor het kampong- of stamhoofd gebracht, opdat door hunne bemoeienis dochter en bruidschat gered worden, terwijl vaak eene vergoeding voor de ouders moet gegeven worden, welke met een variatie op het boven beschrevene wel genoemd wordt:

„Somboe afoe loetoek neoe ina-ama mata-boan", „Fijne stof strooien in den oogappel der ouders".

Vaak loopt het met een boete van vijf tot vijf en twintig gulden af, terwijl van het door de ouders van het meisje gewenschte huwelijk niets komt. Het gedeelte van deze boete, dat aan die ouders betaald wordt, heet „Tatamak", „vermeerderen"; het deel dat de rechter ontvangt heet „Da 'Tatamak", „vermeerdering van het bloed" (bloed hier gebruikt in de plaats van inkomsten, boetegeld bestemd voor den rechter).

Meestal vernemen de ouders pas van dien verboden omgang hunner dochter, wanneer blijkt dat zij zwanger is. In dat geval schamen zij zich over zulk eene dochter, hoewel het voor hen een groote troost is dat het aanstaande kind, hetwelk nu tot de familie der moeder behoort, eene aanwinst voor den stam is. Zulk een zwanger meisje wordt spottend genoemd: „kailoe lèok",

„zwanger buiten wettig huwelijk". Een andere uitdrukking voor zulk eene vrouw is: „katia nalak, kakana' makatema dalek", d.w.z. „trouwen met een kind in het bosch te krijgen", hetgeen wijst op de verboden wijze waarop de coitus is uitgeoefend. Weer anders in: „Ina ma iloe neok", „de zwangere vrouw zonder wettig huwelijk". Ook: „Ina mana bongi ana ka nae", „Vrouw die een kind baart zonder kennis" (van den vader).

Uit deze verschillende uitdrukkingen blijkt ten duidelijkste hoe de rotenees denkt over het zwanger worden van een ongetrouwde vrouw. De bevalling heet in dit geval „KanaE", „onbekend"; en het pas geboren kind „Ana KanaE", „onbekend kind", of „Ana lelaE hoek" „kind dat geboren wordt zonder oorzaak", dus zonder vader.

Keuren de roteneezen het af, dat een meisje buiten echt zwanger wordt, toch vindt zij nog wel een echtgenoot. In de eerste plaats zoeken jongemannen, die verschillende keeren een „blauwtje" liepen, zulk een vrouw. Ten tweede ontvangen die meisjes gemakkelijk een aanzoek van weduwnaars. Jonge meisjes op Rote zijn zeer afkeerig van een huwelijk met een weduwnaar vooral als de eerste echtgenoote tijdens eene bevalling is overleden. En ten derde zijn zulke meisjes zeer gezocht door hen, die een tweede vrouw wenschen te nemen, omdat ze bij de eerste geen kinderen krijgen.

Geen Leviraatshuwelijk.

Ondanks den patriarchalen huwelijksvorm, bestaat toch het Leviraatshuwelijk op Rote niet. Wanneer de echtgenoot overlijdt, mag de vrouw na den rouwtijd naar hare ouderlijke woning terugkeeren en is zij geheel vrij wederom een ander huwelijk aan te gaan met iemand uit een anderen stam, dan dien van haar eersten echtgenoot.

Gewoonlijk keert eene weduwe terug als zij geene kinderen heeft; hare ouders halen haar dan af en

brengen hunne dochter weer naar de ouderlijke woning, waarbij een feestje gegeven wordt.

Volgens het geldende bezits- en erfrecht, ontvangt zij terug hetgeen zij aan bezittingen bij het huwelijk heeft ingebracht, terwijl hetgeen man en vrouw gedurende hun huwelijk hebben verkregen nu door de broers van den overledene onder toezicht van den oom wordt verdeeld. Heeft de overledene slechts zusters, zoo treden andere mannelijke familieleden op, b.v.: ooms en neven. Hetgeen gedurende het huwelijk door eigen arbeid verkregen wordt, heet „OeE-nalak" (Mal. „Pentjaharian"). Hiervan ontvangt de weduwe de helft of een derde naar de mate zij mede heeft gedragen bij die vermeerdering door haren arbeid in het huisgezin en in den tuin.

Het gebeurt ook wel dat zoo'n kinderlooze weduwe bij de familie van den man blijft; meer gebeurt dit wanneer er kinderen zijn. Jonge kinderen mag de moeder meenemen naar haar dorp, terwijl dan de zorg voor kleeding en voeding op de familie van den man rust; maar als de kinderen groot zijn geworden, moeten ze weder naar den vaderlijken stam terugkeeren. Al wat de weduwe met de kinderen naar hare kampong meeneemt: als geld, gouden versierselen, kleeren, eten en drinken gebeurt met goedvinden der familie van den overleden echtgenoot; paarden, karbouwen, sawah's, tuinen, boomen enz. blijven onder het beheer van die familie, terwijl de kinderen groot geworden hun recht op deze bezittingen kunnen laten gelden. De weduwe blijft daarom vaak met hare kinderen in het dorp van den man wonen, opdat zij niet van hare kinderen worde gescheiden en tevens voldoende voordeel heeft van de daar aanwezige bezittingen van haar overleden echtgenoot. Zij voert dan ook mede het beheer over die goederen. Wanneer die weduwe nu later sterft, wordt er eerst een gedeelte voor haar doodenfeest en de begrafenisonkosten gebruikt, terwijl de rest den kinderen ten deel valt.

De oudste zoon treedt dan als de beheerder op. Van deze bezittingen worden later de bruidschatonkosten der kinderen betaald wanneer zij gaan huwen. Vinden zij het beter om de erfenis te verdeelen, zoo worden de hoofden van stam en kampong uitgenoodigd eene rechtvaardige verdeeling te treffen.

Wenschen de kinderen reeds tijdens het leven van hunne moeder de erfenis te verdeelen, dan vindt een gelijke verdeeling plaats, d.w.z. als zij allen nog ongetrouwd zijn. Voor de getrouwden wordt het bedrag, dat voor hun vrouw als bruidschat is betaald, in mindering gebracht. Ook de moeder ontvangt een gelijk deel, behalve natuurlijk hetgeen zij van zichzelf bezat als haar eigen inbreng bij haar huwelijk. Bij haar dood worden de bovengenoemde onkosten hiervan betaald en verder gelijkelijk onder de kinderen verdeeld.

De hier genoemde verdeelingen betreffen echter de jongens, want meisjes erven meer de versierselen, zooals koralen (Mal. „moetih salah", Rot. „henoe pilak"), de haarspelden („papaoe poik"), de gouden en zilveren kettingen („namòsina") enz. Zelden erven meisjes boomen, tuinen, beesten, tenzij de vader voor zijn sterven zulks uitdrukkelijk geëischt heeft, of indien de broeders medelijden hebben met hunne zusters.

Het gebeurt ook wel, dat een vader reeds tijdens zijn leven een gedeelte van zijne bezittingen onder de kinderen verdeelt, b.v. bij ouderdom of zwakte.

Twist bij boedelscheiding, b.v. over een mooi paard, dat alle erfgenamen zich wenschen toebedeeld te zien, wordt door den Rechter beslist, aan wiens uitspraak een ieder zich heeft te onderwerpen. Het huis wordt aan den jongsten zoon toegewezen, gelijk uit de volgende roteneesche uitdrukking blijkt:

„Moerik maneni oema" of „den jongsten zoon behoort het huis".

Blijft de kinderlooze weduwe in het huis van haar overleden man wonen, zoo staan alle bezittingen onder haar beheer. Eerst bij haar overlijden vervalt het ge-

heele bezit na betaling der begrafenisonkosten aan de familie van den man. De boedel wordt dan onder zijne broers verdeeld, of indien er alleen zusters zijn, hebben zij toch het volle recht op die bezittingen.

Keert de kinderlooze weduwe naar hare ouders terug, doch verklaart zij niet wederom te zullen huwen, zoo mag zij alles uit haar echtelijke woning medenemen met medeweten van de familie en de kampong- en stamhoofden. Sawah's, tuinen, beesten, boomen, huis enz. worden door de broers van den overledene beheerd. Wanneer deze weduwe nu in haar ouderlijk huis sterft, wordt haar lijk echter naar het huis van haren reeds overleden man gedragen of naar dat van diens broer, opdat zij in die plaats ook begraven wordt. Al wat zij na het overlijden van haar echtgenoot heeft meegenomen naar hare ouderlijke woning, wordt nu weder terug gebracht. Voor dat terugbrengen van het lijk zegt men: „Langga-doeik", „zij is ons hoofd en beenen", waarmee men wil uitdrukken, dat die vrouw het bezit van dien stam is, want voor haar is de bruidschat betaald. Na het doodenfeest worden de bezittingen verdeeld.

Vrouwen, die op ouderen leeftijd haar man verliezen, blijven uit den aard der zaak bij hare groote kinderen, door wie zij dan onderhouden worden. Die kinderen krijgen dan ook de volle beschikking over de onverdeelde erfenis.

Weduwen, die niet met den bruidschat getrouwd zijn geweest, keeren met hare kinderen terug naar hunnen stam; deze kinderen behooren ook tot den stam der moeder, zij erven niet van den vader, doch de verdeeling vindt plaats gelijk bij kinderlooze huwelijken. Het gebeurt soms ook wel, dat de familie van den overleden man den bruidschat nog bijeen brengt, welke vroeger betaald had moeten worden, opdat de weezen niet aan den stam der weduwe vervallen.

Sterven man en vrouw, terwijl de kinderen nog klein zijn, zoo worden de bezittingen door de familie

beheerd en de kinderen uit de opbrengst groot gebracht. Is de familie gering of afwezig, zoo rusten in dat uitzonderingsgeval die verplichtingen op het stamhoofd. Voor die bescherming van den vorst gebruikt men eene uitdrukking ontleend aan het buffelkalf dat in de schaduw der moeder staat, n.m.l. „faloe-ina, ana-mák-a soeloe manek-saö-n", „weduwen en weezen zoeken bescherming in de schaduw van (zoeken bescherming bij) den vorst."

Is de erfenis niet voldoende om de kinderen te onderhouden, die tijdens hunne jeugd door de weduwe naar hare ouders zijn mede genomen, zoo moet de familie van den overleden man bijbetalen. Op dit recht grondde de Radja van Termanoe twee jaar geleden zijn verzoek bij den Controleur tegenover den Radja van DioE, toen hij betaling eischte voor het ongeveer vijftien-jarige onderhoud van twee kinderen der bijvrouw van den overleden vader van den tegenwoordigen DioE-Radja.

Hoewel het leviraatshuwelijk op Rote dus niet bestaat, vond ik toch verschillende malen, dat zulk eene weduwe wederom met een broer van den overledene gehuwd was. Het was nu eens met een ouderen broer, dan weer met een jongeren; ook was er opnieuw bruidschat voor haar betaald. Onder al de gevallen mij bekend, was er geen enkele met dwang zoodat zulk een tweede huwelijk geheel op beider verlangen gesloten werd. Wel vernam ik verscheidene geschiedenissen omtrent weduwen, die een huwelijksaanzoek door den broer van haren overleden echtgenoot hadden afgeslagen.

Omtrent den bruidschat, welke betaald dient te worden bij zulk een huwelijk, kon ik geen vaste regeling vinden. Ja, uit de groote verscheidenheid der meeningen in de verschillende koninkrijken, zou ik haast willen opmaken, dat zulk een huwelijk wel verbonden is geweest aan het vaderrechtelijk huwelijk op Rote. Men vertelde mij in Dehla dat oorspronkelijk slechts een „sofren" of twaalf en een halve gulden werd gegeven

hetwelk „loefa looe inabanoek" („openen van de huid der moeder"; doelt op het recht van den coitus) of „lengga rali ana' („de plaats der kinderen verhuizen") heet. Eerst wanneer in dat tweede huwelijk kinderen worden geboren, bepaalt men den bruidschat nader, meestal twee derde bedragende van het bedrag, dat bij het eerste huwelijk werd gevraagd. In West-Dengka verzekerde men dat de bruidschat den tweeden keer evenveel moet bedragen als bij het huwelijk met den overleden broeder; in Oost-Dengka echter, dat die bruidschat verminderd werd met de bedragen voor „Te" en „Lafa" (Zie hierover later). In Tie heette het, dat bij deze tweede huwelijkssluiting slechts één ina werd betaald, te weten een merrie of een wijfjes-buffel; deze tweede bruidschat-betaling heet „Nengge bara sinik neoen", hetgeen beteekent „er lontarbladen opleggen". Deze bruidschat is voor de familie der weduwe, terwijl de teruggave („dodĕ") een varken, een slimoet, een mand padi, tien bosjes of honderd bladen tabak, honderd sirih- en honderd pinangvruchten bedraagt. In Loleh evenzoo een kleine bruidschat, in DioE en Beloeba de helft van den oorspronkelijken prijs, in Landoe bijna het volle bedrag, in Renggou slechts één „oema" of *f* 15.— vermeerderd indien er ook de „dodé" of teruggave moet geschieden.

De kinderen uit een tweede huwelijk, hetzij met den broer van den overleden man, hetzij met iemand uit een anderen stam, gelden altijd als kinderen van dien tweeden echtgenoot. Kinderen van éene moeder die tweemaal gehuwd is geweest, kunnen dus tot verschillende stammen behooren!

Al heeft eene vrouw in dat tweede huwelijk kinderen, toch heeft haar tweede man geen recht, om wanneer zij overlijdt haar „te beweenen en te begraven", doch blijft dit het recht der familie van den eersten man. Die familie zal dan ook het lijk komen halen en in hun huis „te pronk leggen", alsmede de gebruikelijke ceremoniën verrichten. En als soms twist ontstaat, omdat

de familie van den tweeden man hier geen genoegen meen eemt, zoo zal de rechter — hij zij stamhoofd of vorst — toch altijd in bovengenoemden zin uitspraak doen.

Zooeven noemden wij het feestje, dat gegeven wordt bij de terugkeer der weduwe in haren stam. Velen worden dan genoodigd, de familie en ook alle inwoners van het dorp, [1]) terwijl een groote maaltijd wordt aangericht. De weduwe eet tezamen met de ongetrouwde jongemannen, terwijl ze rondom een volle korf of pan met rijst plaatsnemen. Is er nu iemand onder de jongelui, die haar wenscht te huwen, zoo legt hij een versiersel van gevlochten goud- of zilverdraad, dat als een ketting om den hals gedragen wordt of ook wel om den pols hetwelk „habas" heet, op die rijst. Allen, die mede aanzitten, begrijpen dadelijk zijne bedoeling. Een en ander is echter den ouders reeds bekend en men wacht vaak met organiseeren van dit feest tot er zekerheid verkregen is omtrent een pretendent voor de terug gekeerde dochter. Deze maaltijd heet „Songo aok" offeren aan het lichaam, dus het lichaam koud maken van kwade invloeden; die korf met rijst heet „Kakaoe songo aok", „de rijst die bij die gelegenheid gegeten wordt." Na het boven beschrevene neemt de broer van die vrouw de habas op; wordt ze terug gegeven zoo beteekent dit eene weigering. Dit gebeurt echter zeer zelden, omdat de zaak reeds van te voren beklonken is. Aanneming van het aanzoek blijkt dus wanneer de habas aangehouden wordt; tot de waardebepaling van den bruidschat wordt ze echter niet mede gerekend.

Bij dit tweede huwelijk ontvangt niet de familie van den overleden man den bruidschat, doch wordt deze aan de ouders van de bruid wederom betaald. Is de weduwe echter bij de familie van den man blijven wonen om reden eerder genoemd, en wordt zij later ten huwelijk gevraagd, zoo ontvangt die familie een zoengave welke „doi nakokonak" heet („geld om de vrouw te doen neer-

[1]) De stammen wonen op Rote door elkander.

dalen", de zoengave dus waarvoor men toestaat dat de schoondochter langs de trap het huis verlaat).

Erfenisverdeeling bij het overlijden der vrouw.

Over de verdeeling der erfenis bij het overlijden van de vrouw geldet het volgende:

Al de bezittingen der overleden vrouw, n.m.l. hetgeen zij bij haar huwelijk heeft ingebracht en het gedeelte van hetgeen zij gedurende het huwelijk hebben verkregen, wordt door den man beheerd. Zijn er kinderen, zoo vervallen deze eerste goederen aan hen; zijn er geen kinderen dan komen ze aan de tweede vrouw, de kinderen van die tweede echtgenoote erven later zoowel het bezit der eerste vrouw als van hunne eigen moeder.

Heeft de eerste vrouw kinderen nagelaten en neemt de man later hare zuster tot echtgenoote, dan ontvangen de kinderen van de eerste zoowel als die van de tweede vrouw een even groot aandeel van de erfenis, want hoewel die kinderen verschillende moeders hebben, beschouwt men ze toch als eigen broers en zusters, omdat hunne moeders zusters waren en uit dezelfde moeder geboren zijn.

Heeft de eerste vrouw o.a. ook meisjes, evenals de tweede vrouw, dan ontvangen die meisjes de versierselen harer moeders, terwijl het aandeel van hetgeen tijdens die huwelijken verkregen werd gelijkelijk onder de jongens zoowel uit het eerste als uit het tweede huwelijk wordt verdeeld; tenminste als hetgeen tijdens het eerste huwelijk verkregen werd evenveel is als tijdens het tweede. Want indien tijdens het eerste huwelijk meer werd verkregen, dan hebben de zonen van de eerste vrouw ook recht op een grooter aandeel. Is tijdens het tweede huwelijk echter meer verkregen, dan maakt dit geen verschil in de verdeeling uit, doch krijgen alle kinderen, meisjes als jongens, zoowel uit het eerste als uit het tweede huwelijk evenveel, want zegt men: „die kinderen uit het eerste huwelijk hebben hun vader en

tweede moeder mede geholpen bij het verkrijgen van goed en bezit."

Is bij het huwelijk echter de bruidschat niet voldaan, dan is de kwestie natuurlijk anders, n.m.l.: hetgeen de vrouw heeft meegebracht in het huwelijk, vermeerderd met de helft van het verkregene gedurende het huwelijk, alsmede de kinderen vervallen aan de familie der vrouw. Deze bezittingen worden later door die kinderen geerfd.

Eigenaardig is ook de uitlegging, die men gaf in zake de vraag waarom de familie der overleden vrouw niet erfde, doch haar man het geheele bezit beheerde, n.m.l.: „bij het doodenfeest heeft de overledene genoeg gehad, de rest is nu voor den man".

Het gebeurt wel, dat een weduwnaar de zuster van zijne overleden vrouw ten huwelijk vraagt. Meestal geschiedt dit opdat de kinderen uit het eerste huwelijk eene goede verzorging zullen krijgen van de tweede moeder. Vaak vragen om die reden de roteneesche vrouwen zulks op hun sterfbed aan hunnen man. Verhalen over slechte stiefmoeders weet men op Rote veel te vertellen.

De bruidschat, die voor deze zuster moet betaald worden, is even groot als voor de eerste vrouw. Dit geldt natuurlijk indien die tweede vrouw nog een maagd heet, want is zij reeds weduwe, dan bedraagt de som ongeveer de helft.

(Wordt vervolgd.)

De heilige weefsels van de „Waktoe-Teloe" op Oost-Lombok

door

J. C. C. HAAR

Administratief-Ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur.

Een sterk heerschende trek van de Sasaks (wier aanleg en denkwijze in principe weinig verschillen van die der overige Indonesiërs), die vooral opvalt bij de beschouwing van hun inheemschen godsdienst, de „waktoe-teloe", is dat eigenaardige zijn-en-leven van de persoonlijkheid, dat berust op innig levensverband met buitennatuurlijke wezens. De Sasak gevoelt zich onderdeel van de omringende natuur, die bezield is, en waarvan hij menschelijk-redelijk of onredelijk ingrijpen verwacht.

De geesten en demonen zijn alom, zij weigeren of nemen het gebodene; naar kwade of goede luim, als waren zij Inlandsche bestuurders of hoofden.

Dit, met den volksaard verband houdend animistisch denken, hangt nauw samen met de vereering van heilige weefsels, een vereering waarvan geen enkele Sasak, zij hij „waktoe-lima" of „waktoe-teloe", zich heeft kunnen losmaken.

De opeenvolgende Javaansche, Soembawasche, Boegineesche en Balische invloeden hebben hun uitwerking op het religieuse leven van de inheemsche bevolking niet gemist en al schaart de Sasak zich onder de banier van Mohammed, toch schiet op den akker van zijn godsdienst grootendeels de inheemsche bijgeloovigheidsplant op, met hier en daar een Mohammedaansch gewas daartusschen in. Het logisch verband tusschen den Islam en

de waktoe-teloe eenerzijds, en de weefsel-vereering anderzijds kan moeilijk of in het geheel niet, het onderscheid daarentegen kan wèl aangetoond worden.

Over de „waktoe-lima" deelt de Controleur van Oost-Lombok Vogelesang in zijn memorie-van-overgave ddo. 27 Februari 1921, onder meer het volgende mede.

„Het maakt op mij den indruk dat deze categorie voor „een groot deel uit pasbekeerden bestaat, dus dat ze „in den laatsten tijd eerst een grooten omvang heeft „gekregen. De volgelingen hebben allen weer het niets „ontziende van een pas-bekeerde en den haat en de ver„achting van een renegaat tegen hun oude godsdienstige „overtuiging belichaamd in de waktoe-teloe.

„Op hun feesten ziet men bijna uitsluitend Arabieren, „in mode en manieren volgen zij gaarne dit uitverkoren „volk na; een sjech wordt aangebeden en een said . . . . „och die mag volgens den Sasak alles uitvoeren, want „Mohammed zal toch nimmer dulden, dat een van zijn „afstammelingen naar den tempat-sjaitan gaat".

„De uitdrukking „waktoe-lima" duidt op de vijf, dagelijks terugkeerende ritueele godsdienst-oefeningen, de vijf çalats, door den koran voorgeschreven.

Wat de beteekenis van „waktoe-teloe" betreft, hiervoor werd nog geen verklaring gegeven die voor onaanvechtbaarheid vatbaar schijnt te zijn.

In diens memorie-van-overgave van 1 Mei 1920 zegt de Controleur Mann:

„Waktoe-tiga" beteekent in tegenoverstelling van de „waktoe-lima" drie maal sembahjang. Deze menschen „of liever hunne kiai's (want zij laten alles betreffende „hun geloof over aan de kiai's en pemangkoe's) sem„bahjangen slechts 3 maal:
„een keer des Vrijdags
„een keer bij overlijden
„een keer met de lebaran;
„ook de poeasa wordt alleen gehouden door de kiai's.
„De kiai's hebben echter niets te maken met de geesten-

„vereering, daarvoor heeft men de pemangkoe's; men „zou ze kunnen noemen de deurwachters der geesten".

De Controleur Vogelesang daarentegen geeft een anderen uitleg aan de uitdrukking „waktoe-teloe".

„De Sasak, zegt hij, heeft vroeger al heel weinig ge„geven om den Islam en de bekeering is nog al met „moeite gegaan. In de Babad Selaparang zijn de Javanen „van Mataram gekomen en hebben met geweld van „wapenen den Islam opgedrongen. De krachtdadige be„keering had op de Javaansche ijveraars geen gunstigen „indruk gemaakt en op den terugtocht van hun zen„dingreis naar de meer Oostelijke eilanden kwamen zij „nog eens te Lombok zien, hoe het er mee gesteld was. „Het bleek, dat met de rust van Selaparang, het heele„maal niet ernstig gemeend was.

„De bevolking, vooral de mannelijke was de oude reli„gie getrouw gebleven; de vrouwen waren nog de beste „moeslimin. Een eigenaardig feit, omdat over het alge„meen vrouwen op religieus gebied het meest conser„vatief zijn en gehecht aan oude vorm. Het spreekt „vanzelf dat de Javanen de bekeeringsschroef nog eens „aanzetten met meer gunstig resultaat.

„Toch is het niet zulk een succes als in de andere „streken van den archipel. Velen zijn nog gehecht ge„bleven aan de agama waktoe-teloe-datoe: Selaparang, „Sakra en Pedjanggi, de oude religie, de waktoe-3, die „aldus genoemd werd tegenover den Islam. De waktoe„3 was de naam voor den ouden godsdienst.

„De verklaring van mijn voorganger is van lateren „datum. De beteekenis van waktoe-3, 3 gebedstijden, bij „geboorte, hari raja en overlijden tegenover de waktoe„5, die de moeslim per dag doet, dat is een secundaire „spielerei met cijfers. Ten eerste zou men dan, wat ik „Europeanen wel foutief hoorde doen, de Sasaks hooren „spreken van de tiga waktoe, teloe waktoe, doch men „hoort dit nimmer. De verklaring agama waktoe-3-datoe „past taalkundig beter, om niet van het gedrongene van „de tegenstelling van de 3 en 5 gebedstijden te spreken,

„want de tiga waktoe van de waktoe-3 heeft de waktoe-„5 ook. Als men een waktoe-3-goeroe om de beteekenis „vraagt, dan begint hij met de oude beteekenis die ik „opgaf, en dan zegt hij ara' malik ada djoega, en dan „krijgt men de tweede verklaring".

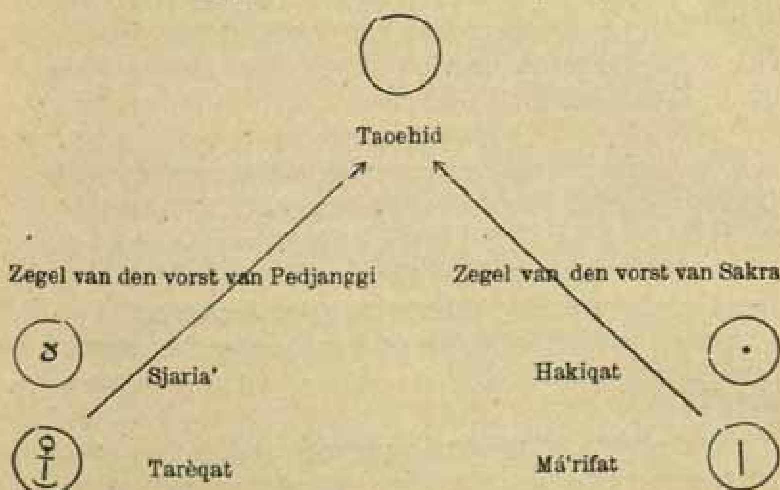
In het Koloniaal Tijdschrift van Mei 1922 zijn door Vogelesang nog interessante mededeelingen gedaan, dit onderwerp betreffende; dieper op deze kwestie ingaan, zou ons echter te ver voeren.

Zooals uit het bovenaangehaalde blijken mag, wordt door de Sasaks zelve ook op twee verschillende wijzen de oorsprong van de uitdrukking „waktoe-teloe" verklaard.

Het kwam mij voor, dat in een dergelijk geval, waar twee beschouwingen, die schijnbaar in het geheel niet met elkander in overeenstemming zijn, beide ingang vinden, het oorzakelijk verband wellicht zou kunnen worden teruggevonden.

De verklaring die de waktoe-tiga-goeroe Moestiadji gaf, als tekst behoorende bij onderstaande, door hem gemaakte teekening, kwam mij vermeldenswaard voor, waarom ik die, echter onder voorbehoud, hierachter laat volgen.

Zegel van den vorst van Selaparang

Onder de drie vorsten van Selaparang, Sakra en Pedjanggi, was de rechtspraak in wereldlijke en geestelijke aangelegenheden op de volgende wijze verdeeld: Samdoergê, vorst van Selaparang, sprak recht in zaken die steunden op voorschriften, waarvan het nakomen „perloe" was, op de overtreding waarvan dus de zwaarste straffen gesteld waren.

Deze „perloe"-voorschriften waren door Allah gegeven; daaronder viel bijvoorbeeld de sembahjang bij begrafenissen.

Mas Djaroeman, de datoe van Sakra, zag zich de rechtspraak in „wadjib"-zaken, door Nabi Mohammed bepaald, toegewezen.

Hiertoe behoorde onder andere het verrichten van godsdienstoefeningen ter eere van Allah en Zijnen Profeet, op Vrijdagen.

Aan Pemban Hadji Pemoeteran van Pedjanggi, de „schikker", was de berechting der „soenna" toevertrouwd, bijvoorbeeld het al of niet opvolgen van de voorschriften betreffende het sembahjangen op de hari raja, lebaran Hadji en lebaran Poeasa, door Nabi Adam ingesteld.

Zoowel de drie sembahjangs als de drie groote datoe's komen in deze verklaring van den oorsprong der uitdrukking „waktoe-teloe" tot hun recht. Of die verklaring echter betrouwbaar is .... het ligt niet aan mij dit te beoordeelen.

In de memorie van overgave van den Controleur van Oost-Lombok J. Pauw ddo. 15 Maart 1923, leest men verder:

„Te Sembaloen werd mij nog een eigenaardige uitleg-„ging gegeven omtrent de waktoe-tiga benaming.

„Sembaloen ligt in een gedoofden krater, ten Oosten „en Westen afgesloten door een oud vulcanisch randgebergte.

„Na de beëindiging van de vastenmaand, is de nieuwe „maan op den eersten van de maand Sjawal nog niet

„direct te zien. Men noemt dit tijdstip Koedoes. Op den „tweeden dag wordt de maan zichtbaar, doch wordt „door het Oostelijke gebergte aan het gezicht onttrok- „ken. Men noemt dit tijdstip Arab. Den derden dag pas „kan men de maan boven den top van het gebergte zien „uitkomen, welk tijdstip Djawa heet.

„Koedoes zou in dezen beteekenen akan, Arab ada en „Djawa kenjataän.

„Dientengevolge viert men te Sembaloen eerst op „den derden Sjawal lebaran. Is het te Sembaloen de „eerste van de maand, dan is overal elders de datum „drie. Het getal drie speelt in de waktoe-tiga dus een „groote rol en verraadt hier invloed van het Hindoeïsme.

„In de poeasamaand worden weer drie tijdsdeelen „onderscheiden. Van den eersten tot den vijftienden van „de maand wordt er gevast volgens de Islamitische voor- „schriften; van den 15en tot den 20en mag men echter „des namiddags om drie uur (waktoe asar) reeds de „vasten verbreken, terwijl van den 20en tot het eind „van de maand wederom eerst na zonsondergang mag „worden gegeten en gedronken. De kijai's (te Semba- „loen weer drie) met den penghoeloe vasten voor de „heele gemeente.

„De kijai's spelen een groote rol in de waktoe-tiga „wereld. Zij mogen niet te jong en ook niet te oud zijn, „hun waardigheid is erfelijk, zij mogen slechts één „vrouw hebben en hun aanstelling dient met een sela- „matan gepaard te gaan.

„De kijai's ontvangen bij sterfgevallen een deel der „roerende goederen van den overledene. De kijai, die „het lijk in de groeve doet afdalen, ontvangt zelfs het „aan den overledene toebehoorende paard, dat weer „ingelost kan worden door de erfgenamen.

„Voorts is de kijai de huwelijkssluiter; hij snijdt de „navelstreng van de jonggeborenen door; is tegenwoor- „dig bij het moelang mali, d.i. de naamgeving van het „kind zeven dagen na de geboorte, hetgeen gepaard

„gaat met een feest, waarbij het eerste hoofdhaar wordt „afgeschoren.

„Het eigenlijke hoofdhaar-scheren (koeris) heeft „plaats als het kind een jaar oud is.

„De hooge waardigheid van den waktoe-tiga-kijai „treedt duidelijk aan den dag bij het pepaligebruik, het „officieel staken van arbeid op bepaalde uren, iets der„gelijks als het menjepi bij de Baliërs".

(Volgens de waktoe-tiga-usance begeeft de kijai zich des Donderdagsavonds (malam Djoema'at), bij zonsondergang — het tijdstip waarop de Maghrib-çalat begint — naar de moskee, waar hij een lamp aansteekt, deze een uur laat branden, en dan weer uitdooft. Vervolgens geeft hij een slag op den bedoeg — het sein voor degenen die hun luidruchtigen arbeid, als padistampen en weven, gedurende het uur na zonsondergang hebben gestaakt — dat zij weer met deze bezigheden mogen beginnen.

Volgens de leer is men echter gehouden zijn arbeid gedurende 24 uren te laten rusten.

Het pepali gaat dan in tegelijk met de asar-çalat, en van den kijai wordt verwacht dat hij de vijf çalats zal verrichten, te beginnen met asar, daarop maghrib isha, soeboeh en lohor.

De meening als zou de waktoe teloe slechts drie çalats kennen is fout.

Als bijzonderheid worde nog vermeld dat de olie waarop de lamp in de mesigit brandt geen petroleum mag zijn: slechts klapper- ketangan- of djamploengolie wordt hiervoor gebruikt).

„Gedurende den tijd, dat de kijai's en pemangkoes op „reis zijn wegens noodzakelijke bezigheden buiten de „dessa, wordt er in het dorp pepali gehouden. De „vrouwen mogen niet weven of garen spinnen en de „padie mag niet gestampt worden.

„Deze rust beperkt zich dus slechts tot bepaalde „werkzaamheden. Veldarbeid mag wel verricht worden.

„Toen de bevolking van Sembaloen te Suela was

„samengeroepen om een nieuw desahoofd te kiezen, „waarbij ook de kijai's en pemangkoes tegenwoordig „waren, was er gedurende vier dagen pepali te „Sembaloen.

„Eveneens wordt er pepali gehouden bij sterfgevallen, „zoolang het lijk boven aarde staat en bij het over-„planten van de padiebibit gedurende drie dagen tot de „bibit over de sawahs wordt uitgeplant".

Bij de beschouwing van het onderscheid tusschen dit „mengelmoes van heidendom en Islam", de waktoe-tiga-godsdienst, en de geestenvereering (waarmede de vereering van heilige doeken nauw samenhangt), worde de aandacht nogmaals gevestigd op de memorie van overgave — Mann, waar deze zegt: „De kijai's hebben echter „niets te maken met de geestenvereering, daarvoor „heeft men de pemangkoe's, men zou ze kunnen noemen „de deurwachters der geesten".

Pauw vertelt verder:

„Het Mekka voor den waktoe-tiga — man is de Segara-„Anak, het kratermeer in het Rindjanigebergte. Maar „evenals de desaman zich voor het sembahjangen en in „de poeasa door zijn kijai's kan doen vertegenwoordigen, „laat hij de pemangkoes voor zich den langen en ver-„moeienden tocht naar het heilige meer ondernemen.

„In tegenstelling met de waktoe-tiga van West-„Lombok, die in grooten getale meetrekken met de „Baliërs om eenmaal 's jaars,' vóór de werkzaamheden „op de sawahs beginnen, bij het meer te gaan offeren „en bidden om voldoenden regen en watertoevoer voor de „padie, gaat de gewone desaman van Oost-Lombok, ook „van Sembaloen, zelden naar het meer.

„De pemangkoes hebben deze opdracht:

„Bij de feestelijke aanstelling van een kijai moeten „zij heilig water uit het meer halen, ieder op zijn beurt.

„Voor deze werkzaamheden beschikt iedere kijai over „een eigen pemangkoe. De aangewezen pemangkoe gaat „met nog twee gezellen naar de Segara-Anak en keert

„terug met heilig water voor de wijding van den „nieuwen kijai.

„In Pengadangan is dit gebruik o.a. nog bekend.

„Voor den padietijd gaat men daar naar een in de „nabijheid gelegen zijrivier van de kokok Belimbing om „den goden voldoende water en regen af te smeeken.

„Voor den zwaren tocht naar het meer, heeft de bevol„king haar pemangkoes, een practische en tevens goed„koope opvatting van haar bedevaartverplichting".

De conclusie die uit deze mededeelingen getrokken kan worden is, dat de waktoe-tiga in wezen twee soorten priesters telt: de kijai of goeroe, die de brug spant tusschen geestenvereerders en moeslimin, en de pemangkoe die als medium de communicatie onderhoudt tusschen de geloovigen en de onzichtbare machten der heidensche goden- en geestenwereld.

Deze scheidingslijn kan scherp getrokken worden: de kijai ziet met naieve geringschatting op den ongeletterden geestenbezweerder neer, terwijl de pemangkoe zich sterk voelt in het bewustzijn, dat hij niet gemist kan worden bij de ceremoniën ter eere van zijn speciale dewa of djim, en dat de waktoe-tiga-man in geval van ziekte of kwade voorteekenen zijn heil toch bij hem, en niet bij den kijai zal zoeken.

Bovendien vervult de pemangkoe nog de rol van doekoen en zijn kwakzalvers-middelen vinden natuurlijk des te meer aftrek, omdat hij kan schermen met heilige spreuken.

Wat het aan-den-man-brengen van wondermiddelen betreft, ook de waktoe-tiga-goeroe is daar niet afkeerig van en menige ringgit werd al gegeven in ruil voor een flesch putwater.

Van hun invloed op de van bijgeloovige vrees vervulde massa, zijn de pemangkoe's zich dan ook wel bewust, zoodat zij als de meest natuurlijke, hoewel niet onverdraagzame, vijanden van de waktoe-lima leer zijn te beschouwen, en slechts daar waar de pemangkoe het onderspit heeft moeten delven, zal de waktoe-tiga

allengs het veld kunnen ruimen voor de, op de strenge koranvoorschriften berustende waktoe-lima, zonder dat de nieuwbekeerden echter het geloof in de macht, en de vrees voor de wraak van de geesten vaarwel kunnen zeggen; dat zit hun te zeer in het bloed.

Tot nog toe gaan de waktoe-lima en waktoe-tiga hand-in hand: overal-waar zich de kolossale waktoe-lima-moskee verheft, vindt men, meestal op korten afstand daarvan verwijderd, ook de minder aanzienlijke waktoe-tiga-mesigit staan. Deze kleinere tempel is als het ware de concessie, door de geestenvereerders aan den strengen Islam gedaan; het gebouw wordt, behalve voor de jaarlijksche feesten lebaran Poeasa en lebaran Hadji, den Vrijdagsdienst en bij stergevallen, ook wel gebruikt als feesthuis, ter gelegenheid van selamatans naar aanleiding van huwelijken, haarknippen, besnijdenis, tandenvijlen en dergelijke, feesten, waarbij den een of anderen waktoe-tiga-godheid de eereplaats is toegewezen.

Aan die selamatans gaan echter de ceremoniën, waarbij de animistische gebruiken betreffende de weefselvereering toepassing vinden, vooraf.

De heilige doeken, die niet overal denzelfden soortnaam dragen, worden door elken Sasakker, zoowel de primitieve als de meer verlichte, de een meer, de ander minder, met ontzag behandeld.

Er is geen kind, of het heeft één of meer heilige doeken, in dit geval echter namaaksels, in zijn bezit, en zelfs zij, die de bedevaart naar Mekka gedaan hebben, houden toch hun jeugd-reliquieën in eere, tenminste wanneer de doeken niet reeds lang vergaan zijn, of geschonden door de witte mieren.

Aan het al of niet bezitten van een heiligen doek, kan men dus geen „waktoe-lima"-Sasak, noch een „waktoe-tiga"-aanhanger herkennen, want zooals gezegd, elke man, elke vrouw en elk kind is in het bezit van een doek, die òf bij de selamatan na de geboorte gegeven, òf bij de ceremoniën van hoofdhaarscheren, besnijdenis

of tandenvijlen, gebruikt werd, terwijl velen zich nog tegen de een of andere ziekte wapenen, door het dragen van een ziektewerenden doek.

De middelpunten, waar de weefselvereering in haren meest oorspronkelijken vorm waar te nemen valt, bevinden zich evenwel in dié streken, waar de Islam nog geen vasten voet verkregen heeft, en waar men bron- en boomgeesten, graven van voorouders, bezielde poesakavoorwerpen, en dergelijke aanbidt.

Pauw wijst terecht als „bakermat dezer anismistische voorstellingen", de beide bergdorpen Sambaloen, en de desa Bajan aan [1]). Iedere desa in de vlakte verraadt dan ook op de een of andere manier haar samenhang met een dezer bergdorpen, hetzij direct, hetzij indirect, en een der voornaamste aanwijzingen wordt gevonden in de benamingen der heilige doeken en de verdere terminologie, de weefsel-vereering betreffende.

Nu blijkt er een vrij scherp onderscheid te bestaan tusschen de weefselvereering, meegebracht van Sembaloen, en die van Bajan: in de dorpen namelijk waar de benaming der doeken wijst op relaties met Sembaloen-Boemboeng of Sembaloen-Lawang, wordt de ragi oemba' (te Sembaloen kekombong oemba' geheeten) het meest vereerd; waar integendeel de afstamming van de desa Bajan duidelijk te herkennen is, heeft de ragi lempot de meeste aanhangers. Om tot een duidelijker onderscheid tusschen de verschillende benamingen der heilige doeken te geraken, moge het volgende dienen.

Het Sasaksche weefsel wordt overal aangeduid met den verzamelnaam „kèrèng", waaraan dan voor elk soort weefsel een omschrijvend woord wordt toegevoegd. De heilige doeken hebben het adjectief „kemali".

Bovendien treft men voor de weefsels, waarbij de inslag niet zichbaar is, gewoonlijk den naam „ragi" aan,

---

[1]) Zie T. v. h. K. B. G. v. K. e. W. Deel LXIII aflev. I. H. T. Damste, Heilige weefsels op Lombok, waarin de mededeelingen van den Controleur Pauw zijn opgenomen.

eveneens met de bijbehoorende bijvoegelijke naamwoorden.

De Sasak duidt zijn heilige doeken dus aan met kèrèng kemali ragi oemba', of kèrèng kemali ragi lèmpot.

Zooals Pauw ook zegt: oemba' heeft de beteekenis van dragen (gèndong, doekoeng), en lèmpot beteekent slèndang. De kèrèng kemali ragi oemba', of kortweg ragi oemba' geheeten, is een lange smalle doek, waarvan alleen de gekleurde scheringdraden zichtbaar zijn; de monochrome inslagdraad blijft in het weefsel onzichtbaar. De franje draagt een, door de overlevering bepaald, aantal „boeah", met name kèpèngs, Chineesche munten van geringe waarde. De ragi oemba' wordt altijd gebezigd tot het dragen van het vat met heilig water.

De kèrèng kemali ragi lèmpot, kortweg ragi lèmpot geheeten, is van dezelfde samenstelling doch breeder en langer als de ragi oemba'.

De ragi lèmpot heeft meestal een eenvoudig patroon, en is warm van kleur en daardoor dikwijls een fraai weefsel. Deze doek doet dienst als slèndang en wordt bij plechtigheden in de paosan (plaats tot lezen) neergelegd, dus niet gebruikt om heilig water in te dragen.

Naast de ragi lèmpot treft men echter steeds een ragi-oemba' aan, die soms niet meer oemba' geheeten is en dan ook niet zoozeer vereerd en gevreesd wordt, doch altijd dienst doet als draagdoek voor het vat met heilig water.

Het is duidelijk, dat de ragi lèmpot de ragi oemba' hier en daar verdrongen heeft, zoodat men kan aannemen, dat de ragi oemba' de oorspronkelijke heilige doek der waktoe-tiga-Sasaks is.

De voorschriften die in acht moeten genomen worden bij de vervaardiging van de ragi oemba' zijn tevens veel strenger dan die voor de ragi lèmpot; waar men er soms geen bezwaar in ziet voor het weven van de ragi lèmpot

fabrieksgaren te gebruiken, is dat voor de ragi oemba' ten eenenmale verboden.

Het maken van de benoodigde draden uit katoen, die zelf te spinnen (pisar) en te kleuren (ngila) vordert veel tijd. Het heet dat men alleen voor het gereed maken der draden van één tot vier jaren noodig heeft.

De arbeid wordt echter niet onafgebroken voortgezet, wat ook niet aan te bevelen is, want hoe minder men zich haast, hoe meer magische krachten zich in de draden verzamelen.

De kleurstoffen zijn alle van plantaardigen oorsprong. Blauw en zwart — tenger — verkrijgt men door de bladeren van de taroem-plant te weeken; donkerrood — patjé — uit den wortel van den patjé-boom; groen is een mengsel van tenger en koenjit = geel, welke kleur getrokken wordt uit een vrucht gelijkende op de ketèla; bruin is weer een mengsel van donkerrood met groen, enzoovoorts. Het meest tijdroovende is echter het weven van de ragi oemba'. Een der voornaamste voorschriften hierbij is, dat de doek uit één enkelen onafgebroken draad geweven moet zijn. Breekt de draad toch dan moet de weefster van voren af aan beginnen. De mare gaat, dat er doeken zijn, waaraan men twintig jaren geweven heeft, wijl de draad steeds brak, als de doek bijna gereed was.

Zooals bekend is, geschiedt het weven door maagden of oude vrouwen; beiden moeten „rein" zijn gedurende dezen arbeid.

Door een kijai wordt een „gelukkige" dag aangewezen, meestal een Donderdag. 's Nachts moet dan tevens de volle maan de ceremoniën luister bijzetten. De ceremoniën worden verder slechts gehouden in de maanden Moeharam, Safar Rabi'oel'awal, Rabi'oel'achir en Djoemadil'achir.

Vier dagen van te voren beginnen de vrouwen padi te stampen, volgens een bepaald, door een oude vrouw, (meestal de weefster van den nieuwen doek) aangege-

ven tempo, dat elken dag verschillend is en steeds uitermate syncopisch.

De vrouwen komen met zonsopgang bij elkaar en gaan eerst weder uiteen wanneer de zon in het zenith staat.

In den vooravond van den gewichtigen nacht trekt men in plechtigen optocht naar de heilige plaats — de kemali — waarnaar de doek genoemd wordt, of waar de geest huist, aan wien het weefsel zijn magische geschiktheid ontleenen zal. De oude, bijna vergane, doch nog heilige doek wordt daarbij meegedragen in het gebruikelijke mandje (sok-sokan).

In diepe stilte (om den geest niet te verstoren) blijft men bijeen zitten om de heilige bron of boom, tot een uur na zonsondergang. Dan na een slag op den bedoeg, verbreekt men de stilte en neemt de pemangkoe het woord, telkens afgewisseld door primitieve gamelanmuziek.

Onder het prevelen van een serie namen van heilige plaatsen, om als het ware de bescherming der aldaar wonende geesten in te roepen, neemt de weefster plaats voor het weefgetouw en laat de spoel eenige malen door de draden schieten, waarmee het weven een aanvang genomen heeft. Daarop keert men onder muziek naar huis terug, het weeftoestel medenemend, want nu mag de doek verder in de desa afgeweven worden.

Is het weefsel eindelijk af, dan blijkt de doek zonder einde te zijn; over een bepaalden afstand ontbreken echter de inslagdraden.

Later, wanneer de doek in gebruik genomen wordt, zal men de losse schering doorsnijden, de draden samen strengelen en ze van kèpèngs voorzien.

Het ingebruik-nemen van de nieuwe ragi oemba' geschiedt meest tegelijk met de plechtigheid van het haarscheren, besnijdenis en tandenvijlen. Nadat voor het laatst de oude ragi oemba' gefunctionneerd heeft als draagster van het heilige water wordt die van de kèpèngs ontdaan, en dan begraven of verbrand.

Dat laatste geschiedt zeer snel en onceremoniëel, alsof men blij is, van het een of ander minder aangenaams te worden verlost.

Het wijden van het nieuwe weefsel daarentegen heeft een veel plechtiger verloop. De pemangkoe snijdt aan beide zijden van den doek eenige draden door en geeft daarna het mes aan de andere begunstigden, die ieder eenige draden mogen doorsnijden; als loon hiervoor ontvangt elk een deel der kèpèngs die van de „gestorven" oemba' afkomstig zijn.

Is de doek eenmaal opengesneden, dan doopt de pemangkoe de franje in het heilige water en slingert den doek daarop eenige malen in het rond, zoodat de omzittenden door de druppels bespat worden.

Dadelijk daarop begint men nieuwe, in heilig water „geweekte" kèpèngs aan de franje te rijgen — meestal kèpèng-koening, die dikker en lichter van kleur zijn dan de kèpèng-djai — een inferieur soort, waarvan het gebruik echter voor sommige oemba's door de overlevering is voorgeschreven.

Naast deze, meest-heilige en meest-vereerde doeken, de ragi oemba' en de ragi lèmpot, bezit de Sasak nog een groote verscheidenheid van andere heilige weefsels, vervaardigd met de standaard-weefsels als voorbeeld maar kleiner en niet altijd symmetrisch. Aan deze namaaksels wordt de soortnaam „saboek" gegeven, ook wel moedjo-mali („ziekteweerder") of bèlat in het Sakrasche.

Deze weefsels worden in korten tijd geweven — en spelen slechts één keer een rol, ter gelegenheid van een selametan, gegeven na de geboorte van een kind, bij het haarscheren, de besnijdenis of het tandenvijlen; daarna worden ze door het kind als buikband gedragen — en wanneer de ouders niet geheel van bijgeloovige vrees ontbloot zijn, zorgen zij er voor, dat de, door de zorgeloos spelende kleine gedragen doek niet verloren gaat, opdat het kind later niet met de een of andere ziekte bezocht zal worden, waarvoor de saboek de „moedjo

mali' " heet te zijn. Zooals de heer Pauw vermeldt, schuilt in ieder standaard-weefsel de kracht een ziekte te kunnen verwekken bij hem, die de kemali-voorschriften overtreedt, maar tegenover elken ziekteverwekkende doek staat een ziektewerende doek, zooals de naam moedjo mali' ook aangeeft.

Ziekte-bezwerende doeken worden echter ook speciaal met dit doel vervaardigd, men betitelt ze dan eenvoudig met ragi zus-of-zoo. Dikwijls dragen ze den naam van een ragi oemba' of lèmpot, van een kemaliplaats of van een uit de geschiedenis bekend persoon.

Is iemand ziek, en schrijft hij zijn kwaal aan de een of andere ragi oemba' of ragi lèmpot toe, dan laat hij al gauw den pemangkoe roepen.

Deze persoon medicineert den zieke eerst op doekoen's manier met sirih-speeksel en andere onfeilbare medicamenten en gaat dan over tot de bezwering van den ziekteaanbrengenden geest.

In sommige streken wordt de bezweringsformule over toebereide spijzen uitgesproken.

Te Songa', in het district Sakra b.v., worden negen bordjes rijst met gekleurde suiker klaar gezet — terwijl de pemangkoe de namen van negen heilige plaatsen opdreunt boven die bordjes; — meent men b.v. dat de dewa Segèlèng de ziekte veroorzaakt, dan spreekt de pemangkoe de volgende negen namen uit:

Segèlèng, Pantoeng Paloeng, Lingsar, Emboeng Poentih, Lombok, Mentèdja, Loeangtoena, dewa Daranja en Patara Goeroe, waarbij dus een beroep gedaan wordt op de goden en geesten dier kemaliplaatsen.

De negen bordjes rijst-met-suiker worden dan bijwijze van selamatan, door belangstellenden genuttigd.

Tot besluit van de plechtigheid belooft de pemangkoe, dat ingeval de ziekte wijkt, door den reconvalescent een nieuwe saboek gemaakt zal worden naar het model der Ragi Koening Gagah Ngasem, of de Ragi Koening Teloek Manoek Toempah.

Dit geldt echter slechts voor de streek Songa' — andere desas kennen weer andere gebruiken. De memorie van overgave-Mann deelt hierover nog het volgende mede:

„Gelijk bij vele volkeren in den Indischen Archipel „treffen we bij den Sasak eene dualistische opvat-„ting van het begrip „ziel" aan n.l. de semangat (zooals „bij de Javanen), aanduidende de „perasaän" het be-„wustzijn, en de „njawa" of levensvonk, een algemeen „begrip voorkomende onder de Javanen en Maleiers en „door Prof. Wilken nader aangeduid als de vegetatieve „ziel, in tegenstelling met de „semangat" welke meer „de ziel in psychologischen zin aanduidt. De „semangat" „bezit het vermogen het lichaam vrijelijk te verlaten, „doch kan daartoe ook gedwongen worden door booze „geesten of door hevigen schrik. Elk oogenblik kan „men een Sasak hooren zeggen: „Ach, telang „semangat" waarmede hij wil aanduiden dat door „schrik of ontsteltenis zijn bewustzijn een oogenblik ver-„dwenen was. Na den dood gaat de „semangat" naar „het schimmenrijk, het eeuwigdurend verblijf der af-„gestorven zielen, hetwelk zich op den Rindjani bevindt; „zij onderscheiden hier ook twee deelen, de hemel en de „hel, welke plaatsen zij aanduiden met de namen „sorga" en „naraka".

„Het schimmenrijk is bewoond door 44 engelen „welke worden aangeduid met den naam „melaikat"; „deze melaikat hebben verschillende werkzaamheden „o.a. het bewaken van zon en maan, welke hemel-„lichamen met een onzichtbaar touw met den Rindjani „zijn verbonden en des avonds worden binnengehaald; „andere bewaken het gevleugelde paard op den Rindjani „hetwelk groene haren heeft. De „njawa" vervliegt bij „den dood in den wind en raakt zoodoende verloren.

„Bij ziekte, waarbij men zich voorstelt dat de ziel „de „semangat" het lichaam geheel of gedeeltelijk ver-„laten heeft, moet men de hulp inroepen van goede „geesten, waarvoor hoofdzakelijk in aanmerking komen

„Dewa Mas Pandji en Dewa Ratoe. Volgens de volks- „sage is deze Mas Pandji in oude tijden vorst van Sakra „geweest; hij werd gevangen genomen in den strijd en „door zijn vijanden in een ijzeren kooi geplaatst; door „zijne bovennatuurlijke eigenschappen verdween hij „echter spoorloos uit deze kooi en sinds waart zijn geest „over Lombok rond. Om nu de ziekte te verdrijven ge- „beurt het volgende:

„Vóór het huis waarin de zieke ligt, wordt een soort „tent van bamboe, bedekt met bladeren opgericht (teta- „ring) versierd met jonge klapperbladeren en pinang- „bloemen. De zieke wordt in de voorgalerij der woning „gebracht, terwijl links en rechts van hem bloemen en „waringinbladeren worden neergelegd; voorts worden „aan de rechterzijde 7 × 7 of 9 × 9 houten schalen „(doelangs) met rijst en vleesch of visch opgesteld ter- „wijl aan de linkerzijde 7 × 7 of 9 × 9 koperen dan „wel zilveren bekers worden geplaatst, gevuld met water „waarop enkele bloemen drijven; dit eten alsmede de „bloemen zullen aan den geest wiens hulp men afsmeekt „worden geofferd.

„Is dit alles gereed dan beginnen 4 of 5 mannen in „de tetaring te tandakken; zij mogen daarmede eerst „ophouden als een hunner flauw valt, dat is het teeken „dat de geest hunne wenschen verhooren zal.

„De ziel (semangat) van den bewustelooze wordt ge- „acht het lichaam tijdelijk te hebben verlaten om zich „naar het bosch of het strand te begeven, alwaar zij den „geest ontmoet, welke haar het juiste geneesmiddel „mededeelt om de ziekte te verdrijven; intusschen wordt „door de andere personen ook nauwkeurig acht geslagen „op de bekers met water; duurt het tandakken zóó lang „dat de bloemen op het water zinken (welk verschijn- „sel door den Sasak echter wordt aangezien voor „het stijgen van het water, waardoor volgens hem de „bloem onder komt) dan is dit een sterk teeken dat de „geest hunne beden zal verhooren.

„Zoodra de bewustelooze tandakker weder bij kennis „is gekomen, begeeft hij zich naar de plaats waar de „zieke ligt, neemt daar de bloem of de sirihpruim, wel„ke de geest hem als het juiste geneesmiddel heeft „aangewezen en legt deze op het voorhoofd van den „zieke".

Ofschoon de saboek niet zoo heilig is als de ragi, heeft de doorsnee Sasak toch een heilzaam ontzag voor genoemd weefsel. Ligt een saboek ergens achteloos neergeworpen of achtergelaten — de bijgeloovige zal zich niet verstouten den doek te laten liggen waar die ligt; hij neemt dezen met beide handen op, rolt dien ineen, en legt hem op een grooten steen, of een haag — opdat de eigenaar wanneer hij (of zij) het verlies van den doek bemerkt, dezen gemakkelijk zal kunnen terugvinden.

Wanneer een saboek in de geheele lengte te zien is, haast men zich den doek weer op te rollen, waarschijnlijk uit vrees dat de een of andere ziekte de gelegenheid zal te baat nemen, zich uit het weefsel los te maken.

Terwijl er van de standaard-doeken steeds slechts een enkel exemplaar in bewaring is, treft men vele namaakweefsels aan, die vervaardigd worden voor de steeds terugkeerende ceremoniën.

Elke jongen maakt, behalve het geboortefeest, drie plechtigheden mee, namelijk eerst die van het haarscheren daarop de besnijdenis en vervolgens het tandenvijlen.

Voor elk meisje wordt twee maal een selamatan gegeven, ter gelegenheid van het scheren van het hoofdhaar en het vijlen van de tanden. (De Sasak past de besnijdenis op meisjes niet toe, slechts in de desa Djantoek treft men dit gebruik wel aan. De bewoners van deze desa zijn echter gedeeltelijk afkomstig van Soembawa en behooren niet tot de waktoe-tiga. De meisjes van Djantoek worden bovendien dikwijls uitgehuwelijkt aan Arabieren).

Wanneer men meent dat het tijd wordt, dat er weer eens een selametan gehouden moet worden, steken de verschillende ouders de hoofden bij elkaar en zamelen bijdragen in. Gezamenlijk begeeft men zich dan naar een kijai, of ander bevoegd persoon, en laat zich een gelukkigen dag aanwijzen. Vier dagen vóór de plechtigheid beginnen de vrouwen weer padi te stampen.

Op den voorlaatsten dag zetten de moeders der kleinen die de ceremoniën zullen ondergaan, zich aan het weefgetouw, en vervaardigen, in den tijd van één dag, een saboek. Op den vooravond van het feest bevestigt men een aantal kèpèngs, door middel van een koordje aan de nog niet doorgesneden draden. Deze kèpèngs zijn het loon voor degenen die de draden zullen doorsnijden.

Men richt verder een paosan op een feestgebouwtje, dat met een soort vlaggendoek wordt afgesloten.

Dienzelfden dag haalt men, in plechtigen optocht met muziek, het heilige water van de soemoer kemali. Daartoe bezigt men een kom, die in elke desa weder een andere gedaante heeft: hier is het een zwart gebrande klapperdop, daar een koperen schaal, ginds een zilveren schotel. Het dragen van het heilige water — dat meestal tevens met een vereerde kris, een klompje goud, een oud geweer e.a. de pendjenengan genaamd, in aanraking geweest is — geschiedt overal door een persoon die in nauwe betrekking heet te staan tot den geest van de heilige plaats, waar men het water haalt.

De ragi oemba', behoorende bij deze kemali-bron, speelt hierbij natuurlijk een voorname rol. De waterdrager knoopt de ragi oemba' over zijn rechterschouder, zoodanig dat de kèpèngs hem op borst en rug komen te hangen. De kom met heilig water wordt in den doek gehangen en door den drager met beide handen vastgehouden.

Daarbij wordt hem een andere heilige doek over het hoofd geworpen, opdat hij niet zien kan, waar hij loopt. De bedoeling hiervan is, dat door het mistreden van den

drager, het water over den rand van de kom zal spatten en zoodoende den heiligen draagdoek bevochtigen. In elk geval is men niet tevreden, wanneer het water niet flink in beweging blijft onder het dragen.

Het heilige water wordt dan driemaal in optocht, onder gamelan-begeleiding, om de paosan gedragen, terwijl de andere heilige doeken in een sok-sokan worden meegevoerd. De kom met water, toegedekt met den heiligen draagdoek (waarbij de franje met kèpèngs in het water moet hangen) wordt daarop, tezamen met de overige heilige doeken in de paosan geplaatst en bewaakt door den pemangkoe, benevens eenige oude vrouwen, die zich daartoe geroepen voelen.

Des avonds verzamelen de belanghebbenden zich om de paosan — waarbij zij weer tot een uur na zonsondergang zwijgen. Na den slag op den bedoeg vermaakt men zich verder met gamelanspel en wajangverhalen, om niet in slaap te vallen.

Zij die hierin bedreven zijn — de boedjangga's — lezen poesaka-verhalen voor, die door een „uitlegger" worden verduidelijkt. Dit „lezen" behoort bij de ceremoniën, het vormt een voornaam onderdeel daarvan, vandaar de naam „paosan". Pauw deelt over deze verhalen nog mee:

„En wat men van deze lieden te weten komt omtrent „hun leer is zóó tegenstrijdig, zóó verward en vol van „uitheemsche charlatannerie, dat men volstrekt niet „verwonderd is bij het lezen van een verhaal omtrent zoogenaamde waktoe-tigavoorstellingen, geheimzinnig „verstrekt door een goeroe, later te vernemen, dat dit „verhaal zeer gebrekkig is vertaald uit een ouden Javaanschen almanak.

„De Dewa Andjani-en Mas Pandji-figuren, zijn af„komstig van een Javaansch verhaal, waarbij de „verdwenen vorsten van Selaparang handig door de „goeroes zijn ingelascht.

„Dewa Andjani is een Javaansche legendarische „godheid, die door de waktoe-tiga-goeroes een geschik-

„te rol gevonden werd voor een geheimzinnig verdwenen „Selaparangsch vorst. Het décor was gauw veranderd. „De Rindjani imponeerde.

„De waktoe-tigaboeken, afkomstig van de goeroes, „moeten dan ook onder het noodige voorbehoud worden „gelezen; importverhalen van litteratuur-van-eigen-„bodem worden geschift en ik ben bang, dat er dan „weinig oorspronkelijks meer overblijft. Want de „waktoe-tigaboeken zijn meerendeels gebrekkige ver-„talingen van slecht begrepen Javaansche en kawili-„teratuur, waarin de namen zijn gelocaliseerd".

Den volgenden morgen vroeg beginnen de feitelijke ceremoniën; wanneer haarscheren, besnijdenis en tandenvijlen, onder het voorlezen van kemalispreuken hebben plaats gehad, snijden de pemangkoe en zij die mede de wacht hebben gehouden in de paosan, de draden der nieuw gemaakte saboeks door en nemen de aangehechte kèpèngs in ontvangst.

De franje van elken doek wordt daarop in het heilige water gedoopt en de doek op de reeds beschreven wijze rondgezwaaid. Elke doek krijgt dus een beurt. Tenslotte krijgt ieder kind zijn eigen saboek terug; deze wordt verder als buikband gedragen, of door de ouders veilig opgeborgen.

Een andere gelegenheid waarbij de ragi oemba' en de ragi lèmpot een rol spelen, is het wijden van de jonge padibibit. In elke desa en dasan heeft deze plechtigheid jaarlijks plaats.

De lieden der desa's Pantjor en Klajoe, plaatsen die reeds geheel en al voor den Islam zijn gewonnen, gaan geregeld naar de meer dan 20 kilometer verwijderde koeboer Montong Monggo, bij de dasan Lian, desa Kalidjaga, om hun padibibit te wijden, waarbij zij bovendien nog een heilige kris, de pendjenengan meedragen.

Over de wijding der padibibit te Sembaloen vertelt de Controleur Pauw in zijn nota over de heilige draagdoeken nog het volgende:

„Vóór het uitplanten van de padie, wordt er door de „pemangkoe's eerst water verzameld uit de heilige bron- „nen. Dit water wordt bij elkaar gedaan en in de „langgar bewaard in een bamboekoker. Op een bepaalden „dag draagt de betrokken pemangkoe dit water in de „oemba' naar de heilige plaats reban bandé, waar een „selamatan wordt gegeven. Naderhand wordt het „heilige water verdeeld ter besprenkeling van de jonge „padie".

De weefsel-cultus volgt dus twee groote lijnen: die van de ragi oemba', en die van de ragi lèmpot. De ritus is echter voor elke desa weer verschillend, doch komt in hoofdzaak overeen met het bovenvermelde.

Om nu een overzicht te verkrijgen van de onderscheidene gebruiken in de afzonderlijke waktoe-tiga-desa's, scheen een systematische beschouwing mij gewenscht toe. Van dit standpunt uitgaande, staan in volgorde van beschouwing, ten eerste Sembaloen, en vervolgens Pengadangan, Dasan-Lekong, Songa' Pringgasela en Roemboek, terwijl bij de desa's Pringgasela en Roemboek de ragi lèmpot ter sprake zal komen.

Sembaloen.

De desa's in de vlakte hebben reeds veel van hun oorspronkelijke, primitieve geesten-vereering moeten prijsgeven; de scherpe kanten van het animisme zijn daar afgesloten door de voortdurende aanraking met de steeds verder opdringende waktoe-lima.

Sembaloen-Lawang en Sembaloen-Loemboeng bezitten wel ieder hun eigen mesigit, maar zij, die er nu en dan een sembahjang verrichten, kunnen met den vinger aangewezen worden; het zijn de enkele goeroe's, de apostelen van het koran-evangelie, waarvan er echter geen enkele ooit dieper in deze leer is doorgedrongen, dan noodig is voor de uitoefening van den waktoe-tiga-ritus.

In veel hooger aanzien dan deze goeroe's der waktoe-tiga staan de pemangkoe's: op hen rust immers de taak de heilige plaatsen te bewaken en te verzorgen en aan hen zijn ook de heilige doeken ter bewaring toevertrouwd. Niet ieder is hier in staat met de goede of kwade geesten rechtstreeks of zijdelings gemeenschap te hebben; de uitverkorenen zijn de spruiten uit bepaalde, vooraanstaande geslachten.

De zes pemangkoe's van *Sembaloen-Lawang* vertegenwoordigen ieder een bepaalde kemali-plaats, waarvan de bron

1. *Madjapait* de voornaamste is. Men vindt er eenige bantekboomen, waartusschen grootere en kleinere rotsblokken verspreid liggen.

2. *De Reban Dewa Bangkok* (= dam van den gebukten geest), bestaat uit een kleine sloot, terwijl de heilige plaats zelve wordt aangegeven door een waringinboom, tusschen groote steenen.

3. *De Makam Soemoer Djamdjam* (put der beloften) is, zooals de naam aangeeft, een bron in de nabijheid van één graf.

4. *De Ara Tetèmbenin* (saroengboom), staat bij een heilige bron van dien naam.

5. *De Orong Ranté Mas* (vijver van den gouden ketting) is een verzamelplaats van heilig water; en

6. *Patara goeroe* (houtsnijder) is weer de naam van een bron.

Elk dezer kemaliplaatsen bevindt zich dus in de nabijheid van water, hetgeen ook natuurlijk is, wanneer men bedenkt, dat het heilige water door middel van den draagdoek van de kemaliplaats gehaald moet worden.

Elke pemangkoe van Sembaloen-Lawang heeft twee heilige doeken in bewaring, te Sembaloen „*kekombong oemba'* " genaamd. Een van deze twee doeken is steeds mannelijk — meestal de kleinste, terwijl de kèpèngs ontbreken; de andere is de vrouwelijke, deze draagt wel kèpèngs.

De vrouwelijke doeken schijnen in hooger aanzien te staan, ook in de desa's in de vlakte — waar alleen een districtshoofd, of het hoofd van een bepaalde familie de bewaarder mag zijn van een vrouwelijken doek. Als regel geldt dan, dat het vrouwelijke weefsel het patroon van het mannelijke volgt, doch verschillende donkergele strepen vertoont, die in het patroon van den mannelijken doek ontbreken. Deze regel is er een, die blijkbaar beheerscht wordt door uitzonderingen; voor Sembaloen-Lawang gaat hij echter op, zooals bij beschouwing van de afbeeldingen zal blijken. Te Sembaloen-Lawang worden alleen de vrouwelijke exemplaren gebezigd tot het dragen van het heilige water.

afb. 1. [1]) Bij de kemaliplaats Madjapait behoort ten eerste de mannelijke kekombong oemba' *Madjapait*, een grof-geweven kain van 170 c.M. lengte en 19.5 c.M. breedte. Het kenmerk van de doeken die den naam Madjapait dragen is een aantal donkergele en groene strepen, dicht naast elkaar geplaatst en op geregelde afstanden gescheiden door strepen van donkerder kleur.

Deze oemba' Madjapait draagt twee kèpèngs; waarom juist twee, kon men mij niet mededeelen.

afb. 2. De vrouwelijke doek heet *Pelapak Ngampèng*, (geknakte nerf van pisang- of palmblad); lengte 182 c.M. breedte 33 c.M. en voorzien van 544 kèpèngs, 272 aan elk uiteinde. Deze oemba' vertoont geen enkele overeenkomst met de oemba' Madjapait, alleen komen er de reeds vermelde breede gele strepen op voor.

afb. 3. De Reban Dewa Bongkok heeft als mannelijken doek de oemba *Goeroen Lepas*.

Goeroen beteekent inslag, zoodat de oorsprong van

---

[1]) De bij het opstel van den heer Haar gevoegde krijtteekeningen, 48 in getal, waarnaar hier wordt verwezen, konden helaas om technische en pecuniaire redenen niet worden gereproduceerd. De Redactie-Commissie heeft de toelichtingen tot de afbeeldingen onverkort geplaatst, daar de hierin vermelde ethnographische bijzonderheden ook zonder illustraties waarde bezitten. *Red. Comm.*

dezen naam gezocht moet worden in het aanzien van den doek. Het blijkt dan ook dat op onregelmatige afstanden, de inslagdraad achterwege is gebleven, zoodat men als het ware kleine stukjes „vaste franje" ziet. De lengte is 152 c.M., de breedte 28 c.M.

afb. 4. De vrouwelijke doek heet *Kerata Nina*, hetgeen „boschkip" beteekent. Dit weefsel draagt in het geheel 1144 kèpèngs is 182 c.M. lang en 37 c.M. breed. De breede gele streep is weer aanwezig.

afb. 5. Bij het graf Makam Soemoer Djamdjam behoort ten eerste de mannelijke doek *Poernama*, hetgeen „helder" beteekent. Of dit slaat op de kleuren van het weefsel, of dat „Poernama" slechts een willekeurig gekozen naam is kon niet opgehelderd worden. Een feit is het echter dat de kleuren van den doek inderdaad „helder" zijn.

Er bevinden zich, evenals bij den eerstgenoemden doek, twee kèpèngs aan de franje; de doek zelf is 174 c.M. lang en 31 c.M. breed.

afb. 6. *Langko* is de naam van het vrouwelijke exemplaar. Men beweert, dat het graf der Soemoer Djamdjam de overblijfselen bewaart van een der vroegere vorsten van Lombok, Langko geheeten.

Aan de franje hangen 844 „kèpèngs-djai", die kleiner en donkerder van kleur zijn en tevens dunner dan de „kèpèngs-koening" (zie boven). De lengte is 184 c.M. de breedte 32 c.M.

afb. 7. *Madjapait* is weer de naam van de mannelijke kekombong oemba', die bij de bron Ara Tetèmbenin behoort. De doek draagt geen kèpèngs; de lengte is 169 c.M. de breedte 19.5 c.M.

afb. 8. De vrouwelijke doek heet *Kerata Ngiring Anak* boschkip die haar kuikens voorgaat. Kèpèngs zijn er 1044; de lengte is 185 c.M., de breedte 33 c.M.

afb. 9. De pemangkoe van de Orong Ranté Mas bewaart als mannelijken doek de oemba' *Ai' Emboe'* (d.i. fontein). Dit weefsel vertoont eenige overeenkomst met de Madjapait; doeken- de gele draden zijn hier echter

vervangen door roode. Kèpèngs zijn niet aanwezig; de doek is 191 c.M. lang en 25.5 c.M. breed.

afb. 10. De vrouwelijke doek draagt weer den naam van een persoon uit de geschiedenis, n.l. dien van een opstandig hoveling uit den tijd van den vorst van Selaparang, en wel *Bændjar Getas*. Het patroon is druk en helkeurig; opmerkzaamheid verdient weer de breede gele baan. De franje draagt 1044 kèpèngs, terwijl het weefsel zelf 182 c.M. bij 25 c.M. meet.

afb. 11. Bij de zesde kemaliplaats, Patara Goeroe, behoort als mannelijke doek, weer een oemba' *Madjapait*, zonder kèpèngs, 189 c.M. lang en 38 c.M. breed, terwijl de vrouwelijke doek *Kerata Bekoeroeng* heet afb. 12 — de in een kooi gesloten boschkip.

Waar de naam „kerata" zoo veelvuldig terug gevonden wordt bij de heilige draagdoeken, ook die van Sembaloen-Boemboeng — zie beneden — zou men geneigd zijn te gelooven, dat de boschkip zelve als heilig beschouwd wordt.

Dit is evenwel in het geheel niet zoo: van een verbod tot het dooden van, of het jagen op boschkippen en boschhanen is geen sprake.

De oorsprong van het geven van den naam boschkip of boschhaan aan een heiligen draagdoek moet hierin gezocht worden, dat men nog steeds gelooft dat de geesten der voorouders in de boschhoenders varen. Toch worden deze dieren niet vereerd.

De Kerata Bekoeroeng draagt 1044 kèpèngs, is 222 c.M. lang en 32 c.M. breed.

Typisch voor Sembaloen-Lawang is verder nog, dat alleen de mannelijke doeken ziekteverwekkende eigenschappen bezitten: de drie oemba's Madjapait slaan met stomheid, de Goeroen Lepas brengt een oogziekte teweeg, de Poernama veroorzaakt schurft en de Aï' Emboe' straft de overtreders met doofheid.

Tegen deze kwalen bestaan weer medicijnen, n.l. andere doeken, niet steeds volgens het voorbeeld van het standaard-weefsel vervaardigd.

De vier genezing-aanbrengende doeken werden mij zonder gewetensbezwaren aan de zijde der eigenaren afgestaan; „men zou het er zoolang wel op wagen, tot dat een nieuwe doek tegen elke kwaal gereed was". Deze doeken worden hierbij gevoegd.

No. 1. De doek die stomheid bezweren moet heet ragi Madjapait; het patroon komt in principe overeen met dat van de oemba' Madjapait.

No. 2. Tegen oogziekte helpt de ragi Goeroen Lepas. Deze vertoont weer overeenkomst met de oemba' van dien naam.

No. 3. De ragi Poernama of Soemoer Djamdjam geneest schurft. In patroon noch kleur stemt de doek overeen met de oemba' Poernama.

No. 4. De ragi Ai' Emboe' wordt als medicijn gebruikt tegen de oogziekte, waarvan de oemba' Ai' Emboe' de oorzaak was. De doeken lijken niet op elkaar.

Toch wordt, verzekerde men mij, de ragi Ai' Emboe' volgens een bepaald model vervaardigd, de overlevering heeft dit zoo beschikt.

Te *Sembaloen-Boemboeng* treft men niet die regelmaat aan als te Sembaloen-Lawang: van de zes pemangkoe's is er een die drie kekombong oemba' in bewaring had, behoorende bij twee verschillende kemaliplaatsen, terwijl een tweede pemangkoe slechts één heilige doek onder zijn hoede heeft. Bovendien staan er naast en boven de 12 oemba's nog een mannelijke en eene vrouwelijke, Kerata Mama' en Kerata Nina (boschhaan en boschkip) genaamd. Deze doeken worden bewaard door de afstammelingen in rechte lijn van zekeren Pé Darmasih, een hoofd uit vroegere tijden. Aangezien er te Sembaloen vele nakomelingen van dezen Pé Darmasih wonen, zijn voor hen de Kerata Mama' en de Kerata Nina de heiligste en meest gevreesde kekombong oemba'.

Langzamerhand gaat de vereering van deze doeken ook op *niet-* afstammelingen van Pé Darmasih over, zoodat men kan verwachten, dat binnen afzienbaren tijd de beide genoemde weefsels de 12 andere kekombong

oemba's zullen verdringen-hetgeen trouwens nu reeds duidelijk merkbaar is, want het voorschrift bestaat reeds, dat de kekombong oemba's Kerata Mama' en Kerata Nina bij elke selamatan tegenwoordig moeten zijn — nochtans zonder de verplichting dat een van beide als draagdoek zal functionneeren.

afb. 13. De *Kerata Mama'* is een veelkleurige, vrij zorgvuldig geweven doek, met een lengte van 149 c.M. en een breedte van 32 c.M. Aan beide uiteinden draagt de franje 1000 kèpèngs, dus tezamen 2000.

afb. 14. De *Kerata Nina* lijkt sprekend op de Kerata Mama'; onderscheid is er evenwel toch te zien. De breedte is eveneens 32 c.M., de lengte 229 c.M. Ook dit weefsel draagt 2000 kèpèngs, die echter op een andere wijze zijn aangebracht dan bij de Kerata Mama'.

Een bepaalde kemaliplaats, waarbij deze doeken behooren bestaat niet; waarschijnlijk dienden de oemba's oorspronkelijk slechts om de herinnering te bewaren aan Pé Darmasih. Of de vrouwelijke doek eveneens te zijner eere bewaard wordt, of wel met het oog op zijn echtgenoote, of wie ook, is niet meer bekend.

De plaatsen te Sembaloen-Boemboeng waaraan een bijzondere vereering wordt toegedragen zijn:

1e. *Reban bandé* (bandé = „benda") een afgedamde bron, overschaduwd door een *asemboom*, waaronder een aantal rotsblokken verspreid ligt.

2e. *Madjapait*, een grafheuvel, eveneens omgeven door brokken steen.

Volgens de legende ligt hier een bloedverwant — een broeder, zeggen sommigen — van een vorst van het vroegere rijk van Madjapait begraven. De bewoners van Sembaloen verklaren af te stammen van Javanen uit den tijd van het rijk Madjapait.

3e. Het graf van de *Dewa Nasih* — „de liefdevolle geest" — wordt versierd door een steenen grafmonument, dat echter wel van jongeren datum zal zijn dan het graf.

4e. *Patara Goeroe* (de houtsnijder is ook hier in den geest aanwezig); de heilige plaats wordt aangegeven door een boomengroep bij een ondiepe sloot.

5e. De *Makam Boedi Beringin*, (de aanbidder tot heil) is een graf waarop zich een groot rotsblok bevindt.

6e. *Boekit bao'* — koude heuvel — heet een bron met een waringinboom er naast.

7e. De zevende kemaliplaats heet *Roempang-djorong* = hellende oneffen grond.

Zooals boven reeds gezegd is, had één der zes pemangkoe's van Sembaloen-Boemboeng drie kekombong oemba's in bewaring en wel die van de Reban bandé en de Roempang-djorong. Voor de laatste kemaliplaats was slechts één kekombong oemba' aanwezig, de oemba' Roempang-djorong, die nu, tegelijk met drie andere kekombong oemba's, voorgoed verdwenen is. Gedurende de ramp op 17 Juni 1924, waarbij een groot aantal huizen en rijstschuren te Sembaloen-Boemboeng in vlammen opging, zijn bovenbedoelde doeken n.l. eveneens verbrand.

De namen blijven echter nog in de herinnering voortleven, om welke reden ik meen ze in deze uiteenzetting te moeten vermelden.

Bij de bron Reban bandé behoorde in de eerste plaats de heilige mannelijke doek *Reban bandé* waaraan, volgens de nota-Pauw, 2000 kèpèngs bevestigd waren. Voor de afbeelding van dit weefsel kan verwezen worden naar een der fotografiën die meervermelde mededeelingen illustreeren.

afb. 15. De vrouwelijke doek van Reban bandé die door den pemangkoe Ama Seridawi bewaard wordt heet *Goeroen Lepas* (de losse inslag); hieraan zijn geen kèpèngs bevestigd. De lengte bedraagt 171 c.M., de breedte 31 c.M.

afb. 16. Het heilige weefsel dat door den pemangkoe van de kemaliplaats Madjapait bewaard wordt, heet zelf ook *Madjapait*. Het patroon komt niet overeen met de oemba's van Sembaloen-Lawang, die met denzelfden

naam worden aangeduid. Er zijn geen kèpèngs aan bevestigd; de lengte is 181 c.M., de breedte 35 c.M.

Het weefsel is nòch mannelijk, nòch vrouwelijk, want een tweede doek is niet in bewaring bij den pemangkoe en heeft, volgens overigens niet zeer betrouwbare mededeelingen, ook nooit bestaan.

afb. 17. De oemba' *Boeah-boenoet* — groote waringinvrucht — is de mannelijke doek van het heilige graf Dewa Nasih. Zooals de regel aangeeft, draagt ook deze mannelijke doek geen kèpèngs. De lengte bedraagt 223 c.M., de breedte 27.5 c.M.

afb. 18. De vrouwelijke doek heet *Boeah Beringin* — vrucht die heil aanbrengt —; de lengte is 180 c.M., de breedte 57 c.M.

afb. 19. Het mannelijke exemplaar van de kemaliplaats Patara Goeroe heet *Goeroen Lepas Patara Goeroe.*

Als uitzonderingsgeval draagt dit mannelijk weefsel kèpèngs en het vrouwelijke niet. Het aantal aan de franje bevestigde muntstukken bedraagt 1044; de lengte van den doek is 171 c.M., de breedte 28 c.M.

afb. 20. De vrouwelijke oemba', *Bajan Atas Patara goeroe* genaamd, schijnt uit Bajan geimporteerd te zijn, hoewel dat niet aan het patroon te zien is. De weefsels afkomstig van Bajan vertoonen andere kenmerken, waarover aanstonds meer. Kèpèngs zijn er niet aan bevestigd zooals reeds is medegedeeld; de lengte bedraagt 183 c.M., de breedte 35 c.M.

afb. 21. De pemangkoe van de Makam Boedi Beringin bewaart het mannelijke weefsel *Boelan Poernama* — de heldere maan —, waarvan de franje niet van kèpèngs is voorzien, terwijl de lengte 154 c.M. en de breedte 23.5 c.M. bedraagt. Het daarbij behoorende vrouwelijke exemplaar draagt den naam *Kerata Nina Boedi Beringin* — afb. 22 — waarin dus het woord „boschkip" weer aangetroffen wordt.

De 2 × 350 kèpèngs zijn in 4 rijen aangebracht, terwijl de verschillende groepen dier muntstukken vrij ver uit elkaar hangen. De doek is 172 c.M. lang en 93 c.M.

breed. De beide doeken, eertijds in bewaring bij den pemangkoe van de Boekit Bao, zijn verbrand. Het mannelijke weefsel heette oemba' *Bantèk*, het vrouwelijke oemba' *Bajan*.

Wat de ziekteverwekkende macht van de bovengenoemde oemba's van Sembaloen-Boemboeng aangaat, de pemangkoe's en de oude vrouwen zijn het daarover met elkander niet eens.

Zou men hen allen gelooven, dan bezit iedere doek de macht om een zeer groote verscheidenheid van ziekten te veroorzaken, en volgens sommigen, ook te genezen. De ceremoniën te Sembaloen worden in de nota-Pauw als volgt beschreven:

„De betrokken familieleden gaan in optocht naar den „pemangkoe, wiens oemba' zij de voorkeur geven, en „halen het daar reeds gereed staande water. Zij leenen „daar de oemba' (doorgaans het mannelijke exemplaar) „en dragen daarin het water in een kom onder gejuich „en geschreeuw met gamelan naar de papaosan. Daar „moet en het heilige water en de oemba' een nacht blij„ven, bewaakt door ouden van de desa, die reciteerende „den nacht doorbrengen (boedjangga's), terwijl offer„schalen met spijzen rond de oemba' zijn opgesteld.

„Eerst den volgenden dag komen de kinderen, die de „besnijdenis zullen ondergaan of wier hoofdhaar zal „worden geschoren. Bij dergelijke ceremoniën wacht „men doorgaans totdat een aantal kinderen voor deze „gebeurtenissen in de termen valt om maar één pa„paosan behoeven te bouwen en kosten te sparen.

„Intusschen hebben de ouders van de kinderen, die „besneden zullen worden, een namaakweefsel ver„vaardigd van een der door den pemangkoe bewaarde „standaardmodellen: de kekombongs oemba'. Dit na„maakweefsel is korter en smaller dan de oemba' en „draagt geen kèpèngs.

„Na de geboorte van het betrokken kind is de moeder „begonnen een der oemba's na te weven en thans is dit „namaakweefsel (moedjo mali) gereed gekomen en

„wordt, aan de uiteinden nog niet doorgesneden, meege-„bracht.

„Zijn de kinderen in de peradja (draagstoel) in op-„tocht rondgedragen, dan gaat men daarna in de „papaosan zitten en de moedjo mali' wordt doorge-„sneden door een der oudste gasten.

„Daarna wordt de franje aan de uiteinden in het „heilige water gedoopt en boven de peradja drie malen „rondgezwaaid om de hoofden der kinderen te be-„sprenkelen, waarna vervolgens de besnijdenis of het „hoofdhaarscheren plaats heeft. Soms worden aan de „scheringdraden van de moedjo mali' eenige kèpèngs „geregen als geschenk voor den gast, die de draden „opensnijdt. De moedjo mali' blijft daarna bezit van den „betrokken jongen en wordt door hem zorgvuldig be-„waard of gebruikt als buikgordel (saboek)".

Na de bergdorpen van de Sembaloen-hoogvlakte komt de aan den voet van het Rindjani gebergte gelegen desa

Pengadangan

aan de beurt. Hier onder anderen, hebben de eerste gezinnen, die vroeger Sembaloen voor de vlakte verlieten, zich neergezet, waarbij de weefselcultus in een van zijn oudste vormen werd meegebracht.

Vandaar dat de ceremoniën te Pengadangan nog veel overeenkomst vertoonen met die te Sembaloen.

De heilige bronnen der beide kemaliplaatsen

Makam Soekatain (heerlijk water) en *Makam Longka'* (geul) staan ieder onder de hoede van een eigen pemangkoe, die den bijbehoorenden heiligen draagdoek in bewaring heeft.

„Ook hier wordt er voor de besnijdenis der jonge-„lingen of de ceremoniën bij het hoofdhaarscheren, „tandenvijlen of huwelijk, heilig water gehaald uit de „bij deze kemaliplaatsen gelegen bronnen, in den „heiligen draagdoek.

„Na dien wordt het water in een schaal, toegedekt

„door de kekombong op een der heilige plaatsen gezet, „hier heilige graven van uitgeweken vorsten en hun „afstammelingen van het Selaparangsche rijk. Na de „noodige gebeden wordt het water in den heiligen doek „onder een pajoeng naar het huis van den pemangkoe „gedragen, waarbij menjan wordt gebrand.

„Op den avond vóór de genoemde ceremoniën wordt „de oudste kekombong met gamelan opgehaald en „naar de pawosan gebracht. Na eerst verschillende om-„megangen te hebben gemaakt wordt het door de twee „pemangkoe's verzamelde heilige water opgehaald en „in de kekombong naar de pawosan gedragen.

„Tevens haalt men in den draagdoek het zoogenaam-„de pendjenengan-water, water, dat met een vereerd „voorwerp in aanraking is geweest.

„Het heilige water, toegedekt door de kekombong, „blijft gedurende den nacht op de pawosan staan, be-„waakt door een oude vrouw, de bergoe, terwijl de „noodige recitatoren den tijd met verhalen verkorten. „Ook de draden der uiteinden van de heilige kekombong „worden even in een kom met water gedompeld, welk „water met het andere heilige water bij de ceremoniën „dient ter besprenkeling der hoofden van de jonge aan-„nemelingen.

„Dit geschiedt om twee uur na middernacht voor „degenen, die besneden zullen worden (mandi maling), „terwijl eerst den volgenden dag de besnijdenis plaats „vindt. Ook de jonggehuwden worden 's nachts met het „heilige water besprenkeld. Deze besprenkeling ge-„schiedt met de franje van een nieuwen doek, die voor „het mandi maling feestelijk wordt opengesneden. Deze „doek is in verkleind formaat nageweven van een heilig „standaardmodel-weefsel.

„Nadat de kekombong dan nog eens in processie naar „de Soengai Belimbing is gebracht met gamelan en „daar een selamatan is gehouden (mandi bersoetji), „wordt de heilige doek in feestelijken optocht naar den „pemangkoe teruggebracht.

„Vermeld dient ook nog het gebruik van den heiligen „doek bij ernstige ziekte. De kekombong wordt dan in „het huis van den zieke gebracht, bewierookt en men „offert spijzen aan het heilige weefsel. Ook het wel- „slagen van een onderneming of de vervulling van een „wensch, tracht men dikwijls te bereiken door de belofte „aan de kekombong te zullen offeren bij een eventueel „succes". Aldus Controleur Pauw.

afb. 23. De heilige doek, behoorende bij de Makam Longka', heet ragi oemba' *Pengadangan*. Het weefsel mag bij geen enkele plechtigheid ontbreken; wanneer het niet gebezigd wordt om het heilige water te vervoeren, is men toch verplicht den doek mede te dragen in de sok-sokan.

Het patroon van deze ragi is, in vergelijking met de doeken van Sembaloen, vrij eenvoudig. Een merkwaardigheid bij dit weefsel is, dat de teekening der lengtestrepen niet geheel symmetrisch blijkt te zijn. Zooiets komt bij een aanzienlijke oemba' als regel niet voor. De nieuwe doek, die reeds was vervaardigd, doch nog niet opengesneden, vertoont dezelfde eigenaardigheid.

De ragi oemba' Pengadangan is, evenals de andere doeken van de desa Pengadangan, vrouwelijk. Er zijn 1040 kèpèngs aan bevestigd; de doek is 159 c.M. lang en 27 c.M. breed. Het weefsel bezit het vermogen krankzinnigheid te bewerken bij zijn slachtoffers. Het is mij, door voorspraak van het districtshoofd, dat zelf een der voorgangers in de weefselvereering van Pengadangan is, gelukt, deze ragi oemba' te verkrijgen.

afb. 24. De ragi oemba' *Kerembong* volgt de oemba' Pengadangan op den voet; wat aanzien betreft. Evenwel is deze doek, behoorende bij de kemaliplaats Makam Soekatain (aan de bron waarvan de naam Kerèmbong ontleend is) niet vereischt bij alle plechtigheden, zooals de oemba' Pengadangan. Het weefsel is weer zeer eenvoudig en grof van draad, terwijl de franje met 1700 kèpèngs behangen is. De lengte is 165 c.M., de breedte 29 c.M.

Bij ziekten als lepra en andere lichaamsvervormingen weeft men den doek als bezweringsmiddel in het klein na; (Pengadangan is de „lepra-desa").

afb. 25. Naast deze beide voornaamste oemba's treft men te Pengadangan nog twee andere heilige draagdoeken aan n.l. ten eerste de ragi oemba' *Boembang* — die verband houdt met de heilige bron Boembang bij Masbagik. Deze kain moet steeds aanwezig zijn en gebruikt worden bij ceremoniën, waaraan afstammelingen van Pengadangan, die hun domicilie te Masbagik hebben, deelnemen, behalve wanneer de plechtigheid zich verplaatst naar Pringgasela.

In dat geval wordt de ragi oemba' *Perigi* gebruikt. Overigens begeleidt deze doek de ragi oemba' Boembang steeds; de beide weefsels worden altijd in één adem genoemd.

De ragi oemba' Boembang is voorzien van 1044 kèpèngs-djai het inferieure soort; de lengte is 198 c.M., de breedte 37 c.M.

afb. 26. De ragi oemba' *Perigi* (steen die aangebeden wordt) bevat 244 kèpèngs, terwijl de lengte 165 c.M. en de breedte 33 c.M. bedraagt.

Verder is te Pengadangan, evenals in de meeste andere desa's een menigte smallere en kortere doeken te vinden, die weer met den verzamelnaam „ragi" worden aangeduid en ziektewerende eigenschappen bezitten. Zij worden voornamelijk gedurende de ceremoniën gedragen, en wel door de getrouwde vrouwen, met de bedoeling haar vrucht te beveiligen tegen den kwaden invloed van de ziekteverwekkende weefsels.

Deze doeken hebben alle namen, die men steeds weer in andere desa's terugvindt, zooals bijvoorbeeld de ragi *Lombok, Ai' Inem, Selajar, Pantoeng Paloeng, Terontong, Sambang, Ngagapoespa, Gagak Mangki Anak, Moemboel, Apitbanké, Idadari Ngamoek, Poeteri Ngajap* en *Lekong Boro.*

No. 5. De ragi *Poeteri Ngajap,* het middel tegen steelzucht in het klein, of kleptomanie, en de ragi

No. 6. *Lekong Boro'*, de medicijn tegen puisten, werden mij afgestaan, benevens een minder grof geweven doek. (119 c.M. bij 84 c.M.) — No. 7 — genaamd de ragi *Anak Nènè*, die bij het halen van het heilige water gebruikt wordt, om het gezicht van den waterdrager te bedekken. (zie boven).

In tegenstelling met de andere heilige weefsels, is het patroon van dezen doek verwerkt in den inslagdraad, terwijl de schering, die egaal donkerblauw is, in het weefsel onzichtbaar blijft.

Een tweede merkwaardigheid van de ragi Anak Nènè' ligt hierin, dat de doek een *ikat*-weefsel is. Op den inslag is namelijk een vaag rood patroon uitgespaard in vlekken en smalle spoelvormige figuren. De mogelijkheid bestaat dat het weefsel onder Balineeschen invloed tot stand kwam; het staat echter vast, dat de ragi Anak Nènè' van Oost-Lombokschen oorsprong is en geweven werd door een der voorouders van het tegenwoordige districtshoofd van Masbagik.

De kunst om inslag-ikat-weefsels te vervaardigen schijnt evenwel verloren te zijn gegaan; zij wordt heden ten dage hoogstwaarschijnlijk niet meer toegepast, en de Sasaks zelf beschouwen een dergelijk weefsel als iets merkwaardigs.

Welke rol de ikat-weefsels in het religieuse leven van de Sasaks van Oost-Lombok hebben gespeeld is voorshands nog niet tot klaarheid te brengen; waarschijnlijk is het echter wel, dat die doeken bij ceremoniën van anderen aard werden gebruikt, dan de heilige weefsels die het onderwerp van deze uiteenzetting vormen.

Ten slotte verkreeg ik in de desa Pengadangan nog een ragi lèmpot, een van de vele doeken welke in genoemde desa een bijkomstige functie vervullen bij de ceremoniën ter gelegenheid van geboorten, huwelijken, besnijdenis enzoovoorts. Zooals boven reeds vermeld werd zijn de ragi oemba' en de ragi lèmpot beide in de weefselvereering opgenomen, doch in geen enkele desa zijn ze elkander evenwaardig; waar de ragi oemba' de hoofd-

rol vervult, komt de ragi lèmpot in de tweede plaats, en omgekeerd. Over het algemeen schijnen de vereerders van de ragi lèmpot als heiligste doek, meer vrees en ontzag te koesteren voor den geest die hierin is afgedaald, dan zij, die de ragi oemba' als fetisch aanbidden, angst voelen voor den, de oemba' bezielende, dewa of djim.

De eersten zullen geen enkel weefsel veronachtzamen, zelfs de tweede- en derde-rangs doeken genieten hun onverdeelde belangstelling een belangstelling die voortspruit uit de vrees voor den toorn en de wraak der geesten, bij nalatigheid in de ceremoniën. Zij zullen zich nooit vergissen in de namen hunner heilige weefsels — iets dat bij de ragi oemba'-vereerders herhaaldelijk voorkomt — en tot afstand van den een of anderen doek zijn zij niet te bewegen.

Zooals de practijk uitwees, zien degenen wier heiligste kain de ragi oemba' is, niet op het verlies van eenige doeken: zoo zelfs, dat men te Pengadangan, in het vooruitzicht van een selamatan daarvoor in ruil aangeboden, zijn heiligsten doek in vreemde handen gaf, inplaats van dezen, zooals de overlevering voorschrijft, te begraven of te verbranden.

De veronderstelling ligt nu voor de hand, dat de geesten der oemba'-vereerders minder strengt, en toegeeflijker moeten zijn dan die van de aanbidders van de lèmpot. Vandaar ook, dat men te Pengadangan niet door gewetenswroeging gekweld werd, toen ook een ragi lèmpot, de ragi No. 8, *Batang Ampat* (zoo genoemd naar de vier breede roode banen) in ongewijde handen overging.

Qua weefsel is deze kèrèng kemali fraaier en aangenamer van kleur en patroon dan de drukke, veelkleurige ragi oemba'. De doek wordt als sierkleed neergelegd in de paosan ten tijde van ceremoniën en is van grooter afmetingen dan de heilige draagdoeken (58 c.M. bij 140 c.M.). Vergelijkt men de animistische voorstellingen van de desa Pengadangan bij die van de desa

Dasan-Lekong.

eveneens een nederzetting van lieden, afkomstig van Sembaloen, dan blijkt het, dat in de laatstgenoemde desa de pemangkoe nog wel niet verdwenen is, doch dat de vroegere pioniers geen nieuw kemalistelsel hebben aangedurfd. De aanwezige oemba's dragen alle namen, die te Sembaloen worden teruggevonden; ze wijzen op de heilige plaatsen op de hoogvlakte gelegen.

De lieden die nog vasthouden aan de animistische gebruiken, hun door de overlevering geschonken, zijn verplicht hunne ceremoniën te verrichten op de plaats, waar de heilige bronnen, graven, boomen of rotsblokken zich bevinden.

Bij de steeds terugkeerende wijding der jonge padibibit, bij het offeren aan de heilige weefsels (bedjambé) en het bezweren van pasgeborenen, van jonggehuwden, en al degenen die het onderwerp der ceremoniëele plechtigheden uitmaken, trekken de bewoners van Dasan-lekong dan ook in grooten getale naar de Sembaloen-hoogvlakte.

Ofschoon Dasan- lekong een pemangkoe bezit, is deze toch niet de persoon die met de bewaking van de heilige weefsels wordt belast. Het zijn bepaalde families die de doeken als poesaka vereeren, en aan het hoofd van die families wordt de bewaring der weefsels toevertrouwd. Zoo hebben bijvoorbeeld afstammelingen van Raden Andji, het voormalig districtshoofd van Pringgabaja, de beide voornaamste oemba's in bewaring, namelijk de ragi oemba' Madjapait en de ragi oemba' Roempang Djorong.

afb. 27. De oemba' *Madjapait*, de meest gevreesde doek te Dasan-Lekong, komt in patroon niet overeen met de gelijknamige doeken te Sembaloen. De mogelijkheid bestaat, dat men indertijd aan een heilig weefsel den naam Madjapait geschonken heeft, om het verband met de weefselvereering in de moedernederzettingen niet te verbreken.

Het namaaksel van dezen doek, de moedjo mali', wordt alleen door mannelijke personen gedragen; men treft te Dasan-Lekong dan ook geen enkelen man of jongen aan, ook die der waktoe-lima, die niet in het bezit is van de saboek Madjapait, tenzij hij dezen doek is kwijtgeraakt. De oemba' is voorzien van 1000 kèpèngs. De afmetingen zijn 136 c.M. bij 23 c.M.

afb. 28. De ragi oemba' *Roempang Djorong* wekt de herinnering weer op aan de zevende kemaliplaats van Sembaloen- Boemboeng, de „hellende oneffen grond". Jammer dat de oemba' van Sembaloen destijds verbrandde en de bevolking de opeenvolging der kleurige lijnen niet kan reproduceeren; misschien was de overeenstemming tusschen het weefsel van Sembaloen en dat van Dasan-lekong duidelijk te herkennen geweest, hetgeen n.l. het geval wel is met de ragi oemba'.

afb. 29. *Goeroen Lepas* van de dessa Dasan-lekong. Beziet men afbeelding 15, dan valt de overeenstemming in het leidende motief duidelijk op. In lengte en breedte bestaat echter een vrij groot verschil: de oemba' Goeroen Lepas van Dasan-Lekong meet slechts 145 c.M. bij 19.5 c.M. en is bovendien voorzien van 1040 kèpèngs, welke muntstukjes aan de oemba' van Sembaloen ontbreken. Het weefsel van Dasan-Lekong is nòch mannelijk, nòch vrouwelijk; de Goeroen Lepas van Sembaloen-Boemboeng is immers het vrouwelijk exemplaar behoorende bij de kemaliplaats Reban Bandé, terwijl het mannelijk exemplaar van dien naam indertijd verbrandde.

Te Dasan-Lekong komt ook een weefsel van den naam Reban Bandé voor; deze doek is echter geen oemba', doch een lèmpot, van welke soort een menigte exemplaren van verschillenden naam in de dessa aanwezig is.

Onder deze lèmpots treft men vele doeken aan waarvan de bevolking den naam vergeten is; de pemangkoe geeft er dezen, de een of andere oude vrouw genen naam aan. Het ontzag voor de heilige doeken is dan ook

eenigszins verminderd, voornamelijk wel onder invloed van den Islam.

afb. 30. Naast de drie heilige weefsels die kemalinamen dragen, ontleend aan de oemba's van Sembaloen-Boemboeng, bezit Dasan-Lekong nog een heiligen draagdoek van den naam ragi oemba' *Lènèk*, een weefsel, dat volgens den pemangkoe eveneens zijn oorsprong moet hebben op de hoogvlakte.

De doek is van vrij groote afmetingen — 141 c.M. lang en 56 c.M. breed — en doet eerder denken aan een lèmpot dan aan een oemba'. Er bevinden zich ten overvloede ook geen kèpèngs aan. Toch geeft de pemangkoe, wiens uitspraak hierin overeenstemt met de meening van de bevolking, den soortnaam ragi oemba' aan het weefsel. De doek wordt beschouwd als de medicijn tegen de oogziekte, die, evenals te Sembaloen, door de ragi oemba' Goeroen Lepas wordt veroorzaakt; regel is echter, dat niet het standaardweefsel, doch het namaaksel de medicijn daarstelt.

Ten slotte wordt door den pemangkoe zelf een lèmpot, met den zonderlingen naam *Kombong Njoer*, afb. 31, speciaal in de gunst van de weefselvereerders aanbevolen. Gedurende de ceremoniëele plechtigheden wordt het weefsel door den pemangkoe als slèndang gebruikt, terwijl het bijgeloof ingang heeft gevonden, dat, indien deze doek door een ander gedragen zou worden, deze persoon groote puisten krijgt.

Hoe zij er toe kwam den naam „kombong" toe te voegen aan een ragi lèmpot, weet de bevolking zelf niet. Vermoedelijk had men te Sembaloen de uitdrukking kekombong oemba' opgevangen, wat immers hetzelfde beteekent als ragi oemba' en dacht zich toen in de oogen van den een of anderen geest verdienstelijk te maken, door zich zelf eveneens een „kombong" te scheppen, hetgeen bij vergissing echter met een lèmpot, en niet met een oemba' plaats vond. De doek heeft een lengte van 137 c.M. en een breedte van 48 c.M., en is, zooals dat

bij de lèmpots gebruikelijk is, niet met kèpèngs behangen.

Een echt waktoe-tiga-milieu is de desa

Songa'

in het district Sakra, een nederzetting waar de oorspronkelijke weefselcultus nog in al zijn volledigheid gehandhaafd wordt door de „mangkoe" of „belian" hier een oude vrouw, bijgestaan door het desahoofd en de meeste notabelen van het dorp.

De animistische eeredienst kent hier drie kemaliplaatsen; twee daarvan bevinden zich op vrij grooten afstand van de desa Songa', namelijk *Segèlèng*, een klein riviertje dat zijn loop bezuiden de desa Sakra neemt, en *Emboeng Poentih*, een groote vijver (emboeng is verzamelplaats van water, poentih beteekent pisang), dicht bij de desa Ganti op de grens der onderafdeelingen Oost- en Midden-Lombok gelegen. De derde kemaliplaats *Pantoeng Paloeng* ligt op eenige palen afstand van Songa', bij de desa Keselet.

Het aan de kemali Segèlèng gewijde weefsel, de ragi oemba' Segèlèng, leeft slechts in de herinnering voort; de doek is indertijd verdwenen en niet door een nieuwen vervangen. Het patroon is echter vastgelegd geworden in de saboeks, die met de vroegere oemba' als voorbeeld geweven zijn, zoodat, ofschoon het standaardweefsel ontbreekt, men nog steeds bij elke selamatan de namaakweefsels der oemba' Segèlèng ziet gebruiken.

De oorzaak van deze vereering door middel van surrogaat-weesels bèlat genaamd, moet daarin gezocht worden, dat de Dewa Segèlèng nog steeds de meest gevreesde godheid is.

afb. 32. De bèlat is gebonden aan een bepaald patroon en aan de afmetingen 92 × 19.5 c.M. Zoodra de doek gereed is, bevestigt de weefster, door middel van een koordje, minstens negen kèpèrgs aan de niet-doorgesneden franje; het maximaal bedrag is onbepaald. Daarna worden sirih-bladeren en stukjes gambir in den

opgerolden doek gestoken; wanneer dat wordt nagelaten, krijgt de persoon voor wien de doek bestemd is, koorts.

Op den dag van de selamatan, wanneer de plechtigheid van haarscheren, besnijdenis of tandenvijlen is afgeloopen, worden de draden van de bèlat doorgesneden en ieder die daaraan een werkzaam aandeel heeft genomen, ontvangt een deel der aan de franje bevestigde kèpèngs, waarvan het aantal varieert naar gelang van den welstand der ouders van het kind waarvoor de doek bestemd is.

Daarna doopt de pemangkoe de franje in het heilige of geheiligde water en slingert den doek op de reeds vroeger beschreven wijze rond. Elke bèlat krijgt daarbij een beurt.

Het weefsel wordt den kleine vervolgens ter hand gesteld en door dezen gedurende eenigen tijd als buikband gedragen waarbij de doek natuurlijk niet ontzien, en, zooals kinderen doen, als speelgoed gebruikt, weggegeven of verloren wordt.

Ingeval de ouders voldoende bevreesd zijn voor de wraak van den Dewa Segèlèng, aan wien het weefsel gewijd is, zorgen zij er zelf voor dat de doek goed opgeborgen, bewaard blijft voor het kind, en meestal is dit op lateren leeftijd zijn ouders hiervoor dankbaar.

Evenals de oemba' Segèlèng', is ook de oemba' Pantoeng Paloeng verdwenen; men herinnert zich alleen den naam, doch vereert nog steeds den geest der kemaliplaats bij Keselet.

Voor elke ceremonie worden door degenen, die meer vertrouwen stellen in de macht van den Pantoeng Paloeng-geest dan in de andere onzichtbare machten, bèlats geweven, waaraan eveneens den naam Pantoeng Paloeng gegeven wordt, maar noch de mangkoe, noch de andere geloovigen kunnen met zekerheid verklaren, naar welk patroon en met welke kleuren deze doeken vervaardigd moeten worden; er zijn er die enkel uit zwarte en gele draden zijn geweven; er zijn er ook, die

roode, witte en zwarte strepen vertoonen, terwijl de kleuren vrij willekeurig worden gerangschikt.

Slechts het formaat is vastgesteld op 92 bij 19.5 c.M. ongerekend de franje, zoodat de afmetingen dezelfde zijn als die van de bèlats, welke met den naam Segèlèng worden aangeduid.

De oemba' daarentegen, gewijd aan de kemaliplaats Emboeng Poentih, verheugt zich nog in een werkelijk bestaan. Aan dit heilige weefsel werd feitelijk de minste vereering toegedragen, hetgeen waarschijnlijk oorzaak is, dat de doek nog in vrij goeden staat verkeert, terwijl de beide andere oemba's reeds vergaan en verdwenen zijn. Men is nu reeds bezig de grondstoffen te verzamelen voor een nieuwe oemba' Emboeng Poentih, uit vrees, dat ook deze doek verloren zal gaan.

afb. 33. Aangezien de oemba' *Emboeng Poentih* het eenige te Songa' aanwezige standaardweefsel is, wordt deze bij elk der traditioneele feesten als draagdoek voor het heilige water gebezigd, ondanks het feit, dat de bèlats hoofdzaak zijn voor degenen, die de ceremoniën ondergaan. De kleuren zijn donker en aan beide einden loopen vier dwarsstrepen door de teekening, naar de wijze als bij de oemba' Goeroen Lepas van Sembaloen en Dasan-lekong opgemerkt kan worden. De afmetingen van het weefsel zijn 112 bij 39 c.M., terwijl aan iederen kant 250 kèpèngs, dus tezamen 500 zijn bevestigd.

Slechts te Songa' werd op de vraag: „waartoe dient het aanbrengen van kèpèngs?" een bevredigend antwoord gegeven: de magische kracht, die men het weefsel toedenkt wordt, door het afsluiten van den doek door middel van kèpèngs, voor ontsnappen behoed — terwijl tevens voorkomen wordt dat de ziekteverwekkende eigenschappen naar willekeur hun verwoestend werk zouden verrichten. Het vastgestelde aantal der te bevestigen kèpèngs vond echter zijn eenigen grond in het voorschrift door de overlevering gegeven.

Zooals ook de andere waktoe-tiga desa's, bezit Songa' naast bovenbeschreven heilige weefsels, nog een grooter

aantal andere doeken, die ziekteverwekkende eigenschappen bezitten, doch slechts twee ragi's, die als medicijn worden toegepast, en wel de reeds vroeger genoemde ragi koening Gagak Ngasem en de ragi koening Teloek Manoek Toempah.

In de desa

Pringgasela

eenige palen ten Zuiden van Pengadangan gelegen, valt de overgang van oemba' tot lèmpot het duidelijkst waar te nemen: beide heilige standaardweefsels staan hier in gelijk aanzien; het aantal lèmpots overtreft dat der oemba's echter verre: van de drie-en-vijftig heilige doeken behooren er negen tot de categorie ragi oemba', en de vier-en-veertig andere zijn lèmpots.

De weefselvereering te Pringgasela is aan strenge voorschriften gebonden: de heilige doeken mogen bijvoorbeeld slechts ten tijde van ceremoniëele optochten uit de desa meegevierd worden, en dan nog alleen maar naar desa Roemboek in het district Sakra, de dasan Roemboek, gelegen onder Pringgabaja, en de dasan Temandjoer, behoorende bij de desa Apitai'.

De kemaliplaatsen der desa Pringgasela liggen zeer verspreid en behooren inderdaad bij andere waktoe-tiga-centra, namelijk een heilige steen in de buurt van de desa Pringgabaja, genaamd *perigi Pringga;* een bron bij Sapit, waar de geest Dongo, de „onverschillige" huist; het graf van een vroegeren pengasih van Lombok, gelegen bij de heilige bron van de havenplaats van dien naam, en het kleine eiland Gili Leboer, vóór de Baai van Lombok gelegen, in de wandeling Tanah Poetih geheeten, wijl het zich, vanaf de kust gezien, als een witte streep aan het oog vertoont.

Jaarlijks worden er op dit onbewoonbare eiland eenige ceremoniëele plechtigheden verricht, verband houdende met de weefselvereering in de verschillende waktoe-tiga-desa's, die de geesten van Gili Leboer te vriend willen houden.

De voornaamste oemba' van Pringgasela is de ragi oemba'.

afb. 34. *Dèn Demoeng*, gewijd aan de nagedachtenis van een vroegeren mēntēri van Bajan. De franje draagt twee maal 1250 kèpèngs; de afmetingen zijn 176 c.M. en 22 c.M.

afb. 35. De oemba' *Belian Bajan* wijst op een pemangkoe uit die streek. Er zijn 2000 kèpèngs aan bevestigd; de lengte is 190 c.M., de breedte 23 c.M.

afb. 36. De oemba' *Idadari Dongo*, genoemd naar de „onverschillige" vrouwelijke geest van Sapit, is 170 c.M., lang en 21 c.M. breed en draagt 800 kèpèngs.

afb. 37. De oemba' *Bandjak Sari* — (straal van de ondergaande zon) — is blijkbaar niet gewijd aan den een of anderen geest.

De doek is 192 c.M. lang, 22 c.M. breed en is voorzien van 1200 kèpèngs. De kleuren geel en rood zouden in de verbeelding zonsondergangstinten kunnen oproepen.

afb. 38. De oemba' *Gili Leboer* heeft het reeds eerder vermelde eiland van dien naam als kemaliplaats. Het aantal kèpèngs bedraagt 2200; de lengte is 160, de breedte 24 c.M.

afb. 39. De oemba' *Pasoeng Lombok* is naar den pengasih van Lombok genoemd, wiens graf nu en dan besproeid wordt door het opborrelende water van de daarbij ontspringende heilige bron. De doek is voorzien van 2500 kèpèngs; de afmetingen zijn 156 bij 27 c.M.

afb. 40. Aan den heiligen steen bij Pringgabaja is de oemba' *Perigi Pringga* gewijd. De lengte van het weefsel is 168 c.M., de breedte 32 c.M., terwijl er 3000 kèpèngs aan gehangen zijn.

afb. 41. De oemba' *Idjo Selongsong* (groene scheede) is een eenvoudig weefsel, waarin slechts witte en zwarte draden verwerkt zijn. De doek is 156 c.M. lang en 29 c.M. breed. Het aantal kèpèngs bedraagt 800.

De negen ragi oemba's van Pringgasela worden alle gebruikt om geheiligd water mee te vervoeren, in dit geval water dat met een der drie vereerde voor-

werpen in aanraking is geweest, en wel een eenvoudige kris, een lanspunt en een klompje metaal.

De lèmpots daarentegen doen dienst als sierdoeken in de paosan, of kekep, zooals het feestgebouwtje hier ook genoemd wordt.

Van de 44 lèmpots worden negen doeken het meest vereerd; de overige tellen niet zoozeer mee en schijnen uit andere desa's geimporteerd te zijn, om iedere partij tevreden te stellen. De namen der negen voornaamste lempots volgen hieronder:

1. Dèn Ira Soeta, afkomstig van Bajan.
2. Bajan, een vrouwelijke doek (zie afb. 42).
3. Torejan, het mannelijk exemplaar, behoorende bij de lèmpot Bajan.
4. Petong Bajan (petong = groote bamboe soort).
5. Landejan Bajan (landejan = gevest van een kris).
6. Saroeng Ai' (zie afb. 45).
7. Tiboealam Tandan Goeloe. Dit weefsel is nagenoeg gelijk in patroon en kleur aan de Saroeng Ai'.
8. Goenoeng Kentar, afkomstig van Bajan.
9. Batoewa (zie afb. 47).

Zooals uit de namen en de origine blijkt, stammen de meeste dezer lèmpots van Bajan. Het patroon wijkt sterk af van dat der oemba's. Hieruit zou geconcludeerd kunnen worden dat de ragi lèmpot-vereering oorspronkelijk niet op Oost-Lombok inheemsch was, doch door lieden van Bajan afkomstig, werd ingevoerd. Pringgasela moet destijds reeds de ragi oemba' hebben vereerd, langzamerhand heeft de ragi lèmpot zich tot een zelfde hoogte van huldiging weten op te werken, waarbij de Bajansche pemangkoe's wel een rol vervuld zullen hebben.

De andere waktoe-tiga desa's van Oost-Lombok vereeren naast de ragi oemba' ook meestal eenige lèmpots; deze zijn waarschijnlijk in navolging van den weefselcultus van Bajan, als heilige doeken ingesteld.

Bij de ceremoniën te Pringgasela wordt nog een weefsel van bijzonderen vorm en samenstelling gebruikt,

om de kom met heilig water toe te dekken, zoodra deze in de kekep is geplaatst geworden.

Deze ragi *Telaga Membang* is een vierkant weefsel, waarbij schering en inslag beide duidelijk uitkomen. Hier en daar, zoowel in het midden als aan den kant, zijn kèpèngs bevestigd aan koordjes, die zelf gedeeltelijk in de stof zijn ingeweven. De rand van den doek is uit zes verschillend gekleurde soorten garen geweven; het middengedeelte is wit uitgespaard.

In andere waktoe-tiga desa's wordt de komt toegedekt met de ragi oemba', waarin het heilige water werd gehaald; slechts te Roemboek wordt ook een doek gebruikt als de ragi Telaga Membang van Pringgasela, doch van een ander uiterlijk.

De desa

Roemboek

dicht bij Songa' gelegen, vereert uitsluitend de ragi lèmpot; een enkele ragi oemba' (hier echter kortweg ragi geheeten de omschrijving oemba' wordt niet gebruikt) speelt de rol der heilige draagdoeken in andere desa's; te Roemboek is dit echter een zeer ondergeschikte rol; Roemboek stamt overigens van Bajan af.

afb. 42. De ragi lèmpot *Bajan* is hier de meest gevreesde doek, ofschoon het weefsel te Roemboek zelf vervaardigd werd, naar een standaardmodel van Bajan, zooals het desahoofd, (dat zelf de leidende persoon bij de ceremoniën is) verklaart; doch waarschijnlijker is de veronderstelling dat dit standaardmodel zich te Pringgasela bevindt, aangezien de ragi Bajan van Roemboek daarmee tot in bijzonderheden overeenkomt. De lengte en breedte van beide doeken is dezelfde namelijk 174 bij 70 c.M., terwijl de franje aan ieder uiteinde 34 c.M. lang is.

afb. 43. De ragi lèmpot *Madjapait* komt eveneens precies overeen met de gelijknamige lèmpot van Pringgasela, waar dit weefsel echter tot de tweede-rangs doeken behoort en daar vermoedelijk werd geimporteerd uit

de een of andere desa, waar de oemba'-vereering de eigenlijke is. De lengte van den doek bedraagt 176 c.M., de breedte 26 c.M.

De ragi lèmpot *Perwa* verschilt uiterst weinig van de ragi Bajan en telt slechts twee witte strepen minder, namelijk de derde, van beide zijden af gerekend. (Zie afb. 42).

Naar het desahoofd verklaart (pemangkoe's kent men niet te Roemboek) werd deze lèmpot in navolging van de oemba' Perwa gemaakt. Perwa moet vroeger gelegen hebben waar zich nu de Gawah Perwa in het district Sakra bevindt (gawah beteekent bosch).

afb. 44. De ragi lèmpot *Boembang* is gewijd aan de kemaliplaats Boembang bij Masbagik; de doek is geweven naar het model van de lèmpot Boembang te Pringgasela, terwijl het motief van de ragi Bajan (de 12 maal terugkeerende afwisseling van groen en donkerblauw, afgezet met rood) hierbij weer toepassing gevonden heeft. De lengte van het weefsel is 166 c.M. en de breedte 63 c.M.; de franje is 29 c.M. lang.

afb. 45. De ragi lèmpot *Saroeng Ai'* wordt bij de plechtigheid om het vat met geheiligd water gewikkeld, hetgeen te Pringgasela ook geschiedt met den doek van dien naam. Beide weefsels lijken weer sprekend op elkaar, met dit verschil dat de doek van Pringgasela een gele middenbaan heeft, en de Roemboeksche een witte. Het Bajan-motief komt bij deze lèmpot weer voor; de lengte bedraagt 162 c.M., de breedte 57 c.M.

afb. 46. De ragi lempot *Dongo*, eveneens van Pringgasela afkomstig lijkt meer op de lèmpots die in andere waktoe-tiga-desa's, naast de oemba's worden vereerd; rood is hierbij de overheerschende kleur, afgewisseld met grijsbruin en wit. De lengte is 144 c.M., de breedte 49 c.M., de franje is 28 c.M. lang.

De ragi lèmpot *Seroesoe'* en de ragi lèmpot *Boea' Boenoet* heeten beide van Sapit afkomstig te zijn, een waktoe-tigamilieu waar de ragi oemba' vereerd wordt op dezelfde wijze als te Sembaloen. De beide evenver-

melde doeken vertoonen echter het Bajan-motief, zoodat het vermoeden rijst, dat ze door het desahoofd, of diens voorouders op eigen gezag vervaardigd zijn geworden, om als machtsmiddel te dienen tegen vroegere pemangkoe's.

De nota-Pauw deelt hierover het volgende mede:

„Dat te Roemboek de oemba' verdwenen en een kleine „oemba' nog een onbeduidende rol speelt, hangt m.i. „ook samen met het verdwijnen der pemangkoes, ter- „wijl de vereering van een of meerdere lèmpots, na- „maakweefsels van oemba's uit andere dessa's ten „nauwste samenhangt met de vereering, die invloedrijke „personen na het afschaffen der pemangkoes, bepaalde „weefsels toedroegen.

„Het is dus niet onmogelijk, dat te Roemboek de „dorpshoofden, die in zekeren zin de pemangkoes vroe- „ger als machtsconcurenten te duchten hadden, andere „weefsels lanceerden, als tegenwicht van het machts- „middel der pemangkoes, die, na den strijd en den val „dezer pemangkoes met hun kekombongs oemba', door „de gemeente vereerd werden.

„Te Roemboek worden bij feesten en dgl. dan ook „steeds de heilige lèmpots van het tegenwoordige dessa- „hoofd geleend".

afb. 47. De ragi lempot *Batoewa* komt weer eveneens te Pringgasela voor. De lèmpot van Roemboek telt echter 26 breede zwarte strepen op een witten ondergrond, tegen die van Pringgasela 21. De lengte en breedte van beide doeken is ongeveer gelijk, namelijk 220 bij 30 c.M.

Een bepaalde functie wordt door deze lèmpot niet vervuld. Te Roemboek mogen kèpèngs aan de 24 c.M. lange franje bevestigd worden; het aantal is onbepaald. Deze doek en de kleine ragi *Pelapa' Ental* die te Pringgasela niet voorkomt, worden minder gevreesd dan de acht, eerder genoemde, kleuriger weefsels. De Pelapa' Ental wordt alleen door kleine kinderen gedragen als saboek; ouderen schamen zich er voor den doek te ge-

bruiken. Hij is slechts 4 vingers breed en 90 c.M. lang. Een standaardmodel is niet in bewaring; het patroon is zóó eenvoudig (twee zwarte en twee roode strepen op een witten ondergrond), dat iedere vrouw den doek uit het hoofd kan naweven. Het witte gedeelte wordt met koenjit-poeder geel gekleurd, welke kleur echter reeds spoedig verdwijnt en een vuil wit achterlaat.

Aan de franje mogen vier en veertig kèpèngs djai worden bevestigd, hetgeen echter pas gebeurt, wanneer de kleine voor wien de doek geweven werd, deze niet meer draagt en aan zijn ouders in bewaring geeft.

De ragi Pelapa' Ental is tegelijk met de ragi lèmpot Bajan in Roemboek verschenen en gaat daarmede ook steeds samen. Naast de geëerde en gevreesde lèmpots, bezit Roemboek nog een heiligen draagdoek die in veel minder aanzien staat, namelijk de ragi oemba' *Selongsong* (scheede), afb. 48, waarmede het vat met geheiligd water (Roemboek heeft geen kemaliplaatsen) veroerd wordt.

Waar het bezit van een naweefsel van een lèmpot streng verboden is (waarschijnlijk werd dit verbod door den vijand der pemangkoe's, het desahoofd, uitgevaardigd), mag de oemba' Selongsong daarentegen naar believen worden nagemaakt. Er zijn dan soms ook drie, vier ragi's Selongsong tegelijk, die echter alle zorgvuldig worden opgeborgen in een mandje, dat op een hooge plaats gezet wordt want, denkt de waktoe-tigaman te Roemboek: „you never can tell, de geest die in dezen doek schuilt en hieraan zijn magische kracht verleent, kon wel eens ontevreden wirden over een ál te achtelooze en onverschillige wijze van behandelen en dientengevolge uiting gegeven aan zijn rechtmatigen toorn." De oemba' heeft een lengte van 214 c.M. en een breedte van 23 c.M., terwijl de franje voorzien is van 2000 kèpèngs. Wat betreft het ceremoniëel der feesten te Roemboek, de nota van Controleur Pauw kan hierbij weer geciteerd worden, waar deze zegt:

„In de plaats van een pawosan wordt hier bij bijzon-„dere gebeurtenissen een hoog gebouwtje opgericht be-„staande uit 9 pinangstijlen, waarvan de vloer zich ± „3 meter boven den grond bevindt. Aan de stijlen „moeten hangen een klappernoot, een stuk suikerriet, „een stuk bamboe en een pisangtros.

„Het dak is vervaardigd van wit, in de dessa geweven „linnen, en loopt puntvormig toe. Dit gebouwtje heet „te Roemboek *kekep*. Eens per jaar, veelal in de maand „Safar, worden de oemba' en de lèmpots in de kekep „gewijd, bewierookt en met offerspijzen vereerd".

Als besluit nog even het volgende:

De wijze waarop de kèpèngs aan de heilige weefsels geknoopt worden, de hoeveelheid en de soort hiervan (kèpèng-koening of kèpèng-djai) dit alles kan wellicht een nieuw onderwerp van studie vormen; tot dusver echter waren de inlichtingen hieromtrent verkregen, verre van bevredigend of betrouwbaar, terwijl in de meeste gevallen de geloovigen het hoe of het waarom zelfs niet konden beantwoorden en naar de overlevering moesten verwijzen.

Selong — Oost-Lombok.
22 September 1924.

Prolegomena tot eene sociologische studie over de volken van Sumatra

door

Dr. B. SCHRIEKE

Deel I *(A. Historisch Gedeelte)*.

Schets van de politieke en economische machtsverschuivingen in den Indischen Archipel in de 17de eeuw.

Lijst der meest gebruikelijke afkortingen.

B. I, II, III	Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel. Eerste Deel, uitgegeven en toegelicht door P. A. Tiele (1886). Tweede Deel, — bewerkt door Mr. J. E. Heeres (1890). Derde Deel, uitgegeven en toegelicht door Mr. J. E. Heeres (1895).
Ber. Hist. Gen.	Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht.
BKI.	Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, uitgegeven door het Kon. Instituut.
Bo.	B. J. O. Schrieke, Het Boek van Bonang (1916).
B.T.Dj.	Babad Tanah Djawi ed. Meinsma.
Da.	Daghregister gehouden in Casteel Batavia.
D.	Mr. L. C. D. van Dijk, Neerland's vroegste betrekkingen met Borneo, den Solo-archipel, Cambodja, Siam en Cochin-China (1862).
I.G.	Indische Gids.
J.	Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge. De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië. Deel II, III, IV, V, VI, VII, 1864 v.v.
Kron. Hist. Gen.	Kroniek v. h. Historisch Genootschap te Utrecht.
Par.[2]	Pararaton 2e druk (VBG. LXII).
R.	G. P. Rouffaer in BKI. 6 VI, 111—199; 409—675.
T.	P. A. Tiele, De Europeërs in den Maleischen Archipel I (BKI. 4 I, 321—420); II (BKI. 4 III, 1—69); III (BKI. 4 IV, 261—340); IV (BKI. 4 IV, 395—482); V (BKI. 4 V, 153—214, 332); VI

	(BKI. 4 VI, 141—242); VII (BKI. 4 VIII, 49—118); VIII (BKI. 5 I, 257—355); IX (BKI. 5 II, 199—307).
TBG.	Tijdschrift van het Bataviasch Genootschap.
T.P.	T'oung Pao.
VBG.	Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap.
VMKAW.	Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen.

INLEIDING.

De nieuwere Duitsche en Engelsche Volkenkunde wil, in tegenstelling met de oudere school, die zich voor het construeeren van hare ontwikkelingstheorieën voornamelijk tot het logisch combineeren van de bij de huidige meer primitieve volkeren aan te treffen hypothetische cultuurphasen bepaalde zonder in het algemeen deze in detail op hun eigen wordings*geschiedenis* te onderzoeken, meer aandacht schenken aan de interne geschiedenis dier volken en de cultuurinvloeden of -stroomingen, die van buiten op hen hebben ingewerkt.

Zoo is de „kulturhistorische" of „Keulsche" school — en van Frobenins kan tot op zekere hoogte hetzelfde gezegd worden — gekomen tot het vaststellen van opeenvolgende beschavingslagen, die in de cultuur der volken met behulp van het z.g. vorm- en quantiteits-criterium zouden te onderscheiden zijn. Van huis uit museum-ethnologen pasten de aanhangers dezer school de genoemde criteria aanvankelijk op het materieele cultuurbezit toe, waaruit zij dan, ingeval een aantal ethnographica van gelijksoortige constructie werd aangetroffen, tot cultuurverwantschap concludeerden. Ze beschouwden ze als behoorende tot een over verschillende deelen der wereld verbreide cultuurlaag — ruimtevrees was hun vreemd! — en onderscheidden aan de hand daarvan bepaalde territoriale cultuurkringen. Later pasten zij hetzelfde procedée ook op religieuse en sociale verschijnselen toe. Tegenover de *„Elementargedanken"* van BASTIAN, die alles uit een gelijksoortigen aanleg van de geheele menschheid wilde

verklaren, werd derhalve weder de nadruk op de ontleening gelegd. Men onderstelde dus, dat het overnemen van gebruiksvoorwerpen, al kon de bestemming daarvan gewijzigd worden, in wezen niet verschilde van het overnemen van religieuze voorstellingen — hoewel dáárin toch de psychische factor onmiskenbaar is; van het overnemen van mythen of volksverhalen — het „wanderen" der „Märchen" is bekend genoeg, maar dit lijkt niet zoo essentieel als de ontleening van religieuze elementen—; of van het overnemen van sociale instellingen, die toch immers met de heele maatschappelijke structuur samenhangen.

Taalkundige en anthropologische quaesties werden tot dusverre, afgezien van de studies van PATER W. SCHMIDT, daarbij nauwelijks onder het oog gezien. Laatstgenoemde geleerde, die, hoewel hij ook tot de cultuur-historische richting behoort, daarin niettemin een eigen positie inneemt, heeft ook terdege beseft, dat men met het blootweg aannemen van overname er nog geenszins is, maar dat het vraagstuk van ontleening een probleem op zich zelf vormt, dat psychologisch en sociologisch doorgrond moet worden. Het merkwaardige evenwel is, dat deze cultuur-historische school bij haar bestudeering der cultuurstroomingen zich bewegend in gebieden, die een gedocumenteerde geschiedenis bezitten, niet de moeite genomen heeft hare theorieën aan de bekende feiten te toetsen, maar met volledige negatie daarvan hare hypothetische criteria is blijven toepassen. In dat opzicht vertoont zij overeenkomst met de Manchester-school, die allerlei elementen der oud-Egyptische cultuur via Voor Indië, Achter Indië en den Archipel tot naar Amerika laat „wanderen", zonder zich met eene ontleding der historische aanrakingen tusschen de volken, die deze gebieden bewonen te vermoeien. Bij beide scholen: een benijdenswaardige afwezigheid van ruimtevrees, een stout teruggrijpen naar lang vervlogen tijden met negatie van de geschie-

denis der laatste twintig à zestig eeuwen, die toch zeker ook hun invloed kunnen hebben gehad!

In Duitschland en Engeland — als ook in Amerika — heeft het beide scholen niet aan bestrijders ontbroken, die uiteraard tot de oudere ethnologen behoorden, wier denken en werken zoo geheel anders geschoold en gericht was.

Het debat moest daarom onvruchtbaar blijven waar aller basis tot op zekere hoogte zoo weinig op concrete feitelijke gegevens berustte.

De Indische Archipel neemt echter in de theorieën der Keulsche en Manchestersche school als overgangsgebied een hoogst belangrijke plaats in; bij de Engelsche: op den weg van Egypte naar Amerika; bij de Duitsche: op dien van Zuid-Oost-Azië naar Amerika.

Bovendien verheugt hij zich in een geschiedenis, waarvan het verloop gedurende twintig eeuwen met eenige zekerheid is vast te stellen.

Het is een gebied, dat zich voor eene bestudeering van den invloed van cultuuraanrakingen bij uitstek leent: met allerlei vreemdelingen zijn de Archipel-volken in contact geweest; ook binnen den Archipel zijn hunne onderlinge betrekkingen vele geweest. Waar ergens, dan kan hier het probleem der ontleening worden onderzocht, de werking van vreemde cultuurinvloeden op inheemsche maatschappijen worden ontleed.

Het doel dezer P r o l e g o m e n a is dus: in de eerste plaats het karakter dezer aanrakingen voor een beperkt deel van den Archipel te onderzoeken en hare oorzaken na te gaan.

Om practische redenen begin ik daartoe met het tijdperk, waarover ons de meeste bescheiden ten dienste staan: het tijdperk, dat met de opkomst van den Islam een aanvang neemt en met het stabiliseeren van het Hollandsche gezag eindigt. Wij treffen daarin al aanstonds twee der merkwaardigste verschijnselen: de Javaansche expansie in den Archipel in haren grootsten bloei en haren ondergang, waardoor de Javanen

tot een zuiver agrarisch volk worden, en de overgang van de Makasaren van een landbouwend in een zeevarend volk.

Met het naspeuren van de sociologische oorzaken, die tot deze veranderingen geleid hebben, moeten wij in dit eerste deel der Prolegomena volstaan.

Het tweede deel zal gewijd zijn aan de periode vóór de opkomst van den Islam, die wij, op de basis der in Prolegomena I gewonnen resultaten, aan de hand van meer spaarzame gegevens zullen moeten reconstrueeren. Dit deel zal uiteraard meer hypothetisch getint moeten zijn.

In het derde deel kan dan opgrond van de geanalyseerde feiten het probleem der cultuurbeinvloeding en ontleening nader onder het oog worden gezien. Zoo zal tenslotte de basis worden gelegd voor een meer diepgaande ontleding van de cultuur der volken van Sumatra en van den Archipel in het algemeen of van de religieuse verschijnselen bij de Indonesische volken.

Alvorens deze inleiding te besluiten kan ik niet nalaten met dankbaarheid gewag te maken van de historische studien van TIELE, DE JONGE, HEERES, COLENBRANDER, DE HAAN en ROUFFAER, wier publicaties, met name van de geschiedkundige documenten, mijn weg hebben gebaand.

Voor historici de verontschuldiging, voor anderen de waarschuwing, dat in het volgende een socioloog zich op het terrein der geschiedbeschrijving begeeft.

Slechts om orde in de volkenkundige gegevens te kunnen scheppen, veroorloof ik mij deze vrijheid.

Weltevreden, Juni 1925.

HOOFDSTUK I.

De Javaansche handel en de opkomst van den Islam in den Archipel.
1300—1500.

Litteratuur:

TIELE, De Portugeezen op weg naar Indië (Gids 1873 III 177); Het Oosten vóór de komst der Portugeezen in Indië (Gids 1874 III 193); De vestiging der Portugeezen in Indië (Gids 1875 III 177); Affonso d'Albuquerque in het Oosten (Gids 1876 III 377); De Portugeezen in het Oosten. De opvolgers van Affonso d'Albuquerque (Gids 1877 IV 35); Nuno da Cunha in het Oosten (Gids 1879 III 236). DE JONGE, Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, II. W. HEYD, Histoire du commerce du Levant au Moyen-Age. Edition française refondue et considérablement augmentée par l'auteur. Publiée par Fu. Raynaud. Réimpression. Leipzig 1923. ADOLF SCHAUBE, Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebiets bis zum Ende der Kreuzzüge (1906) [= Handb. d. mittelalt. u. neu. Gesch. hrsg. v. von Below u. Meinecke, III]. M. J. DE GOEJE, Internationaal handelsverkeer in de middeeuwen. (VMKAW. Afd. L. 4 IX, 245). IVAR HALLBERG, L'Extrême Orient dans la littérature et la cartographie de l'Occident des XIIIe, XIVe et XVe siècles. Etude sur l'histoire de la Geographie. Göteborg 1906 [= Göteborgs Kungl. Vetenskaps och Vitterhets samhälles Handlingar. Tjärde följden VIII].

§ 1. De verlegging van de handelsroute naar het Oosten.

Reeds bij het begin der kruistochten (1096) hadden de kooplui van Venetië, Amalfi, Pisa en Genua als handelaars op de Levant de vroeger door Joden en Syriërs beheerschte positie ingenomen en kwamen door hunne bemiddeling de Oostersche waren in Midden en West Europa. Eerst in de 13e eeuw begon, mede tengevolge van de kruistochten, de handel van Marseille en andere Fransche steden zich te ontwikkelen. Voor de Italianen, met name Genua, Venetië en Pisa, zonder wier medewerking de groote veroveringen in Palestina en Syrië niet zouden hebben kunnen slagen, hadden de

kruistochten dit groote belang [1]), dat zij voor hun aandeel in de krijgsverrichtingen groote handelsvoorrechten konden bedingen. In alle zeehavens werden Italiaansche koloniën gevestigd met aanzienlijk grondbezit, met geheele tolvrijheid voor haarzelve en het recht van anderen tol te heffen. Als practische mannen lieten zij aan de vroegere bezitters hunne fabrieken en landerijen tegen betaling van 1|3 of 1|4 van de opbrengst, en trachtten bovenal dáárvoor te zorgen, dat het handelsverkeer van Baghdad over Damascus naar de Syrische havens niet verstoord werd. Dit was voor beide partijen, de Christenen en de Moslims, zulk een levensvraag, dat de onschendbaarheid der handelskaravanen algemeen erkend en eene plundering derzelve afgekeurd werd. In de Moslimsche staten was dit reeds lang het geval. De eenheid van het reusachtige chaliefenrijk had, voortbouwend op de eeuwenoude tradities van de voorafgegane cultuurperioden, met name van het Hellenistische en Romeinsche tijdvak, de vrijheid van den handel en de veiligheid van den koopman zoo vast gegrond, dat die bleven bestaan, ook toen het groote rijk in vele vorstendommen was verdeeld. Geheel anders was het destijds in Zuid-Europa, waar haast elke koopstad op zichzelf stond en zich door naijver niet zelden tot gewelddadigheden liet verlokken, die wraakoefeningen ten gevolge hadden. Dit represaillestelsel, zooals men het noemde (Schaube p. 753), belemmerde het handelsverkeer niet weinig. Eerst na het midden van de 12e eeuw werden daartegen afdoende maatregelen genomen.

Zoodra een volk deelnam aan het internationaal handelsverkeer, was het genoodzaakt zich eerlijk aan het onbeschreven recht van onschendbaarheid der kooplieden te houden, omdat het beginsel van wederkeerigheid het eischte en anders het verkeer zou afgebroken

[1]) Voor dit samengaan van religieuze en commercieele belangen is het boek van *Marino Sanudo* zeer merkwaardig. Zie *Kunstmann*, Abh. d. Hist. Cl. d. k. Bayer. Ak. d. Wiss. VII Bd. III Abt. p. 732 e. a. p.

worden. En dit verkeer was een noodzakelijkheid geworden. Dit bleek telkens wanneer het door een kruistocht gestoord werd. Toen Innocentius III in 1213 den heiligen oorlog tegen Egypte verklaarde, bevonden zich alleen in Alexandrië wel 1000 „Frankische" kooplieden, die bij de nadering der vijandelijkheden door den Sultan werden gevangen genomen. Damiate werd in 1219 veroverd en geplunderd, maar moest twee jaar later weer ontruimd worden. Ondertusschen waren alle specerijen in het Westen werkelijk „peperduur" geworden. In 1224 was de handel echter weer in gewonen gang. De verovering van Acco in het jaar 1291, waardoor de laatste directe vrucht der kruistochten voor het Westen verloren ging, veroorzaakte in Europa een groote ontroering. Onder voorgang van den Paus werd besloten, ten eerste om toebereidselen tot een nieuwen kruistocht te maken, vervolgens om de Saracenen te verzwakken door op straffe van excommunicatie alle handelsverkeer met hen te verbieden. [2]) Zelfs werd een vloot van galeien voor de zeepolitie uitgerust, die alle van of naar Egypte en Syrië zeilende schepen moest opvangen. Maar nauwelijks 10 jaar na den val van Acco (1291) waren alle betrekkingen weer aangeknoopt en was in de practijk het verbod tot den uitvoer van oorlogsmateriaal en slaven beperkt. Het bleek spoedig, dat, toen de plannen tot een nieuwen kruistocht waren opgegeven, de Pauselijke regeering het verbod niet meer volstrekt handhaafde en dat, tegen betaling, vergunningen te verkrijgen waren, aangezien de route via de Zwarte Zee naar Azië — door Pegolotti ± 1340 [3]) beschreven — geheel onvoldoende voor den toevoer van specerijen bleek. In het jaar 1370 hief de Paus het gansche han-

---

[2]) Vgl. *Marino Sanudo* bij Kunstmann, (Abh. d. Hist. Cl. d. k. Bayer. Ak. d. Wiss. VII Bd. III Abt.) p. 718.

[3]) *Yule*, Cathay (1866) II 279-308; Krause, Mitt. Sem. Or. Spr. XXVI—VII, 27 v. Vgl. voorts Rubruquis, Carpini, Hayton Senior en Junior, de Monte Corvino, de' Marignoli en Jordanus enz. Infra p. 99 nt.

delsverbod op, dat wel veel stoornis had veroorzaakt, maar het verkeer niet had kunnen tegenhouden.

Het gewinbrengende vreedzame handelsverkeer was te zeer gevestigd dan dat het niet een uitweg zou kunnen vinden om zich ondanks alle obstakels te handhaven. Dit bewijst de geschiedenis van den Oosterschen specerijenhandel ook. Had de beroering, die het verval van het Abbasieden-chalifaat begeleidde, de meest gebruikelijke handelsroute (van de Perzische golf via Baghdad naar de Middellandsche zeehavens), gelijk wij opmerkten, al niet verstoord, aan den handel ten goede gekomen is zij stellig niet.

De kruistochten echter waren daartoe allerminst bevorderlijk. Immers: hare resultaten werden niet in de eerste plaats beheerscht door de handelspolitiek der Italiaansche koopsteden tegenover de Syrische kust, die van de oudste tijden af tot op den huidigen dag het politieke slachtoffer harer bevoorrechte ligging ten opzichte van het internationale handelsverkeer is geweest: de gezindheid der kruisvaarders zelf had andere drijfveeren. Van Godfried van Bouillon wordt wel getuigd, dat hij „*commertiorum gratia*" verdragen sloot met het Moslimsche Ascalon en Damascus, maar niet heel de Europeesche ridderschap had oog voor deze belangen. (de Goeje, l.c. 263—4). Althans de Moslims vreesden hen. Na de verovering van Zuid-Palestina door de „Franken" had de specerijhandel een omweg genomen. 'Aidhâb, aan de Roode zee tegenover Djiddah, was de havenplaats geworden voor den Indischen transitohandel. Vandaar ging het door de woestijn naar Qûç in Opper-Egypte en zoo den Nijl af naar de hoofdstad Foesṭâṭ en verder naar Alexandrië. Wel had reeds in den bloeitijd van de Fâṭimieden Egypte, toen het de eenige Moslimsche groote mogendheid in het Oosten van de Middellandsche zee was, een periode van groote welvaart gekend, doch eerst na de vernietiging van het Abbasieden-chalifaat door den Mongolenstorm (1258) kon de handelsbeweging zich nagenoeg u i t s l u i t e n d

op Egypte richten. De glansperiode van dit rijk — zijn derde „gouden eeuw" sinds zijn zelfstandigheid als Mohammedaansche staat (868) — viel dan ook nog niet zoozeer onder Saladin en de Ajjoebieden-dynastie (1171—1250), doch tijdens de Mamloeken-sultans *) (1250—1390, 1390—1517). Dien bloei ontleende Egypte niet aan zijn ruïneus agrarisch stelsel, doch aan den Indischen transito-handel, dank zij de stijgende behoeften van het welvarende Europa der Renaissance. Toen dan ook de Portugeezen zich in den Indischen oceaan (1498) nestelden, Malaka, *het* uitgangspunt van den specerijenhandel op het Westen (Tiele, Gids 1875 III 236, naar L. da Ca'Masser; 1876 III 407—8) vermeesterden (1511), de Mohammedaansche scheepvaart naar de Roode zee beheerschten (Diu 1531, Socotra, Goa enz.) en den Oosterschen handel om de Kaap leidden, was het met de Mamloeken en de onafhankelijkheid van Egypte gedaan. Gezwicht voor de opdringende Osmanenmacht (1517), zonk Egypte tot de positie van een onbeduidende Turksche provincie terug. Mede door de ontdekking van Amerika (1492) had zich de wereldhandel verlegd! De wereldgeschiedenis werd elders bepaald: voor Egypte brak evenals voor de Italiaansche koopsteden, die bovendien in Constantinopel (1453), de Zwarte zee (1475) en Griekenland voor de Turken het onderspit hadden moeten delven, een dood tijdperk aan.

Met deze aanduidingen omtrent de economische geschiedenis van het Moslimsche Egypte moet hier volstaan worden: voor de nadere uitwerking zij verwezen naar de meesterlijke verhandelingen van C. H. Becker, *„Ägypten im Mittelalter"* en *„Grundlinien der wirtschaftlichen Entwicklung Ägyptens in den ersten*

*) Vgl. J. de Mandeville, ed. Halliwell (1866) 37-38; cf. Hayton. — Sedert de 2e helft der 14e eeuw bevorderde nog het ineenstorten van het Mongolenrijk het verkeer via de Roode Zee (Cordier, T. P. XII, 483, 486; Krause l.c. 7, 12, 39). Supra p. 97 nt. 3.

Jahrhunderten des Islam", thans herdrukt in dl. I (1924) zijner *Islamstudien* (pp. 146 v.v., 201 v.v.).

Het valt ons thans moeilijk te begrijpen hoe de baten van den 14en en 15en eeuwschen *specerijen*handel de economische basis eener luisterrijke cultuurperiode, niet slechts in Egypte, maar ook in het politiek versplinterde Italië, konden worden. Becker (p. 214, 186) heeft uitgerekend, dat er destijds door Cairo alleen reeds jaarlijks voor een absolute goudwaarde van ± *f* 5000.000 aan specerijen ging. Specerijen: dit was in de Middeleeuwen en nog lang daarna het voornaamste Indische handelsartikel. De producten, waarmede Indië in onzen tijd de Europeesche markt voorziet, waren toen òf onbekend òf weinig in gebruik. Thee, koffie, tabak werden, zooals men weet, eerst in de zeventiende eeuw in Europa ingevoerd. De import van andere artikelen is van nog recenter datum. Bij handelswaren als rijst en suiker moet men vooral de hooge transportkosten in aanmerking nemen, die haar invoer en algemeen gebruik in Europa verhinderden. Suiker (vgl. Heyd II 680—693) behoorde destijds in de apotheek thuis en deze kon zich genoegzaam voorzien door de productie in Zuid-Europa en Noord-Afrika. De specerijen (vgl. Heyd II Supplément I) echter vormden een hoofdbestanddeel van apotheek en keuken. In mengsels van peper, gember, kaneel, suiker, kruidnagelen en vooral muskaatnoten, zocht men het geneesmiddel tegen allerlei kwalen. Niet alleen maag- en ingewandskwalen, ook hoofd- en borstziekten moesten door specerijen genezen worden. Daarenboven achtte men bij de zware spijzen, die men placht te gebruiken, specerijen voor de spijsvertering noodzakelijks; althans men placht spijzen en dranken veel meer te kruiden dan thans. Geen wonder, dat men ze als een onmisbaar artikel beschouwde, en dat men er hooge waarde aan hechtte. Tollen werden geheven, schattingen opgelegd in peper: Tiele (Gids 1873 III 205) geeft daar verschillende voorbeelden van (vgl. de Goeje l.c.p. 247—8 naar Heyd). „Peperduur" was

echter geen fraze in die dagen, want de specerijen moesten door vele handen gaan voor ze Europa bereikten. Winst moest er gemaakt worden door de planters, door de Javaansche en Maleische kooplui, die de nagelen en noten van de Molukken en Banda naar Java, door de handelaars die ze vandaar naar Malaka, door de kooplui, die ze voorts naar de groote havens van Voor-Indië brachten, door hen, die ze vervolgens naar Aden of Ormuz vervoerden en dan hadden ze nog de Middellandsche zeesteden niet bereikt, waar ze door Venetiërs of Genueezen konden worden opgekocht. Voeg daarbij de hooge tollen voor in-, door- en uitvoer, die in de meeste havens betaald moesten worden en de willekeurige maatregelen, die somtijds door vorsten en overheden ten opzichte van den transitohandel en de kooplieden genomen werden en eindelijk de winsten, die de diverse Europeesche groot- en tusschenhandelaars genoten en de rechten, die ook zij in de plaats hunner inwoning en in de landen, waarheen en waardoor zij de waren brachten, te betalen hadden en men zal zich niet meer verbazen, waarom deze Oostersche waren, gezien de schaarste van het geld, zoo „peperduur" waren.

In 1306 zegt de Venetiaansche edelman MARINO SANUDO: [4]) „Vroeger placht het grootste deel der Indische waren, die naar het Westen vervoerd werden, zijn weg te nemen over Baghdad naar de havens van Syrië en Klein Azië; toentertijd waren zoowel de specerijen als andere Indische producten overvloediger en goedkooper dan tegenwoordig. Thans worden ze grootendeels te Aden ontscheept en vandaar naar Alexandrië vervoerd; op die wijze vloeit een derde van de waarde

---

[4]) ± 1260 — 1338. Zie over hem de Enc. Brit. i. v. *Sanuto*. De uitgave van zijn Liber Secretorum in *Bongars*, Gesta Dei per Francos II p. 1 — 288 (Hannover 1611) is mij hier ontoegankelijk.

Vgl. *F. Kunstmann*, Studien über Marino Sanudo den Aelteren (Abh. d. Hist. Cl. d. k. Bayer. Ak. d. Wiss. VII Bd. III Abt. München 1853) en *Yule*, Cathay II (1866).

in de schatkist van den sultan van Egypte. De winsten langs dezen weg komen alleen ten goede aan de Arabische kooplui, want de sultan staat niet toe, dat een Christen door zijn gebied naar Indië reist."

Het is een typische ironie der geschiedenis, dat de kruistochten eenerzijds en de Mongolenstorm anderzijds mèt de behoeften van het welvarende Europa van Humanisme en Renaissance aanleiding zijn geweest tot den opbloei van den *Mohammedaanschen* handel en de verspreiding van den Islam in het verre Oosten. Niet alleen *Aden* (vgl. R. 579) [5]) zag na meer dan tien eeuwen weder een periode van bijzonderen voorspoed, ook de andere havens aan den nieuwen handelsweg gelegen deelden in die welvaart. In de eerste plaats moet hierbij aan de provincie GUDJARAT (t. N. van Bombay) gedacht worden, waar reeds eeuwen voor het begin onzer jaartelling de handelsstad Bharukaccha (Broach, het Barygaza der Ouden) bloeide, maar nu in de 14e en latere eeuwen CAMBAY, Suratte en Diu opkwamen. Met name de Gudjaraten waren het, die destijds, vooral toen mede tengevolge van de handelspolitiek der *Ming*-dynastie het rechtstreeksche verkeer, van de Chineezen op Voor-Indië ten gronde ging, [6]) den handel op den Indischen Archipel onderhielden. Volgens MARINO SANUDO (1306) werd het grootste deel der specerijen en andere handelswaren, die de verschillende landen van Indië voortbrachten, destijds naar Cambay vervoerd, vanwaar ze verder werden verscheept. Deze mededeeling wordt ons bevestigd door Pegolotti en in het 6e hoofdstuk van het werk van den Armenischen prins HAYTON (1307), die na een politieken loopbaan in het Oosten door Paus Clemens V tot abt in Poitiers werd benoemd

---

[5]) Zie vooral ook *Marco Polo* die den toestand van ± 1293 beschrijft ed.Yule II (1875), 434; *Marino Sanudo* (1306) aldaar p. 435—6 en *Ibn Baṭṭûṭah* (± 1350) II, 177; *Rockhill*, T.P. XVI, 607 v. Vgl. *Hallberg*, l.c. p. 8 i.v. Aden.

[6]) Barbosa, ed. Lisboa 1807, 350. Vgl. Moreland, India at the death of Akbar (1920), 169 nt.; Heyd II 501 nt. 5.

(*Yule*, Cathay I p. CXXXI; *Hallberg* p. 101 i.v. Cambaet; *L de Backer*, L'extrême Orient au moyen-âge, 1877, p. 131). De opzet van Hayton's o.a. door de Backer uitgegeven boek is geen andere dan die van Jordanus en Marino Sanudo, n.l. om den wetenschappelijken grondslag te leveren voor de uitrusting van een nieuwe kruistocht. (cf. *Krause*, Ostasiat. Zeitsch. 1920 p. 238 v.v.).

De kooplieden uit Gudjarat hadden in alle voorname handelsplaatsen van het Oosten hunne kantoren: te Malaka alleen woonden er duizend en drie à vier duizend anderen waren steeds op reis tusschen die beide havens. Malaka kon niet bestaan zonder Cambay om den rijkdom zijner handelaars en de gezochtheid van de waren die zij aanbrachten en Cambay niet zonder Malaka, omdat daar zijn beste waren gesleten werden (*Ramusio* I 328, cf. Bo. 6—7; *Barros*, ed. 1777, I 1, 318—319). Eerst tegen het einde van de 16e eeuw werd door aanslibbing het binnenloopen van de golf van Cambay bepaald gevaarlijk, [7]) zoodat aan Diu, waar de Portugeezen zich

[7]) Over het CAMBAY van toen en later en zijn politieke geschiedenis zie *Tiele's* in de litteratuuropgave boven dit Hoofdstuk aangegeven opstellen; *Barros* IV 1 (ed. 1777), 539 v.v.; *Hallberg* l.c. p. 403 v.v. i.v.; *L. de Backer*, L'extrême Orient an moyen-age (Paris 1877) p. 403 v.v. i.v. Combaech. *Terpstra*, De vestiging der Westerkwartieren van de Oost-Indische Compagnie (1918) speciaal p. 50, 185 v., 205; 203 v., 282; *Aalbers*, Rijcklof van Goens (1916) p. 68 — 106; *Johan van Twist*, Generale beschrijvinghe van Indien (Batavia 1638) opgenomen in Begin ende Voortgangh II (1646), p. 9 v., 11 v., 59, 66—67. Zie voorts nog: *Moreland*, India at the death of Akbar (1920); *V. Smith*, Akbar (1917); *Moreland*, From Akbar to Aurangzeb (1923); *St. Lane-Poole*, Mediaeval India (12e ed, 1917); *Jadunath Sarkar*, Studies in mughal India (Calcutta — Cambridge 1919); *Sarkar*, History of Aurangzib, 4 vols. (Calcutta 1912 — 1919); *Sarkar*, Mughal administration (Calcutta 1920); *van Linschoten*, ed. Kern I 41 v.v.; en cf. beneden p. 112 v.; *H. G. Rawlinson*, British Beginnings in Western India (Oxford 1920) en *William Foster's* publicaties over de „English factories in India" (1911, 1912, 1923). Oudere litteratuur bij Terpstra en Rawlinson. Zie ook: Purchas IV 64, 433; Hakluyt V 380, 491; VI 26 v..

inmiddels genesteld hadden, op de Zuidkust van het schiereiland of Suratte, waar Hollanders en Engelschen hunne kantoren hielden, als haven de voorkeur werd gegeven.

Van de handelsbeweging van het Gudjarat der 14e tot 17e eeuwen getuigen ook de andere bronnen [8]). Hun zijden en katoenen, geverfde en witte kleedjes en kralen (R. 593 v.v., naar BARBOSA [9]) 1516) brachten ze naar den goudhaven Sofala op de Oostkust van Afrika (R. 570).

Naar Aden voerden zij o.m. de specerijen, die ze uit den Indischen Archipel haalden (R. 577), maar ook hunne lijnwaten: „En die van Cambay komen met vele kleedjes en zoo groot is de berg daarvan dat het verschrikkelijk lijkt .... en het lijkt iets onmogelijks, dat er zóóveel katoenen kleedjes worden verbruikt, als deze schepen brengen van Cambay." Mèt de specerijen gingen voor 1500 de Cambaysche kornalijnen, volgens Barbosa, ook via Aden, de Roode zee en Alexandrië naar Europa (R. 596, 607, 612, vgl. nog *Heyd* II 500 en *Barbosa*, Port. ed. 1813, p. 341 v.) en naar China (*Rockhill*, T. P. XV).

Evenzoo brachten zij ze vroeger en later naar Arabië en Perzië en naar de andere deelen van Indië en importeerden zij ze met de katoenen en zijden weefsels in den Indischen Archipel — reeds 1349: Rockhill, T.P. XVI, 124, 126, 256, 271 (*Kan-mai cotton cloth en patola's*) — zoodat, zegt Barbosa (vgl. ROUFFAER — JUYNBOLL,

---

[8]) Voor de mededeelingen van *Niccolò de' Conti* (± 1432 en 1438) en *Athanasius Nikitin* (± 1470) zie R. 648 v.v. of *R. H. Major* (Winter Jones), India in the fifteenth century (Hakluyt-ed. No. 22, 1857).

[9]) Over *Barbosa* en diens boek in zijn verschillende redacties zie R. 145 v.v., speciaal 173 v.v. De Portugeesche text is thans sedert 1918 ook te raadplegen in de Engelsche vertaling van *M. Longworth Dames* (Hakluyt-ed). Andere bekende uitvoerartikelen van Gudjarat waren *opium* en *indigo*.

Over den handel der Gudjaraten zie *Barbosa* in Collecção de Noticias, T. II No. VII (1813) 250 v.v., 261, 267 v.v., 278 v.v. enz.

Batik-kunst p. 349) : deze plaats i.e. Cambay thans den grootsten handel bezit, die in al deze streken te vinden is; het brengt zooveel geld op dat het verbazend is wegens de aanzienlijke en rijke koopmanschappen die aldaar ingeladen en uitgeladen worden .... (Vgl. nog BARBOSA, Port. ed. 1813, p. 281—2, 371).

De mededeelingen van den kundigen *Barbosa* worden geheel gedekt door hetgeen de commercieele agent van de Venetiaansche republiek te Lissabon, *Lunardo da Ca'Masser* in 1506 rapporteerde (R. 655—6) en de Bolognees *Ludovico di Varthema* van zijn persoonlijk bezoek aan Cambay in 1503 of 1504 verhaalt (R. 664). [10])

Dezen bijzonderen bloei dankte Cambay grootendeels aan de verlegging van de handelsroute der Oostersche producten in de dertiende eeuw, denzelfden zeeweg, die in de eerste eeuwen na onze jaartelling Oost-Azië met Rome verbond. Immers vergelijken wij de spaarzame gegevens, die de overigens zoo uitvoerige Arabische schrijvers van 900—1300 ons over Cambay weten te verschaffen (vgl. R. 646), dan kunnen wij daaruit geen andere conclusie trekken dan dat Gudjarat destijds als handelscentrum zijn beteekenis had verloren. Ook de bekwame MARCO POLO (1293), die het zelf op zijn reis niet had aangedaan, wijl hij evenals Jordanus en de Marignoli nog de oude route (van Ceylon rechtstreeks naar Ormuz aan de Perzische golf) volgde, weet er niet veel van te vertellen, al getuigen zijne mededeelingen van de in opkomst zijnde industrie en handel (vgl. ook *Chau Ju-kua* 92). Cambay's reputatie als zeerooversnest had toen al afgedaan (R. 644, vgl. J. II 67).

MARINO SANUDO (1306) en Prins HAYTON Jnr. (1307) noemen Cambay, gelijk wij zagen, echter al als de stapelplaats der Oostersche producten en IBN BATTÛTAH (1350) roemt zijn schoone moskeeën en andere bouwwerken, spreekt van zijn handel op Aden en de over-

10) Vgl. ook *M.S. Commissariat*, J. Bomb. Br. R. A. S. XXV, 277, of XXVI, 122 v.v. naar inheemsche bronnen. Vgl. nog *Rockhill*, T. P. XVI 459.

talrijke vreemde koopl ui die te Cambay hunne waren aanbrengen. [11]) Vgl. ook Pegolotti (± 1340) l.c..

Uit dien zelfden tijd van zijn opkomende beteekenis als internationaal handelscentrum dateert ook gelijk men in de gegeven omstandigheden reeds verwachten moest- zijn zwichten voor de sinds 1024, doch vooral sedert 1294 opdringende macht des Islams (1304).

Na een vergeefschen opstand tegen de suprematie van Delhi in 1351 had Gudjarat in 1391 bereids zoo aan innerlijke kracht gewonnen, dat zijn economische beteekenis uitdrukking vond in zijn zelfstandigheid als onafhankelijk Mohammedaansch rijk (1403) met als hoofdplaats Ahmedabad (1411). [12])

COMMISSARIAT's in onderstaande noot aangehaald overzicht van de geschiedenis van het Gudjarati-sultanaat getuigt op iedere pagina van de intensiteit der Mohammedaansche gezindheid der vorsten, hun onverzwakten geloofsijver en het geweldige aanzien, dat Mohammedaansche godsdienstleeraren daar te lande genoten. Suratte was sedert de 16e eeuw een der vaste stations voor de bedevaartgangers uit het Oosten naar Mekka.

Na onze uitvoerige bespreking van Cambay als het internationaal handelscentrum van het Oosten in de 14e en 15e eeuw, kunnen wij over andere belangrijke havens op de kust van Voor-Indië kort zijn. Wij noemen slechts in het voorbijgaan CHAUL ten Z. van Bombay, KALIKUT (*Rockhill*, T. P. XVI, 454 v.v.; *Ibn Baṭṭûṭah* IV 87 v.v., 80; II 177, 196; *Barros* I 1, 326—327; *Heyd* II 498 v.; *Ind. Antiq.* III 453; *Barbosa* l.c. p. 344 v.v.) aan de Malabarsche peperkust, waar in de voorafgaande handelsperiode Kollam (Quilon) — *Benjamin van*

---

[11]) ed. *Defrémery* en *Sanguinetti* IV p. 53—57; vgl. Barros l.c. (Zie noot 7.)

[12]) Vgl. R. 510 nt. 1, 604 nt. 1, 646; *M.S. Commissariat*, A brief history of the Gujarat Saltanat, Journ. Bomb. Br. R. A. S. Vol. 25 en 26.

Tudela; Jordanus; Chau Ju-kua; Marco Polo; Ibn Baṭṭûṭah IV 99; *Giovanni de' Marignoli*, vgl. *Heyd* II 147 v., 619 v.v.; 499 v.v.; *Odorigo; Rockhill* l.c.; *Hallberg* p. 153 v.v.; *Barbosa* p. 348 v.v.; J. II 22. — het voornaamste emporium en zelfs de overscheephaven was, en de kust van Koromandel (*Ma'bar* der Arabische schrijvers), vanwaar de Klingen kwamen en de „custcleedjens" den Archipel bereikten, met Negapatam, voorts Palikat (Heyd II 499) en Masulipatam. [13])

De handel van Bengalen [14]) werd feitelijk eerst later een factor van belang. Over de kleedjeshandel der genoemde plaatsen op den Archipel vergelijke men ROUFFAER en JUYNBOLL's *Batikkunst* en Terpstra's boven aangehaalde dissertatie.

§ 2. De verlegde handelsroute en de Archipel.

Ook voor den Archipel had de verlegging van het internationale verkeer over de route Europa — Alexandrië — Qûç — Aden — Cambay naar Oost-Azië ingrijpende gevolgen. Met HET MALEISCHE RIJK ÇRIWIDJAJA, dat in vroeger eeuwen zulk een gewichtige factor in de geschiedenis van Oost-Azië geweest was, was het gedaan. Hoewel het land, gelijk CHOU K'Ü-FEÏ in 1178 schreef, geen natuurlijke voort-

---

[13]) Vgl. *Terpstra*, De vestiging van de Nederlanders aan de kust van Koromandel (1911) met de daar aangehaalde oudere litteratuur; *Terpstra*, De Nederlanders in Voor-Indië bij de stichting van het fort Geldria te Paliacatta, Ind. Gids 1915, 331. Over Vidjayanagara dat langen tijd het Hindoe-bolwerk tegen den Islam was en ook nog in de Maleische *Hang Toeah* vermeld wordt, zie: *R. Sewell*, A forgotten empire (1924). Zie voorts *Moreland* l.c.

[14]) *Mookerji*, Indian Shipping (1912) p. 213—223.

brengselen opleverde [15]), was zijn hoofdstad San-fo-ts'i (Palembang) „an important thoroughfare on the searoutes of the Foreigners on their way to and from China" (l.c. p. 23). Na het Abbasiedenrijk en Java kwam, naar zijn gevoelen, Palembang als derde oord ter wereld wegens zijn voorraad van kostelijke handelswaren (vgl. Rockhill, T. P. XV). Palembang was in diens dagen het vaste station zoowel voor de schepen die van China naar het Westen gingen als voor die van de havens aan de Perzische golf en Indië op weg naar het Hemelsche rijk waren (l.c. p. 23—24). Wat de bewoners betreft, „in fighting on land or on water none surpass them in impetuosity of attack (zegt dezelfde auteur, die assistant-sub-prefect in de hoofdstad van Kuang-si was); even the Ku-lin people (d.i. Kollam = Quilon op de kust van Malabar, Z. W. Voor-Indië; vgl. voor hun reputatie: Heyd II 499) come after them. If some foreign ship, passing this place, should not enter here, an armed party would certainly come out and kill them to the last." (l.c. p. 63). Zoo heet het dan nog bij Chau Ju-Kua (1216), p. 62, zelf, dat het is „lying in the ocean and controlling the straits through which the foreigners' sea and land traffic in either direction must pass." Ja, op het toppunt van zijn bloei gekomen, breidde dit Maleische rijk zijn suprematie over het schiereiland Malaka uit, legde de kust van Koromandel zijn macht op en rustte eenige expedities naar Ceylon uit. Doch genoeg hiervan, met deze aanduidingen moge thans worden volstaan, de behandeling dezer zaken worde tot het IIe deel dezer *Prolegomena* uitgesteld. In de periode, waarvan wij thans moeten spreken, was de

---

[15]) Zie: *Chau Ju-Kua*, ed. Hirth en Rockhill (1912) p. 63. Over hetgeen nu volgt vergelijke men: *Ferrand*, Relations de voyages; id., Malaka, le Malâyu et Malâyur, Journ. As. 11: IX en X (1918); id., l'Empire Sumatranais de Çrivijaya (1922); *Rouffaer*, Was Malaka emporium voor 1400 A.D., genaamd Malajoer? enz., BKI. 77 (1921); T. P. XII, 502 v.v..

eeuwenlange worsteling met Java om de suprematie in het voordeel van het laatste beslist. Nu eens had Palembang getracht deze stapelplaats van specerijen en voorraadschuur van rijst aan zijn gezag te onderwerpen, dan weer had Oost-Java het Maleische steunpunt aan de verkeersader van den internationalen handel zien te vermeesteren, maar sedert het laatst der dertiende eeuw (1286) was Palembang een Javaansche provincie geworden, al moest het in 1377 nog eens getuchtigd worden, waarna de naam San-fo-ts'i voorgoed uit de Chineesche annalen verdwijnt (l.c. p. 63).

Juist bij den overgang van de dertiende op de veertiende eeuw, toen een Chineesche expeditie deze gewesten geteisterd had, Palembang vernietigd was en het rijk van Modjopahit pas gesticht, konden de Mohammedaansche handelaars er in slagen vasten voet op Noord-Sumatra te krijgen en het weldra geislamiseerde rijkje van PASEI aan de straat van Malaka gelegen, tot hun pied à terre te maken (Bo 1—3). Met het toenemen van zijn bloei ging een intensiveering van zijn Mohammedaansche gezindheid gepaard, gelijk wij uit de mededeelingen van *F. Odorigo* [16]) (± 1323) en van *Ibn Baṭṭûṭah* (1345—46) kunnen lezen. Het verzwakte Palembang dat hoewel zijn luister duchtig getaand was, nog tot het midden van de 14e eeuw, voortterend op den ouden roem, voor den specerijenhandel min of meer van belang bleef — Marco Polo, Ibn Baṭṭûṭah vgl. Chin. ber. 1349 bij Rockhill, T.P. XVI —, doch waarnaast Djambi als peperhaven steeds in beteekenis toenam, kon deze verplaatsing van het handelsverkeer niet verhinderen en het gevolg was, dat er langzamerhand een exodus plaats had ook van talrijke Hindu-Javaansche handelaars, die tot dusverre daar gevestigd waren geweest, doch nu aan de ader van het internationaal handels-

[16]) Bo. 3 nt. 3 vgl. *Yule*, Cathay I p. 86; Cordier, Receuil de Voyages X. Odoric de Porderone (1891); cf. T.P. XX, 301; XXI, 387.

verkeer op het schiereiland van Malaka onder een aan het Maleische vorstenhuis, dat zich na 1286 in de Bovenlanden van Minangkabau teruggetrokken had, verwante dynastie een nieuw Hindoeistisch handelscentrum trachtten te creëeren. In Singapoera slaagden zij daarin niet in allen deele, zoodat zij (na de groote Javaansche expeditie van 1377, die ook daar evenals in Pasei en elders het gezag van Modjopahit bedoelde te vestigen: Par.[2] 165 v.v., 146 v.v.) het naar het voor de toenmalige verhoudingen met het oog op de moesons gunstig gelegen visschersdorp MALAKA verlegden (Bo. 3 v.v., 13, 33), dat in het begin van de 15e eeuw nog het oppergezag van Siam erkende (vgl. *Varthema* en *Barbosa* l.c. p. 371), waaraan het zich weldra met behulp van China onttrok. Al bleef Pasei en vooral de nabijgelegen peperhaven Pedir nog langen tijd een plaats van gewicht, het zwaartepunt van het internationale verkeer verplaatste zich weldra (± 1450) van Pasei naar MALAKA. Palembang, dat zelf behalve wat boschproducten geen noemenswaardige uitvoerproducten had en weldra in economische belangrijkheid verre door Djambi werd overtroffen, was inmiddels voor den handel vrijwel onbeduidend geworden en in het laatst van de 14e eeuw zelfs een berucht zeerooversnest. De Javaansche expeditie van 1377 en de Chineesche van 1415 was daartegen gericht (*Rockhill*, T. P. XVI 137, 140).

Evenals in Pasei kwamen in Malaka de uit hun traditioneel milieu gerukte Hindoe-Javaansche handelaars met de fanatiek-Mohammedaansche Gudjaraten [17]) in

[17]) Behalve aan hen schrijft *Barros* de islamiseering ook aan Perzen toe. Dit is niet te verwonderen, wijl Perzen al van ouds in grooten getale in Cambay gevestigd waren (Zie *van Twist*, Generale beschrijvinghe van Indien p. 41, in Begin ende Voortgangh II). Reeds *Ibn Baṭṭûtah* (IV 230) trof in Pasei Perzische geleerden aan. Vgl. nog Bo. 7, 29, 57 met nt. 1; voorts Enc. N.I. 2e dr. II 169; TBG. 38, 219; 43, 583; *Hoesein Djajadiningrat*,

aanraking, zoodat ook zij spoedig voor den Islam gewonnen werden. Wat *Marco Polo* van Aden, wat *Marino Sanudo* van Egypte, Aden en Cambay getuigt, gold ook spoedig, volgens de Chineesche berichten, van Malaka: er heerschte een intensieve Mohammedaansche gezindheid, waarover de Hindoe-vorst van Java in 1511 nog bij d'Albuquerque kon klagen.

Middelerwijl was MALAKA het ontmoetingspunt van den handel van Oost en West geworden, gelijk Palembang het vroeger geweest was, maar zijn beteekenis was door het toegenomen verkeer langs de nieuwe wereldroute nòg grooter. De Portugeesche auteurs (vgl. b.v. *Barros*, Dec. II Liv. VI Cap. I, ed. 1777 II 2 p. 1 v.v.; *Barbosa* bij R. 622; J. II 115) worden niet moede die handelsactiviteit in gloeiende kleuren te schilderen en de gunstige ligging van Malaka als knooppunt der door de moesons beheerschte handelswegen te teekenen. „If there were another world, heet het in de Hakluyt-vertaling van d'Albuquerque's Commentaries (Bo. 6), and another navigable route, yet all would resort to the city, for in her they would find every different sort of drugs and spices which can be mentioned in the world, by reason of the port of Malaca being more commodious for all the mousoons from Cape Comorim to the East, than any other port that exist in those parts."

Al heerschte er in Malaka een Maleische dynastie, toch bleef de Javaansche invloed er nog overwegend (vgl. Bo. 22). Volgens de beschrijving, die *Barros* van den toestand van 1511 geeft [18]), bestond de stad uit twee wijken (Oepih en Ilir), die beide onder Javaansch bestuur stonden. In Oepih (waarin ook de kampong Kling gelegen was, vgl. *Barros* II 2, 99) woonden de handelaars van Toeban, Djapara, Soenda, Palembang en onderhoorigheden onder het gezag van den

Proefschrift p. 269. D'Eerste Boeck p. 74, 77, 111, 120; *Tiele*, Gids 1874 III 227 v.

[18]) Vgl. ook *Godinho de Eredia* ed. Janssen (1882) met de daarin opgenomen origineele kaarten.

Javaan „Utimutiraja" (Bo. 33), den machtigsten man in de stad, op wiens radja-titel *Barros* in het bijzonder de aandacht vestigt — en in Ilir de kooplui van Gresik en onderhoorigheden onder den Javaanschen Toeankoe Laskar (*Barros* II 1, 403 v.v.; II 2, 22, 52 v.; 92). In 1509 was de rivaliteit tusschen „Utimutiraja", die de kustpotentaten van Oost-Java op zijn hand had en den vorst van Malaka zoo hoog gestegen, dat men daar een Javaanschen vlootaanval verwachtte, die Malaka evenals in 1377 Palembang, Pasei en Singapoera, onder de suprematie van Java zou stellen.

§ 3. De Javaansche handel.

Het is hier de plaats iets over de Javaansche [19]) activiteit ter zee te vermelden. Zij beheerschten de vaart op Timor (*Barbosa* bij R. 624; *Pigafetta* II 163) en de Molukken, van waar zij en de Maleiers de specerijen haalden (*Barros* III 1, 577, 579) [20]) waarvoor na 1400 Gresik de stapelplaats vormde (id. III 1, 606). *Barros* II 10 en *Barbosa* (bij R. 193; Port. ed. 1813 p. 371—372) roemen ze dan ook als groote zeevaarders. De vraag is nu of er in de besproken periode ook zeevaart van Javanen op Voor-Indië plaats had. Er circuleert in de Portugeesche literatuur (*Couto* Dec. IV Liv. III Cap. I, ed. 1778, IV 1 p. 169) een door Raffles nog eens opgehaald verhaal, dat de Javanen op Madagascar zouden hebben gevaren. Het schijnt dat dit verhaal op het volgende terug gaat. Diogo Lopez de Sequeira, die in April 1508 uit Lissabon afvoer, had o.a. in opdracht te onderzoeken in hoeverre de geruchten waarheid behelsden, dat men aan de Oostkust van Madagascar

---

[19]) Over de Maleische scheepvaart zie Prolegomena II.

[20]) Zoo reeds uitdrukkelijk de globe van Martin Behaim van 1492: *Tiele*, Gids 1874 III 227. Ook *Barbosa*. Vgl. *Heyd* II 644 v.v., 603 v.v., 499. Zie ook *Rockhill*, T.P. XVI, 238 (1349) en *Chau Ju-Kua* (1216) p. 77 (1216) en 81 (1178). Voorts: *Conti* bij Major p. 17; *Hallberg* p. 65 v. : i.v. Bandan; p. 449: i.v. Sandai cf. p. 274—280: i.v. Javva.

specerijen en andere kostbare waren aantrof. Hij bevond, dat die geruchten hun oorsprong te danken hadden (*Barros* II 1, 394) aan een Javaansch vaartuig, met kruidnagelen bevracht, dat in een storm naar Madagascar was afgedreven. [21])

Wat nu de vaart op Voor-Indië betreft, weliswaar vindt men in *Johan van Twist*, Generale Beschrijvinghe van Indien (Batavia 1638), opgenomen in Begin ende Voortgangh II (1646), onder de vreemde handelaars die in Gudjarat werden aangetroffen, slechts generaliseerend gewag gemaakt van „meest alle natien van Asien, uytghgenomen Chinesen en Japanen" (p. 6, 29), doch ook *Baldaeus*, Naauwkeurige Beschrijvinge van Malabar en Choromandel (Amsterdam 1672) noemt de Javanen niet uitdrukkelijk (pp. 2 v.v.). Eerst *Valentijn* (V 2e st. 145, 146, 220—224) weet te vertellen, dat het op de pasar van Suratte „grimmelde en krioelde van allerlei soorten van menschen alzoo men er behalve de inboorlingen zeer veel Persianen, Maleiers, Javanen enz." telde.

Hierbij is echter met Mekkagangers te rekenen, waarvoor Suratte een vast station was. Voegen wij hier nog bij dat *van Linschoten* (ed. Kern I 48) [22]) wel gewag maakt van Sumatraansche schepen, die op de Westkust van Voor-Indië varen en dat het Mataramsche gezantschap naar Goa in 1634 op een Portugeesch schip naar den Archipel terugkeerde, [23]) dan houdt men als totaal indruk over, dat in het bloeitijdperk van de Javaansche scheepvaart de rechtstreeksche vaart op Voor-Indië slechts schaarsch kan zijn geweest. Ook uit de Portugeesche bronnen met name *Barbosa* en *Barros* blijkt wel van

[21]) Vgl. T. I 332; *Tiele*, Gids 1875 III 231; 1876 III 409. Over een Javaan op St. Helena, zie *van Linschoten* ed. Kern II 160. Over een Venetiaan met een Javaansche (?) vrouw getrouwd, in Kananor: *Tiele*, Gids 1875 III 207; vgl. *Heyd* II 503.

[22]) Intusschen vermeldt hij wel kooplieden van Java bij zijn beschrijving van Goa (I 120).

[23]) Kron Hist Gen. 1853 p. 31.

directe vaart van Sumatra op Voor-Indië (vgl. b.v. R. 618), maar niet van Java. Trouwens in den tijd van Valentijn kunnen de door hem bedoelde Javanen geen in Oost-Java gevestigde zeehandelaars geweest zijn, gelijk uit § 9 hierbeneden zal blijken.

De Javaansche handelsvaart speelde zich binnen den Archipel, inclusief Achter-Indië af en was daar zeer druk. De bewijzen daarvan vindt men ten overvloede in de Portugeesche litteratuur en de 17e eeuwsche documenten uit den Compagniestijd. Liever dan een oneindige reeks van bewijsplaatsen aan te halen, die in het volgende van zelf tot hun recht komen, bepaal ik mij er toe een paar karakteristieke beschrijvingen van de belangrijkste Javaansche handelssteden dier dagen (TOEBAN, GRESIK en JAPARA) te citeeren: In het Journael van de tweede schipvaart (*Tweede Boeck* ed. 1601 fol. 16 zie Bo. 26—27) heet het van TOEBAN: „In dese stadt woonen seer veel Edelluyden die grooten handel doen in 't coopen ende vercoopen van sijde, cammelot, katoendoeck ende oock van hare kleetgiens die sij omt lijf dragen ende aldaer oock wel ghemaeckt worden. Sij hebben schepen, die sij Joncken noemen, welcke schepen geladen worden met Peper ende na *Baly* gevoert ende vermangelen die aan slechte kleetgiens van katoenen doeck, want sij aldaer met menichte gemaekt worden [24]) ende als sij dan aldaer haren Peper

---

24) Zie: T. V 209; J. II 452, 469, 527. *Rouffaer-Juynboll*, Batikkunst Bijl. IV p. XIX; d'Eerste Schip-vaerd p. 99 v., 74; K. H. G. 1871, 533, 591, 591 enz. Ook in *Balambangan* geschiedde dat: Eerste Schipvaerd (in Begin ende Voorgangh I), 97: (Nabij Balambangan, n.l. op *Bali*. D'Eerste Boeck p. 189 met *Rouffaer's* noot 2) .... lagh een Dorpken van omtrent 60 huysen, wiens Inwoonderen haer meest geneerden met Catoenen kleederen van verscheyden verwen ende wercken te weven daer sij seer konstigh in sijn en d'omleggende Eylanden mede versien so dat eenen tamelijcken handel met deselve gedreven wort", „so nae Molucos, Ambon, Banda, als nae Java, Bantam, Sunda, ende Sumatra." (d'Eerste Boeck p. 190, vgl. 198, 199 v.). (Over Panaroekan en

aan dit goet vermanghelt hebben, *soo voeren sij dat selvighe naer Banda, Ternati, Philippina ende voorts na meer andere omliggende Landen* ende vermangelen die kleetgiens weder aan Foelie, Noten en Naghelen ende daervan gheladen sijnde varen sij wederom nae huys. De ghemeene man gheneert hem ghemeenlick met visschen ende haer beesten te hoeden, want aldaer seer veel vees is." (Vgl. ook Historiale Beschrijvinghe .... van de reyse .... van .... J. C. Neck ende W. van Warwijck, Amsterdam — Colijn 1619, folio 13a en 13—14a.) In 1615 (J. IV 58) heet Toeban nog oppermachtig ter zee.

Thans de beschrijving van JAPARA, GRESIK en SOERABAJA, ontleend aan het „*Verhaal van eenige oorlogen in Indië*" (1622), opgenomen in Kron. Hist. Gen. 1871 p. 497 v.v.: „Van dese plaetsen voorgenoempt, namentlick van *Grecee, Joortan* [25]) ende *Sandainie*

Balambangan:) „Daer worden ooc door eenige vrouwen kleederen geweven, die men inde Javaensche tale *Canjorins* noemt" (p. 62) .... Oock sijnder eenige Catoene Lijn-waten, die men naer Bantam brenght in manghelinghe van Chineesche waren (p. 62). Voorts ook op Bantam zelf: d'Eerste Boeck p. 129; Purchas II 442.

De Javaansche kleeden die ook naar Malaka vervoerd werden, waren „van diverse fijnte en prijs". Kron. Hist. Gen. 1859 p. 312; J. IV 59. Ook naar de Molukken: Kron. Hist. Gen. 1871 p. 533 (Gresik), 591, 592. In Toeban: Hist. Beschr. v.d. reyse van Neck-Warwijck 1619 folio 13a. Handel van Java-weefsels in den Archipel: Rockhill, T. P. XVI, 120, 121, 157, 263 (1436, 1349). De „coloured cotton prints" kwamen ook van Java id. 238 (1349).

[25]) Voor de ligging van *Djaratan* zie Bo. 25 en Eerste Schipvaerd in Begin ende Voortgangh I 63: .... „is aen een schoone Riviere gelegen de stadt *Yoartan*, met een seer goede Haven, alwaer ghemeynlijck de schepen die van de *Molucas* komen ende naar *Bantam* varen hare verversinge halen, is ook met een dicke muur omvangen ende op de westelijcke zijde van de Riviere leydt de stadt *Gerrici*." Vgl. J. II 409 .... „Van dese twee steden brengtmen tot Bantam ende ander plaetsen veel Souts dwelck men weder van daer voert naar Baros, Spariamon (Priaman), Iambe (Djambi) waer dattet vermangelt wordt voor Peper ende tot Celeuar — volgens Rouffaer = Celebes; is wellicht Cam-

(= *Sedajoe*) [26]) wordt groote negotie ter see gedreeuen op alle quartieren van Indien: want sij mennichte van scheepen hebben. Op deese plaetsen moegen duysent ende meer scheepkens weesen, van 10, 20 tot 100 last, waarmet sij gestadichdoor haeren handel drijuen ende reeckeningh gemaeckt moet worden dat men nummermeer de helft vande schepen thuys siet: want sij met de moussons vaeren. Met het Oostelick mousson loopen sij naer de straet van Malacca, Sumatra, Pallamban, Borneo, Patana, Siam en hondert ander plaetsen, te lanck om verhaelen. Met het weste mousson loopen naer Bali, Bantam, Biemma, Solor, Timoor, Ceralto, Salajer, Boetton, Boerro, Bangan (Bangaai), Mindano [27]), Moloecquo, Amb., Banda, dat haer nu benomen is. Oock naer de eylanden van Can (Kei), Aro, Seram ende ander plaetsen, te lanck om verhaelen, daer sij all coopmanschap doen in mangelinge van waeren, ende winnen ten minsten 2 a 3 cents eer dat sij thuys koomen .... Waer sij koomen (namentlick daer sij 't ander mousson om wederom naer huys te gaen verwachten) haellen haer joncquen off scheepen op 't drooch, dat sij seer gevoechlick int werck weeten te stellen. Eerst maecken sij hutgens in vougen als karmiscraemen, daer all haer coopmanschap in brengen ende ten toon stellen, soo dat dit Indische karmissen sijn ...." (p. 532—533) .... „De handel, die omtrent *Toeban* valt, geschiet tot Jurtan"

---

baua = Soembawa bedoeld: zie p. 120, 198 (welck een Eylandt is daer veel Cattoen ende Rijs wast)? of toch Selebar? — waer tegen zij 't Sout oock vermanghelen, met groot profijt." (D'Eerste Boeck p. 102, 113, 119).

Over deze zoutwinning zie reeds *Chau Ju-Kua* (1216) p. 77, 84; *Rockhill*, T. P. XVI p. 238.

[26]) „Op dese reede comen oock de Juncken die van de Molucksche Eylanden comen, nemen eenich Sout in tot hare volle ladinge: want van Iuama (Djoewana) tot Pati overal veel Soudtpannen sijn." (d'Eerste Boeck p. 102).

[27]) „Op Mindanao segt men quantiteit gout te vallen, dat d'Javanen ende andere negotianten daer voor catoene cleeden opcoopen." (Kron. Hist. Gen. 1871, p. 599; T. II 24.)

(J. II 451) .... „in somma, dat Jurtan ende Grissé de stapel sijn van de specerijen, die uit de Molucos ende Banda comen; tot Brondon, gelegen bij Tuban, sijn mede veel joncken, als oock op ander plaetse, maer havenen meestal tot Jurtan" .... (J. II 409; Purchas III 510) ....

...„ een volckrijck landt. Want in een van deese steeden geweest ben, genaempt *Sourabaya;* daer vuyt waeren ouer de 30 V (duizend) gewapende mannen, den Mataram, Keyser van Jaua, die haer wilde belegeren, int gemoet getrocken, ende noch konde men qualick sien dat een mensch in de stadt gebrack, anders dan dat men meer vrouwen als mans sach ..." (Kron. Hist. Gen. 1871, 534).

„Op *Japarra* heeft men een goede ree en goede gront, niet verre vanden wal, dat best is, soo dat men gevouchelick de last aen boort kan brengen, ende well 5 tochten konnen doen in plaets van in Grecee een, want in Grecee de scheepen soo veer vande stadt leggen, dat men vanden hoorensondt de stenge niet sien kan" .... (p. 543). „Van *Japarra* vaeren meest groote joncken van 100 ende ouer de hondert lasten, waermet sij negotie doen op Malacca, Aetchien, Jambi, Andragiry, Pallamban ende ander plaetsen daaromtrent, waer sij meest rijs brengen, als oock op Patana, Siam ende ander plaetsen dat gewest vuyt .... (p. 544, vgl. J. IV 59 v.v.; Coen I 74).

Sourabon (Cheribon) is een plaets gelegen tusschen Japarra ende Jacatra, van waer groote negotie ter see wort gedaen, ouersulcx hier in grooten mennichte cleen vaertuych is, vander grootte van 10 off 15 lasten, weynich min off meer, daer met sij gevouchelick de reuieren op ende off konnen komen, want de stadt de revier op gelegen is .... (p. 544) [28])

---

[28]) Over den Inlandschen handel van *Banten* zie vooral: d'Eerste Boeck p. 118 v.v.:

Van: Makasar: rijst; Soembawa: rijst, katoen, weefsels (p. 198); Balambangan: klapper-olie, (weefsels, madja keling;

Combineeren wij bovenstaande gegevens met hetgeen ook overigens uit de Compagniesliteratuur [29]) omtrent de Javaansche handelsbeweging blijkt, dan krijgen wij in hoofdlijnen het volgende beeld van hetgeen er op het hoogtepunt van zijn bloei in het Oost-Javaansche handelsgebied omging. Uitvoerproducten zijn behalve katoen, garen (Purchas III 510 e.a.p.) en *Javaansche weefsels* voornamelijk: *rijst* en *zout*, en andere leeftocht (gezouten visch, boonen, enz.) waarmede men Soenda en de Sumatraansche peperhavens ter Oost- en Westkust voorzag. Deze uitvoerproducten ruilde men tegen Pegusche „lacca" (roode kleurstof: *lakha*, al genoemd in de oorkonde van 851 Ç, vertaald door *Stutterheim*) en vooral peper (van Soenda, Lampong, Indrapoera, *Djambi* en Patani: zie hfdst. III). Behalve voor eigen gebruik diende de aldus verkregen peper voor export naar Bali, waar ze tegen de in de Molukken zoo gewilde katoenen Bali-weefsels werd verruild. Met deze laatsten, gouden en zilveren sieraden, pasmunt, en door de Chineezen en Voor-Indiers op Java aange-

Panaroekan: tjabé p. 100—101, 146); Gresik-Djaratan: zout, (gezouten visch en leeftocht: Kron. Hist. Gen. 1871, 533); Japara: goela djawa (en rijst); Jacatra: goela djawa, was; Krawang: was, gedroogde visch (p. 164); Karimata: ijzer; Perak: tin, lood; Oedjoeng Salang: tin, lood; Bandjarmasin: was, gedroogde visch, harpuis; Banka: harpuis; Timor: was (en sandelhout p. 150); Palembang: was; Baros: menjan (p. 148; Purchas III 504), kamfer (p. 149); Toeloeng Bawang (Lampong): lacca (feitelijk van Pegu, p. 148 nt. 9 vgl. 123); Priaman, Indragiri, Djambi (vgl. 165): peper, katoen, schildpad; Bali: katoen, weefsels; Djoewana: zout; Pati: zout. — Over den handel op Atjeh vgl. nog Purchas II 322.

[29]) B.v. J. II 201 nt. 2, 448 v.v. 409; 452 (over de route Gresik-Djaratan, Bali, Bima-Timor, Banda, Amboyna, Ternate); III 160, 159; IV 59.

Oost-Ind. Voyagie onder den Adm. W. Verhoeven p. 47 (Begin ende Voortgangh II); Journ. P.v.d. Broecke p. 87; Oost-Ind. Reyse onder den Adm. St. v.d. Hagen p. 43—45; B. I 83, 194, 195, 216, 258; J. III 161; T. VII 95; B. II 22, 88, 130, 203, 233, 263, 242, 289, 309, 319, 339, 391; vgl. B. III.

brachte zijden en katoenen doeken, alsmede Chineesch porcelein en rijst (ook van Bima) kocht men op Banda en in de Molukken: kruidnagelen en muskaatnoten; op Timor: sandelhout en was — tegen parangs enz. van Blitoeng, Karimata en Toboengkoe (O. Celebes) die er bijzonder gewild waren (vgl. Barbosa bij R. 624; T. II 25 v., III 275) en er later ook door de Portugeezen en de Compagnie werden geimporteerd. Van de kleine Soenda-eilanden kwam ook de kasoemba voor roode kleurstof. De specerijen bracht men met rijst weder naar Malaka of ze werden door Chineezen (mèt de *peper*), of door Voor-Indiërs weder opgekocht, door de eersten tegen porcelein, zijde, goud, zilver en vooral pasmunt, t.w. *kopergeld* (kasjes-pitjes-kèpèng) [30], door de tweeden tegen half-edelsteenen, glaskralen, kornalijnen, katoenen- of zijden weefsels en Koromandelsche batiks.

Uit de bovenaangehaalde Chineesche bronnen blijkt, dat de Oost-Javaansche handel al omstreeks 1400 en eerder op deze wijze bestond: de Portugeezen hebben daarin gelijk ook in Hfdst. II zal blijken op den duur geen verandering kunnen brengen. Vanaf de 15e eeuw moet echter de diamanthandel van Tandjoengpoera (Matan Z.W. Borneo) langzamerhand in Chineesche handen zijn overgegaan (T. IV, 111—112, 76). Duidelijk blijkt uit dit beeld van het Javaansche handelsleven welke intense beteekenis de tusschenhandel in peper en specerijen voor den economischen toestand had. Malaka, de

[30]) Voor den geweldigen export van Chineesch kopergeld naar Java, dat tot diep in den Compagniestijd (vgl. d'Eerste Boeck en J. II 335) de pasmunt daar bleef, zie Rockhill, T.P. XV, XVI 240, 244 en Chau Ju-Kua p. 81 nt. 16 en p. 78. Tevergeefs trachtte de Chineesche overheid deze drainage, die d.t.l. tot geldschaarschte aanleiding gaf, met drastische maatregelen tegen te gaan. In de 17e eeuw voorzag de Compagnie o.a. Borneo weder van deze muntsoort, die zij op Java opkocht en met winst van de hand deed. In Spanje werden ze zelfs nagemaakt T. III 417 cf. II, 12. — Vgl. nog: Purchas III 507.

Molukken en Oost-Sumatra waren voor de rijstvoorziening van Java afhankelijk.

De boven aangehaalde plaatsen bevestigen voorts onze vroegere conclusie, dat de Javaansche scheepvaart op het hoogtepunt van zijn bloei zich tot den Archipel inclusief Achter-Indië en de Philippijnen bepaald heeft. Hierop duidt trouwens de lijst der Javaansche onderhoorigheden in de *Nâgarakṛtâgama* (1365) reeds.

Alvorens na te gaan welke uitwerking de veranderde handelsroute (Alexandrië, de Roode Zee, Aden, Cambay, Oost-Azië) op de Javaansche handelsbeweging gehad heeft, lijkt het goed hier eerst een beschrijving van de Javaansche schepen in te lasschen en vervolgens — zulks ten gerieve van ras-theoretici — een anthropologische teekening van de toenmalige kust-Javanen. Een beschrijving van de Javaansche jonk [31])

---

31) De djoeng is inderdaad een Indonesisch vaartuig. D'Eerste Boeck ed. *Rouffaer* en *IJzerman* p. 71 nt. 3 en bijschrift bij plaat 28 tegenover p. 133. Zie overigens reeds *Barbosa*, Port. ed., l.c. p. 366, 371: „grandes náos de tres, quatro mastos, que chamaom Juncos, que uaom caminho de Malaca, Camatra, e outras muytas partes." Waar uit blijkt gelijk mede uit een opmerking in de journalen (vgl. d'Eerste Boeck p. 133), dat de Hollanders op de eerste schipvaart het grootere type niet zagen. Zij deden Djapara, den haven daarvoor dan ook niet aan. De vaartuigen, die op de Molukken voeren, waren echter in den regel klein. Zie ook nog: *Pigafetta*, ed. Robertson II 39 en *Yule*, Cathay II 417 v. „Last" is in 't algemeen = 2 ton, ca. 2000 K. G.

Ter vergelijking diene, dat de Chineesche schepen, die te Banten plachten te komen, niet meer dan 25 lasten zouden kunnen laden (d'Eerste Boeck p. 122). Ze plachten op hun schepen een overmatig aantal menschen te vervoeren (J. V 115 vgl. Marco Polo). De 4 schepen waarmede de Hollanders de eerste schipvaart ondernamen, hadden resp. een tonnemaat van 230, 230, 130 en 25 lasten. Voor de tennemaat der Compagnies vloot in Indië anno 1684 zie: I.G. 1901, 636 nt.; voor die van de groote Portugeesche vloot van 1606: Journ. Matelief p. 39—40 (in: Begin ende Voortgangh II). Onder de Portugeesche schepen, die destijds op Indië voeren waren er van 700 last (Zie echter De Lannoy en Van der Linden p. 123

dier dagen vindt men in *De eerste Schipvaerd* (Begin ende Voortgangh I) p. 37: „Sij saghen des selven daeghs in een Baye van 't Eyland Java een schip oft *Junco*, soo die aldaer genoemt worden, hebbende een boeghspriet, een groote mast ende een besaens-mast met een groote besane daer aen, ook een blinde, ende wesende van verre aan te sien als een Haringh-buysse, maer heel verscheyden van seylen, welcke van hout ofte biesen gemaeckt waren. Haer opstaende ende loopende want was al mede van hout ghevlochten ende 't hol van 't schip aen malkander ghepint ghelijck de Cuypers hier te Lande hare bodemen t'samen voeghen: sijnde omtrent dertigh oft veertigh of (soo andere segghen willen), maer sesthien lasten groot. Den overloop was bedeckt met biesen evenals bij ons de boerenhuysen gedeckt worden. De anckers waren al mede van hout ghemaeckt [32]).

---

v.v.; T. V 158 nt. 3, 163, 187, 202; H. Lopes de Mendonça, Estudos sobre navios Portuguezes nos seculos XV en XVI (Mem. da acad. R.d. Sciencias de Lisboa 2a classe, Nova Serie T. VI P. II (1892) 119 p.p.) Het verkeer binnen den archipel onderhielden zij echter gewoonlijk met kleine vaartuigen (fusten, prauwen: d. L. en v.d. L. p. 126—127; Kron. Hist. Gen. 1871, 527, 523; Danvers, The Portuguese in India I 409.) De Gudjaratsche schepen die destijds op Atjeh voeren, hadden geen grooter capaciteit dan 80 à 100 last. (Schipvaerdt-J. van Heemskerck p. 27 in Begin ende Voortgangh I). In Kron. Hist. Gen. 1871 p. 540 wordt van een Javaansche jonk van 200 last gewag gemaakt. In den regel voeren de Javanen echter met kleine vaartuigen (D. 31). In 1610 was de „Trade's increase" van 1100 ton (= 550 last) de grootste koopvaarder tot dusver in Engeland gebouwd (T. VIII 266).

32) Aan deze beschrijving voegt id. p. 77 (vgl. d'Eerste Boeck p. 130 v.v. met de noten) nog toe: .... want sij twee roers hebben aen elcke sijde een ende een riet in 't midden dat achter onder aen 't schip met touwen vast is; Dusdanighe roers hebben ook alle haere Schepen ende *Joncken*. Welcke voor uyt hebben een Boeghspriet ende sommighe een Focke-mast daer bij met een groote Mast ende Besaene ende van vooren tot achter een overdeck als een huys waer onder sij sitten bewaert teghen de hitte der Sonnen reghen ende dauw. Alhier

Wanneer dezelve *Joncken* voor de wind seylen, wordt over yder boegh de hals toegheset, als de fock over d'een zijde ende 't groot syl over d'ander zijde, de seylen hebben soo veel aen 't onder lijck raen als aan 't boven lijck ....

„Hare *Galeotten* (p. 77) hebben seer het fatsoen van onse Galeyen behalven dat sij een gaelderij achter hebben ende dat de slaven ofte Roeyers onder alleene sitten wel vast ghesloten ende boven haer op een verdeck de Soldaten [33]) om te beter ende vrijer te konnen strijden. Voor hebben sij vier Bassen (= Mal. Lila, een s.v. *geschut*) ende in alles twee Masten."

Wat de kleinere scheepstypen zooals uitleggerprauwen of vlerkprauwen betreft kan men de beschrijving in d'Eerste Boeck (p. 130 v.v., vgl. 169, 57 en plaat 27 en 28) of Begin ende Voortgangh I t.a.p. naslaan. Over de jonken vernemen wij nog, dat het „hare schepen zijn daer zij mede over zee varen naer *Moluco, Banda, Borneo, Sumatra* ende *Malacca*" .... Als zij nae de Eylanden van *Moluco* oft *Bandam* loopen, soo setten sij haren cours een mijl oft ander half vande wal lancks Java henen, op dat zij altijt 't landt souden mogen erkennen, als oock dattet dieper ende suijverder is lancks de custe dan daer van, als oock onder 't landt zijnde, so ismen des daeghs den stercken zeedelijcken wint verwachtende, diemen dan sal waer nemen, alle seylen bij settende tot des avonts dattet stillekens wordt, ende de landelijcken wint nae middernacht is comende met een moy coelte tot o.n.o. sonnen waeyende, dat den wint weder uyter zee comt. Niemant en stuert aen 't

---

hebben sij een Cayjuyt alleen voor de Capiteyn oft Schipper van de Joncke, ende vooren gheen Ra-seyl dan de Blinde. Onder is 't t'eenemael in ruymkens verdeylt, daer sij de goederen wel vast in stouwen. Men gaet aen beyde sijden in ende aen die gaten hebben sij haer viersteden ....

[33]) Vgl. Begin ende Voortgangh II 13 p. 53 (Journ. Matelief over Jacatra). Deze galeien waren weinig zeewaardig, alleen dienstig voor troepen-vervoer bij expedities.

roer dan de twee stuer luyden, derhalven zij altijdt onder 't landt loopen, haren wech altijt weten, ende gheen Zee-caerten van doen hebben .... Sij en gebruycken gheen Zee-caerten want zij die niet en verstaen, ende hebben onlancks begost (door d'onderwijsinghe die de Portugeesen haer ghedaen hebben) 't Compas te gebruycken ....

Van dese schepen oft Joncken maeckt men veel tot Bandermachen, een stadt int Eylandt Borneo gheleghen, ... ende maken noch een soorte van schepen seer groot, als de Joncken, die zij met raaseylen voeren. (Het kleinere scheepstype) maeckt men seer veel in Lassaon (Lasem) ...., daer seer goet hout is om schepen te maken." (d'Eerste Boeck p. 131, 132). Verder werden schepen in Pasir (Oost-Borneo) en in Djaratan (Gresik) gebouwd (D. 33; Journaal-Olivier van Noort p. 52 in Begin ende Voortgangh I).

Over de sterkte van de Javaansche handelsvloot durf ik mij niet uit te laten. Als de Portugeesche mededeelingen over de Javaansche vlootaanvallen op Malaka en Pasoeroean en derg. absoluut betrouwbaar waren, zou men daarin wellicht een maatstaf hebben. Men zie overigens boven p. 116. Van Djaratan voeren 40 (J. II 404) à 60 (J. II 164, 409) jonken om de specerijen uit de Molukken te halen. Anno 1609 waren op Banda 1500 Javaansche handelaars (Oost-Ind. Voyagie onder den Adm. W. Verhoeven p. 50).

Thans het portret van de kust-Javanen, dat de Eerste Schipvaerd (l.c.p. 71 vgl. d'Eerste Boeck p. 117) geeft. „Draghen ghemeenlijck langh hayr, langhe nagelen ende hare tanden ghevijlt [84]). Sijn bruyn

[84]) Men siet de Javanen selden oft sij knauwen altijt Betele ende Arecca met calck ghemenght, waer van haer den mont gheheel bloedt root wordt, ende de tanden swart .... (d'Eerste Boeck p. 115, vgl. 137).

Journaal — van der Does bij J. II 333: „Belanghende haere staettuere, het zijn middelmatige persoonen, maer sterck van complexie, herdt van naeture, bruyn van vell, met geheel zwart

van verwe als de Brasilianen, sterck ende wel gheset van lijve, grof van leden, met platte aensichten, breede verheven kaecken, groote oogh-scheelen, kleene ooghen, ende weynigh baerdts. Sijn hare Overigheydt soo onderdanigh, dat sij om de doodt niet laten en sullen haer gebodt te volbrenghen." .... sij den Chinesen in physionomie seer ghelijck zijn, hebbende door de band breede voorhoofden, groote kaken ende kleyne oogen, gelijck oock de Chinesen doen." (p. 62, vgl. *Barbosa* bij Ramusio I 319 cf. Port. ed. 1813, p. 376).

§ 4. De Javaansche handel en de verlegde route.

Na deze uitweiding over den omvang van de Javaansche handelsvaart kunnen wij overgaan tot het bespreken van het effect, dat het groeiende handelsverkeer na het verleggen der route over Malaka, Cambay, Aden, Alexandrië naar het Westen op het Oost-Javaansche handelscentrum, de stapelplaats der specerijen van de Molukken, heeft gehad. Dit effect is tweeledig geweest: economisch en religieus. Tot in de 14e eeuw was Toeban *de* haven van Modjopahit (Bo. 20—28). Oedjoeng Galoeh (bij de Chineezen: Jung-ya-lu of Chung-kia-lu genaamd) behoorde tot het verleden: Toeban had zijn plaats ingenomen (*Chau Ju-kua* p. 66 nt. 19, 84). Sedajoe, Lasem en Broṇdong evenals Tjanggoe in de 14e en 15e eeuw zijn als handelsplaatsen

---

leelycke zwarte ende gebrooken tanden, soedat er veel zijn die silvere ende gouden tanden in haeren mondt hebben, deselve cunnen sij uyt ende insetten." *Dagboek H. Jzn. Craen* bij J. II 180: „Dezen luyden van Java zijn veel cort van fatsoen [vgl. Barbosa] ende is moedich fris volck van leden .... Die vroupersoenen zijn meest cort, d'oorsaeken wort verstaen, omdat se soo jonck met de mannen conferseeren, want soo een dochter oudt is 12 off 13 jaren, die is out genoech, jae minder worden sij gebruickt, al slapen sij byeen van jonck aen .... 't Is volck van allen collueren; doch meest swertachtich ....

Vgl. nog Van Goens in BKI. IV, 356 cf. J. IV 313.

altijd maar van ondergeschikt belang geweest. Soerabaja, dat wij reeds in 1365 (Nâgarakṛtâgama 17,5) vermeld vinden, bleef naast Gresik-Djaratan, ook in later eeuwen als emporium, nog langen tijd van minder beteekenis. Tot ± 1400 behield dus Toeban het monopolie van den Javaanschen handel. Eerst met de opkomst van Malaka (± 1400) neemt de handelsbeweging van Oost-Java een geweldigen vlucht, zoodat zij zich niet meer tot Toeban kon beperken. Van die dagen dateert de opkomst van Gresik, dat bij de komst der Portugeezen in Malaka, gelijk wij boven zagen, de stapelplaats voor den handel op de Molukken was. Ook Djapara kwam toen op. Maar desondanks kon Toeban blijven bloeien.

Al ŋam de Javaansche specerijen-handel sinds het laatst van de 13e eeuw steeds toe en kreeg hij zelfs tot op zekere hoogte een nieuwen stoot door de tijdens het Mongolentijdperk verlevendigde betrekkingen met China (*Rockhill* T.P. XV, 429 v.; vgl. *Krause*, Die Epoche der Mongolen, Mitt. Sem. Or. Spr. Berlin Jg. XXVI—XXVII, 1924, p. 19), waaraan ook de inzinking van China tijdens de *Ming*-dynastie geen afbreuk deed, de grootste stuwende kracht is toen de door de Cambay-handelaars bediende vraag van Europa sedert de 14e eeuw geweest, toen de Chineezen de directe vaart op Voor-Indië opgaven. Omstreeks 1400 had de overgang van den handel in Voor-Indische handen zijn beslag gekregen en van dat tijdstip dateert ook de snelle opkomst van Malaka, Japara, Gresik enz. De rechtstreeksche vaart der Chineezen op de Molukken, waarvan Barros (ed. 1777 III 1, 577) spreekt en die zich naar uit de Chineesche berichten van 1349, 1425—32, 1436 valt op te maken, gedurende den loop van de 14e eeuw moet hebben ontwikkeld en wellicht nog tot in de eerste helft van de 15e eeuw moet zijn gecontinueerd (*Rockhill*, T.P. XVI), heeft zich mede tengevolge van de door de Javaansche zeevaart bediende vraag der Gudjaraten tegenover de Javaansche en Maleische handelaars, die

de specerijen ook naar Malaka [35]) brachten, niet kunnen handhaven en reeds lang voor den Portugeeschen tijd (1511) was het daarmede gedaan. De Chineezen kwamen toen niet verder dan Gresik, dat aan hen zijn opkomst (± 1400, Bo. 24—35) dankte.

Zien wij af van *Sukitan*, waarover wij in een noot [36]) nader handelen, dan is vóór 1400, blijkens de Chineesche berichten, TOEBAN het eenige Javaansche emporium van beteekenis. Daarnà spreken zij eerst van GRESIK en SOERABAJA (*Rockhill*, T. P. XVI, 240—241). Omstreeks 1430 telden de drie genoemde steden „over a thousand families". In 1523 heette er in Gresik alleen een gevestigde Mohammedanen-bevolking van 30.000 menschen te leven (Bo. 25), terwijl ± 1430 de eigenlijke bevolking nog (grootendeels) Hindoe-Javaansch was (*Rockhill*, T.P. XVI, 242). In het begin van de

---

[35]) Gelijk later ook naar Banten. Vgl. reeds d'Eerste Boeck passim en de andere reisjournalen. Zie ook de Schipvaerd Oliviers van Noort p. 52 (Begin ende Voortgangh I): „Den 28 dito (28—1—1601) hebben sij 't gheset recht voor de stadt Joartan, gheleghen in 't Eylandt Java, daer sij vernamen dat geen specerije te bekomen soude sijn *overmits die door den treck van de Hollandsche schepen al vervoert was naer Bantam.*"

[36]) Tenzij het „Sukitan" der Chineezen (*Chau Ju-Kua* p. 82) = Soekadana = Soerabaja. Soekadana is nog de dichst bij de Oedjoeng gelegen oude kampoeng van Soerabaja, waar de meeste Arabische handelaars wonen. Daaraan zoude dan Soekadana (als hoofd- en handelsplaats van Matan, Z. W. Borneo, in het begin van de 17e eeuw), dat een vasalstaat van Soerabaja was tot 1622, zijn naam ontleend kunnen hebben.

P'u-Kia-lung als naam van Java en daarmede zijn identificatie met Pekalongan is alleen te verdedigen door aan te nemen dat Pekalongan als emporium tijdens de *Sung*-periode de meeste beteekenis zou hebben gehad. Later bleef die naam bij traditie in de Chineesche litteratuur gehandhaafd, evenals Jung-ya-lu of Chung-kia-lu en Ho-ling. *Chau Ju-Kua* (p. 78) zeg dat „Shö-p'o which is also called P'u-kia-lung (75) is „referred to as Su-kitan", ja: Sukitan is identical with Shö-p'o (83). Sukitan is feitelijk „a branch of the Shö-p'o country." (82). Shö-p'o = Oost-Java.

17e eeuw telde Soerabaja volgens het Daghregister (1624—29, p. 148) 50 à 60.000 zielen, Djapara, de stapelplaast der voor Malaka bestemde rijst, zelfs 100.000 (T. VIII, 279; vgl. van Goens in BKI. IV 350). Voor een beschrijving van de handelssteden in dezen tijd zij naar de boven p. 114 v.v. reeds aangehaalde gegevens verwezen [37]).

Het zou hier de plaats zijn om te releveeren hoe groot de baten waren, die deze handel onder het heerschende autocratische regime aan de algemeene welvaart ten goede deed komen: voor de Chineezen van de 14—15e eeuw gold Java n.l. als het toonbeeld van „wealth and plenty" (*Rockhill*, T.P. XVI, 379, 381, vgl. *Chau Ju-Kua* p. 23). Dit zou mij echter moeten voeren tot een studie van de geschiedenis van het Javaansche belastingwezen, die ik liever voor een latere gelegenheid bewaar. Voorloopig zij dus verwezen naar mijne opstellen over het Perdikan-instituut en het z.g. Vorstelijk Eigendomsrecht (TBG. 58 en 59) als mede naar de uitgave, vertaling en verklaring van de oorkonde van 851 Ç door *Stutterheim*, waarmede voorshands genoegen moet worden genomen. *Chau Ju-Kua's* getuigenis van 1216 (p. 83): „Traders are treated generously; they are not charged expenses for either harborage or board" doet zien, dat de marktrechten en tollen, die ongetwijfeld voor uitvoer en invoer geheven zullen zijn, schappelijk waren. Al luidde het Chineesche oordeel over

---

37) Voor Soerabaja vgl. nog: Verhaal van eenige oorlogen in Indië, 1622 (Kron. Hist. Gen. 1871 p. 536-37): De vorst van Mataram „had omtrent Sourabaya, als ik daer was, ontrent 70 duysent man omde stadt te beleggen, waertegens die vande stadt hem in 't gemoet waeren getrocken, om hem aen een rivier te stutten: want sij ouer de 30 V starck waeren, daermet sij hem 't ouerkomen genouch kosten beletten." .... „Want in een van deese steeden geweest ben, genaempt Sourabaya; daer vuyt waeren ouer de 30 V gewapende mannen, den Mattaram, Keyser van Jaua, dien haer wilde belegeren, int gemoet getrocken, ende noch konde men qualick sien dat een mensch in de stadt gebrack, anders dan dat men meer vrouwen als mans sach." (id. p. 534).

Toeban in later jaren wel eens minder gunstig (Bo. 26). Soerabaja bleef tot in de 17e eeuw die oude reputatie getrouw. De Pangeran van Soerabaja, onder wiens gezag ook Sedajoe, Gresik-Djaratan, Pasoeroean, Panaroekan en Blambangan stonden — dus het geheele Oost-Javaansche handelsgebied, aangezien ook de handel van Toeban daar „geschiedde" (J. II 450 v.) — was tegen handelsbevoorrechting gekant (T. VIII 279). Toen hem dan ook op 3 Juni 1607 door de Hollanders verzocht werd:

„Dat hij sijne ondersaten soude verbieden den Portugesen eenige victalie ende Molucsche specerien toe te voeren, aengesien sij onse vijanden sijnde daer door anders seer teghens ons ghestreckt worden. Waarschouwden oock den Koningh met eenen, dat d'onse voorghenomen hadden voortaen alle toevoer op Malaca te beletten waer door indien sijn volck evenwel wilden met te Portugesen handelen, sij licht in schade soude moghen geraken",

luidde zijn antwoord: dat hij 't niet ghebeteren en konde dat d'onse vijantschap met de Portugesen hadde ende dat hij met niemandt vijantschap hebben wilde dat hij oock zijn volck de handelinghe niet en konde verbieden nadien sij haer selven daer mede moesten generen." Zoo lezen wij dan ook in het relaas omtrent de *„Schipvaerd Oliviers van Noort om den gheheelen Aerd-kloot"* p. 53 (Begin ende Voortgangh I): „de Coningh (van Soerabaja) liet evenwel de Portugesen als oock andere natien haer vrijheydt om datse groot profijt ende welvaren in zijn landt brengen; nochtans nam hij van geen vreemdelinghen eenighen tol ofte schattinghe." In de Oost-Indische *Reyse onder den Admiraal Wybrandt van Waerwijck* p. 55 (Begin ende Voortgangh I) wordt onder September 1604 eveneens gerapporteerd dat „in Iortan (Djaratan) weynich omgelden geheven worden." Zoodoende blijkt de Koning er ook geen bezwaar tegen te hebben gehad om aan de Hollanders toe te staan (evenals de Portugeezen) een factorij te Gresik op te richten. Zij kregen daartoe een erf en de belofte, dat zij geene tollen of opgelden

zouden behoeven te betalen, maar zij moesten zich ook verbinden hier geen vijandelijkheden tegen de Portugeezen te bedrijven (T. VI, 220).

Zooals wij zien zullen, stemde zijn politiek overeen met die van Makasar. Andere vorsten, ook voor zoover zij niet genegen waren monopolie-contracten af te sluiten, zagen veeleer hun heil in monopolie en het verhoogen der tollen (b.v. Banten, Atjeh), als de vraag naar handelsgewassen voor de wereldmarkt steeg.

In ieder geval: Oost-Java baatte zeer bij den levendigen handel der Voor-Indische Mohammedaansche handelaars in de 14e en 15e eeuw en het was in de 14e eeuw ook dat Modjopahit zijn grootste luister en expansie kon bereiken, waaraan behalve de *Nâgarakṛtâgama* (1365), de Pararaton (2e ed. VBG. LXII p. 165 v.v. cf. 150 v.v.) en de Maleische kronieken (zooals die van *Pasei*, de *Sedjarah Melajoe*, de Kroniek van *Bandjarmasin* TBG. 24, 281) ons de herinnering bewaard hebben. De expeditie van 1377, waarvan boven p. 108—110 al sprake was, bevestigde nog eens Java's gezag in den geheelen archipel en diende voor zoover het westelijk deel daarvan betreft, om het na de definitieve vernietiging van het internationale handelscentrum Palembang en het rijk van Çrîwidjaja (in de tweede helft van de 13e eeuw) opgekomen Pasei en Singapoera onder Java's suprematie te stellen.

De groote opbloei der Oost-Javaansche kuststeden moest echter op den duur ook ontbindend werken *). De strandregenten, die tijdens het Javaansche vorstenbestuur toch reeds een zeer groote mate van autonomie genoten, werden onder invloed van de groeiende economische beteekenis hunner ressorten steeds zelfbewuster: ze werden tot zelfstandige kustpotentaten, een macht in den staat, meer en meer onafhankelijk van de zwakke dragers der vorstelijke waardigheid, die zij over het hoofd groeiden. De worsteling van de handelssteden tegen het agrarische binnenland — een tegenstelling die

*) Zie nader *Prolegomena* I (B. Sociologisch Gedeelte).

ook in het taaleigen tot uitdrukking komt: *Brandes*, TBG. 42, 497 — om de hegemonie kon thans een aanvang nemen. Dit was de toestand in het begin van de 16e eeuw, toen de Hindoe-vorst van Java de hulp van de Portugeezen inriep tegen zijn balsturige vazallen (R. 190, 127 nt.; *Barbosa:* 1516; R. 119 v., 122) of regenten aan de kust. De economische en politieke onafhankelijkheid had ook haar eigen ideologie door hun overgang tot den Islam. De religie werd nu een nieuwe kracht in het sociale ontwikkelingsproces (vgl. R. van Goens in BKI. IV 357). Voor details omtrent de opkomst van den Islam op Java worde overigens naar Bo. 28—39, 10—15 [38]) verwezen. Opgemerkt worde hierbij, dat de handelaars in de eerste plaats uit den adelstand voortkwamen, niet uit het volk (vgl. boven p. 114). Thans zij nog slechts een factor in het islamiseeringsproces aangestipt, die in Bo. niet vermeld werd. Wanneer wij de Chineesche berichten omtrent de handelsplaatsen in Voor-Indië en den Archipel, of de Portugeesche bronnen danwel de oude Hollandsche en Engelsche reisjournalen nalezen, dan worden wij getroffen door het feit, dat als tusschenpersonen tusschen de overheid dier emporia en de buitenlandsche handelaars dikwerf v r e e m d e l i n g e n optraden, die, onder verschillende titels, vermoedelijk in verband met hun talenkennis en derg. een min of meer officieele vertrouwenspositie innamen. In Banten was dat langen tijd een Klingalees of Gudjarati, later een Chinees, in Toeban een tot den Islam overgegane Portugees, in Bandjarmasin een Gudjarati; in het Maleische Malaka waren het Javanen en een Klingalees. Ook was er een Gudjarati sjah-bandar. In de berichten omtrent het opkomen van den Mohammedaanschen handel vinden wij echter al

---

[38]) Over het trouwen der Mohammedaansche handelaars met Inlandsche vrouwen bevatten de reisjournalen nog interessante gegevens: Zoo het Journael- van Neck (in Begin ende Voortgangh I) p. 25 voor de Molukken; d'Eerste Boeck p. 121, 122, voor Banten; enz.

van Mohammedaansche factota melding gemaakt. In 1282 had zoo de Hindoe-Maleische vorst van Samoedra (N.O. Sumatra) twee Moslimsche vreemdelingen als mantri, die hij zelfs als gezanten naar China zond. In Kollam en Kalikut, het rijk van den Hindoeistischen Sâmudrin op de Westkust van Voor-Indië, bekleedden, evenals aan de Koromandelkust, in de 14e eeuw Mohammedanen het ambt van sjah-bandar. Dergelijke functionarissen hadden zoo'n invloedrijke positie, dat zij — blijkbaar mede ter verzekering van de persoonlijke belangen van den vorst — waardig werden geacht met zijne dochters te huwen. Zoo kon de Islam in die families zijn intrede doen. (Cf. JRAS. 1920, 517; '21, 205.)

§ 5. De politiek-economische expansie van Oost-Java.

Boven (p. 119) wees ik er op welk een belangrijke plaats de peper en de specerijen van de Molukken in de handelsorganisatie van Oost-Java innamen. Met het surplus aan rijst, eventueel aangevuld met die van Bali en Bima, voorzag men Malaka, Palembang, Djambi en de Molukken, waarmede men op laatstgenoemde eilandengroep de specerijen kocht, die te Gresik weder met de peper van Soenda en Djambi aan Chineezen en Voor-Indiërs verhandeld werden. De overheerschende economische positie, die Java op deze wijze in den Archipel innam, vond haar uitdrukking in de erkenning van zijne politieke suprematie door de overal verspreide onderhoorigheden, maar het ligt voor de hand, dat de Javaansche invloed niet overal even geprononceerd was: natuurlijk uitte die zich daar het sterkst, waar de handelsbeweging tot min of meer permanente vestigingen van Javanen of zelfs kolonies moest leiden.

Zulk een centrum was de Westerafdeeling van Borneo in den tijd, toen de diamanthandel nog niet in handen van de Chineezen was overgegaan, voor wie in de *Ming*periode Patani aan de Oostkust van

Malaka het concentratiepunt was geworden. Zuid-Borneo was voor Java in die dagen bij lange na niet zoo belangrijk, omdat van daar alleen boschproducten werden betrokken (zooals damar, djerenang, was, mirabolanen voor de batikindustrie, rotan en vlechtwerk), die men ook van elders (Palembang, Timor) kon aanvoeren. Bandjarmasin werd feitelijk eerst in het begin der 17e eeuw een centrum van gewicht, toen daar, dank zij den Chineezen (T. VII 113 naar Bloemaert; e.a.p.), voor wie de Bantensche markt, die met Europeesche aanvragen werd overstelpt, ontoereikend of gesloten was, de pepercultuur met het jaar toenam. Ook de scheepsbouw zal een aandeel in die opkomst gehad hebben.

West-Borneo leverde echter de diamanten, die in Landak door de Dajaks „gevischt" werden. Over den afvoer van de diamanten uit het binnenland naar de kust worden wij ingelicht door het „*Discours ende ghelegentheit van het Eylandt Borneo ende 't gene daer voor ghevallen is int Jaer 1609*, ghestelt door S(amuel) B(loemaert, Bloemert of Blommert), afgedrukt achter de „*Oost-Indische Voyagie onder den Admiraal Pieter W. Verhoeven*" p. 98 v.v. in *Begin ende Voortgangh II*. In die dagen werden n.l. alle diamanten van Landak naar Soekadana afgevoerd. Van den Kiai Aria van Landak vernam Bloemaert echter (p. 99): „dat men soude connen op Teyen (Tajan) varen, ghelegen in de reviere van Lauwe (Batang Lawei), van waer een kleyn Revierken loopt naer Landa" . . . . „Ik hebbe mede verstaen van *Quiay Area* voorsz., de(s)gelijk(s) oock van diversche andere van *Landa*, van een plaats genoemt *Sadongh*, gelegen bij noorden *Sambas*, 't welck staet onder den Coningh van Borneo (Brunei), van welcke plaets men in eenen dach over Lant gaen kan tot *Landa*. . . . . . ofte te *Manpana* (Mampawa), gelegen bij zuyden *Sambas*. . . . . Daer is mede omtrent Sambas een Revier 't welck met een Ader in de Revier van Landa loopt . . . . (p. 100). De Revier *Moira Landa* is de beste Revier om naer Landa te varen daer loopen

alle de Joncken die naer Landa willen; voor inde mondt isse met leech water 2 voet diep maer binnen is sij 6 ende 7 vadem diep ende dat tot dicht bij Landa toe op 8 ofte 9 mijlen nae; dan vaert men voort met Prauwen tot Landa, ende al weken gront ende de Revier Manpava is niet besonders, smal, ondiep ende harde gront, ook seer priculeus voor de Wilden, want icker dicht bij heene ghezeilt ben: de Revier Sambas is diep genoech. . . . . . ."

„Den Coningh van Sambas doet groote neersticheyt om met die van Landa te accordeeren, ende en spaert geen kosten noch moeyte om de Coopmanschap van de Diamanten weder in sijn Lant te brengen, ghelijck sij voormaels geweest is. . . . (p. 105).

Uit deze en andere plaatsen [39]) blijkt, dat de *Landak*-diamanten drie afvoerwegen konden hebben t.w. SOEKADANA (het *Tandjoengpoera* — Bo 16 v. — van de 16e en vroegere eeuwen, de oude hoofdplaats van Matan, waarnaar de Javanen, wijl dit voor hen het bij uitstek economisch-gewichtige deel van Borneo was, het heele eiland zijn naam gaven, gelijk de Portugeezen het naar het hun indertijd alleen bekende Brunei Borneo noemden), Lawei en Sambas, die ons met Landak uit de *Nâgarakṛtâgama* alle vier als onderhoorigheden van Modjopahit bekend zijn. Sambas (dat ook eenigen goudhandel had) behoorde, gelijk wij zagen, in het begin van de 17e eeuw onder Brunei, doch het bezit ervan werd het door Djohor (T. VII 111; VIII, 302; D. 138, 140, 145, 214) betwist. In 1522 had Brunei, gebruikmakend van de politieke verwarring op Java, Lawei veroverd, maar *Pigafetta*, die de teruggekeerde oorlogsvloot in Brunei zag, vertelt ons (Uitgave en vertaling van J. A. Robertson II, 1906, p. 37:) „He had destroyed and sacked the city because it

[39]) Bv. Begin ende Voortgangh I: Oost-Indische Reyse onder den Admiraal Wybrandt van Waerwijck p. 70—71; Van Dijk, Neerlands vroegste betrekkingen passim, o.a. p. 135, 145, 187, 149—150, 155 nt. 4, 156; vgl. T. III 338.

refused to obey the king of Borneo, but the king of Java Major instead." Zoo kon SOEKADANA opkomen, dat in het begin der 17e eeuw onder Soerabaja ressorteerde tot het in 1622 door Mataram veroverd en verwoest werd. In den Portugeeschen tijd heet dit diamantengebied echter nog *Lawe* [40]) en wordt tot Java gerekend: dit laatste gaat zelfs zoover, dat men het op sommige Portugeesche kaarten op Java vindt liggen (vgl. ook T. II 68 nt.) evenals zij dikwijls Palembang niet maar binnen een Bantensche (Soendasche) invloedssfeer, maar formeel op Java leggen. In den loop van de 16e eeuw raakte Lawe-Soekadana echter, gelijk wij boven reeds aanstipten, meer en meer economisch van Java los, zoodat Mataram van zijn verovering (1622) geen profijten meer heeft kunnen plukken. Practisch sluit zij echter de Javaansche periode voor Z. W. Borneo af, zooals die voor Sambas al een eeuw vroeger was afgeloopen. In de 17e eeuw verdwijnt de naam Lawe en wordt Soekadana een onderhoorigheid van het zich, dank zij den peperhandel uitbreidende BANDJARMASIN (sedert 1612 hoofdstad: *Martapoera)*, welks opkomst en overgang tot den Islam in het midden van de 16e eeuw onder de auspiciën van het rijk van Demak, dat de traditie van expansie van Modjopahit wilde volgen en het oppergezag van Java herstelde, zou hebben plaats gehad [42]). Reeds toen zoude Bandjar-

---

[40]) T. II 67 nt.; vgl. Purchas (ed. 1905) III 513.

[41]) 1530: T. II 12—13. VII 111—112. In de 17e eeuw gingen de diamanten voorts nog gedeeltelijk met Maleische handelaars naar Djohor en vooral Pahang; gedeeltelijk naar Broenei of Bandjarmasin, voor doorvoer; gedeeltelijk naar Batavia en Banten. Gresik komt daarbij geheel op den achtergrond. Van Dijk p. 148, 187, 15, 17 51, 132. Het feit, dat de Islam in Soekadana blijkbaar eerst in het laatst van de 16e eeuw zijn intrede heeft gedaan (T. VII 76), terwijl zulks b.v. in de Molukken ± het midden van de 15e eeuw en in Bandjarmasin vóór het midden van de 16e eeuw geschiedde, schijnt ook reeds op vermindering van den Javaanschen handel in die eeuwen te wijzen.

[42]) Kroniek van Bandjarmasin in TBG. 24, 264 v.v.

masin op Zuid- en Z. W. Borneo de hegemonie hebben gehad, en Kotawaringin, Soekadana en Lawei, het schatplichtig zijn geweest. Deze voorstelling van zaken in de geciteerde inlandsche kroniek strookt met wat onze 17e eeuwsche Compagniesdocumenten verhalen. [43]) Tot in het midden van de 17e eeuw duurde de erkenning van het Javaansche oppergezag, toen belichaamd in Mataram: in ons IIIe Hoofdstuk zullen wij de economische oorzaken leeren kennen, die aan deze politieke afhankelijkheid een einde moesten maken.

Ook een gevestigde invloed op West-Java, de Oostkust van Sumatra en aan de straat van Malaka was voor het handelscentrum van Oost-Java een levensbelang. Over zijn worsteling om een station aan den wereldverkeersweg met Palembang, een strijd die eindelijk in het laatst van de 13e eeuw ten voordeele van Java beslist werd, spraken wij vroeger reeds (p. 109). In 1377 herhaalde zich dit zelfde nog eens tegenover Pasei en Singapoera en omliggende plaatsen (p. 110). Bij de eerste komst der Portugeezen verwachtte men een Javaanschen vlootaanval op Malaka (p. 112), die in 1513 een feit werd, toen de Portugeezen hen in 1511 al voor waren geweest. De 16e eeuw zag eenige malen een herhaling van dat spel.

Ook Soenda was voor Oost-Java's handelsbeweging een element van belang, niet alleen ter voorkoming van een flankbedreiging op den handelsweg naar de straat van Malaka, waarom Mataram zich vanaf het eind van de 16e eeuw tegen het sedert ± 1568 onafhankelijk geworden Banten (*H. Djajadiningrat*, Proefschrift p. 182 v.) en later tegen Batavia moest keeren, maar ook om de beheersching van straat Soenda, die den aanvoer van peper uit Indrapoera (S.W.K.) en Lampong verzekerde. Afgezien van de onderwerping van Soenda, die Oost-Java in vroeger eeuwen eenige malen bewerkstel-

[43]) Van Dijk p. 34 nt. 3, 190 nt. 30, 32, 25, 24, 36; T. IX 239 v.; VII 76 nt. 3.

ligde, zij hier verwezen naar de verovering van Soenda door Demak, tusschen 1522 en 1526, welke tevens het doel had de Portugeezen vóór te zijn, die hier een pepermonopolie hadden willen vestigen.

Soortgelijke factoren hebben permanent in de Javaansche geschiedenis tot veroveringstochten van het uiterste Oosten van Java, Madoera en Bali geleid: beveiliging van den zeeweg naar de Molukken; de kleedjeshandel van Bali als onmisbaar deel der ruilartikelen; in de 16e eeuw het feit, dat de Portugeezen in Panaroekan vasten voet hadden gekregen. Sedert het midden van de 15e eeuw was aan deze politiek-economische factoren een godsdienstige drijfveer toegevoegd.

Palembang en Djambi als afzetgebied van rijst, tevens van veel gewicht voor den handel met de Chineezen en den opkoop van peper moesten eveneens nog lange jaren onder Javaanschen invloed blijven, gelijk wij in ons IIIe Hoofdstuk (§ 8) zullen zien.

En tenslotte: de Molukken, waar de Javanen den specerijenhandel nagenoeg in handen hadden. Amboyna kon als ververschingsstation op weg naar de Molukken, vanwaar uit men tevens op de Banda-eilanden zijn gezag kon laten gelden, „de sleutel tot de specerij-eilanden" genoemd worden (T. VI 227). Hier lag dan ook de Javaansche kolonie Hitoe (Bo. 27; *Rumphius* in BKI. 7 X 16; T. VI 147), in later jaren het centrum van het verzet tegen de monopoliepolitiek der Compagnie. Van hieruit had dan ook reeds vóór de komst der Portugeezen in Indië (1497) de Islam veld kunnen winnen (Bo. 34—35; R. 118), mede doordat de toenmalige vorst van Ternate met een Javaansche adelijke dame was gehuwd (*Barros* III 1, 582). Ook op Hitoe was het voornaamste Hoofd, „de koning", van Javaansche afstamming (Kron. Hist. Gen. 1871, 358 vgl. 348, 349). Hetzelfde was met sommige andere der overige vier hoofden het geval.

De Javanen hielpen de bewoners telkens in hun verzet tegen de Portugeesche en Hollandsche monopoliepolitiek en in hun nood richtten deze hun blikken naar Java, welks oppergezag zij erkenden (T. III 340; IV 397, 400). In het bijzonder verdienen nog hun relaties met „Radja Boekit", n.l. Soenan Prapen, het perdikanhoofd van Giri, vermelding (Kron. Hist. Gen. 1871, 361; Bo. 25; D. 178—79 nt. 3; *Rumphius* in BKI. 7 X p. 10, 67, 110): op Java gingen zij ook studeeren (id. p. 16) en Javaansche onderwijzers wenschten zij voor hun godsdienstonderricht (Kron. Hist. Gen. 1871, 360). Tot demonstratie van dezen Javaansch-Mohammedaanschen invloed in de Molukken meen ik niet beter te kunnen doen dan hier een aanhaling uit het „Grondig verhaal van Amboyna 1621" (Kron. Hist. Gen. 1871 p. 348 v.) te laten volgen (p. 360 v.v.):

Soecken dagelijcx jongelingen ter school te treeken, diese daer naer met een kerekelijck ampt versien.

Sij soecken dagelicks alle aencomende jongelingen in de moorsche schoole te trecken namentlijck des Orangcays kinders, die sij, wanneer sij een weynich kennis hebben vande religie off 't moorsdom, datelick met eenige qualiteyt versien, 't sij dan met een modimschap, imman, kassys off yets anders; dewelcke in alle pitsiaringe geroepen worden, ja dickmael 't meeste seggen hebben; die alle d'aencomelingen tot het moorsdom aenporren, ende soo iemant in gebreck valt van niet te compareren daer weten sij dan de boete van te eyschen, soo dat sich ider vreest van t'absenteeren. 'T gaet soo slecht toe met haer leeraers, dat dickmael niet een a voor een b en connen, doch werden des niettemin gerespecteert, wanneer de naem van soo een ampt hebben. Ondertusschen worden noch dagelicks selve geleert ende sijn al voor goede leeraers ge-

acht, die int haere worden gemaintineert, door hanthavinge vanden Orangcays. Hebber gekent die geen letter op pampier en connen setten, ja veel sijnder die gansch of niet en connen lesen.

Doen alle vlijt om Javaensche schoolmeesters te becomen.

Javaensche meesters sullen sij gemeenelick maken te hebben, omme hare kinderen in de studie te onderrichten, gemerckt de Javanen gemeenlick alle lesen ende schrijven connen. Soo maeken sij op 't vertreck der joncquen eenige persoonen te houden omme haer tot schoolmeesters te dienen. Dewelcke ondertusschen, soo noch eenich overschot van haer cargasoentgen hebben als mede d'overblijfsel van haer vertreckende complicien bij haer houden, dat sij tot groote advance middeler tijt quijt worden, dat wel ende volcomentlick op den gesetten tijt doen betalen, daer de Orangcays haer in assisteren ende maecken dat sij naer haer wil gecontenteert worden, daer meer sorge voor dragende als voor haer particulier. Voorders 't proffijt dat deselve schoolmeesters van de school hebben is heel weynich, soo dat haer tvorige verhaelde proffijt meest doet blijven; doch wel dat, soo wanneer het int mousson is, van ieder jongen een barot, oock sommige een half barot, dat is 5½ ℔ nagelen crijgen, dat sij versamelen ende dan wederom na Java vertrecken, soo dat vande Javanen bij haer int eerste 't moorsdom ingevoert is ende noch gecontinueert wordt ....

Wat profijt dat dese schoolmeesters hebben.

Raedja Bouekit in Java, die sij voor haeren Paus houden.

Op Grecee off een half mijl van daer int geberchte, dat sij noemen Bouckit, daer haren paus woont, die sij Raedja Bouckit heeten, van daer wort d'Orangcays ende

opperste papen, wanneer de joncquen wt Java comen, eenige brive gebracht met seeckere Javaensche mutskens, daer hij eenige heylicheyt (soo sij meenen) op schrijft, tot recompense. Wanneer de joncquen wederom vertrecken, soo sendense desen Raedja Bouckit ofte paus een bhaer nagelen off twee, ten minsten soo veel als haer van ons geconsenteert wort, gemerckt sij geen nagelen sonder onsen weten en mogen vervoerren offt verschepen, waer bij haer een pas wort gegeven vande quantiteyt desselffs, op oft haer eenige scheepen rescontreerden in zee, dat haer deselffde niet affgenomen worden. Sij houden wt der maten veel van desen paus, ja beelden haer in dat hij de doode menschen levendich can maecken, neffens andere beuselingen meer, te vreemt om te verhalen.

Ontfangen brieven, haer gesonden van haren paus.

Wanneer dese brieven van den voorgē paus sullen worden gelevert, soo maecken sij van weder sijde, soo Javanen als Amboynesen, groote preparatie ende triumphe. Voor eerst comen de Javanen met alle man aen het landt, op haer best gecleet, met hunne spiessen, trommelen ende gongen, hebbende des paus brieven in een groot becken, sijnde met een geborduert cleetgen overdeckt, wordende een kittesol [= *pajoèng*] daer over gehouden. Ondertusschen d'Amboynesen die op strant voor den dagh sijn met haer geweer en wapenen, maecken immers soo grooten getier ende gebaer met trommen, gongen, bommen eñ schieten, met vlaggen ende vanen, in somma, heel pompeus naer haeren doen; sij setten wel imant op eenen

stoel, van des Orangcays kinders, die den brief ontfangt ende soo gedragen wort ter plaetse daer hem begeeren. D'Amboynesen nu de brieven ontfangen hebbende, wort wt de champan met bassen geschooten, die daertoe gereet leggen; d'Amboynesen antwoorden met hun roers. Dit dus geeyndicht hebbende, gaen sij, Javanen ende Amboynesen, gesamenderhandt naer de mausquyt off kerck, daer sij de brieven openen ende lesen, als wanneer oock eenige eerscheuten met bassen ende roers worden geschooten. In somma, deze pompeusheyt geeyndicht sijnde, keert ider wederom naer huys, soo dat ick hier bij wil seggen, datse veel van deesen Raedja Bouckit houwen, die dese Amboynesen ende veel Mooren voor haren affgodt houwen, geloovende dat haer leven ende sterven in sijnen handt staet.

Openen brieven in haere kercken.

Tenslotte rest mij nog op te merken, dat de verschillende Javaansche handelssteden overzee bepaalde gebieden hadden, waar vroeger of later hun invloed overwegend was. Zoo stond PALEMBANG (met Banka, D. 86) in het begin van de 16e eeuw in een betrekking van afhankelijkheid tot Djapara. Palembang nam dan ook deel aan den vlootaanval van 1513 op Malaka. De Javaansche vestiging op Amboyna was echter van Toeban uitgegaan (Bo. 27, vgl. T. VI 165 [44]). Een Toebansche vloot van 13 jonken, bemand met 1500 koppen teisterde dan ook in 1600 de op Banda achtergelaten Hollanders (J. II 466). Trouwens: „Het eylandt Banda is sooveel gout waert alst groot is ende wort bij forma van een Republycque geregeert ende 't sijn een deel schelmse houverdighe moedwillighe arme bedelaers ende hoeveel incomen datse hebben, soo sijn se noch altijdt

[44]) Vgl. B. II 73, 80, 101, 105; J. III 161, 167—170, 180.

ten achteren, sij verlaten haer daerop, dat alleman haer van doen heeft ende gaven oock niemant een goet woort, hebben oock geen middel om haer te beschermen, doch de oneenicheyt van de omleggende coninghen geeft haer stercte, daer hebben veel vrijers nae geweest ende noch sijn, die van Ternate in sijn tijdt, die van Tuban, die van Macassar ende oock die van Sorbay; de Portugesen meenden ten tijde van Andree Furtado, die die van Hitoe verdreeff, de Bandanesen 't onder te brengen, doch door andere toevallen beleth, soodat ick hebbe verstaen, dat die van Tuban soude hebben geseijt, dat die van Banda 't onder moeten gebracht worden; indien 't de Portugesen ofte Hollanders niet en doen, soude hij 't selve sien te doen." (Matelieff bij J. III 322—323). De wederzijdsche concurrentie dwong om zich het bezit van Banda te verzekeren. Zoo deed ook Toeban in Februari 1615 aanspraken op Bandjarmasin gelden (J. IV 29; D. 356), terwijl Soerabaja de suprematie over Soekadana (Z.W. Borneo) had.

De onderlinge naijver (vgl. b.v. J. II 451) en onafhankelijkheidszin (vgl. boven p. 129 v.) der Oost-Javaansche handelssteden verhinderde op den duur hun samengaan. Tegenover de Portugeezen trokken ze vlak na de verovering van Malaka (1511) al niet een lijn (*Barbosa* 1516 bij R. 127 nt.) en in 1532 sloot Gresik zelfs een verdrag met hen. Nadat Djapara, Demak en andere plaatsen, ja zelfs Gresik (1613) reeds voor Mataram waren gezwicht, sloten in 1615 Soerabaja, Toeban en Madoera zich aaneen om Mataram te weerstaan, toen het al te laat was (J. IV 58, 65), zoodat ze voor Mataram een gemakkelijke prooi werden (Toeban 1619, D. 174, J. II 338 v.v., J. IV 314 vgl. id. p. XIII nt. 3; Madoera 1624; Soerabaja 1625; vgl. *van Goens* in BKI. IV 352, 356). [45]

[45]) Zie verder de Aanteekening achter § 9.

HOOFDSTUK II.

16e eeuw.

De Javaansche handel in het Portugeesche tijdvak.

Litteratuur: zie bij Hoofdstuk I; voor: T. zie Lijst der afkortingen.

§ 6. Karakter der Portugeesche expansie.

Dezelfde typische samenvloeiing van commercieele en religieuse motieven, die tot de kruistochten leidde en het streven van *Marino Sanudo* (1306 en later) kenmerkte, treft ons sedert Hendrik den zeevaarder († 1460), „den eersten veroveraar en ontdekker van het heidenland" (cf. Geogr. Journ. 1910, 703), ook in de Portugeesche expansie (Heyd II 508 v.v.) [1]), waarin wij als derde element den avontuurlijken zin *) en eerzucht van den adel kunnen onderscheiden, die na de kruistochten geen uitweg meer vonden.

Feitelijk vormde deze èn de religieuze factor aanvankelijk de drijvende krachten, die de beweging in gang zetten: de verovering van Ceuta aan Afrika's Noordkust, het belangrijke Moorsche handelscentrum, vanwaar uit de Christelijke handelsschepen met zeerooverij bedreigd werden, gaf den stoot. „L'expédition contre Ceuta, en 1415, qui amena l'expansion du Portugal outre mer, *n'était pas une expédition coloniale, c'était une simple croisade.* Mais elle exerça une influence

---

1) Vgl. *Danvers*, The Portuguese in India 2 vols. (1894), i.e. de vertaling van *Manuel de Faria y Sousa's* Asia Portuguesa; *A. Zimmermann*, Die Europäischen Kolonien I (1896); *Ch. de Lannoy* en *H. van der Linden*, Histoire de l'Expansion coloniale des peuples Européens, Portugal et Espagne (1907) p. 35.

*) Sedert de invallen der Mongolen in Oost-Europa (1237) inspireerde deze hang naar avonturen ook elders velen tot — ook religieuze — ontdekkingstochten. Men denke aan de Franciscaners en Dominicaners, die zich naar Centraal- en Oost-Azië en Indië begaven (de Monte Corvino, Carpini, Rubruquis, Jordanus, de Marignoli, Fr. Odorigo e.a.); aan mannen als de Polo's, Nic. d. Conti, J. de Mandeville, Schiltberger, v. Boldensele enz.

décisive sur la politique extérieure du Portugal en lui donnant une possession séparée de ses autres provinces par un bras de mer d'une assez grande largeur et en faisant de lui le champion de la chrétienté contre les Maures d'Afrique.

Pour combattre ceux-ci, pour ravitailler Ceuta, le Portugal dût créer une force navale. Puissance continentale jusqu' alors, il eut, à partir de ce moment, des intérêts maritimes à défendre. Un homme de genie, Henri le Navigateur, élargit le champ de la lutte: il la dirigea vers des routes nouvelles où des terres riches s' offraient au premier occupant. *Il ajouta aux ambitions chevaleresques qui l'avaient fait naître, la recherche de benéfices commerciaux*" (De Lannoy en Van der Linden p. 28).

Een wezenlijke drijfveer bleef inderdaad geloofsijver, gevoed door de traditie der kruistochten en de herinnering aan den verwoeden krijg met de Mooren op het Iberisch schiereiland. De talrijke uit de Italiaansche handelsrepublieken naar Spanje en Portugal uitgeweken emigranten wakkerden na de verovering van Ceuta (1415) den ondernemingslust aan.

Ook in de latere Spaansche staatkunde bleef het religieuze element een factor van beteekenis. [2]) Voor den bewoner van het Spaansche schiereiland was een Mohammedaan een „Moor", een voorwerp van afschuw. „Het verdient opmerking", getuigt een Arabisch schrijver van dien tijd, „dat de Franken alleen antipathie en haat koesteren tegen de Mohammedanen en hun geloof; voor de heidenen leggen ze geen tegenzin aan den dag." Mohammed was voor hen de vleeschgeworden duivel. Wie een zijner volgelingen spaarde, verzuimde een plicht, een plicht, dien men doorgaans te ijveriger vervulde, omdat staatkunde en handelsbelang er baat bij vonden (vgl. nog T. V 168; *Tiele*, Gids 1879 III 250).

---

2) Vgl. *Abendanon*, Het oud Spaansch koloniaal stelsel, BKI. *79*, 73 v.v. Vgl. Drewes, Proefschrift: Inleiding.

Zoo zien wij, dat Cabral in 1500 in opdracht had om den vorst van Kalikut kennis te geven van de vijandelijke verhouding, waarin de Portugeezen „van ouds" tot de Mohammedanen stonden, die zij om aan den Heer hun God welgevallig te zijn, zooveel mogelijk van hunne schepen en koopwaren moesten berooven. Hem was voorgeschreven, zegt *Barros* (I 1, 384), de Mooren en heidenen eerst tot bekeering aan te sporen (waartoe geestelijken waren medegenomen), maar, indien zij het Evangelie weigerden aan te nemen en tevens den handel verboden, te vuur en te zwaard te vervolgen en zonder barmhartigheid te beoorlogen.

Wel mogen wij gelooven, heet het in den brief van koning Manuel aan genoemden vorst, dat God de Heere zulk een wonderbare zaak als onze vaart naar Indië niet alleen beschikt heeft om tot wereldsche betrekkingen te dienen, maar ook tot geestelijk profijt en tot heil der zielen, hetgeen wij meer op prijs moeten stellen. Hoezeer geloofsijver ook iemand als d'Albuquerque bezielde, blijkt wel uit zijn door zijn dood onuitgevoerde plannen 1° om den Nijl te doen afgraven, opdat Egypte, het hart der Mohammedaansche oppositie, woest en ledig zoude worden en 2° om na vermeestering van Aden, uit die plaats Mekka te overvallen en voor immer te verwoesten. [3]) Zoo werkte het kruistochtideaal door. Langen tijd stond den Portugeezen daarbij een bondgenootschap met den legendarischen Christelijken Priester Jan (van Abessinië), wiens rijk men in Indië gelegen dacht, als doel voor oogen, met wiens hulp men de kruistocht tegen de Mooren in het hart van hun gebied tot een succesvol einde hoopte te brengen (vgl. Krause, Mitt. Sem. f. Or. Spr., Berlin, XXVI—XXVII, 40 v.v. en de litteratuuropgave aldaar p. 49).

Zoo stonden twee onverzoenlijke naijverige machten tegenover elkaar, het middeleeuwsche Christendom en de Islam, beide even exclusief gezind. Aan den eenen

[3]) Vgl. over de Portugeesche missionaire actie in Indië nog de inleiding van *de Jong's* Baldaeus-uitgave (1917).

kant een conglomeraat van geloofsgenooten, die eeuwenlang in het bezit waren geweest van een uitgebreiden en voordeeligen handel, die gedurende de laatste drie eeuwen steeds was toegenomen en wier belang medebracht andere mededingers daar van uit te sluiten, aan den anderen kant een natie, die het als haar „waarachtig erfdeel" beschouwde (*Barros* II 1, 92), „als een voorrecht hun door een bizondere genade van God toegestaan" de doodsvijanden van het geloof te verdelgen. Zoodra de Portugeezen dan ook naar het monopolie van den handel begonnen te dingen, waaruit zij hunne concurrenten ook door verdragen met de Inlandsche vorsten trachten te verdringen, kon de botsing niet uitblijven. Het kapen en verbranden van Moorsche schepen door de Portugeezen drukte den aanvoer naar Egypte, terwijl zij bovendien zelf de waren via de Kaap op de Europeesche markt brachten en daarmee het monopolie van Egypte fnuikten, terwijl zij uiteraard vrij waren van de zware Egyptische tollen (*De Lannoy* en *Van der Linden* p. 58—59; *Heyd* II 520). De vorsten van Gudjarat en Aden wendden zich tot den sultan van Egypte, die door middel van den bekenden Fra Mauro, prior van het klooster Sion aan den berg Sinai, tot den Paus een vertoog richtte, waarin hij, voor het geval de koning van Spanje niet ophield de Mooren tot het aannemen van het Christendom te dwingen en de koning van Portugal de vaart naar Indië niet naliet, dreigde aan alle Christenen weerwraak te oefenen en de heilige plaatsen te verwoesten. Dit dreigement bleef onuitgevoerd, maar wel zijn er in 1506 en later van Egypte uit eerst door de Egyptische Mamloeken-sultans, later door de Turken vlooten uitgerust en panislamitische agitaties en coalities georganiseerd, wier vertakkingen zich tot in den Archipel uitstrekten, ten einde den Portugeeschen handel te vernietigen, en hen uit hun pas verworven terrein te verdringen. Door gebrek aan scheepsbouwmateriaal hebben deze pogingen nooit effect gehad, al is er bitter gestreden, doch de aanvan-

kelijk nog meestal in de Nederlanden gebouwde Portugeesche schepen waren destijds superieur in type en bewapening, zoodat zij die aanvallen, hoe hachelijk ook soms hun positie was, konden trotseeren. [4]) Deed eensdeels het gemeenschappelijk belang de betrokken Mohammedaansche volken tegen de Portugeezen samengaan en tijdelijk over de wederzijdsche geschillen heen stappen (Turksche veroveraars contra Arabieren; Malabar, dat in de vorige handelsperiode, toen de route naar het Westen via de Perzische Golf instede van via de Roode Zee ging, contra den nieuw opgekomen concurrent Cambay), duurzaam konden deze verbintenissen niet zijn, daar de tegenstellingen maar al te zeer reëel waren, vooral, toen de Turken hun gezag ook in Noord-Indië wilden laten gelden. Niettemin kwamen deze panislamitische verzetsuitingen tegen de overheerschende positie, die de Portugeezen innamen, periodiek terug, zoodat zelfs Atjeh en Java daarin hun aandeel kregen.

Deze gang van zaken moest vanzelf tot het vestigen van steunpunten voor den Portugeeschen handel in het Oosten leiden. Voor hen toch waren de verbindingslinieën met de moederlandsche basis veel langer dan voor de Chineezen en Voor-Indiërs, die overal landgenooten of agenten vonden. Bovendien hadden deze nog niet die concurrentie te trotseeren gehad, welke zich thans ging ontwikkelen: immers tot dusverre was de afzet der waren via Alexandrië verzekerd geweest, terwijl thans de Portugeezen door eigen directen aanvoer de Europeesche markt voorzagen Als koopers èn als verkoopers vonden zij dus de Portugeezen op hun weg. Trouwens ook de Javanen hadden, gelijk wij in ons vorig hoofdstuk aantoonden, de behoefte aan steunpunten voor hun handel gevoeld. Voor de Portugeezen, wier basis zoo ver

[4]) *Tiele*, Gids 1875 III 236; *De Lannoy* en *van der Linden*, l.c. p. 121 v.v., cf. p. 58; T. P. XII, 489 v.v.; JRAS. 1921, 1-28, 545-562; 1922, 1-18.

verwijderd lag, was de behoefte nog grooter, mede om zich de noodige sanctie voor de richtige uitvoering der contracten te verzekeren. Ook de Hollanders zagen zich later genoodzaakt een „rendez-vous" te stichten, daar zij ondervonden hoe zich na de afwezigheid van een of meerdere jaren de verhoudingen konden wijzigen en op deze manier alleen met de vorsten, waarmede zij verbonden waren, een geregeld contact te onderhouden was. Daarbij kwam nog, dat beide handelsconcurrenten (Portugeezen en „Mooren") elkaar als doodsvijanden beschouwden, die elkander zooveel mogelijk afbreuk trachtten te doen en het den Portugeezen zeer bepaaldelijk om het handhaven van een monopolie te doen was, dat hen in staat kon stellen zelf de prijsbepaling op de markt in handen te houden, gelijk Egypte en de Italianen dat tevoren bezeten hadden. De contracten, waarvan zij de uitvoering met hunne steunpunten zochten te waarborgen, waren niet alleen van politieken, maar ook van economischen aard. Ten einde zich de levering van de handelsgewassen te verzekeren, dienden zij evenals de andere handelaars voorschotten te geven (vgl. J. II 429 e.a.p.) en aan de overheden schenkingen of leeningen te doen. Naarmate er meer concurrentie ontstond, werd de risico voor verlies der aldus geplaatste gelden grooter. De latere Compagniesgeschiedenis levert op iedere bladzijde voorbeelden van het afschrijven van dergelijke kwade posten. Ook deze omstandigheid deed de behoefte aan de mogelijkheid om de uitvoering der contracten af te dwingen stijgen, naarmate de bereidheid tot het afsluiten van practisch feitelijk onuitvoerbare overeenkomsten door het stellen van aanlokkelijke voorwaarden meer en meer geprikkeld werd, wijl de concurrentie medebracht de betrokkenen te bewegen de leveringscontracten met den rivaal te verbreken. Aan deze ondermijningspractijken zoude later ook de Compagnie deelnemen zooals zij er mede de wrange vruchten van zou smaken. Naar gelang op deze wijze door de wederzijdsche concurrentie de exploitatiekosten meer en meer

stegen, moest de behoefte aan veiligstelling van den handel, de wensch om eigen wil te kunnen opleggen, om kortom eigen gezag te kunnen vestigen, mede ten einde aldus de algemeene kosten te kunnen drukken, toenemen.

§ 7. De Javaansche handelsbeweging en de Portugeezen.

Na de verovering van Malaka (1511) richtten de Portugeezen zich ook daar principieel tegen de Mooren, gelijk d'Albuquerque aanstonds aan den Hindoeistischen Koning van Siam deed aankondigen. Met niet-Mohammedaansche gebieden als Soenda (1522) en Panaroekan zocht men aansluiting, terwijl men de Hindoesche handelaars binnen Malaka bevoordeelde (T. I 341, 349; III 298, 300). Den Mooren deed men echter liefst zooveel mogelijk afbreuk. Het gevolg hiervan was, dat er een uittocht der Mohammedaansche handelaars plaats had, die den gewonen verkeersweg ten Oosten van Sumatra ontweken en hun route langs de Westkust van Sumatra namen. Hun pied à terre verlegden zij van Malaka naar het thans snel opkomende Atjeh. Ook zetten deze vreemde kooplieden zich in Banten op West-Java neder, waar zij er binnen enkele jaren met behulp van Djapara (Demak) in slaagden het gezag van den Islam te vestigen en de Portugeezen, vóór zij de profijten van hun contract met Soenda (1522) konden trekken, vóór te zijn. Van dit tijdstip dateert de bloei Banten en Atjeh, waar de Mohammedaansche vreemdelingen hun markt vonden: het Portugeesche doel dien handel te fnuiken door hem in zijn hart (Malaka) te treffen bleek onuitvoerbaar. Intusschen gaf het oude vorstenhuis van Malaka, waaruit de latere vorsten van Djohor sproten, den strijd tot herovering van hun oude gebied niet op. Een deel van Sumatra's Oostkust, de Riouw-Lingga-archipel en een gedeelte van het schiereiland Malaka ressorteerde nog onder hen. Ook voor Java bleef het bezit van Malaka, het handelscentrum

aan den wereldverkeersweg nog steeds een wensch evenals voor Atjeh, dat den handel der Chineezen en Javanen behoefde. Deze belangenstrijd tusschen Java, Djohor en Atjeh stelde de Portugeezen in staat zich in Malaka te blijven handhaven, hoezeer ze ook somwijlen in het nauw werden gebracht.

Om den onmisbaren Chineeschen handel te kunnen verwerven moest Atjeh zich het bezit der p e p e rhavens verzekeren, daar dit artikel, zooals we boven zagen, een der voornaamste producten was, die de Chineezen behoefden. Wel gebruikten ook de Gudjaraten een deel, doch dit was slechts betrekkelijk gering (vgl. J. II 217; vgl. B. I 66; J. III 68, 75, 153) vergeleken bij dat der Chineezen. Behalve om p e t r o l e u m, die zij als medicijn bezigden (*Leupe*, BKI. 4 II 378—380; *H. Djajadiningrat*, BKI. 65, 177), was het hun hier om de door de Javanen uit de Molukken gehaalde s p e c e r ij e n, de k a m f e r van Baros (T. I 364—5; II 64—5), het g o u d van Minangkabau (vgl. Da. 1665, 336), het t i n van Kedah en het s a n d e l h o u t van Timor te doen. Daarnaast vormde de ruilhandel met de Chineezen van ouds het hoofddoel van hun vaarten.

Nu Malaka voor hen gesloten was, moesten zij dit elders bewerkstelligen. Ook voor Atjeh (T. V 199) zelf was de Chineesche handel een levensquaestie (aardewerk, goud, zilver, pasmunt enz.). Van zelf leidde dit tot de A t j e h s c h e e x p a n s i e in de richting van de peperhavens (P e d i r en P a s e i op Sumatra's Oostkust, vgl. T. I 333, 362, 383, 385, 337, 345, 351; P r i a m a n aan de Westkust). Het bezit van S e l e b a r (in Bengkoeloe) en L a m p o n g had BANTEN, waar de Chineezen zich mede van peper voorzagen (T. II 27; III 305 v.v., 332, 338; Purchas III 506; II 439), zich verzekerd.

Deze expansie van Atjeh op Sumatra's Oostkust leverde onvermijdelijk een nieuw wrijvingsobject met de Portugeezen op, die voor hun peperhandel ook op Sumatra's Oostkust waren aangewezen. Daar zij in

Pasei voor Atjeh moesten wijken, zagen zij zich genoopt hun peper met wat goud van Minangkabau (T. IV 410, cf. I 348) uit de Zuidelijker gelegen havens: Indragiri, Kampar en Djambi te betrekken, hetwelk zij in het begin van de 17de eeuw nog plachten te doen.

ATJEH en BANTEN waren, zooals gezegd, de voornaamste havens, waarop de Mohammedaansche vreemdelingen voeren. Ze waren ook zeer cosmopolitisch: Arabieren, Perzen, Turken, Abessiniers, Peguanen en vooral Chineezen en Voor-Indiërs waren naast Javanen en Maleiers op Bantens markt vertegenwoordigd (T. V 204—5). Turksche schepen van Egypte kwamen in Atjeh (T. VI 171), gelijk Atjehsche schepen op de Roode Zee voeren (T. II 38, 60, 64, 66; III 303 nt.; IV 426). Zoo kon het dan in de *Voyage de François Pyrard*, Paris 1619, 2de partie p. 167 heeten: „Tous ceux qui vont aux Indes et autres endroits par de-là le Cap de bonne Espérance, quand il veulent aller à Sumatra, il disent seulement qu' il vont à Achen: car ceste ville et port emporte tout le nom et la réputation de l'isle; comme en la grand' Jave on faict de Bantam, de sorte qu'on ne parle que de ces deux Roys." Zoo is het niet te verwonderen, dat het Zeeuwsche eskader, dat 23 Augustus 1601 Atjeh bezocht en in Juli t.v. het eiland *Amdsjuan*, een der Komoren aan de Oostkust van Afrika had aangedaan, vandaar een aanbevelingsbrief voor den Sultan van Atjeh had medegekregen (T. VI 184; J. II 485), gelijk de Hollanders later van hem een introductie voor den grooten Keizer Akbar ontvingen, toen zij in 1602 op Cambay wilden varen (J. II 256). Ook met den Zeevorst van Kalikut op de Westkust van Voor-Indië en de koningen van Bengalen en Ceylon stond Atjeh's heerscher in officieele relatie (J. III 169, 278, 291; T. VI 214). Het Atjehsche Sultanszegel, navolging van dat der eerste Groot-mogols in Hindoestan, is mede een aanwijzing voor relatie met dit rijk (*Rouffaer*, BKI. 7 V, 349; vgl. BKI. 7 VI, 52; dl. 65, 176).

Atjeh was dus in het midden der zestiende eeuw het hoofdstation geworden van den tusschenhandel der Mohammedanen van Westelijk Azië en Voor-Indië met den Archipel, hetgeen de Portugeezen met leede oogen moesten aanzien. Sterk door zijn internationale relaties (T. IV 425) bleek het voor hen op den duur onoverwinlijk: evenmin konden echter zijne talrijke aanvallen, hoezeer ook van Turksche en Abessynsche hulptroepen ondersteund (1537, 1539, 1547, 1568, 1573, 1575: T. II 37, 64—66; III 302; IV 427, 431, 433; *H. Djajadiningrat*, BKI. 65, 154 v.v.), tegen Malaka baten, hoewel het tegen Djohor successen kon boeken, welks overwegende positie op het schiereiland Malaka (tin, peper) en verbinding met Borneo en de specerijeneilanden een welkom object voor de Atjehsche expansie der 17de eeuw zouden opleveren.

De Portugeezen moesten inzien, dat hunne tegenstanders te sterk waren geworden dan dat zij hun met geweld hunnen wil zouden kunnen opleggen. Zelf waren ze innerlijk verzwakt door het voortdurend conflict van hunne persoonlijke belangen met 's Konings monopoliepolitiek (T. I 349, 361, 409; II 14, 47, 40, 51; III 335; IV 401), zoodat men na vele vergeefsche pogingen om het kunstmatige monopolie te handhaven, de grondslagen had moeten wijzigen. De handel werd vrijgelaten, slechts de peper bleef monopolie van den staat. Hoewel de handel gedreven werd met Koninklijke schepen, door Koninklijke ambtenaren, mocht iedere Portugeesche koopman daarop zijne waren laden onder voorwaarde, dat hij 30% aan den Koning betaalde en dat 500 ton scheepsruimte op elk schip voor de peper beschikbaar bleef. Sedert den Spaanschen tijd (1580) werd de levering van de peper telkens voor een tijdvak van vijf jaren aan bijzondere personen verpacht. Waar de Staat de schepen bleef uitrusten, maar daarbij geen belang meer had, wijl hij de pachtsom toch ontving, is het te begrijpen, dat het uitgezonden materiaal hoe langer

hoe slechter werd (vgl. J. II 79—80). Trouwens zeevaarders en handelaars waren de Portugeezen nooit van harte geweest: reeds vóór de vereeniging met Spanje (1580) konden hunne krijgslieden en geestelijken de resten der glorieuse expansie nog slechts moeizaam bijeenhouden. Hunne pioniers in het verre Oosten werden jarenlang aan hun lot overgelaten, hetgeen uiteraard tot het vestigen van betere betrekkingen met de bevolking moest leiden.

Voor dezen was Indië dan ook een tweede vaderland geworden. „'t Is met de Portugeesen ende hare descendenten geheel anders als met onse burgeren ende des Comps. handel gelegen", zegt B. III 48; „'t meerder getal houden India voor hun vaderlandt, niet meer aan Portugael gedenckende, negotieren derwaerts weijnigh off niet, sustenteren ende verrijcken haer met de voordeelen in India, gelijck off inboorlingen waren ende geen ander vaderlant kenden." (Vgl. J. V 243.) Voor koerswijziging was het meer dan tijd geworden: niet alleen had de gevoerde politiek de opkomst van Atjeh en Banten veroorzaakt, maar zelfs had de handel op China zich van Malaka naar PATANI (J. II 154—5, 244; T. II 66—67; III 300; VI 178 v.), dat uit de Molukken rechtstreeks of via Djohor (T. IV 451) van specerijen werd voorzien (T. III 298—300; V 171, 177; VI 149), verplaatst. Een veranderde tolpolitiek in Malaka bracht hierin verbetering, al werd die getemperd door de knevelarijen, waaraan de vreemde handelaars dikwijls van wege de kapiteins van Malaka blootstonden (T. III 298, 300). Hoe dit zij, de vaart op Malaka nam weer toe, waaraan ook de Voor-Indische Mohammedanen vooral met het oog op t i n deelnamen. Het spreekt van zelf, dat dit tot een vermindering van de beteekenis van Atjeh moest leiden. Toen aldus Malaka weder langzamerhand de stapelplaats van de Indische producten werd, concentratiepunt van den handel tusschen China en Voor-Indië, bleek het, dat „de Portugesen met de conqueste van Malacca zeer goede

gelegenheyt bequamen omme met cleine oncosten haer zelven te maynteneeren ende een inlantsche handel te reguleeren" (*Coen* in Kron. Hist Gen. 1853, p. 118, vgl. 98) [5]).

Waar zij het centrum in handen hadden en daarvan de baten trokken, konden zij in de gegeven omstandigheden „de Indianen d' onderlingen handel op de Molucos, Amboyna ende Banda liber ende vrij laten." Vgl. B. I 226.

Ook voor de JAVANEN was het zaak zich met de Portugeezen te verstaan. Waar hunne pogingen om Malaka te vermeesteren (1513, 1535, 1551, 1574: T. II 36; III 321; IV 432) hadden gefaald en men niettemin Malaka als afzetgebied voor rijst (III 323) en specerijen behoefde, moest men vanzelf noodgedwongen tot overeenstemming geraken. Daarbij kwam, dat al omstreeks het midden van de 16de eeuw na den aanval op het toen nog Hindoe-Javaansche Pasoeroean van 1546, waarbij de toenmalige vorst van Demak vermoord werd, de hechtheid van de Javaansche staatkundige organisatie weder te wenschen overliet: BANTEN, dat aanvankelijk onder Demak ressorteerde, had met het toenemen van zijn bloei zijn zelfstandigheid voelen wassen en zocht nu expansie in de richting Palembang, waarbij het ongetwijfeld als verder doel de vermeestering van de peperhaven Djambi voor oogen stond. De andere kuststaatjes hadden Demaks hegemonie schoorvoetend erkend, maar volgden toch, gelijk wij aan het eind van Hoofdstuk I (p. 141) reeds aanstipten, zoo eenigszins mogelijk, hun eigen politiek.

Gedurende de belegering van Malaka in 1551 door Djapara (Demak) bezorgden Javanen den voedseltoevoer van de veste. In hoeverre Demak zijn gezag in het binnenland op uitgebreiden schaal kon doen gelden, blijft een

---

5) Zie voor Malaka in dezen tijd nog: T. II 27; *Godinho de Eredia*, ed. L. Janssen (1882); Ber. Hist. Gen. 1859, 287 v.v., cf. 308 v.v.; 223 v., 341; Schipvaert .... Matelief p. 41, 29, 75—76 (Begin ende Voortgangh II); Hakluyt, Index i.v..

open vraag: ook over de intensiteit van de suprematie van Padjang moet men zich niet te groote illusies maken. *) Tijdens deze politieke verdeeldheid op Java in de tweede helft van de 16de eeuw (T. III 332) wist de Pangeran van Soerabaja zich van de heerschappy over de Oostelijke havens van Java meester te maken: Sedajoe, Gresik-Djaratan, Soerabaja en Pasoeroean gehoorzaamden hem (J. II 410—452; T. VI 162, 220; VII 69): in 1599—1601 (J. II 201 nt.; T. V 208, 212 nt. 3; VI 162) werd daar nog Panaroekan en Balambangan aan toegevoegd, zonder dat daarmede de islamiseering van deze landschappen een feit werd, waaraan ook Mataram zijn krachten zou wijden. Het rivale (T. VI 194) Arosbaja (het rijkje op West-Madoera) stond echter in nauwer relatie met Toeban. Van ± 1586 zou de opkomst van Mataram dateeren, dat in 1598 een aanval op Banten ondernam, maar het duurde nog tot de eerste jaren van de 17e eeuw vóór Mataram zich met de verovering van Djapara blijvend een eigen uitweg naar zee had verschaft (T. VI 193).

De politieke verwarring in de tweede helft van de 16de eeuw had echter aan een hernieuwden opbloei van den handel niet in den weg gestaan, die de zelfbewustheid der havenpotentaten stimuleerde. Na tevergeefs getracht te hebben de Molukken-specerijen voor zich te monopoliseeren, hadden de Portugeezen immers de vaart op die eilanden weder aan de Javanen moeten overlaten (± 1565: T. IV 411; V 205; vgl. *Tiele*, Gids 1874, 227), wier afzetgebied dus, vergeleken met vroeger, zelfs nog vergroot werd. De internationale betrekkingen van Malaka vooral met Atjeh en Djohor, waarmede uiteraard de handelsconcurrentie het grootst was, bleven echter precair, zoodat telkens als de omstandigheden schoon schenen, aanvallen te duchten bleven (T. IV 451, 432; V 169—175). De verdeeldheid der omliggende vorsten was Malaka's kracht (T. V 176; VI 152). Ook met Banten waren terwille van den peper-

*) Vgl. de Aanteekening achter § 9.

handel sedert langere jaren vreedzame betrekkingen aangeknoopt (Bo. 19).

Inderdaad hadden de Portugeezen hun monopoliepolitiek in de Molukken moeten prijsgeven. Hun gezag op Banda was nooit groot geweest, het Javaansch-Mohammedaansche centrum op Hitoe (Ambon) bleek hun te sterk (T. II 54), hun fort op Ternate hadden ze moeten verlaten (1572). Hun streven naar het alleen-bezit der specerijen had slechts aangespoord tot uitbreiding der nagelcultuur (T. II 53), die bij hun komst slechts tot Ternate, Tidore, Makjan, Batjan en Motir beperkt was (T. II 22 v., cf. I 408; IV 412); tot inniger betrekking der bewoners tot Java (III 340, IV 397, 401); tot intensiveering der Mohammedaansche activiteit en panislamitische bewegingen (IV 403, 405, 435, 437 nt.; 439, 453; V 190), welke laatsten in de zendingspropaganda der paters steeds nieuw voedsel vonden. Dit alles had in de Molukken krachten ontketend (IV 445 v.v.), die men niet het hoofd had kunnen bieden. Ternate kon thans zijn grootste expansie krijgen (V 161).

In hun eersten tijd hadden de Portugeezen om de Javanen te ontwijken een andere dan de gebruikelijke (via Oost-Java, Bali, Bima, Banda) route naar de Molukken gekozen, n.l. via Noord Borneo (T. I 391, 408; V 184). Toen men echter een eigen factorij in Gresik had en een pied à terre in Panaroekan (T. I 397, 358, 412; II 21, 27, 68 nt. 2; V 188, 208), werd de oude handelsweg weder meer gefrequenteerd, mede met het oog op den sandelhouthandel van Timor en Solor (T. IV 413, 417-8). Inmiddels hadden Maleische handelaars, die wegens het „kwaad traktement", hun door de kapiteins van Malaka aangedaan, deze stad waren ontvlucht, zich op Makasar neergezet, waar zij een geschikt steunpunt voor de vaart op de Molukken vonden. Zooals wij in ons laatste hoofdstuk (§ 9) nader zullen betoogen,

dreven de Makasaren zelf nog niet noemenswaardigen handel, maar de plaats leende zich uitstekend tot „victualiekamer" en was tevens gunstig met het oog op de vaart op Timor gelegen. Zoo zien wij tegen het einde van de 16de eeuw de Portugeesche jonken meest deze route volgen (T. I 419 nt.; II 25, 55; III 327 v.; IV 432, 450), waartoe de verovering van het uiterste Oosten van Java door de Mohammedanen het hare bijdroeg.

HOOFDSTUK III.

De 17de eeuw.

De ondergang van den Javaanschen handel.

Litteratuur: J., D., Da., B., Bo. zie Lijst der afkortingen.

Heeres, Corpus diplomaticum Neerlando-Indicum, BKI. 7 III.

Mac Leod, De Oost-Indische Compagnie op Sumatra in de 17de eeuw, I. G. 1903 II; 1904; 1905; 1906; 1907 I.

H. Djajadiningrat, Critisch overzicht van de in Maleische werken vervatte gegevens over de geschiedenis van het Soeltanaat van Atjeh, BKI. 65, 135.

§ 8. Peper.

In 1619 werd er in Europa tot groot ongenoegen van de in Indië werkende Compagniesdienaren, die zich tegenover de Britten in de machtspositie voelden, een verdrag gesloten, krachtens hetwelk Engelschen en Hollanders voortaan in onderling overleg zouden werken teneinde prijsopdrijving en onderlinge tegenwerking te voorkomen. Het Daghregister van Batavia, dat geregeld de notulen van de door dit verdrag veroorzaakte conferenties bevat, geeft een onverkwikkelijk, maar alleszins begrijpelijk beeld van hunne onvruchtbaarheid: aan de onvermijdelijke concurrentie der beide rivalen was uiteraard op deze wijze geen eind te maken. Trouwens: Coen had alras ingezien, hoe hij het verdrag in het voordeel van de Compagnie kon interpreteeren en bezigen (T. IX, 250, 272, 277, 283). Een typisch voorbeeld van deze besprekingen in den gemengden „Raad van Defensie" geeft Da. 1625, 196 v., 198 v.v., 217 v.v. (vgl. B. II p. XXVI v.) naar aanleiding van een verzoek van den Koning van Djambi om hulp tegen eene sinds eenige jaren dreigende invasie van Atjeh.

De Hollanders, die al in 1622 hun kantoor in Atjeh gelicht hadden, hadden bereids last gegeven Djambi

door eenige voor de blokkade van Malaka bestemde schepen te laten aandoen. De Engelschen, die représaille-maatregelen tegen hunne factory in Atjeh duchtten, voelden zich echter door dit onverwijlde ingrijpen der Hollanders verrast en bedrogen. Bovendien hadden zij momenteel geen schip beschikbaar en vreesden zij, dat de Hollanders zich voor hun hulp het monopolie van de peper van Djambi of althans zekere privileges zouden weten te bedingen en, zoo eventueel de Atjehsche aanval achterwege mocht blijven, het zouden doen voorkomen alsof de bedoelde schepen, op hun tocht naar Malaka, Djambi zonder eenige bijbedoeling hadden aangedaan. Aan den anderen kant zagen zij echter zeer wel in, dat tot iederen prijs voorkomen moest worden, dat aan Atjeh de peper van Djambi zou toevallen. Deze impasse moest een prachtig onderwerp voor onvruchtbare debatten opleveren!

Het is evenwel niet daarom, dat ik van deze quaestie hier melding maak, doch veeleer, wijl de besprekingen ons midden in de brandende vraagstukken van die dagen plaatsen. De peperhandel toch was „voor als noch 't gros van de negotie" (p. 202) der Compagnie. De Bantensche pepermarkt was voor haar gesloten; Bandjarmasin leverde nog niet veel uit; de minder beduidende peperplaatsen op het schiereiland Malaka waren door Atjeh verwoest. Gevreesd werd nu, dat het ook t.a.v. Djambi „villicht tot haere totale ruine ende uitroeijinge (zoude) contenderen, gelijck sijn wraeckgierigen aert aen dat vermaerde rijck van Jhoor *(Djohor)*, van Queda *(Kedah)*, item de landen Pera *(Perak)* ende Pahan *(Pahang)* genouchsaem bethoont heeft, welcker gedachtenisse bij nae t' eenenmael geextirpeert ende uijtgeroeijt is. Waer uijt dan geschapen staet te volgen, dat de Compen haer onder t' extorsive ende monopolische jock vanden Atchijnder buijgen ende genouchsaem uijt sijne handen soude moeten asen, wilden sij peper hebben, soo in Atchijn, Tico (*Tikoe* S.W.K.), Priaman ende de

gantsche Oost en W. Cust van Sumatra. Alsoo den Atchijnder genouchsaem kennelijck is, dat ons Sumatra, soo lange Bantams openinge niet gesuccedeert sij, in d' uijtleveringe van de peper retouren voor dees tijt noch dienen moet" (p. 199).

Wat toch was het geval? Zooals wij in ons IIe Hoofdstuk zagen, waren aan het einde van de 16de eeuw BANTEN en ATJEH de twee principale plaatsen, waarop zich de internationale handel concentreerde. Daar hadden ook de eerste vloten der Hollanders hun voordeel zien te doen, maar de vraag naar peper was er zoo door toegenomen, dat er niet aan voldaan kon worden en de prijzen hier en elders geweldig naar boven liepen (T. VI 218; 164, 174; 185, 216; 205 nt. 3, 211 nt. 2.) De overheden dáár en in PATANI (cf. T. IX 241 v., 306 v.) hadden onmiddellijk ingezien, dat hier buitengewone winsten te maken waren: van hunne bevoorrechte positie maakten zij gebruik om de prijzen nog meer op te zetten, de tollen te verhoogen en zooveel mogelijk de peperproductie te monopoliseeren. Vandaar, gelijk wij zagen, de aanvallen van Banten op Palembang, dat weder een min of meer belangrijke markt (B. II 320) voor de Djambi- en Toelang-bawang- (Lampong-)peper was geworden; vandaar de periodieke geschillen van Banten en Palembang over het bezit van Toelang-bawang (B. II 363); vandaar de wrijvingen tusschen Palembang en Djambi over het pepergebied Tembesi (Da. 1636, 83; 1637, 49, 52; 1647, 32-37; 1648, 32; I.G. 1905 II 1599) en tusschen Djambi en Indragiri of Djohor over den afvoer langs en daarmede het bezit van de grensrivier Toengkal (1630; B. II 167, vgl. III 122, 139); vandaar de expansie van Atjeh op het schiereiland Malaka en de Oostkust van Sumatra — de Westkust had het nog steeds tot Selebar (Bengkoeloe), dat aan Banten behoorde, onder zich (T. IX 245 v.v.)—; vandaar de worsteling der Compagnie om zich aan den greep van de Atjehsche en

Bantensche monopolie-politiek te onttrekken (vgl. nog Kron. Hist. Gen. 1871, 106, 116).

Inderdaad: aan het bezit van DJAMBI was alles gelegen. Atjeh, dat, gelijk wij vroeger (p. 152) zagen, in het laatst van de 16de eeuw was achteruitgegaan, had door de komst van de Europeesche schepen een opleving van den handel gekend. Toen deze het echter weder begonnen te vermijden, was, zooals vanzelf spreekt, opnieuw een inzinking gevolgd (J. III 152—153; T. VII 89). Vóór 1603 betrok het zijn peper van Pedir, Patani, Sumatra's Westkust, Kedah, Indragiri en Djambi [1]).

Wat Sumatra's Westkust betreft, de peper wies daar destijds alleen in Indrapoera (vgl. T. II 31 v.). „Alle den peper", zoo heet het anno 1616 in B. I 167—168, „die van Priaman Ticco *(Tikoe)* ende de geheele westcuste van Sumatra wordt vervoert, wast int land van Indapoura alwaer een coninck regeert genaemt Ragia Itam die na geseyt wordt 30000 mannen onder hem heeft, welck hun met planten van peper ende rijs tot haer nootdruft generen. Op 2½ graden omtrent 20 mijlen bij noorden Celeber *(Selebar)* is aan seecandt gelegen een plaetse Lamma Juta *(Mendjoeta)* genaemt alwaer de riviere van Indapoura in zee loopt. Ende is Indapoura omtrent 18 mijlen te landwaerts Lamma Juta gelegen...... Maer voor schepen of joncken en is hier off omtrent Indapoura geen reede. Daer is op deze westcuste omtrent de gemelde quartieren wel goede ankergrondt, maer gants geen verschutt, soo dat alle den peper van Indapoura nootlijck met prauwen in Ticco, Priaman off Celeber moet werden gebracht. (Zie ook: Cornelis Buysero te Bantam 1616—1618, ed. *Yzerman* p. 25).

---

[1]) Over de peperhavens zie nog J. II 501; Kron. Hist. Gen. 1871, 565 v.v., 614 v.v.

Tengevolge van de geweldige vraag naar peper heeft zich deze cultuur in den loop van de 17de eeuw ook over andere plaatsen aan de Westkust uitgebreid (vgl. o.a. Da. 1624—29, 245, 288, 330; B. III 487; II 304—5; cf. *Heeres,* Corpus 345, 551; Rapport J. Cauw-1665: I. G. 1904 II 1268 v.v.; enz.) Tot handhaving van zijn monopolie had Atjeh in Tikoe (B. II 357), Priaman en andere plaatsen een panglima (regent) geplaatst, ja in Tikoe zelfs in 1621 een versterking laten bouwen om de Maleiers in bedwang te houden (T. IX 245).

De Atjehsche invloed te Westkust was dan ook niet te onderschatten. In Da. 1663, 701—2 heet het nog:

„Priaman is de voornaamste sitplaats der Atchinders; deselve sijn daer aen de inwoonders vermaegschapt ende van tijd tot tijt vermenigvuldigdt, waer door sij van de ingeseetenen seer worden ontsien ende gevreest .... 't Is een van de volckrijckste plaetsen van de Westkust en men kan van daer over 't gebergte comen in 't goudrijke land der Manicabers .... maer de Atchinders hebben daer te veel te seggen". Over de intensiteit van den Atjehschen invloed ter Westkust kan men voorts nog b.v. Da. 1664 48—49 en 1661, 413 naslaan. Padang werd „van de Atchinders sterk bevaren". Ook in Paoeh en het bekende Mohammedaansche centrum Oelakan (TBG. 56, 281 v.v.; 59, 263) was hun prestige groot (I.G. 1904 II 1273, 1270, 1277). Trouwens hare bekeering tot den Islam had de Westkust, voor zoover ze hem niet van de Oostkust had gekregen, aan de Atjehers sedert de 2e helft van de 16e eeuw te danken (vgl. nog: *van Ronkel,* BKI. 75, 370 v.v.).

Teneinde te voorkomen, dat hem de profijten van deze Westkustsche peper ontgingen, wilde de Koning van Atjeh de vreemdelingen dwingen ze op Atjeh te komen halen (J. II 1602; T. VIII 266, 304). Hoewel de Hollanders dit verbod voortdurend trachtten te ontduiken, zocht Atjeh het uiteraard zooveel mogelijk door te voeren. Het liefst wilden zij de peper zelf aan de West-

kust halen, maar in Atjeh tegen vasten prijs betalen om op deze wijze van de schenckagies aan de hoofden en ambtenaren in Priaman enz. bevrijd te zijn en prijsopdrijving te coupeeren.

Da. 1625, 210 vermeldt, hoezeer de Koning zelf in den ter Westkust gebruikelijken ruilhandel van kleedjes (katoentjes) tegen peper betrokken was (vgl. T. VIII 304; *Heeres*, Corpus 530): „'t Schip Groeningen lach in Tico, niet meerder noch als 70 last peper becomen hebbende, sijnde den peperhandel aldaer bij des Atchijnders vexatien seer geincommodeert, die s' Conincx kleeden eerst aen de man wilden hebben. In voegen als d'onse een bhaer cochten, den vercooper gehouden was een bhaer aen den coninck voor syn cleeden te leveren, daarop soo veel verlooren wierd, als aen onse cleeden gewonnen; daer beneffens moesten d'onse den tol met contant betalen." (vgl. Da. 1625, 220, 341.) Dergelijke ervaringen hadden de Engelschen, die destijds N. B. het monopolie van den peperopkoop voor twee jaren hadden verkregen, reeds in 1615 gehad (T. VIII 304; IX 243). Al was er den Hollanders alles aan gelegen om vrijelijk op de Westkust te mogen handelen, hetwelk zij in de volgende jaren dan ook steeds trachtten te contracteeren, zag de vorst van Atjeh heel goed in, dat hij zoo eenigszins mogelijk aan zijne eischen moest vasthouden.

De peperproductie toch van Pedir, waarvan de Chineesche berichten van 1416 ons reeds verhalen, was ten eenenmale onvoldoende: Zijn peperaanvoer kreeg Atjeh voornamelijk van West-Sumatra: „Dit jaar" (1624), zegt Da. 1625, 129, „was van Atchijn in alles uitgegaen omtrent 2000 bharen peper ruijm, daer van d' Engelschen 1500 bhaer ende wij 550 bhr. becomen [2]) hebben. Op het vertreck van *'t Wapen* resteerde geen peper meer in Atchijn.

---

[2]) 1 bahar = 3 pikoel = 6 zakken = 375 Amsterdamsche ponden.

Den Coninck was daegelijcx van Tico ende Priaman verwachtende wel 1500 lasten, die meest al 't saemen in handen van d' Engelschen vervallen sullen. Atchijn geeft van sij selven noch weijnich peper, jaerlijcx omtrent 8, 9, 10, ende elfhondert bhaer; had' dit jaer vermits quaet gewas geen drije hondert bhaer gegeven, doch sy waeren vast doende met aen te planten." (vgl. id. p. 70; T. VII 86; Corn. Buysero l.c. p. 25). Van die Westkust-peper, die het nog met Banten moest deelen (Corn. Buysero l.c. p. 25), handhaafde Atjeh, nu zijn handel begon te verloopen, steeds rigoureuser zijn monopolie: „De tiden veranderen" verzucht Da. 1628, 341, nadat het de prijsstijging van de peper ook doordat men „gedronghen" was „aen d' officieren van den Coninck van Atchijn sulcken tollen oft lasten van incommen der cleeden en t'wtvoerren van den peper te bettaellen, dat d' oncosten wel 21 à 22 prcento bedraghen" voorgerekend heeft: „De tiden veranderen, daer men op verscheijden plaatsen voor desen liber en vrij sonder mollestatie plach te handelen, heeft de Atchijnder nu de gantsche Westcust van Sumattra soo besedt ende d' inwoonderen in sulcken vreese gebracht, dat aende scheeppen niedt durven handelen."

Doch niet alleen door zijn binnenlandsche politiek ook door zijn expansie trachtte Atjeh welbewust zich het pepermonopolie te verschaffen. Niet ten onrechte schreven Hollanders en Engelschen het die bedoeling toe. Palembang, Djambi, Indragiri en Siak hadden zich in 1615 al onder de hegemonie van Djohor uit vrees voor Atjeh in een defensief verbond vereenigd (T. VIII 353; IX 246, vgl. V 176; VI 16; VII 111; VIII 307; Corn. Buysero, l.c. p. 29). Door onderlinge huwlijken werd het bekrachtigd (T. IX 305—6). In 1618 onderwierp niettemin een met 17000 koppen bemande Atjehsche vloot Pahang, in 1619 Kedah, dat nog wel van Patani hulp kreeg, en in 1620 Perak. Op Sumatra's Oostkust werd het Atjehsche gezag in dienzelfden tijd

in Deli (Aroe) nogmaals bevestigd *(H. Djajadiningrat,* BKI. 65, 179). Ook Indragiri kreeg een aanval te trotseeren (Da. 1624, 28, 57, 122). De vorsten dier landschappen werden met duizenden hunner onderdanen naar Atjeh overgebracht. In den omtrek van Kedah hadden de Atjehers de peperranken uitgeroeid (T. IX 246—247; 301 v.). Djohor, dat in den loop der jaren al ettelijke aanvallen te verduren had gehad (1567, 1570, 1582, 1613: T. IV 426—29; V 167 v.; B. I 59; J. III 91; T. VIII 303, 305 nt. 5) en herhaaldelijk gedwongen was zijn rijkszetel te verleggen (Bintan, Oedjoeng Tanah, Batoe Sawar, Lingga), ontving in het begin van 1623 den genadeslag (T. IX 304). Trotsch op dergelijke successen liet Iskandar Moeda, de toenmalige vorst van Atjeh, zich dan ook niet intimideeren, toen Hollanders en Engelschen gezamenlijk — na het bestand van 1619 — aandrongen op verlof om hun den directen handel op de Westkustsche peperhavens toe te staan, al was hem uiteraard de tusschen hen gesloten vrede niet aangenaam, wijl zij thans elkander niet meer door het geven van groote geschenken zouden trachten te verdringen. Hij maakte ze uit voor onbeschaamde bedelaars, die, als ze peper wilden hebben, ze voortaan uit zijn hand moesten komen eten, want alle andere peperplaatsen, die nog niet tot zijn gebied behoorden, zou hij wel weten te noodzaken om hem hun peper te brengen en aan niemand anders (cf. T. IX 300—301). Doch Coen schreef aan de bewindhebbers: „Den Atchijnder mach wat wupsteerten, stoffen en blaesen; te sijnder tijt moet hij der al mede aen" (T. IX 245).

Evenwel: het zelfbewustzijn van Atjeh had goeden grond. De handel van Patani (zie boven p. 152, 159; vgl. J. III 154—155; II 493; T. VI 178 v.; Kron. Hist. Gen. 1871, 569 v.; Da. 1624, 42; 1628, 305), gedeclineerd mede door de vexaties aldaar den Chineeschen handelaars en anderen aangedaan (J. III 243, 247; T. VII 77; VIII 267; IX 241 v.), was tengevolge van de ver-

woesting der peperplaatsen op het Maleische schiereiland, gevoelig getroffen. Overigens had het ook vroeger zijn peper al van Djambi betrokken (T. VI 179), aangezien de peperproductie van Perak (T. V 188), Kedah en Pahang (J. III 153) op Malaka, vergeleken bij de vraag naar dit handelsgewas, nog betrekkelijk gering was.

Trouwens Patani had zelf indertijd aan Atjeh peper verschaft (J. III 9, 152, 153), gelijk het ook Gresik voorzag (T. VI 214), doch den toevoer gestaakt, toen de groote Westersche afnemers (Hollanders en Engelschen) ze in Patani zelf kwamen halen (T. VI 214). Toen nu de Hollanders ook sedert 1615 (T. VIII 353) rechtstreeks peper uit Djambi begonnen te betrekken, werd de aanvoer in Patani geheel onvoldoende (B. II 221).

Zoo was dan ook Atjeh, ter voorziening van zijn markt, evenals Patani en het Portugeesche Malaka, op Djambi aangewezen, vanwaar het reeds vroeger peper trok (J. III 153, 203). Boven (p. 115 nt. 25) zagen we, dat ook de Javanen daar hun peper plachten te halen. Aan de peper alleen dankte het trouwens zijn belangrijkheid (B. III 121).

„Seecker is", schrijft Coen (Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië, ed. *Colenbrander* I 204). „dat meest alle den peper welck tot nu toe in Mallacca, Jhoor, Pattane ende Grissy *) geweest is, van Jambi gecomen zij, gelijck mede dat de Chinesen daerenboven mede noch goede quantiteyt na China hebben gevoert". „Eer Bantam, is Jambi een vermaerde peperplaetse geweest, ende can jaerlicx ongeveerlijck 40 à 50000 Bantammer sacken uutleveren." (id. p. 177; vgl. Album Kern p. 271).

Ook Banten zelf kreeg zijn peper gedeeltelijk vandaar aangevoerd (Coen, ed. *Colenbrander* I 178; vgl. Purchas III 506; II 439; Discours-Matelief (1607) p. 75 in *Begin ende Voortgangh* II).

*) Cf. Purchas III 510; vgl. Coen I 74 (Djapara).

Waren Portugeezen en Javanen mèt de Chineezen er tot dusverre de gewone afnemers geweest (vgl. J. IV 59 v.), voor Hollanders en Engelschen werd D j a m b i thans de uitweg om zich aan het monopolistische streven van Atjeh en Banten te onttrekken (cf. T. IX 303). De peper kwam uit Minangkabau, dat via (de rivieren van) Indragiri, Kampar en Djambi afvoerde. De „Keizer" van Minangkabau was heer van de peper en het goud. Waar de politieke toestand van Indragiri periodiek door den strijd van de bovenlanders tegen de kustvorstjes vertroebeld werd, kwamen feitelijk alleen de Kampar en de Batang Hari voor dezen afvoer in aanmerking. Liet de rust en orde of de prijs in Djambi te wenschen over, dan bezigde men de Kampar (T. IX 247; B. III 121; cf. Da. 1626, 28, 57; 1664, 265; 534 v.; 1665, 246; 1643, 11).

Normaal werd echter in de 17de eeuw van de Batang Hari gebruik gemaakt; aan het eind van de 16de eeuw, naar het schijnt, echter meer de Kampar (J. II 501; *van Linschoten)*. Palembang kreeg slechts weinig peper uit de Bovenlanden aangevoerd (Da. 1632, 111; 1637, 235; B. II 320. Voor zijn uitvoerproducten zie: *Heeres*, Corpus 347, vgl. 384; B. II p. XXIV).

„Den peper wast aen de geberghten, liggende midden in 't lant Sumatra, daer seecker volck woont, Mannicabers genaemt, dewelcke haere vruchten door verscheyde rivieren affbrengen ende aen de vreemdelingen tegen cleden, sout ende alle nootlijckheden verhandelen, als te weten, eenige aen de westzijde van Sumatra, op Priaman, Ticos ende andre, daer de schoonste wel comt, [3]) andere aen d' oostzijde op Palumban, Jambi, Andrigiry, Camper ende andere plaetse; doch alsoo het schijnt de riviere van Jambi hun aldergelegenst is, wort daer de grootste quantiteyt gebracht" (Coen, ed. *Colenbrander* I 177—178 e.a.p.).

---

[3]) We zagen boven (p. 160) reeds, dat deze peper destijds in werkelijkheid van Indrapoera (S. W. K.) kwam.

Het waren de Minangkabauers [4]) van Quamangh (Kamang) en Tandjong, „twee gefortificeerde steden" (Da. 1663, 195) in Boven Djambi, staande onder vier panghoeloe's (id. 138, 195), die de peper naar Djambi afbrachten. Hoewel ze onder den Radja van Pagaroejoeng, „die genoemt wordt Keyser van 't gantsche land van Sumatra en alle de Manicabers onder wiens heerschappije ten rechten het gansche land staat ende is heer van den peper ende het goud, dat soowel aan de Oost als aen de Westzijde van Sumatra valt" (id., 195; vgl. Da. 1647, 33, 35; 1664, 54; 1665, 258), [5]) zoo hadden deze peperplantende bovenlanders toch „een wilde en popeulaere regieringe" (Coen, ed. *Colenbrander* I 178).

Herhaaldelijk werd er dan ook wegens de binnenlandsche onlusten van nagari tegen nagari geen peper naar de markt in Djambi afgevoerd. Bij de uitbreiding der pepercultuur nam die rivaliteit onder de planters toe (Da. 1640, 109, 166, 232). Moest de vorst van Djambi terwille van de peper wel naar een goede verstandhouding met den „Keizer van Pagaroejoeng" streven, wiens traditioneel prestige nog het noodige respect inboezemde (Da. 1664, 54, vgl. 1647, 35; 1636, 43), de binnenlandsche troebelen noopten hem in den loop der jaren herhaaldelijk tot ingrijpen. Daarbij kwam, dat, terwijl aanvankelijk de peper door de Minangkabauers zelf ter markt werd gebracht, de Hollanders en Engelschen zich weldra door de onderlinge concurrentie genoopt zagen het voorbeeld van den „jongen vorst" van Djam-

---

4) Zie verder ook: Kron. Hist. Gen. 1871, 566 v.v. cf. 614 v.v.; Da 1624—29, 27 v., 81, 284; 1632, 68, 112, 388, 422; 1636, 245; 1637, 119, 235; 1640, 232; 1643, 11; 1648, 16,32 v.v.: 1661, 370; 1663, 139, 145, 195 v. 363, 516 enz.; T. VIII, 353 nt. 2; Purchas II 429, 317.

5) Over het Maleische rijk (vgl. p. 107 v.v.) zal ik in *Prolegomena II* handelen.

bi, [6]) die zelf de kleedjes in het binnenland ging slijten, te volgen en door Chineezen de peper in de bovenlanden lieten opkoopen (Da. 1636. 6—7; 1637, 233—35; 1632, 112; 1633, 143, 320; 1647, 33; *Heeres*, Corpus 175, 410; B. III 165). Hierdoor ontgingen den vorst van Djambi zijne marktgelden (Da. 1633, 320). Ook dit moest een reden opleveren om zijn invloed in het binnenland uit te breiden, terwijl de vorst van Minangkabau periodiek trachtte zijn verloren gezag (boven p. 107—110) aan de kust te herstellen en een uitweg naar zee te krijgen (Da. 1632, 113; 1641, 278 v., 255; 1640, 109; 1647, 35, 36; 1664, 81; 662, 138, 195, 363, 528, 684; 1664, 265, 54, 534; 1643, 11; 1647, 17 33; enz.).

Djambi had alleen beteekenis wegens de peper: voor zijn rijst- en zout-voorziening was het ten eenenmale op aanvoer van buiten aangewezen, die door Javanen geschiedde. Wel waren er in 1636 (Da. 1636, 191) plannen voor uitbreiding van de rijstcultuur, maar de Minangkabauers prefereerden kennelijk het meer lucratieve peperplanten, zoodat van deze plannen niets kwam. Slechts als de peperprijzen laag waren en de hoeveelheid der geimporteerde rijst gering en deze dus duur was, werd de rijstbouw weder ter hand genomen (Da. 1653, 156; vgl. 1643, 11; B. III 121; vgl. *van Goens* in BKI. IV p. 173). Dat was het geval, wanneer de Javanen niet ter markt verschenen. Zoo kon de traditioneele Javaansche invloed in Djambi, ondanks de groote belangen, die Hollanders en Engelschen er hadden, nog bestendigd blijven, ook toen de Javanen na 1615, feitelijk als koopers op de pepermarkt hunne voormalige beteekenis hadden verloren. Het zelfde was in Palembang het geval. Van den handel der Javanen dier dagen heet het in B. III 345, dat zij in Palembang „in oostermousson rijs ende andere nootlijckheden aen-

---

[6]) In Djambi had men meestal evenals in Djohor, Makasar, Banten, Soerabaja, Cheribon, Palembang, Indragiri enz. een dyarchie van een „ouden" en een „jongen" koning.

brengen, ende weder peper de retour nae Malacca voeren, vanwaer met cleeden in weste mousson andermael derwarts om peper gaen, die dan in Batavia vercoopen ende daer voor weder cleeden in den Mattaram brengen, doende soo dubbelde voyagies, waer bij ons veel peper ende groot vertier inde cleeden, soo in Malacca als Batavia wordt toegebracht; ende Javaentgen genieter oock smaeckelijcke profijtten van...."

In dezelfde B. III 114—115 worden wij dan ook omtrent de intensiteit van den Javaanschen invloed in Djambi anno 1642 onderricht:

„Eerstelijck dat hij, Pangeran, ende Zijne Grooten deses rijcx dieverse malen van haer hebben gegeven, soo 't geviel, den Matram alhier ons (n.l. de Djambiërs) quam besoucken, wij zouden hem moeten erkennen, ende respecteeren, want niet machtich zijn, zoodanigen potentaet, die meer milioenen zielen heeft, [7]) als wij duijsenden zijn, wederstaen. Wijders zoo streckt al den Pangerans ende Groote van Jambijs genegentheit, meer als oijt voor desen, soo mij van dieverse Jambinesen zelffs is onderricht, nu ter Matramwaerts, meer als wel bij voorige tijden heeft gedaen. Verstaen oock dieverse malen van den Coninck zelffs, dat hij der Javaense dracht ende spraeck voor het treffelijckst, ende aengenaemst, voor zooveel hem bekent is, inde werelt hout; heeft der halven geboden alle 't berghsvolck, zoowel van Quamangh, Tensgouw (Tandjoeng), Cotte (Kota), als andere quartieren, die bij zijne voorouders tot op desen tegenwoordigen tijt, naer haren believen opt Maleijs gecleet hebben gegaen, dat voordaen, zoo wanneer aen Tannapilij (Tanah Pilih, de residentie) zijn, ende hem comen sombatten ofte reverentie bewijsen, int Javaens gewaet moeten verschijnen". Het kan ons dan ook niet verwonderen, dat zoowel door Djambi

[7]) Dit moet overdreven zijn. Over de bevolkingssterkte van Mataram in dien tijd zie Da. 1631—34, p. 37 en. *R. van Goens* in BKI. IV 319. 360 (1655).

als Palembang de betrekkingen met Mataram levendig werden onderhouden (J. VI 24; Da. 1644, 49—51, 61; 1656, 31, 33, 34; 1660, 208, 227; 1625; J. V 104, 256; B. II, 330, 361—2; J. VI 110, 113; 174; Da. 1668, 88; B. II p. LXXIV v.v.): zijn traditioneel prestige was er overscheerschend (J. V 257).

De Mataramsche invloed was in Palembang zelfs grooter, wijl de relatie daarvan met Batavia, dat er langen tijd geen kantoor had, veel losser was, zoodat de Javanen er vrijer op handelden (vgl. *Mac Leod*, I.G. 1903 II p. 1915, 1914; Da. 1636, 190; 1637, 189; 1640—41, 64).

De hoeveelheid peper, die Europa in de 17de eeuw kon gebruiken, was geweldig. In het jaar 1603 werden door Hollanders en Engelschen meer dan 48000 zakken van die specerij derwaarts uitgevoerd (J. III 21). Waar de Portugeezen intusschen ook nog steeds de Europeesche markt bleven voorzien, „alle jaren haer peper in groote quantiteyten vercocht ende te gelde gemaakt hebbende, den prijse beneden d' onse een weynich stellende" (J. III 361), deed deze concurrentie naar andere middelen omzien, al waren de baten niet gering (*Mac Leod*, I.G. 1903, 1255—6).

Immers: de oorlog met de Portugeezen werd ook in Indië gevoerd: aan weerszijden zag men elkaar zoo veel mogelijk afbreuk te doen en de Portugeezen, die door de Hollanders van de Djambische pepermarkt waren verdreven, trachtten er weder vasten voet te krijgen door hunne rivalen daar te overvallen. De concurrentie der Portugeezen was daarom zoo gevaarlijk, omdat zij op grooten schaal door hunne Voor-Indische kantoren de in den Archipel zoo gewilde kleedjes, het ruilmiddel bij uitnemendheid, konden importeeren (Coen, ed. *Colenbrander* I p. 204 e.a.p.). Het streven van de Compagnie moest er dus op gericht zijn den kleedjeshandel zelf ter hand te nemen. Zoolang hare betrekkingen met Voor-Indië niet voldoende gestabiliseerd waren, kon zij

ook met Atjeh niet breken, aangezien ze dáár door de Voor-Indische kooplui werden aangebracht (*Johan van Twist*, Generale beschrijvinghe van Indien, Batavia 1638 p. 11, 66—67 in *Begin ende Voortgangh* II; vgl. reeds: Oost-Indische voyagie onder den Admirael W. Verhoeven (1608), p. 38, eveneens in *Begin ende Voortgangh* afgedrukt; B. I 66; J. II 483; III 68, 75, 291 Da. 1644—45, 255, 264, 265 e.a.p.). Hoe langer hoe krachtiger werd daarom de belegering van Malaka ter hand genomen, ten einde den Portugeeschen handel in zijn hart te treffen.

Malaka toch was voor hen de schakel tusschen de Portugeesche kantoren in Oost-Azië en Indië. De verovering van Malaka zou ze hun steunpunt in den Archipel ontnemen, hunne verbindingsliniën verbreken en hen zoodoende onschadelijk maken. Voor de Compagnie zou het bezit van Malaka nog dit voordeel hebben, dat men „de Javanen van Malacca zoude kunnen diverteeren en naar Batavia trekken" (D. 281) en Mataram wegens de groote economische belangen, die het in Malaka had (boven p. 135, 153 v., vgl. J. V 247; B. II p. LXXIV—V; III 345, XLI—XLII), van de Compagnie afhankelijk moest worden. (Vgl. reeds Coen III 931.) Door de beheersching van den wereldverkeersweg, de straat van Malaka, zoude men tevens het noodige overwicht op Atjeh verkrijgen, terwijl men, met de steunpunten Malaka en Batavia in handen, desgewenscht de noodige pressie op Djambi en Palembang zoude kunnen uitoefenen. Kortom het Westelijk deel van den Archipel zoude men onder zijn controle krijgen.

De jarenlange blokkade van Malaka, die allen toevoer voor deze veste beoogde af te snijden, had op den handel van Atjeh een onverwachte uitwerking. Hadden de Portugeezen in de tweede helft van de 16de eeuw de Voor-Indische Mooren weder binnen Malaka vrijelijk

toegelaten, door de blokkade had zich deze handel naar Atjeh verlegd (B. II 307—8).

Gelijk wij boven (p. 149) zagen, was het hun, naast petroleum, **Baroskamfer**, *menjan*, goud en peper (die belangrijk goedkooper was dan de Malabarsche: J. VIII 141; *De Haan*, Priangan III § 1381 v.v.) voornamelijk om tin te doen. In die behoefte kon Atjeh, sinds het meester van de tinkwartieren was gemakkelijk voorzien. In 1638 heet het dan ook (B. II 260): „Dese plaetsen worden veel bevaren..... Pera (Perak), nae verstaen levert jaerlijckx uyt tusschen de 6 en 7 duysent bhaer tin. Keda (Kedah) minder ende tot hooger prijs, maer de coopmanschappen, die daer tegen verhandelt worden, geven meer voordeel als in Pera. Jaerlijkcx verschijnen in Keda die van Bengala, Pegu ende Coromandel, voeren veel thin derwaerts. Bij gevolgh van tijd verhopen desen proffijtgevenden handel voor de Compagnie alleen te incorporeeren." Vgl. B. II 396.

Ontwikkelden zich in de tweede helft der 16de eeuw op Oost Java twee machten, die zich van de hegemonie meester wilden maken: de handelsstaat Soebaja, dat van Sedajoe tot het uiterste Oosten van Java de kust beheerschte (1601) en het agrarische Mataram,[8]) dat, nadat het ook Paṭi door een „houwelijcks triomphe" onder zijn gezag had gebracht, de twee voornaamste uitvoerartikelen (rijst en zout) beheerschte, in het begin van de 17de eeuw was het pleit beslist. Mataram, dat het voorbeeld van Modjopahit en Demak voor oogen had, besefte, dat, wilde het van zijn heerschappij zeker zijn, het de zeehavens radicaal ten onder moest brengen.

Djapara eerst, daarna Cheribon (*de Haan*, Priangan III 33 v.v.), Toeban (1619), Madoera

[8]) Voor dezen toestand nagenoeg nog in 1615 vergelijk: J. IV 57 v.v.; vgl. Van Goens en B.K.I. IV 357, cf. 352 alsmede de Aanteekening achter § 9 en boven p. 154 en 118.

(1624), Soerabaja (1625) en ten slotte de zelfs nog in 1655 (*van Goens* in BKI. IV 176 en J. VI 51) niet gemohammedaniseerde Oosthoek (1637, 1639, J. V 233, 241), die inmiddels onder het gezag van Bali was geraakt (vgl. nog Da. 1631, 36; 1633, 182; 1636, 95, 145), dat zich ook over Lombok en Soembawa uitstrekte (J. V 201, 169 v., 202—4; *Leupe*, BKI. 2 I), moesten achtereenvolgens ondanks heldhaftigen tegenstand (Da. 1624, 61, 67, 68, 76, 91) voor zijn macht, verstrekt met talrijke „onkwetsbaren" (Da. 1624, 51—52) bukken.

Ook Bali zelf werd in 1639 door een expeditie geteisterd (J. V 241); Banten reeds vroeger (1597 of 1598: *H. Djajadiningrat*, Proefschrift p. 182). Waar de Balineesche invloed zich in den Oosthoek telkens weder deed gelden (vgl. Da. 1659, 141 enz.), dreigde Mataram in den loop der 17e eeuw herhaaldelijk met een aanval op Bali, die intusschen achterwege bleef. Evenzeer bleef het Balische overwicht op Oost-Java bestendigd (vgl. *Brandes*, TBG. 37, 328—329; *van Goens* in BKI. IV 334).

Gresik was al in 1613 gevallen, maar na het wegtrekken der troepen weder opgeleefd tot het met Soerabaja definitief vernietigd werd (1623—1625). Slechts de heilige perdikandesa Giri werd aanvankelijk ontzien (J. V 88, 98; Da. 1625, 148) doch later onder appel gebracht (B.T.Dj. 248, vgl. *Hoesein Djajadiningrat*, Proefschrift p. 101). De omstreken van Soerabaja waren geheel verwoest (Da. 1624, 47, 68, 91), zoodat de stad zich door hongersnood en volksverloop had moeten overgeven (Da. 1625, 148). 40000 Madoereezen waren gevankelijk naar Java weggevoerd (J. V 52, 88, 94) [9].

---

[9]) Een andere volksverplaatsing is die van de bewoners van Padjang naar Mataram in 1613 (J. IV 89—90); die van Soemedang (J. V 99; *de Haan*, Priangan III § 76); van Javanen uit het Pasoeroeansche in de tweede helft der 16de eeuw, die in Banten tot slaven *(abdi)* werden gemaakt (d' Eerste Boeck p. 128); van Oost Javanen naar het Krawangsche voor den rijstbouw (vgl. nog *van Goens* in *BKI*. IV 175; J. V 205; *de Haan*

De economische gevolgen, die deze politiek, gecombineerd met andere factoren, voor Java gehad heeft, zullen in het volgende (§ 9) besproken worden. Hier zij het voorloopig voldoende aan te stippen, dat t a l l o o z e b e w o n e r s d e r k u s t p l a a t s e n n a a r d e n o v e r w a l u i t w e k e n, de Javaansche zeehandel zooveel mogelijk te Japara werd geconcenteerd te bevordering van de controle, en de export-rijsthandel tot staatsmonopolie werd gemaakt. De andere havens raakten sedert den oorlog in verval (J. V 114, 107, 100, 278).

De traditioneele expansiebeweging van Oost-Java volgende, stabiliseerde Mataram betrekkingen met Palembang, Djambi, Bandjarmasin, en — mede wegens de antagonie met Batavia—: Malaka. Met Atjeh trad het in relatie (B. I 169; T. IX 244). Om Soerabaja te fnuiken, dat hulp van Batavia (T. IX 225), Makasar en Djohor (J. V 32, 50—52) verwachtte, had Mataram het in zijn kolonie Soekadana (Z. W. Borneo) getroffen, dat in dien zelfden tijd economisch voor Java verloren ging, zooals wij zagen (p. 132 v.v.). Des ondanks beschouwde Mataram nog in 1661 Soekadana als een vasalstaat (Da. 1656—57, 31, 197; 1659, 208; vgl. 1661, 143). Thans moest West Java (Batavia en Banten) aan de beurt komen (vgl. boven p. 135), tot welk einde in het Krawangsche een volksplanting van Oost-Javaansche rijstbouwers (J. VI 35, 71, 73 nt. 90—91, 217 v.) voor de voedselvoorziening der belegeringstroepen werd gesticht. Al had de Mataramsche expansie succes in de Preanger, voor Batavia moest ze het hoofd stooten: het ontbrak den Soesoehoenan aan zeemacht, die den toevoer over zee kon afsluiten, terwijl de Javanen, hoewel reeds vóór de komst van de Portugeezen bekend als geschutgieters *(Barbosa)*, niet voldoende bedreven waren in het hanteeren van vuurwapens (d' Eerste

---

l.c. § 101, 106, 107, 277); van Soerabaja-Javanen: Da. 1641, 384; van Wirasaba naar Banjoemas (*de Haan* l.c. § 75, 268).

Boeck, 106, 115, 117—118). Op een leger van 60.000 man, dat Batavia zoude komen belegeren, telde men slechts 600 met vuurwapens uitgeruste lieden (vgl. ook *van Goens* in BKI. IV).

De verovering van Malaka door de Compagnie (1641) had geweldige politieke gevolgen voor het Westelijk deel van den Archipel. In de eerste plaats was daarmede de macht en de concurrentie van de Portugeezen gebroken. De Compagnie werd er door in een machtspositie geplaatst, die haar tegenover hare Britsche rivalen ten goede kwam. Nu kon zij ook haar wil aan de inlandsche staatjes opleggen. Had Mataram Malaka's hardnekkigen tegenstand door aanvoer van levensmiddelen weten te rekken, het waren niet louter commercieele voordeelen geweest, die het daarmede gezocht had. Het gezantschap, dat de Soesoehoenan in 1633 naar Goa zond (Kron. Hist. Gen. 1853 p. 31) bewijst, dat hij heel wel doorzag welke gevolgen een eventueele verovering van Malaka door de Compagnie voor zijn rijk zou hebben [10]). Op het laatste oogenblik stelden zich nog Palembang, Djambi en Bandjarmasin (J. V 248, 287; D. 105) onder zijne leiding tegen de Compagnie, terwijl met Djohor en Makasar verbinding werd gezocht, doch het was te laat. De val van Malaka was de voorbode van het naderend einde van Matarams onafhankelijkheid: zijne economische zelfstandigheid was, zooals wij nader zullen aantoonen, gebroken: voortaan was het geheel op de Compagnie aangewezen. In 1646 volgde reeds de vrede tusschen Batavia en Mataram en nog voor het einde van de 17de eeuw was bij de politieke ineenstorting van het Mataramsche rijk vóór den dood van Tegal Wangi († 1677), toen de bewoners der geruineerde havensteden zich met de uitzwermende Makasaren en vrijheidlievende *) Madoereezen tegen het

10) Vgl. Mac Leod, Ind. Gids 1903 II p. 1262.

*) Vgl. de Aanteekening achter § 9.

agrarische binnenland keerden, het overwicht van de Compagnie op Java gevestigd, hoezeer de economische politiek van Mataram daartegen geworsteld had met staatsrijstmonopolie en uitvoerverboden.

De Compagnie, het opdrijven van de tollen en marktgelden en het telkens geven van schenckagiën aan Vorsten en grooten moede, wilde het pepermonopolie hebben en dit door de oprichting van versterkingen verzekeren. Met Palembang werd een contract op 21 Juni 1641 afgesloten. Jeremias van Vliet (Da. 1642, 173), op weg naar Malaka, tastte echter, na een vijandelijke ontmoeting (5 October 1642) met een aantal Javaansche schepen, die den Pangeran van Palembang op zijn terugreis van Mataram convoyeerden, nog krachtiger toe, ging met zijn vloot van 7 schepen naar Palembang en heeft „den Coningh die sich al vrij vreemt hadde aengestelt, tot reden gebracht en bondigh contract met hem gemaeckt, dat meer uyt ontzagh als liefde nacomen." (*Heeres,* Corpus p. 347—348, 380 v.v. met de daar aangehaalde bewijsplaatsen.) Ook Djambi moest 6 Juli 1643 het zelfde lot deelen (*Heeres,* Corpus p. 407 v.v., vgl. 156, 14, 291).

Het doel van deze contracten was den alleenhandel voor de Compagnie te bedingen, de Chineesche opkoopers uit te schakelen (zie boven p. 168 en B. III 165 nt. 3), prijsopdrijving te voorkomen door een vasten prijs te bepalen en de Djambische scheepvaart(-concurrentie) beperkingen op te leggen. Het spreekt vanzelf, dat Djambi hierdoor naarmate het in economischen zin meer afhankelijk van Batavia werd, hoe langer hoe meer los van Mataram moest raken (Da. 1681, 595—602; I.G. 1905 II 1604; 1907 I 620 v.v.). Hetzelfde was met Palembang het geval, hoewel in mindere mate, aangezien daar de handelsrelaties met Java langen tijd inniger bleven. Daar bleken, mede tengevolge van gevreesde verbintenissen met Banten (1657, 1677) en Makasaren als mede een opbloei van den peperhandel (I.G. 1905 II 1282, 1591), gepaard met declinatie van dien van

Djambi en Indragiri, nog eenige „tuchtigingen" en nieuwe contracten noodig om den alleenhandel van de Compagnie te waarborgen (1659, 1661; contracten: 1662, 1678; vgl. ook Da. 1681, 480; I.G. 1905 II 1600). Zoowel in Djambi als Palembang vond het verbreken van den band met Mataram, hoezeer langeren tijd door het traditioneel respect van de oudere leden der vorstelijke familie vertraagd (Da. 1663, 139, 145, 159; vgl. 1664, 54, 534, cf. I.G. 1905 II 1270), uitdrukking in de titulatuur der vorsten, die zich vanaf 1670 (Da. 1670, 221; 1671, 278) Soeltan gingen noemen (*Brandes*, T.B.G. 42, 493).

Ook Atjeh moest onder het juk doorgaan, immers de Compagnie had — vooral ten behoeve van den handel op Perzië — het oog geslagen op de tinkwartieren op het schiereiland Malaka: Kedah (1642), Oedjoeng Salang (1643), Bangeri (1645), Perak (1650) moesten achtereenvolgens contracten afsluiten (*Heeres*, l.c. 365, 400, 414, 437, 538). Reeds sedert 1647 was trouwens de vaart op Perak aan de „Moorsche schepen" ontzegd. Toen Johan Truijtman er in December 1650, na lange onderhandelingen in Atjeh, welks eenigovergeblevene kolonie op het schiereiland Malaka Perak destijds nog was, in slaagde met den radja van Perak een monopoliecontract af te sluiten, „insinueerde hij alle de inhabitante Mooren van daer te vertrecken ende heuren in voorraet hebbenden tin naar Malacca te leveren" (I.G. 1904 I 627, 632).

De z.g. concessies nopens de peper van West-Sumatra van 1638 (B. II 357, LXXVII; *Mac Leod*, I.G. 1903 II p. 1919 v.) werden met de privilegies van 1641 (*Heeres* 345) in 1649 in een contract omgezet (l.c. 529). In 1659 werden de bedongen voorrechten nog eens bevestigd: de helft van de tinopbrengst van Perak, een kantoor in Padang voor den goudhandel,[11])

[11]) Over den goudhandel van de Compagnie zie: *Verbeek*, I.G. 1886 II 1293; Mac Leod, I.G. 1905 138 v.v.; 484 v.; 1906, 805, 1438, 1442, 1449.

de alleenhandel op de Atjehsche havens. Vrees voor Britsche mededinging speelde bij de hier gevoerde politiek mede een groote rol.

Met de Atjehsche macht was het nu spoedig gedaan: in 1663 en later werden de Atjehers door Maleiers en Hollanders van Sumatra's Westkust verdreven. In een rustig bezit kon zich de Compagnie, die er als suzerein Atjeh's plaats had ingenomen, evenwel niet verheugen. Atjehsche invloeden bleven er nog langen tijd nawerken; de monopolie-politiek deed het hare, terwijl er ook Banten, dat in de Indrapoera-peper, die het via Selebar ontving, moest deelen, alles aan gelegen was om er de Hollanders niet onbelemmerd hun gang te laten gaan. Atjehsche en Bantensche invloeden gaven er meerdere malen tot panislamitische, tegen de Hollandsche suzereiniteit gerichte woelingen en bewegingen aanleiding (I.G. 1905 I 135; Da. 1670—71, 69 v. e.a.p.). Na de vestiging van het gezag der Compagnie in Banten (1684) veroorzaakte de verplaatsing der Engelschen, dank zij wier daar gevestigd hoofdkantoor het de concurrentie tegen Batavia zoolang had kunnen vol-

---

Voordat de Compagnie de exploitatie van de goudmijn Salida ter hand nam (1670), en ook nog daarnà kocht zij het goud van Inlanders. In 1665, toen zij den alleenhandel had, stelde men den totalen aanvoer aan de Westkust op 500 pond (I. G. 1904 II 1268). In 1669 werd voor *f* 231.711 aan goud van de Westkust aangevoerd. Men kocht het in voor 16 realen de tahil, van ruim, 1½ reaal gewicht (I. G. 1905 I 142), in Indragiri voor 17 à 19 (l.c. II 1271). Vgl. J. IV 61. Van laatst genoemde plaats vanwaar ook goud van Minangkabau werd afgevoerd, werd in 1666: 639, in 1673: 1668 tahil uitgeleverd (l.c. 1586). De eigen exploitatie bracht ondanks advies van talrijke deskundigen, vrijwel niets dan teleurstellingen. Het door Inlanders op de Westkust aangebrachte goud kwam van Kota tengah (I.G. 1904 I 1270) of werd uit de Bovenlanden aangebracht via Paoeh. De onrustige politieke verhoudingen aldaar bleken echter herhaaldelijk een beletsel voor den geregelden aanvoer. De Compagnie volgde overigens ook hier weder den weg der „Mooren" en verhandelde dit goud naar Voor-Indië.

houden, naar Benkoelen nieuwe moeilijkheden voor de Compagnie op de Westkust.

Het rijk van Atjeh was echter sedert 1675 weder tot de Noordkust van Sumatra beperkt.

Het ingrijpen der Compagnie in Atjeh had nog een ander doel (*van Goens* in BKI. IV 164 v.v.). Haar handel werd aanvankelijk met geld gedreven: export van handelsartikelen uit Europa was er niet noemenswaard. Doch aan deze geldzendingen was te veel risico verbonden. Vandaar dat Coen zijn oog geslagen had op den binnenlandschen ruilhandel binnen Azië, die voorzoover den Archipel betreft voornamelijk in Javaansche handen was. Om dien aan zich te kunnen trekken, was het noodig zich te voorzien van het ruilmiddel bij uitnemenheid: de Voor-Indische weefsels: de patola's, tjinde's enz. van Cambay, Chaul enz. aan de Westkust; de „geschilderde kleedjes"—*batiks*—van Koromandel aan de Oostkust. Met deze handelsartikelen kon men de producten van den Archipel koopen en dáármede de kleedjes betalen. Met het oog hierop ging men tot het stichten van de factorijen in Voor-Indië over.

Hadden de Hollanders, toen ze nog niet in Voor-Indië gevestigd waren en de Portugeezen den kleedjeshandel in handen hadden, zich bij de Moorsche kooplui in Atjeh moeten voorzien, na de verovering van Malaka was dit anders geworden: de Mooren had men niet meer noodig: ze waren zelfs tot concurrenten geworden, die men onschadelijk moest maken (B. III p. XLIV—LVI; *van Goens* in BKI. IV, 164 v.). Na hunne verdrijving uit Atjeh, verplaatsten zij hunne activiteit naar Banten, vanwaar uit zij onder begunstiging van Engelschen en Denen en den natuurlijken naijver tusschen de beide concurrende steden in den Bataviaschen kleedjeshandel de klad brachten (*Van Goens* in BKI. IV 176 v.; J. VI 129, 157 v., 161). Met het toenemen van dezen Moorschen invloed ging daar natuurlijk een intensiveering van de Mohammedaansche ge-

zindheid gepaard (J. VI 90, 124, 211, vgl. V 94). Had men zich in Batavia al over den achteruitgang van Banten verheugd (J. VI 75), de zoo snelle opleving en daarmede gepaard gaande verhoogde concurrentie (J. VI 120, 124, 130, vgl. p. LXXVII v.v., LXXXVI v.; *De Haan*, Priangan III p. 238 v.) vervulde met bezorgdheid, die tot ingrijpen noopte.

Daarbij kwam nog de mededinging van Banten in het Westkust-monopolie, zijn bemoeiïngen met Palembangsche en Djambische aangelegenheden en zijne inmenging in de oplossing van het Mataramsche vraagstuk (zie § 9). Nog vóór het einde van de 17de eeuw (1684) was het voor Banten met zijn grootheid gedaan: het fort Speelwijk moest dienen om eventueele buitensporigheden te breidelen. Op den duur moest de Compagnie ook in het zoo angstvallig bewaarde monopolie van de Lampong-peper (Da. 1632, 17, 20)—zelf produceerde Banten zelfs in 1639 slechts weinig: J. V 240—deelen (vgl. I.G. 1901 I 350, 480, 619).

„Daar is ter wereld niets", had Coen aan de Bewindhebbers geschreven, „dat den mensch beter recht verleent dan macht en geweld bij 't recht gevoegd." Het recht om anderen te beletten hunne handelsgewassen aan concurrenten te verkoopen was, volgens hem, een „natuurrecht". *) „De leer der natuur

---

*) De rechtsphilosophie, die aan deze beschouwingen ten grondslag ligt, vindt men — gelijk bekend — later bij Hobbes (De cive 1 § 14) en Spinoza (Tract. theol.-pol. 16 § 3; Eth. IV pr. 37; Tract. pol. 2 § 8; 7 § 16), wiens uitlatingen natuurlijk in het kader van zijne ethiek te verstaan zijn, nader geformuleerd. *Windelband*, Geschichte der neueren Phil. I[7] 231 v.v.; *P. Barth*, Gesch. d. Erziehung[3] 393; *Ueberweg*, Gesch. der Philosophie III[12] 281. — Ook in het oude Indië was zij niet onbekend: A. *Hillebrandt*, Altindische Politik (Die Herdflamme Bd. 7, 1923) p. 30—32.

In *Tiele's* Inleiding tot B. I kan men zien, dat anderen Coen's beginselen ten deze geenszins deelden, maar diens

en 't geen bij alle volken van tijd tot tijd gepleegd is, is mij altijd suffisant geweest." Rechten bezaten anderen tegenover de Compagnie op hetgeen „de genade Gods" haar gegeven had, niet. Verdragen met hen behoefde zij daarom slechts te eerbiedigen, voorzoover het met hare belangen overeenstemde (Coen I 280;

---

denkbeelden bleven ook na zijn dood toonaangevend. Ze vormen trouwens de typische ideologie voor een dergelijke expansieperiode. Het beroep op de „leer van de (menschelijke) natuur", die zich overal en ten allen tijde gelijk blijft, alsmede op de geschiedenis vindt men natuurlijk al bij Machiavelli (Discorsi I 39, 58; III 9, 43; vgl. Princ. 3, 17, 18; cf. Disc. III 42), wiens denkbeelden in de 16e en 17e eeuw groote verspreiding vonden. [Vgl. *Ad. Gerber*, Nicc. Machiavelli, Die Handschriften, Ausgaben und Ubersetzungen seiner Werke im 16. und 17. Jhrhdt, Gotha 1912]. Karel V bestudeerde de *Principe* met ijver. Zijne hovelingen en zoon lazen het. Katharina de' Medici en Christine van Zweden bewonderden het. Hendrik III en IV droegen het bij zich, toen ze vermoord werden; Karel IX kende het als den Bijbel. Richelieu raadpleegde het. Paus Sixtus V maakte er een uittreksel uit en aan het Engelsche hof genoot het niet minder belangstelling. Napoleon I uitte er zijn bewondering voor; Frederik de Groote, die in zijn jeugd een Anti-Machiavelli schreef, toonde zich door zijn later leven een dankbaar leerling. Marlowe en Shakespeare zijn door Machiavelli even goed beïnvloed als Hobbes en Spinoza [vgl. R. Montuori, Il Principe del Machiavelli e la politica di Hobbes, Riv. filosofica 1905 fasc. 1 p.p. 101—113; E. Meyer, Machiavelli and the Elizabethan drama, Berlin 1897].

De veronderstelling, dat ook Coen direct of indirect (in zijne Italiaansche periode?) met Machiavelli's leerstellingen in aanraking is geweest, ligt voor de hand. Waar Coen zijn strijd met de Engelschen uit het oogpunt van een natuurlijk zelfverweer beschouwde, is beïnvloeding van de zijde van *Albericus Gentilis*, De jure belli libri tres (London 1589—'91) a priori niet uitgesloten te achten. Zie verder nog: *Troeltsch*, Ges. Schr. IV (1925), 340 v.v.; 730 v.; Mohl, Gesch. u. Litt. d. Staatswiss. III (1858) 379-407; 519-591. Voor Luther's positie t.a.v. dit vraagstuk vgl. *Troeltsch*, Ges. Schr. I[3] (1923), 532, 702. Vgl. *Troeltsch*, Das stoisch-christl. Naturrecht und das moderne Naturrecht, Hist. Zeitsch. 1911 of Verh. d. I. deutsch. Soziol.-tages (1911). Het natuurrecht van Grotius is iets geheel anders. Zie: *Grotius*, De jure belli et pacis I 1 § 10; Inl. t.d. Holl. Rechtsgheleerdheydt, Haarlem, A. Roman 1641, p. 4.

199 v.; 439; 484; 523 v.v.; 554; 581; B. I p. XXXV v., XLI). De gedragingen van de tegenpartij getuigen van eene gelijke gezindheid.

§ 9. Nagelen en Noten.

Ook het monopolie van de specerijen der Molukken wilde de Compagnie voor zich verwerven en daarom was het haar hoogst onaangenaam, dat haar concurrenten in MAKASAR een steunpunt voor hun vaart („smokkelhandel," in de terminologie der V.O.C.) vonden. Dies wendde zij zich tot den Koning van Makasar, aan het eind van de 16de eeuw nog Battara Gowa geheeten, doch sedert 1603 geislamiseerd, [1]) met het verzoek die vaart op de specerijeilanden aan zijne onderdanen te verbieden (1625). De koning antwoordde echter (B. II 86):

„Ende wat aenginck dat wij claechden, dat de Macassaren ons de nagelen ontvoerden en was in der daet soo niet, alsoo de Macassairen haer alleen met landt neringen bemoeyden; doch presumeerde sulcx door de Maleijers moste geschiet wesen, die hij seyde sulcx qualijck conde verbieden, ende dat ten aensien sij in zee sijnde, gingen daert haer wel geviel."

Inderdaad: de koning had gelijk, want nog in 1636 vernemen wij (B. II 289):

„dat de (Macassaren van hen die de Amboyneesche quartieren gefrequenteert hebben) de minste zijn ende de daer coomende vremdelingen meest Mannacabers (Minangkabauers van de Negeri Sembilan op het schiereiland Malaka), Jooreezen (van Djohor), Pattaneezen (van Patani), Javanen van Japparen, Gresej, Joortan ende Bantam zijn. Des tot een besluyt, soo den gemelten Cooninck wel onderrecht wert ende voorseeckert waer, dat men hem jaerlicx 4 à 500 lasten ofte coyangs rijs soude afhalen, daer in het meeste welvaren vande grooten bestaat, ons daercomen soude haer aenge-

[1]) Oost-Indische Reyse onder den Admiraal Steven van der Hagen p. 82 in Begin ende Voortgangh II.

naem wesen ende sij zulcx liever sien dan datter groote pertije nagelen arriveeren, waerbij de gemeene man geen voordeel heeft". Zoo heet het dan ook nog in een beschrijving van Makasar van 1638 (B. II 336): „De Maleyers werden aldaer in goede estime gehouden. Sijn luyden van groote middelen, hebben haer wooningh in de negeryen gebreydelt onder de huysingh der Macassaren. Tot heeden is haer vaert meest geweest in December, January en February over Boutton naer Amboyna, tot welcken eijnde wt Macasser met veel cleeden, rijs, porceleynen, doch meest Realen in specie vertrocken; als van hier gaen, doen ordinaris in passant Boutton aen, alwaer sooveel doecken tegen slaven haer quyt maecken als gevouchelijck conden voeren ofte becomen, waermede dan recht door naer de quartieren van Amboina tenderen, daer tot Juny, July, Augustij ende September in den nagelhandel bleeven. Dit is jaerlijcx met joncken, opgeboeyde tingans en andere prauwen tot 25, 30, 40 in getal, somtijts minder en oock meerder geschiet. Naer wij berecht sijn en staet oock te gelooven, hebben van daer in een mousson Macasser 1000 baer toegebracht."

Hetzelfde wordt ook door den Engelschen koopman, Mr. Sihordt bevestigd, die rapporteerde (Da. 1625, 125): „Die dese joncken (van Makasar naar de Molukken) voerden, waeren meest al Maleyers van Patane, van Johor ende andere plaetsen, die met veel duijsenden in Macassar woonden, ende de meeste vaert overal in hadden; weijnich Macassaren voeren ter see nae verre affgelegen plaetsen, maer geneerden haer al met prauwen ende cleen vaertuijch in de plaetsen omtrent Celebes gelegen."

In het begin van de 17de eeuw waren het dus nog voornamelijk de vreemdelingen [2]), die van Makasar uit

[2]) Zie reeds de Oost-Indische Reyse onder den Admirael Wijbrandt van Waerwijck p. 35 in Begin ende Voortgangh I; Da. 1624, 78; Kron. Hist. Gen. 1871, 522.

handel dreven, terwijl de inboorlingen zich met den landbouw bezig hielden. Hetzelfde gold van de Boegineezen van Boni (D. 23, 39 nt. 1). Boven (p. 156) zagen wij al den eerste aanvang van het nu volgend ontwikkelingsproces. In het begin van de 16de eeuw speelde Makasar nog geen rol van eenige beteekenis in den Archipel, toen Maleiers van Malaka, later van Djohor, bij de komst van de Portugeezen in den Archipel, mèt de Javanen den specerijhandel beheerschten. Tengevolge van de bejegening, die zij in Malaka ondervonden, had er nu langzamerhand eene emigratie van Maleiers naar Makasar plaats, dat voor hen het steunpunt voor de vaart op de Molukken werd. Deze toeloop van Maleiers nam nog toe, nadat Atjeh door zijne talrijke expedities Djohor vernietigd had en het schiereiland Malaka grootendeels ten ondergebracht (Da. 1625, 199). De blokkade van Malaka door de Compagnie droeg ten slotte het hare daar toe bij. Waar Makasar een geschikt ververschingsstation op de zeeroute naar de Molukken, de Philippijnen, Patani, China en de Kleine Soenda-eilanden (Kron. Hist. Gen. 1871, 522, 527; Da. 1625, 125) bleek, namen de Portugeezen in de tweede helft der 16de eeuw meer en meer hun koers via Makasar, terwijl de Chineezen het ook begonnen aan te doen. Nog nam de beteekenis van Makasar als handelsknooppunt toe, sedert de Hollanders de Westelijke zeeën onveilig maakten. De fnuiking van de Oost-Javaansche zeehavens door Mataram leidde, gelijk wij boven p. 174 reeds opmerkten, mede tot een exodus der Javaansche handelaars naar den overwal, die o.a. in Bandjarmasin het Javaansche overwicht herstelden (D. 53).

In den aanvang van de 17de eeuw werd daar, zooals wij boven p. 134 zagen, de handel geheel door de Chineezen beheerscht en deed er de stijgende vraag naar peper deze cultuur zich snel uitbreiden (D. 9). Weldra werd nu Makasar, waar men zich vrij van de Compagnie kon voelen, de stapelplaats van de Bandjarmasinsche

peper, die er beter prijs dan in Batavia maakte (D. 48, 28 nt., 15, 16, 125; vgl. nog bv. Da. 1633, 186). Bandjarmasin zelf onttrok zich door het vermoorden der Hollandsche kooplieden aan de omklemming der monopolie-politiek (D. 62 v.v.). Wijl de eigen rijstproductie, die voornamelijk van Tello kwam (Da. 1625, 180), niet voldoende was om in de stijgende behoeften van Makasar als ververschingsplaats en van de voedselvoorziening van Malaka, waarvoor het meer en meer leverancier werd, te voorzien, moest de rijst uit Java worden aangevoerd, waar tevens — evenals in Pasir (Oost Borneo), D. 33 — de voor Makasar bestemde vaartuigen werden aangebouwd (J. V 45). Ook die aanvulling van de rijstvoorraad bleek niet voldoende, zoodat Makasar de rijstschuur Bima onder zijn gezag bracht.

In den handel ging zich nu de adel interesseeren. Van den Prins van Tello — mederegent van den vorst van Gowa — heet het in de *Oost-Indische Reijse onder den Admirael Steven van der Hagen* p. 82 (in Begin ende Voortgangh II) anno 1607: „Hij doet groote neerstigheijt om trafficque in sijn landt te krijgen, tot welcken eijnde hij expres eenen Agent in Banda hout, die hij alle jaers versiet met rijs, Kleetjens, ende alles wes daer getrocken is, om soo veel Folie in sijn landt te krijgen, als mogelijck is, en alsoo eenige Kooplieden 't hemwaerts te locken; is oock machtigh groot partijen te doen opkoopen, weet oock de Bandanese Papens soo te begiftigen, dat het hem aldaer tot groot voordeel streckt"....

Sinds de Portugeezen hun vaart op Banda hadden opgegeven, kwamen zij de specerijen, voorzoover zij die niet op Malaka aangevoerd kregen, hier halen (T. VII 74; VI 216 v.; Kron. Hist. Gen. 1871, 328, 522, 527). Sedert de Hollanders „'t vaerwater van Malacca soo gestadich becruyst hebben, heeft Macasser seer toegenoemen. In regard van den handel in dese Ooster-

sche quartieren als voor Borneo, Java, Baly, Solor, Thymor, Amboina, Moluco ende andere plaetsen is Macassar beter gelegen als Malacca. Daer beneffens dat Macassar voor Malacca ende Moluco een redelijcke spijscamer is" (1625, B. II 87 nt.). „De manyere vant lant is, dat men niet handelen mach voor ende alleer den Coninck eerst coopt; om groote partijen reys te coopen moet met den Coninck geschieden" (T. VII 75 nt. 3, vgl. Da. 1625, 179).

„De meeste Coopmanschappen welcke (de Portugeezen) daer brengen, zijn de Cust- ende Bengaelsche cleeden, item van Maccau rouwe sijde, sijde stoffen, tamelijcke quantité gout ende andere Chinesche waren.

In Macassar selfs werden ook groote quantité cleeden gesleten, ende van daer door de Maleijers ende d' inwoonders naer alle d' omleggende quartieren ende eijlanden vervoert, te weeten op Borneo, Mindanao, de Molucques, Amboina, Ceram, Kay-Arou, Tenimber, Solor, Timor, Inde (Ende, Floris), Bima, Balij, Java, etc.

Van Maccassar trecken de Portugiesen de realen uijt de Molucos, Amboina etc; item sandelhout, was, cicir (schildpad), dat daer van Timor, Solor ende andere plaetsen gebracht wordt, item nagelen van de Molucos ende Amboina. Item rijs van Macassar, item diamanten ende besarsteenen van Borneo, mitsgaders verscheijden andere menudentien.

De Portugiesche fregatten — dit waren destijds nog zeer kleine vaartuigen van ± 20 last — soo lange in Maccassar verwinteren, werden over de Bare in de riviere opgehaelt ende int' begin van Maij gaense weder uijt op stroom in de ladingh leggen.

Omtrent den 10en Maij vertrecken die van Maccauw rijckelijck geladen, van 30 tot 60000 realen van 8en waerdich.

Item van halff Maij tot halff Julij vertrecken alle rest naer Malacca, de cust Coromandel ende Bengale.

.... Comen jaerlijcx in Maccassar omtrent 10 en

22 Portugiesche fregatten (en jonken: Kron. Hist. Gen. 1871, 523), ende somtijds wel 500 man op Maccassar sterck, de Coninck aldaer gedoocht dat sij haer exercitie van religie daer aen landt doen mogen . . . .

Item dat hij (de koning) door de compste ende traffijcque van Portugiesen grooten schat jaerlijcx opleijde . . . .

In somma de Portugiesen hielden Maccassar voor haer Mallacca, ende voeren daer soo secure (ook op Timor en de Molukken), gelijck off daer geen vijant meer in Indien was, om datse daer noch niet eens vernestelt sijn.

Naer sijn seggen (n.l. van den Britschen koopman Mr. Sihordt) souden de Portugiesen in Maccassar jaerlijcx verhandelen niet veel min als 5 a ses hondert duijsent realen van 8en . . . . (Da. 1625, 124—126).

„Maccassar", zoo heet het in 1631 (B. II 182), „neemt in aenwas van volck ende negotie meer ende meer toe. Den proffijt geevende nagel handel doet verscheijde natien derwarts tendeeren. Den Portugies is daer in groote reputatie . . . ."

Aan dezen handel gingen de Makasaren hoe langer hoe meer ook zelf deelnemen (B. II 308, 332, 360, 253). Aanvankelijk liet de adel de Portugeezen ook voor zijne rekening varen (B. III 334, 341) of trad hij als geldschieter op (T. VI 216 v.); later vinden wij Portugeesche stuurlui op Makasaarsche vaartuigen (B. II 352, 257, 393, vgl. nog III 10 nt.). Zóó was de basis voor de expansie van Makasar gelegd, die thans door het verzwakte Ternate niet meer kon beteugeld worden (T. VII 58).

„Item dat (Makasar) 100000 man int' veld conde brengen, ende wel 4000 roers hadde ende van alderhande wapenen, maer insonderheijt van spatten ende fenijnige pijltiens wel voorsien was . . . .

T' geheele eijlandt Celebes stondt onder sijne gehoorsaemheijt ende alle omleggende eijlanden als van Ceram, Boero, Timor, Solor, Inde etc., sochten hem aen

tot haeren beschermheer gelijck mede die van Loehoe, Combello, Lissidi etc. In somma ijder socht met den Coninck wel te staen" (Da. 1625, 126; 1626, 256, 278; D. 61 nt. 2; Da. 1629, 378; B. II 281 vgl. 118, 138, 251, 266, 137; cf. 162, 165 v.; I 95, 19, 23; T. VIII 274: *Rumphius* in BKI. 7 X, 107, 108, 267; J. III 322). Aan die expansie waren mede dienstig de huwelijksverbintenissen, van Makasaarsche prinsessen met vreemde vorsten (D. 33; Da. 1663, 30—31) en een krachtige Islampropaganda, van Makasar uit gevoerd (D. 96 v.v. noot).

„De vaert der Maccassaren," zoo schrijft G. G. Hendrik Brouwer d.d. 27 December 1634 aan de Heeren Bewindhebbers, „heeft 't sedert weijnigen tijt herwaerts sonderlingen toegenomen door den toeloop der verdreven vreemdelingen van de Maleijse landen, als Johor, Pahan ende Lingen (Lingga), item van Grece, Bouckit (=Giri), Jortan, Cidayo ende veele andere plaetsen, ende sulcx omdat gemelte Macassar deselve vreemdelingen seer civijl bejegent" .... (B. II 260; zie ook: J. III 156—158, 200). Zoo trok Makasar „alle vreemde en Moorsche natiën" naar zijn land, omdat hij alle commercie met goed tractement onder geringe erkentenisse van tollen vrij en liber" toestond (B. II p. XLVIII; vgl. Oost Ind. Reyse onder den adm. St. v. d. Hagen p. 80 in *Begin ende Voortgangh*). De Portugysen .... (provideeren den Macassaren van Europise waepenen van schoone roers ende musquetten) diese jaerlijx Macaos isere geschut, Japanse, Ceijlonse ende andere roers in meenichte toeschicken, contrarij de oude Spaense ende Portugijse strenge wetten van geen wapenen aen den ongeloovigen te mogen vercoopen, op poene van de alder swaerste excommunicatie doch heeft den Paus daervan gedispenceert.

Echter connen de Macassaren alsulck geweer van de Engelschen ende Deenen mede genoech crijgen ende bevinden wij dat deselve Macassaren ende vreemdelingen niet alleen sijn cloecke Indiaense zeevaerders,

maar oock hart ende stout int bieden van tegenweer (B. II 261, vgl. B. III 41, 368; Da. 1626, 257).

De beteekenis van Makasar nam nog toe, toen ook de Engelschen en sedert 1625 de Denen (B. II 114) zich daar kwamen vestigen en door middel van de inlanders handel op de Molukken dreven.

Van „bodemerij" werd in die dagen veel gebruik gemaakt. Wij lezen er al van in *d'Eerste Boeck*, waar dat den handel van Banten beschrijft. De Chineezen hielden er „huerlinghen ende ghecochte knechten, die zij op alle quartieren seijnden om Peper ende andere waren op te coopen, oock de selve verhuerende op eenighe voyagien, die zij oock altoos wat capitalen mede gheven om tot haer profijte t' employeeren" (p. 125). „De Mallayos [en] Quillines (Klings) zijn Coopluijden (in Banten) die tgelt op interest ende voyagen ende bomerij uytgheven. De Gazurates, overmidts zij arm zijn, worden ghemeynelijck tot boodtsghesellen gebruijckt, ende zijn de ghene die 't gelt op bomerij nemen, waer zij dickmael van een, twee ende drie maken" (p. 121). „De Coopluyden die rijck zijn, blijven ghemeynelijck thuijs, dan als eenighe schepen af willen, so geven zij aende gene die mede varen, een somme gelts op dobbel weder meer oft min, na dat de reyse lanck vallen, waer van zij een Obligatie maken, ende so de reyse voorspoedelijck volbracht wordt, so wordt oock den ghever betaelt, volghende 'tcontract, ende soo den trecker tselve niet en coste betalen deur eenich ongeluck, so moet hij vrou ende kinderen tot onderpant geven tot allertijt dat de schult voldaan wordt ten ware tschip verongheluckte, so verliest de ghene zijne uytgheleede penninghen" (p. 120, 111).

Evenals later de Hollanders in Batavia, gaven ook de Portugeezen aan de Javanen in Gresik geld op bodemerij. Daarvan heet het in de *Memorie, door Jacob van Heemskerck opgesteld over de wijze, waarop, naar zijn bevinding op de kustplaatsen van Java en in de*

Molukken, den handel moet gedreven worden (J. II 451): „Jurtan is de bequamste ende beste haven in geheel Java, alwaer meest alle den handel van de specerijen, als nooten, fuly ende nagelen gedaen wert, waermede de Portugesen haer seer wel weeten te behelpen, hebben meest alle coopmanschap bij haer, die de Javanen gebruycken ende vervoeren alsoo mede casies (Chin. koperen duiten), hetwelcke sy aen de Javanen uitdoen op de reys, ende bodemery van het gaen ende wederkeeren naer Moluco of te Banda, waervoor de ontfangers bij geschrifte borch stellen, ende nadat ick van de Portugesen verstaen hebbe weynich faute aen de betalinge. Ick vraechde haer hoe datse de schriften, die in Malaeys geschreven waren verstaen conden, de Javanen, alsoo se bedriegelick syn mochten crediteur voor debiteur stellen, daerop sy mij voor antwoort gaven; dat se 't verscheyden persoonen leesen lieten, ende dat de Javaen om een cleyne saecke sijn vader vercoopen soude, soo dat se lichtelick het rechte bescheyt cregen" .... (vgl. J. II 409).

Deze bodemerij werd nu ook op Makasar door Engelschen, Denen en anderen in toepassing gebracht. De bovengenoemde Mr. Sihordt had bv. „aen verscheyden Maccassaren geldt op de handt, op leveringe van nagelen gedaen" (Da. 1626, 256—257). Gelijk wij boven al aanstipten, participeerde de Makasaarsche adel zelf in Portugeesche ondernemingen (vgl. B. III 341, 367). Hoezeer echter de inlandsche scheepsbeweging naar de Molukken door deze Engelsche en Deensche bodemery [3]) werd bevorderd, blijkt wel uit een document van 1633 (B. II 246):

„Wij sijn in immer so grote verwondering als Sijn Ed. ten aensien der grote ende geleden schade, die de vremdelingen (n.l. Javanen, Maleiers, Makasaren, die op de Molukken de specerijen kwamen halen, waarvan de Compagnie het monopolie pretendeerde) soo in goet als vaertuygh hebben geleden, dat sij echter weder om

[3]) Zie ook nog B. III 12—13, 41, 183, 363 vgl. 455.

comen .... Doch 't is sulcx, gelijck Sijn Ed: wel seyt, dat de nagelsouckende Portugesen, Engelsen, Deenen ende andere daartoe genouch aen porren sullen ende al ist schoon soo, dat sij eenige intrest lijden, door haar van tijt tot tijt op hoope van eenmaal een geluckige voyagie te doen geport ende aengemaant worden. Dese vremdelingen bevinden wij meestal Manacabers, Maleyers en de minsten Macassaren te sijn."

We zien uit al het bovenstaande, dat zich na de vernietiging van de Oost-Javaansche handelssteden door Mataram het centrum van den specerijenhandel meer en meer verplaatst heeft naar Makasar: De handelsroute ging nu niet meer van de Molukken via Gresik (Oost-Java) naar Straat Malaka, doch van de Molukken via Makasar en Zuid Borneo derwaarts of naar Banten.

Deze verlegging van de stapelplaats liet niet na een politiek effect op de gezindheid der Molukken-bewoners te oefenen. Wendden zij zich in het Portugeesche tijdvak en nog in de eerste decennia der 17de eeuw tot de groote vorsten van Java om hulp in hun nood: thans stelden zij zich onder bescherming van Makasar.

Het is hier niet noodig de geheele geschiedenis van de monopoliepolitiek der Compagnie in de Molukken op te halen. Men kan ze naslaan bij J. III, T. VII, VIII en IX, B. I, II en III, de Daghregisters enz. Welke plannen door Coen of na de verovering van Malaka en later, door Matelieff en anderen omtrent het toelaten van eene zekere mate van vrijen handel in den loop der jaren mogen zijn geopperd, in de practijk trachtte men het monopoliestelsel, vooral sinds men den „inlandschen handel" (den handel binnen Azië) ging incorporeeren, steeds rigoureuzer door te voeren, in zijn kortzichtigheid blind voor het feit, dan men de koopkracht ondermijnende en de volkswelvaart doodende, de kip met de gouden eieren slachtte. „Wij zijn ook zoo nauw op onze

winsten en verdiensten gesteld dat wij niemand toelaten duit of penning aan ons te verdienen", schreef Reael reeds op 20 Augustus 1618 (B. I p. XXXV).

In verdragen, afgesloten met vorsten, die daarmede hunne effectieve macht te buiten gingen, bedong men den alleenkoop van specerijen tegen lagen prijs; bij andere eenzijdige overeenkomsten werd dit privilege afgedwongen. Dit monopolie moest in een uitgestrekten archipel gehandhaafd worden door een handjevol Hollanders (B. II 32, 112, 144, 294, 347, 245), voor wie geweld daartoe het eenige middel scheen. Wat Atjeh tegen de peperkust bedreef, wat bij de Portugeezen in de Molukken reeds toepassing had gevonden (T. VI 201), wat de vorsten van Ternate en Tidore tegen elkander in practijk plachten te brengen (B. II 145; T. VIII, 273): de hongitochten werden thans door de Compagnie tot een systeem verheven.

Ze dienden in de eerste plaats om de snoode overtreders der monopoliecontracten voor het verkoopen van specerijen aan de vreemde handelaars te straffen en aan concurrenten door intimidatie den handel onmogelijk te maken (vgl. B. II 57, 76, 143, 186 v. e.a.p.); in de tweede plaats door de beperking van de productie (vernieling van den aanplant) de specerijen op prijs te houden. Ondanks het gebezigde geweld viel het niet licht het monopolie te handhaven, want de vreemde handelaars betaalden beter, voerden levensmiddelen aan, waarvan de voedselvoorziening afhankelijk was (B. II 288; I 216, 227, 232, 20 e.a.p.) en vonden met hun Islampropaganda (B. I 233, 246, 252, 256, 258, 221) weerklank bij een groot deel der bevolking, waaronder de Compagnie, ondanks de daarmede strijdige bepalingen in de contracten, om politieke redenen proselieten trachtte te maken. Bovendien werd de bevolking hoe langer hoe meer afkeerig van de Compagnie, — in wier monopolie zij terecht een bedreiging van haar welstand of traditioneele emolumenten zag — van wege de zware heerendiensten, die gevorderd werden

(B. II 290, 322; *Rumphius* in BKI. 7 X, 81). De panislamitische propaganda tegen de Compagnie werd van uit het oude Mohammedaansche centrum Hitoe op Ambon gevoerd (B. II 100, 105) en warm door de verjaagde Bandaneezen gesteund (T. IX 268), die door Makasar in bescherming waren genomen (Da. 1624, 79; B. II 17, 18, 30). Het stelselmatig ruineeren van de Molukken, waartegen de bevolking zich door voortdurende uitbreiding van den aanplant zocht te dekken (B. II 344; Rumphius in BKI. 7 X, 80, 89), moest daar vanzelf tot welhaast onoverkomelijke moeilijkheden met iedereen, ook met de bondgenooten, leiden (B. II 326, 344).

Het spreekt vanzelf, dat een botsing met Makasar niet te vermijden was. Evenals de Compagnie met Mataram, later periodiek met Soerabaja, als ook met Banten den oorlog continueerde, mede om de vandaar afkomstige handelaars uit de Molukken te kunnen weren, zoo handhaafde ze ook den oorlogstoestand met Makasar, dat ze vruchteloos blokkeerde (B. II 261), wijl de specerijen aan de Oostkust van Celebes ontscheept werden en over land naar Makasar werden gebracht (vgl. Da. 1625, 125), wat men niet verhinderen kon. Nadat men eerst de specerijen op de Makasar-markt zelf had opgekocht, wist men, op grond van den vrede met Makasar van 1637, den koning onder den indruk van de verovering van Malaka (1641), tijdelijk zoozeer te intimideeren, dat de toevoer van specerijen naar Makasar gestaakt werd (B. III 183, 191, 247). Deze toestand kon onmogelijk bestendig zijn. „Geen groote zienersgaven waren noodig — de handel in Makasar ging met groote schreden achteruit: B. III 191—, om te voorspellen, dat binnen een niet te lang tijdsbestek op Celebes een beslissing zou vallen: Makasar en de Oost-Indische Compagnie konden op den duur niet naast elkander als gelijken bestaan, de botsing moest eenmaal komen. „'t Laet hem aensien," — zoo luidde het in den

December brief van 1641 van Gouverneur-Generaal en Raden aan de Bewindhebbers, dat „den Macassar sijn dominie meer ende meer tracht uijt te breijden, waer inne t' sijnen tijt (omme niet te groot te werden) sal dienen gestut, 't sij bij dexteriteijt off openbaer geweldt." Het zou gebeuren „door openbaer geweldt." (*Heeres* in B. III p. XXIV). De belangen van Makasar in de Molukken waren te groot, dan dat de gebeurtenissen daar het onbewogen zouden laten (*Rumphius* in BKI. 7 X, I 189 v.v.; II 52 v.v., cf. 36). Het is niet noodig hier bij de verdere ontwikkeling van de politieke verhouding tot de Compagnie stil te staan — men kan daaromtrent het noodige bij *Stapel*, Het Bongaais verdrag (1922) nalezen—, genoeg zij het hier op te merken, dat, terwijl de Compagnie zijn geweldpolitiek in de Molukken voortzette tot de patient bij de langdurige, ten leste succesvolle operatie succumbeerde (vgl. *Rumphius* in BKI. 7 X, 232, 210), aan den oorlog met Makasar tenslotte door de verovering van deze plaats door Speelman een einde kwam (1669).

Ook dit in wezen zuiver economisch conflict had zich weder in religieuzen vorm vertoond. Volgens *R. van Goens* (in BKI. IV 142) had de Koning van Makasar aan den Gouverneur Generaal laten weten „dat hij niet vecht met ons uijt eenige vijantschap, maer alleen om Gods wil, tot voortstant zijner religie ende beschermingh zijner geloofsgenooten."

Intusschen waren de Makassaarsche zeevaarders al een bekende verschijning in het Westelijk deel van den Archipel geworden; na Makasar's verovering (J. VI 149) werden de Makasaarsche vloten maar al te berucht. Hun invloed werd op de kusten van Borneo, de Oostkust van Sumatra, in Lampong en Djohor een factor van belang: in de vorstelijke families, als handelaars en als piraten. Ook op de geschiedenis van Java (Banten, Java's Noordkust) oefenden zij invloed.

V o o r J a v a 's h a n d e l w a s d e v e r l e g g i n g v a n d e h a n d e l s r o u t e d e d o o d s t e e k, waartoe nog de gecombineerde werking van de politiek van de Compagnie (in de Molukken) en die van Mataram het hare bijdroeg. Over de eerste spraken wij reeds: over de tweede tot besluit nog slechts enkele woorden.

Mataram besefte het gevaar voor zijn onafhankelijkheid, voor het geval het voor zijn import alleen op de Compagnie was aangewezen (zie boven p. 171; J. VI 182; J. V p. CXXI, CIX, 253; B. III p. XLI v.): vandaar dat het Malaka tot het laatste gesteund heeft. Toen dit gevallen was (1641), greep Sultan Agoeng [4]) naar het wapen van het staatsmonopolie van de rijst (Da. 1641, 361), een politiek, die zijn opvolger weder opvatte (vgl. J. VI p. XLVII; V 107—8. Zie uitvoeriger: TBG. 58, 427 v.). Deze gebood „dat niemant zijner onderdaenen mach buijtenslants vaeren, maar begeert, dat een ijder van buijten zijn land sal comen soecken; wel wetende 't selver de spijsekamer van Batavia ten principalen te wesen, daer door hij dan alles wat d' onse aenbrengen aen sich treckt, sonder dat ijmand der onderdaenen een stuijver mach handelen" (*van Goens* in BKI. IV 366—67). Het „principael concept" van (Soesoehoenan Tegal Wangi = Mangkoerat I) „is zijn land

---

[4]) Fiscale overwegingen en het voorbeeld van het Atjehsche en Bantamsche pepermonopolie zullen hierbij ongetwijfeld ook van invloed zijn geweest, evenals wellicht de monopolistische Compagniespolitiek. Opmerking verdient dat van Goens de economische politiek van Mangkoerat I van verstand en beleid in staatszaken achtte te getuigen (BKI. IV 366). Inderdaad heeft Coen soortelijke plannen met Batavia gehad, waarbij hem het voorbeeld van Malaka voor oogen stond. Waar Batavia in tegenstelling met Malaka niet aan den wereldverkeersweg gelegen was, konden Coens beginselen practisch niet worden doorgevoerd (Kron. Hist. Gen. 1853, 97).

Reeds eerder (1622) had Sultan Agoeng getracht Batavia door een politiek van staatsrijstmonopolie te dwingen (*Coen* III 931). Thans viel echter ook Cheribon daaronder (Da. 1653, 27; 1659, 141 cf. 1643-44, 15). Vgl. *de Haan* III p. 33 v.v., 259.

geslooten te houden om ons te dwingen hem te soecken en daervoor van ons te trecken alles wat hij begeert" (id. p. 175) .... „sonderdat buijten deese (n.l. D j a p a r a) aen ons (de Hollanders) ofte andere eenige rijst mach geleverd worden, daer voor dan de comptanten, ofte wat het zij, aen's Koninghs tresoriers geleverd ende naer zijn hoff opgebracht werden...." (id. p. 367). „In J a p a r a is des Koninghs rijs-tresoir, ende moeten een ijder aldaer present hun gerieff haelen, sonder dat op eenige andere plaetsen, op straffe van de dood, rijs mach vercocht worden, maer moeten hun voorraet alle nae Japara voeren" *(Van Goens* in BKI. IV, 350).

Niet alleen door zijn s t a a t s-r ij s t m o n o p o l i e, waarbij hij de Javanen verbood op Java te handelen (Da. 1641, 361; 1661, 251), zocht de vorst van Mataram zich aan den economischen greep van Batavia te onttrekken, maar ook door het b e v o r d e r e n v a n d e n k a t o e n a a n p l a n t trachtte hij zich van den kleedjeshandel der Hollanders onafhankelijk te maken (J. VI, 39, 83, 101; vgl. *de Haan*, Priangan III 176). Uit Da. 1677, 93 blijkt, dat (ten gevolge van de verminderde koopkracht der bevolking) dit streven succes had.

In dit licht moeten ook bezien worden de herhaalde pogingen van Mataram in deze periode om de Compagnie tot e r k e n n i n g v a n z ij n o p p e r g e z a g te bewegen (Da. 1669, 412). *) Zij daarentegen droeg zooveel mogelijk zorg voor haar rijstaanvoer niet op Djapara aangewezen te zijn (vgl. bv. Da. 1653, 64; 1657, 199 e.a.p.), mede door zelf rijst te laten aanplanten in de „Jacatrasche jurisdictie".

Het rijstmonopolie van den vorst was echter een tweesnijdend zwaard, dat het laatste overblijfsel van den particulieren handel gevoelig moest treffen.

---

*) Zoo vorderde hij van haar in 1668 de opbrengst der Bataviasche tollen (Da. 1668, 192), evenals van Palembang hoofdgelden (J. VI 174). Vgl. nog *de Haan* III § 35 (p. 20).

Onwillekeurig werd daardoor bovendien de politiek van de Compagnie om den „inlandschen handel" (handel binnen Azië) aan zich te trekken in de hand gewerkt.

De Soesoehoenan Mangkoerat I (1646—1677) voorvoelde kennelijk het dreigend uiteenvallen van het rijk (vgl. Da. 1659, 209), dat hij door het voeren van een schrikbewind trachtte te voorkomen. De eene rijksgroote na den andere viel als slachtoffer van het wantrouwen van den in zijne latere levensjaren stellig zielszieken autocraat. Tot dezen behoorde ook de voormalige („jonge") vorst van den ouden handelsstaat Soerabaja (boven p. 173 v.), t.w. Pangeran Pekik, schoonvader en oom van Mangkoerat I (B. T. Dj. 245, 247, 258, 259, 280), die aan het Mataramsche hof als Pangeran Soerabaja in eervolle gevangenschap verkeerde (*R. van Goens* in BKI. IV 352, 317 v.v.; B. T. Dj. 242, 245, 284). Vermoedelijk werd hij terecht van intriges tegen het bestaande gezag verdacht (Da. 1647—48, 97; J. VI 81; Da. 1659, 79).

Een r e a c t i e v a n d e v e r a r m d e k u s t b e v o l k i n g *) — T o e b a n, in 1599 nog de grootste stad van Java (T. VI 145), in 1619 door Mataram verwoest, was nog slechts een „vleck" (Da. 1679, 546); G r e s i k had zijn koophandel verloren (Da. 1663, 457 v.; 465 v.); met D j a p a r a was het niet veel beter gesteld (Da. 1675, 163, 244) — kon niet uitblijven. Ze manifesteerde zich nog vóór den dood van Mangkoerat I.

In 1674, toen de Makasaarsche zeeroovers de kust van Java begonnen te teisteren, had de crisis haar hoogtepunt bereikt. De vier strandregenten, die de tollen of pachtgelden over 14 jaar niet hadden afgedragen, werden daarom aangemaand (Da. 1674, 81, 93, 98, 117 v., 129, 160) en trachtten op alle wijzen de benoodigde sommen bijeen te brengen (id. 113, 126, 93, 81). Java's Oost-kust was „in veel jaeren soo ontbloot ende uytgeput als nu van geld niet geweest om de groote sommen, dewelke aen den Sousouhoumang

*) Zie de A a n t e e k e n i n g op p. 201 v.v.

doorgaans mosten werden opgebragt als anders" (Da. 1674, 117—8, 172).

Verzwaarde heffingen (Da. 1663, 442 vgl. Da. 1625, 182, 257 en J. V 98; 1665, 257, 298; 1674, 117 cf. J. VII 200 v.v.) — ondanks achteruitgang der bevolking in getalssterkte (J. VII 141, r. 3—2 v.o.) en koopkracht — en lasten (cf. *de Haan*, Priangan III 184, cf. Da. 1665, 285, 305), wanbeheer der strandregenten (Da. 1674, 184, 332, 348 e.a.p.), slecht rijstgewas (Da. 1674, 241, 308), vexaties der Makasaarsche zeeroovers (Da. 1674, 249) deden eindelijk de maat overloopen: de kustbevolking, die haar hoop op hulp van de dynastie verloren had (vgl. Da. 1677, 300; cf. 1676, 274), sloot zich bij de brandschattende Makasaren aan tot een strijd tegen het agrarische binnenland (1675), een reactie, die zich ook tegen de Compagnie richtte, waarin zij intuitief haar vijand zag; wier bedoelingen werden gewantrouwd.

Boven releveerden wij reeds het onderscheid in taaleigen van de kustbevolking, Palembang, Djambi, Bandjarmasin en Banten eenerzijds en dat van Midden-Java anderzijds ondanks kleinere dialectische verschillen onderling. In den vrijheidsoorlog, die nu met hulp van Banten, Madoereezen en Makasaren (1675) gevoerd werd, speelde de r e l i g i e weder een rol van beteekenis (*De Haan* III 226).

In het laatst van den Madjapahit-tijd was het Islam contra Hindoe-Javanisme geweest; later, in den strijd van Demak tegen het rijkje Pengging: orthodoxie tegen heterodoxie, waarin het oude, in zekeren zin identieke Hindoe-Javanisme een laatste schuilplaats had gevonden. Tijdens Sultan Agoeng, op wiens naam ons een geschrift van mystiek-philosophischen inhoud is overgeleverd, leefde de beoefening van de Javaansche theosophie weder op (Bo. 60 nt. 2; *Kraemer*, Een Javaansche Primbon p. 68); het geloof aan de met de met religieuzen luister (J. VI 33 nt., 34 nt., 90, vgl. 125) omgeven dynastie verbonden mysterieuze Vorstin der Zuidzee

kreeg nieuwe kracht [5]) (B. T. Dj. 190; 143, 170, 218; 258).

De oude Keizerskroon van Madjapahit (TBG. 59, 179 nt. 2; J. VII 249; Da. 1678, 748) werd tot het symbool der heerschappij, genealogische relatie met dat Hindoe-Javaansche vorstenhuis als het ware het kenmerk van legimiteit: aan het hof waren de uit het Hindoe-Javaansche verleden geërfde „zieners" (*adjar*, vgl. *Kraemer*, Een Javaansche Primbon p. 58 nt. 2) geziene figuren (J. V 49). Vermoedelijk vormen de *Soeranata's* aan het huidige Solosche hof daarvan nog het laatste overblijfsel en moeten wij in het *Mahesa-lawoeng* een oorspronkelijk Kali-Doerga-feest zien.

Mangkoerat I ging nog verder door tegen de hem slecht-gezinde orthodoxe godsdienstleeraren eene vervolging in te stellen, die aan 2000 hunner het leven moet hebben gekost (*van Goens* in BKI. IV 367, 337).

Ook in Atjeh, den geestelijken voedingsboden van den Islam in den Archipel dier dagen, had zich sedert 1637 eerst onder leiding van den Goedjarati geleerde AL-RANÎRÎ later onder die van ABDOERRAOEF VAN SINGKEL een rechtzinnige reactie tegen de beoefening van de kettersche mystiek ingezet, dewelke de bloeiperiode onder Iskandar moeda had gekarakteriseerd (1607—1636), een reactie, die tot ketterjagerij en geloofsvervolging overging (vgl. de dissertaties van *D. A. Rinkes*, 1909 en *H. Kraemer*, 1921; cf. *H. Djajadiningrat*, BKI. 65, 136, 186). Gezien den nauwen geestelijken band tusschen Atjeh en Java in de 16e en 17e eeuw (*Kraemer* l.c.p. 22; Bo. 5 met nt. 6) en de soortgelijke politiek-economische vervalperiode na omstreeks 1650 in beide landen, is het niet te verwonderen, dat ook op Java in de reactie der Arabiseerend-Mohammedaansche kustbevolking onder leiding

[5]) Vgl. J. VI 176; Wilken, Verspreide Geschriften ed. van Ossenbruggen III 271—273. Over de *Ratoe Kidoel*-figuur hoop ik bij gelegenheid uitvoerig te handelen. Voorloopig zij verwezen naar eenige losse opmerkingen dienaangaande in mijne bijdrage tot het *Indische Boek der Zee* (Uitgave Volkslectuur 1925).

van den 80-jarigen Panembahan-perdikan-hoofd van het heilige Giri (Da. 1664, 249; 1663, 442; 1676, 97, 236; 1679, 496, 520; 1680, 306, 323 v., 330 v.; B. T. Dj. 362 v.; J. VI 192 v., 206 v.; VII 134, 139—140; 297—303; 142, vgl. BKI. I 366) de strijd tegen den Javanistischen Islam van het agrarische Mataram een element van belang werd.

Met een beroep op het contract van 1646 riep Mataram de Compagnie, wier direct belang inderdaad aan deze zijde lag (cf. *de Haan* III 223 v.), in dezen doodsstrijd om haar bestaan te hulp: de macht van Giri werd gebroken (1680).

De door innerlijke tweespalt verscheurde dynastie van Mataram werd van een wissen ondergang gered, doch ten koste van belangrijke territoriale concessies (1677, 1678) aan de Compagnie (B. T. Dj. 381, 478).

Van dit oogenblik af wijzigde zich ook de verhouding van den Soesoehoenan tot den Gouverneur Generaal, die thans „beschermheer" (Da. 1677, 434), „vader", weldra „grootvader" van den Javaanschen vorst geheeten werd (Da. 1677, 364, 391; 1678, 158; B. T. Dj. 330), terwijl hij tevoren zelfs door de strandregenten, die bestellingen hadden te doen, „broeder" werd genoemd. Tegelijkertijd werd het Nederlandsche geld tot officieele munt verklaard (Da. 1677, 433) en verwierf de Compagnie het monopolie van den verkoop van „kleeden" en opium in de Mataramsche havens, zulks mede ter voldoening aan het strikte consigne der Bewindhebbers (1676) om het monopolie te verscherpen (J. VI 160).

Dit was het einde van de Javaansche expansie in de buitengewesten. In Da. 1657, 198 heet het reeds in een brief van den Regent van Djapara aan den G. G. Maetsuijker:

...." alsoo des Sousouhounangs ordre is omme te varen nae de Cust ofte nae Jaccatra ofte nae eenige andere plaetsen ende de Javanen niet vermogens sijn de goederen van den Sousouhounan

der waerts te voeren, soo sij de Generael ons hier in behulpich, want de zee is groot ende de Javanen connen die niet besijlen, doch souden wij hier toe begeren dienaers van den Generael, Hollanders die kennisse hebben van die plaetsen waerheenen wij wilden varen, tot elcken prauw een Hollants stuijrman, die met ons volck soude gaen" ..... In Da. 1677, 436 wordt een vergelijking gegeven tusschen de Bantensche en de Mataramsche Javanen: „de Oosterse [6]) Mataramse Javanen, behalve hunne groote onkunde ter zee, waren althans oock t' eenemaal van eygen vaertuygen zelf tot nodigh gebruyck ontbloot". We merkten reeds op, dat de zeevarende Javanen sedert 1625 meer en meer waren uitgeweken, naar Banten, naar Palembang, naar Makasar, en vooral naar BANDJARMASIN, zoodat in de retroacta van het verdrag tusschen de Compagnie en Mangkoerat I (1646) geschreven kon worden: „die van Benjarmassingh ende Cotta waringen dat mede Javanen zijn" (J. V 287; vgl. Da. 1665, 340). Over den Javaanschen invloed tot diep in Borneo zie nog: *B. H. Franssen Herderschèe*, I.G. 1906, 392—3 nt. 2.

Java werd nu meer en meer het land der verplichte cultures.

De Javaansche „expansie" van de 20ste eeuw draagt een geheel ander karakter en wortelt in gansch anderen bodem.

---

6) Over deze uitdrukking vgl. *de Haan*, Priangan II p. 174 (B. XVI, 16, 4) en p. 6 (B. I, 10, 2).

AANTEEKENING bij p. 196.

Midden-Java 1500—1625.

De worsteling om de hegemonie tusschen de zeehavens en het agrarische binnenland is begonnen met den strijd van de kustpotentaten tegen Madjapahit (boven p. 128). Demak (met de rijsthaven Djapara en het zoutland Paṭi) wist toen de leiding te krijgen. Het zwaartepunt viel destijds op de rijstvoorziening van den Archipel (§ 4). [1])

---

[1]) Ook Cheribon (*de Haan*, Priangan III 33 § 57) dankte zijn opkomst aan de vermeerderde vraag naar rijst in den Archipel sedert de 15de eeuw. Deze ging nl. met de toenemende vraag naar peper en Molukken-specerijen gelijk op: Bevorderde deze laatste eenerzijds uitbreiding van den aanplant, anderzijds verhoogde zij de koopkracht, den levenstandaard en den algemeenen welstand — gelijk kan blijken uit den geweldigen afzet, dien Voor-Indische (luxe-)weefsels en gouden en zilveren sieraden in stijgende mate in de Molukken vonden — en maakte zij bevolkingsaanwas mogelijk. Deze drie factoren deden de behoefte aan Javarijst toenemen, aangezien men deze hoe langer hoe meer boven de inheemsche sago en aardvruchten had leeren apprecieeren. Een en ander kon dus ook weder tot de uitbreiding van de rijstcultuur op Java en bevolkingstoename aldaar leiden. De opkomst van Cheribon hangt ten nauwste met die van Banten samen, waarvoor het de rijst leverde, zooals later voor Batavia.

In het voorafgaande heb ik de vraag buiten beschouwing gelaten, in hoeverre de opkomst van Mataram te beschouwen is als de expansie van de dank zij de gunstige economische omstandigheden, waaronder de rijstcultuur gedreven kon worden, in de 15e en 16e eeuw sterk aangewassen landbouwende bevolking van het binnenland (vgl. van Goens, BKI. IV 352) van Midden-Java naar de nog zwak bevolkte kuststreek en deze dus feitelijk, evenals Matarams conflict met Soerabaja c.a. in wezen een bevolkingsprobleem moet worden genoemd, zooals de opstand van Troenadjaja slechts deel uitmaakt van de periodieke spuiïng van het bevolkingssurplus van het onvruchtbare Madoera naar Oost-Java, waarvoor eerst de tweede helft van de 19e eeuw de vreedzame uitweg opende. In dit licht zal de periodieke overheersching van Oost-Java (boven p. 173) en Lombok door Bali ook bezien moeten worden.

Tegen deze overheersching door de kust kwam Pengging (onder Kebo Kenanga, z.v. Andajaningrat) dat althans sedert het laatst van den Madjapahittijd in het rijstgebied de leiding had, in verzet, doch werd weder onder het gezag van Demak gesteld (B. T. Dj. 56) Inmiddels herhaalde de „vorstin van Djapara" (der Portugeesche berichten = *Ratoe Kali Njamat* der B. T. Dj.: vgl. *Hoesein Djajadiningrat*, Proefschrift p. 117) de traditioneele pogingen om Malaka te vermeesteren (1551, 1574, vgl. boven p. 134). De opkomst van het rijk van Padjang (alzoo nà 1574) — d.i. niet alleen in territoriaal, maar ook in dynastiek opzicht: de herleving van Pengging — beteekent de tweede, dit maal succesvolle reactie van het agrarische achterland tegen de kust.

Gaan wij de vergeefsche poging van Aria Penanggsang (= Aria Djipang), kleinzoon van Raden Patah (volgens B. T. Dj. den eersten vorst van Demak) tegen Padjang stilzwijgend voorbij (*Brandes*, TBG. 43, 488), dan moeten wij nog gewag maken van de intriges van Soenan Koedoes tegen den Sultan van Padjang (B. T.

Pekalongan, Tegal, Batang, Soember en Wiradesa (die later van meer belang werden) waren in het begin der 17de eeuw nog plaatsen van geringe beteekenis en omvang (J. IV 288, 291 v.v.). Hetzelfde was destijds met Semarang het geval, dat eerst na het midden der 17e eeuw opkwam, toen het Djapara verdrong.

KENDAL was toen een zeer groote stad (Coen ed. *Colenbrander* I 24), de zetel van den voornaamsten Mataramschen ambtenaar: den gouverneur ende admirael van de seestrant wegen den Mataram" (vgl. b.v. Coen III 849; I 707).

Overigens waren Djapara, Demak, Paṭi en Koedoes de voornaamste steden (Coen I 24). In laatstgenoemde stad heerschte in 1620 een „koningin" (Coen III 801). Een eeuw vroeger was Pemalang een plaats van belang geweest (J. IV 291—292; BKI. IV 352). Over Semarang in later tijd zie *van Goens* p. 307; J. IV 96—97; VII 199—207. Over Koedoes (1678) id. 220; over Pekalongan en Soember Da. 1665, 298—299. Zie nog J. VII 249—250.

Dj. 82, 85), die beoogden aan Demak weder de leiding te verschaffen. Na diens dood slaagde Soenan Koedoes er eene wijle in, den schoonzoon van den Sultan van Padjang t.w. den adipati van Demak (zoon van Soenan Prawata (?), welke laatste *amengkoenegara* = mederegent tijdens het bestuur van S. P.'s vader, Sultan Trenggana alias Sultan Demak III (+ 1546) en daarnà — onder Ratoe Kali Njamat — was, maar op instigatie van Aria Penangsang was vermoord, wiens vader — S. P.'s eigen oom — S. P. zelf gedood had: B. T. Dj. 74—81) te doen opvolgen (B. T. Dj. 165—166) en daarmede aan Demak tijdelijk de hegemonie te hergeven. Door zijn impopulariteit wist hij zijn gezag echter geen ingang te doen vinden, zoodat hij zich ten slotte aan Senapati moest onderwerpen (B. T. Dj. 173), in wiens dienst hij overging (B. T. Dj. 182, 199). In 1596 was Demak, blijkens *d'Eerste Boeck* 103, nog niet aan Mataram onderworpen.

Deze adipati van Demak (de kleinzoon dus van Sultan Demak III) kan niemand anders zijn dan de „Radja van Demak", dien de Hollanders in 1596 in Banten ontmoetten en die dààr en bij de Portugeezen steun voor zijn plannen zocht (vgl. Ind. Gids. 1890, 1320; *Purchas* II 477, 440; d'Eerste Boeck p. 80; *Hoesein Djajadiningrat*, Proefschrift p. 149 v.) Opmerkelijk voor 's mans impopulariteit is het ook, dat, terwijl b.v. Mataram afgezien van eenige lijfgarde geen staand leger, althans huurleger had, hij op een leger van gekochte Balineesche, Boegineesche en Makasaarsche slaven steunde (B. T. Dj. 170).

Ook in de nu volgende Mataramsche periode wordt de strijd tusschen kust (Demak, Paṭi, Djapara) en agrarisch achterland (Padjang, Mataram) om de leiding voortgezet. [2])

---

[2]) Over het agrarisch karakter van Mataram zie: Coen ed. *Colenbrander* I 74 (vgl. J. IV 23), alwaar Sultan Agoeng (1613-

De grensscheiding liep over de Goenoeng Kendeng (B. T. Dj. 203, 211—213). Ook tegen de overheersching door Mataram bleef de re-

1646) zegt: „Ick en ben geen coopman als die van Bantam ende Sorbaya ....” en het verder heet: „Voorsz. Mattaran hout zijn residentie omtrent 5 à 6 dagen reysens van Japara in 't lant, alwaar diverse groote populeuze steden zijn, ende 't lant uytnemende abondant van rijs ende andere vivres is; alle de rys, die over de geheele cust van Java naer Malacca, Jhoor, Amboina ende Banda wert vervoert wort meestal van hier geladen....” (Vgl. Coen I 24; J. V 44-45, 35, 31; IV 294, 296 v.v.; *van Goens* BKI. IV 310-311, 312). J. IV 59:....” Van de incompste die de Keyser meest heeft is van den rys, die in zijn landt overvloedich wast, want alle jaer ettelycke hondert joncken met rys gheladen worden alsmede soudt, olie, suycker, ajuin, loock, catoene garens....”

Padjang (Pengging), naar welke streek sedert Mangkoerat II de kraton weder verlegd wordt (Kartasoera: BTDj. 366), ligt meer centraal dan de kroonlanden van Mataram (R. v. Goens in BKI. IV 319, 352, 353) ten opzichte van de vijf volckrijke rijstprovinciën van Zuidelijk Midden-Java. (J. VII 222 v.v., 226). Vgl. *Brandes*, TBG. 37, 423 v.v.

Pengging had in het rijstgebied in het begin van de 16de eeuw de hegemonie, daarna Padjang en na Mataram weder Kartasoera sedert de laatste decennia dier eeuw.

De zeemacht der Mataramsche Javanen van 1615, dus vóór de verovering van Oost-Java (Toeban, Soerabaja, Gresik, enz.) had dan ook niet veel te beduiden (J. IV 35, 62, 307; vgl. Coen I 119).

Bij de komst der Hollanders te Banten in 1596 was blijkens *d'Eerste Boeck* 103 het prestige van Mataram reeds gevestigd (vgl. B. T. Dj. 163-177), al zou Senapati's († 1601) driejarig ratoeschap, blijkens B. T. Dj. 209, dan eerst van 1598 moeten dateeren. Blijkens *d'Eerste Boeck* 103 was inderdaad in 1596 Demak (en de *bang wetan)* nog niet aan Mataram onderworpen.

In 1598-1599 moet dan vallen Senapati's campagne op West-Java: de vestiging van Matarams gezag in Krawang (Coen III 877) en de aanval op Banten. De erkenning van de suprematie van Mataram door- en de versterking van: Cheribon met een muur (*Hoesein Djajadiningrat*, Proefschrift p. 97), valt echter al voor 1596.

De berekening van het jaartal van Senapati's dood gaat uit van het vaststaande sterfjaar van *Panembahan Krapjak (1613)*

actie van de pasisir niet uit. Paṭi stond onder *Pragola* I (den jongeren zwager van Senapati) tegen Mataram op, doch werd weder onderworpen (B. T. Dj. 178, 182, 203—208. Voor een persoonlijkelement in dien strijd van Paṭi met Senapati vgl. Coen, ed. *Colenbrander* IV 600.) Demak kwam daarna onder Pangeran Poeger, den broeder van Panembahan Seda Krapjak tegen laatstgenoemde in verzet (B. T. Dj. 213—216). Aan de verdediging van Demak tegen de Mataramsche legerscharen werd bij die gelegenheid nog door eenige Hollanders deelgenomen (1602, J. II 268 v.v.; 510 v.v.) Tijdens Sultan Agoeng stond Paṭi andermaal op, maar werd eerst door een „houwelijcx triomphe" (1624) en daarna door het zwaard (1627) weder onder appel gebracht (J. IV 59; V 38, 39, 41, 114; Da. 1624, 50, 90; Coen ed. *Colenbrander* V 55; B. T. Dj. 237—241 vgl. *van Goens* in BKI. IV). Ook Demak moest nog eens getuchtigd (B. T. Dj. 242).

Inmiddels had zich het zwaartepunt in het handelsgebied verplaatst. In de laatste decennia der 16de eeuw hadden de Portugeezen (boven p. 155) de vaart op de specerij-eilanden weder grootendeels aan de Javanen overgelaten, die thans náást hunne gewone afnemers (Voor-Indiërs en Chineezen) ook hén moesten voorzien. Daarbij kwam dan nog weldra de geweldige vraag van Hollanders en Engelschen, waaraan welhaast niet te voldoen was (vgl. o.a. boven p. 124 nt. 35). Zoo moest het zwaartepunt zich wel verplaatsen: thans kwam niet meer de rijstvoorziening der Buitengewesten (Centrum: Djapara) in de eerste plaats, doch veeleer: de specerijenhandel, waar voor Gresik de stapelplaats vormde. Het verzet tegen het agrarische Mata-

die, volgens B.T.Dj. 216, twaalf jaar koning was en in *1602* (J. II 512; B.T.Dj. 213) inderdaad Demak belegerde. Vgl. ook *van Goens* in BKI. IV 357, die Senapati en Krapjak tot een persoon maakt en in de chronologie niet sterk is, alsmede Priangan III 190 nt. 1.

ram werd van dat oogenblijk af dan ook van SOERABAJA uit geleid. [3])

Reeds met *Senapati* begon de worsteling (B. T. Dj. 182). Onder Soerabaja's leiding sloten zich aaneen: Wirasaba, Djapan (Modjokerto), Kertasana, Lamongan, Gresik, Sedajoe, Toeban, Lasem, Grobogan, Paṭi, West-Madoera, Soemenep, Madioen, Kediri, Pasoeroehan, Malang, Blitar, Loemadjang enz. Een langdurige oorlog was daarvan het gevolg (B. T. Dj. 185 v.v., 195—197, 198—202), die tijdens *Panembahan Krapjak* (1601—1613) nog niet afdoende beslist was. Vlak vóór zijn dood had hij nog juist Grèsik-Djaratan veroverd en verwoest (Coen ed. *Colenbrander* I p. 24, vgl. 23).

Met het optreden van *Sultan Agoeng* (1613—1646) brak de krijg opnieuw los tusschen de *bang wetan* (Oost-Java) en Mataram. Nogmaals sloot men zich aaneen (B. T. Dj. 219—221, 224—237; J. IV 28, 58). Reeds in 1615 was het pleit in hoofdzaak beslist. Toen ook Pasoeroean in 1617 (J. IV 65; B. T. Dj. 231) en Toeban in 1619 (vgl. boven p. 156; B. T. Dj. 234) gevallen waren, stond Soerabaja's lot vast (Coen, ed. *Colenbrander* I 552; IV 600). Madoera volgde in 1624, Soerabaja in 1625 (boven p. 156; B. T. Dj. 236).

Hiermede was de strijd tusschen het Oost-Javaansche handelsgebied en het agrarische Mataram in het voordeel van het laatste beslist. Zie voor het verdere boven p. 194 v.v.

---

3) Mataram heeft getracht de wijzer van het uurwerk der geschiedenis terug te zetten. Het vroeg (Coen ed. *Colenbrander* I p. 211) of Djapara „tot een rendevoes niet bequaem soude wesen, waerop ten antwoorde seggen, dat alsoo de quartieren van Japara abondant van rys ende alle lijfftochten sijn, hier eertijts den stapel van de negotie plach te wesen, gelijck men oock in de Portugiese historie siet, dat doen ter tyt geen andere coninck noch plaetse dan Japara voornemelijck vermaert waere, ende alle andre plaetsen van Java tot sijnne devotie stonden...." In zijn opzet is Mataram geslaagd, doch niet dan na de algeheele vernietiging van het handelsgebied.

Een oorkonde op koper uit het Singasarische

door

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

Door bemiddeling van den heer E. W. Maurenbrecher, Controleur van Malang, ontving de Oudheidkundige Dienst een viertal beschreven koperen platen ter bestudeering, welke platen afkomstig zijn uit de collectie van den heer A. W. C. Blijdenstein te Malang. Omtrent de vindplaats wordt medegedeeld, dat men de platen zou hebben opgegraven „in het gebied van het rijk van Singosari, ten Noorden van Malang". Later werd deze mededeeling nog nader aangevuld door het vermoeden van den eigenaar dat zij afkomstig zouden zijn uit de omgeving van het Kawigebergte.

De platen behooren twee aan twee bij elkaar, zooals uit de afmetingen blijken kan (voor het eene stel 40.5 × 13.5—14 en voor het andere 33 × 10 c.M.). De schriftsoort van beide stellen kan, hoewel zij niet volkomen gelijk is, met eenige waarschijnlijkheid gesteld worden op de 12—13e eeuw.

Het stel groote platen draagt de nummers 1 en 2. Bovendien werden nog gevonden drie geheel onbeschreven platen van hetzelfde formaat en genummerd 5, 6, 7. De platen 3 en 4 ontbreken dus.

Van het stel kleinere platen zijn aanwezig de nummers 2 en 3, zoodat de aanhef, waarin de koningsnaam en het jaartal moeten worden verwacht, ontbreekt. Deze oorkonde mist ook het slot. Wij zullen daarom slechts den inhoud van het stel groote platen hier eenigszins uitvoerig behandelen.

De twee groote platen, genummerd 1 en 2, bleken bij lezing een verrassing te bevatten. Hoewel de schriftsoort jong is, draagt de oorkonde het jaartal 851 Çaka, het jaar waarin Mpu Siṇḍok verscheidene oorkonden heeft uitgevaardigd. Wel wordt door deze platen geen nieuwe oorkonde aan de reeds bestaande reeks toegevoegd, doch wij zijn er toch door in staat gesteld onze gegevens met enkele te vermeerderen.

De platen bevatten namelijk een copie op koper van de oorkonde op steen, in 851 Çaka door Mpu Siṇḍok uitgevaardigd, welke is getransscribeerd door Dr. J. Brandes in O. J. O. XLI [1]). De steen, waarop deze oorkonde is gegrift, is tamelijk sterk geschonden, zoodat Dr. Brandes er niet steeds in slagen kon een lezing te geven.

Behalve nu dat de koperen platen ons over enkele dezer tot nog toe duistere plaatsen kunnen inlichten, zijn zij nog merkwaardig om te laten zien hoe men in het rijk van Singasari (als zij daaruit inderdaad dateeren [2]) zich het copieeren van oorkonden van eenige eeuwen geleden voorstelde. Te dien einde zullen wij tegelijk met onze transscriptie die van Dr. Brandes laten afdrukken.

De inscriptie op den steen vangt aan met iets, wat niet tot de eigenlijke oorkonde behoorde en waarvan slechts een paar lettergrepen over zijn: maṇīyaça. Mis-

---

[1]) Brandes las 25 regels. De voorzijde van den steen bevat echter reeds 56 regels. De achterzijde waarschijnlijk minder, doch deze zijde is het meest geschonden.

Het door Brandes niet gelezen gedeelte van de voorzijde is egaal verweerd en biedt vele moeilijkheden. Slechts hier en daar zijn enkele woorden te lezen, tesamen niet voldoende om een transscriptie te wettigen, doch wel om aan te toonen dat de oorkonde verder het gewone verloop heeft gehad. Tevens blijkt eruit dat de beide platen 3 en 4 beschreven waren, wil de geheele oorkonde op de 4 platen zijn gecopieerd geweest.

[2]) Het schrift lijkt ons te oud om te doen denken aan de algemeene herziening van oorkonden die Hayam Wuruk gelast heeft. (Zie Nāgarakṛtāgama 75 : 2, 79 : 1, 80 : 3, 81 : 1. Doch vooral 73 : 2).

schien een eenvoudige lofprijzing of, indien wij letten op het feit dat Brandes dit woord op de derde regel las, een restant van een Sanskritgedicht in den trant van dat op den Minto-steen. In ieder geval, de copiist heeft deze woorden wijselijk weggelaten, hetzij omdat hij ze niet kon vertalen, hetzij omdat de godheid, die er haar lof in kreeg, niet meer in het kader van den veranderden tijd paste [3]).

Voorts heeft hij zich een man betoond, die wars was van de al te groote behoudendheid, die men overigens van copiisten zou verwachten. Afgezien van een volmaakte onverschilligheid ten opzichte van lengteteekens en een zekere slordigheid (dhammotungga naast darmmaçrama naast dharmmapatapan) vinden wij een streven om oude vormen door nieuwe of dialectisch ervan verschillende te vervangen. Susukĕn in de copie naast susukan in de echte oorkonde, batu naast watu, banua naast wanua, piningle naast pininglai, sukaduḥkha naast sukhaduḥkha, dĕṇḍa naast daṇḍa, i en ri naast ing en ring, enz. geven daar blijk van.

Doch nu de oorkonde zelf.

Siṇḍok sticht in 851 een vrijgebied op kosten (?) van de inwoners van Cunggrang en ten bate van den heiligen āçrama van Pāwitra, tevens voor den heiligen prāsāda silunglung van de siddha dewata rakryān bawa yaḥyaḥ rakryān binihaji çrī parameçwarī dyaḥ kĕbi. De stichting moet eigendom worden van den patapān van genoemden prāsāda en de ingezetenen werken voor dezen patapān en prāsāda. Tevens moeten de heilige bronwellen van Pāwitra worden verzorgd.

---

[3]) Dr. Bosch veronderstelt dat de steen reeds geschonden zou zijn geweest toen de copiist een afschrift maakte. Dit is natuurlijk niet meer na te gaan, doch de soms sterke afwijkingen in den tekst van de copie doen dit vermoeden aan waarschijnlijkheid winnen. Tenzij de copiist naar andere gegevens heeft gewerkt en wij moeten denken aan iets als wat gezegd wordt in Nāgarakṛt. 73 : 2 „sing katayan praçāsti winĕkas praçāstyana ri sang widagdha aji."

Daarenboven moeten uit een ander vrijgebied de kosten van de vereering van den bhaṭāra ri prāsāda ri patapān ri tīrtha bestreden worden; zoowel van die welke drie maal 's maands voorkomt als van de dagelijksche offers. Ten gevolge en als doel van het vrijgebied houdt „bawang watu" op; slechts de bhaṭāra i Pāwitra heeft voortaan de rechten aan zich, zoowel als de prāsāda silunglung van de siddha dewata. Volgen de uit andere oorkonden overbekende, doch vaak onverstaanbare bepalingen in verband met de rechtspositie van het vrijgebied. De oorkonde is niet volledig bewaard en bevat geen begrenzingen van het stift, noch de aanroeping der goden en andere gebruikelijke onderdeelen van een dergelijk stuk.

Deze gang van zaken was uit de transscriptie van den steen ook ongeveer op te maken, doch, zooals men ziet, de beide titels of namen van de siddha dewata ontbraken tot nog toe.

Dat wij hier te doen hebben met een overleden vorst, daaraan kan men wel nauwelijks twijfelen (vgl. dewata mantuk ring dewalaya" bij v. Eerde in Bijdr. 1911 (65): 29. Vgl. een „newata" bij v. d. Tuuk II: 472) [4]. Het voorafgaande prāsāda silunglung kan daarbij lastig op iets anders slaan, daar wij bij v. d. Tuuk lezen (III: 830): „Silunglung, v. e. balé op het kerkhof volgens sommigen, klein met een dak v. garen, onder de offeranden en gelijk de pañtjarĕngga, terwijl die op 't kerkhof balé gumi heet; het dak v. bekalkt of wel wit katoen; dient voor de plaats, waar de priester voor de overblijfselen v. 't lijk mompelt (pambasmijan)" De „pañtja-

[4]) Vergl. nog K. O. XX : 3, waar gesproken wordt van „sang hyang dharmma i wīntang mas de çrī mahārāja sang lumah ing pastika" en XX : 4, waar deze laatste persoon wordt genoemd „sang dewata ing pastika". Zie ook O. J. O. XVIII „binihaji sang dewata ing pastika". Tegenwoordig malaĕkat als muḥammadaansch substituut.

rĕngga" is een „van tjandanahout vervaardigd huisje met 4 stijlen en 1 in 't midden en een dak v. prasbaän, om de asch van een vorstelijk lijk in te bewaren; de wanden uit ijzeren stijltjes (mĕgalar baän of klasa)".

Zeer duidelijk is de eerste beschrijving niet. Doch zooveel kan wel als zeker worden aangenomen dat de prāsāda silunglung van de oorkonde iets met de asch of het lijk van een vorst heeft uit te staan gehad. Wie zijn echter die siddha dewata van den prāsāda silunglung?

Een rakryān bawa yaḥyaḥ is van elders onbekend. Een rakryān binihaji çrī parameçwarī dyaḥ kĕbi is echter geen onbekende. Dit moet een koningsvrouw zijn, wier eigennaam luidde „kĕbi". Want reeds in O. V. 1922 : 82 maakte Dr. Van Stein Callenfels het waarschijnlijk dat met binihaji niet steeds een sĕlir wordt bedoeld. Daarbij voerde hij o.a. de oorkonde van Bakalan aan (O. J. O. XLIV), waarbij gemakkelijk meerdere voorbeelden zijn te voegen. Zoo de oorkonde van Boeloes, lees Toemboe (O. J. O. XVIII), waar gesproken wordt van een binihaji sang dewata ing pastika, welk woord „dewata" zeker niet van een sĕlir zou worden gebezigd. Voorts die van Singasari (O. J. O. XXX) met: rakryān binihaji parameçwarī, en andere [5]).

Den naam „kĕbi" kunnen wij niet thuis brengen. Onmogelijk is het niet, dat hij samenhangt met het anakĕbi, anakabi, anakwbi, anakbi, dat wij tallooze malen in de oorkonden aantreffen. Doch, zoover wij kunnen

[5]) Wij wijzen in het voorbijgaan op O. J. O. LX b : 4 „rakryān rājaputra rājaputrī rakryān strīhaji makādi hamba rakryān mahāmantri mwang hamba rakryān çrī parameçwarī, in verband met O. J. O. LXVII : 17, waar de rakryān parameçwarī aan het hoofd komt (makādi) van een reeks ambtenaren, waaronder de rakryān binihaji. (Vgl. O. J. O. LXVIII : 19). Er schijnt dus nog een fijner onderscheid te zijn. In onze oorkonde is echter misvatting onmogelijk.

nagaan, komt het woord kĕbi in de beteekenis van „moeder" nergens voor. Verwonderlijk zou echter een samenhang allerminst zijn, waar in een eigennaam wellicht sprake kan wezen van een afkorting [6]).

Wij kennen dus, zooals reeds gezegd, van een andere oorkonde ook een vorstin van dezen naam. Op den steen van Tĕngaran (O. J. O. XLV), waarvan de oorkonde eveneens uitgevaardigd is door Siṇḍok, lezen wij, dat deze de uitvaardiging niet alléén voor zijn rekening nam, maar dit deed tesamen met „rakryān çrī parameçwarī çrī warddhanī kbi". Het „dyaḥ" is hier blijkbaar overbodig geacht. Het behoeft wel geen betoog om aannemelijk te maken dat met deze rakryān çrī parameçwarī kbi dezelfde bedoeld zal zijn als met de rakryān binihaji çrī parameçwarī dyaḥ kĕbi van onze plaat [7]). Echter, behalve dat wij hierdoor nog haar abhiṣekanaam vernemen (als wij dit van een koningin mogen zeggen): çrī warddhanī, bemerken wij tevens dat zij, indien zij in 857, het jaar waarin de oorkonde van Tĕngaran is uitgevaardigd, tesamen met haar man Siṇḍok aan de regeering is, onmogelijk in 851 (steen van Soetji) overleden kan zijn. Zoodoende volgt uit den steen van Tĕngaran, dat met dit rakryān binihaji enz.

---

[6]) Hangt dit kĕbi samen met den naam Kĕba-Kĕba voor Durgā? (Tantu Panggĕlaran, ed. Pigeaud : 84). Opmerkelijk is dat daar sprake is van Parameçwarī, terwijl immers de naam Kĕbi in onze oorkonde ook bij een parameçwarī behoort (zie nog Tantu Pangg. : 242, 287). Tevens wijzen wij op het voorkomen van kĕbi in een andere oorkonde. Daar wordt gesproken van „kakinya kwinya puyutnya" waar kĕbi (= kwi) dus hetzij als verwantschapsnaam, hetzij als naam van een geestelijken stand wordt gebezigd.

[7]) Voor de bijzondere plaats die de binihaji parameçwarī naast Siṇḍok in het staatsbestuur inneemt zie O. J. O. XLI, XLIV, XLV.

niet de sang siddha dewata kan zijn bedoeld. Doch wie is dat dan wel?

De rakryān bawa yaḥyaḥ. Veel duidelijker wordt de zaak hier voorloopig niet door, daar op deze wijze het rakryān binihaji zonder logisch verband achteraan komt hangen.

Bezien wij dus dit bawa yaḥyaḥ eens nader.

Op den steen van Soetji, die misschien tot voorbeeld zal gestrekt hebben aan den copiist, is deze plaats helaas zeer gehavend. Wel kunnen wij op de oudste abklatsch nog lezen *rakrya* — doch de daarop volgende *na* is verdwenen, alsook de *ba* en de paten, die er voor moet gestaan hebben. Doch daarna vinden wij weer sporen, die men, eenmaal van de koperen plaat wetende wat er staan moet, min of meer duidelijk lezen kan. Op de plaats waar eens de *ba* stond, volgt dan een *wa*, daarop tweemaal *ya* met wisarga. Zien wij echter nauwkeurig toe, dan ontwaren wij boven de *wa* een gelukkig gespaard gebleven anuswāra, zoodat wij moeten lezen „bawang". De combinatie rakryān bawang komt vaak genoeg als ambtstitel voor om niets ongewoons te hebben. Dus zou een rakryān bawang hier siddha dewata zijn? Wat voor reden mag Sinḍok wel gehad hebben een ambtenaar, zij het dan ook een van de hoogste ambtenaren, zoo te eeren? Daarenboven, hoe hangt dan het rakryān binihaji daarmee samen?

De oplossing daarvan meenen wij in het woord yaḥyaḥ te vinden. Bekend is het woord ayah voor „bapa", welk woord echter ook in reduplicatie kan optreden en dan yayah wordt. Welnu, òf de opsteller der oorkonde heeft zich verschreven en yaḥyaḥ geschreven voor yayaḥ, wat niet zeer waarschijnlijk is, òf, wat meer waarschijnlijkheid biedt, naast of vroeger dan de vorm yayah heeft een vorm yahyah bestaan; een eenvoudiger reduplicatie dus.

Kan dit zoo zijn, dan is daarmede tevens verband gelegd tusschen de beide rakryāns en lezen wij: Sang

siddha dewata rakryān bawang, *de vader van* rakryān binihaji çrī parameçwarī dyaḥ kĕbi. Met andere woorden, deze rakryān bawang was de schoonvader van Siṇḍok [8]).

In Ib : 2 wordt gezegd: „umari ta ya bawang watu. bhaṭāra i pawitra pramāṇa" d.i. „(het zeggingschap van) de bawang watu houdt op; de bhaṭāra van Pāwitra heeft (uitsluitend) macht". In verband met het „rakryān bawang" van Ia : 5 is het goed dat wij hier meer dan gewone aandacht aan besteden. Hoewel wij dit bawang watu als een titel nergens zijn tegengekomen en de combinatie in ieder geval niet frequent is gelooven wij toch

---

8) Wij wijzen ter vergelijking met de combinatie rakryān bawang ya(ḥ)yaḥ rakryān binihaji enz. op de oorkonde van Pĕrĕng (K. O. XXIII). Dr. Krom heeft bij de behandeling van het „rake walaing pu kumbhayoni puyut" het daarop volgende „sang ratu i halu pakwiannira i jangluran" buiten beschouwing gelaten, o.i. ten onrechte (Bijdr. 75 : 14—19). Het komt ons namelijk voor, dat wij ook hier een samenhang van twee personen hebben, verbonden door een woord, dat een familieverwantschap aanduidt: puyut. In den trant dus van het yaḥyaḥ van onze oorkonde.

Zulk puyut behoeft echter miet uitsluitend pitāmaha te beteekenen, doch kan, juist als het Sanskrit sapiṇḍa, zoowel in opklimmende als afdalende familieverwantschap een graad aanduiden. Buyut (puyut) = achterkleinkind, komt dan ook voor (V. d. T. IV : 1027), zoodat men hier kan vertalen „pu kumbhayoni, de achterkleinzoon (nakomeling) van den vorst van Halu". Het gebruik van sang kan de meening versterken dat wij hier met een bekend persoon te doen hebben, die nader omschreven wordt door het „pakwiannira i jangluran" Cohen Stuart geeft ook „pakdiannira"; wat de beteekenis hiervan is durven wij slechts gissen. Wij vermoeden dat jangluran een plaatsnaam zal zijn en pakdian afgeleid van kdi in een dergelijke beteekenis als waarin het ook in onze oorkonden voorkomt m.a.w. de plaats waar de kdi verbleef of woonde (vgl. pakaoeman). In dat geval zou het op mpu kumbhayoni kunnen slaan. Staat er inderdaad pakwian, dan verwijzen wij naar het „kakinya kwinya puyutnya" dat door ons op een nog onuitgegeven oorkonde werd aangetroffen. (Zie noot 6). Vgl. voor yahyah, yayah, nog pahpah en papah, gihgih en gigih enz.

dat bawang en watu bij elkaar behooren en als zoodanig een tegenhanger vormen van het bawang mapapan van O. J. O. XXXIV. Tot deze meening brengt ons een plaatsnaam uit de bekende oorkonde van 1216, door Dr. Brandes gedeeltelijk vertaald in zijn Pararaton-uitgave. Daar lezen wij (V. B. G. LXII : 95): „sḍĕng i sañjata çrī jayakatyĕng karĕngyan tĕka jasun wungkal": „toen het bekend werd dat er een leger van Zijne Majesteit Jaya katyĕng tot Jasun wungkal was gekomen . . . . " Dit Jasun wungkal beteekent echter hetzelfde als ons bawang watu: „steen-ui". Kunnen wij daarbij dan nog voegen den titel van een voornamen rakryān onder Erlangga: „rakryān jasun mapapan", geheeten pu rakti (?) (O. J. O. LVIII), in wiens titel wij het „mapapan" van O. J. O. XXXIV terugvinden, dan behoeven wij niet te aarzelen tusschen deze verschillende titels een verband aan te nemen. Waar wij dus aan den eenen kant vinden een bawang mapapan en een jasun mapapan, daar ligt het voor de hand in den plaatsnaam jasun wungkal (die met voorgevoegd rakryān als ambtstitel op de andere platen van den heer Blijdenstein voorkomt) een aanwijzing te zien dat ook het, volkomen hetzelfde beteekenende bwang watu, eens een titel was. En mapapan zal dan hier wel in tegenstelling staan tot watu (wungkal). Wij zullen moeten veronderstellen dat hier twee gedeelten van het gebied „bawang" zijn opgesomd: het bawang in de vlakte (mapapan) en het bawang in de bergen (wungkal). Hetzelfde geldt natuurlijk voor het identieke jasun. Want dat de titulatuur der rakryān's oorspronkelijk een geographische is geweest en dit minstens nog zeer lang is gebleven, daarvoor spreekt veel [9]). En niet

---

[9]) Wij zien verlangend een artikel tegemoet van Dr. F. D. K. Bosch, waarin deze de door hem verzamelde gegevens hieromtrent verwerkt heeft en wijzen hier nog slechts op den naam van het balisch districtshoofd Tjokorda Gde Raka Soekawati, den Poenggawa van Oeboed, waarin wij den oorspronkelijken vorm raka terugvinden. Naar de heer Soekawati ons mededeelde wordt in

het minst het telkens weerkeerend i of ri of ring nà het woord rakryān, welk i wij ook in den bijna gelijkwaardigen titel rake terugvinden [10]).

De overeenkomst tusschen bawang watu en jasun wungkal wordt te sterker als wij ons van de waarschijnlijke ligging rekenschap geven. Het bawang watu zou, naar de vindplaats van den steen te oordeelen, waarop van het vrijgebied sprake is (Soektji of Soetji), ten Noord-Oosten van den Pĕnanggoengan moeten gelegen hebben; althans een gedeelte ervan (het vrijgebied) was daar gelegen. Jasun wungkal nu wordt in de aangehaalde plaats in den Pararaton genoemd als plaats waar de troepen van Daha het eerst gesignaleerd werden en wel die troepen, welke om de Noord trokken. Deze troepen worden door die van Kṛtanagara eerst te Kḍung plut opgevangen. Het is duidelijk dat dit Jasun wungkal ook ten Noorden van den Pĕnanggoengan moet hebben gelegen; daar waar men, den Pĕnanggoengan ten N. omtrekkende, het rijk van Singasari binnenkomt. De marschroute van deze plaats naar Kḍung plut is ongeveer even lang als van Singasari naar Kḍung plut, zoodat de beide legers elkaar inderdaad daar ontmoet zullen hebben. De tegenstelling met Jasun mapapan zegt ons dan, dat wij dat Jasun wungkal niet in de vlakte zullen moeten zoeken, doch tegen de berghelling van den Pĕnanggoengan aan.

Doch keeren wij tot onze oorkonde terug.

Het „umari ta ya bawang watu" zal dus beteekenen, dat het geschonken vrijgebied aan de zeggingschap van „bawang" wordt onttrokken. Dit komt goed uit met wat wij nog in Ia : 4 lezen, waar gezegd wordt dat Cunggrang

---

Soekawati de naam gezien van het oord waarvandaan zijne voorouders oorspronkelijk stamden. Wat de landstreken (apanages?) voor den rakryān zijn geweest, waren de ambachten voor de samgats. Zie nog Huber in B. E. F. E. O. 1911 : 21.

[10]) Dr. Krom zegt in Bijdr. 75 : 17 dat rake hetzelfde is als rakryan en ziet dus de i in rake over het hoofd.

is „watak bawang", onderhoorig aan Bawang, en ter nadere specificatie: „atagan ing wahuta wungkal", ressorteerend onder den wahuta wungkal [11]). Niets is minder verwonderlijk dan dat het vrijgebied, dat benoodigd is om de bijzettingsplaats van een rakryān bawang te onderhouden, wordt afgenomen van het gebied waarover deze rakryān bawang tijdens diens leven zeggingskracht had.

Weten wij echter nog iets meer van dezen rakryān bawang, dan dat hij de vader zou zijn van Siṇḍok's hoofdvrouw? Het eerst vinden wij een bawang vermeld in 801, O. J. O. XII, waar gesproken wordt van: „rakarayān kagnap hino watu tihang bawang çirikan". In regel 5 worden de namen opgenoemd en hooren wij: „samgat bawang pu partha". Dienzelfden samgat bawang pu partha vinden wij in 803 en 804 terug. Alle drie de oorkonden zijn uitgevaardigd onder de regeering van çrī mahārāja rake kayu wangi çrī sajjanotsawatungga. Onder çrī mahārāja rakai hino çrī dakṣa vinden wij dan voor het eerst weer een bawang vermeld en wel in K. O. XVII, welke oorkonde omstreeks 840 moet zijn uitgevaardigd. Het heet daar: rakai bawang puttara en ook rakryān bawang puttara (pu uttara). [12])

In een oorkonde van den voorganger van Siṇḍok treffen wij dan den rakryān bawang weer aan, heetende hij hier dyaḥ sahasra. Wij lezen echter tevens dat deze

---

[11]) Het gebruik van wahuta voor wungkal (= watu) in tegenstelling tot rakryān voor Bawang zou er op kunnen duiden dat wungkal als gedeelte van Bawang een eigen, onder den rakryān staanden bestuurder had. Dus een rakryān Bawang en twee wahuta's, n.l. wungkal (watu) en mapapan (?). Daaronder zouden dan op de nog gebruikelijke wijze minder hooge functionarissen volgen als hoofd van kleinere afdeelingen en ten slotte van desa's en kampongs (in de volgorde van Ib. 4 ?).

[12]) Op de door Dr. Van Stein Callenfels onlangs gelezen achterzijde van den steen van Soekaboemi komt een pamgat bawang voor; echter wordt geen naam opgegeven.

oorkonde een stichting bevat, welke is een anugraha rakryān mapatih *muang* rakryān bawang. (O. J. O. XXXIVb : 15). En deze mapatih wordt in regel b 12 vollediger genoemd: rakryān mahāmantri rakryān mapatiḥ çrī içānawikrama mpu Sinḍok! De rakryān bawang blijkt dus, gezien deze combinatie, hier een hooge positie in het staatsbestuur te bekleeden. De oorkonde is door Dr. Krom in T. B. G. LV : 594 gedateerd tusschen 846 en 851.

Op een oorkonde van Sinḍok als koning treffen wij denzelfden naam aan: O. J. O. XXXVII regel b 1 geeft: „dyaḥ sahasra". Het is echter niet zeker, dat hier de rakryān bawang bedoeld is. Deze oorkonde is van 851 Çaka Çrawaṇa. De oorkonde nu, die het onderwerp van ons onderzoek uitmaakt en waarin dus eveneens van een rakryān bawang sprake is, is uitgevaardigd in 851 Asuji. In de oorkonden van Sinḍok, die nà dezen datum zijn uitgevaardigd, komt geen rakryān bawang dyaḥ sahasra meer voor. Wel komt er voor een pu sahasra, doch in een positie die een veel hoogere is. In O. J. O. XLVI en XLVII (resp. 857 en 859) is deze titularis rakai hino [13]), in O. J. O. XLVIII, LI (865 en 866) en in K. O. XXII (861) rakai halu (in de laatste rakryān mapatih i halu). Ook vinden wij dezen pu sahasra op de oorkonde O. J. O. XLII uit 851 Jyeṣṭa, doch Dr. Krom toonde reeds aan dat dit jaartal foutief moet zijn en de oorkonde tusschen 859 en 865 moet zijn uitgevaardigd. Wellicht is het jaartal niet 851 doch 861 geweest. Een (rakryān) i bawang treffen wij dan weer eerst in 859 aan (O. J. O. XLVII), die wordt genoemd „ḍangacāryya

[13]) Dr. Krom zegt in T. B. G. LV : 593 „in 859 wordt hij vermeld als mapinghai kāliḥ rake hino" en doet aldus voorkomen dat er twee rake hino zouden geweest zijn, welke dubbele functie door pu Sahasra is waargenomen, tenzij wij zouden moeten aannemen dat aan den schrijver de beteekenis van kāliḥ ontgaan is. Er staat echter „rakryān mapinghai kāliḥ rake hino pu sahasra rake wka pu baliçwara" (O. J. O. XLVI : 3, 4, XLVII : 5, 6).

naka". Het „rakryān bawang"-schap is dus intusschen door een andere persoon vervuld.

Welke van al deze titularissen komt nu in aanmerking voor onze oorkonde, waarin juist geen eigennaam is genoemd?

Al te gemakkelijk wordt ons de keuze niet gemaakt. Want, als wij aannemen dat Sahasra een persoonsnaam is (wat Dr. Krom veronderstelt), dan doet zich het feit voor, dat zoowel voor als na onze oorkonde, waarop van een gestorven rakryān bawang sprake is, dezelfde persoon deze functie vervult. Wel heet deze in de jaren vòòr onze oorkonde dyaḥ sahasra en in de jaren er nà pu sahasra, doch iets dergelijks doet zich ook voor met b.v. den rakryān wka dyaḥ balyang, die later pu balyang heet (O. J. O. XXXIV, XXXVII, XXXVIII, XLIII, XLVII). Het is dus vrijwel zeker dat dyaḥ sahasra en pu sahasra dezelfde persoon zijn. De rakryān bawang, wiens naam ons bekend is van voor dat dyaḥ sahasra gevonden wordt, is uttara, pareerend op een oorkonde van Dakṣa (K. O. XVII). De oorkonde draagt geen jaartal. Op een andere oorkonde van Dakṣa, van 837, fungeert pu uttara als rakryān gurunwangi. Het is helaas niet uit te maken welke van deze beide oorkonden de oudste is. Wij weten dus niet of pu uttara overleden is als rakryān bawang of als rakryān gurunwangi. In het laatste geval kan hij lastig bedoeld zijn met het „rakryān bawang" van onze oorkonde. Aangezien in deze zaak geen zekerheid is te verkrijgen, doen wij het beste met de vraag, welke naam de vader van Siṇḍok's vrouw gedragen heeft onbeantwoord te laten. Er is slechts eenige waarschijnlijkheid dat deze pūttara zou geluid hebben.

Mocht diens ambt na zijn dood door een zoon of familielid zijn waargenomen en mocht dit dyaḥ sahasra zijn, dan is er niets bevreemdends in diens vergaande promotie. Reeds tijdens het mahāmantri-schap van Siṇḍok treedt hij tesamen met dezen op en in de latere

regeeringsjaren wordt hij zelfs rake halu [14]). Zoodoende kan hij het zijn, wiens gebied de sīma afstaat, benoodigd voor het onderhoud der grafbadplaats van den ambtsvoorganger, al of niet zijn vader. Wel heet hij op de oorkonde O. J. O. XXXIV rakryān bawang mapapan en niet bawang watu, doch het is niet uit te maken in hoeverre deze beide functies in dezelfde persoon vereenigd waren of niet. En zoo is het zeer goed mogelijk, dat een rakryān bawang, die in de eene oorkonde in zijn kwaliteit van r.b. mapapan optreedt, in de andere als r.b. watu voorkomt. Genoemde oorkonde is gevonden in Blota, welke plaats inderdaad in de vlakte ligt. Hetgeen in verband met de vindplaats der oorkonde, waarin van b. watu sprake is, voor de juistheid van onze opvatting aangaande watu en mapapan zou kunnen pleiten [15]).

Bezien we de oorkonde verder dan valt het op, dat telkens in de verschillende „alineas" of paragrafen van

---

14) De promotie tot rake hino moet waarschijnlijk vóór of in 852 Ç. hebben plaatsgevonden, aangezien vóór dat jaar de titel van rake hino door Siṇḍok zelf wordt gedragen. Plotseling houdt dit op (O. J. O. XLIII 852 Ç). Slechts daar, waar pu sahasra als rake halu fungeert draagt Siṇḍok weer den titel rake hino (O. J. O. XLVIII, 865 Ç, LI, 866 Ç, K. O. XXII. 861 Ç.). Als terminus ante quem voor deze promotie kunnen wij met zekerheid 857, met groote waarschijnlijkheid 852 aannemen. De terminus a quo ligt na 851 asuji, in welke maand Siṇḍok nog heet rake hino. Een en ander pleit voor de samenhang tusschen deze promotie en het gebeuren op onze oorkonde. Daarenboven is de promotie opvallend als men haar met die der andere functionarissen vergelijkt.

15) Na het afsluiten van den tekst ontving de Oudheidkundige Dienst van den heer Muhlenfeld een koperen plaat met het begin van een Siṇḍok-oorkonde, gedateerd 855 Çaka. Op deze plaat vinden wij pu Sahasra terug en wel als rake halu. Intusschen bereidt die oorkonde ons nieuwe moeilijkheden, juist daar pu Sahasra hier de functie van rake halu vervult en daardoor de dateering weer in de war brengt (zie noot 14). Is ook deze oorkonde foutief gedateerd? De kans hierop is niet uitgesloten daar het zeer late schrift ons vertelt met een copie te doen te hebben.

het stuk twee zaken genoemd worden, die in dezelfde volgorde terugkeeren. De eerste is de dharmmāçrama (patapān) en de tweede de prāsāda silunglung. Er is verderop (I b, regel 1) echter nog sprake van een anderen prāsāda en wel de prāsāda, waarin de bhaṭāra verblijft, die vereerd moet worden op kosten van een sīma. Dit is dus de bhaṭāra i pāwitra, aangezien aldus de naam luidt van dezen āçrama (vgl. ook het: „bhaṭāra ri pāwitra" van Ib : 2|3 en IIa : 6). Doch in Ib : 1 wordt gesproken van „bhaṭāra (ri prāsāda ri patapān) ri tīrtha" hoewel klaarblijkelijk hiermede geen andere bhaṭāra gemeend is. Wij vinden dus een „bhaṭāra i pāwitra" en een „bhaṭāra ri tīrtha" naast elkaar ter kenschetsing van dezelfde figuur [16]). Deze namen doen ons den blik richten naar enkele andere gegevens uit de oudjavaansche geschiedenis, waarin van tīrtha zoowel als van pāwitra sprake is.

Het laatste wordt vermeld in den Nāgarakṛtāgama 58 : 1 en 78 : 1. In het eerste vers wordt gezegd dat Hayam Wuruk van uit Cunggrang (zie het Cunggrang van onze oorkonde) een tocht onderneemt naar de hermitages „i pārçwa ning acala pawitra". In afwijking van wat Dr. Krom meent, willen wij hier lezen: „op de helling van den berg Pāwitra" en wel op grond van een plaats in den Tantu Panggĕlaran (uitg. Dr. Pigeaud p. 16) „ya ta ring Pawitra ngaranya mangke pucak sang hyang Mahāmeru kacaritanya nguni", waaruit ten duidelijkste blijkt dat de berg Pāwitra heette. Het gebied van de karṣyan, dat zich natuurlijk veel verder heeft uitgestrekt dan de gebouwen van den āçrama, wordt ook Pāwitra genoemd en omvatte waarschijnlijk de geheele zijde van den berg [17]). Pāwitra wordt ook

---

[16]) Zie V. d. T. IV : 221 „we ne pawitra" = patīrthan; pawitra satus = çatatīrtha.

[17]) De plaats waar de steen van onze oorkonde werd gevonden heet Soetji. Vgl. V. d. T. IV : 221 „pawitra = çutji. De uitgestrektheid van dergelijke kluizenarijen kan mogelijk de oorzaak zijn dat zoowel in dit Soetji als in den desanaam Bĕtra (Van

genoemd in de inscriptie op het rund Mus. Bat. 422a: „peling duk kili ri kayangan duk anungkul marang arga pawitra". Dr. Muusses vertaalt dit aldus: „ter herinnering aan het tijdstip waarop de kluizenares uit Kayangan haar vereering heeft betuigd aan de bergtop met de heilige badplaats" [18]). Wij zouden willen voorstellen in „pāwitra" een naam te zien en te vertalen „.... de bergtop Pāwitra." Zoodoende wordt aannemelijk, dat de heilige kluizenares bij Soekoeh thuishoorde, of „in de omgeving van de Lawoe" en dat zij een pelgrimstocht ondernam naar den Pĕnanggoengan, wat bij de klaarblijkelijke heiligheid van diens bergtop niet kan verwonderen. Zoo heeft dan de tempelbewaarder van Soekoeh geen pelgrimage van een vreemde naar Soekoeh, zooals Dr. Muusses meent, doch van een in de buurt thuishoorende kluizenares naar het bergheiligdom Pāwitra vereeuwigd [19]).

Stein Callenfels in O. V. 1916 : 85) de herinnering aan ons Pāwitra is bewaard gebleven. Vgl. ook het Çuci van Nāgarakṛt. 78 : 4. (Kan het daarbij genoemde Kiyal een verschrijving zijn van Kiḍal?). De naam Cunggrang leeft nog voort in Djoenggrang, de naam van een desa vlak bij Soetji (naar een opgave van den Oud-Regent van Madjakĕrta).

18) T. B. G. 1923 (LXII): 509, 510.

19) Dergelijke pelgrimages zullen ook in den ouden tijd wel soms boetedoening zijn geweest. In de paswara No. 1 bij Liefrinck, De Landsverordeningen van Balische vorsten op Lombok I : 36, vindt men vermeld dat, indien een priester zich niet gedraagt als met zijn ambt overeenkomt, hij voor den priester, die hem heeft opgeleid, en zijn mededsicipelen zal terechtstaan en bestraft worden met een boetedoening door tirtagamana, overeenkomstig het wetboek Dewagama. Het doel van onze non was eveneens een „tirtagamana" n.l. naar Pāwitra met zijn heilige pañcurans. In de paswara No. 2 wordt gesproken van dezelfde boetedoening, doch nu voor vrouwen (pag. 49) en wel een priesteres, die dingen verricht waartoe haar man de wijding nog niet ontvangen heeft. De straf komt meer voor (Liefrinck, Landsverordeningen inlandsche vorsten op Bali : 83). Vgl. ook nog het tīrthayātra in O. V. 1920 : 100 en Nāg. 19 : 2 : 4.

Het lijkt onwaarschijnlijk dat een tocht van de Kajangan (bij Tirtamaja?) naar Soekoeh op dergelijke wijze vereeuwigd zou zijn.

Helaas kan het Pamuatan, dat ook in de oorkonde genoemd wordt, niet op de kaarten gevonden worden. Wel ligt aan de westhelling van den Pĕnanggoengan een Pamotan, doch dit kan slecht bedoeld zijn. De naam komt op Java daarenboven zeer vaak voor.

Nog een andere bron echter vermeldt een tīrtha en wel de oorkonde Mus. Bat. 12. Daar wordt genoemd een stichting van bhaṭāra Guru saṅg lumāḥ ri tīrtha. Dr. Brandes en, in navolging daarvan, Dr. Krom, vatten dit tīrtha als eigennaam op. Waar wij nu noch in den Tantu, noch in den Pararaton, noch in den Nāgarakṛtāgama een Tīrtha vermeld vinden en, zoover wij weten, ook in geen oorkonde duidelijk uitkomt dat met tīrtha een plaatsnaam wordt bedoeld [20]), zouden wij geneigd zijn, op grond van het gebruik in onze oorkonde (waarbij Pāwitra eerder als eigennaam kan fungeeren en tīrtha als aanduiding dat er zich tevens een badplaats bevindt), het tīrtha van Bat. Mus. 12 te vertalen: „de (graf)badplaats". Daarbij is de naam weggelaten daar deze òf door iedereen gekend werd òf in de vergetelheid was geraakt. Er is dan eenige reden om te veronderstellen dat dit tīrtha op den Pāwitra (= Pĕnanggoengan) gelegen heeft. Wij kunnen dan echter ook niet met Dr. Krom meegaan en spreken van twee heiligdommen op deze zijde van den Pĕnanggoengan, waarvan het eene met het tīrtha van Bat. Mus. 12 samen zou vallen en het andere onder den naam Pāwitra in de nabijheid daarvan gezocht zou moeten worden. Als onze veronderstelling juist is, is het geen wonder dat Dr. Krom van dit Pāwitra geen overblijfselen kon vinden en genoegen nemen moest met een desanaam: Bĕtra. Tīrtha en Pāwitra zijn dan één d.w.z. te Pāwitra bevond zich, doch reeds in 851, een heilige

Voor een pelgrimage van den Lawoe naar den Pĕnanggoengan is dat echter iets anders.

[20]) In O. J. O. CXIV : 19 wordt genoemd een „sang hyang tīrtha i muṇḍĕr". Ook hier is dus tīrtha wel geen plaatsnaam.

(sang hyang) tīrtha (badplaats) met den bhaṭāra ri tīrtha (bhaṭāra i pāwitra). De wijze waarop tīrtha en Pāwitra in onze oorkonde gebruikt worden en die Dr. Krom tot een scheiding tusschen twee heiligdommen bracht, geeft ons het tegenovergestelde resultaat.

Of dit nauw samengaan van tīrtha en Pāwitra Dr. Krom's veronderstelling omtrent Erlangga's bijzettingsplaats en bijzetting als Bhaṭāra Guru ten goede komt, meenen wij te moeten betwijfelen. Weerlegd is zij natuurlijk daarmede geenszins [21]).

Wie kan met dezen bhaṭāra i Pāwitra gemeend zijn? Is het de siddha dewata, dus de overleden rakryān bawang? Deze laatste veronderstelling kunnen wij reeds dadelijk op grond van Ib 2, 3 laten vervallen. Immers, daar staat, dat na de onttrekking van het vrijgebied aan de macht van bawang watu, slechts de bhaṭāra i pāwitra muang sang hyang prāsāda silunglung sang dewata" zeggingschap hebben. Naast den bhaṭāra staat dus de prāsāda van den overleden rakryān bawang. Het kan misschien niet ondienstig zijn de voornaamste der in de oorkonden genoemde bhaṭāra's de revue te laten passeeren, teneinde te trachten onzen bhaṭāra in een van de door dezen gevormde categorieën onder te brengen.

Allereerst hebben wij dan de bhaṭāra's, die vereerd worden in gildentempels, op dezelfde wijze als dat op Bali nog geschiedt. O. J. O. XXXI (846 Çaka) noemt den „bhaṭāra i sang hyang prāsāda kabhaktyan ing sīma kajurugusalyan ing manañjung". Deze juru gusali vinden wij steeds op de oorkonden onder de bekende opsomming van ambachten terug; het zijn de smeden. Op Bali hebben deze eveneens een eigen heiligdom (kahjangan, poera) waarin zij een eigen godheid, den

---

21) T. B. G. LV : 596 vlg. T. B. G. LVI : 442 vlg. en „Inleiding" II : 43, 44. Het is ons niet duidelijk op welke gronden Dr. Krom den bhaṭāra Guru van Mus. Bat. D. 12 met dien van O. J. O. LXX indentificeert.

vergooden stamvader (dadia) vereeren. Zulk een pura heet dan poera dadia [22]).

Een dergelijke tempel zal wel bedoeld zijn met dien van den „bhaṭāra sang hyang prāsāda kabhaktyan i pangurumbigyan i kampak" van O. J. O. LII (volgens Brandes van vóór 850 Ç.).

Het in pangurumbigyan vervatte kurumbigi zal hetzelfde zijn als het kurumbhagi van K. O. I, dat voorkomt onder een opsomming van sadjenbenoodigdheden en wel speciaal onder de ijzeren gereedschappen. Het zal ook hetzelfde zijn als mal. كرمڤاڬي (bij V. d. Tuuk II:111 foutief كرمناڬ), kĕrĕmpagi, volgens V. d. Tuuk tag. kalumpagi, doch bij Von de Wall eveneens volgens V. d. Tuuk uit tamil kaloempagi. Een tamil kalumpagi is echter niet bekend en wij zouden willen veronderstellen dat het „tag" in het K. B. Wdb. de juiste meening van V. d. Tuuk weergeeft (zie ook Van Ronkel in T. B. G. XLV : 112, 118). Dit kĕrĕmpaki beteekent volgens Klinkert in het mĕn. zakmes. Wellicht hebben wij dus met messensmeden te doen.

Voorts enkele bhaṭāra's, die met een ambtsgebied of ambachtsheerlijkheid in verband staan. Zoo de „bhaṭāra i prāsāda i sugih manek" van O. J. O. XXX (837 Ç), welk sugih manek ambtsgebied is (rakryān i sugih manek) [23]). Dan de „bhaṭāra i sang hyang prāsāda kabhaktyan i dharmma samgat pu añjuk laḍang" (çrī jayāmṛta) van O. J. O. XLVI (857 Ç) (vgl. „s.h. prāsāda rake wka pu tunggal i lmah i supit" van K. O. XII, welk supit ook in K. O. XI van 800 Ç wordt genoemd). Voorts een „bhaṭāra i dharmma rake halu i

---

[22]) De Kat Angelino in T. B. G. LX : 207 vlg. LXI : 370 vlg. Zie ook nog Schrieke in T. B. G. LIX : 155, 156.

[23]) Staat dit sugih manek op eenigerlei wijze in verband met het sugih manek bij V. d. Tuuk III : 372 en IV : 503 „naam van een feest ter eere der goden, 5 dagen voor Galungan heeft 't njugi manek bali plaats, een dag vroeger 't njugi manek djawa, welk laatste meer door de brahm. wordt gevierd"?

ramwi ing pastika" van K. O. XV (804 Ç). Dit pastika is uit de oudere oorkonden overbekend [24]). (Bij V. d. Tuuk IV : 211 vinden wij de notitie: meru pastika, verblijfplaats van sang hyang parameṣṭi (Çiwa). Het schijnt een minstens even beroemde plaats geweest te zijn als ons Pāwitra.) Dan een „bhaṭāra ring raja" O. J. O. XXIII (823 Ç), welke niets met een koning te maken heeft, doch evenals de vorige een plaatselijke godheid zal zijn. Vgl. „rāma ni raja" in O. J. O. CIII.

Verder een „bhaṭāra ing mangkuçeçwara" (O. J. O. XXVII, 830 Ç.), een „bhaṭāra i glam kabikuan i gilikan" (O. J. O. CII en CIII), een „bhaṭāra i salingsingan" (K. O. X. vgl. O. J. O. XI en V. d. Tuuk III : 273) en een „bhaṭāra ring barāhāçrama ing sārajū" (K. O. XVIII, 746 Ç). De nu volgende bhaṭāra's geven weer aanleiding tot een verwijzing naar andere gegevens. Ten eerste de „bhaṭāra mangadhiṣṭhāna i hĕmad i pangawān" van O. J. O. XXXVIII (851 Ç). Wij wijzen op het pangawān uit den Tantu Panggĕlaran, waarvan Dr. Pigeaud veronderstelde dat de daar genoemde godheid een heiligdom zou bezitten [25]). Inderdaad is er in de oorkonde sprake van een „mahāprāsāda hĕmad mangasĕa i sang hyang kahyangan i pangawān" (regel 5). Te vergelijken is nog K. O. XXX : 4, 5 : „bhaṭāra hyang pangawān". De steen van O. J. O. XXXVIII is afkomstig van Singasari, wat misschien voor de ligging van dit Pangawān niet ondienstig is te weten [26]).

Dan nog een „bhaṭāra i sang hyang prāsāda kabhaktyan i siddhayoga" (O. J. O. LI, 866 Ç.), wat ons eveneens naar den Tantu verwijst [27]). Daarnaast zien wij twee bhaṭāra's, waarvan het karakter van plaatsgod kan worden gespecificeerd door dat van berggod. Zoo de

---

[24]) O. J. O. VII, XII, XVI, XVIII, K. O. XIII, XIV, XX.

[25]) Pigeaud, Tantu Panggĕlaran: 96, 253—254. Zie echter ook Kern V. G. VI : 307.

[26]) Vgl. nog bhaṭāra i çāla (i hĕmad) O. J. O. XLIII, 852 Ç.

[27]) Pigeaud o.c. 222, 248.

„bhaṭāra i walandit" van O. J. O. XXXIX (851 Ç.) [28]). Dan de „bhaṭāra i palah atĕhĕr mapratiṣṭhā ri linggopala" van O. J. O. LXXIV (1119 Ç.), welke berggod later blijkens de Nāgarakṛtāgama met Çiwa is geidentificeerd [29]); een lot dat waarschijnlijk alle zulke oudinheemsche figuren zullen hebben ondergaan.

Ten slotte nog een raadselachtige vrouwelijke godheid: „bhaṭārī i heng i jro" (O. J. O. XXXV, onder Dakṣa uitgevaardigd), een godin „buiten en binnen" (?) [30]).

Het is duidelijk genoeg dat de „bhaṭāra i Pāwitra" van onze oorkonde thuishoort in één categorie met de beide berg-bhaṭāra's i walaṇḍit en i palah. Misschien behoort hier eveneens bij de „bhaṭāra i pangawān". Zeker de „bhaṭāra i ḍhyang", waarvan het godenbeeld onlangs is gevonden [31]). Deze bhaṭāra i ḍhyang zou

---

[28]) Pigeaud o.c. 103, 258.

[29]) Nāgarakṛt. 17 : 5; 51 : 2, 78 : 2.

[30]) Wij vestigen er de aandacht op dat het grootste gedeelte der oorkonden, waarin van deze en dergelijke bhaṭāra's sprake is, gedateerd wordt voor of tijdens Siṇḍok.

[31]) Zie T. B. G. LXIV: 334. Het beeld was geborgen staande onder een omgekeerden djoen (pot), op welks hals de inscriptie „gawayan bhaṭāra i Ḍhyang dyun pirak brat ka 4 rambut nya lĕpas." (In T. B. G. LXIV: 334, waar over deze vondst nader, moet bovenstaande volgorde der woorden gelezen worden). Deze inscriptie wordt ter plaatse vertaald met: „Vervaardigd een beeld van den bhaṭāra van den Diëng en een zilveren djoen, zwaar 4 kati. Deze heilige plek is vrijgebied". Het laatste lijkt ons niet geheel en al voor twijfel gevrijwaard en de vertaling van rambut zoowel als van lĕpas biedt eenige moeilijkheden. Wij wijzen daarom op het voorkomen van rambut, waarbij niet in de eerste plaats aan „haar" gedacht kan worden, elders.

In een oude oorkonde van het begin der 9e Çaka-eeuw (K. O. X : 1, 2) lezen wij: „tatkāla sang pangaruhan pu tjakra mamuat gawai warang bang mas tunggal brat sanggappan kati rambutnya udi (dadi?) payung pirak mawangku maḍaṇḍa mapunjtjak mas tunggal brat sanggappan kati masnya udi (dadi?) tigang kati puṇya çrī mahārāja rakai kayu wangi i

misschien bhaṭāra Jagatpramāṇa kunnen zijn, waarvan in den Tantu gezegd wordt dat hij met bhaṭārī parameçwarī op den Dihyang yoga verrichtte (Pigeaud, Tantu: 129). Een nader onderzoek zal nog moeten uitmaken of deze figuur in een der oorkonden is terug te vinden. En het zou tenslotte niet zoo ongerijmd zijn als wij ons moeten voorstellen dat de „bhaṭāra i Pāwitra" eveneens in een dergelijk kostbaar beeld in den „prāsāda ri patapān ri tīrtha" de pūjā ontving „tiga pratimāsa" en de „caru pratidīna", zooals de oorkonde vertelt.

---

bhaṭāra i salingsingan". (Terloops: vgl. het salingsingan van O. J. O. XI, welke oorkonde gevonden werd tusschen de tjaṇḍi's Asoe en Loemboeng en het salingsingan = een soort geestelijken, uit het Ṛṣiçāsana).

In bovengeciteerde zinsnede, waarin eveneens van rambut gesproken wordt in verband met edel metaal, komt echter menig woord voor, ten opzichte waarvan de woordenboeken het gebruikelijke stilzwijgen bewaren. Toch zullen wij trachten zooveel mogelijk hunne beteekenis te benaderen. Allereerst moeten wij opmerken dat in deze oorkonde, in afwijking van de gewoonte, de telwoorden niet door cijfers zijn uitgedrukt. Het jaartal is dan ook duāmwilan atus alih, dus 800 (dua, ambil) en 2 (alih, voor rwa). Op dezelfde wijze staat tunggal voor 1. Wij stellen nu voor in het tweemaal voorkomende sanggappan een woord voor 9 te zien. Vgl. jav. gap, gapgapan, happig, gretig, gulzig, anggĕp (overdr.) aannemen; soend. gap, (wrkwl. tusschenw. voor) „grijpen met den bek" enz.

Pangaruhan moet ongetwijfeld een ambacht beteekenen en hoogstwaarschijnlijk wel een smidsambacht. Het woord komt in de opsomming bij V. d. T. onder rājawidhi voor. Wat de juiste werkzaamheden van den man zijn, moge uit plaatsen als deze helder worden. Wij kunnen hem in beide oorkonden uit het Singasarische terugvinden, terwijl elders ook een samgat pangaruhan door ons werd aangetroffen (zie O. V. 1925).

Udi zal misschien samenhangen met jav. en mal. oedji, mad. oddi, „beproeven" en „masnya udi" misschien beteekenen „goud van den toetssteen" dus „getoetst goud" (Cohen Stuart laat ook nog gelegenheid voor de lezing „dadi". Wij lezen op het facsimile echter udī).

Zoodat wij het tweede gedeelte kunnen vertalen met: „een zilveren zonnescherm met ring (de ring, die dient om de pajoeng in gesloten toestand te houden), stok en punt van goud, wegende

Met dit al is onze oorkonde dus niet de stichtingsoorkonde van het heiligdom op den Pāwitra; hoogstens die van den prāsāda silunglung in dit heiligdom, opgericht voor den overleden hofgroote. De oorkonde verschaft er slechts nieuwe inkomsten aan, welke inkomsten vloeien uit de sīma van Cunggrang. Zij komen zoowel den prāsāda van den overledene als den bhaṭāra ten goede.

---

9 kati, het getoetste goud waarvan 3 kati (weegt), een gift van Z. M. den Grootkoning Rake Kayu Wangi aan den Bhaṭāra van Salingsingan." (Vgl. voor puṇya, zooals het op Bali gebezigd werd, Liefrinck, Landsverorden. Bal. vorsten op Lombok I : 59) Het eerste gedeelte blijft echter moeilijkheden bieden. Wij konden niet te weten komen wat met warang bang gemeend is en dus ook niet wat hier onder rambut moet verstaan worden (vgl. mpu waluh bang en mpu warang uit den Tantu). Ziehier wat ervan vertaald kan worden: „De pangaruhan pu Cakra bracht (als) werkstukken (n.l. speciaal met de bedoeling als wijgeschenk te dienen. Zie Krom Inleiding I : 283) één warang bang van goud, zwaar 9 kati (en) waarvan de rambut getoetst (?) was". Intusschen behoeft dit rambut niet hetzelfde te zijn als dat van „rambutnya udi" en kan het hier ook beteekenen „haar", zoodat het geheel, „rambutnya lĕpas", op het in den djoen aangetroffen gouden beeld kan slaan, dat inderdaad loshangend haar heeft. Wel beteekent lĕpas eerder los in den zin van „los van" „vrij van", doch het maleische spraakgebruik kent رمبت ترڤس wel degelijk in den zin van „loshangend haar".

Ook met het eerste gedeelte van de vertaling kunnen wij ons niet geheel vereenigen. Van een „beeld" wordt naar onze meening niet gesproken en wij zouden als volgt willen vertalen: „(Dit is) een werkstuk (voor) den bhaṭāra van den Diëng: een djoen van zilver, 4 kati zwaar, (en) waarvan de rambut (?) los is".

Transscriptie.

Koperplaat.		O. J. O. XLI [32]).	
		3	... maṇīyaça ... [33])
Ia. 1	-swasti çaka warṣātītha 851 asujimāsa tithi dwadaçi çuklapakṣa. tung. pa. çu. wara. satabhisanakṣatra. baruṇadewa-	4	... warṣātīta 851 asujimāsa ... ... pakṣa tu [34]) pa çu ... ... tra ba ...
2	tā. gaṇḍayoga. irika diwasa ni ajña çrī mahārāja rake hino mpu siṇḍok. çrī içana wikrama dhammotungga.	5	... wasa ni ajñā çrī mahārāja rake hino pu siṇḍok çrī īçāna wikrama dharmmottungga umingsor ...
3	umingsor i samgat momahumaḥ kaliḥ. mpu padmā. samgat anggĕhan. mpu kuṇḍala. kumonakĕn ikanang wa-	6	... han pu kuṇḍala kumonakan ikanang wanua i cunggrang watak *basi* [35]) atagan ni [36]) wahuta *wungkal* ...
4	nua i cugrang. watĕk bawang atagan ing wahuta wungkal. gawai ku 2. anggahan. mā su 15. kaṭik prāṇa susukan sīma.	7	... susukan sīma apa

[32]) Hiaten worden aangegeven door drie stippen.

[33]) Wij lezen op regel 1 nog: ... dy ... en op regel 2: ... māla ... Aanvullingen op Brandes' lezing zullen wij hieronder laten volgen.

[34]) Wij lezen op de abklatsch No. 29|30: tung

[35]) bawang

[36]) i

5 arpaṇakna ri sang hyang darmmaçrama patapan i pawitra. muang i sang hyang prāsāda silunglung sang siddha dewata rakryan bawa yaḥ	... kna [37]) ri sang hyang dharmmāçrama ing pā*witra* muang i sang hyang prāsāda silunglung sang siddha dewata rakryān ...
6 yaḥ rakryan binihaji çri parameçwari dyaḥ kĕbi. pakṇan yan sinusuk punpunana sang hyang dharmmapatapan. muang sang hyang prāsāda	8 ... ki *ba* [38]) saknanyan sinusuk an [39]) ... ... sang hyang dharmma ... ... muang sang hyang prāsāda silunglung sang dewata umi ...
7 silunglung sang dewata. umyapara a i sang hyang darmmapatapan nguniweḥ sang hyang prāsāda. muang amahayua sang hyang tirtha pañcuran i pa-	9 *bh*u nguniweḥ sang hyang [40]) muang umahayua sang hyang tīrtha pañcuran ing pāwitra wwaya ta sawaḥ pakarungan elū 2 ... [41]).

---

[37]) arpanakna

[38]) -ḥ kĕbi

[39]) punpunnana

[40]) Door Brandes is het volgende „prāsāda" overgeslagen.

[41]) ulū (2) kasungkan i pamuatan. De oorkonde op koper heeft hier veel meer dan die op steen, te oordeelen althans naar de beschikbare ruimte, daar de steen ter plaatse vrijwel onleesbaar is. Kan dit een „emendatie" geweest zijn, die tot de herziening aanleiding gaf en, om er sanctie aan te verleenen, op naam van Siṇḍok werd gelaten?

8 witra. wwaya ta sawaḥ pakarungan i pamuatan. suku 2. kasungkan. ku 2 kaṭik prāṇa ku 2. anugraha pāduka çrī mahārā

9 ja. i rakryan parameçwarī. len sangkai punpunan sang hyang darmmapātapan i pawitra milua kagarbha susukĕn sīma. sangkanā

Ib. 1 ni haya bhyayā ri kapujān. bhaṭāra ri prāsāda ri pātapan ri tirtha. angkĕka tiga pratimāsa. muang sangkana ning caru pratidina.

2 mangkana wiçeṣa prayojana çrī mahāraja ikanang banua i cugrang matangnyan sinusuk. umari taya bawang watu. bha

3 ṭāra i pawitra pramāṇa muang sang hyang prāsāda si-

10 ... umilua ataḥ ikākagarga [42]) susukan sīma sangkāna ni āya byaya ri kapūjān bhaṭāra ring prasāda ri patapān ri tīrtha sangkāni [43]) ...

11 ... sangkāna [44]) ni waḥ pratidīna mangkana [45]) wiraça [46]) prayojana çrī mahārāja irikanang wanua i cunggrang matangyan sinusuk umari ... [47])

12 sang hyang prāsāda si-

[42]) ikākagarbha Brandes leest ook: ikākabharbha.
[43]) angka ni
[44]) muang sangkāna
[45]) mangkanang
[46]) wiçeṣa
[47]) bawa(ng) watu

lunglung sang dewata. prama iriya. tangkolahulaha de sang anāgata	lunglung sang dewata pramāṇa iriya tan kolahulahana d(e) sang anāgata prabhu tkā ri dlāha ning dlāha knohanya swatantra tan parabyapārān dening patiḥ
4 prabhu. tka ri dlaha ning dlaha swatantra tan parabyapara dening patiḥ wahuta rāma. nayaka pratyaya. pangurang. tan katamana dening sa	13 wahuta *rāma* nāyaka partaya pangurang tan katamāna deni saprakāra ning mangilala drabya haji ring dangū miçra paramiçra wuluwulu ...
5 prakāra ri mangilala dṛwya haji ri dangu· miçra paramiçra. wuluwulu prakāra. paḍĕm. paranakan. limus galuḥ. ta	
6 ji. batu tajöm. sukun. halu warak. manimpiki. piningle. katanggaran. tapa hāji. air haji. malandang. lca lĕbalĕ	14 ... pangaruhan taji watu tajĕm sukun halu warak manimpiki pininglai katanggaran tapa haji air haji ma ...
7 b. kalangkang. kukap. tangkil. tṛpan. salyut. tuha dagang. tuha gusali. tuha uñjĕman. tuhā nāmbi. mangru	15 ...tṛpan saluit tuha dagang tuha gusali tuhan huñjaman mangrumbe mangguñje manghuri ...
8 mbe. mangguñjo. manghuri. watu walang· paṇikan. maniga. sikpan. rumban. tambangan.	16 ... sikpan ...

tangkil. wilang wanu	tangkĕs wilang wanua
9 a. wijikawaḥ. tuha juḍi. juru jalir. miçra hino. wli hapu. wli wadung. wli	wiji kawaḥ tuhan juḍi juru jalir miçra hino wli hapū wli wadung ...
tāmbang. wli pañjut. wli harĕng. pangurang.	17 ... urutan dampulan tpung kawung sungsung pangurang pasukalas pulang [48]) paḍi ...
IIa. 1 pasukalas. pulung paḍa panrangan. sipat bilut. panginangin.	
panusuḥ. skar tahun. pamawaçya.	18 ... hopan panrāngan panusuh ...
2 kḍi walyan. widumangidung sambal. sumbul. hulun haji. pamṛsi. watĕk i jro ityewamadi. sahananing.	... pamāwaçya kḍi walyan widu mangidung sa ... ... hulun haji pamṛṣi ...
3 mangilala dṛwya haji. tan tamā ikanang banua i canggrang. kewāla sang hyang dharmma pātapan ri pawitra. muang	19 ... ni sahananing mangilala drabya haji tan tamā rikanang sīma wanua ri cunggrang kewala (sang hyang dharmmā) çrama patapān ...
4 sang hyang prāsāda silunglung rakrya dewata ataḥ paranan ika kabeḥ. saprakāra ni sukaduḥkanya. dĕṇḍakudaṇḍa. ma	20 ... (rakryā)n dewata ataḥ parāna nikā kabeḥ samangkana saprakāra ni sukhaduḥkhanya daṇḍakuḍaṇḍa bhaṇḍihalādi ...

48) pulung

5 ṇḍi halādi. mayang
tanpa wwaḥ. waluḥ
rumambat. ri natar.
wipati wangke ka-
bunan. raḥ kasa-
wur. idu kasi
6 rat. amijilakĕn wu-
ryya ni kikir. mang-
luputakĕn amuk.
amupang. asthaca-
pala wakcapala.
bhaṭāra ri pawi
7 tra muang sang
hyang prāsāda.
ataḥ prāmaṇa irika.
kunang ikang mi-
çra. mañĕmbul. ma-
ñawring. manglaka.
mangapus. ma
8 ngapus. mangubar.
matarub. mang-
dyun. manggula.
manghapu. mang-
harĕng manulang
wungkuḍu. magawe
rungki. magawe
9 payung wlu. maka-
jang. makala ma-
nuk. makala kalā.
magawe kisi. mang-
anamanām. ma-
nāmbi mamĕsaṇ-
ḍung manuk.
IIb. 1 tribhagan drwya
hajinya. saduman
mare bhaṭāra. sadu-
man mare sanga-
kmitan sima. sadu-

... wipati wangkai
kabunan rāḥ kasawar
hidu kasirat mamtua-
kan wuryaningkikir
mangluputakan mamuk
mamumpang ...

22 ... bhaṭāra ring pata-
pān muang sang hyang
prāsāda ataḥ pramāṇa
i ...

... mañambula maña-
wring manglākha man-
gapus ...

23 ... mangdyūn manggu-
la manghapū mangha-
rĕng ma ...

24 ... manganamanamma-
na ...
... manahab ...
... kapua ya ...

25 ... i bhaṭāra sadūman
i sang makmit sīma
sadūman ...

man mara i sang ma
2 ngilala dṛwya haji. muang ikanang masambyawahara. hanangkāna. hiningananan. anung tan kaknana de sang mangilala
3 dṛwya haji. tlung tuha ring sasāmbyawahara. i sīma. sa sīma. yan pangulang kbo patang puluḥ kbonya. yan pangu
4 lang wdus wolung puluḥ. itik sawantayan. mapaḍati tlung tangkil. atitiḥ sakulit. acadar patang
5 pacadaran, parahu masunghaya tlu tan patunḍan. yapwan pinikul daganganya. kadyangganing abasana. asa
6 yang angawari. makacapuri. manguñjal kapas. wangkuḍu. wsi. tambaga. timaḥ. gangça. wuyaḥ. paḍit. lĕnga. gu
7 la. lawe bras. kasumū. saprakara dol. pinikul. kalima ban-

... mangilala drabya haji ma ...

tal. ri satuhan. pi-
kul pikulanya.
8 tlung tuhan ring
sasīma. samangka-
na kwehanya. tan
kaknana de sang
mingilala dṛwya
haji sing paranya
pradeça rakṣan.
nda
9 n makmitana mang-
ke lwiranya yap-
wan lwihakĕn.
manghingan iriya.
knana ika sakalĕ-
wiḥnya de sang ma-
kilala bhaṇḍa. sa

Indien wij in het hieronder volgende een poging wagen tot vertaling, moeten wij tevoren wijzen op de groote moeilijkheden die hen, die tot den inhoud der oudjavaansche oorkonden willen doordringen, zijn in den weg gelegd. Sinds Kern de resultaten van zijn bemoeienis met het Oudjavaansch der kakawins toepaste op eenige oorkonden en daarbij tot de ontdekking kwam, dat deze laatsten een in zoo menig opzicht afwijkende taal lieten kennen, die zeer vaak weerstand bood aan alle hardnekkige pogingen het geheim ervan te ontsluieren, is eigenlijk nimmer meer een ernstige poging in die richting gewaagd. Wel werd door Dr. Schrieke gewezen op het groote belang, dat dit voor de kennis van de geschiedenis van het adatrecht zou hebben en toonde hij dit met der daad aan, doch tot een vertaling of dieper gaande bewerking der stof kwam het daarbij, gezien het speciale doel van zijn onderzoek, niet (T.B.G. LVIII: 391 vlg. LIX: 122 vlg.). Men vergenoegde zich

overigens meestal met het uit de oorkonden lichten van enkele historische gegevens, die dienen moesten als bouwsteenen voor het nog immer wankele gebouw der oudjavaansche geschiedenis, doch de inwendige structuur, die dit gebouw de noodige en vereischte stevigheid moet verschaffen, mocht zich niet in de bijzondere aandacht der archaeologen, die het oude Java uitsluitend van den voor-indischen kant benaderden, verheugen. Wat daarvan toevallig bekend was, werd welkom geheeten, naar hetgeen nog verborgen bleef nimmer ijverig gezocht. Na den dood van Brandes, die in zijn groote talenkennis den sleutel had tot deze geheimenissen (welken sleutel hij helaas juist voor de oorkonden weinig gebruikte, althans ons van dit gebruik weinig liet profiteeren) is onze kennis op het punt van de maatschappelijke verhoudingen van het oude Java vrijwel onvermeerderd gebleven. En toch is het hoogst noodzakelijk dat zij vermeerderd wordt, voor welke vermeerdering juist de oorkonden zulk een schat van gegevens bevatten; het beeld van de oudjavaansche geschiedenis zal leeg blijven zoolang wij ons uitsluitend met den uiterlijken vorm bezig houden.

Met dit al is de voortzetting van Kerns werk in dezen een taak, die wij niet gaarne op ons zouden laden, temeer daar inmiddels zijn „school" voor een andere heeft plaatsgemaakt en naast den zuiver linguistischen kant van het vraagstuk vooral de ethnologische in een geheel ander licht is komen te staan. Hiermede geen rekening te houden moet zich noodwendig vroeg of laat wreken.

Intusschen is dit alles te behartigen reeds een levenstaak. Een vruchtbare studie moet *alle* oorkonden in een vergelijking betrekken en daaraan heeft men voorloopig reeds meer dan genoeg. Daarom is onze poging slechts bedoeld als een pleidooi voor de wenschelijkheid van een breed opgezet epigraphisch onderzoek om den „ban" te breken en nogmaals de aandacht van meer ter zake kundigen op dit hoogst belangrijk materiaal te vestigen. Misschien kan het dienen om er op voort te

bouwen en de grootste waarde zal gelegen zijn in de emendaties door meer bevoegden.

Na deze captatio benevolentiae gaan wij over tot de gedeeltelijke vertaling van onze oorkonde, want een adaequate vertaling te vinden voor alle titels en ambachtstermen, die er in voorkomen, is niet alleen onmogelijk doch ook niet wenschelijk. Eerst uit de vergelijking van *alle* oorkonden zal kunnen blijken wat de bezigheden zijn, die in deze titels hun uitdrukking vinden. Om intusschen de vertaling niet al te zeer door verwijzingen naar noten te veronduidelijken, zullen wij in den tekst in den vorm van aanteekeningen een en ander toelichten, voorzoover ons dit kan gelukken. Slechts waar deze het verband zouden verstoren zullen wij van noten gebruik moeten maken. De nummering is die van de betreffende koperen plaat. [49]).

Ia. 1. „Heil! Çakajaren voorbijgegaan: 851 [50]); maand: asuji; twaalfde dag van de lichte maandhelft [51]); (dag der zesdaagsche week [52]) Tunglai; (dag der vijfdaagsche week [53]) Pahing; (dag der zevendaagsche week) Çukrawāra (Vrijdag); maanhuis: Çatabhiṣaj [54]); Godheid: Baruna;

2. conjunctuur: Gaṇḍa [55]);

dit is het tijdstip van het bevel van Z. M. den Grootkoning Rake Hino Mpu Sinḍok, Çrī Içānawikramadharmmottungga,

[49]) Wij ontvingen bij de vertaling welkome wenken van Dr. Pigeaud, van wien verscheidene gissingen door ons dankbaar aanvaard werden.

[50]) = A. D. 929.

[51]) In de Oudjavaansch-Nederlandsche Woordenlijst van Dr. H. H. Juynboll op pag. 571 te verbeteren: lichte maandhelft.

[52]) Jav. paringkĕlan.

[53]) Jav. pasar.

[54]) De aanduiding van de stand van de planeet is hier weggelaten. Het maanhuis Çatabhiṣaj is het 22e of 24e.

[55]) De 10e conjunctuur (van maan en maanhuis).

3. afkomend tot de beide Samgat Mohahumah: (de Samgat Madaṇḍĕr [56]) Mpu Padmā en de Samgat Anggĕhan, Mpu Kuṇḍala;
gelastende
4. het landschap van Cunggrang, dat behoort tot Bawang en ressorteert onder den Wahuta Wungkal, 2 *kupang* [57]) bouw [58]) ter waarde [59]) van 15 *mā* [60]) *su*, met levende have [61]), als afgebakend vrijgebied

---

[56]) Op grond van de overige oorkonden van Siṇḍok is aan te nemen, dat hier „samgat madaṇḍĕr" is weggevallen. Zie voor deze beide samgat's noot 59.

[57]) Volgens Van der Tuuk is een kupang een honderdtal. Volgens Gericke is 1 koepang = 400. Elders wordt 10 opgegeven. Vgl. Kern. V. G. VII: 44 en de daar gegeven litteratuur.

[58]) *gawai*. Vgl. gawayan sawah van O. J. O. XII : 3, waar het een grondmaat moet zijn. Vgl. jav. gawe ning wong.

[59]) *anggahan*. Vgl. K. O. XXVI: 9, pagĕh; K. O. XX: 9, idem en elders. Vgl. ook pangguhan van O. J. O. XLV : 6 en voornamelijk pangajyan van O. J. O. XLVIII : 10 (elders hinajyan). Is dit de som, waarvoor de vorst het gebied kocht? (Zie Schrieke in T. B. G. LIX: 186). Het lijkt ons niet uitgesloten dat dit anggahan hetzelfde is als dat van samgat anggĕhan en op de speciale bezigheid van dezen ambtenaar zou wijzen. Aldus zou men het madaṇḍĕr misschien in verband kunnen brengen met dadar (vgl. V. d. T. II: 445). Het is toch opmerkelijk dat beide titels bijna steeds tesamen voorkomen op plaatsen als in onze oorkonde, waar het gaat om de uitgifte van de simagronden en de administratieve maatregelen, daaraan verbonden. Beide functionarissen heeten ook s. momahumah, dat men vrij zou kunnen opvatten als samgat „van de domeinen" of „van het Koninklijk Huis". De eene zou zich dan beziggehouden hebben speciaal met de financiën (anggĕhan), de andere met de uitgifte der gronden (madaṇḍĕr). Een en ander is echter niet meer dan een gissing.

[60]) Afkomstig van māṣa = 1/16 suwarṇa. Een suwarṇa = 1 tahil. Volgens Gericke en Roorda is 1 tahil = 1/16 kati. Volgens Veth, Java IV: 205: 1 kati = 16 tahil; 1 tahil = 2 real; 1 real = 4 soekoe; 1 soekoe = 6 wang.

[61]) *kaṭik prāṇa*. Vgl. aṭik: verbonden, samen met; bal. kaṭik, telg, scheut, twijg. Voor prāṇa vgl. haḍangan prāṇa in O. J. O.

5. aan te bieden aan den Heiligen Dharmmāçrama patapān van Pāwitra en den H. Prāsāda silunglung van wijlen Rakryān Bawang,
6. den vader van Rakryān de Koningsvrouw Çrī Parameçwarī Dyaḥ Kĕbi.

Oogmerk van de afbakening is, dat het behoore tot den H. Dharmmapatapān en den H. Prāsāda

7. silunglung van den overledene; dat (de ingezetenen) werken voor den H. Dharmmapatapān en den H. Prāsāda en dat (zij) verzorgen de H. Bronwellen van Pāwitra.
8. Er is echter een *sawah pakarungan* [62]).... bergopwaarts(?) van Pamuatan, met levende have [63]), een gunstbewijs van Z. M. den Grootkoning
9. aan Rakryān Parameçwarī. Deze moet buiten het overige bezit van den H. Dharmmapatapān van Pāwitra mede onder het af te bakenen vrijgebied opgenomen worden.

XXVI : 20 waar prāṇa staat als hulptelwoord voor levende wezens, evenals in XXVII b : 4. Zie voorts kĕbo prāṇa in K. O. XXX : 10 : 8 en O. J. O. XLIX : 4 b. Vergl. nog sawah kakaṭikan in O. J. O. XLVI, XLVII.

[62]) Wat met *pakarungan* bedoeld wordt is onduidelijk. Karung komt in de oorkonden steeds in de beteekenis van zwijn voor. Misschien moeten wij denken aan jav. ngaroeng : aan weerszijden vasthouden, zoodat het zou kunnen slaan op de ligging van de sawah: een enclave? Pakarangan en pakurungan zouden een zin geven kunnen, staan er echter zeer beslist niet.

[63]) Op den steen lezen wij: sawaḥ pakarungan ulū (2) kasungkan i Pamuatan.... Hierna ontbreekt een groot stuk. Wat ulū (of, volgens Brandes elū) voor een maat is, ontgaat ons. Dat het een maat of waarde-aanduiding moet zijn, volgt uit het er achter staande getal. Kasungkan zouden wij met sĕngka in verband willen brengen.

De lezing van de oorkonde op koper is evenmin overduidelijk en geeft nog minder zin. Het gebruikte suku zou een waarde-aanduiding kunnen zijn. De twee volgende ku 2 zijn schijnbaar overbodig. Kaṭik prāṇa staat niet meer op den steen te lezen, kan er echter gestaan hebben, daar hier een groot hiaat is.

Daaruit

Ib. 1. worden de kosten [64]) bestreden van de vereering van den Bhaṭāra van den Prāsāda van den Patapān van de (H.) Badplaats: telkens drie (keer) in de maand, en ook (worden daaruit bestreden de kosten der) dagelijksche offers [65]).

2. Zoodanig zijn de hooge beschikkingen van Z. M. den Grootkoning over het landschap van Cunggrang. Tengevolge van het feit dat het wordt afgebakend (tot een vrijgebied) houdt (de macht van) Bawang Watu op.

3. De Bhaṭāra van Pāwitra en de heilige Prāsāda silunglung van den overledene hebben de macht er over [66]). Geen der nog komende vorsten mag er over beschikken;

4. tot in eeuwigheid is het gewisselijk onafhankelijk.

Geen *patih*, *wahuta*, *rāma*, *nāyaka*, *pratyaya* [67]) of *pangurang* [68]) mag er zich mede be-

---

[64]) Sanskr. āyavyaya, inkomsten en uitgaven.

[65]) Op den steen: waḥ. Wat weinig goeden zin geeft. Het caru van de koperplaat wordt tegenwoordig op Bali gebruikt voor offers aan de kala's, booze geesten o.a. bij de mĕmoekoer-ceremonie. Zie Scholte in Handelingen Congres Solo 1919 : 65. Zie ook O. J. O. CVI.

[66]) Prama staat natuurlijk foutief voor pramāṇa.

[67]) Op den sṭeen partaya wel foutief; tengevolge van de uitspraak?

[68]) Namen van ambtenaren. Kern (V. G. VII : 47) zegt dat pangurang blijkens K. O. XXVI : 15 bedelmonnik moet beteekenen. Deze plaats luidt: „sākṣi sang pangurang ing tawandharyyan" enz. Wij begrijpen niet hoe Kern hierin een aanduiding voor de beteekenis „bedelmonnik" ziet. Brandes leest in plaats van tawandharyyan: kabandharryan, waardoor duidelijk wordt, dat hier bedoeld is de ambtenaar van de schatkamer. Vgl. bhāndārī bij V. d. T.: schatbewaarder, magazijnmeester (Mal. بنداري) Ook O. J. O. XLVIII : No. 6 : 6 pleit ervoor dat pangurang een ambtstitel is. Kan het samenhangen met ngurang, „reeds oud", gezegd van bamboe? Zoo zou het ongeveer dezelfde beteekenis moeten gehad hebben als tuhān. Vgl. mantri wṛddha (Nāg. 10: 1 : 2) en jav. mantri sĕpoeh.

moeien. Het mag niet betreden worden [69]) door
5. alle soorten van (lieden die) vroeger [70])

Najaka is in het Jav. een titel voor de acht wadana's, die de raadslieden zijn van den Rijksbestuurder. In Bantam duidde het woord in Veth's tijd de afstammelingen aan van den vorst, in graad verder afstaande dan de achterkleinzoon (Warga). Veth, Java IV: 482 en V. d. Berg, Inl. rangen en titels, 48, 64.

69) Wij wijzen op de balineesche glosse pandjing voor tama bij V. d. T. II : 747. Dit pandjing beteekent nog: „de installatie van ieder die, als zijnde vorstelijk eigendom, in de poeri moet wonen". Mandjing is „in de poeri gaan, zich in het gevolg van den vorst laten opnemen". (V. Eck). Deze beteekenis is in het Balineesch blijkbaar voor tama verloren gegaan, doch zij is niet al te zeer in strijd met de opsomming, die nu volgt en die wij, met eenige varianten, ook vermeld vinden in verband met rājawidhi. (V. d. T. I : 765, „rājawidhi, nga, salwiraning wadwa haji, kaniṣṭamadhyamottama, ndaṇ inubhaya sanmata de sang prabhu, inanugrahan tang wadwa wĕnang amuktyang drĕwya haji kilalanyan saka ring wadwahaji, ndyang mangilala drĕwya haji ring dangū" enz., d.i. „Rājawidhi, d.w.z. allerlei vorstenonderdanen, laag, middel en hoog. Maar hen is toestemming verleend door den vorst; aan hen is de gift toegekend, dat zij mogen genieten de d.h. die zij afnemen van de vorstenonderdanen. Wie waren de mang. d.h. vroeger?...." Volgt een opsomming als in onze oorkonde. V. d. T. noemt rājawidhi: „'t door den vorst aan bij hem in dienst zijnden vergunde klaploopen op 't publiek").

70) In de door Kern uitgegeven oorkonde van Gĕdangan staat „ring dangu" na het vermelden van wuluwulu. Kern laat het echter onvertaald. In de opsomming onder rājawidhi (V. d. T. s.v.) staat het na dṛwya haji, evenals in onze oorkonde. Het moet dus wel beteekenen „vroeger" en er op duiden dat de positie van deze lieden reeds veel eerder bestaan had. Wij krijgen dan ook door de ontelbare afwijkingen en verschillen in de opsommingen van deze lieden in verschillende oorkonden sterk den indruk dat het geheel een niet meer begrepen formule is. In het Wratiçāsana worden enkele der in de oorkonde opgesomde personen genoemd als voor den wiku te vermijden (Pigeaud, Tantu Panggĕlaran: 296). Dit versterkt ons vermoeden dat wij hier *een reeks van op oude magisch gevaarlijke ambten en ambachten teruggaande termen* voor ons hebben.

Het Ṛsiçāsana (Cod. Leiden 3962 en 3958) geeft een dergelijke opsomming als de oorkonden, doch minder betrouwbaar. Een uitgave dezer çāsanas zou echter op menig punt een nieuw licht werpen en mag een gebiedende eisch genoemd worden.

mangilala dṛwya haji. — (K. O. XXI : 3a, sang maminta drawya haji) Kern (V. G. VII: 24) vertaalt: „die tuk zijn op goed van waarde". Uit de plaats bij V. d. T. s.v. rājawidhi en rājotpatti en uit nog op Bali heerschende gebruiken (zie ook De Kat Angelino in T. B. G. LX: 207 vlg. en Schrieke in T. B. G. LIX: 130 en LVIII : 395), blijkt eenigszins wat onder dṛwya haji verstaan moet worden. Men heeft wel gemeend dat met mangilala d.h. belastinggaarders zouden zijn bedoeld (aldus Schrieke T. B. G. LIX : 159 noot 2. Kern ziet er iets dergelijks in als verachte kasten en landloopers!); een blik op de lijst laat zien dat zij er in zekeren zin wel onder behooren, doch dat deze betiteling lang niet alles dekt. Bedoeld zijn „zij, die leven op kosten van den vorst, hetzij direct hetzij indirect, doordat hen bepaalde inkomsten van den vorst worden toegewezen". Zie de aanteekening bij malandang en het slot van dit artikel [71]).

---

[71]) Wij vestigen de aandacht op een uit vergelijkingsoogpunt hoogst belangrijke passage bij Bastian, Reisen in Siam: 445 vlg. Daar wordt gesproken over de beambten en ambtenaren aan het hof (te vergelijken met prijaji's) en in de gegeven opsommingen zijn zoo veel met die van onze oorkonde overeenkomstige termen, dat bij een nader onderzoek, waartoe hier natuurlijk niet de plaats is, ongetwijfeld een nieuw en helder licht over de verschillende problemen zal geworpen worden. Het is duidelijk dat in Siam de ontwikkeling intusschen verder is voortgeschreden en bijna uitsluitend het invorderen der verschillende belastingen wordt beoogd. Intusschen zijn de zaken waarvan deze belastingen worden geheven in groote trekken overeenkomstig aan die welke op onze oorkonden voorkomen. Soms zelfs herkennen wij de termen wooordelijk en ook in de categorien en volgorden is veel, wat met de oorkonden overeenkomt. Helaas bemerkten wij deze plaats eerst nadat de tekst reeds was afgesloten, zoodat wij er niet dat gebruik van konden maken, dat wenschelijk is. Wij moeten er dan

miçra paramiçra. — Kern (V. G. VII : 24): „grootere en kleinere woekeraars". Een sanskritwoord te midden van zoovele indonesische doet omzichtig worden en vermoeden dat ook dit een indonesisch woord zou zijn, dat later versanskritiseerd is. Het lijkt ons niet onmogelijk dat wij het moeten vergelijken met een vorm van sara. Vgl. mĕsara, aan iemand over te laten en misara, pisara; bal. pisara, zaakwaarnemer, opzichter. Het zou dan zooveel als „chef" kunnen beteekenen, wat goed overeenkomt met de glosse op miçra hino en miçra anginangin: pamĕkĕli djoeroe toedoehang en pamĕkĕli djoeroe ĕdjoek. Kern laat de vertaling van dit miçra hino etc., dat niet in overeenstemming is te brengen met zijn positieve vertaling van miçra door „woekeraar", achterwege.

In de oorkonde van Gĕdangan, zoowel als in de aanhaling onder rājawidhi bij V. d. T., volgt op miçra paramiçra: pangurang, kring. Ook elders komen zij bij elkaar voor. Wat pangurang kan beteekenen zagen wij reeds. Het is wel merkwaardig dat kring (ook pakring komt voor, K. O. XXVI: 15. Kern vertaalt „afgeleefde" V. G. VIII: 24, 47) hetzelfde kan beteekenen als ngurang, doch in het Jav. ook van menschen gezegd kan worden. Miçra, pangurang en kring kunnen dus titels zijn als rāma, tuhān, juru etc. Onze oorkonde heeft de woorden door elkaar gehaald.

Dat miçra zooveel als juru zou beteekenen, kan misschien ook bevestigd worden door het

ook mede volstaan hier belangstellenden op deze groote overeenkomsten, die ongetwijfeld in een samenhang hunnen oorsprong zullen hebben, te wijzen.

wisselen van miçra anginangin en panginangin. (Het praefix pa- wordt in glossen meestal door djoeroe vervangen.)—

wuluwulu prakāra. — Het prakāra (allerlei) hoort wel ook bij miçra paramiçra. Kern vertaalt deze passage niet. Uit de aanhaling onder wulū bij V. d. T. blijkt dat wuluwulu een verzamelnaam is voor ambachtslieden (natuurlijk die in dienst zijn van den vorst) en hier misschien te nemen in tegenstelling tot de ambtenaren (miçra). Zie echter V. d. T. sub (si)nagiha. —

paḍĕm. — Elders vaak paḍĕm apuy. Volgens Kern komt het overeen met jav. pati gĕni: huislooze en zou dan een monnikorde beteekenen (V. G. VII : 47). Waar de voornaamste reden om dit te veronderstellen wel in Kern's vertaling van pangurang zal gelegen hebben, doen wij goed hem ook hier niet te volgen. Letterlijk beteekent paḍĕm apuy: het uitdooven van (het) vuur. Bij V. d. T. I: 766 onder rājawidhi vinden wij den vorm: padĕman. Vgl. V. d. T. IV : 168, pĕmadĕm api: boete voor brandstichting. In het Adigama komt paḍĕman ing apuy voor. Het ligt voor de hand dit met ons padĕm apuy in verband te brengen, doch het geeft geen goeden zin. Zie ook Liefrinck, Verordeningen Balische vorsten: 279. Wat de juiste beteekenis moet zijn kunnen wij slechts gissen: kan het slaan op de boete op brandstichting, die aan den vorst toekomt en die door dezen aan de „mangilala" is gegeven, doch hier aan de sīma valt? —

paranakan. — Volgens Kern iemand, die behoort tot een mengkaste (V. G. VII: 47). Wij wijzen nog op de beteekenis van „çiṣya", afschrift van een handschrift en andere, op de

grondbeteekenis teruggaande bijbeteekenissen. Volgens een balische verordening is pranakan een soort van zonnescherm (Liefrinck, Landsverordeningen Balische Vorsten op Lombok, I : 29). De ware beteekenis in dit verband is alleen op grond van deze plaats niet uit te maken. —

limus galuh. — Dat limus van lus (alus) zou zijn afgeleid, lijkt ons zeer waarschijnlijk (Kern V. G. VII : 47). Wij wijzen echter voor galuh op V. d. T. IV : 745, ĕmpu galuh (skr. nāḍindhama: goudsmid), wong anggaluh: tukang mas. Men dacht dus blijkbaar niet meer aan edelsteen, evenmin als bij ons „juwelier" speciaal op het verwerken van juweelen behoeft te slaan. In limus zouden wij dan willen zien zooveel als „maker", waarbij de afleiding van lus (alus) wijst op den fijnen aard van de te bewerken stof. Het geheel is dan: goudsmid. In de prĕsasti der smeden van Kamasan op Bali wordt de overlevering verteld, dat ĕmpu Galuh, een brahmaan, afkomstig van Madjapahit, de goudsmeden op Bali instelde.

Zie De Kat Angelino in T. B. G. LXI : 371. In de oorkonde van Sĕdang Sĕdati (O. V. 1922 : 26) staat po galuh voor limus galuh. —

pangaruhan. — Voor pangaruhan verwijzen wij naar noot 31. Misschien moet het woord hier bij het volgende getrokken worden en vertaald met: bewerkers van...., makers van...., etc. Waar elders pangaruhan een edelsmid blijkt te zijn en de tadji's van ijzer zijn gemaakt, is dit echter niet zeker. —

taji. — Hanespoor (pangaruhan taji, hanespoor-makers?). Dat de hanespoor, gebruikt bij de misschien op een oud godsoordeel (aldus

bij de Bataks T. B. G. L: 225) teruggaande hanegevechten, van meer dan gewone beteekenis moet zijn geweest en wellicht zelfs behoort tot dezelfde magisch-beteekenisvolle categorie van ijzeren, dus magisch-krachtige en gevaarlijke voorwerpen als krissen en andere wapens, mag duidelijk heeten. Het hanengevecht was oorspronkelijk wel geenszins louter een vermaak, de hanensporen meer dan een gewoon mesje. Men lette ook op den bijzonderen zorg, waarmede hanesporen nog op Bali worden bewaard en opgeborgen (Zie Gids Ethnographische Verzameling, Museum Batav. Genootschap Zaal B: 53 No. 13142). Het bouwen van een hanenklopbaan was slechts met toestemming van den vorst mogelijk. —

6. *watu tajĕm.* — Een soort van slijpsteen. Balin. glosse: djoeroe sangih, slijper. Of dit op het voorafgaande taji slaat is niet zeker, wel bestaat er op Bali een afzonderlijke slijpsteen voor tadji's, de goerinda. Batoe tadjĕm kan echter ook beteekenen: slijpsteentje voor het tandenvijlen; balineesch sangih slaat evenzeer op het tandenvijlen. In ieder geval is het iets geheel anders dan ons modern begrip van scharenslijper, dat Kern opgeeft (V. G. VII: 47). Zie aanteekening bij watu walang. —

sukun. — Bal. glosse pangetĕr. Vgl. bal. atĕr; pĕngatĕr: benaming van balyan's, die tevens pĕmangku zijn en slechts door offeranden der goden gunst voor den zieke afsmeken. Pangatĕr-atĕr, toovermiddel of formulier om toeschouwers te lokken. Kan dit hetzelfde zijn? Zie het volgende. —

halu warak. — In O. J. O. LXXXIII luwarak. Ook kaluwarak komt voor. Bal. glosse: djoeroe pangajah (pĕngajah, dienstplichtige). Zie

echter V. d. T. III : 715 luwarak, benaming of titel van iemand uit het gevolg van een vorst, dienst doende als directeur van een orkest, wajang en andere vermakelijkheden. Aluwarak, anabuh gĕṇḍing. —

manimpiki. — Schrijnwerker (?) V. d. T. IV: 521. Voor de plaatsing vergelijke men V. Eerde in T. B. G. XLV : 170, waar in de vertelling van I Bungkeling wajangvertooners, timmerlieden en houtsnijwerkers tesamen voor het non plus ultra van „schoons" doorgaan. —

pininglai. — Volgens V. d. T. variant van winingle (s.v. wingle). Bal. glosse: djawa gĕṇḍing (muzikant?). —

katanggaran. — Bal. glosse: djoeroe djakan, kok, rijstkoker. Vgl. mal. تڠڬرن keuken. —

tapa haji, air haji. — Wat air haji beteekent leert ons Nāgarakṛt. 75 : 2 : 4. Het is daar een „mantri" (mantri her-haji), die zorg draagt voor de brahmaansche kluizenarijen als beschermer der heremieten; samgĕt air haji komt in het Ṛṣiçāsana voor. Ook hier zullen wij dus wel mantri of djoeroe moeten toevoegen. Zie ook Poerbatjaraka in Bijdr. 1924: 262. Haji zal hier niet „vorst", doch „mantra" beteekenen, air haji zooveel als „toya tīrtha" en in het algemeen hier de verkoop van toja tirta beoogd zijn. In verband met het nog immer niet bevredigend opgeloste vraagstuk wat met ṛṣi in het algemeen en met het ṛṣi in de uitdrukking ṛṣi-çaiwa-sogata in het bijzonder gemeend is, zal de verklaring van air haji met toja tirta van belang kunnen zijn. Een nader onderzoek is geenszins overbodig. Dat tapa hier in den zin van asceet moet genomen worden, is niet zeer waarschijnlijk (O. J. O.

XVIII : 4 geeft tapah haji). Een sanskritwoord verwachten wij hier pas in de laatste plaats, hoogstens een versanskritiseerd woord. Bij beiden is dan weer „juru" of een dergelijke ambtsterm verzwegen. —

malandang. — V. d. T. IV: 584 „iemand die een dobbelpartij of hanekloppartij instelt en 10 percent int". Zie het volgende woord. Vgl. V. d. T. aanhaling onder rājotpatti (opbrengsten voor den vorst): salwirning drĕwya haji, utpatti kahatur ing sang prabhu, lwirnya, wĕsi haji (bal. pangrāga sĕkar), utpattining pradeça kubwan, lwah, tasik, utpattining masara, utpattining banyaga, malandang, kalĕtjan (bal. kakatjan), padjĕging banidjagrama. Dus: alle inkomsten van den vorst, opbrengsten die aan den vorst worden aangeboden, zooals: wĕsi haji (dit zullen misschien de vrouwen zijn die in dienst van den vorst door prostitutie geld verdienen. Zie aanteekening bij pamāwaçya), opbrengsten van het bouwland, de tuinen, rivieren, zee, opbrengsten van de pasar, opbrengsten van de handelaars (?), malandang (zie boven), hanenklopparrtijen, belasting op de banidjagrama (handelsdorpen). —

lca. — Vgl. bal. latja: de zijkanten van een waneng (hanenklopbaan); klĕtjan, tadjen (hanengevecht) of pĕlalijan (spel). Het zal misschien bij het voorafgaande malandang behooren, waarvan de grondbeteekenis de gedachte van begeleiden, assisteeren, uitdrukt. Vgl. jav. pĕlandang, iemand die de bruid en bruidegom assisteert enz. Vgl. Kern V. G. VII: 47. Men zie over de hanengevechten vooral Liefrinck, Verordeningen en overeenkomsten der Balische vorsten pag. 468 vlg. —

lĕb alĕb. — De beteekenis van „onder water zetten", die aan bal. hĕlĕb, jav. ngĕlĕb enz. wordt toegekend, past hier weinig (K. O. VII: 4a 1 geeft foutief lebĕleb; op het facs. staat lĕbĕlĕb). Indien er geen taalkundige bezwaren waren, zouden wij aan bal. leb willen denken en het, in verband met de vorige woorden, laten slaan op het „loslaten van den vechthaan" Zie Liefrinck, Verorden. : 482. —

7. *kalangkang.* — In de aanhaling onder rājawidhi bij V. d. T. komt een paklangkang paklingking voor met de glosse: djoeroe raksa koeroempoe (vgl. bal. kloempoe: kleine rijstschuur) en dj. r. kalingking (rijstschuur van bijzonder fatsoen, v.e. voornaam persoon) V. d. T. II : 285. Zie ook K.O. II: 3a: 4 en vgl. de aanteekening bij kalungkung. Zijn dit de rijstschuren van den vorst, waarover ons de chineesche berichten over Madjapahit bij Groeneveldt, Notes, weten te vertellen en die gevuld werden met „tienden" in natura? In K. O. XXI komt na pakalangkang (juru kalangkang?) voor: *panggarai.* Uit de aanhaling onder (si)nagiha bij V. d. T. en uit andere oorkonden blijkt dat zij niet behoeven samen te hangen. Vgl. mal. ڬُري slaapbank (bruidbed, kraambed) ڤڠڬري een soort van klein boorijzer. —

kukap. — Artocarpus incisa, broodboom. De aanhaling onder rājawidhi heeft echter kutak; eveneens K. O. VII: 4a; XVIII: 12, XXII: 3a: 1 en O. J. O. XLVIII enz. zoodat wij kutak zullen moeten lezen. Beteekenis echter onzeker. —

tangkil. — Zal hier wel weer een of ander ambt uitdrukken en speciaal dat van een der bedienden van den vorst (tinangkil: pinarĕk. V. d. T. IV : 73, kañcan juru tangkile, watĕk sewaka. V. d. T. II : 828. Nāgarakṛt. passim,

o.a. (8 : 3 : 2) weçma panangkilan. Kern V. G. VII : 47). —

tṛpan. — Het lijkt ons niet onmogelijk dat dit woord verband houdt met het uit de oorkonden als ambtsterm bekende tirip, uit de trits pangkur, tawan en tirip. De grondbeteekenis is die van in lagen schikken, regelen enz. Zoo in O. J., N. J. en Bal. Het kan bij het volgende hooren. —

saluit. — V. d. T. III : 262 „tan kasapā dening salyūt. O. (1062), glosse op de O." K. O. XXVII : salit. K. O. XXX : 2 : 5, salwit. O. J. O. passin, saluit, salwit, ook *salukat.* Hangt het samen met suwit, sruwit: fluiten, gefluit enz. en bedoelt het een of ander muziekinstrument? Daarop kan het voorkomen van salukat duiden. Jav. en mal. sĕloekat, kleine saron, jav. ook tjalĕmpoeng. In de aanhaling onder „nagiha" komt bij V. d. T. een samĕgat salwit voor, wat ons doet vermoeden dat ook hier tṛpan en salwit tesamen hooren. —

tuha dagang. — Handelaars. Jav. wong dagang. —

tuha gusali. — Elders juru gusali, smeden. —

huñjaman. — Wat met huñjaman (tuha of juru uñjĕman) bedoeld wordt, is niet duidelijk (Vgl. mal. انچم wat misschien op de werkzaamheden dezer lieden kan wijzen: loodrecht met een vaart in den grond steken, b.v. een gepunte paal; enz. Vgl. jav. toendjĕm. Of duidt het in het algemeen op iets scherps, op scherpe wapens, messen, e.d.). Een samgĕt huñjĕman komt in het Ṛṣiçāsana voor (Cod. Leiden 3962 : 2). —

tuha nāmbi. — Vgl. oudjav. en jav. tambi, wortel, in verband met de beteekenis van tamba, medicijn (zie V. d. T. s.v. skar). Dus: genees-

meester, kruidenzoeker? —

mangrumbe. — (K. O. XXII: pangrumbai) Vgl. mal. رمبي, kwast, franje; soendan. roembe, idem (rarawis). Juynboll: lofwerkmaker? Zie echter v. Hasselt, Midden-Sumatra 333: talisman. —

8. *mangguñje*. — (K. O. XXII: paguñje) Vgl. jav. gondja, bovenstuk van pilaar of kris. Snij- of lofwerk in hout. Mal. ݢنجي, afhangend versiersel (hoofdtooi), snoer van goudplaatjes, parelen en derg. Dus zooveel als lofwerkers. Juynboll: festoenmakers voor krissen (Kṛtabasa). —

manghuri. — Zie O. J. O. LXXXV: 36, samgĕt i manghuri en samgĕt i kaṇḍamuhi; Nāg. 91:2, manghuri kaṇḍamohi pangidung ira titir inalĕm, en de plaats bij V. d. T. IV: 616, waarnaar Kern in zijn vertaling verwijst. De beteekenis van dit manghuri is: „hofbeamte belast met het lezen (en) schrijven van brieven". Wij willen het hier echter eerder met pangoer in verband brengen, een kleine beitel, Jav., en krom ijzeren werktuig, ter uitholling of uitpeutering, b.v. om wrangka's te maken. Doekoen of toekang pangoer, tandenvijler. (Vgl. toekang natahi, hoefsmid) De werkzaamheden van den manghuri zullen dus bestaan hebben in beitelen of schaven, hetzij dus die van een wrangkamaker, hoefsmid of tandenvijler of iets dergelijks. De samgĕt manghuri is dan misschien weer een hoogere chef der juru's. Zoo kunnen hem ook andere ambtsbezigheden zijn opgelegd, die met het werk zijner onderhebbenden oorspronkelijk weinig te maken hadden. De ambachten zullen ongetwijfeld een groote beteekenis hebben voor het ontstaan der latere ambten. (Zie b.v. samgat pangaruhan in noot. 31)

Intusschen is er veel kans voor, dat het woord hier afgescheiden staat van die woorden, waar het bijbehoort. Er komt in de overige oorkonden zeer vaak een drietal woorden in dezelfde volgorde voor, waarbij manghuri staat: manghuri *parang, sungka, dhūra.* Alle drie genoemde artikelen zijn smidswerk en speciaal wapens (?) (Vgl. voor dhūra V. d. T. IV : 559. Madura = mpu galuh, mpu tadji, wwang paṇḍe mas. Sungka komt onder de sadjen-benoodigdheden tusschen ijzeren voorwerpen voor). In O. J. O. XLII komt daar ook nog tadji bij. Met het manghuri van O. J. O. XXX, dat in een reeks ambtenaren voorkomt, zal dan weer de manghuri van den Nāgarakṛt. bedoeld zijn. —

watu walang. — Onder rājawidhi bij V. d. T. en elders vinden wij vermeld een pawĕlangwĕlang met de glosse: djoeroe andĕg. Elders (aanhaling uit de Usana bali onder tantu, V. d. T. II : 577) treffen wij een watu madĕg aan, zoodat watu walang hetzelfde zou kunnen beteekenen als watu madĕg. De plaats geeft de verschillende verblijfplaatsen van verschillende goden: bhaṭāra gnijaya op den gunung lumpayang, bhaṭāra jayaningrat op den baratan, bhaṭāra putrajaya op den gunung jruk, en dan: ana mungguh ring pejeng bhaṭāra maṇikalĕba, nga. bhaṭāra maṇikumawang umungguh sira maring watu madĕg. Wij weten niet of inderdaad daar op Bali nog een dergelijke steen opgericht staat als godenzetel.

De ware beteekenis van watu walang wordt hierdoor echter allerminst duidelijk. K. O. XXI heeft watu kalang, wat wel fout zal zijn. In 't Ṛṣiçāsana komt een wungkal humalang vlak bij wungkal tajĕm voor. Zie aanteekening bij watu tajĕm. Het is zeer waarschijnlijk, dat watu walang een rol speelt in het ceremonieel

en wij zouden verband willen zien tusschen dit walang en het warang bang van noot 31. —

paṇikan. — Wij stellen voor dit op grond van de andere oorkonden te lezeṇ: pamaṇikan, juwelier. —

maniga. — Volgens Kern in verband met jav. patri, soldeeren. Dus soldeeren? Deze afleiding lijkt ons te speciaal, daar niets er verder op wijst, dat met dezen drie-term in het bijzonder soldeeren bedoeld wordt. De grondbeteekenis is wel: uit drie bestanddeelen samenstellen; dit kan echter zeer veel zijn. Ook vlechten of andere werkzaamheden, waarbij iets uit drie dingen wordt samengesteld. In dat verband zouden wij het volgende woord willen bezien. —

sikpan. — Volgens V. d. T. is sikĕp naast wuluh een woord voor het heft van een pĕdang. Zulke heften zijn zeer vaak voorzien van vlechtwerk, zoodat maniga sikpan tesamen op het aanbrengen daarvan zou kunnen slaan. Vergl. echter de jav. beteekenis van ambtsjas, die volgens Kern (V. G. VII : 47) hier niet in aanmerking komt. —

rumban. — Vgl. jav. bal. ĕmban, invatsel van een edelgesteente, inzetsel van een ring; ngĕmban, juweelen inzetten. (Vergl. echter mal. امبن werktuig, waarmede men iets werpt امبن تالي slinger). —

tambangan. — Touwwerk. Is rumban tambangan tesamen hetzelfde als mal. امبن تالي Dan zou ook hierop het maniga kunnen slaan. Mogelijk is echter ook dat hier bedoeld wordt de tambang, „klapperdop met groote opening voor vochtige zaken" (V. d. T. II : 789). Dit wordt duidelijk door het *siwuran*, dat in K. O. XXII na manāmbangī staat. Zie V. d. T. III:

381 sibuh, een uitgeholde cocosdop met een niet groote opening, kleiner (een vuist groot) dan tambang, zooals die, waarin bepreveld water door de balyan gedaan wordt voor geneesmiddel (mal. تبير etc.)". —

tangkĕs. — Hiervoor zullen wij ook kunnen lezen tingkĕs, zooals in andere oorkonden meestal voor het tangkĕs van onzen steen staat. Het zou dan zoöveel als (gevlochten) schild moeten beteekenen. Vgl. jav. tingkĕs, een draagbaar schut of scherm met een stut, waarachter men in den oorlog gedekt is (met dergelijke schermen of schutten worden ook wel wilde varkens ingesloten). Tangkis, iets waarmede men een slag of steek afweert. Vgl. bal. nangkis (nĕmboeng, noemboeng) en oudjav. takis mal. تڠكس Ten slotte wijzen wij echter nog op soendan. tingkĕs, model voor een te weven sarong (bestaande in een bamboezen stokje, waarom de draden gewonden worden, zooals men de sarong maken wil). —

wilang wanua. (K. O. XXII: wila-wilang wanua). Staat in O. J. O. XXXVII vooraan onder de ambtenaren. Kern (V. G. VII : 48) landteller (vgl. wilang thāni van K. O. II : 4*a*). De beteekenis zal wel niet zoo letterlijk op te vatten zijn. Misschien moeten wij denken van de verdeeling der gronden in communaal bezit. Zie Nāg. 88 : 4 : 2, „ndan wilangĕn mahānasa" enz.

9. *wiji kawah*. Kern (V. G. VII : 47, 48) veronderstelt dat gelezen moet worden wijik kawah (op grond van limba kawah, dat inderdaad als limbang kawah voorkomt. Zie V. d. T. sub nagiha). Intusschen blijft het onwaarschijnlijk dat de Javanen eertijds afzonderlijke potten-wasschers hadden. Wij zullen een

andere beteekenis van kawah moeten kiezen en wel waarschijnlijk die van „bloed van de nageboorte". Men vergelijke het jav. adoes nipas, het bad van een vrouw veertig dagen na haar bevalling (van arab. نفاس , bloedvloeiing). Hoewel als waarschijnlijk kan aangenomen worden dat hier een slamĕtan, die bij iets dergelijks te pas komt, bedoeld is en meer speciaal de persoon die daarbij de leiding heeft (bij gelegenheid van het adoes nipas ontvangt de doekoen haar loon; Mayer, Jav. Volksleven I : 301), is de plaatsing vreemd. Doch zwaar mag dit niet wegen, daar het volgende tuhan juḍi in andere oorkonden op een geheel andere plaats voorkomt en over het algemeen de volgorde zelden dezelfde is. —

tuhan juḍi. — juḍi: dobbelspel. Dobbelspelen hebben op Bali o.a. bij de hanengevechten plaats. Zie Liefrinck, Verordeningen Balische Vorsten: 316, 317. De Wratiçāsana geeft de pajudyan (speelhuizen) als door den wiku te vermijden plaatsen op. Pigeaud, Tantu Panggĕlaran: 296. Zie ook Bastian, Reisen in Siam: 446 „Einige Beambte haben die Controle über die Spielhäuser". —

juru jalir. — jalir: hoer. —

miçra hino. — In de aanhaling onder rājawidhi bij V. d. T. de glosse: pamĕkĕl i djoeroe toedoehang. De beteekenis is onzeker; de glosse veronderstelt een ambtenaar die de bevelen (van den vorst?) overbrengt(?). Elders komt na miçra hino nog *miçra anginangin* voor. Vgl. glosse pamĕkĕl i djoeroe ĕdjoek. Men vergelijke hiermede het juru iy angin van Nāgarakṛt. 91 : 1 : 1, dat zooveel als potsenmaker zou moeten beteekenen.

Kern wijst op het jav. anginan „benaming van het beheer (reh) der Goenoeng's" (goe-

noeng: een „dorpsmagistraat"), doch komt tot geen conclusie. Poerbatjaraka (Bijdragen 1924 : 284) wijst op den abdidalĕm badoed van Solo en Djogja.

Men de beteekenis van potsenmaker komt de bal. glosse tamelijk goed overeen (vgl. jav. djoek: met het lijf op en neer schudden, zooals een kind wel eens doet uit joligheid). Evenzoo pleit er voor het voorkomen in de nabijheid ervan van een *juru bañol*, in K. O. I. Het pamĕkĕl van de glosse is wel hetzelfde als het pĕrbĕkĕl, dat het hoofd der in 's vorsten dienst staande ambachtslieden van Bali beteekent. Zie hiervoor De Kat Angelino in T. B. G. LXI : 391. —

wli hapū. — Kalkkooper. —

wli wadung. — Bijlkooper. In K. O. XXII volgt *wli kĕmbang*. Misschien een verschrijving voor het volgende? (Kern V. G. VII : 48). —

wli tāmbang. — Touwkooper. —

wli pañjut. — Fakkelkooper. —

wli harĕng. — Houtskoolkooper. In K. O. XXII volgt *wli dĕdĕk*. Vgl. jav. dĕdak, kaf, zemelen etc. Zie over de magische beteekenis van het koopen Kruyt in V. K. A. 1923 (Afd. Lett, 56B: 149 vlg.). De verhandelde waren hebben in onze opsomming alle een duidelijk magisch karakter. —

urutan. — Volgens V. d. T. worst. Wel afgeleid van de beteekenis kneden, masseeren. Vgl. jav. oeroetan, haal bij het koperdraad trekken, en oelĕt, kneden, mal. اورت en وارت , قرالن, smeersel, zalf, blanketsel. Ook hier zullen wij, zooals bij het volgende, wel juru of iets dergelijks moeten voorvoegen. Voor de functie van dezen juru hebben wij intusschen geen zekere aanwijzing.

Meestal staat voor urutan: *pakalungkung* Glosse: djoeroe tinggĕnang (V. d. T. II : 842, ninggĕnang-opbergen; vgl. nangkidang: opbergen van de voorgezette spijzen, hetgeen bij een wajang behoort enz.). Wij wijzen op paklingking en paklangkang, wat beide djoeroe's zijn van (rijst)schuren. De klankvariant van paklungkung doet een verband vermoeden. —

dampulan. — Glosse: djoeroe dandan djaran, dus zooveel als een paardeknecht. De plaatsing is wonderlijk, juist dewijl zij in de meeste oorkonden zoo is. Wij zouden dan ook eerder een beteekenis verwachten, verwant aan die van het voorafgaande woord en beide laten slaan op paklungkung. —

tpung kawung. — Vgl. soend. sago kawoeng: merg van de arenpalm. Bal. mal. tĕpoeng: meel) V. d. T. II: 220 brengt het in verband met kawung als benaming van verschillende batikstoffen. De glosse heeft djoeroe soelam, voor de juistheid waarvan het sinulam kinawung-kawung van den Rangga Lawe pleit (V. d. T. II: 221). Soelam is zoowel „door elkaar werken" in den zin van borduren, vlechten, als van „inboeten van padiplantjes". —

sungsung. — Moeten wij ook hier weer lezen „juru" sungsung? Wij wijzen op mal.

سڠسڠ , سوڠ, afhalen, ڤڽوسوڠ bode om iemand te roepen of af te halen. Zie voorts V. d. T. III: 426, sungsung IV; en IV: 364, tatah djaran. —

pangurang. — Zie noot 68. Slaat het op het volgende? Zie echter de interpunctie van O. J. O. CXV. —

IIa 1. *pasuk alas.* — Ook pañjing alas (K. O. II). Daarnaast pasuk tani en pañjing tani (zie ook K. O. V: 6b: 1). Pañjing: inhoud of bewo-

ners van een plaats (V. d. T. IV : 301). Vergl. echter pasĕk-pasĕk, geschenk aan geld voor de ambtenaren aan de grenzen om de privilegies, aan een gebied geschonken, te ontzien, en mal. كيدِ البس belasting die betaald wordt wanneer iemand zich voor een tijd elders vestigt, waar een ander neringsrecht heeft. Pangurang pasuk alas zou dan een persoon zijn, die gelden of boeten (zie V. d. T. IV: 301 pañjing) in verband met het bovenstaande ten eigen bate (mangilala d.h.) ingaart. Vergl. nog den juru amañjing van den Tantu (Pigeaud, Tantu Panggĕlaran: 175). In een andere oorkonde wordt gesproken van: „rāmanta i halaran sang pasuk wanwa grāma wihāra kabikuan" (O. V. 1925). —

pulung paḍi. — Paḍi-opbinden? (Kern) Te lezen: pangurang pulung paḍi? Welke van de drie keeren, dat paḍi gebonden wordt, hier wordt gemeend, is niet duidelijk (ten eerste het samenbinden van de bibit, ten tweede dat van de beide mooiste aren, de paḍi pĕngantĕn (zie V. d. T. s.v. nini) en ten derde bij de oogst). In het jav. is poeloeng paḍi zooveel als: de oogst binnenhalen. Poeloeng heet het handvat van de ani-ani, het rijstmesje. —

hopan. — Menigte; hier misschien zooveel als „allerlei" en slaande op het volgende? Waarschijnlijk is dit echter niet. —

panrāngan. — Van nrang, middelen aanwenden om droog weer te krijgen of te houden? Zoo ook nog jav. Dus zooveel als lieden die (langs magischen weg) droog weer weten te veroorzaken? Zie Hazeu in T. B. G. XLVI: 305 vgl. —

sipat bilut. — Een soort boete? Sipat beteekent op Bali nog boete. Komt ook voor in de aanhaling onder rājawali, V. d. T. I : 766.

Misschien is de uitdrukking hetzelfde als het hidu kasirat van IIa : 5. Wij willen echter nog wijzen op een andere mogelijkheid in verband met een andere beteekenis van sipat: oogsmeersel, jav. ook: toovermiddel om onzichtbare wezens te kunnen zien en jav. wilut, gewijd speeksel, tot medicijn of afwering van kwalen gespuwd. Misschien staan beide beteekenissen met elkaar in verband en heeft sipat: boete, aan de beteekenis van smeer, smeeren, zijn ontstaan te danken. Het wilut is natuurlijk hetzelfde als het hidu van IIa: 5.

In K. O. XXII en elders wordt sipat wilut gevolgd door *jukung*, een soort schip. —

panginangin. — Hetzelfde als miçra angin-angin, dat in deze oorkonde niet voorkomt? Zie aanteekening bij miçra hino. In K. O. XXII echter panganangan. —

panusuh. — Vgl. val. sĕsĕh, de bevalling bevorderen door een middel; panjĕsĕh, een mantra met die kracht (V. d. T. III : 183 en 184). —

skar tahun. — Vgl. mal. بوڠ تاون, jaarlijksche schatting, een gift van de eerstelingen van de rijstoogst aan de hoofden van Biliton; jaarlijksche rente.

De bal. glosse geeft: oepĕti, belasting, cijns. Vgl. upĕkti, kĕmbang tawon (jav. pĕpati, laladosan); upĕtin lalang, 't geld dat de snijder den eigenaar van den grond heeft te betalen (V. d. T. I : 322). Vgl. mal. اوڤتى, die werkelijk uit bloemen (van goud en zilver) bestaat. De term staat hier wel niet op zijn plaats. Misschien is het hier ruimer te nemen als: de „bloem" van het jaar, het puik van de oogst (n.l. voor den vorst). Zie nog Liefrinck, Bijdrage kennis van het eiland Bali: 320 vlg. Vgl. jav. wot sĕkar, dat in zijn oudsten vorm

voorkomt in O. J. O. XX : 13 en XXXII : 10 Zie ook Rāmalegenden u. Rāmareliefs in Indonesien, I: noot 532 en V. d. T. s.v. kalpika. In K. O. komt na skar tahun een interessante opsomming voor van titels, die elders meestal ontbreken: *pagirihan*(?), *pabayai* (bayai: stuk grond bestemd voor den tempeldienst; opbrengst daarvan?), *pangrāma* (opbrengsten van ambtsgronden speciaal van den rāma?), *panlung atak* (opbrengst van *tělung atak:* 3 × 200 (jung?), *panigang blah* (opbrengst van drie blah: 1½ děpa), *parājaphala*(?), *pamanah* (boogschutters), *pagalah* (piekeniers), *pagaṇḍi* (boogschutters of slingeraars), *patěngran* (vaandeldragers), *pahaliman* (olifantenruiters). Hooren hierbij de *pakuda* en *pahasti* van de oorkonde van Sědang Sědati (O. V. 1922 : 26) ? Vgl. voor pakuda het koeda bij V. d. Berg, Inl. rangen en titels: 46. Bastian, Reisen in Siam: 446, „Beambte über die Elefanten, Pferde, Wagen". —

pamāwaçya. — Volgens Kern (V. G. VII: 48) misschien van Skrt. amāvasyā, nieuwe maansnacht. Wij hebben gezien dat zuivere Sanskritwoorden hier slechts in de allerlaatste plaats in aanmerking komen en doen beter naar een andere beteekenis te zoeken. Met het amāvaṣyā van O. J. O. CVI hangt het ongetwijfeld evenmin samen, al kan de vorm van het woord onder den invloed daarvan gestaan hebben. Wij zouden het met het wasi uit den Tantu in verband willen brengen, dat onder dewaguru's, ṛṣi's, manguyu's etc. thuishoort en weer een naam is van iemand die een geestelijk leven leidt. Het wordt natuurlijk ook waçi geschreven. Deze wel oud-inheemsche term is volgens den Tantu in het bijzonder op meisjes van toepas-

sing (Pigeaud, Tantu Panggĕlaran: 159, mangawasi, 248, 249). Jav. wasi is een jeugdige wong tapa. Intusschen kan het dan ook verband houden met het wĕsi, dat zooveel beteekent als slaaf (vgl. Jonker, Oudjavaansch Wetboek pag. 66, 131: anak wĕsi; Goesti Djilantik-Schwartz, Wetboek Agama § 161). Het zou dan hier hetzelfde zijn, als het wĕsi haji van de aanhaling in de aanteekening bij malandang waar 't 's vorsten slaven moet beteekenen. Misschien worden daar wel speciaal bedoeld slavinnen of aan den vorst behoorende weduwen en hunne verdiensten. Wat hier precies de beteekenis is van het voorgevoegde pa- blijft onzeker; het zal misschien ook hier zooveel als juru beteekenen. —

2. *kḍi walyan.* — Beide wel een soort doekoens (zie Pigeaud, Tantu Panggĕlaran: 285). Kḍi schijnt zooveel als onvruchtbaar te beteekenen, niet deelnemend aan de normale sexueele omgang, geen man en geen vrouw. Hierbij sluit zich aan hetgeen V. d. T. als beteekenis opgeeft: een vrouw, die haar geheele leven door de maandstonden niet krijgt; mag geen offeranden bereiden en aan geen enkele godsdienstplechtigheid deel nemen en ook niet als getuige optreden. (K. O. II heeft pakḍi pawalyan) Heeft kḍi waarschijnlijk wel op een vrouwelijke doekoen geduid, bij walyan zullen wij wel aan een mannelijk collega moeten denken. Hoe Kern in den walyan van het Adiparwa een (wetenschappelijk?) geneesheer ziet, in tegenstelling tot de latere walyan's (kruidenleesters), die aan tooverkunsten deden, verstaan wij niet. Zulk onderscheid zal zeer zeker niet bestaan hebben (Kern V. G. VII : 49).

Vergel. intusschen de wĕwalen van Bali, Liefrinck Landsverord. Balische vorsten op Lombok I: 76, 77. Voor kḍi zie nog Jonker, Oud-javaansch Wetboek, § 176, 177; Van Hien, De javaansche geestenwereld IV: 7; en noot 8 boven. —

widu mangidung. — (K. O. II: pawidu) Zie vooral Pigeaud, Tantu Panggĕlaran: 237, 238 en Kern, Nāgarakṛt. 90: 6, waar gesproken wordt van „pangidung nikān maganti", beurtzang? Tesamen zou het misschien duiden op een bezigheid als van een zanger van inheemsche liederen; de magische beteekenis van zulke liederen kan reden zijn, dat de widu mangidung hier worden opgesomd. Het is ongetwijfeld meer dan „liedjeszanger", wat Kern (V. G. VII: 48) geeft. Vgl. mal. كيدوڠ, deuntje om iemand in slaap te sussen, wat eveneens op een inheemsch karakter wijst. Zie voor widu nog: Wilken, V. G. III: 348 en noot en voor kidung: Schrieke in Djawa, Mangkoenagara-nummer pag. 49. —

sambal sumbul. — Bal. glosse (V. d. T. III: 361) djoeroe padjalan kadjaba kadjro.

Zeker is, dat sambal *niet* kan beteekenen, lieden die met sambal te koop loopen (aldus Kern V. G. VII: 49), aangezien sambal nooit wordt verhandeld, doch immer voor iedere maaltijd bereid! Zoo zal ook sumbul wel niet de door Kern gegeven beteekenis mogen hebben. Intusschen blijft het verband met de balineesche glosse duister. Misschien houdt sumbul verband met jav. oemboel als ambtstitel (hoofd der wachthebbende koeli's), met bal. en jav. oemboel-oemboel, de bekende langs een stok gebonden wimpels. Vgl. soend. oemboel, titel van

zeker inlandsche beambte (uit elk der districten moest voorheen een oemboel op de hoofdplaats aanwezig zijn; zij waren de zaakgelastigden uit de districten, om bevelen te ontvangen en boodschappen over te brengen naar de paseban.) Vgl. soend. kapala (of oemboel) djanggol, transportleider, welke laatste beteekenissen alle min of meer met de bal. glosse overeenkomen. Vgl. nog het bal. toenggoel agoeng (een beambte), welk toenggoel eveneens vlag beteekent. Liefrinck Verordeningen en Overeenkomsten pag. 38. Soemboel is de naam van een oepatjara in Solo. —

hulun haji. — Kern V. G. VII : 49, slaaf van waarde, weeldeslaaf. Er lijkt ons echter weinig reden om hier aan haji niet de beteekenis van vorst toe te kennen. Waarschijnlijk zullen hier de vorstenslaven bedoeld zijn, die door misdrijf of iets dergel. in 's vorsten bezit zijn gekomen. —

pamṛsi. — Elders: pabṛsi. Volgens Kern (V. G. VII : 49) de kussendragers van den vorst. Dat hier een soort bedienden of slaven van den vorst bedoeld wordt is duidelijk. Wij willen nog wijzen op de mogelijkheid van een afleiding van brĕsih, reinigen. Vgl. O. J. O. CXV pabṛsiḥ. Op andere oorkonden komt nog voor *pawuluṅg-wuluṅg*, volgens V. d. T. een slaaf op valken op de jacht passende (?), *pujut*, kroesharige, negrito (?) (zie Pigeaud, Tantu: 283 en Kern V. G. VII: 49), *jĕnggi* (hier wel een palawidja), *paṇḍak* (dwerg, een palawidja, orang pendek?), *wungkuk* (idem), *boṇḍan* (idem?). (Voor jĕnggi zie nog Catal. Groeneveldt Mus. Bat. Gen. 291 en Rāmalegenden und Rāmareliefs in Indonesiën, I: 278 en de daar gegeven literatuur) Minder goed past in deze rij *singgah*, glosse: djoeroe lebang

(iemand die bemoeienissen heeft met loslaten der hanen op de klopbaan? Zie echter Kern V. G. VII : 49) Een en ander bij elkaar wijst op de stoet van slaven en bedienden van den vorst, zooals men die bij de garĕbĕgs in de Vorstenlanden nog heden ten dage kan waarnemen (zie Groneman, De Garĕbĕgs). —

watĕk i jro. — (K. O. XVII, watĕk i dalam) Vgl. bal. pandjĕrowan, vorstelijke lijfeigenen, slaven, al wat tot een djĕro (jav. dalĕm) behoort. Dus niet „oppassers in binnenvertrekken" (Kern V. G. VII: 49). Deze pandjĕrowan kennen weer verschillende standen, zooals blijkt uit het „sanista madija motamaning pandjĕrowan" bij Liefrinck, Verordeningen en Overeenkomsten pag. 28. Het watĕk i jro zal dan wellicht een samenvatting van de voorafgaande bedienden en slaven zijn en dit kan er de reden van zijn, dat het zoo goed als nimmer is uitgevallen, terwijl dit met de voorafgaande namen zeer vaak geschiedde. — enzoovoort, alle

3. (deze) degenen, die om 's vorsten bezit verzoeken, mogen niet komen in het landschap van Cunggrang. Den H. Dharmmapatapān van Pāwitra en
4. den H. Prāsāda silunglung van den overleden Rakryān komt dit (n.l. wat anders de „mangilala" verkregen) toe [72]).

---

[72]) Van paran? De beteekenis is dus letterlijk dezelfde als ons „toekomen". „Parāna ni" ook in O.J.O. XXXVIII voor de volgende opsomming. Meestal staat er pramāṇa. Dat hier sadṛwya haji niet afzonderlijk genoemd wordt is wel een onnauwkeurigheid; elders vindt men het steeds en op mangilala dṛwya haji kan het natuurlijk niet slaan. Niet deze lieden zelf, doch de inkomsten komen den bhaṭāra toe in plaats van den vorst (dṛwya haji), die ze dan weer aan de mangilala, hunne „ambachtsheeren", zou hebben toegewezen.

sukhaduḥkhanya. — Kern [73]) laat het op het voorafgaande slaan en spreekt van „lusten en lasten (dier indringers)" V. G. VII : 24. Zie echter V. d. T. II : 285, halahayu, sukaduhka, alayune (ala ayune). Dus hier te vertalen: Wat er ook maar (in het landschap van Cunggrang) moge gebeuren aan goed en kwaad (d.w.z. de boeten daarop). —

---

73) Wij wezen er in het verloop van onze aanteekeningen reeds op dat wij Kern's gissingen niet steeds aanvaard hebben. Het komt ons echter voor dat er niet genoeg de nadruk op gelegd kan worden dat Kern's pogingen in dezen niet meer dan pogingen waren, die hij zelf allerminst voor definitief versleet.

De toenmalige stand van de kennis van het Oudjavaansch, die dus identiek was met die van Kern zelf (het artikel over de oorkonde van Gĕdangan is uit 1881!), maakt het begrijpelijk dat vergissingen even goed moesten voorkomen als juiste opvattingen. Daarbij ontging aan Kern veel, wat ons, die beschikken over zooveel meer gegevens aangaande de cultureele gesteldheid der Javanen, den aard van hun godsdienst e.d., duidelijk is, terwijl toch voor hem de kloof die gaapte tusschen den Javaan van heden (in zijn tijd wel niet veel meer dan de „Inlander") en dien van de onder de zoozeer bewonderde Hindoe's staande oudjavaansche maatschappij veel grooter was dan voor ons. Zoowel het een als het ander hebben wij anders leeren zien.

Het kan dan ook geen verwondering baren en doet van Kern's grooten naam niets af als wij meer en meer moeten constateeren, dat wij zijn conclusies niet steeds zonder scherpe critiek mogen aanvaarden. Kern spreekt bij de behandeling van de reeks van mangilala d.h. van landloopers en verdachte menschenklassen, waaronder „zelfs grofsmeden". Uit zijn verwondering hierover blijkt reeds, dat hij niet de juiste opvatting had verkregen van deze termen. En waar hij van een verkeerde onderstelling uitging omtrent de rol, die zij in de oudjavaansche maatschappij speelden, kan het ook niet anders of de termen zelf moesten wel een verkeerde vertaling deelachtig worden.

Zoo vat hij de nu volgende delictsqualificaties op als vergelijkingen met de mangilala d.h. en hunne „lasten en lusten". Ware er in 1881 meer over de balische wetboeken bekend geweest, hij zou deze onjuistheid niet hebben begaan.

daṇḍakuḍaṇḍa. — Komt meestal achter aan de nu volgende opsomming voor. Het zal wel een algemeene veelomvattende term zijn en beteekenen: allerlei boeten. Het gaat hier voornamelijk om de boeten op de te noemen delicten. —

5 *bhaṇḍi halādi*. — (Elders maṇḍihalādi) Staat meestal geheel achteraan; vandaar het ādi erin. Kern (V. G. VII: 24, 49): schimpen ruzie, enz. Juynboll: spotten, schimpen, schelden, enz. —

mayang tan pawaḥ. — Een pinangbloesem, die geen vrucht draagt. Deze en de volgende uitdrukkingen zijn oud-inheemsche delictsqualificaties door middel van beeldspraak. Hiervan ontgaat ons de beteekenis meestal, behalve in die gevallen, waarin ons een omschrijving van

---

Daarenboven benaderde hij alles zooveel mogelijk vanuit het Sanskrit en wij krijgen sterk den indruk als zou een zaak eerst dan zijn volle interesse verkrijgen, als duidelijk werd, dat zij uit het Indië van Kern's bijzondere bemoeienis zou zijn overgenomen. Dat hij ook daarbij niet steeds het juiste trof leert ons o.a. zijn opmerking over de cāṭabhaṭa's, waarvan hij zonder meer beweert, dat er iets dergelijks mede zou zijn bedoeld als met enkele categorien onzer mangilala. Inderdaad is dit nog geheel onzeker, zooals ons reeds het opslaan der woordenboeken leeren kan en wordt het door de opvatting van de mangilala, die wij hier geven, nog onwaarschijnlijker.

Het zij echter nogmaals gezegd; wij denken er niet aan Kern hiervan een verwijt te maken en wij blijven den grondlegger der indonesische taalwetenschap hoogst dankbaar voor het vele dat hij gaf. Wat ons echter niet juist voorkomt is de omzetting van dezen alleszins gebillijkten eerbied in een zekere slaafsheid, die de woorden van den grooten man steeds nog voor onaantastbaar houdt en alle critiek erop uit den booze. Het herdrukken van Kern's artikel uit 1881 in de Verspreide Geschriften in 1917 *zonder eenig commentaar*, dat den argeloozen lezer op zijn hoede kan doen zijn, is naar onze meening een wijze van eeren, die het tegenovergestelde gevolg heeft en niet gebillijkt kan worden. In 1917, na het werken van Brandes, kon men beter weten; Kern's standpunt mag, behalve in zuiver filologische zaken, het onze niet meer zijn.

elders bekend is. Zie voor dergl. delictsqualificaties: Wilken, V. G. II : 442 nt. 112. Vergl. ook een gezegde uit Bĕsoeki, waarin gedoeld werd op een brandstichting, die geen voortgang had: „er is wel een knop ontstaan, maar er is geen bloem uit gekomen" (mededeeling van Mr. D. Geursen). —

waluḥ rumambat ri natar. — Kern: een pompoen die zich slingert over den grond. Delict onbekend. —

wipati wangkai kabunan. — Vgl. Jonker, Oudjavaansch Wetboek, pag. 49: „arane katmu wangke kabunan", vert. „dit wordt genoemd een bedauwd lijk vinden" (pag. 110). Zie ook pag. 179. (Voor wipati en katmu komt ook katibān voor) De beteekenis van den term wipati wangke kabunan is dat degene, op wiens land des nachts (zonder zijn medeweten) een lijk door moordenaars is gelegd, hiervan gedurende een dag en nacht geen aangifte doet. Hij wordt beboet met 20000 (pag. 110). Dit laatste laat zien waarom het in deze categorie gaat: de boeten vallen voortaan niet meer aan den vorst doch aan den bhaṭāra en den prāsāda. In de Sārasamuccaya (Cod. Leiden 5037 : 6) komt een afwijkende omschrijving voor: „hana wwang mati, tan kinawruhan kapatinya, de sang rama, sang rama tan apasadawua, sang rama daṇḍa çu 1 ma 4, wangke kabunan haranya". Hetzelfde ongeveer op folio 52. Vergl. de balische wetboeken Koetara Agama (§ 162 : 4. katiban wangke kabunan) en Agama (§ 67 katĕmoewan ing wangke kaboenan; § 280 wangke kaboenan). De omschrijvingen wijken af (ed. Goesti Djilantik-Schwartz). —

rāḥ kasawar. — Kern: bloed, gestort op den bodem. Ligt hierin dezelfde praegnante beteeke-

nis als in ons bloed „vergieten"? Wij wijzen op de magische kracht van het bloed en veronderstellen een magisch-gevaarlijk bloed storten op den bodem buiten het magisch-beschermd ritueel om. Deze uitdrukking kan dan later voor manslag zijn gebezigd (vgl. Van Ossenbruggen in Bijdr. 1915 : 131 en elders [74]). —

hidu kasirat. — (Jonker, Oudjav. Wetboek § 225, ilu) Kern: speeksel gesprenkeld. Hij scheidt het van het voorafgaande dūhilatĕn (V. G. VII : 24), dat er naar het ons voorkomt, bijhoort. De geheele uitdrukking luidt dan: dūhilatĕn hidu kasirat, het gesprenkelde speeksel (weer) inslikken, wat een uitdrukking is voor de boete op het misdrijf van het bespuwen. Het is als magisch gevaarlijke handeling te verklaren. Zie van Ossenbruggen in Bijdr. 1915 sub voce speeksel (bespuwen). Vgl. paḍĕm apuy: „brand blusschen", uitdrukking voor de boete op de brandstichting.

Misschien hangt de uitdrukking hidu kasirat samen met het sipat bilut (boete op spuwen?) van IIa: 1. Den term idoe kasirat vonden wij nog in het wetboek Agama van Bali (ed. Goesti Djilantik-Schwartz: § 295). —

---

[74]) Dr. F. D. K. Bosch maakt ons opmerkzaam op een plaats uit de Babad Tanah Djawi welke een helder licht werpt op de beteekenis van het bloed storten. Men vindt de passage op pag. 264—266 ed. Meinsma.

Daar is sprake van een djoeroe taman, die gedood wordt en wiens bloed op den grond valt. Het bloed wordt daarop van den grond afgeschrapt en blijkt een zeker werkend vergif geworden te zijn, geheeten: oepas angloeng. De grond, die er zich onder bevond en die ook verzameld werd, blijkt dan een tegengif te zijn: kitjitra. In verband hiermede merkt Dr. Bosch nog op dat in Midden Java steeds de grootste vrees bestaat voor het op den grond laten vallen van bloed, zelfs van een geslachte kip. Het aldus gestorte bloed moet verzameld worden in een takir (zie Babad T. Dj. 265) en in de kali geworpen of begraven.

6. *mamtuakan wurya ning kikir.* — Oorkonde Gĕdangan: amijilakĕn wuri ning kikir. Kern: ontblooten van wapentuig. Sārasamuccaya (Codex Leiden 5037 : 3) wordt gesproken van amijilakĕn sañjata. Zie echter V. d. T. sub voce kikir. Het magische karakter is duidelijk: met het ontblooten van het magisch-gevaarlijk metalen wapen komt de magische kracht vrij. De boete is dan niet anders dan de bezwering van de „door taboe-verbreking ontketende magie" (Van Ossenbruggen in Bijdr. 1915 : 246). —

mangluputakan. — (Een misdadiger) doen ontsnappen? —

mamuk. — amok maken. Volgens de interpunctie van de koperen plaat zou het bij het voorafgaande hooren. —

mamumpang. — Kern: onbeschoftheid. Het delict is echter ernstiger: molest. Vgl. wwang hamumpang, sapĕkĕn hingana ning wwang haburuha, yapwan luput ri samangka, daṇḍa ya çu 6 ma 4" enz. Vgl. de balische wetboeken Koetara Agama § 159, Poerwa Agama § 27, 106 (ed. Goesti Djilantik-Schwartz). Uit deze plaatsen blijkt dat bedoeld is het molesteeren van vrouwen. —

hastacapala wākcapala. — Slaan en schelden. Vgl. Jonker, Oudjav. Wetboek, § 219: wākpārusya en § 225: daṇḍa-pārusya. Zie V. d. T. I: 653, lamp. tjampala, boete voor misdrijven, enz. Ook paḍacapala bestond. Vgl. Sārasamuccaya (Codex Leiden 5037: 36): „ana wwang mangdĕdĕl wwang tanpadoṣa, paḍacapala ngaranya, daṇḍa ya ma 5 panaruhanya, mangkana çasananya". Vgl. de balische wetboeken Koetara Agama § 83 (wak paroesia). Poerwa Agama § 64 (astatjapala, sabdatjapala = wāk-

capala en kadga-tjapala) en Agama § 230, 297 (wak paroesija) § 232 (danda paroesija) (ed. Goesti Djilantik-Schwartz). —
daarop kan de bhaṭāra van Pāwitra
7. en de H. Prāsāda slechts de rechten laten gelden [75]).

Echter (wat betreft) de

miçra mañĕmbul. — Misschien slaat dit miçra op alle nu volgende ambachten en heeft het ook hier een soortgelijke beteekenis als juru; mañĕmbul, zwartverwen (?) (V. d.T.). —

mañawring. — rood of purper verwen (?) Vgl. K. O. VII: cangwring miraḥ. —

manglākha. — Van Skṛt. lākha, roodverwen, lakken (?). —

8. *mangapus* — ?. —

mangubar. — rood verwen (?) (V. d. T.). Het valt op dat hier telkens van roodverwen sprake is. Ongetwijfeld hangt dit samen met de magische beteekenis van rood. Vgl. Van Ossenbruggen in Bijdr. 1915 : 230. Het moet dan wel een meer bijzondere beteekenis zijn, daar ook andere kleuren een magische rol spelen. Rood is o.a. oorlogskleur. Zie ook noot 71. —

matarub. — tarub, dak. Vgl. bal. mĕtĕtaroeb, hanengevecht in een tĕtaroeb (loods als hanenklopbaan gebruikt). Hier zal misschien in het algemeen het maken van daken gemeend zijn. Bovenin het dak is de plaats der vooroudergeesten. —

mangdyūn. — potten maken. In de Wratiçasana wordt de angdyun genoemd als een door wiku's te mijden caṇḍāla (Pigeaud, Tantu Panggĕlaran: 296). —

---

75) Scil. op de boeten, die uit opgenoemde misdrijven voortvloeien.

manggula. — suiker maken. —

manghapū. — kalk maken. —

mangharĕng. — houtskool maken. —

manulang. — Onzeker. Hoort volgens de interpunctie van de koperen plaat bij het volgende. —

wungkuḍu. — Soend. tjangkoedoe, mal. بڠكرد jav. patje, morinda citrifolia, met de wortel waarvan men katoen verft. De kleur gelijkt meekrap. —

mangawe rungki. —(Kris)scheden maken. —

9. *magawe payung wlu*. — Volgens V. d. T. III : 570 is payung wlu: padjĕng robrob, europeesche pajoeng van lijnwaad van verschillende kleuren, ook songsong. —

makajang. — kadjang maken. Uit V. d. T. III : 426, s.v. songsong en III : 325, s.v. samir, kan blijken dat met kadjang een soort bedekking of omhulsel wordt gemeend (wapen of pajoengsloop?). —

makala manuk. — Vogels strikken. —

makala kalā. — Glosse: makĕna djĕĕt, allerlei beesten vangen. V. d. T. II : 223, 265, kalaya. —

makawe kisi. — Glosse: manggawe seser (een klein schepnet; zie Mayer, Jav. Volksleven I : 192, 193). —

manganamanām. — Vgl. mal. مڠايم , allerlei vlechtwerk maken. —

manāmbi. — Zie aanteekening bij tuha nāmbi. —

mamĕsanḍung manuk. — Sanḍung, strikken. Vgl. makala manuk. Wat het verschil is, is niet duidelijk. —

IIb. 1. Daarvan wordt 's vorsten bezit (= inkomsten) in drieën gedeeld: één deel voor den bhaṭāra,

één deel voor de bewakers [76]) van de sīma, één deel voor de
2. mangilala dṛwya haji.
Wijders (wat betreft) de handel ter plaatse, die niet door
3. de mangilala dṛwya haji getroffen wordt, deze is beperkt door drie „meesters" over elke handel in de sīma [77]). Indien gedreven (?) [78]) worden runderen, (dan worden niet getroffen enz.) 40 runderen [79]); als er gedreven (?) worden
4. schapen, 80 schapen; ganzen, een kooi vol; wat op wagens (vervoerd wordt), 3 span; wat op paarden geladen wordt, één paard; wat met een juk op de schouders gedragen
5. wordt, 4 schoudervrachten [80]); (wat met) rivierschepen (vervoerd wordt), drie (schepen) zonder opstapeling (zonder „kop"). Wat betreft het gepikoeld worden van koopwaren, zooals door handelaren in (kleeding)-stoffen [81]), roodkopersmeden [82]),

---

76) O. J. O. XLVII heeft punta makmitan. Er zullen wel priesters mede bedoeld zijn (?)

77) Hier moet wel, op grond van andere oorkonden gelezen worden: ing sasima.

78) Van kulang, „zich heen en weer bewegen"?

79) O. J. O. L heeft nog, i satuhan. Dit komt op onze oorkonde voor bij de paragraaf over gepikoelde waren.

In O. J. O. L wordt ook aangeduid dat levende dieren worden gemeend.

80) O. J. O. XXXI heeft wadar, wat wel een verlezing zal zijn. Oudjav. cĕdar is hond, doch een vervoer van goederen door middel van honden lijkt ons uitgesloten.

Wij wijzen voor onze vertaling echter op V. d. T. II: 445 s.v. ḍadar (waar foutief rawang voor rwang) en IV: 733 s.v. gosali. In den daar aangehaalden passus uit de Purwadigama (14) leest men: aḍaḍar rwang paḍaḍaran. De plaats is parallel aan de onze. Glosse: djuru tgĕn (nĕgĕn: op den schouder dragen met een sanan = juk). De wisseling van cadar en dadar is mogelijk.

81) Bal. glosse: adagang dodot.

82) V. d. T. III: 311: wwang paṇḍe dangdang.

6. edelsmeden [83]), beteldoosmakers (?) [84]), vervoerders van: kapok, *wangkuḍu* [85]) ijzer, koper, tin, klokkemetaal, zout in klompen [86]), olie, suiker,
7. garen, gepelde rijst, *kasumū* [87]), allerlei koopwaren, die gepikoeld worden (daarvan wordt niet getroffen door de mangilala enz.) de vijfde bantal [88]) voor elken „meester" van het pikoelen op de
8. drie meesters in de sīma.

---

[83]) Van kwari, „uit edelmetaal vervaardigd halssieraad" (aldus bij de Maleiers, elders van anderen aard).

[84]) Vgl. jav. kĕtjapoeri: pagĕr sadjroning beteng. Mal. hoofdgebouw (v/e paleis) doch tevens: kapiteel met versierselen en lofwerk, beteldoos; jav. tjĕpoeri = kĕtjapoeri en ook: onderste deel van een graf. K. I. van lopaklopak: gouden of zilveren sirihdoos van den vorst. Dit laatste zal wel gemeend zijn. Zie nog Groneman, Garĕbĕgs: 22, 82.

[85]) Lees wungkuḍu; zie aanteekening bij wungkuḍu.

[86]) *Paḍit*, elder paḍat. Voor dit woord konden wij geen hier passende beteekenis van een of andere handelswaar vinden. Wij stellen voor het bij het voorafgaande te trekken. Vgl. jav. paḍĕt. Wel is het bekende brikettenzout eerst door Europeanen ingevoerd, doch dit sluit niet uit dat de bewoners van den archipel vroeger zout in klompen zouden hebben verhandeld. Zie voor de zoutbereiding in blokken bij de Toradja's: Adriani, Toradja's II : 338 vlg., waar in tegenstelling tot het ingevoerde zout het eigengefabriceerde „boere keponga", „zout in stukken" heet.

[87]) Op andere oorkonden *kasumba*, jav. soend. mal. kasoemba, carthamus tinctorius, de zgn. saffloer, voor een rozeroode verfstof aangeplant. Een andere soort (of wordt deze in de oorkonde gemeend) is de kasoemba kĕling (jav.), soend. galinggĕm, de bixa orellana met orleankleurstof, tegenwoordig ook voor boter en kaaskleursel gebruikt. Zie Veth, Java IV: 573. — Wij vestigen er hier de aandacht op hoe bijkans alle hier opgesomde koopwaren een bijzondere magische beteekenis kunnen hebben.

[88]) Ongetwijfeld eveneens een bepaalde eenheid in den trant van die, welke bij de levende have zijn genoemd. Den waren aard ervan kunnen wij niet gissen. In de Vorstenlanden wordt onder bantal, behalve de gewone beteekenissen, nog verstaan een soort draagjuk, zooals die, waarop de tandoe wordt gedragen (Mededeeling van den heer Djajadipoera, Djogja).

Alle deze mogen niet door de mangilala dṛwya haji getroffen worden. Zij, die naar een andere desa [89]) gaan, zullen beschermd worden, maar

9. zij moeten een geschrift [90]) bewaren van dien inhoud. Indien zij de beperking daarvan te buiten gaan, dan zullen zij wat betreft dat meerdere getroffen worden door hen, die goederen verlangen.... (cetera desunt)

Tot zoover de oorkonde.

Over het historische gedeelte hadden wij het reeds in de inleiding. Bedriegen wij ons niet, dan schuilt in de opsomming der mangilala dṛwya haji menig hoogst belangrijk gegeven voor de kennis van het oude, ja zelfs van het praehindoesche Java. Het is toch een zeer opmerkelijk feit dat deze opsomming in bijna alle oorkonden onderling afwijkingen vertoont. In geen oorkonde is de plaatsing en spelling der woorden precies dezelfde. Hierdoor verkrijgen wij den indruk als zou het geheel een vergeten formule zijn, die hoogstens nog gedeeltelijk in werkelijkheid toepassing vond. Hierop wijst ook het gebruik van „ring dangū". Daarenboven is van vele der termen in het Nieuwjavaansch elk spoor verdwenen. Dit laatste zal wel verklaard moeten worden uit het feit, dat de meeste der door deze termen uitgedrukte ambachten teruggingen op oude magisch-gevaarlijke werkzaamheden, zooals die der smeden en derg. Tengevolge hiervan kunnen dan wisseltermen zijn opgetreden, zooals reeds het grootste gedeelte oudere wisseltermen zal bevatten. Daarenboven zullen zoowel nieuwe termen als oude tegelijk gebruikt zijn en geleid hebben tot differentiatie, wat misschien met de termen hidu kasirat en sipat wilut het geval kan zijn geweest; ten slotte vinden wij personen en zaken dooreen gebruikt. De lijsten vertoonen steeds een in hooge mate heterogeen karakter, dat al

[90]) In O. J. O. XXXI staat na makmitana: tulis.

[89]) Uit paradeça?

weer wijzen kan op hoogen ouderdom en een reeds lang verloren besef van de juiste beteekenissen; de Hindoes hebben er het caṇḍālastempel opgedrukt, dat er nu in vele gevallen nog niet van is afgewischt.

Deze feiten bemoeilijken het onderzoek naar de juiste beteekenis der termen ten zeerste, daar men daartoe zou moeten beschikken over de kennis der juiste functies. En deze zijn het juist, die men uit den blooten naam al zeer slecht kan opmaken. De woorden pangurang, pangaruhan o.a. kunnen echter toonen dat door een vergelijking met andere oorkonden nog heel wat licht kan worden geworpen op de door hen aangeduide personen en hunne functies.

De voorloopige conclusie, waar wij toe kunnen komen omtrent de mangilala dṛwya haji en de daarop volgende reeks van termen is dan wel, dat deze mangilala enz. lieden zijn, die verschillende opbrengsten, welke eigenlijk den vorst toekomen (dṛwya haji) als een apanage genoten. Waarschijnlijk dus een soort ambts- en ambachtsheeren in de poeri.

Deze inkomsten zijn gedeeltelijk met ons begrip belasting te vergelijken, hoewel deze vergelijking natuurlijk niet geheel opgaat. Termen als pasuk alas, sĕkar tahun e.d. komen het meest nog overeen met moderne vormen van belasting, al zijn zij, wij herhalen het, in den grond iets anders.

Enkele der opbrengsten (en misschien zelfs de meeste, zoo niet alle) zijn echter in oorsprong het best op te vatten als een soort recognitie voor het uitoefenen van een bepaald beroep of het verrichten van bepaalde bezigheden. Dat voor het verrichten daarvan een bepaalde som zou moeten worden gestort bij den vorst, in de praktijk dus neerkomend op het afdragen van een deel der inkomsten, zouden wij verband willen laten houden met het in sommige gevallen met groote duidelijkheid naar voren tredende magisch-gevaarlijke karakter dier bezigheden en de groote magische beteekenis van den

vorst (zie hierover Van Ossenbruggen in Bijdr. 1915: 300 en elders).

Dat de smid en alle, die zich met de bewerking van het in hooge mate magisch-beteekenisvolle metaal bezig houden, hieronder begrepen zijn, is duidelijk (zie Van Ossenbruggen in Ind. Gids 1905; I : 368). Onze lijst telt dan ook enkele smeden en tevens gevallen, waarin het waarschijnlijk kan genoemd worden dat er een smid gemeend is. Voorts behoeven wij geen oogenblik te aarzelen een magische beteekenis te veronderstellen bij woorden als watu tajĕm, wiji kawah, pulung paḍi, sipat wilut, panusuh, maniga en bij alle sierkunstenaars. Daarbij spreken kḍi, walyan, widu, mangidung, enz. voor zich zelf.

Echter, mag dit al de oorspronkelijke beteekenis zijn, wij moeten er ons voor hoeden te veronderstellen dat in den tijd van onze oorkonde dit alles nog duidelijk werd gevoeld. Zoodat wij hier en daar regelrechte belastingen tegenkomen (panlung atak, panigang blah, sĕkar tahun, pasuk alas enz.) terwijl voor de verschillende vreemde rassen als jĕnggi enz. een soort „vreemdelingenbelasting" zou betaald moeten worden. Wat overigens zeer goed een magischen grond kan hebben (zie Van Ossenbruggen in Bijdr. 1915 : 55 vlg. 245).

Intusschen blijven er nog vele termen over, waarvan de ware beteekenis ons vooralsnog ontgaat; voortgezet onderzoek zal betere resultaten kunnen boeken dan gissingen op het oogenblik. Slechts zullen wij steeds het oog moeten gevestigd houden op de mogelijkheid van een magischen oorsprong en voor simplistische verklaringen als die welke Kern aan deze termen gaf en die meer overeenkomen met personen uit onze moderne maatschappij dan uit die der oude Javanen, op onze hoede zijn. De groote moeilijkheid is wel hierin gelegen, dat na het mangilala d.h. in de opsomming niet duidelijk is uitgedrukt of hier de mangilala of wel de dṛwya haji gemeend zijn; m.a.w. of wij in de termen moeten zien namen voor opbrengsten of van personen of zaken

waarover de mangilala a.h.w. ambachtsheer zijn, waarvan zij dus hun inkomsten (die eigenlijk den vorst toebehoorden) trekken. Waarschijnlijk gaat het eene met het andere samen en zouden de mangilala d.h. eigenlijk in oorsprong de juru's (miçra, pambĕkĕl) enz. zijn der in de lijst opgesomde categorieën.

Wij zullen dan ook verdere conclusies moeten uitstellen tot tijd en wijle meerdere, zoo niet alle oorkonden, in ieder geval de minst gehavende, in een onderzoek zullen zijn betrokken. Eerst dan is de tijd gekomen voor het reeds door Brandes gedroomde Corpus Inscriptionum Javanarum.

Wat nu de paragraaf over de delictsqualificaties betreft, daarvoor zijn wij door de wetboeken iets beter ingelicht, alhoewel ook hier op menig punt onzekerheid bestaat. De voorraad is echter door de in onze oorkonde opgesomde kleine reeks geenszins uitgeput en ook hier zou een nader, op alle oorkonden berustend vergelijkend onderzoek nog veel aan het licht kunnen brengen. Dat ook deze boeten oorspronkelijk op een magischen grond teruggaan en dat zij alleen als zoodanig juist beschouwd en begrepen kunnen worden, is reeds door Van Ossenbruggen betoogd (Bijdr. 1915 : 245). Het behoeft niet gezegd, dat met het ontblooten van wapentuig en het spuwen, doch ook met hastacapala, pađacapala em wākcapala vóór alles magische delicten worden gemeend. Dit niet in het oog te behouden, is hunne waarde in het oudjavaansche recht misvatten.

De dan volgende paragraaf heeft reeds meer contact met de huidige toestanden en vereischt minder hoofdbrekens, terwijl de laatste, over het handelverkeer tusschen de sīma en de omringende wereld handelende, op een enkele onbegrijpelijke zaak na, zelfs volkomen in het huidige tijdsbeeld past en voor hen, die het verkeer op de wegen van Java eenmaal gadesloegen, een bekende taal spreekt.

In beide paragrafen meenen wij weder duidelijk de magische beteekenis van vele đer opgesomde ambachten

en zaken te herkennen (kalkbranden, pottenbakken, houtskoolbranden en andere bewerkingen, waarbij vuurhitte een rol speelt, roodverwen, vogels vangen enz. Zie Van Ossenbruggen. Bijdr. 1915 passim), die duidelijk maakt waarom juist deze en niet andere zijn opgenoemd.

Voorzoover wij positieve resultaten mochten boeken, worden deze hier aan hen, die zich met de studie van het adatrecht en de economische geschiedenis van Java bezighouden, aangeboden. Voor het resteerende deel, nog niet verklaard en slechts door gissingen vermeerderd, roepen wij hun hulp in, zoowel als die der filologen, terwijl wij ervan overtuigd zijn, dat van vergelijkend-ethnologische zijde licht in deze duisternis zal kunnen opgaan. Waar de oorkonden in laatste instantie de verhouding tusschen den vorst en zijne onderdanen, hetzij leeken, hetzij geestelijken, regelt, kan de voortschrijdende verduidelijking daarvan een hoogst belangrijke bijdrage leveren voor de ontwikkeling van deze, oorspronkelijk wel geheel op magische factoren berustende verhouding tot op de zuiver practische van den huidigen dag toe.

Weltevreden, 1924.

Een stuk over sterrenkunde uit het Anggastyaparwwa, het Nakṣatrarūpa

uitgegeven en vertaald door

Dr. TH. PIGEAUD.

In zijn belangwekkende verhandeling over sterrenkunde en sterrenwichelarij in den Maleischen archipel, die in het vorige deel van dit tijdschrift is opgenomen, heeft Prof. A. Maass zijn teleurstelling er over uitgesproken, dat er nog zoo weinig bekend gemaakt was uit oud-Javaansche of Balineesche Wariga-geschriften, blijkbaar in de verwachting dat daaruit nog veel verrijking van onze kennis van de oudere sterrenkunde zou voortvloeien. Het is zeker te wenschen dat er spoedig meer bekend wordt gemaakt van de Wariga's en daaraan verwante geschriften, een voor de Javanen en Balineezen, zoowel van vroeger als nu, zeer belangrijke soort van letterkunde, maar tevens moet men hopen dat die geschriften de verwachting, welke Prof. Maass van hen heeft, niet al te zeer zullen beschamen.

Immers in wezen zijn de Wariga's wichelboeken, geraadpleegd om uit de samenwerking van grootheden (goden, verschillende weekdagen, hemelstreken, getallen), die met een tijdseenheid in verband staan, te verwachten gebeurtenissen in het algemeen of in het bijzonder te voorzien. Dit is vooral ook dienstig om voor voorgenomen handelingen (huisbouwen, huwelijk, reis) een geschikt oogenblik te kunnen kiezen. Daarom spelen zoowel in de eigenlijke kalender (de pawukon, voor het wuku-jaar van 210 dagen, Balineesch wĕton, oton), die in den regel vooraf gaat in een Wariga-handschrift, als in de daarop volgende stukken, opgaven van den aard en

getalwaarde (oerip, nĕptoe, watĕk) der tijdseenheden een groote rol.

Waar de wichelarij steeds uitgaat van een tijdseenheid (een dag, een wuku), om dan na te gaan wat daarvan te verwachten is op grond van de plaats, welke die dag in de verschillende tijdrekenkundige reeksen (1 t|m 10 daagsche week, paringkĕlan, sĕngkan-turunan, wuku's enz.) inneemt, komen er maar zelden opgaven over de baan der hemellichamen in de Wariga-geschriften voor. Als de sterrenbeelden en planeten er al in genoemd worden, zijn zij opgenomen in een reeks, evenals de andere grootheden die van belang zijn voor de berekeningen. Van onvermengde sterrenwichelarij, met waarneming van conjunctie en oppositie en doorgangen door sterrenbeelden, zou moeilijk een voorbeeld in de handschriften te vinden zijn.

Behalve deze eigenaardigheid van de Javaansche wichelarij heeft ook de zeer slechte toestand der meeste handschriften veroorzaakt dat er nog niet zooveel waardevol materiaal voor de kennis der sterrenkunde uit de Wariga's te voorschijn is gekomen, als Prof. Maass gehoopt had. Zoowel het groote getal als de slechte toestand der handschriften, die in de Leidsche en Bataviaasche verzamelingen gevonden worden, zal te verklaren zijn uit de populariteit waarin dit soort van letterkunde zich mocht en mag verheugen; hetzelfde geldt van mantra- en ngelmoe-handschriften. Dit heeft ook ten gevolge dat de teksten zeer in omvang uiteen loopen; sommige bevatten slechts enkele tabellen en tellingen, blijkbaar omdat die als de belangrijkste werden beschouwd, andere plaatsen er talrijke na elkaar. Daarom kan men ook nauwelijks van de Wariga als één werk spreken; de benaming is beter te beschouwen als aanduiding van een groep geschriften, die over wichelarij in verband met tijdrekenkunde handelen.

In het zeer uitgebreide Wariga-geschrift, dat tot de poeri-boekerij van Kloengkoeng behoord .heeft, komt

echter bij uitzondering ook een stuk over sterrenkunde voor, buiten onmiddellijk verband met wichelarij. Het is dan ook naar alle waarschijnlijkheid uit het Anggastyaparwwa [1]), waar het geheel in het verband past, in die Wariga opgenomen. Dit is het stuk, dat hier in tekst en vertaling uitgegeven wordt.

Vooraf gaan eenige opmerkingen over de handschriften.

De Wariga van Kloengkoeng is te vinden in kropak No. 958 Bat. Gen., welke deel uitmaakte van 's vorsten oud-Javaansche en Balineesche boekerij, die na de in bezitname van de poeri in 1908 als oorlogsbuit naar Batavia is gestuurd. De kropak bevat drie zeer goed geschreven en onderhouden teksten (*a*, *b* en *c*), die tezamen waarschijnlijk als bronnen golden voor de kennis van wat voor vorst en land goed en slecht was en zou worden. Hij is zeer goed bewaard en verdeeld in twee vakken (rong); in het eene bevinden zich twee der lontar-handschriften, in het andere één. De twee eerste zijn:

a. Krama-nĕgara, lĕkas ning hapatih mwang mantri mwang sakweh ing wadwa sewaka ri sang prabhu (de Gang des Ryks, de wandel van den patih, den mantri en alle volgelingen en dienaren des vorsten). Dit handschrift is geschreven in 1740 Çaka, het is groot 17 lontar-bladzijden [2]) van 47 c.M.

---

[1]) Zie over het Anggastyaparwwa Juynboll, Suppl. Catalogus Jav. en Bal. HSS. Leiden II, blz. 170—172, en Pigeaud, Tantu Panggĕlaran, blz. 319—'26 (inhoudsopgave).

[2]) De bladzijden van de handschriften op palmblad worden zóó aangehaald, dat als één bladzijde gerekend worden de twee zijden van twee opeenvolgende palmbladen, die, wanneer het handschrift gesloten is, tegen elkaar liggen. Het nummer van de bladzijde staat gewoonlijk in den linker bovenhoek. Voor het gemak kunnen de bovenste en onderste helften der bladzijden onderscheiden worden met *a* en *b*, voorzoover ze op het bovenste of het onderste palmblad staan.

b. Een lontar-handschrift van 38 bladzijden van 38 c.M. zonder titel en kolophon aan het einde. Het eerste stuk (blz. 1 t|m 3*a*) begint:

Iki carita ning pangandika ning Gunung Agung, munggwing prasasti Rajapuraṇna pamañcangah; hanglurah kabayan ring Gunung Agung rumaksa, saturun ring sḍahan ning ler masnĕt ring gumi balĕdan; saturun tunggal pamongmong saparapangandika. (Dit is het relaas van de Woorden, gesproken op de Goenoeng Agoeng, vervat in de praçāsti Rājapurāṇa pamañcangah (d.i. babad); de lurah kabayan van de Goenoeng Agoeng had de bewaking ervan, met afdaling op de Hoofden van de afgelegen (plattelands-) bouwgronden in het heuvelland (Balĕdan); in de afdaling was er (steeds) één de bewaarder van al de Woorden). Hierop volgen nog eenige andere stukken over geschiedkundige en dergelijke overleveringen van Bali.

c. Het tweede vak bevat de Wariga. Dit is een lontar-handschrift van 131 bladzijden van 59.5 c.M., waarvan een inhoudsopgave hopelijk spoedig zal verschijnen. Het is blijkbaar samengesteld uit verschillende stukken van oudere handschriften; daardoor vindt men er soms twee parallel loopende, maar op sommige punten toch van elkaar afwijkende teksten naast elkaar in. Waarschijnlijk ook alleen, omdat het een verzamelwerk was, heeft de bewerker mede het stuk uit het Anggastyaparwwa opgenomen. Het hier uitgegeven stuk beslaat blz. 86 (Nakṣatrarūpa). In de uitgave wordt dit handschrift met D aangeduid.

Van het Anggastyaparwwa zelf zijn drie handschriften vergeleken wat betreft het hier uitgegeven stuk. Het zijn:

A. Cod. 5061 Leiden (Juynboll II blz. 172). Deze tekst diende tot grondslag van de uitgave. Het stuk begint op blz. 6*a*.

B. in kropak no. 841 lontar-verzameling Bat. Gen. Deze zeer goed onderhouden kropak van één vak bevat

5 goed geschreven teksten van 52 c.M., n.m.: Açramawāsaparwwa (21 blz.), Mausalaparwwa (7 blz.), Prasthānikaparwwa (5 blz.), Swarggārohaṇaparwwa (17 blz.) en Anggastyaparwwa (41 blz.). Het hier uitgegeven stuk begint op blz. 6*a*.

C. lontar Bat. Gen. no. 966, 42 blz. van 51 c.M. (zie Juynboll II blz. 172; de eerste halve bladzijde ontbreekt). Het hier uitgegeven stuk begint op bladzijde 5*a*.

De tekst welke afgedrukt is, is die van A; afwijkende lezingen van B, C en D vindt men in de noten aan de voet van bladzijde. Daaronder zijn die van D zeer belangrijk. De tekst van D is eigenlijk de beste; toch is een tekst uit een Anggastyaparwwa-handschrift gekozen als grondslag, omdat het stuk waarschijnlijk in het Anggastyaparwwa thuis hoort, zooals reeds opgemerkt is. De tekst van dit werk, waaruit het stuk in de Wariga van Kloengkoeng stamt, moet dan echter een andere en betere zijn geweest dan A, B en C. De stelsellooze opeenvolging van de sterrenbeelden en de verwarringen, die deze laatste drie handschriften gemeen hebben, doen vermoeden dat ze alle drie afstammen van één manuskript, waarin dit stuk in een verbasterde vorm voorkwam. Die verbastering was wellicht ook hier, zooals zoo vaak, het gevolg van een mislukte poging om uit een ander bijna vernietigd handschrift een volledigen tekst samen te stellen.

De taal is het eenvoudige oud-Javaansche proza van het Anggastyaparwwa.

Hier volgen nu tekst en vertaling van het stuk. Het werd getiteld Nakṣatrarūpa volgens D; daar het in hoofdzaak over de gedaanten der sterrenbeelden handelt, is deze titel zeer passend [1]).

[1]) Tot mijn spijt ben ik niet in de gelegenheid geweest andere H.S.S. van het Anggastyaparwwa, die te Leiden en, mogelijk doch niet waarschijnlijk, te Batavia zijn, te vergelijken. Dit geldt ook van de H.S.S. in de boekerijen van I. G. Poetoe Djlantik te Singaradja (O. V. 1921, blz. 69) en Pĕdanda Ngoerah te Blajoe (Tabanan) (O. V. 1922, blz. 86). Ook het H.S. Nakṣatrarūpa in

Tekst (volgens A, met afwijkende lezingen van B, C en D) van het Nakṣatrarūpa.

Ana tānak bhagawān Dakṣa i sang Asiktiki muwah, kanya sḍang hayu, yekā nakṣatra pitu likur kwehnya; yata tinarimakning sang hyang Wulan. Patunggaltunggalan ing haranikā: Haswini, Bharaṇi, Kṛttikā, Rohiṇi, Mṛgaçira [3]), Adrā, Pūrṇnawasu, Puṣya, Akleṣa [4]), Magha, Pūrwwaphalguṇi, Utaraphalguṇi, Haṣṭa, Citra, Swati, Wiçāka, Anūrada, Dyeṣṭa [5]), Mula, Purwwasāḍa, Çawana [6]), Pūrwwabhādrawada, Rewati, Utarabhadrawada. Nāhan tang anaknika kanya pitu likur pinakastrī sang hyang Wulan [7]). Patngĕranya nihan:

2. [8]) Yan hana wintang kadi ratha rūpanya, yeka Rohiṇi ngaranya; lima wintangnika.

1. Yen hana wintang kadi parasparas rūpanya, yeka Kṛttikā ngaranya; nĕm wiji [9]) wintangnikā.

3. Yen hana wintang kadi taṇḍas ning mṛga rūpanya, yekā Mṛgaçira ngaranya [10]); tiga wintangnikā. Kunang ikang wintang sinangguh [11]) Tandas ning wuk Damalung ling ning lokā, yeka Pusya ngaranya [12]).

---

de boekerij van Pĕdanda Wajan Kĕkĕran te Taman Intaran (Badoeng) (O. V. 1922 blz. 87) heb ik voor deze uitgave niet kunnen raadplegen. Voor een zoo gewenschte volledige uitgave van het Anggastyaparwwa zullen al deze H.S.S., mitsgaders die in de andere groote Balische boekerijen, echter vergeleken moeten worden.

3) Ç: Mṛgaçirah.

4) C: Açleça.

5) B, C: Jyeṣṭa.

6) B, C: Çrawaṇa.

7) C: Hulan.

8) Deze cijfers geven de volgorde van D. Het voorafgaande ontbreekt bij D.

9) B, D: wiji ontbreekt.

10) D: ngaranya ontbreekt.

11) C: singuh. D: Ya sinangguh.

12) D: van yeka af ontbreekt.

4. Hana ta wintang [13]) kadi liman rūpanya, ana ta wintang ing tngah [14]), yeka Hadrā ngaranya [15]).

27. Yen hana wintang [16]) kadi hakṣara [17]) rūpanya, yekā Bharaṇi ngaranya [18]).

26. Yen hana wintang [19]) kadi catūraçra [20]) ngaranya [21]), yeka Haswiṇi ngaranya [22]).

5. Yen hana [23]) wintang kadi parawu rūpanya (ika sinangguh Lancang si Wadwan ngaranya [24]), yeka Pūrṇnawaçu [25]) ngaranya [26]); nĕm wiji [27]) wintangnikā.

8. Kbwan sandang [28]) ling ning loka, yekā Magha ngaranya [29]); limang wiji [30]) wintangnikā.

11. Yen hana wintang kadi hasṭa rūpanya [31]), yeka Sata ngaranya [32]); nmang wiji [33]) wintangnikā.

14. Kunang sinangguh Wangunwangunan [34]) salah ukur ling ning loka, yeka Wiçakā ngaranya [35]); pāt wintangnikā.

---

13) D: hana lintang.
14) D: wintang tunggal i tngahnya.
15) D: ngaranya ontbreekt.
16) D: Hana ta.
17) D: hakṣara bhā.
18) D: ngaranya ontbreekt. Einde van dit stuk in D; slot: Iti Nakṣatrarūpa.
19) D: Muwah ana.
20) B: catūraçana. C: caturaçana.
21) D: rūpanya.
22) D: yāçwini.
23) D: Hana ta.
24) C, D, ingevoegd: ling ning loka. D: ngaranya ontbreekt.
25) B: ya Pūrṇnawa. D: Punarwwasu.
26) D: ngaranya ontbreekt.
27) D: wiji ontbreekt.
28) D: Kunang ikang sinangguh kbon saraṇḍa.
29) D: ngaranya ontbreekt.
30) D: wiji ontbreekt.
31) D: Hana ta wintang hastarūpa.
32) D: Hasta.
33) D: nĕm.
34) D: Kunang ikang sinangguh Wangunan.
35) D: ngaranya ontbreekt.

12, 13. Kunang ikang wintang Citra ngaranya [36]), lawan ikang [37]) Swati, tunggal wintangnikā.

C: blz. 6. 10. Kunang ikang wintang -gungantru [38]) ling ning loka, yekā Utarapalguṇi ngaranya [39]) ; tiga [40]) wintangnya.

9. Kunang ikang wintang kadi [41]) Hduk tinimbun ling ning loka, yekā Pūrwwaphalguṇi ngaranya [42]) ; nmang wiji [43]) wintangnikā.

15, 16. Kunang ikang Hanuraḍa [44]), pat wintangnika; kadi caturaçrā rūpanya [45]), ikang hing tngah wintang tlung wiji. Ya pabedanya sakerikang pūrwwaka, yeka Jyeṣṭa ngaranya [46]).

17. Kunang hikang sinangguh [47]) Sangkal tikĕl ing [48]) loka, yeka Mulā ngaranya [49]) ; lima wintangnika.

18, 19. Kunang ikang wintang [50]) pasagi hakusu [51]), yeka Purwwasadḍa ngaranya [52]).

---

[36]) D: ngaranya ontbreekt.

[37]) D: mwang.

[38]) B: Tanggungan. C: Tanggungantru. D: Kunang ikang inaranan Tanggungantru.

[39]) D: ngaranya ontbreekt.

[40]) D: tlu.

[41]) D: kadi ontbreekt.

[42]) D: ngaranya ontbreekt.

[43]) D: wiji ontbreekt.

[44]) D: Kunang ikang kadi catūrāçramarūpa, yekā Anuraḍā.

[45]) C: ingevoegd: yan hana wintang kadi liman rūpanya.

[46]) D: van kadi af ontbreekt. Hierop volgt: 16. Kunang ikang kadi liman, hana ta i tngahnya wintang tlung siki, ya bheda sangkerikang Adrā, yekā Jyeṣṭā.

[47]) D: ikang kadi.

[48]) B, C, D: ling ning.

[49]) D: ngaranya ontbreekt.

[50]) D: wintang ontbreekt.

[51]) D: akṣa.

[52]) D: ngaranya ontbreekt. Hierop volgt: pāt wintangnikā. 19. Kunang ikang wintang Parahu tugĕl (l)ing ning loka, yekā Uttarāṣāḍā; pat wintangnikā.

6, 7, 22. Kunang ikang [53]) kadi katunggyang rūpanya, yeka [54]) Çatabhiṣa ngaranya [55]).

23, 24. Kunang ikang wintang [56]) Pūrwwabadrāwada, Uttarabadrāwada, paḍa pāt wintangnikā; sami [57]) kadi caturaçrā rūpanya.

25. Kunang ikang [58]) wintang Puyuh atarung [59]) ling ning loka [60]), yekā Rewati ngaranya; lima wintangnikā.

20. Kunang ikang kadi triçūla rūpanya [61]), yeka Çrawana ngaranya [62]).

21. Kunang ikang wintang [63]) kadi miṇa rūpanya [64]), yeka Daniṣṭa ngaranya.

Nāhan ta patngĕranya nakṣatra pitu likur kwehnya.

B: blz. 7. Kunang ikang Wintang wuwur ling ning loka, yekā Surānadi ngaranya, lwah ring kadewatan, patirttan sang Saptarṣi. Akweh wintang len sakerika [65]), makadi wintang sang Saptarṣi, mwang sakwehnira sang Siddayogiçwara, ngūniweh sang Saptagraha Çakraprabhṛti [66]), mwang swargganikā sang maḍarmma sang mapuṇya [67]) ring maḍyapaḍa.

---

53) D¹: Hana ta wintang. (D¹ en D² ter onderscheiding der twee sterrenbeelden in Katunggyang-vorm. Pusya en Çatabhiṣā.)

54) D²: rūpanya yeka ontbreekt.

55) D¹ (6): yeka Pusya; sapuluh wintangnikā. Hierop volgt: 7. Kunang ikang kadi witāna rupanya, Açleṣa. D² (22, Çatabhiṣā): ngaranya ontbreekt.

56) D: wintang ontbreekt.

57) D: sami ontbreekt.

58) D: Kunang ikang sinanggah.

59) B: Payuh atarung.

60) B: hierop volgt: yata Daniṣṭa ngaranya (van 21). He tusschenliggende is uitgevallen.

61) D: rūpanya ontbreekt.

62) D: ngaranya ontbreekt.

63) D: wintang ontbreekt.

64) rūpanya ontbreekt.

65) C: sangkerika.

66) C: Saptaçraha Çakaprabhrati.

67) B: pūṇya.

Kunang ikang Wintang hanular ling ning loka, wintang tumurun mangjanma, kalinganika: hĕnti phala ning pagawenya hayu.

Vertaling (volgens A; B, C en D in de noten) [68].

Er zijn nog meer kinderen van den eerwaarden Dakṣa bij Asiknī (de Nacht), maagden, rijp en schoon, dat zijn de 27 nakṣatra's; die zijn aangeboden aan den Maan. Een voor een zijn hunne namen: Açwinī, Bharaṇī, Kṛttikā, Rohiṇī, Mṛgaçiras, Ārdrā, Punarwasu, Puṣya, Āçleṣā, Maghā, Pūrwwā Phalgunī, Uttarā Phalgunī, Hasta, Citrā, Swāti, Wiçākhā, Anurādhā, Jyeṣṭhā, Mūla, Pūrwwā Aṣāḍha, Çrawaṇa, Pūrwwā Bhādrapadā, Rewatī, Uttarā Bhādrapadā.

Dat zijn de 27 dochters van hem die den Maan tot vrouw dienen. Dit zijn hun kenteekenen:

2. [69]) Wanneer er sterren zijn die het voorkomen hebben van een wagen, dan is dat Rohiṇī; 5 sterren heeft die.

1. Wanneer er sterren zijn die het voorkomen hebben van een scheermes, dan is dat Kṛttikā; 6 sterren heeft die.

3. Wanneer er sterren zijn die het voorkomen hebben van de kop van een stuk wild (hert, antilope), dan is dat Mṛgaçiras; 3 sterren heeft die. Wat betreft de sterren die de menschen in hun spreken Taṇḍas ning wuk Damalung (de Kop van het zwijn Damalung) noemen, dat is Puṣya [70]).

---

[68]) De eigennamen zijn voor zoover mogelijk verbeterd.

[69]) Deze nummers geven de volgorde bij D aan. Het voorafgaande ontbreekt bij D.

[70]) Volgens D: Die (d.i. Mṛgaçiras) noemen de menschen in hun spreken de Kop van het zwijn Damalung. (Puṣya is in D no. 6, katunggyang).

4. Er zijn ook sterren die het voorkomen hebben van een olifant, maar met één ster [71]) in het midden; dat is Ārdrā.

27. Wanneer er sterren zijn die het voorkomen hebben van het letterteeken *bh* [71]), dan is dat Bharaṇī [72]).

26. Wanneer er sterren zijn die het voorkomen hebben van een vierkant, dan is dat Açwinī.

5. Wanneer er sterren zijn die het voorkomen hebben van een schip (dit noemt men Lañcang si Wadwan, de Boot van de Vrouw), dan is dat Punarwasu; 6 sterren heeft die.

8. Van Kĕbwan saṇḍang [73]) spreken de menschen, dat is Maghā; 5 sterren heeft die.

11. Wanneer er sterren zijn met het voorkomen van een hand, dan is dat Hasta; 6 sterren heeft die.

14. Wat betreft die welke de menschen in hun spreken Wangunwangunan salah ukur [74]) noemen, dat is Wiçākhā; 4 sterren heeft die.

12, 13. Wat betreft de sterren Citrā en Swāti, die hebben (ieder) één ster.

10. Wat betreft de sterren waarvan de menschen

---

[71]) Volgens D.

[72]) Einde van dit stuk in D. Slot (titel): Aldus is het Nakṣatrarūpa (Gedaanten der Sterrenbeelden).

[73]) De beteekenis hiervan is niet duidelijk. Slechts als gissing worde voorgesteld de vertaling: de buffel die palstaat (om iets op zijn horens op te vangen). Daartoe is te lezen kĕbo-n saṇḍang en te vergelijken: ngaḍangi, opwachten; haḍangan, buffel; Mal. sĕladang, wild rund; Mal. van Bandjĕrmasin: andangan, buffel. Dr. van der Tuuk bracht de uitdrukking echter onder sandang (K. B. W.). De lezing van D: kĕbon saraṇḍa blijft onverklaard.

[74]) Oogenschijnlijk te vertalen met: het gebouw met verkeerde maten. In een stuk uit de Wariga van Kloengkoeng, dat de Javaansch-Balineesche sterrenbeelden opsomt, ziet men echter op de teekening, die bij Salah ukur staat, twee met stokken vechtende mannen.

zeggen Tanggungantru [75]), dat is Uttarā Phalgunī; 3 sterren heeft die.

9. Wat betreft de sterren waarvan de menschen zeggen: als Hĕḍuk tinimbun (Opgestapelde arènvezels), dat is Pūrwwā Phalgunī; 6 sterren heeft die.

15, 16. Wat betreft Anurādhā, 4 sterren heeft die; als een vierkant is hun voorkomen [76]), in het midden zijn nog 3 sterren. Dat is het verschil met de eerste (d.w.z. Oostelijke?), die heet Jyeṣṭhā.

17. Wat betreft die welke de menschen in hun spreken Sangkal tikĕl (de gebroken Bijlsteel) noemen, dat is Mūla; 5 sterren heeft die.

18, 19. Wat betreft de sterren in een gerekt (zich uitstrekkend) vierkant, dat is Pūrwwā Aṣāḍhā [77]).

6, 7, 22. Wat betreft die welke het voorkomen hebben van een katunggèng-schorpioen, dat is Çatabhiṣā [78]).

23, 24. Wat betreft de sterren Pūrwwā Bhādrapadā en Uttarā Bhādrapadā, die hebben allebei 4 sterren; beiden hebben het voorkomen van een vierkant.

25. Wat betreft de sterren waarvan de menschen zeggen Puyuh atarung (de tegen elkaar opvliegende kwartels), dat is Rewatī; 5 sterren heeft die.

20. Wat betreft die welke het voorkomen hebben van een drietand, dat is Çrawaṇa.

---

75) De beteekenis is niet helder; misschien: onvoldoende als onderleggers (antru, neuten?). Dit sterrenbeeld heeft dan ook werkelijk 3 sterren.

76) Volgens C en D volgt hier: 16. Wat betreft die welke als een olifant zijn, maar met in het midden 3 sterren (dat is het verschil met Ārdrā), dat is Jyeṣṭhā. (Ārdrā heeft ook een olifantsvorm).

77) Volgens D: 4 sterren heeft die. Hierop volgt in D: 19. Wat betreft de sterren waarvan de menschen zeggen Parahu Tugĕl (het Gebroken Schip), dat is Uttarā Aṣāḍhā, 4 sterren heeft die.

78) Volgens D1 (6): dat is Puṣya; 10 sterren heeft die. Hierop volgt in D: 7. Wat betreft die welke er uit zien als een feestgebouwtje, dat is Āçleṣa. Çatabhiṣā is in D no. 22.

21. Wat betreft de sterren die het voorkomen hebben van een visch, dat is Dhaniṣṭhā.

Dat zijn de kenteekenen van de 27 nakṣatra's. Wat betreft die waarvan de menschen zeggen Wintang wuwur (de uitgestrooide sterren), dat is Suranadī (de Melkweg), een stroom in de godenwereld, de rivierkluizenarij der Saptarṣi's.

Er zijn nog vele andere sterren behalve deze, vooreerst de sterren de Saptarṣi's (de Wagen in de groote Beer) en al de Siddhayogiçwara's [79]), benevens de Saptagraha's (de planeten) te beginnen met Çakra (Çukra, Venus), en de hemelsche verblijfplaatsen van degenen die hun dharmma beoefend en geschenken gegeven hebben op aarde. Wat betreft die waarvan de menschen zeggen Wintang anular (overgaande sterren), dat zijn de sterren die neerdalen om (her-)boren te worden, dat wil zeggen: de vrucht hunner goede werken is op.

Hier kan niet diep ingegaan worden op de sterrenkundige bijzonderheden van dezen tekst; slechts op enkele punten zij de aandacht gevestigd. Vooreerst: de opgaven van het aantal sterren, dat ieder sterrenbeeld bevat, verschillen van die welke in de meest bekende Indische werken over astronomie [80]) voorkomen. Voorzoover zij opgegeven worden zijn die getallen in het Anggastyaparwwa vaak grooter. De Sanskriet teksten zijn op dit punt echter onderling ook lang niet eenstemming.

Ook de mededeelingen over de figuren der sterrenbeelden in het uitgegeven stuk stemmen niet overeen

---

[79]) Zie de aanhaling in K. B. W. onder Damalung en de betrokken plaats uit het Anggastyaparwwa in Tantu, blz. 324.

[80]) Zie Colebrooke, On the Indian and Arabic Divisions of the Zodiac, Miscellaneous Essays II; Burgess, Translation of the Sūryasiddhānta, Journal Am. Or. Soc. VI; Weber, die vedischen Nachrichten von den Naxatra, Abh. Ak. Wiss. Berlin 1861; Thibaut, Astronomie (Grundriss); G. R. Kaye, Hindu Astronomy, Mem. Arch. Survey of India, 1924.

met wat men in de Indische werken vindt. Alleen de figuren van Kṛttikā (mes; 6 sterren), Rohiṇī (wagen; 5 sterren), Mṛgaçiras (kop van een stuk wild, hert, antilope; 3 sterren) en Hasta (hand; in het Anggastyaparwwa 6 sterren) vindt men ook in Sankriet teksten; de andere figuren verschillen allemaal. Onder de Sanskriet teksten bestaat op dit punt eveneens verschil van meening; het is dus niet uitgesloten dat de afwijkende opvatting van dit stuk teruggaat op zijn Sanskriet origineel.

Ten derde moet hier gewezen worden op de eigenaardige volgorde der sterrenbeelden. Terwijl A, B en C in de eerste alinea de in latere astronomische Sanskriet teksten gewone volgorde hebben (begin bij Açwinī), begint D de afzonderlijke behandeling met Kṛttikā [81]). Ook de wedische nakṣatra-reeks begint met dit sterrenbeeld [82]). Naast een eerste mogelijkheid, dat het (ons nog niet bekende) Sanskriet origineel van het Anggastyaparwwa die oude volgorde behouden had, staat een andere, dat, in verband met de groote beteekenis van Kṛttikā (de Plejaden) voor den kalender bij de Javanen, de reeks op Java omgewerkt is. Dat het oud-Javaansche Anggastyaparwwa niet een vertaling maar een omwerking van een Sanskriet werk is, blijkt o.a. juist ook uit de Javaansche sterrenbeelden.

Ten slotte moge de aandacht nog gevestigd worden op de afwezigheid van Abhijit, het sterrenbeeld dat soms tusschen Uttarā Aṣāḍhā en Çrawaṇa geplaatst wordt. Hierin stemt het Anggastyaparwwa echter overeen met zeer vele Sanskriet teksten.

---

[81]) Over de vermoedelijke oorzaak (poging tot herstel van de tekst uit een geschonden handschrift) van de verwarring in de afzonderlijke behandeling der sterrenbeelden in A, B en C is reeds gesproken. Ook de opsomming in de eerste alinea van het uitgegeven stuk, die D niet heeft, is wat in de war geraakt; daar zijn ook een paar namen uitgevallen.

[82]) Zie Weber t.a.p.

Het voorafgaande moge van eenig belang zijn om de mate te bepalen, waarin Indische astronomie op Java bekend geweest is en wellicht om het verband te leggen tusschen het Anggastyaparwwa en de Sanskrietletterkunde. Ook voor de kennis van de Javaansch-Balineesche sterrenbeelden is het hier uitgegeven stuk echter niet zonder beteekenis; het bepaalt de plaats van verscheidene hunner door bemiddeling van de Indische nakṣatra's die er (waarschijnlijk slechts min of meer) mee overeenstemmen. De aldus vastgestelde sterrenbeelden, wier plaats in de verhandeling van Prof. Maass nog niet voorkomt, zijn:

Damalung (Mṛgaçiras, in Orion),
Lañcang si Wadon (Punarwasu, in de Tweelingen),
Kĕbon sandang (Maghā, in den Leeuw),
Duk tinimbun (Purwwā Phalgunī, in den Leeuw),
Tanggungantru (Uttarā Phalgunī, in den Leeuw),
Salah ukur (Wiçākhā, in de Weegschaal),
Parahu tugĕl (Uttarā Aṣāḍhā, in den Boogschutter).

Hieronder zijn eenige sterrenbeelden waarvan de naam zelfs nog niet in de uitgegeven lijsten [83]) voorkomt; andere, die daarin te vinden zijn, ontbreken hier echter. Dat Sangkal tikĕl (Mūla) in de Schorpioen ligt, wordt bevestigd; de gissing van den Heer van Hinloopen Labberton [84]), dat Puyuh atarung met de Atjehsche Poejōh meulōt overeen zou stemmen, blijkt echter verkeerd te zijn. Rewatī, waarmee dit Javaansch-Balineesche sterrenbeeld wordt gelijk gesteld, ligt in de Visschen.

In het algemeen zal men er zich, naar het mij voorkomt, voor moeten wachten de 35 Javaansch-Balineesche sterrenbeelden met de 27 óf 28 Indische nakṣatra's te nauw in verband te willen brengen en de 27 allemaal in de 35 te willen terugvinden. De Javaansche sterrenbeelden kunnen, gezien hun aantal, geen onmiddellijk

---

[83]) Zie de verhandeling van Prof. Maass.

[84]) Geïllustreerd Handboek van Insulinde, blz. 44.

verband houden met een astronomische maand, zooals, naar men verondersteld heeft, de nakṣatra's in oorsprong doen; hun aantal is daarentegen hetzelfde als het aantal dagen, dat verloopt van de éénе verbinding van een bepaalden dag der zevendaagsche met een bepaalden dag der vijfdaagsche week tot een tweede zelfde verbinding (sĕlapan). Deze tijdsruimte van 35 dagen speelt in de tijdrekenkunde en in het leven der Javanen een groote rol. Daar de wichelarij uit den aard der zaak steeds verschillende groepen van grootheden met elkaar in verband tracht te brengen, zijn de dagen dezer periode van 35 dagen (mogelijk in navolging van, maar niet in overeenstemming met de connectie van de tijdrekenkunde met de nakṣatra's) ieder verbonden aan een sterrenbeeld. Sommige hiervan komen wel vrijwel met een nakṣatra overeen, andere echter niet; die liggen wellicht geheel buiten het gebied van deze laatste groep.

Dit alles uit te werken is echter niet het doel van deze mededeeling, die slechts als een bijlage bij de verhandeling van Prof. Maass te beschouwen is. Wellicht is er binnenkort gelegenheid op dit onderwerp terug te komen, door het uitgeven van een inhoudsopgave van een uitgebreid Wariga-geschrift.

Houtleveranties onder de O. I. Compagnie

door

E. H. B. BRASCAMP.

XI. Houtleveranties te Makassar van 1730—1732 [1]).
(Uit het Koloniaal Archief No. XLIV) [2]).

Elders [3]) werd reeds aan de hand van gegevens uit het Koloniaal Archief te 's Gravenhage de wijze besproken, waarop de O. I. Compagnie zich te Macassar nu twee honderd jaar geleden het eerste djatihout van Moena, of Pangesana, zooals het toen genoemd werd, liet komen.

In de volgende jaren werd met den houtkap op dat eiland voortgegaan. Den 20en Mei 1730 [4]) schreven de Gouverneur en Directeur van Makassar en de Raad aldaar aan den Gouverneur-Generaal, Mr. DIDERIK DURVEN en de Raden van Indië, dat zij den 14en Maart

---

1) Het vorig nummer dezer serie werd opgenomen in dit tijdschrift, deel LXIII (1923), blz. 513 v.v.

2) De vorige nummers dezer serie: XL. HENDRIK VAN GENT als ambassadeur naar den Soesoehoenan Mataram om vrijen uitvoer van houtwerken te krijgen; XLI. Uit de aanteekeningen van ROTHENBUHLER en NICOLAUS ENGELHARD op de „Consideratien" van W. H. VAN YSSELDIJK over DIRK VAN HOGENDORPS „Berigt"; XLII. Wildhoutproefaanplanten door de O. I. Compagnie in 1795; XLIII. Ringen van djatiboomen in 1686; — verschenen respectievelijk in: dit tijdschrift jaargang LXIII (1923), blz. 513 v.v. in mijn: Gewogen en te licht bevonden, Buitenzorg, 1924, blz. 20 v.v. en in: Tectona Boschbouwkundig Tijdschrift jaargangen XVII (1924) en XVIII (1925), blz. 822 v.v. en blz. 422 v.v.

3) Djatihoutaankap op Pangesana in 1728 en 1729. Tectona, Boschbouwkundig Tijdschrift, deel XIV (1921), blz. 998—1020.

4) Bijlage I.

te voren den Sergeant RYK VAN HOOFT, den Timmerman MEYNDERT KOSTER „en byhebbende Europeesen" weder met een brief aan den „Boutons koning" hadden gezonden, „waer bij door ons versoek is gedaen om 50 stx. sware balken en 200 stx. krom- en kniehouten tot de onder handen timmeragie alhier benodigt" te mogen ontvangen.

Uit de in het Rijksarchief aanwezige brieven blijkt echter niet, dat de uitgezondenen erin geslaagd zijn, nog in datzelfde jaar de genoemde houtwerken te bekomen. Noch in den brief naar Batavia van 27 Juli 1730, noch in dien van 25 September of 24 October dav. is sprake van het hout.

Wel blijkt uit den eersten [5]), dat uit Ambon naar Makassar werden gestuurd „150 ps. 3 duyms en 100 ps. 1½ duyms Baye planken" en uit den tweeden [6]), dat men toen nog geheel zonder berichten van Boeton was, en den 23en September een brief „pr. expres inlands vaert." daarheen gezonden had. In den brief van 24 October 1730 [7]) wordt vermeld, dat op de Saleiereilanden al twee jaar lang masthouten gelegen hadden, die nog niet afgehaald konden worden! Van welke houtsoort deze vervaardigd waren, is mij niet bekend. Overigens schrijven VAN ARREWYNE en de Raad nog, dat zij de reparaties der pakhuizen en gebouwen, waarvan reeds sprake was in de Memorie van Overgave van GOBIUS [8]) aan den eersten, flink ter hand genomen hadden. Veel vertrouwen schijnt men niet gehad te hebben in de leverantie uit Boeton, tenminste in den jaarlijkschen „Eysch voor Macassar .... benodigt en welken secours wy in 't aanstaande jaar 1731 .... verwagten" [9]) zijn groote hoeveelheden djatihout opgenomen,

---

5) Bijlage II.
6) Bijlage III.
7) Bijlage IV.
8) Zie Tectona, XIV (1921), blz. 936|938.
9) Bijlage V.

die van Java verzocht worden. Dit geeft eenig inzicht in de hoeveelheid djatihout, die een comptoir als Makassar in één jaar toenmaals noodig had.

Uit de Generale Missive, die de Indische Regeering op 12 October 1731 [10]) naar Heeren Zeventienen schreef, kan men besperen, dat zelfs in dat jaar de bovengenoemde houtwerken nog niet ontvangen waren, maar dat men opnieuw „den sergeant En den Europees timmerman" met een schrijven naar den Boetons koning had laten reizen. Daartoe was reeds besloten „in Rade van Politie tot Macassar" op „Saturdag den 14 April 1731" [11]). Het waren de „Sergt. HOLLAER, g'assisteert met een scheepstimmerman en 2 gemeene militairen". De Memorie van 14 April 1731 aan dezen sergeant HENDRIK HOLLAAR en den vroeger reeds Boeton bezocht hebbenden timmerman MEYNDERT COSTER, met de soldaten ABRAHAM SALOUX en PIETER VAN DOMMELEN meegegeven, is bewaard gebleven [12]). Er moest op dezelfde plaats in het „Jaty bosch op Pangansana" gekapt worden, waar in 1728 de „Timmerman ADRIAAN JACOBSZ. ZEGVELT" het hout gehaald had. In den brief aan den Koning en grooten van Boeton (eveneens van 14 April 1731) [13]) wordt dezen „als opregt getrouwe vrunden en bontgenoten van d'E. Comp. dit ons zo billyk versoek" nogmaals overgebracht.

Den 16en April 1731 [14]) werd ook mondeling, toen de gezanten van Boeton, die tegelijk met den Sergeant vertrokken, afscheid kwamen nemen, in Rade van Politie nogmaals bizonderlijk er op aangedrongen, dat zij de benoodigde djatihoutwerken toch zouden leveren en ook „Ebbenhout, soo hetselve in die contryen mogt te vinden syn".

---

[10]) Bijlage VI.
[11]) Bijlage VII.
[12]) Bijlage VIII.
[13]) Bijlage IX.
[14]) Bijlage X.

In de Resoluties van den Raad van Politie te Macassar wordt voor 17 April [15]) nog gezegd, dat ter audientie geweest waren „opperhoofden der buytengebergtens gelegen omtrent het district van Bantimoerang", van welke de Gouverneur, met hen „een overslag gemaekt hebbende, omtrent het besorgen der materiaalen en houtwerken" te Maros, de toezegging dat te zullen doen, ontving. Den 6en Juli 1731 [16]) moest VAN ARREWYNE echter, in antwoord op een den vorigen dag ontvangen briefje van den sergeant-commandant te Maros ADRIAAN VAN SCHAYK, aan dezen „nogmaels inhereeren" om „die landheertjes nog eens nader te indagtigen", wat zij beloofd hadden, omdat anders het werk aan de goudmijnen niet kon vorderen. Den 16en Juli 1731 [17]) moest bij VAN SCHAYK, die hem den vorigen dag [18]) geschreven had „de bergconinckjes" te hebben geprest „tot het cappen van de houdwerken tot gebruyk voor de gout groeven" herinneren, om dat vooral niet verder te doen uitstrekken dan tot „d'ordinaire quantiteyt der jaerlykse tributbalken". Hij vreesde vermoedelijk anders meerderen onwil.

Den 26en April [19]) werd de Schouw De Atlas nog eens naar Saleyer gezonden om ook daar de „tribuutbalken" te halen.

Den 15en Mei 1731 [20]) was voorts nog besloten den jaarlijkschen „extirpatietocht en boschvisite" weer te doen verrichten door de patchiallangs „Den Oppas, de Voortvarentht. en Beschermer", met de stuurlieden GILLIS VAN DEN BERG, JAN SCHEEPSDORP en WILLEM CAMERLING. Uit de medegegeven Memorie [21]) leest men, dat zij overal naar djatihout en ebbenhout

15) Bijlage XI.
16) Bijlage XII.
17) Bijlage XIII.
18) Bijlage XIV.
19) Bijlage XV.
20) Bijlage XVI.
21) Bijlage XVII.

moesten rondzien. Uit het ingediende „Berigt" blijkt echter niet, of zij daarin geslaagd zijn.

Uit de Resoluties van den Raad van Macassar van 5 November 1731 [22]) blijkt, dat van Saleyer 44 stuks balken werden ontvangen, waarvoor men ½ Rds. per stuk betaalde. Ten zelfden dage kwam ook het gezantschap van Boeton aan, dat een brief van den Koning medebracht van den 27en der maand Rabihoellagir Ao. 1145 [23]). Deze had geen bezwaar om de nieuw gevraagde 50 balken en 100 kromhouten te leveren, maar men had slechts 24 der eerste gereed kunnen kappen. Ook het „Dagregister van Macassar" [24]) vermeldt de aankomst der Boetonsche zendelingen en met hen van den sergeant H. HOLLAAR en den timmerman MEYNDERT KOSTER. Deze leverden een zeer belangwekkend rapport in van hunne ervaringen op Boeton [25]). Omstandig zijn al de moeilijkheden beschreven, die zij hadden om werkvolk te krijgen en de balken naar het zeestrand te brengen. Zij brachten evenwel door gebrek aan laadruimte geen houtwerken mede.

Na het voorbijgaan van den Westmoeson werd op 18 Februari 1732 [26]) geresolveerd, dat voor het halen der djatibalken de groote schouwen De Pallas en Atlas zouden vertrekken naar „Pangasana of eygentlyk na Boeton". Deze woorden doen eenigszins twijfelen, waar nu eigenlijk het bosch lag, waaruit toenmaals hout gekapt werd. De Boetonsche gezanten, die reeds op 27 Februari 1732 hunne recognitiepenningen uitbetaald kregen, en aan wie een brief voor den Koning [27]) werd medegegeven, vertrokken tegelijkertijd met die schou-

---

22) Bijlage XVIII.
23) Bijlage XIX.
24) Bijlage XX.
25) Bijlage XXI.
26) Bijlage XXII.
27) Bijlage XXIII.

wen, op 15 Maart 1732 [28]), zooals uit het Dagregister blijkt. Des Donderdags te voren [29]) was nog geresolveerd, dat ook de sergeant „HENDRIK HOLAARD" met een timmerman en 2 soldaten weer zouden meegaan om nog meerder hout te kappen. In de medegegeven Memorie [30]) is weer sprake van het bosch „Pangansana". Bizondere zorg moesten zij nogmaals wijden aan het opsporen van „swart Ebbenhout", dat door de Heeren XVII was verzocht uit Batavia naar Patria te zenden.

Van hunne verrichtingen in dezen rapporteerden VAN ARREWYNE en de Raad in hun schrijven van 23 Mei 1732 [31]) naar Batavia. Vermeld wordt daarin oa., dat van Saleyer, zooals uit den brief van den 28en April tv. van den Resident HENDRIK THEUNISZ aldaar [32]) kan blijken, wederom balken waren aangebracht en daarmede het „tribuut" voldaan, ook van „Lont".

Nog waren op 2 Mei de stuurlieden GILLIS VAN DEN BERGH en JAN SCHEEPSDORP voor de boschvisite uitgezonden [33]) met den Sergeant SWINGELAAR. Overal moesten ook zij naar djati en ebbenhout onderzoek doen. Het door hen ingediende rapport bevat echter niets over hun bevindingen ter zake.

Den 16en October 1732 keerden, zooals Gouverneur en

---

28) Bijlage XXIV.
29) Bijlage XXV.
30) Bijlage XXVI.
31) Bijlage XXVII.
32) Bijlage XXVIII.
33) In de „*Instructie voor de stuurlieden Gillis van den Bergh en Jan Scheepsdorp op de pantchiallangs De Voortvarentheyt en De Oppas. Item den Sergeant Adriaan Swingelaar tot narigt op de kruystogt tegens vuyle handelaars en in het visiteeren der bossen en ter extirpatie van speceryboomen van 2 May 1732*" wordt gezegd oa.: „De Eylanden en andere plaatsen daar Ul. aan de wal komen sullen accuratelyk werden gevisiteert of er speceryboomen groeyen na de ordres en voorts of er ook goed en bequaam Jaty timmerhout dan wel swart Ebbenhout te vinden is om van alles duydelyk rapport te doen".

Raad den 24en dav. naar Batavia schreven [34]) HENDRIK HOLLAAR cs. met de schouwen terug, thans eindelijk met de djatibalken. Het op 20 October 1732 gedagteekende rapport [35]), dat ik slechts in uittreksel overneem, doet zien, welke moeilijkheden ook nu nog aan de houtkapperij in den weg gelegd werden. Na drie jaar sukkelen slaagde men er evenwel toch weer in een aantal houtwerken te bekomen.

Den Haag, Januari 1919.

Buitenzorg, Oct. 22, — Maart 1923.

Bijlage I.

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur en Directeur te Macassar Josua Van Arrewyne en den Raad aldaar van 20 Mei 1730 aan den Gouv. Generaal Mr. Diderik Durven en de Raden van Indië te Batavia [36]).

„Van Bouton heeft men in de maend November ao. po. hier weder gerecipiceert het ordinair gesantsch. met een brief van de koning en groten aldaer wegs. de verrigtinge van den Zergt. Rijk Van Hooft en bijhebbende Europeesen ter extirpatie van schadel. boomen derwaerts geweest, en nu ten fine voorsz. andermael dat heen gesonden met de depeche van voorsz. gesanten en ons antwoord briefjen aen dien vorst de dato 14 Maert jo. leeden [37]), waer bij door ons versoek is gedaen om 50 stx. sware balken en 200 stx. krom- en kniehouten tot de onder handen timmeragie alhier benodigt en de Timmerman Meyndert Koster beneffens den Sergeant voorn. te besorgen aenbevolen in voege dat by de instructie [38]) haer tot narigt medegegeven breder kan b'oogt werden, en met het rapport des Sergts. verrigtinge [39]) ingebonden is, onder de bylaegen onser thans overgaende inlandse

---

[34]) Bijlage XXIX.

[35]) Bijlage XXX.

[36]) Koloniaal Archief 2055. Tweede deel van het Bataviasch Inkomend Briefboek, overgekomen in 1731.

[37]) Geen van beide brieven is aanwezig in het Koloniaal Archief.

[38]) Deze instructie is niet aanwezig in het Koloniaal Archief.

[39]) Het rapport is evenmin aanwezig.

brieven, waer by ook te vinden is een nadere brief [40]) door Boutons koning aen dese regeering gesz. pr. deselvs gesant Bonto gondo gondo (: C: S:) [41]) tot geleyde van d'uytgeweeken en eenigen tyd tot Bouton haer verblyv gehad hebbende Bonyse princen Pongawa, Arou Backa en Latongan met haer gevolg ongeveer 300 koppen uytmakende.

Wy hebben dees prince als *enz.*

Met d'onder handse timmeragie en reparatie werd alle mogelyke spoed gemaekt ende d'Excessen gemenageert gelyk wy voortaen ook menageeren sullen de geldleeningen aen d'overwalse vorsten en hare afgesanten in mindering der sappanhout-leverantie &a. [42]) om zoo veel 't ons mogelijk is te ontwyken Uw Ho. Eds. gedugt ongenoegen, niettemin wy onder correctie von Uw. Ho. Eds. weyser oordeel sustineeren, dat sulx hier onvermydelik is, wanneer men *enz.*"

Bijlage II.

Uittreksel uit den brief van Josua van Arrewyne en den Raad te Makassar aan den Gouv. Generaal Diderik Durven en de Raden van Indië te Batavia van 27 Juli 1730 [43]).

„Onderwyl dat de rys, padie en 't wax voor 't gouvernement Amboina geeyst, met 't retour van de coffythuyn sal werden voldaen, gelyk ons van daer ten dienste van dit gouvernement toegesonden syn, 150 ps. 3 duyms, en 100 ps. 1½ duyms Baye planken [44]), mitsgs. 50 @ garioffelnagelen pr. chialoup van den Macassr. borger Cornelis Hardenberg onder een gelyd briefje van den Gouvernr. en Raed in copia hier nevens;

En nadien de saken in verschil tussen de koningen *enz.*"

---

[40]) Ook deze brief is niet meer aanwezig.

[41]) C.s.: met de zijnen!

[42]) Vooral uit Bima en Soembawa werd sappanhout geleverd.

[43]) Koloniaal Archief 2055. Als voren.

[44]) Bayen- of bajoer-hout, afkomstig van Pterospermum suberifolium WILLD. (Sterculiaceae), Jav. *wadang*. Zie oa. DE HAAN. Priangan. II. Bijlage VIII. (11) noot (2), en RUMPHIUS. Herbarium Amboinense. III. 37, 40. Het was echter in Compagniestijd een verzamelnaam voor allerlei houtsoorten.

Bijlage III.

Uittreksel uit den brief van Josua van Arrewyne en den Raad te Makassar van 25 September 1730 aan den Gouv. Generaal D. Durven en de Raden van Indië te Batavia [45]).

„By een briefje van de Bimas Resident Gerrit Jan Heymans, den 6 deser ontfangen en gedateerd 31 Augs. in afschrift hier nevs. tot ons innig leet zyn ontwaert hebbende, dat het schip Noordbeek door U. Ho. Eds. uyttevaren voor de residentie Bima gedestnt. aldaer nog niet is opgedaegt, en volgs. de gerugten van inlanders tot Bouton op het droge geraekt soude wesen, heeft men sig dienthalven informerende op den 12 daer aen van de Glaissonder Care Mangenoeroe (:die met onse passe ter handel na Bouton is geweest:) zodanig relaes bekomen, als Ho. Eds. believentlyk by het afschrift dese versellende staen te b'ogen, dog alsoo geene brieven van den ko., of aldaer ter extirpatie zynde zergeant Rykt van Hooft pr. gem. Glaissonder ontfangen hebben, werd Uw Ho. Eds. by dese Eerbiedige Eenel. voor af pligtschuldige advertentie daer van gegeven, om by opdaging der zeevarende, op dien bodem bescheyde geweest, Uw Ho. Eds. een fondamenteel berigt wegens 't bleyve van dien bodem te konnen doen, dan wel dat ons beter rapport van daer mogten toekomen in antw. van ons briefje den 23 deser [46]) aen den Sergt. Ryk van Hooft ter informatie pr. expres inlands vaert. na Bouton versonden; soo als *enz*."

Bijlage IV

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur en Raad te Makassar van 24 October 1730 aan den Gouv. Generaal D. Durven en de Raden van Indië te Batavia [47]).

„Tot Zaleyer is volgens 't schryve van den resident herwds. overleden het koningtje van Gantarang en het bestier van sake te dier plaets gestelt in handen der oudste glarangs 't onser nadere dispositie, dewyl des overlede oudste zoon Daing Asseeng de naeste was om voor alle andere pretendente te succedeeren in zyn vaders plaets.

---

[45]) Koloniaal Archief 2055. Als voren.

[46]) Dit briefje zelf is mij niet bekend geworden.

[47]) Koloniaal Archief 2055. Als voren.

Het onstuymig weder omtrent dien uythoek is oorsaeke geweest, dat onsen schouw d'Atlas tot twee distincte reyse gedestineert ten afhael der masthouten voor dit gouvernement, al ruym twee jaren gekapt en gereet gelegen, de rheys derwaerts niet heeft konnen gewinnen en een chialoup van de borger Pieter Fransz (:de wil na Banda hebbende:) op de klippen aldaer in stukken gestoten is, waer door gem. Pieter Fransz. en mede borger Coert Wnigge met nog tweeentwintig inlandersche zee- varende verongelukt is.

De timmeragie en reparatie aen 's Comps. pakhuysen en versch. gebouwen volgens qualificatie van Uw Ho. Eds. groot Agtb. in dit boekjaer onvermydelyk ter hand genomen, zyn de twee pakhuysen tot berging der rys, minerale, en verder nootwendigheden, op een gedeelte der zolderplanke en houte vloeringe weder compleet opgemetselt, met doorgetrockene brandgevels en het kap of dakwerk met zyn stene pannen zoo hegt sterk en waterdigt gemaekt, dat wy geen kadjang matten off adappe zullen behoeven om 's Comps. grane &a. mede te decken tegens leckagie met het inslaen van den regen, hebbende het rys maguasyn bereets een proev' daer van doorgestaen in het jongste wester Zaysoen als ongevaer duysent laste daer in uytgescheept wierde, zoodat verhopen d'E. Comp. lange jaren na desen daer van een goet gebruyk hebben en onsen yver tot eene spoedige voltoying van zoo een considerabel werk Uw Hoog Eds. agreatie meriteeren sal, te meer het daer aen bekostigde volgens nevensgaande demonstratie van den pl. hooftadministrateur Jan Hendrik Nipoort ter zomma van *f* 6913:—: 8 zo menageus en crap genomen is, als dat eenigsints met goed overleg om alles op den duur hegt en sterk te hebben, heeft konnen geschieden; ende wy U Ho. Eds. gunstige qualificatie ten in- en afschryvinge op versoeken, terwyl by een rapport van gecommitts. ter resolutie van 25 7ber geinsereert [48]) dit vorenstaende nader komt te blyken, als mede dat de kerk midden in het casteel staende weder in staet gebragt is met zyne opgaende trappen, ysere leunings, vernieuwde deuren en vensters met haere glase ramen en twee zydelingse afdaeken op steene pilasters tot berging van het klein canon &a manquerende aan dit gebouw eenl. de solderplanken met 10 à 12 balken, die vergaen zyn.

D'oud predikantswoning welker *enz.*" [49]).

---

[48]). Dit rapport werd niet aangetroffen.

[49]) Van de weergave der reparatiën aan de verdere woningen wordt afgezien.

Bijlage V.

Extract uyt den „Eysch voor Macassar" voor 1731 [50]).

„Eysch voor Macassar van sodanige Coopmanschappen als hier meest gewild syn, en wy staat maken in 't aanstaande jaar vertiert sullen konnen werden, mitsgs. de contantēn, provisien, schenkagie, artillery, wapenkamers goederen, bouwstoffen ambagtsgereedsz. medicamenten, manschappen en wes meer in dit Gouvernement benodigt en welken secours wy in 't aanstaande jaar 1731 van het wel behagen Uwer Hoog Eds. onderdanigst verwagten, als:

Restanten	Eysch	Contanten *enz.* Houtwerken
762	400	Jatyplanken van 1 a 1½ dm.
70½	35	Jatyswalpen van 2 a 3 dm. tot dagel. reparatie als mede 't maken van de nieuwe schouw.
371½	180	Jatymoleplanken van 1½ dm. soo voor de werff als voor de baes timmerman tot de soldering en losse vloeren der pakhuysen.
403½	400	Jatyplanken van 1 dm. tot een soldering voor de kerk en voor 't nieuw onder hande huys als mede tot dagel. reparatie.
109	200	Jatyplanken van 2 dm. soo voor de werff als tot het nieuwe gebouw.
43½	100	Jatyplanken van 3 dm. tot jatyhouten als mede tot dagel. vallende werken.
50½	geen	Affuytplanken.
42	120	Jatybalken van 22 tot 26 voet lang soo tot opbouwing van 't nieuwe huys als tot dagel. voorv. werken.
½	50	Jatybalken van 30 tot 36 vt. lang.
5	50	Jatyplanken van 2 tot 3 dm. ten Eynde als voren.
18	geen	Sware balken voor de werff tot pompen.
65½	150	Jassemse balkjes voor de werff tot pompen [51]).

[50]) Koloniaal Archief 2055. Als voren.

[51]) De „Jassemse balkjes" heetten vermoedelijk zoo naar Tjiasem, het Javaansche district, van waar uit zij in groote hoeveelheden geleverd werden, meest in bepaalde afmetingen.

Restanten	Eysch	Contanten *enz.* Houtwerken
757½	geen	Jatydakribben van 2 a 3 dm.
2814	„	Jatylatten.
29	60	Riemhouten.
278	84	Crom- en kniehouten waeronder 30 winkelknies wat flaeu en 20 om onder de balken te leggen alles voor de nieuwe schouw.
15	geen	Jatybalken van 22 a 24 voet.
183	„	Vellingen.
15	„	Piekhouten.
500	„	Solderveeren.
745	300	Jatyduigen, *enz.*
		Macassar in 't Casteel Rotterdam. 22 Augs. 1730 (:was getekent:) J. V. Arrewyne en J. H. Nipoort".

Bijlage VI.

Uittreksel uit de Origineele Generale Missive van 12 October 1731 van den Gouv. Generaal D. Durven en de Raden van Indië te Batavia aan Heeren Zeventienen [52]).

„Van het Boutonsche hoff vinden wy niets remarquabels als dat men met het rethour van 's konings gesanten, waar van den Eersten geduurende zyne ambassade ten hoofdcasteele overleden, die met de vereyschte statie naar de wyze der Inlanders begraven was, tot het visiteeren en suyveren der bosschen van schadelijk geboomte derwaarts weder gedepecheert hadde den sergeant En den Europees timmerman, met een brief aan Zyn Hoogheyt ter obtenue van de reeds in anno passato te vergeefs besolliciteerde en tot nog toe niet verkregen 50 Jaty-Balken en 200 knie- of kromhouten en alsoo min is omtrent de mindere koningjes, de bondgenooten van UEd. Hoog Agtb. iets naamwaardigs voorgekomen, als de dood *enz.*"

[52]) Koloniaal Archief 2063. Eerste deel der Brieven en Papieren, overgekomen van Batavia in 1732; onder het hoofd *Macassar*, blz. 45.

Bijlage VII.

Uittreksel uit de: „Resoluties genoomen in Rade van Politie tot Macassar zeedert den 7e 9ber der verleedenen tot den 25 April deeses Jaers" (1731) [53]).

„Saturdag den 14 April 1731.
Des voormiddags, alle present.
Aanvankklyk geeft den Heer Gouverneur *enz.*

Voorts gesproken zynde over de depeches der Boutonse gesanten en jaarlyxe Extirpatie der Speceryeboonen met het requisit der Jaty houtwerken uyt de bossen aan dien oird, Is daartoe genomen den Sergt. Hollaer g'assisteert met een scheepstimmerman en 2 gemeene militairen en dien dag na resumptie getekt. een Instructie dese Commissianten tot narigt, mitsgrs. ook g'advoueert een brieff tot antwoort aan syn Bouttonse hooght. in concept gebragt om sodanige nev. dese onse commissianten met het rethour der opgemte. sendelingen aan deselve te laten afgaan.

Nog door den Sabandhaar Jb. Lursenius *enz.*"

Bijlage VIII.

„Memorie voor den sergeand Hendrik Hollaar gedestineert nevs. den scheepstimmerman Meyndert Coster en soldaten Abraham Saloux en Pieter van Dommelen ter visite van dat lant en d'Eylanden Wantje en Caydoepa Mitsgaders de Jatti houtbossen tot Pangangsana en elders daarom her [54]).

Tot een naauwkeurige visite der Boutonse lanstreken met haar bosschagien ter uytroeying van de nagul en notebomen daar te vinden in onsen rade op den 14 deser g'arresteert synde die commissie weder op te dragen aan den sergt. Hendrik Hollaar en by hebbende Europese bovengem. soo hebben wy na jaarlyxe usantie tot een te betere bevatting en nakoming onser ordres soo verre dat is te voorsien hem ook willen ter hant stellen dees beknopte instructie ten eynde UE. sig met 's Conings gesanten expresse begevende ter eersten aankomst en de overvolgens tot Bouton zouden weten waarna zig hebben te rigten en te gedragen.—

---

53) Koloniaal Archief 2084. Derde deel der Bataviase Inkomende Brieven, overgekomen in 1732.

54) Koloniaal Archief 2084. Als voren.

Hiertoe dan vereyst een minzame ommegang met voorsz. konings gezanten geduurende de reys en te samen tot Bouton wesende aangelt. haar na bekomen audientie by den Coning te vervoegen tot compliment van begroetinge onsen 't wegen aftelеggen en na het lesen van den briev die wy de gesanten met een geschenkje voor haren vorst tans komen op te dragen zyn Hooght. adjude te verzoeken om het benodigd volk en 2 bequame Tolken ter uytvoering van ulieden commissie, in soo verre den Sergt. betrefft principaal siet op een naauwkeurige visite der bosschen, bergen off dalen tot een prompte uytroeying van schadelyke specerybomen, teffens ook agt gevend op Jaty bomen off ander bequaam timmerhout, dat elders mogt komen aan te treffen ende wel speciaal off in de straat Bouton off d'Eylanden daar omher niet gevonden wert swart Ebbenhout van een tamelyke dickte in goede quantitt. ter voldoening van den eysch der Ede. Hoog Agtb. Heren Majores desen jare ons door de Hooge Indiase Regering van Batavia toegesonden zo dat het van geen ondienst zal wesen UE. by ontdekking van dergelyke hout ons Ettelyke stucken tot een monster hoe spoediger hoe beter laten toekomen en ten Eynde UE. alsdan het verder nodige op te konnen ordonneren [55]).—

Dog den Timmerman Meyndt. Coster zal op de bekomen permissie van Boutons coning sig direct moeten begeven na het Jaty bosch Pangansana en daarom her off wel ter plaatse daar in het jaar 1728 door den Timmerman Adriaan Jacobsz. Zegvelt [56]) een deel huysbalken en cromhouten gekapt zyn en volgens opgaaf van den Coning er thans nog 7 stux tot den affschleep gereet leggen om te bezorgen dat nog 50 balken van dienselve soort en 200 stux crom en kniehouten aldaar met behulp der Boutonders gekapt en in gereetht. gebragt werden navolgens 't geene wy den koning en zyn groten ook aangesz. onder selver assistentie nu al weder toe verzogt hebben.—

En in gevalle den Coning en Boutons grooten dat werk weer als ao. passato onder frivole pretexten weder soeken van de hant te schuyven, zal UE. daarom moeten aanhouden en die hooght. door een minsame Leyding en vriendelyke termen daartoe moeten

---

[55]) De aandrang om ebbenhout te zoeken, ging blijkbaar van Holland uit. Het werd toenmaals vooral van Mauritius aldaar aangevoerd. De Compagnie had daar langeren tijd personeel, uitsluitend met den ebbenhout-aankap belast, zooals elders zal blijken.

[56]) Denkelijk was deze timmerman met den sergeant Caspar Cumper (zie Tectona XIV—1921—blz. 1007—1014) medegegaan; zijn naam wordt daar echter niet vermeld.

sien te bewegen sulx egter niet geluckende wel eenige reden van aandrang mogen gebruyken en zeggen, dat wy dese houtwerken ten dienste van de E. Comp. hoog benodigt zyn, en derhalven dezelve te doen kappen desen Jare van zyn Hooghts. deligentie op ons nader instantig versoek ontwyfelbaar verwagten als wel verzekert wesende, dat het in de Boutonse bosschen daaraan niet manqueert en den Coning immers met weynig moeite d'E. Comp. daar in te wille kan syn en by aldien tot Bouton onverhoopt geduurende UE. verblyf het mogt komen te gebeuren, dat er van 's Comps. schepe of mindre vaartuygen omtrent de contreyen weder in ongelegentht. raakte sonder dat den Coning (vol verpligt uyt eygen motieff off op UE. versoek) met het senden van een Expres vaartg. aan dese regeering daar van ten eersten kennis geeft gelyk dat het gepasseerde Jaar aan den Sergt. Ryk van Hooft wegs. het verongelukken van 's Comps. bodem Noortbeeck op die stranden geweygt. heeft, zo werd UE. mits desen gequalifict. opstonds een inlants vaartuyg aldaar voor 's Comps. reek. afftehuuren en met een brieff ter communicatie aan ons herwts. te senden, sonder in sulke geval sig verder aan syn Hooght. te keeren of op een kleentje te sien.

Wat nu aanbelangt de vaart off smallen handel tot Bouton door inlanders uyt de bogt van Tjinrana en elders werdende gedreven sonder passe, hebben in zoo ver de kleene vaartuygen, die ¼, ½ tot een last zout off padie aff en aanvoeren niets zo seer te recommandeeren dan naauw reg' te slaan, dat daer mede geen speceryе althoos werden in off uytgevoert, vooral sorg dragende dat onder de pretensie visitatie dese menschen van haar arremoetje niet werden beroofft.—

Enige sluykhandelaars met capitale vaartuygen van Banjermassing, Johor of elders van d'overwal bij UE. ontdekt werdende, zal het nodig zyn de Boutonders in een goed aantal haar beneffens uw ter visite derwts. begeven om in cas van benodigtht. aanstonds by haren Coning de gerequireerde adsistentie te versoeken tot het in beslag nemen van de sodanige als UE. klaer vind, dat sonder passe met 's Comps. lywaten, amphioen en andere verbodene wharen morshandel soeken te dryven, dan wel het aanleggen mogten op zeerooff en menschendiefte; dog geconsidert. UE. tegens dergelyke schuymers ditmaal geen bequaam vaartuyg of magt van volk mede gegeven werd, sal het van haar pligt zyn de Boutonders alleen daar toe aan te zetten, onder versekering dat UE. in cas van onwillight. daar van met zyn retour getrouw rapport sult doen, waarom ook een duydelyke aantekening van alles wat UE. voorkomt, dient gehouden sonder dat UE. behoeven haar voor eenig drygent quaat off gevaar bloot te stellen nadien wy dog voornemens zyn tegens d'ordinaire tyd der bekruys-

singe ook Bouton met de Toukanbessies en dies resorte door onse kruyspatchialigs. te doen bezoeken, 't welk hier werd g'annoteerd opdat UE. na tijdsgelegentht. zig daar van kunnen bedienen.—

Weest voor het overige vredelievent den andre getrouw, vermyt alles wat ergernis Geven kan omtrent den Inlander, vooral dezelve geen reden gevende om over UE. te klagen, maar betragt den last UE. opgedragen met de vereyste accuraatht. opdat gy eere daar van hebben en desselvs respective gebiederen dus genoegen toebrengende met regt hopen meugt, door dien weg te eerder g'advanct. te moogen werden; wy blyven.

(onderstt.) UE. goede vrunden

(was Getekt.) Ja. vn. Arrewijne., Joan Steenhoff, J. H. Nipoort, F. Nuyts, Jb. Lursonius, Hk. van Ryt.

(in margine) Macassar in 't Casteel Rotterdam den 14 April 1731".

Bijlage IX.

„Translaat Maleytse briev, Gesz. door den Gouvernr. en Raad van Maccassar aan de Koning en groten van Bouton met desselfs retournerende Gesanten [57]).—

Na de Ordinaire Complimenten.

Voorts heeft den gouvernr. en raad met de komst van syn hooghts. sendelingen Mantry Cantje Dayo en Pangelassar Sadambe gevolg vergeseltschap van den Sergt. Rijk van Hooft met onse timmerman en 2 gemeene militairen ontfangen de brief door syn hooght. en de Boutons groten genoegsaam alleen ten haren geleyden en afhaal der jaarlyxe recognitie penningen aan ons Gesz., dewyl daarby niet het geringste vernemen wegens 't verongelucken van het Schip Noortbeck op de Boutons stranden, zo als men dat al een geruyme tyd bevoren had verwagt volgs. de aloude usantie is sulken geval syn hooght. en de groten niet onbekent te meer onsen sergt. ook daaromme by syn hooght. heeft versoek gedaan, hoewel tevergeefs en sodanig dat ons door den selve by gebrek aan verstrekkende vaartuygen al mede geen kontschap gegeven is, ter ontstigtinge, omdat wy in zake van dat gewigt zulx geerne anders hadde gesien en voortaan van syn hooght. gewone discretie na 't Exempel syner voorsaten by die off dergelyke onverhoopte toevallen ook steeds zullen verwagten.—

[57]) Koloniaal Archief 2084. Als voren.

Den gouvernr. en raad hebben al mede met veel genoegen konnen nemen in de pretexte van Syn Hooght. omtrent het laten kappen van enig bequaam timmerhout, daar wy in het voorleden jaar zyn hooght. zo minsaam om versogt, dog tot leet zyn te vergeefs 's Comps. timmerl. toe overgesonden hebben, wyl men dus niet alleen dat zo hoog benodigde Jatyhout maar ook den dienst van die sendelingen genoegsaam een rond jaar heeft moeten ontberen niet tegenstaande Zyn hooght. zelve in vroeger brieven komt te melden, dat nog 7 balken gekapt aan de hant verbleven waren van de 50 stux, die men 's Comps. wegen immers rykelyk aan U Hooghts. sendelingen heeft doen valideeren.

Zulx wy goedgevonden hebben ons versoek tot het kappen en erlangen van 50 balken en 200 knie- en kromhouten te renoveren by desen en al met eene tot zyn hooght. aff te zenden den zergt. Hendrik Hollaar met 3 gemene militairen en den Scheepstimmerman Meyndt. Coster om dat werk verstaande, niet anders konnende vertrouwen off Zyn Hooght. en de groten zullen als opregt getrouwe vrunden en bontgenoten van d'E. Comp. dit ons zo billyk versoek ten dienste van die zelvde compagnie geensints ontzeggen, maar veeleer dees Europise dienaren tot bevordering van dat werk en in het doorkruysen der bosschen tot d'Extirpatie van schadelyke boomen alle mogelyke hulpe doen toebrengen dewyl het aan geen Jatyht. mancqt. en ook d'extirpatie een al oude usantie is.

Waar voor de recognitiepenningen desen Jare weder prompt zyn affgegeven aan voorn. U Hooghts. sendelingen in voegen Syn hooght. dat met hunne retour sal voorkomen ende ook dat den eersten gesant Mantry Cantje Daja tot ons leetsyn hier zeer subiet aan buykwee is gestorven en 't onser ordre met een aansienlyk gevolg na 's Lants wyse ter aarde bestelt zo dat Uw Hooghts. gesantschap Enigermate hierdoor in haar Luyster is vermindert, dog meest door dien Uw Hooght. had kunnen goedvinden haar tot een taalman toe te voegen den hier wel bekende Robo in het verleden jaar op syn hooghts. versoek eerst uyt syn landen ontslagen, dat wy voor de Eyge eer en reputatie van Boutons koning geerne anders hadden gesien, want hem voor het aanstaande in die qualt. 's Comps. wegen niet sullen erkennen.—

Maar Uw Hooghts. versoek om den mede tolk Soemanal hier van syn ampt te dimoveren sullen wy geerne reguart op geven, wanneer ons de reden waarom en wie den vorst geerne in zyn plaats soude sien, sal bekent wesen.—

Het manslaafje van Zyn Hooght. tot present ontfangen werd door den gouvernr. onder dankbetuyging by dese gerecompenst. met

1 Ps. bodidaar met goudsbloemen
1 „ bethilles
1 @ snuyftaback
1 fles rosewater
(onderstont) Gesz. op Macassar in 't Casteel Rotterdam den 14 April 1731, in den hoofde dese stond 's Comps. zegel gedrukt in rode lacke (daarnaast getekent.) Ja. Vn. Arrewyne.

Bijlage X.

Uittreksel uit het „DAGREGISTER, gehouden tot Maccassar seedert October 1730 tot May 1731" [58]).

„Maandag den 16 April 1731.

Nadat de briev: en geschenken door haar Eds. voor het hoff van Goa herwts. gesonden *enz.*

En na een weinig tydsverloop wierden ook door den sabandh. Jb. Lursenius in raade binnen gebragt de gesanten van het hoff van Bouton ten afhaal des brieffs en geschenken voor haren kon. heden al mede geappoinctt. dewelke door Zyn Ed. onder een minsaam regaal ter deser occagie vooraff nog eens wierden indagtigt 's Conings negligentie d'Ao. passo. en het misnoegen daarmede soo wel aan de Hoge Regerg. als ons toegebragt so met de gemancqueerd hebbende adsistentie aan het verongelukte schip Noortbeeq als desselfs weigering in dit opsigt aan onsen Sergt. met de traagheit in het besorgen der nodige vaartuygn. en manschapp. tot de jaarlyxe Extirpatie der schadelyke specerybomen en het niet doen kappen der versogte Jaty houtwerken uyt de bosschen van Pangesana en elders aan dien oord. Hen door den Hr. Gouvernr. ook te kennen gegeven en nu nog nader requisit om Ebbenhout soo hetzelve in die contryen mogt te vinden syn en haar voorts alles gededuceert wat men den vorst mits desen in Ernst komt aanteschryven om daar van mede kennis hebbende sulx te kunnen aankundigen en tot het effect van dien het hare mede te contribueren, alsoo het ons toe scheynt dien potentaat het spel daar geen meester is, so als dat anders wel behoort en dat den uytvoer der belangen ten meestendeele van de groten deuvt. [59]).

---

[58]) Koloniaal Archief 2084. Als voren.

[59]) Eene onduidelijke passage!

In middens wierden ook de 's Comps. wegen (met haar te vertrekken staande) commissianten mede binnengeroepen en heul. verthoont, mitsgaders in serieuese termen door Zyn Ed. ook het nodige gerecommandt. en wyders gemunieert synde met een schriftelyke ordre erlangende deselve teffens haar depeche en wierden gevolgt van de voorn. Boutons konings sendelingen met een weder geschenkje bezyden den brieff aan haren vorst, welke brieff door den geregtsbode in een silverse schotel met een geel zyde kleed overdekt wierd, vooraff gedragen terwyl de gesanten by geleyd van de voorwaarts vermelte ondercoopl. volgden tussen een gerangeerde bataljon dervoegen als onder de Goase materie is vermelt, wordende vervolgens ook door die ministers met de lantschuyt na boort gebragt en in 't affvaren van het zeehooft met 7 kanon schoten gehonort. en aan haar transpt. vaartg. onder het doen van 5 basschoten insgelyx ontfangen".

Bijlage XI.

Uittreksel uit het „Dagregister, gehouden tot Maccassar seedert October 1730 tot May 1731" [60]).

„Dinsdag den 17 April 1731.

Zyn de incyrabele dienaren *enz.*

Voorts zyn by den Ee. Gouvernr. ter audientie geweest en hier aangekomen opperhoofden der buytengebergtens gelegen omtrent het district van Bantimoerang als

Crain Bantmoerang
do. Balotje
do. Beraauw
do. Malacca
do. Lanne
do. Tondang Coeda en nevens deselve ook Lomo Siang en Crain Labackan [61]), waermede Syn Edele een overslag gemaakt hebbende, omtrent het besorgen der materiaalen en houtwerken ter voorsz. plaats gerequirt. en daar toe het nodige aangecommandt. zynde, met toezegging van een ordentlyke beloning, hebben zyl. haar bereytwillight. getoont en zyn daarop met den Sergt. Commandt. van Maros ten ersten weder gedepecht".

---

[60]) Koloniaal Archief 2084. Als voren.

[61]) Ik ging niet na van welke „districten" de opgenoemde personen de „opperhoofden" waren.

Bijlage XII.

Brief van den Gouverneur te Macassar Josua van Arrewyne van 6 Juli 1731 aan den Sergeant Adriaan van Schayk te Maros [62]).

„MAROS.

„Aan Adriaan Van Schayk Sergeant Commandant aldaer.
Erzamen Vrome

Wyl by een briefje gisteren hier aangebragt van Bantimoerang ons door den essayeur en styger [63]) seer werd geklaagd over de traagheyd en negligence der berg Coningjes met cappen en leveren der houtwerken tot voortzetting van 't werk aldaer werdende gerequireerd, zo is 't dat wy UE. by deesen nogmaels inhereeren 't geene hern met zyn vertrek van hier ten desen subjecte hebben gerecommandeert om sulks die landheertjes nog eens naeder te indagtigen en op 't ernstigst daartoe aen te sporen, als was 't ook met toesegging van een reedelyke recognitie, waer door het Siangs opperhoofd [64]) almede zal dienen aengemoedigt te werden, opdat de reets so lang onderweg zynde plancken &a. door desselfs vleyd en ordres almeede op 't spoedigste tot Bantmoerang werden gebragt, welk een en ander UE. te besorgen by deesen nogmaals aanbevelend, blyven
(onderstond) UE. goede vrund
(was getekend) J. Van Arrewijne
(in margine) Maccassar in 't Casteel Rotterdam den 6 July 1731".

Bijlage XIII.

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur te Macassar J. van Arrewyne van 16 Juli 1731 aan den Sergeant A. van Schayk te Maros [65]).

„By zyn briefje van den 15e deeser gesien hebbende UE. verrigting om de noord, dat wel is, zullen wy hem derhalve tegens

---

[62]) Koloniaal Archief 2084. Als voren.

[63]) De geschiedenis van de exploitatie der goudmijnen in Z. Celebes waarbij deze essayeur werkzaam was, vormt een belangwekkend onderwerp; zij werd nog niet geschreven.

[64]) Siang schijnt behalve een persoonsnaam ook een plaatsnaam te zijn; de ligging ervan bleef mij onbekend.

[65]) Koloniaal Archief 2084. Als voren.

den 20e met zyn schepprauwen aen dit Casteel verwagten en inmiddels nog recommandeeren verdagt te zyn de beloofde recognitie aen de bergconinckjes omtrent het kappen der houdwerken voor al niet verder te useeren dan zulks d'ordinaire quantityt der jaerlykse tributbalken exeedeert. Ik blyf *enz.*"

Bijlage XIV.

Uittreksel uit den brief van den Sergeant A. Van Schayk te Maros „in 's Comps. pagger" van 15 Juli 1731 aan den Gouverneur te Macassar J. van Arrewyne [66]**.**

„Waer op den 11 van sagery ben vertrocken naer Bantjimoeroe welke de bergconinckjes hebben geprest tot het cappen van de houdwerken tot gebruyk voor de gout groeven met beloften van betaeling welke zy gezamentl. belooft hebben ten spoedigsten te besorgen de houtwerken die daer benodigt zyn."

Bijlage XV.

Uittreksel uit het „D a g r e g i s t e r, gehouden tot Maccassar seedert October 1730 tot May 1731" [67]**.**

„D o n d e r d a g den 26en April. Wyders werd ter afhaal van de nog tot Zaleyer resteerende tribuutbalken andermaal derwaarts gesonden de Schouw den Atlas onder onse gelyde letteren van dies datum aan den Resident Theunisz".

Bijlage XVI.

Uittreksel uit de „Resolutien genoomen in Rade van Politie tot Macassar zeedert den 7e 9ber der verleedenen tot den 25 April deezes Jaers" (1731) [68]**.**

„D i n s d a g den 15e May 1731 des voormiddags. Alle Present. Werd gesproken over de successive *enz.*

Wyders gebesoigneert weesende over de Jaerlyxe becruysingen deser Cust speciael tot een accuraten visitatie en storing der sluyknesten tot Padan Padang (:anders:) Soreang conform de ordres vervat by haar hoog Edele g'eerde missise van 28e Febr. deeses Jaers, zoo zyn daer toe geprojecteerd de drie hier ten

---

66) Koloniaal Archief 2084. Als voren.

67) Koloniaal Archief 2084. Als voren.

68) Koloniaal Archief 2084. Als voren.

dienste van dit gouvernement nog in weesen zynde patchallangs Den Oppas, De Voortvaerentheyd en Beschermer nevens sodanige caliber en aantal van Inlandse vaertuygen als den werfbaes en gezaghebber onser barcquen tot een nut gebruyk denken te benodigen om met deze zodanigen verdre route en mesuur te neemen als haerl. by een ten dien eynde geadvoucerde en getekende instructie is voorsz.

Ook is verstaan de patchiallang Den Oppas en Voortvaerentheyd t'harer defensie nog te monteeren met zooveel prima stukjes van 3 a 4 @ bals als dezelve buyten incommiditydt van zylagie als anderzints gedenken te cunnen voeren.

Een specificque reekening van *enz.*"

Bijlage XVII.

„Instructie voor de Stuurlieden Gillis van den Berg, Jan Scheepsdorp en Willem Camerling Gesaghebbrs. op de patchallg. den Oppas, de Voortvarentht. en Beschermer, Item de Sergeants Christiaan Cornelisz. en Servaas Dupon tot narigt op de cruystogt tegens vuyle handelaars en het visiteren der bosschen ter extirpatie van specerybomen [69]**.**

Den tyd tot het jaarlyx bekruysen der vaarwaters tegens Lorrendrayrs. en morshandelrs. mitsgadrs. de Extirpatie van nagel en notebomen weder op handen komende is in onsen rade op den 15 deser daartoe aangelegt 's Comps. patchalls. Den Oppas de Voortvaarentht. en Beschermer om met den andere gecombint. ditmaal de stevens eens direct te wenden na Padang-Padang en van daar langs de Mandaer na Cayeli om vervolgens sodanigen Roete te nemen als dat in dese UE. verder voorgesz. werd.—

De patchalls. voormt. ditmaal bemt. met .... [70]) zevarende hebben wy bovendien gesterkt met twee sergts. drie corpls. en agtien gem. militaire en gevictualieert voor de vier naastvolgende maanden omme dees kruystogt tot medio October te beduuren, terwyl ook de nodige medicamenten onder toezigt van den chirurgijn Andreas Rhode afgegeven zyn met zodanige armature op UE. onderhebbende bodems van hant en schietgeweeren, kruyt, loot entc. als UE. ter defensie soude kunnen requieren.

---

69) Koloniaal Archief 2084. Als voren.
70). Dit getal was niet ingevuld.

De Inlandse vaartuygen die wy tot gidser of jagers nog ditmaal UE. toevoegen zijn mede behoorlyk voorsien van de nodige armature, kruyt en loot ter defensie mitsgadrs. mondkost voor sodanigen tyd als 't ons goed gedagt heeft UE. patchalls. te victualieren zulx UE. die vaartuygen by haar moeten houden en van bedienen sodanig dat na teydsgelegentht. gerade vinde al was 't ook sake dat twee of meer Europesen daar in nodig agten te doen afstappen om d'inlanders aantemoedigen tot het vermeesteren van sodanige vaartuyg off vaartuygen als het somtyds op het droge te setten off in rivieren en koreken, daar UE. patchalls. niet wel konnen komen en de dans soeken te ontspringen, soo als dat de hoofden deser vaartuygen ernstig is aanbevolen en by vertrek in UE. bywesen nader zal geordonneert werden.

Gemerkt nu dees extra tourusting syn opsigt heeft om in conformite d'ordres en becomen qualificatie van haar Eds. de Hoge Regering van Nederlants India eens wat naauwer reguart te slaan op de af en aanvoer en de vaartuygen tot Padang-Padang anders gent. Soreang, en uyt de bogten en inhamme van Mandhar en Cayeli die een gereyme tyd herwts. onbezogt zyn gebleven of ten minsten de vaartuygen met dat onderscheyt niet gevisiteert geworden zyn, dat men d'overwalsche morshandelaars heeft kunnen ontdekken uyt een groot aantal kleender vaartuygen der Ingesetenen aldaar hun met de smallen handel erneren, zo is 't dat wy tegens zulke Licentieus swerven van alderhande natien sonder passen volgens d'ordres tragtende te voorsien, als een hooftpoint voor aff UW recommanderen met hun komst tot Padang-Padang wel te moeten letten wat vaartuygen daar zeyl reden liggen dan wel Elders tegens de wal gehaalt, en jongst aangekomen zyn om dus de ingesetenen aldaar van de vremde natien best te konnen onderscheyden en vernemen welke met deugtsame off geheel verouderde passen varen en wat overwalse liefhebbrs. UE. onder dit groot aantal Inlandse vaartuygen tot Padang-Padang voorkomen, die men ons rapportd., dat jaar uyt jaar in rondsom de maleytse cust ten handel varen sonder sig eens te keren aan 's Comps. passen en sabandharye.

Dese gasten ontdekt hebbende, zult gy moeten sien met een soet Lyntje in handen te krygen dan wel by te weer stelling van kant te helpen en overmeesteren hetzy by aankomst of vertrek zonder de minste oogluyking alleen verdagt wesende dat se doorgaans sterk bemant en ook tamelyk van wapentuyg 't haren defensie voorsien syn, waaraan dezelve dan ook best van andere handelaars zyn te onderscheyden.

In wanneer het gebeurt dat een of meer andere swervers hun vaartuygen tegens de wal settede dan wel bereeds ten hande! daar elders geadmittt. mogte wesen, zullen UE. daarop niets

voetstoots mogen losgaan maar sig eerst hebben te adresseren by het opperhooft der Boniers aldaar woonagtig om uyt onse naem sodanige ongelimiteerde handelaars met hun vaartuygen te reclameeren en dat niet gelukkende moeten UE. protesteren haarl. als opperhoofden na den Eysch van saken te hebben gerekt. met versoek zy haar dan verder ook met die vremdlingen niet en moeyen, om al egter die knapen ten besten doenl. te ligten, vooral sorg dragende, dat hy met d'inwoonders aldaar niet in 't spelen raakt, want wy in sulken geval ons verhaal hier vry beter zoude kunnen vinden dan dat UE. sig tegens een te groten menigte in perikel stellen.

Maar de vaartuygen een wynig buyten afgelegen verstaan wy dat stuxgewyse door UE. op het naauwkeurigst sullen gevisitt. werden om de vreemdelingen die haar suspect voorkomen en ook alle andere die met verboden wharen 't zy amphioen, lywaten en andere goederen gechargt. syn sonder een behoorlyke pas te konnen verthonen prompt aan te slaan en opbrengen insonderht. die geene in welkers vaartuygen UE. eenige speceryen ter quantitt. van 2 of meerder ponden mogten gewaar werden, alschoon die ook van passe mogte voorsien wesen.

In selver voegen legt onse intentie omtrent de Mandar tot Ballanipa, Madjene en dies resorte daar UE. ook somtyds vaartuygen konde belopen, die uyt het Ternaatse gebied of eygentl. den inham van Tomini komen, conform d'advysen van Gouvernr. en Raad Ao. Passao. welke dan al mede by agterhaling prompt dienen opgebragt en in cas van tegenweer behandelt als hier voren gesegt is.—

Tot Cajeli sal de visitatie omtrent alle handel vaartuygen mede exact g'observt. moeten werden en UE. al ter Eerste aankomst dienen te vernemen, of niet dien berugten zeerover Toassa sig daar Elders komt verthonen wyl de Coningtjes van dat lant derwegen by ons zyn klagtig gevallen en haar by brieven in antwt. belooft is dien zeeschuymer te zullen doen vernestelen by nader aankomst, mits dat se in sulken geval ook eenige vaartuygen wel toegerust UE. tot adsistentie mede geven te wensen zynde denselve met zyn aanhang dus eens in de kaars mogt vliegen en gyl. daarby eere halen.—

De legdagen die UE. mogte nodig hebben om op de drie voorn. plaatsen van alles de vereyste Inspectie te nemen, en dees onse ordres te volvoeren, sullen wy niet te nau bepalen off liever geheel overlaten aan UE. goed beleyt na de stand van saken sig opdoet, mits van al het geen er passt. een duydelyke aanthoning werd gehouden 't harer verantwoording.—

Haar commissie te dus ver volbragt hebbende verwagten wy de patchallg. De Beschermer van Cajeli direct langs dese Custe

weder terug met zoveel verse Clappusoly als gyl. daar enigsints voor de haar mede gegeven contanten konnen magtig werden.—

En dan mogen de patchalls. Den Oppas en Voortvarentht. hare stevens wel eens na d'overwal wenden om het vaarwater langs en tussen Borneo so tot Banjermassing als Passier, Coete en Poule Laut mede te bekruysen in zo ver de bestemde tyd tot Pmo. of medio October kon gedogen, vooral bedagt zynde om voor het doorbreken van de westewinden de rhede Macassar weder te belopen.

Het vaarwater omtrent Passir Coete en Banjermassing nu all een geruyme tyd voor de smalle handelaars seer onveilig geweest door het schelmse gedoente van Aroe Sinkang en zyn Capitn. Lavet Toassa met haren aanhang in dese meer bent., is daar en boven ons berigt, dat nog andere rooffoogels van Johoor en de maleytse Cust onderlopen, die haar op 't Eylant Calaut vertoont en een goed aantal van d'Ingeseten aldaar geweldig weggevoert hebben, gelyk ook diverse vaartuygen van Bima en Sumbawa & wil herwts. aen hebbende zulx UE. daarop naauwkeurig te letten staat om niets somtyds in vrunden schyn bedrogen te werden wyl men zegt het een gemerkt rapsoduim van maleyers Johoresen, Maccassaren en Boeginesen is die wel met 10 a 12 Inlantsche vaartuygen van verscheyde caliber herwaarts en derwaarts kruysen.—

Waarom UE. ten hoogsten gerecommandeert werd haar onder hebbende bodems altyd ten besten doenelyk by den andere ter defensie te houden, aan niemand op zee off elders aan lant verder aan te vertrouwen als UE. denken (in cas van obstinaatht.) gerust te konnen meester werden des sullen UE. nooyt binnen boort mogen laten komen meer dan twee off drie man 't effens sonder geweer.

Het onderscheyt tusschen regtschape handelaars en lorrendrayers off roovers is gemeenl. te sien aan läding en toerusting van wapentuyg met derzelver houding en gedrag by ontmoeting & UE. met d'uytterste voorsigtight. omtrent sodanige zeeschuymers dient te werk te gaan om niet verkeerde en goede handelaars daarvoor aantetasten, en wederom tot geboefte niet als ware zy van de vereyschte deugt te laten ontslippen, want gelyker wys d'een soort van schelmen niet strikt en streng genoeg door UE. behandelt konnen werden sal aan d' andere goede Ingesetenen off trafiquanten ook geen overlast mogen geschieden door UW of de hare, opdat by gefundeerde aanklagten het UE. niet te swaer valle sulx te verantwoorden gemkt. de heylsame striktht. der passen, niet en ziet op de menschen die zonder opzet van passe

onversien syn, varende van plaatsen daar geen bezetting 's Comps. wegen is maar eenl. jegens de sodanige als stoutel. 's Comps. ordres overtredende in verboden waare handelen, of wel haar behelpen met zeerovery en menschen diefte.—

Welk laaste soort UE. by ontmoeting sodra & so kort syn van haar Zeeroovery wel prompt mogen attaqueeren en overmeesteren of in de grond te schieten sonder toeleg te maken om sodanige schurken levendig in handen te krygen ten ware er merkelyke kans was om een off twee mans of vrouwen te becomen tot ontdekking wat volk 't zelve is, off door wien en waer toegezonden zijn.—

En alhoewel onsen staat zig tegenswoordig door Gods goedertierentht. met alle hare gebuyren in Europa in een gewenschte vrede bevind, soo sullen UE. dus niet te min altoos de vereyste voorsigtight. hebben te gebruyken en op hoede wesen om by ontmoetinge van eenige onbekende scheepen niet onvoorsiene overvallen te werden, gebruykende allezints goede zolds. en zeemansz. sonder op het verthoon van vlaggen of andere tekenen eenige staat te maken om also gelyk voorwts. aangeroert is, door geen vyanden, rovers of geveynsde vrunden nog bedrogen te werden, hetwelk UE. als een poinct van de hoogste aangelegenht. tot eygen behoudenis en ten dienste van d'E. Comp. ook op 't hoogste werd gelast en aanbevolen.—

De Eylanden Noesa, Siri en andere plaatsen daar UE. aan de wal komen sullen accuraatst werden gevisitt., of er specerybomen groeyen na de ordres en voorts of er ook goed en bequaam Jaty timmerht. dan welk swart ebbenhout te vinden is om van alles duydel. rapport te doen [71]).—

De stuurman Gillis Van Den Berg sal de commando hebben en door een ygelyk prompt moeten werden gehoorsaamt, voorts sullen UE. in alles met Elkanders raad en daat moeten werken

---

71) In het: „Eerbiedig berigt aen den Ed. erntfeste manhafte wyze verreziende en genereuse heer den EE. agtb. Heer Josua van Arrewynen gouverneur en directeur neevens den raed tot Macassar

In 't ontdecken weegens den gedaene voyagie langs Celebes west Cust met de pantchall. Voortvarentheyd, Oppas en Beschermer gevoerd by de onderstuurlieden Gilles Van Den Bergh, Jan Scheepsdorp en Willem Camerling nevens twee inlandsche paduakangs in commissie" (Koloniaal Archief 2084), wordt van het vinden van djatibosschen of ebbenhout niet gerept.

en een ygelyk in eendragt en binnen de palen van pligt houden tot voorkoming van alle ongemackelykheden en ondiensten onser meesters, die UE. door disobedientie off quaat gedrag toe gebragt zouden konnen werden, 'twelk dan een ygelyk sal moeten dienen tot narigt en een ordentelyke uytvoering deser besending opdat den dienst onser Heren meestrs. gevordt. werdende ende UE. daardoor eere moogt behalen.—

Voorts werden UE. wel ernstigl. g'ordonneert na te laten alle nootlose eerschoten niet alleen om 's Comps. buskruyt te besparen, maar ook om te voorkomen en verhoeden alle ongelukken.—

Besuynigt de provisien soo als dat behoort om in geen verlegentht. te geraken, gebruykt goede soldt. en zeemansz. allenthalven, zyt goede voorgangrs. van UE. onderhorige, draagt zorge dat de morge en avont gebeden gehouden werden, dus zal den zegen des Heren over UE. zyn en wy blyven

(onderstond) UE. goede vrunden

(was getekt.) Js. Van Arrewyne, Jn. Steenhoff, J. H. Nipoort, C. Nuyts, Jb. Lursenius en H. Van Reyd.

(ter zyde) Maccassar in 't Gasteel Rotterdam den 15 May 1731.

(onderstond) Jb. Wognum Secrets."

Bijlage XVIII.

Uittreksel uit de Resolutie, genomen in den Raad van Macassar den 5 November 1731 [72]).

„Nog werd op het voordragen van den E. Oppercoopman en Hoofdadministrateur Cornelis Roëll goed gevonden 44 ps. balken jongst van Zaleyer aangebragt na voorige Exempelen tegens ½ Rds. 't ps. te doen valideeren.

En na resumptie van een notitie der materialen volgens opgaav van den werff en Timmerlieden baas, tot noodsakelijke reparatien aan de Patchiallang Den Oppas is goed gevonden, zulx op dat spoedigste en menagieuste te laaten effectueeren.

Met de besoignes tot dus verre gekomen wesende, is gerecipieert en na jaarlyxe usantie ontfangen het Boetons gesandschap met een brief van haaren koning na welkers resumptie sluytelyk g'arresteert wierd het daar nevens ontfange jongetje of mansslaafje te recompenseeren, in der tyd met de g'eyschte prince vlagg".

---

[72]) Koloniaal Archief 2130. Bataviasch Inkomend Briefboek, overgekomen in 1733.

Bijlage XIX.

Translaat van den brief van den Koning van Boeton en de Rijksgrooten aan den Gouverneur Josua van Arrewyne en den Raad te Macassar, ontvangen den 5en November 1731 [73]).

„T r a n s l a a t M a l y t s b r i e f f door den Koning van Bouton en Zynen landsgrooten aan den Heere Gouverneur en Raad tot Macasser, ontfangen pr. desselfs afgesondene den 5 9ber 1731.

Desen briev van eerbiedigheyt gesz. met een suyver en opregt herte door UEd. agtbs. zoon den paducka Siri Sulthan Sakiahoeding, Koning van Bouton nevens Maha Radja Sapati en zynen landsgrooten, mitsgdrs. de 30 mantries en alle ryx princen aan mynen vader den E. E. Agtbren. Josua Van Arrewyne gouverneur en directeur benevens den raad die de magt van d'E. Comp. handhaaft binnen het casteel Rotterdam tot Oedjong Pandang dewelke &a. &a.

Voorts maakt Zyn Hoogheyt UEd. Agtb. bekent, dat den Sergeant Hendrik Collaart [74]) nevens twee gemeene militairen en een scheepstimmerman in geselsz. van onse sendelingen alhier behoude syn aangeland, medebrengende een brief van UEd. Agtb. welke met alle eerbewysinge (gelyk altyd gewoon syn 's Comps. missives te ontfangen) is ingehaalt en desselfs vouwen ontvouwende, gelesen en uyt den inhoud van dien met aangenaamheyt verstaan hebbende UEde. Agtb. versoek nogmaals om 50 ps. balken en 100 stux kromhouten, en de nog resterende 7 ps. balken, waarop wy in eerbied seggen, dat de 7 ps. balken al voor lang in gereetheyt gelegen hebben, en omtrent de anderen hebben wy goedgevonden UEd. agtb. ordres soo veel 't mogelyk is te volbrengen, en hebben in dien tyd niet meerder konnen kappen en in gereetheyt brengen als 24 ps. balken en 100 ps. kromhouten tot UEde. agtb. gouverno.

Inmiddels senden wy tot UEd. agtre. onse sendelingen den pangesassang Lang Karagie en den tolk Lause om sig voor UEd. agtb. te verootmoedigen, in geselschap nemende den sergeant Hendrik Collaart [74]) nevens zyn twee maats en de timmerlieden na jaarlyxe usantie de bosschen hier op de eylanden Cayedoepa, Toemea, Wantje &a. hebben gevisiteert ter uytroeying der schadelyke speceryeboomen.

---

[73]) Koloniaal Archief 2130, als voren.

[74]) De naam is hier duidelyk Collaart en niet Hollaar(t) als elders geschreven.

Wyders versoekt den koning aan UEd. Agt. om een nieuwe princevlag te mogen hebben in stede van die hier verbrand is geworden, alsmede de jaarlyxe recognitiepenn. aan onse sendelingen te willen afgeven, terwijl hier niets meer hebben bytevoegen dan een mansslaafje voor mynen vader den heere Gouverneur in hope, dat deselve niet te sullen versmaden maar aanmerken als een stuckje tabak. Eynde. (:onderstond:) Gesz. op 't land van Bouton op Maandag den 27e van de maand Rabihoellagir Ao. 1145 na de vlugt des propheets en gent. Jim."

Bijlage XX.

Uittreksel uit het „Dagregister van Maccassar" [75]).

„Sondagh den 4 November 1731. Komt den Sabandhaar Jacob Lursenius den Heer Gouverneur aandienen, dat *enz.*

Ook reverteerde dees datum met de Jaarlyxe sendelingen van den Boetonse vorst uyt desselfs commissie der specery-Extirpatie, en het kappen der Jatty houtwercken van daar, den sergeant Hendrik Hollaar met den timmerman Meyndert Koster en bijhebbende militairen, rapporteerende dat er geen speceryboomen in de Boetonse bosschen vernomen, maar 30 balken en 100 stux knien of kromhouten zyn gekapt, en aan de laadplaats waaren afgebragt, sonder dat er op dese Expeditie verder jets naamwaardigs voorgevallen was, werdende de tolken deser hovelingen teffens door den sabandhaar by Zyn Edle geintroduceert en na het afleggen haarer begroetinge de voormelte sendelinge ter recipe met een brief haaren koning g'appoincteert tegens morgen voor de middag; voorts is den ordinairen sondagsen godsdienstoeffening door den kranckbesoeker Neysak voor en namiddags stigtelyk gevierd.

Maandagh den 5 November. Zyn volgens het op gisteren verleent acces in politiequen raade in jaarlyx gesandschap van Zyn Boutonse Hoogheyt gerecipieerd eenen Lanxaoerangie nevens den tolk Lause met een brief van den koning en grooten aldaar aan deese regeering gerigt, die door de ondercooplieden Lursenius en Van Reyd van boordt wierden afgehaald, onder het lossen van 3 bass schooten en soo van het zee hooft tot desen Casteele opgeleydt door het militair batalljon, met slaande Trom, en vliegent vaendel op het binnen plain gerangieert, dewelke dan door den heer Gouverneur en verdere gequalificeerde ministers in de raadkamer ontfangen zynde wierd desen brief van de bollwercken deses Casteels met 5 Canon schooten gehonoreerd.

Voorts werden volgens raads besluyt *enz.*"

---

[75]) Koloniaal Archief 2130. Als voren.

Bijlage XXI.

Rapport van den Sergeant Hendrik Hollaarts van zijn reis naar Boeton van 3 Mei 1731 tot 4 November 1731 om djatibalken te kappen [76]).

„Rapport gedaan door my ongesz. aan den E. E. Agtb. Heer Josua van Arrewyne, Gouverneur en Directeur deser provintie, nevens den Raad tot Macasser.

Volgens UEd. Agtb. g'eerde memorie ons op togt medegegeven, ter visitie van 't land Bouton in de Eylanden Wantje, en Caydoepa, mitsgaders de Jatyhoutbosschen tot Pangesana en elders daar om her, zoo tot Extirpatie der schadelyke speceryboomen als het kappen van bequaam timmerhout Item inspectie te nemen van het swart ebbenhout dat aldaar mogte komen te vallen etc. Zo hebben in naarkominge der selven met ons arrivement ter rhede dat geweest is

Donderdag 3 May den tolk gent. Sobin, na de wal gesonden om zyn Hooght. en grote van dat landsz. onse aankomst bekend te maken, dewelken met revertering bootschapten, als dat gemte. Zyn Hooght. daar niet present was, maar dat zyn ryxgrooten 's Comps. briev en het geschenk door ons mede gebragt, zoude laten afhalen gelyk sulx ten 3 uuren namiddags met het vereyschte fatsoen geschieden door twee uyt het midden van haar met namen Mantrie Dietie en Bontien Ganpie onder het doen van 3 bass schooten en zyn compagnie van deselve tegens 4 uuren, daar mede aan 's Konings dallam verscheenen, alwaar naar ouder gewoonte ontfangen wierden, dewelke wy onder UEd. Agtb. vrundelyke groete 's Comps. briev met het daar aan annex overleverden en van den presente ryxgrooten met betuyging van dankbaarht. en het lossen van 3 cannonschooten aangenomen, waarop door meerm. tolcq ons deden aanseggen, dat sy een surbassa [77]) zoude uytsenden om haar vorst kondschap van onse aankomst te doen geven, en namen zoo, na het nuttige van een jonge clappus ons afscheyt van deselve en vervoegde sig middelerwyl met het byhebbende manschap na onse aangewesene woning.—

Vrydag den 4e May wierd my door den sabandhar aldaar een koebeest en wat rys toegesonden.

Saturdag 5 en Sondag 6 do. niets noemenswaardig voorgevallen.

Maandag 7 do. des voormiddags quam voorgem. tolk waarschouwen dat den koning aldaar gereverteert was, em my aan Zyn

---

[76]) Koloniaal Archief 2130. Als voren.

[77]) Surbassa of Djoeroebassa = tolk.

hoff zoude laten roepen, om by het openen van 's Comps. brieff present te wesen met dewelken ik wederom onder seer nedrige groete liet weten, dat zig gereet zoude houden, wanneer Zyn Hooght. maar gelieft, syn beveelen te horen.

Dinsdag 8e do. Smorgens quam den tolk my aanseggen als dat den koning na my wagtende was, om 's Comps. brief te sien openen en lesen, waar op sig ten spoedigste naar derwaarts begaf, en myn complement van wegens UEd. agtb. afgelegt hebbende wierd ik van gemte. Zyn Hooght. en presente ryxgrooten volgens ouder gewoonte ontfangen en ter sitplaats genodigt, dewelke naar gedane lecture UEd. agtb. voor de groetenisse daar inne gaedaan, heeft doen bedanken 't welk door my op eene eerbiedige wyse is aangenomen te zullen nakomen, en daarop geschieden weder drie kanonschooten; vervolgens versogt ik gemte. vorst volkomen permissie ten dienste der E. Comp. te moge hebben om met behulp van syn volk en onse timmerm. in 't bos Pangesana eenige balken en kromhouten te kappen, edog zulx wierd van den selven inmediatelyk afgeslagen, onder het seggen, dat hy d'E. Comp. 't wel gunde, en dat 'er hout genoeg in 't bos staat, maar vermits zyn volk allemaal meest van land waren, so konde hy de andere daer toe niet krygen of te pressen om 't selve te b'arbeyden en teregt te maken, en heb zoo myn afscheyt (onder het ordinair inlands tractement, van een jonge klappus en pinang) van hem en zyn hofsgroten genomen.—

Woensdag den 9 May heb ik voorsz. tolk naar zijn koning gesonden, om te late versoeken hem te moge spreken, die my weder quam zeggen, dat permissie had daarby te komen voor dewelke verscheenen zynde, 's Comps. wegen myn vorig versoek hernieuwde daarop geliefde Zyn Hooght. my te vragen, of ik gekomen was om hout te kappen, of om over de eylanden te gaan, door my ten antwoord gedient gesonden te zyn uyt de naam van myn heeren en meesters versoeken consent voor den timmerm. om naar het bosch te gaan en aldaar eenige nodige houtwerken ten dienste der E. Comp. te mogen kappen bereyd zynde alsdan met believen van Zyn Hooght. myn reyts over de eylanden te vervorderen, waarop my repliceerde dat ik eerst nog 2 à 3 dagen moest wagten om met zyn ryxgrooten daar over te spreken en my als dan by hem zoude laten roepen; eer myn afscheyt van deselve nam zoo versogte ik permissie om zyn riviren te mogen visiteren die my zulx volkomen toestond.—

Donderdag den 10 May dee ik visite aan d'rivier daar niet stonden als 11 a 12 vaartuygen die alle ledig bevonden hebben.—

Vrydag den 11e do. smorgens liet Zyn Hooght. my ontbieden door den tolk meergem. en aan het hof komende zoo wierd aangescht als dat myn reys ten spoedigste zoude vervorderen, en den timmerm. medeneme konde, Jtem wanneer 's Comps. affairen verrigt hadden, hy dan zien zoude, of hy my volk om na 't bosch mede te nemen konde beschicken, zoo versogt ik aan Zyn Hoogheyt 's Comps. wegen een vaartuyg tot onse rys, maar zy scheenen daar swarigheyt in te maken, en my te vragen waaromme niet eerder van Macasser was vertrocken, myn antw. weder, dat wy niet eerder van Maccasser konde gaen voor dat onse overigheyt zulx quam te believen, ook dat een lange reys van wel een halve maand onderweg hadden geweest, dierhalve en daar niets tegen doen, doe seyde Zyn Hooght. dat my maar klaar sou houden en dat hy een vaartuyg ten eersten om ons over te voeren zoude ordonneeren en gaf na het verhandelen van eenige discoursen myn afscheyd en ging soo daar mede weder na onse woning.—

Saturdag den 12e May des morgens wierd ik door een tolk om by Zyn Hoogheyt te komen, ontboden, waarna toe my te spoedigsten begaf, zoo wierd van Zyn Hooght. geseyt, dat het vaartuyg tot myn transport in gereetheyt was gebragt en nu met het hoogwater vertrecken konde, en wees my den sourewang of tolk aan, die ons zoude geleyden om over de eylanden de bossen te visiteren, eer wy in het vaartuyg stapten soo ging ik naar Zyn Hooght. dien ik beneffens syn hofsgroten seer beleefdelyk bedankte voor de vrundsz. ons dusverre bewesen en nam zoo myn afscheyd van deselve, en zyn inmidiatelyk onder zeyl gegaan tot dat wy eyndelyk na 9 dagen suckelens voor de negory Mandadi onder 't eyland Wantjes aankwamen op.

Maandag den 21e do. deden wy aldoor ter rhede een schoot en liet terstond door onsen tolk het hoofd van voorsz. negory onse arrivement weten en 's Comps. wegen een woning voor my en byhebbende volk versoeken, die ons ook aangewesen wierd, alwaar wy ons op vervoegde met de bagagie die wy hadden en des agtermiddags wierd ik by het opperhoofd versogt te komen, en by denselven verscheenende leyde ik myn compeliment van groetenis wegens UEd. Agtb. af, 't welk door hem en zyn groote daar present met groote dankbaarheyt 't antwoord wierd en waar mede in gesprek rakende, Ik haar 's Comps. wegen versogte om een vaartuyg in gereetht. te willen laten brengen, ten eynde onse reyse verder na het eyland Caydoepa voort te setten die sig daar toe gereet thoonde, en na het drincken van een jonge klappus myn afscheyd vandaar genomen en ging na myn woning.—

Dinsdag den 22e May sig aan het strand begevende en aldaar op de wal 5 a 6 vaartuygen staande gevisiteert, maar leeg bevonden.—

Woensdag 23e do. }
Donderdag 24e do. } niets noemwaardig voorgevallen.

Vrydag 25e do. namiddag het versogte vaartuyg in gereetht. gebragt en quam daar mede met hoog water op 't rif en ginge soo vervolgens onder zeyl na 't eyland Caydoepa, daar wy op een

Dingsdag den 29e do. arriveerden en deden 's Comps. wegen een schoot en sond den voorm. tolk na de wal, om het opperhoofd en zyn groten myn aankomst bekent te maken, en versogten 's Comps. wegen een wooning die my op 't strand wierd aangewesen, daar ik en myn onder hebbende manschap op vervoegde.

Woensdag 30 do. dee ik de visite aan strand, daar niet stonden als 4 a 5 vissersprauwen ledig zynde.

Donderdag 31e do. wierd ik ontboden door het opperhooft en grooten daar ik op syn spoedigsten verscheen en na aflegging van UEd. Agtb. groete, aan haar zoo versogte 's Comps. wegen een vaartuyg in gereetheyt te willen laten brengen die ons beloofde zulx te zullen doen, en ging daar op wder na genomen afscheyd op myn woning.

Vrydag den 1e Juny }
Saturdag 2e do. } Dese dagen niets voorgevallen.

Sondag 3e do. het beloofde vaartuyg in gereetht. gebragt en raakte met hoog water op het rif, en vervolgens onder zeyl en quam na drie dagen op

Woensdag 6e do. aan het eyland Tone en deed 's Comps. wege een schoot en sonden onsen tolk naar het opperhoofd van dat eyland met versoek om een woning die ons opstonds wierd aangewesen daar ik met myn manschap sig op begaf, namiddag wierd ik by het opperhoofd en zyn grooten ontboden en na aflegging van het gewoon compelement, versogt ik deselve 's Comps. wegen om gerieft te moge werden met een vaartuyg en dat ten spoedigsten doenlyk, om daar mede naar het eyland Menonke tè vertrecken dat ons toegesegt wierd en ging na 't gewoon onthaal weder van daar na myn woning des anderen daags.—

Donderdag den 7e Juny de visite aan strand gedaan en niet anders als 7 a 8 ledige vaartuygen daar thuys gehoorende bevonden.

Vrydag 8e do. Niets voorgevallen.

Saturdag 9e do. ginge wy met 't versogte vaartg. en hoog water op douwen naar 't eyland Menonke alwaar op

Maendag 11e do. des morgens aanquamen en deden een schoot daar op onsen tolk na de wal gesonden met 't gewoonlyk compliment en versoek om een woning voor my en my byhebbende manschap dat verkreeg en ging ik des agtermiddags by het opperhoofd en groote, van dat eyland en versogt deselve 's Comps.

wegen zyn behulp en wat my verder mogte komen te benodigen in myn commissie tot de land visite, de welke belooft en aangenomen hebben, myn versoek daar omtrent te faciliteren, waarop naar 't gewoon onthaal weder naar myn woning vertrocken ben.

Dinsdag den 12e Juny dee ik de visite aan strand, en niets bevonden dan 7 a 8 ledige vissersprauwjes.

Woensdag 13e do. niets noterenswaardig.

Donderdag 14e do. }
Vrydag 15e do. } een aanvang met d'bosvisite gemaakt.

Saturdag 16e do. weder gereverteert en niets ontmoet.

Sondag 17e do. } ons op nieu in 't bos begeven tot verrigting
Maandag 18e do. } van onse last.

Dinsdag 19e do. ging ik by het opperhooft en grooten van dat eyland en versogte aan deselve 's Comps. wegen een vaartuyg in gereetheyt te brengen, om weder na 't eyland Toome te vertrecken 't geen sy belooft hebben te sullen doen, en verder door my gevraagt of zy niet aldaar van eenige sluykhandelaars bestoken wierden die maar quamen tot haar land en volk te benadeelen met eenige slaven als andersints haar te ontfremen en dat sy haar best moeste doen die ongenodigde gasten van haar land af te houden, en alsoo haar onderdanen en Ingeseetenen van sulke overlast bevryden, tot antwoord bekomen van dien aangaande niet vernomen te hebben, waar op myn afscheyt versogt en ging naar dankseggingе voor haar beleeft onthaal weder na myn woning.—

Woensdag den 20e do. het vaartuyg in gereetheyt gebragt lieten wy onse goedertjes daar in dragen en gingen soo vervolgens onder zeyl naar 't eyland Tanne hier voorwts. gemelt.

Donderdag 21e do. alwaar wy gearriveert zynde een schoot deden en gingen met onse mondkost op onse aangewese woning.

Vrydag 22e do. de visite aan strant gedaan, daar niet als 7 a 8 vaartuygen op de wal bevonden niets in hebbende.—

Saturdag 23e do. het opperhoofd versoek gedaan om eenige behulpsaamheyd ten dienste der E. Comp. ter uytvoering van onse commissie in de landvisite, en heb na bekome toeseggingе myn afscheyd genomen en zoo weder na myn woning vertrokken.

Sondag den 24e Juny niets voorgevallen.

Maandag 25e do. } ons begeven hebbende naar 't bos om
Dinsdag 26e do. } onse saken te verrigten.

Woensdag 27e do. weder thuys gekomen en niet met al vernomen.

Donderdag 28e do. }
Vrydag 29e do. } alweder na het bos getrocken, en
Saturdag 30e do. }

Somdag den 1e July weder gereverteert, niets voorgevallen.

Maandag 2e do. na het bos gegaan tot als voren.

Dinsdag 3e do. na het opperhooft en groten van dat eyland gemarcheert en 's Comps. wegen een vaartuyg om te vertrecken versogt dewelke ons beloofde 't ten eerste te zullen besorgen en dewyle wy nu gereet staan naar 't Eyland Caydoepa te varen, zoo hebben gem. landsgrooten gevraagt of er niets somtyds eenige lorrendrayers en ongepermitteerde swervers op haar land quamen en deselve ontrusten tot nadeel van haar onderdanen onder pretext van haar handel te dryven, en dat sy desulke met magt en kragt van haar land moesten afweren, dog seyden daarvan niet te weten, en ben zo na gewoone afscheyd en dankbetuyging voor haar beleeft onthaal van daar vertrocken en ginge des anderen daags

Woensdag den 4e do. met 't vaartuyg voor ons gereet gemaakt onder zeyl en quamen

Donderdag 5e do. aan het eyland Caydoepa voor dregge, en dede naar gewoonte een schoot, en sond onsen tolk na de wal om het opperhooft en zyn groten onse aankomst bekend te maken, en versogte om een woning.

Vrydag 6e do. hier mede de visite aan strand gedaan daar 4 a 5 vaartuygen op de wal stonden, maar geen goederen in deselve bevonden.

Saturdag den 7e do. my na het opperhoofd en groten begeven dewelke ik 's Comps. wegen versogte tot het gene mogte benodigen om de bosschen te visiteren die daarop toeseggingе gedaan en ging zoo na genoomen afscheyt van haar weg.

Sondag 8e do. niets voorgevallen.

Maandag 9e do. gelyk op andre plaatse meer gedaan ons vervoegt na 't bos.

Dinsdag 10e do. mede zoo.

Woensdag 11e do.
Donderdag 12e do. } 't huys gebleeven niets voorgekomen.

Vrijdag 13e do.
Saturdag 14e do. } weder twee dagen in 't bos geweest.

Sondag 15e do.
Maandag 16e do. } Stil geseten.

Dingsdag 17e do. om ons gewone werk weder na het bos toegegaan.

Woensdag 18e do.
Donderdag 19e do. } niets kunnen uitrigten.

Vrydag 20e do.
Saturdag 21e do. } alweder in 't bosch besig geweest.

Sondag 22e do. ging ik by het opperhooft en zyn grooten beleefdelyk bedankende voor haar bethoonde vrindschap en versogte voor 't laast 's Comps. wegen om een vaartuyg tot ons verdre reyse, die my zulx beloofde te zullen doen, en op myn vraag gelyk aan de hier vorige heb gedaan of 'er geen morshandelaars haar quamen overlast doen, antw.: neen, waarop weder heen ging en zoo

Maandag 23e do. na ons vaarthuyg dat gereet lag na ons te wagten en zyn daar mede op

Dingsdag 24e do. voor 't eyland Wantjes aangekomen wiens opperhoofden wy weten lieten dat wy daar waren en 's Comps. wegen een woning voor ons versogten te mogen hebben, die ons aangewesen wierden.

Woensdag 25e do. de visite volgens gewoonte gedaan daar niet anders als 4 a 5 prauwen gevonden die op strand getimmert wierden.

Donderdag 26e do. ging ik by het opperhooft en grooten van dat eyland 's Comps. wegen versoeken om zyn behulp tot de bosvisitatien en wat daar omtrend zal benodigen, dewelke my ten antwoord gaven daar toe gereet te zyn en zyn wy

Vrydag 27e do. daar onse zaken te verrigten in 't bosch gegaan.

Saturdag 28e do.
Sondag 29e do. } weder thuys gekeert en gebleeven tot des

Maandag 30e do.
Dingsdag 31e do. } naar ouder gewoonte een aanvang gemaakt.

Woensdag 1e Aug.
Donderdag 2e do. } stil geseten.

Vrydag 3e do.
Saturdag 4e do. } in 't bos ons werk verrigt.

Sondag 5e do.
Maandag 6e do. } niets voorgevallen.

Dingsdag 7e do. ons vervoegt naar 't bosch als van te vooren.

Woensdag 8e do.
Donderdag 9e do. } niets voorgevallen.

Vrydag 10e do. na oude gewoonte het bos besogt.

Saturdag 11e do. begaf ik my by het opperhooft (: c.s. :) en versogte gelyk by de andere hoofden, heb gedaan ons afscheyt en een vaartuyg tot ons vertrek, en met eenen deselve gevraagt of haar geen overlast van een deel ongepermitteerde handelaarts (die anders met geen intentie ter zee varen, als om een roof te doen) geschieden, antwoorde neen, waar op gerecommandeert hebbende daar tegens te waken.

Sondag 12e do. lieten wy ons goetje in 't vaartg. tot ons vertrek gereet brengen, en gingen zoo met het hoogwater zeyl en

aloo d'Eylandjes, onder Bouton en daarom streekx verlatende onse cours naar de hoofdplaats voort geset hebbende geduurende onse togt langs die contrayen en niets naamwaardig ontmoet, nog in alle die bosschen en eylanden daer wy geweest hebben eenige specerybomen konnen vinden nog op Menonke, Tome, Koydoepa en Wantjis dat se daar zoude groeyen veel minder van de Inlanders voort geplant werden, kunnende voor de waarheyt getuigen dat wy aller wegen exat ondersoek daar na hebben gedaan, maar dien aangaande niets ontdeckt ofte vernomen, eyndelyk na omtrend een etmaal zeylens quamen wy

Maandag 13e Aug. in behouden have voor de koninglyke residentieplaats Bouton en 's Comps. wegen een schoot gedaan daar op sond ik den tolk na de wal om Zyn Hooght. en ryxgrooten ons retour ter syner rhede bekent te maken, onderwyl begaf ik my na myn oude wooning daar den voornde. tolk my quam waarschouwen dat hy zyn koning advertentie had gedaan dat wy weder op Bouton waren gearriveert, item dat Syn hooght. my wel zoude laten roepen.

Dingsdag 14e do. voor middag quam my den selven tolk roepen om by sy hooght. te komen, waar na toe sig ten spoedigsten begaf, en wierd van Zyn hooght. en grooten na myn compliment eerst afgelegt te hebben verwellekomt, wyders zoo versogt ik 's Comps. wegen na het bos Pangesana te mogen vertrecken zoo als Zyn Hooght. my, eer na d' eylanden vertrocken toegesegt had, den welken my geliefde te antwden. dat het zou geschieden, maar ik moest nog 10 à 12 dagen wagten en dat hy met syn ryxgrooten eerst daar over spreken wou, waar op na eenige discoursen my in zyn goede gunste recommandeerde omtrent Zyn Hooght. beloften aan my gedaan, en nam zoo weder myn retrait op myn oude woning.

Woensdag den 15e Aug. dee ik weder de visite aan de rivier daar ik vond leggen den Boeginees Loobala met zyn praauw paduakang van Tjinrana geladen met potten en bemt. met 10 koppen.

Donderdag 16e do. tot Vrydag 24e do. deser dagen niets naamwaardigs voorgevallen.

Saturdag 25e Aug. quam daar aan den Boeginees Tosyma van Tjinrana met zyn praauw bilo geladen met potten en pady bemt. met 8 koppen.

Sondag 26e do. tot Vrydag 31e do. Do. niets te noteeren.

Saturdag den 1e September quam daar aan den Boeginees Tobodoe van Sijnrana met zyn praauw paduakan geladen met potten en beladen met 6 koppen.

Sondag 2e do. }
Maandag 3e do. } do. niets naamwaardig voorgevallen.

D i n g s d a g 4e do. quam voor de middag den tolk Sobin gent my roepen om by Zyn Hooght. te komen, daar ik ten spoedigsten na toeging, zoo wierd my van Zyn Hooght. gesegt, dat het vaartuyg gereed lag om na 't bosch Pangesana te konnen vertrecken. hout te kappen voor d'E. Comp. maar niet meer als 30 ps. balken 100 ps. krom en kniehouten, zoo vroeg ik Zyn Hooght., waarom niet het getal daar d'E. Comp. om versogt had, was het antwoord dat Zyn Hooght. geen hout meer misse konde, dat hy ook hout moest hebben om zyn pitsjaarhuys te laten opmaken, en soo veel volk niet konde byeen krygen, om 't selve te bearbeyden, en belastende zyn volk niet meer te kappen, doen nam ik myn afscheyd van Zyn Hooght. en grooten en ging zoo na myn woning.

W o e n s d a g 5e do. quam daar aan een Boeginees Tooda van Bygon met zyn praauw paduakan, geladen met pady sonder pas om zyn koophandel te dryven, en dan weder na zyn woonplaats te vertrecken, zynde bemant met 7 koppen.

D o n d e r d a g 6e do. lieten ons goetje in het vaartuyg brengen en gingen zoo de rivier uyt daar ons tegens den avond het Compagns. schip Bentvelt tegen quam de wil hebbende naar Batavia, waar op commandeerde schipper Johannes Wolschreyn, ondertussen vervorderde wy ons reys naar Pangesana daar wy

S o n d a g den 9e do. aanquamen en

M a a n d a g 10e do. gingen wy aldaar boswaart in om eens te sien, waar w'de beste gelegentheyt zouden hebben, om aan het werk te raken, en hebben doen de Inlanders geordonneert eenige boomen, die wy voor de beste hielden, te kappen en in gereetht. te brengen.

D i n g s d a g 11e do. alweder gesanentlyk het bos waart ingegaan met de Inlanders en met wien w'aan het werk togen om ten spoedigste klaar te raken.

W o e n s d a g 12e do. ging ik met Myndert Coster het bos waart in om eens te ervaren of 'er geen speceryboomen off swart ebbenhout stonden, maar niet kunnen vernemen, niettegenstaande wy het bosch op en neer gelopen hebben, maar wat 't kiate hout belangt dat groeyt daer genoegsaam volgens seggen van den timmerman meer gemelte, en hebben in het bosch zoo lange gecontinueert tot 'er tyd dat het hout klaar was.

D o n d e r d a g 2£e do. de balken en houten waren in gereetheyt gebragt ten afscheep, en van de andere dewelke in 't jaar 1728 gekapt zyn, is niet de pyne waard deselve uyt 't bosch te laten arbeyden vermits onnut en van de witte mieren verteert waren maar twee daar van ten afscheep gereet gelaten uyt de onder-

volgende volgens de afmeting van gem. Timmerman, derselver lengte en brete t'beoogen als:

1 ps. langh 35 voet breet 17 duymen
3 „ do. 32 do. do. 12, 13 en 14 duymen
4 „ do. 31 do. en 2 van 16 do. brt. 12 en 13 do.
5 „ do. 30 do. „ 14 en 3 van 12 do.
2 „ do. 29 do. brt. 14 en 11 do.
1 „ do. 28 do. brt. 11 do.
4 „ do. 27 do. brt. 16, 14, 13 en 10 do.
5 „ do. 25 do. „ 13, 12, 11 en 10 do.
2 „ do. 24 do. „ 14 en 11 do.
3 „ do. 22 do. „ 14 do.

Sondag den 30 7ber lieten over 't hout een bantilang maken om dat het weir het selven niet zou beschadigen.

Maandag 1e 8ber ons goet in het vaartuyg gebragt en zoo onse reys weder na Bouton genomen, daar wy op

Woensdag 3e do. arriveerde en na de oude wyze een schoot gedaan daar op onse tolk naar de wal gestuurt om zyn hooght. en grooten myn aankomst bekent te maken den welken weder quam seggen, dat Zyn Hoogheyt my zou laten roepen.

Donderdag den 4e 8ber deed ik als voren de visite omtrent 4 a 5 praauwen de ko. toebehoorende maar stonden ledig op de wal, tegens den avond met sonsondergang quam daar op de rhee een Comps. sloup Den Nagelboom uyt Ambon de wil hebbende naar Batavia, waarop commandeerde stuurman Pieter Abrahamsz. Gilberts en den 16e do. weder weg gezeylt.

Vrydag 5e
Saturdag 6e
Sondag 7e
Maendag 8e
} do. niets voorgevallen.

Dingsdag 9e do. quam daar op d'rhee van Bouton een Comps. sloup Den Ondank van Ternaten om sig te versien van water den wil hebbende naar Batavia waar op commandeerde den gesaghebber Johannes Boon.

Woensdag 10e tot Sondag 14e do. niet te noteren.

Maandag 15e do. voor de middag liet Syn Hooght. my ontbieden door den tolk Saberjana daar ik spoedig verscheen en wierd van Zyn en byhebbende grooten ter zeet genodigt, waar op ik dien vorst hooglyk bedankte voor de genootene vrundschap 's Comps. wegen met betuyginge een diepe eerbiedight. voor d'eer my particulierlijk bethoond te sullen hebben, en dat ik niet nalaten zoude by behoude reyse myn opper gebieders een trouw berigt van myn wedervaren te doen 't welk alles van syn hooght. gratieuselyk gehoord wierd, en het scheen dien vorst dese reys

beter gehumeurt was als van te voren onder welke gunst betoning ik Zyn Hoogheyt reverentelyk versogte om een vaartuyg tot myn transport naar Maccassar dewyl ik met myn heeren en meesters affaires de generale Comp. gedaan werk heb gekregen dierhalven myn verlang nu is myn afscheyd van Zyn Hoogheyt te mogen erlangen, waar op dien vorst my antwoorden, dat hy een vaartuyg zoude laten klaar maken en na het verhandelen van eenige discoursen heb ik oorlof van Zyn hooght. en de presente ryxgrooten op de beleefste manier genomen en zoo weder na myn logys vertrocken.

Dinsdag 16e 8ber }
Woensdag 17e do. } niets van eenige belang voorgevallen.
Donderdag 18e do. }

Vrydag 19e do. quam daar aan den Boeginees Tosamma van Tsjinrana met zyn praauw van paduackan geladen met zout en bemt. met 19 koppen.

Saturdag den 20e 8ber tot Sondag den 28e do. deser niets te noteren voorgevallen.

Maandag 29e do. smorgens liet Syn Hooght. my door den tolk Saberjana roepen alwaar ten spoedigsten na toeging, zoo geliefde Zyn Hooght. my te doen weten dat het vaartuyg tot myn transport tans rhede lag, en kon myn bagagie maar laten aan boort brengen, waar op Zyn hooght. diepelyk bedankte en voor de laaste maal weder myn afscheyt als voren nam, maar des anderen daags

Dingsdag 30e do. alweder by den vorst ontboden, en my aanseyde, als dat Zyn hooght. 's E. Comp. briev naar de middag zoude laten aan boord brengen, hetwelk ook effect genomen heeft, met het vereyschte fatsoen en staasie na 's lands wyse, naar ontfang van deselve, gingen wy onderzeyl naar de hoofdplaats Maccassar, alwaar wy (Godlof) sonder iets te ontmoeten op onse reyse

Sondag den 4e November in salvo zyn gearriveert.

Waarmede verhoope de UEd. agtbare g'eerde ordre na mate van myn vermogen volbragt te hebben, terwyl UEd. agtbre. dierbare perzoon een complete gesontht. toewenschende, en met diep schuldig respect verblyven (:onderstond:) Ed. Agtbre. heer en heeren

(:lager:) UEd. onderdanig en trouwschuldigen dienaar

(:was getekent:) HK. HOOLAARTS.

(:in margine:) MACASSAR In 't Casteel Rotterdam den 7e NOVEMBER Ao. 1731."

Bijlage XXII.

Uittreksel uit de „Resoluties genomen in den Raad van Maccassar", dd. 18 Februari 1732 [78]).

„Nog is verstaan ten afhaal der Jaty houtwerken ten Eylande Pangasana of eygentlyk na Boeton aanteleggen 's Comps. groote schouwen De Pallas en Atlas met het vertreck van Syn Hoogheyds gesanten".

Bijlage XXIII.

Brief van den Gouverneur te Macassar Josua van Arrewyne van 4 Maart 1732 aan den Koning en grooten van Boeton [79]).

„A a n d e n k o n i n g e n g r o o t e n t o t B o u t o n.
Na de gewoone Inleyding en groete.

Wyders maakt den gouverneur en raad syn Hooght. bekent, dat met de komst van den Pangalassa Lankoe Aragi en Tolk Lause vergesellschapt van onsen sergeant Hendrik Hollard en verdere Europeesen laatst tot het Extirpeeren der Speceryboomen, en 't kappen der Jaty houtwercken afgesonden, alhier genegentlyk ontfangen is, den brieff welke den koning en syne grooten ten haaren geleyde hebben afgesonden en by dies inhoud al verder tot genoegen gesien, dat volgens 't requisit deser regeering, op ordre van syn hooght. ten Eylande Pangansana bereets 24 ps. balken en 100 stux krom en kniehouten waren gekapt, sulx den gouverneur en raad by dese syn hoogheyt, en de grooten vrindelyk bedancken voor de daartoe g'adhibeerde hulpe, en alhoewel geerne het aantal balken tot 50 à 60 stux begroot hadden gesien, is egter in onsen raade goed gevonden tot dies afhaal te depecheeren 's Comps. schouwen De Pallas en Atlas, en met deselve ook een Timmerman bij name Tiert Jeremias om in cas van wanlading der voorseyde barcquen sulx met nog eenige krom en kniehouten uyt de reets gevelde boomen te suppleeren, en dan na voorig gebruyk het een en ander kostende danckelyk te voldoen, sulx wy daartoe al mede syn Hoogheyts vrindelyke assistentie versoeken ende teffens met dese barcquen andermaal costywaart laten vertrecken den sergeant Hendk. Hollaerd, en twee soldaten tot een Jaarlyxe visite en Extirpatie der Specerygewassen, ten Eylanden Cadoupa, Wantje en Toemea, nevens welke met eyge

---

[78]) Koloniaal Archief 2130. Als voren.
[79]) Koloniaal Archief 2130. Als voren.

vaartuyg ook retourneeren syn Hooghts gesanten voornt., nadat de jaarlyxe recognitie penningen aan haar ten genoegen syn afgegeven.

Den Gouverneur bedankt syn hooght. voor het gesondene mansslaafje, in weder geschenk hiernevens voegende de versogte princevlag. Eynde. (:onderstond:) Gesz. tot Maccassar in 't Casteel Rotterdam den 4e Maart 1732 (in den hoofde 's Comps. zegel gedruckt in rode Lacke, daarnevens geteekent) Ja. Van Arrewyne".

Bijlage XXIV.

Uittreksel uit het Dagregister van Macassar van 1732 [80]).

„Woensdag 27 Febry. 1732. Zyn op 't versoek der Boutonsz. gesanten, mits hun naderend vertreck de jaarlyxe reconitiegelden voor haaren koning aan de selve pr. ordonnantie verstreckt.

Donderdag den 28 February. Is den Justitieelen Raad *enz.*

Saturdag den 15e Maart 1732. Heden morgen erlangde haare depeches en zeylen uyt dese rheede na Bouton ten afhaal van eenige aldaar in voorraat gekapte Jaty houtwercken 's Comps. schouwen, Den Pallas en Adlas, en vertreckt teffens ook met deselve ter visite der bossen en Jaarlyxe specery Extirpatie derwaarts den Sergeant Hendrik Holaerd en byhebbende manschappen gemunieert met een Instructie tot narigt, sodanig als by het inlands afgaande briefbondel onder den 13 deser kan b'oogt werden.

En in den namiddag krygen ook haar dimissie de jaarlyxe gesanten van den Boutonsen vorst, dewelke met een brief, en weder geschenckje 's Comps. wegen aan die potentaat door de ondercooplieden Lursenius en Van Reyd, tusschen een dubbeld gerangeert militair batalljon buyten geconduiseert, en aan boort van derselver transport vaartuyg wierden gebragt, terwyl de brief en geschencken voorm. in 't afvaaren van 't Zeehooft van des Casteels bolwercken met 5 Canon schooten gehonoreert, en aan 't vaartuyg der gesanten met 3 bosschooten gerecipieert zynde, ligten 's konings sendelingen, na een weynig toevens, ancker en verlieten onder zalvo van nog eenige bosschooten dese rheede".

---

80) Koloniaal Archief 2130. Als voren.

Bijlage XXV.

Uittreksel uit de Resoluties genomen in den Raad van Macassar op Donderdag den 13 Maart 1732 [81]).

„Wyders werd tot de jaarlyxe Extirpatie der Speceryboomen en 't kappen der Jaty houtwercken na Bouton gecommitteerd den Sergeant Hendrik Holaard g'assisteert met een scheepstimmerman en twee gemeene militairen, en dienvolgens na resumptie ook g'advoueert en geteekend de Instructie tot derselver narigt, als mede den brief aan Bimas Resident met den nieuw g'eligeerde koning van dat rijk staande afgesonden te worden".

Bijlage XXVI.

Memorie voor den Sergeant H. Hollaerd voor zijn reis op 13 Maart 1732 naar Boeton [82]).

„Memorie voor den Sergeant Hendrik Hollaerd na Bouton gedestineert, nevens den scheepstimmerman Tiert Jeremias en soldaten Johannes Notet en Hendrik Wegen ter visite van dat land, en d'Eylanden Wantje en Cadoepa, Mitsgaders de Jatty houtbossen tot Pangansana en elders daar om her.

Tot een nauwkeurige visite der Boutonse Landstreeke met haare bosschagien ter uytroeying van de nagel- en notenboomen daar te vinden in onsen raade op dato heden g'arresteerd syndé die Commissie weder op te dragen aan den Sergeant Hendrik Hollaerd en byhebbende Europese boven gemt., soo hebben wy na jaarlyxe usantie tot een te beter bevatting en aankoming onser ordres in soo verre dat is te voorsien hem ook willen ter hand stellen dees beknopte Instructie ten eynde Ul. sig met 's Comps. gesanten op rheys begevende al ter eerster aankomst, en soo vervolgens tot Bouton soude weten, waarna sig hebben te rigten en gedragen.—

Hiertoe vereyscht dan een minsame ommegang met voorsz. konings gesanten geduurende de rheys, en te samen tot Bouton wesende aangeland haar na bekome audientie by den koning te vervoegen het compliment van begroetinge onsentwegen afteleggen, en na het lesen van den brief die wy de gesanten met een geschenkje voor haaren vorst thans komen op te dragen Syn Hooghts adjude te versoeken om het benodigde volk, en twee

---

81) Koloniaal Archief 2130. Als voren.

82) Koloniaal Archief 2130. Als voren.

bequame Tolken tot uytvoering an Ul. Commissie, die in soo verre den sergeant betreft principaal siet op een nauwkeurige visite der bossen, bergen off dalen tot een prompte uytroeying van schadelyke speceryboomen, teffens ook agt gevende op Jatyboomen off ander bequaam Timmerhout dat elders mogt komen aan te treffen, ende wel speciaal in de straat Bouton, off de Eylanden daar om her niet gevonden werd swart Ebbenhout van een Tamelyke dickte in goede quantiteyt ter voldoening van den Eysch der Edele Hoog Agtb. Heeren Majoores desen Jare ons door de Hooge Indiasche Regeering van Batavia toegesonden, soo dat het van geen ondienst sal wesen UE. by ontdecking van dergelyke hout ons Ettelyke stucken tot een monster hoe spoediger hoe beter laten toekomen, ten eynde UE. alsdan het verder nodige op te konnen ordonneeren. Dog den Timmerman Tiert Jeremias sal op de bekome permissie van Boutons Koning sig direct moeten begeven na het Jaty bosch Pangansana en daar om her, of wel ter plaatse daar Ao. passato door den Timmerman Myndert Koster een deel huysbalken en kromhouten gekapt syn, en volgens opgaaf van den Koning er thans nog 24 stux balken, en 100 ps. krom en kniehouten tot den afscheep gereed leggen om te besorgen, dat nog eenig kleen hout van de gevelde boomen gekapt en met behulp der Boutonders tot den afscheep aan de hand gebragt werden na volgens 't geene wy den koning en syne grooten ook aangesz. en derselver assistentie tot een complete lading voor de schouwen Atlas en Pallas toe versogt hebben, sulx Ul. het depecheeren der voorsz. schouwen op syn tyd met haar complete lading ernstig recommandeeren.—

En in gevalle den Koning en Boutonse grooten onder dese off geene pretexten dit werck sogten van de hand schuyven, sal Ul. daar om moeten aanhouden, en die hooght. door een minsame leyding in vrindelyke termen daar toe sien te bewegen, gemerkt de voorsz. houtwercken hier voor den dienst van d'E. Comp. hoog benoodigen, en den koning jmmers met weynig moeyte d'E. Comp. daarin te wille kan syn.—

Voort sienen Ul. verdagt te wesen, wanneer tot Bouton geduurende haar verblyff het quam te gebeuren (:dat God verhoede:) een Comps. schip off ander vaartuyg omtrent die contreyen in ongelegentheyt raakte, sonder dat den koning (:volgens pligt:) uyt eygen motief of op Ul. versoek met het senden van een Expres vaartuyg aan dese regeering daarvan ten eersten kennis geeft, gelyk dat Ao. 1730 aan den Sergeant Ryk van Hooft wegens het verongelukken van 's Comps. bodem Noordbeek op die stranden geweygert heeft, dat UE. in sulken geval opstonds een een inlands vaartuyg aldaar voor 's Comps. reecq. afhuuren en met een brief ter communicatie aan ons herwaards senden sonder

sig dan verder aan Syn Hooght. te keeren, off op een kleentje te sien.—

Wat nu aanbelangt de vaart of smallen handel tot Bouton door inlanders uyt de bogt van Tjinrana, en elders werdende gedreven sonder passe, hebben in soo verre de kleene vaartuygen die ¼, ½ off tot 1 last zout off pady, aff en aanvoeren, niets soo seer te recommandeeren dan naauw reguard te slaan, dat daarmede geen speceryen althoos werden in- of uytgevoerd, vooral sorg dragende dat onder UE. pretense visitatie dese menschen van haar armoedje niet werden berooft.

Eenige sluykhandelaars met Capitaale vaarthuygen van Banjermassing, Johor, off elders van d'overwal by Ul. ontdeckt werdende, sal het nodig syn de Boutonders in een goed aantal, haar beneffens Uw ter visite derwaards begeven, om in cas van benodigtheyt aanstonds by haaren koning de gerequireerde assistentie te versoeken, tot het in beslag nemen van de sodanige als UE. klaar bevind, dat sonder passe met 's Comps. Lywaten amphioen en andere verbodene wharen morshandel soeken te dryven, dan wel het aanleggen mogten op zeeroff en menschendiefte, dog geconsidereert UE. tegens dergelyke schuymers ditmaal geen bequaam vaartuyg off magt van volk mede gegeven werd, sal het van haar pligt syn de Boutonders alleen daartoe aan te setten onder versekering dat UE. in cas van onwilligheyt daarvan met syn retour getrouw rapport sullen doen.—

Waarom ook een deugdelyke aanteekening van alles wat UE. voorkomt dient gehouden sonder dat Ul. behoeven haar voor eenig dreygement, quaat off gevaar bloot te stellen, nadien wy dog voornemens syn tegens de ordinaire tyd der bekruyssingen ook Bouton met de Toecambesjes en dies resorte door onse kruyspatchiallangs te doen besoeken, 't welk hier werd g'anoteert, op dat Ul. na tyds gelegentheyt sig daar van kunnen bedienen.—

Weest voor 't overige vredelievend den anderen getrouw, vermeyd alles wat ergenis geven kan omtrend den inlander, voor al deselve geen reden gevende om over UE. te klagen, maar betragt den last UE. opgedragen met de vereyschte accuraatheyt opdat gy Eere daarvan hebbe, en desselfs respective gebiederen dus genoegen toebrengende, met regt hopen meugt, door dien weg te eerder g'advanceert te sullen werden.

(:onderstond:) Wy blyven Ul. goede vrinden.

(:en was getekent:) Josua van Arrewyne, Corns. Roëll, Jan Steenhoff, Jn. Hk. Nipoort, Jb. Lursenius, Hk. van Reyd, en Any de Visser.

(:in margine:) Maccassar in 't Casteel Rotterdam de 13e Maart 1732".

Bijlage XXVII.

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur Josua van Arrewyne en den Raad te Macassar aan den Gouverneur-Generaal Diderik Durven en de Raden van Indië te Batavia van 23 Mei 1732 [83]).

„Na Bouton hebben wij ter Extirpatie van schadelijke boomen en visitatie der bossen weder afgeveerdigt den sergeant Hendrik Hollaart, twee gemeene soldaaten en een Timmerman pr. 's Comps. schouwe Den Atlas en Pallas om het gereede Jatij-Timmerhout en 't geen daar nog bij te kappen is, van knies en kromhouten dit heen over te voeren na 't geen vermelt, ons briefje aan Boutons Koning met retour van Zijn Hoogheijds sendelinge in antwoord geschreven als te sien is bij de overgaande inlandse briefbondel ende Teffens dat de Jaarlyxe recognitie-penningen zijn voldaan midsgaders op 't versoek van dien vorst een princen vlagge in recompens van een mansslaafje door Zijn Hoogheyd aan d'E. Comp. gesonden ten bedrage van *f* 64 : 10 : 8 in hoope dat Uw Hoog Edele gunstige welduyding afgegeven is.

De Zaleyerse Regenten met den Resident Hendrik Theunisz in 't vergange najaar opgekomen, hebben haar Tribuyt van kleeden en Lond voor d'E. Comp. compleet voldaan, als mede de Tributarissen van Bira, Tanna, Bero, Bonto, Tenga, Aria, Wero, Tiri, Carrassi en Lange Lange, zijnde *enz*."

Bijlage XXVIII.

Uittreksel uit den brief van den Resident van Saleyer Hendrik Theunisz van 28 April 1732 aan den Gouverneur en Raad te Macassar [84]).

„Volgens jaarlyxe gewoonte hebben d'Zaleyeresen 21 ps. balcken gekapt, d'selve leggen thans onder dese vesting in gereetheyt, wanneer UEd. Agtb. een vaartuyg tot dies afhaal gelieve herwaarts te senden, sal deselve ten spoedigste weder teruggesonden werden."

---

83) Koloniaal Archief 2130. Als voren.

84) Koloniaal Archief 2130. Als voren.

Bijlage XXIX.

Uittreksel uit den brief van den Gouverneur J. van Arrewyne en den Raad te Macassar van 24 October 1732 aan den G. G. Diderik Durven en de Raden van Indië te Batavia [85]).

„Van Bouton is den 16e deser mede alhier gereverteert den Zergeant Hendrik Hollaard, en twee zoldaten met een timmerman in geselschap van 's Konings sendelinge die nevens het bedrage der gekapte Jatybalken ons den 19e Juny psto. de schouwen D'Atlas en Pallas toegebragt, sullen voldaan, en teffens gerecompenseert werden, de manslaaf welke Zyn Boutonse Hooght. desselfs briev heeft laten versellen tot geschenk en dewyl in het doorkruysen der bossen geen schadelyke bomen ter extirpatie zyn ontdekt, en desselfs rapport verder geen zake van op of aanmerking behelsde, is dat geschrift, met 't rapport der kruyssers voormeld by de thans overgaande Inlandse brievebondel ingebonden ende ook in hetselve kasjen bygelegt, vyff crimineele processen, volgens *enz.*"

Bijlage XXX.

Uittreksel uit het rapport van den Sergeant H. Hoolaars van 24 October 1732 aan den Gouverneur J. van Arrewyne en den Raad te Macassar [86]).

„RAPPORT Aan den Edelen Agtbaren Heer JOSUA VAN ARREWYNE, Gouverneur en Directeur deser Provintie benevens den raad concerneerende myn verrigtinge op de visite Togt naar BOUTON in conformite der g'eerde Commissie my degemandt. Namentlyk.

Ao. 1732 Vrydag den 14e Maart 's avonds myn depeche erlangt hebbende onder zeyl gegaan.

Dingsdag den 8 April behouden te Bouton aangekomen alwaar ter rheede vyff schooten gedaan, en by ons aan boord verscheenen twee tolken, met namen Laberjana, en Sabin, die ons uyt naam van haar quam verwellekomen, en syn weder na wederseydse complimenten na de wal gevaaren, onder begroeting van eenige schooten ter welker rheede bevonden hebben 's Comps. chialoup Den Ondank dewelke van Batavia aldaar gearriveert was en de wil hebbende naar Ternaten.

---

85) Koloniaal Archief 2130. Als voren.

86) Koloniaal Archief 2130. Als voren.

Woensdagh den 9en April quam bovengem. tolk wder aan ons boord, die uyt Last van syn koning bekent maakte sig aan 's Comps. wooning te vervoegen, tot dat Syn Hooght. souden laten weeten wanneer wy souden boven .... [87]), waarop onder aanbieding van onse dienst antwoorde, nader ordre te sullen afwagten.

Donderdagh den 10e April voeren wy met ons byhebbende manschap naar de wal, en namen onse provisien mede, naar onse aangewesene Logement.

Vrydagh den 11 do. voor de middag quam den tolk Sabin my en den quartiermeester waarschouwen voor den koning te verschynen, daar wy ons Immediatelyk na toe begaven alwaar beleefdelyk wierden ontfangen en ter zeet genodigt, wien wy de groetenis van wegen den Ed. hr. Gouverneur deden, gelyk mede aan syn ryxgrooten dewelke sulx met betuyginge van dankbaarheyt amplecteerde, en na eenige redenwisselinge over en wder, versogt ik Syn hooght. om eenige stucken van oude balken om onse vaartuygen hoog en droog tegen het strand te setten, doordien de vaartuygen seer leck waren, dat men roy hadde gehad, die boven water te houden met gestadig pompen, vervolgens versogte ik 's Comps. wegen om Een mast, en een giek voor de Schouw d'Atlas in het bosch te mogen kappen vermits het vaartuyg anders niet in staat was, om de reys te konnen doen naar Maccassar, waartoe volkomen permissie bequam, maar de nieuwsgierige vorst vroeg my, waarom niet op Maccassar sig beter voorsien had, eer de reys na Bouton ondernamen, tot bescheyt daarop gedient, dat niet door versuym het by gekomen was, maar door het swaar weir onder de Cabynen ontmoet, doen wy van Maccassar zyn gezeylt. Verder tredende versogte ik syn hooght. uyt naam van myn committenten my eenige manschappen by te voegen om het hout uyt het bosch te b'arbeyden, dat het vorige jaar in gereetht. was gebragt, denwelken my vraagsgewys ten antwoord gaf of daar op Bouton gekomen was, om inspectie van de Eylanden te nemen, of om hout af te haalen, waarop door my om die vraaksieke vorst eeniger maaten te vreden te stellen, g'antwoord is geworden, myn commissie te behelpen, de Eylanden te visiteeren en wat de E. Comp. verder benodigt is, syn hooghts gunst tot behulpsaamheyt te versoeken, denwelken my toevoegde, dat het niet nodig was, dat selfs naar 't bosch om hout te halen toeging, maar soude syn tolk daartoe employeeren, waarmede sig naar zyn hooghts. welgevallen schickte, denwelken my vervolgens geliefde te vragen hoe veel balken en kromhouten ik wel had

---

[87]) Hier was een woord uitgelaten; vermoedelijk: „komen".

laten kappen, g'antwoord, niet meer, als daar hy my permissie toegegeven had. van 30 balken en 100 krom en kniehouten behalven nog twee die ik in 't bosch gevonden heb van het verleden jaar, soo dat er 32 balken en 100 krom en kniehouten blyven leggen; Eyndelyk nog versoek doende, wanneer 's Comps. vaartuygen het gekapte hout ingenomen hadden en haar last niet en houde, om van die gevelde boomen nog eenig kleyn hout te mogen kappen, tot een compleete lading daar syn hooght. volkomen verloff toe verleende.

Eer oorloff van syn hooght. nam, door versogte ik syn rivieren te mogen visiteeren, waartoe my volkomen permissie gaf, tot afscheyt wierd ik na de inlandse wyse met eenige jonge klappus en pinang geregaleerd, en keerde soo daarmede na myn Logement.

Saturdagh den 12e April de visite langs de rivieren gedaan, en niets bevonden, als eenige ledige vaartuygen.

Sondagh den 13e do. wierd my een koebeestje en wat ryst van de koning toegesonden.

Maandagh den 14e April ontfing ik de visite van 's Conings tolk denwelken ik versogte zyn meester te mogen spreeken, wanneer sig d'gelegentht. daartoe presenteerde; denselven namiddag liet my de koning roepen, denwelken my vrindelyk ontfing en ik syn goede luym waarnemende hem versogte my van een vaartuyg te gerieven om myn reys te vervorderen naar de Eylanden daar om her, vermits syn hooht. van wel behagen is geweest my van de bossch visite te Excuseeren, en syn tolk daar na toe te schicken in myn plaats soo als syn hooght. myn versoek sonder eenige scrupel te toonen inwilligde, waarmede myn afscheyd nam.

Dingsdag den 15e April niets naamwaardigs voorgevallen.

Woensdagh den 16 April op 't ontbod van den koning aan den hove verscheenen synde, wierd my van syn hooght. en ryxgrooten aangesegt, dat 't versogte vaartuyg tot de visite togt gereed lag, om daar mede voort te vaaren, dewelke daarvoor bedankt hebbende, oorloff nam, en daarmede weg ging, en lieten des na middags ons bagagie aan boord brengen, en tegen den avond met het hoog water onder zeyl naar het Eyland WanTes daar wy ons met een schoot lieten hooren.

Saturdagh den 29e April alwaar aangekomen synde enz. [88]).

---

88) De visite der eilanden wordt op dezelfde wijze beschreven als in het vorige jaar, 1731, terwijl niets over djati- of ebbenhout wordt vermeld.

Saturdagh den 9 Augustus tot Bouton gereverteerd, en deed onder een schoot door ons by hebbende tolk syn hooght. ons aankomst bekent maken terwyl vertrocken wy met onse bagagie naar 't oude logement, alwaar de weet gedaan wierd sig gereet te houden om ten hove te verschynen.

Sondagh den 10 Augusty voor midd. quam my den tolk Saberjana by den koning roepen daar ik terstond my na toe begaf, en wierd van dien vost en syn ryxgrooten verwellekomt, dewelke my nodigde te gaan sitten, en na complimenten wederseyds en danckbetuyginge voor haar beleeft onthaal van daar gerettireert eer myn afscheyd van den koning nam, soo wierd my van syn hooght. en ryxgrooten berigt, als dat de vaartuygen het hout ingeladen hadden, en daarby eenig kleen hout hadden laten kappen, en van de versogte mast en giek voorsien was waar over my heel wel voldaan hield en versogten permissie om syn rivier te mogen visiteeren, 't welk my toegestaan wierd, den anderen daags *enz.*

en Donderdag den 16e October sonder eenige ontmoeting op reys gehad te hebben alhier in salvo g'arriveert, waarmede *enz.*

(was geteekent) HK. HOOLAARS. (:in margine:) MACCASSAR den 20 October 1732".

Uittreksel uit de Notulen
der
Directie-Vergaderingen.

Notulen der eerste Directievergadering, op Maandag 19 Januari 1925.

Aanwezig de Directieleden: Mr. K. F. Creutzberg, voorzitter, J. F. W. van der Meulen, ondervoorzitter, R. A. Dr. H. Djajadiningrat, Dr. F. D. K. Bosch, Dr. D. A. Rinkes, Mr. C. A. Wiessing, R. A. Kern, Ir. J. W. de Bruyn Kops, Dr. B. Schrieke; de bibliothecaris P. Gediking, en de secretaresse Dr. M. A. Muusses. Afwezig de Directieleden: L. C. Westenenk, met kennisgeving en J. P. Moquette, wegens gezondheidsredenen.

§ 1. Ingekomen stukken.

1. Een brief van den Heer J. P. Koster te Weltevreden, waarin o.m. de aandacht wordt gevestigd op een gedenkpenning, die 1620 werd geslagen om te worden uitgereikt aan de schepelingen der O. I. C. Wanneer de Directie er prijs op stelt een exemplaar van de penning in de muntenverzameling op te nemen stelt de schrijver gaarne zijn exemplaar tegen een nader overeen te komen bedrag ter beschikking. Het advies van den conservator zal worden gevraagd.

2. Een schrijven van het Bestuur van het Indisch Comité voor Wetenschappelijke Onderzoekingen met het verzoek om samenwerking, in verband met het aanstaande „International Geographical and Ethnological Congress", dat in de eerste helft van April te Caïro zal worden gehouden. Het Indisch Comité vermeent, dat hier samenwerking tusschen het Genootschap, de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Ned.-Indië, de Vereeniging „Ned.-Indisch Natuurwetenschappelijk Congres" en het Indisch Comité kan plaats hebben, evenals dit het geval is geweest bij het deelnemen aan het „Pan Pacific Congress" te Sydney.

Er wordt besloten, dat een keuze uit de edita zal worden ingezonden op de aan het congres verbonden tentoonstelling. De heer Schrieke zou willen voorstellen er ook een kain-collectie heen te zenden, waarbij dan uitvoerige toelichtingen dienen te worden gevoegd over de grondstoffen, wijze van vervaardiging en herkomst der doeken. Het gezantschap heeft op een desbetreffend telegram teruggeseind, dat er alle gelegenheid zou bestaan om een dergelijke collectie ten toon te stellen. De vergadering gaat met het voorstel accoord indien er werkelijk voldoende waarborgen bestaan, dat de collectie, zoowel gedurende de reis heen en terug als tijdens de tentoonstelling goed bewaakt wordt.

Verder stelt het Indisch Comité zich voor, zoo deelt de heer Schrieke mede, dat er van Ned.-Indië twee afgevaardigden naar het congres zullen kunnen gaan: de heeren Van Valkenburg en Taverne; daar de laatste juist omstreeks dien tijd met verlof zal gaan, zou de reis naar Caïro daarmee gecombineerd kunnen worden, waardoor de kosten voor zijne afvaardiging tot een minimum zouden worden teruggebracht. Men hoopt bovendien den steun van de Regeering te verkrijgen, zooals dat ook met het Pan Pacific Congress is geschied. De voorzitter is van oordeel, dat, waar het congres zich niet volkomen op het terrein beweegt, waarop het Genootschap zijn voornaamste werkzaamheid vindt, nadere overweging noodig is of het wel op den weg van de Directie ligt financieelen steun te verleenen, te meer omdat reeds zoovele andere belangrijke zaken hooge uitgaven vorderen. Ook is het niet gewenscht, meent de heer Rinkes, dat door eventueelen steun van de Regeering voor dit congres, die voor het volgende Pan Pacific Congress in gevaar wordt gebracht.

Men besluit derhalve de kwestie van den financieelen steun voorloopig aan te houden.

3. Omtrent een aan Z. E. den Gouverneur-Generaal gericht verzoek van den heer N. C. Mehta om publicaties en photo's voor de in Januari 1925 te Lucknow te houden „All India Arts Exhibition" heeft de Directeur van Onderwijs de meening der Directie gevraagd. Er is bereids geantwoord, dat naar het oordeel der Directie het verzoek de Regeering te laat heeft bereikt om het in overweging te kunnen nemen.

4. De conservator van de Bibliothèque & Archives te Rabat (Marocco) zendt een nummer van het tijdschrift Hespéris, uitgegeven door het „Institut des Hautes Études Marocaines" met het verzoek met het Genootschap in ruil te mogen treden. Met het advies van den heer Schrieke en den bibliothecaris om het tijdschrift te ruilen tegen dat van het Genootschap gaat de vergadering accoord.

5. Mr. J. H. Abendanon schrijft, dat hij een bezoek heeft gebracht aan het Institut des Hautes Études Marocaines, waaraan o.a. de heer E. Laoust werkzaam is, en stelt voor dezen geleerde tot correspondeerend lid te benoemen. Daar de heer Laoust, blijkens een tweetal gezonden publicaties en blijkens een door den heer Abendanon gegeven lijst van werken, reeds meerdere studies over de dialecten en de gebruiken der Berbers heeft geschreven, wordt dienovereenkomstig besloten.

6. Een schrijven van den Resident van Tapanoeli, die naar aanleiding van een desbetreffend voorstel van den Assistent-Resident van Nias te Soliga om raad verzoekt aangaande de wijze, waarop maatregelen kunnen worden getroffen om de producten van vroegere Niassche beeldhouwkunst en oudheidensche cultuur te behouden.

Daar plaatselijke kleine musea, in den trant als de Assistent-Resident er een wenscht op te richten over het algemeen te veel afhankelijk zijn van de toevallige belangstelling der bestuursambtenaren en bovendien het doel van een museum wordt gemist op een plaats als Goenoeng Sitoli meent de Directie, dat het de voorkeur verdient de in het geheel nog niet complete collectie van het Genootschap met enkele goede stukken Niassche beeldhouwkunst aan te vullen. Den Resident zal in overweging gegeven worden nog geen beslissing over deze aangelegenheid te nemen, maar hiermede te wachten tot na de bestuursconferentie in Maart a.s., wanneer er gelegenheid zal bestaan de kwestie uitvoerig te bespreken met den conservator.

7. De heer M. C. Schadee te Medan biedt een manuscript aan over de poezie der Dajaks van Landak en Tajan in de Westerafdeeling van Borneo. Het artikel is naar het oordeel van de Directie niet geschikt voor het Tijdschrift.

8. De heer Schadee zendt een artikel van zijn hand in de Deli-courant verschenen met een aanvulling daarop van den heer Vergouwen. Schrijver stelt de Directie voor door herdruk en verspreiding der beide artikels onder alle onderafdeelingschefs, te doen nagaan of het verhaal van den koopman, die tegen zijn moeder misdreef ook in andere deelen van den archipel voorkomt. Het is reeds bekend, dat het bedoelde verhaal in verschillende deelen van den archipel voorkomt, men acht het daarom ongewenscht hiervoor incidenteel een onderzoek in te stellen.

9. Een mededeeling van den heer Admiraal uit Waingapoe, dat op verzoek van den heer Middendorp een kist met oudheidkundige en ethnografische voorwerpen aan het Genootschap is afgezonden. Dankbetuiging zenden.

10. Een schrijven van de Regeering, dat wordt ingestemd met het voorstel van de Directie over de regeling der verhouding van de bibliotheek tot de Rechtshoogeschool.

Uit de stukken blijkt, dat het doen van een voorstel omtrent de regeling is gedelegeerd aan het Curatorium der Rechtshoogeschool. Verdere stappen kan de Directie derhalve niet nemen.

§ 2. Uitbreiding der Directie.

Daar het, naar het oordeel der Directie van groot belang is, dat er tusschen het Genootschap en de Rechtshoogeschool een nauwe band bestaat, wordt besloten den Voorzitter der Faculteit, Prof. Mr. J. van Kan uit te noodigen in de Directie zitting te nemen. Verdere uitbreiding maakt mede een punt van bespreking uit, maar wordt uitgesteld totdat de reorganisatieplannen (zie onder § 3) in een verder stadium zullen zijn gekomen.

§ 3. Reorganisatie.

De reorganisatie van het Genootschap heeft reeds geruimen tijd de belangstelling der Directieleden gehad en heeft ook in meer embryonalen vorm reeds een punt van gedachtenwisseling uitgemaakt. Nu echter bestaan er meer concrete en voor de hand liggende redenen om het plan in overweging te nemen, daar er plannen bestaan om een zelfstandige en buiten het Genootschap om werkende Anthropologische Vereeniging in het leven te roepen en de Commissie van Bijstand voor het Adatrecht te reorganiseeren.

De heer Schrieke heeft, voornamelijk met het doel een vaste basis voor de besprekingen te hebben, een uitvoerige nota samengesteld, benevens een voor-ontwerp voor eventueele reorganisatie. Volgens het oordeel van den Voorzitter is evenwel het plan van een zoodanigen omvang en brengt het zoovele consequenties mede, dat voorloopig slechts kan worden vastgesteld, dat de Directie in principe vóór expansie is; het ontwerp dient echter in zijn onderdeelen in nadere overweging te worden genomen. De heer Schrieke zou gaarne een eenigszins vaste toezegging omtrent de uitbreiding hebben, omdat het dan mogelijk is de beide hierboven genoemde in voorbereiding zijnde vereenigingen te adviseeren nog geen verdere stappen te doen om tot een algeheele zelfstandigheid te komen, maar te wachten tot een aansluiting bij het Genootschap. De oprichters der Anthropologische Vereeniging hebben op spoed aangedrongen, toen de heer Westenenk en spreker verzochten de kwestie nog aan te houden. Ook de Adatrechtcommissie moet zich thans uitspreken over een voorstel van de Commissie in Holland om hier een zelfstandige commissie voor het Adatrecht op te richten.

De heer Bosch wijst op het ongewenschte van het bestaan van een zelfstandige Anthropologische Vereeniging, wier werkzaamheid grootendeels ligt op het gebied van het Genootschap. Wanneer zij tot bloei komt, zal zij afbreuk doen aan het Genootschap; wanneer het een mislukking wordt is het te betreuren, dat een groote hoeveelheid arbeid nutteloos is verricht.

De heer Djajadiningrat meent, dat de genoemde vereenigingen, wanneer zij zelf aansluiting bij het Genootschap wenschen, genoegen zullen nemen met een voorloopige principieele toezegging. Ook tenopzichte hiervan zou de voorzitter echter nog eenig voorbehoud willen maken, aangezien er zich verschillende moeilijkheden kunnen voordoen, wanneer het gaat om de practische uitvoerbaarheid der reorganisatieplannen. Ook zal de Directie van de andere vereenigingen iets moeten weten aangaande hunne fondsen en eventueele condities.

De heer Van der Meulen is van oordeel, dat men de bedoelde vereenigingen kan mededeelen, dat de Directie uitbreidingsplannen, waardoor ook hunne organisaties bij het Genootschap kunnen worden getrokken, in overweging heeft, en dat die overweging in een dergelijk stadium verkeert, dat het in het belang der vereenigingen is thans geen stappen te doen, die een latere toetreding tot het Genootschap onmogelijk zouden maken.

Na eenige discussie over de vraag of het schrijven aan de twee vereenigingen moet uitgaan van de Directie of van de beide leden, die tot het bijwonen der besprekingen waren uitgenoodigd (de heeren Westenenk en Schrieke) wordt op voorstel van den heer Wiessing besloten een commissie van reorganisatie te benoemen, waarin ook enkele leden buiten de Directie zullen worden opgenomen. Als hiervoor aangezocht worden de personen die thans plannen uitwerken voor de bedoelde aparte organisaties, is voor hen vanzelf duidelijk dat de plannen van het Genootschap ernstig zijn zonder dat vanavond de beslissing behoeft te vallen. De heer Westenenk zal gevraagd worden het voorzitterschap dezer reorganisatie-commissie op zich te willen nemen, terwijl ook de heeren Schrieke, Bosch en Djajadiningrat worden uitgenoodigd erin zitting te nemen. Over de wijze, waarop de leden buiten de directie zullen worden uitgenoodigd zal de voorzitter met den heer Westenenk nader overleggen.

§ 4. Rondvraag.

1. De heer Bosch stelt voor de Redactiecommissie uit te breiden met den heer Schrieke. Deze verklaart zich bereid de benoeming aan te nemen, zoodat aldus wordt besloten.

2. De heer Rinkes meent, dat het goed zou zijn eens wat meer omtrent het Genootschap te publiceeren in de dagbladpers. Er is nog veel te weinig bij het grootere publiek bekend wat er door het Genootschap wordt gedaan. Op voorstel van den voorzitter zal de heer Rinkes zich met deze werkzaamheid belasten.

In verband met de opmerking van den heer Rinkes kan de heer Schrieke mededeelen, dat juist in den door den heer Rinkes bedoelden zin is gewerkt wat de ethnografische verzameling betreft: er is van de aanwinsten over het jaar 1924 een kleine tentoonstelling ingericht, die gedurende een week ter bezichtiging van het publiek wordt opengesteld, en waartoe spreker de Directie thans zou willen uitnoodigen voor a.s. Zaterdag.

3. Deelt de heer Schrieke, ook namens den bibliothecaris mede, dat een ruilverkeer met het Panahi-Bishop-museum te Honoloeloe zeer wenschelijk is gebleken. Een uitnoodiging tot bedoelde instelling is reeds spoedshalve verzonden, gaarne zou spreker hierop de machtiging van de vergadering verkrijgen. Van het ontvangen antwoord en het verder verloop der relatie zal in de vergadering mededeeling worden gedaan. Gaarne zou de hr. Schr. met den hr. Gediking c.q. de secretaresse gemachtigd worden om e.v. noodig gebleken wijzigingen in de ruillijst aan te brengen waarmede periodiek de Directie in kennis zal worden gesteld.

Notulen van de tweede Directievergadering, op Maandag 27 April 1925.

Aanwezig de Directieleden: Mr. K. F. Creutzberg, voorzitter; J. F. W. van der Meulen, ondervoorzitter; L. C. Westenenk, R. A. Dr. H. Djajadiningrat; Dr. F. D. K. Bosch; Dr. D. A. Rinkes; Mr. C. A. Wiessing; R. A. Kern; Dr. B. Schrieke; Mr. J. van Kan; de bibliothecaris, P. Gediking en de secretaresse Dr. M. A. Muusses.

Afwezig het Directielid J. P. Moquette wegens gezondheidsredenen.

§ 1. Directie.

De Voorzitter heet het nieuwe Directielid, Prof. Mr. J. van Kan, van harte welkom. De Directie beschouwt het als een voorrecht, dat Prof. Van Kan bereid is gevonden in haar midden zitting te nemen, daar in zijn persoon vereenigd zijn: de vertegen-

woordiger van de Nederlandsche wetenschap en de Voorzitter van de Bataviasche Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Moge zijn directielidmaatschap de gelukkige verwezenlijking brengen van de denkbeelden eener nauwe samenwerking tusschen Rechtshoogeschool en Bataviaasch Genootschap.

De heer Van Kan dankt den voorzitter voor zijne woorden en meent in zijn benoeming tot Directielid de officieele erkening te mogen zien van de identiteit van de taak van Rechtshoogeschool en Bataviaasch Genootschap.

§ 2. **Ingekomen stukken.**

1. Mededeeling van de Regeering, dat voor de beveiliging van het Museum ten hoogste *f* 3500.— beschikbaar wordt gesteld. Daar deze som alleen voldoende is voor de beveiligingsinstallatie, maar niet voor de bewaking, meent de voorzitter, dat dit bedrag op een vergissing berust. De heer Van der Meulen zal, in zijn functie van Directeur van Onderwijs en Eeredienst op het Departement na laten gaan hoe men tot dit bedrag gekomen is, en eventueel de kwestie van het Departement uit aanhangig maken.

De heer Schrieke deelt mede, dat er reeds een voorproject voor de installatie is gemaakt, in de vacantie zal men het werk entameeren.

2. Brief van het Hoofd van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst, waarin deze mededeelt, dat zijnerzijds gaarne medewerking zal worden verleend voor het verstrekken van frankeer- en postzegels voor een door het Genootschap aan te leggen verzameling. De heer Stutterheim, aan wien de Directie in deze aangelegenheid advies heeft gevraagd, adviseert te trachten de zegels van Gouvernementswege ten geschenke te ontvangen, zoo veel mogelijk ongestempeld en in geen geval met het stempel „Specimen" voorzien, wat de zegels waardeloos zou maken. In dezen zin zal aan het Hoofdbestuur der Posterijen worden geschreven.

3. Een schrijven van den heer Schadee over de eischen, waaraan bijdragen voor het Tijdschrift moeten voldoen, wordt in handen gesteld van de Redactiecommissie.

4. De vertegenwoordiger van het Genootschap in Holland, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, zendt rekening en verantwoording onder overlegging van den bankstaat van de Nationale Bankvereeniging. Onder dankzegging décharge verleend.

5. De kwestie van het afstaan in eigendom of in bruikleen van de in de Nederlandsche Rijksmusea overcomplete schilderijen, ten behoeve van Nederlandsch-Indië wordt bij een schrijven van den Directeur van Onderwijs en Eeredienst nogmaals aan de Directie voorgelegd. In de Directievergadering van 9 Juli 1923 (Notulen II, 7) werd besloten de Regeering te verwijzen naar den Kunstkring, onder bereidverklaring de zaak nogmaals in overweging te nemen, indien deze aan zijn plannen geen gevolg zou kunnen geven.

Het blijkt thans, dat de Kunstkring in de meening verkeert dat de eventueel te zenden collectie eerder historische, dan kunstwaarde zal bezitten, zoodat het bestuur bij schrijven van 10 Febr. 1925 in overweging geeft de Directie van het Kon. Bataviaasch Genootschap te verzoeken de verzameling in het Museum onder te brengen. Het plaatsgebrek, waarmee alle verzamelingen op het oogenblik te kampen hebben, maakt dat het zeer bezwaarlijk zal zijn voor een schilderijen-collectie, die toch een aparte zaal vraagt, ruimte te vinden. De heer Wiessing zou het evenwel zeer betreuren, indien deze gelegenheid zou voorbijgaan. Hier doet zich nu de gelegenheid voor om een kleine verzameling van goede stukken te verwerven, die een kern kan worden voor een uitgebreider collectie. Wanneer er slechts eenmaal een collectie is, dan zullen schilders, die hier gereisd hebben er waarschijnlijk toe komen een stuk voor de verzameling af te staan, terwijl er ook onder degenen, die hier een belangrijk deel van hun leven hebben doorgebracht verschillenden zullen zijn, die uit hun collectie een of meer stukken aan de bestaande verzameling zullen geven. De Kunstkring heeft het verkeerd begrepen, dat er alleen stukken, die historische waarde hebben, naar hier zullen worden gezonden; het ligt in de bedoeling goede stukken te zenden, die in de Nederl. musea kunnen worden gemist, omdat men er reeds een representatieve collectie van heeft. Op voorstel van den heer Westenenk wordt besloten zich in principe bereid te verklaren de collectie in het Museum onder te brengen, met het verzoek evenwel om nadere gegevens omtrent het aantal schilderijen en de benoodigde ruimte en enkele namen van de schilders, wier stukken zullen kunnen worden afgestaan.

6. De controleur van de onderafd. Amboina zendt, naar aanleiding van de circulaire omtrent het cirkelmotief een drietal krissen met een ornament, dat daar eenigszins mee overeenkomt; schrijver is bereid, indien het van belang mocht zijn, ook andere voorwerpen met ditzelfde ornament aan het Genootschap te zenden. Het antwoord zal in overleg met den Conservator der Ethnografische Verzameling worden opgesteld.

7. The National Research Council of Japan zendt eenige mededeelingen omtrent de organisatie van het Third Pan Pacific congres dat in Japan zal worden gehouden en verzoekt om antwoord o.a. of het Genootschap aan het congres zal deelnemen.

De heer Schrieke deelt mede, dat de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam een permanente internationale commissie heeft benoemd, waarin ook verschillende h.t.l. gevestigde personen zitting hebben. Deze Commissie zal zich echter evenmin als Australië of Amerika kunnen vereenigen met de wijze, waarop het derde congres door Japan wordt opgezet: men wil niet een veelheid van algemeene onderwerpen, zooals daar wordt voorgesteld, maar enkele concrete quaesties, die dan ook grondig kunnen worden behandeld. De leden van de commissie hier te lande zijn verzocht over deze zaak overleg te plegen met elkaar. De heer Schrieke zou daarom gaarne machtiging verkrijgen om met hen in relatie te treden waarna de commissie in overleg met Holland met de commissie in Japan in correspondentie kan treden. Dienovereenkomstig wordt besloten; de verdere correspondentie wordt in handen gesteld van de Commissie.

8. Bij schrijven van 23 Maart verzoekt de heer J. W. de Bruyn Kops hem, in verband met zijn vertrek uit Ned.-Indië van het Directielidmaatschap te willen ontheffen. Onder dankbetuiging voor het als Directielid verrichte werk verleenen. Op voorstel van den Voorzitter zal de heer J. Blackstone, thans Directeur der B. O. W. worden uitgenoodigd de opengevallen plaats in te nemen.

9. Verzoek van de Conferentie van Zendelingen in Deli om tot buitengewoon lid benoemd te worden. Accoord.

10. De vertegenwoordiger van de Fabriek van Fokkervliegtuigen biedt een klein model van de Fokker F VII aan ter plaatsing in het Museum als herinnering aan den eersten vliegtocht van Nederland naar Indië door Van der Hoop c.s. Gaarne aanvaard voor de historische zaal.

11. De Assistent-Resident van Zuid-Bali herhaalt zijn verzoek om toezending van *f* 62.50 voor het krisgevest „Singapraga", dat destijds aan den heer Schrieke voor het Museum is ter hand gesteld. Lemmet en scheede van bedoelde kris (naar gezegd wordt de handkris van den laatsten vorst van Badoeng) berustten reeds als Gouvernementseigendom in het Museum, de Assistent-Resident had er op aangedrongen, dat ook het gevest een plaats in het Museum zou krijgen..

Ter vermijding van kosten van opzending en kans op verloren gaan was toen het gevest aan den heer Schrieke ter handgesteld bij zijn laatste bezoek aan Bali. Besloten wordt aan de Regeering mede te deelen, dat het een stuk is van historische waarde, waarvan bovendien reeds de bijbehoorende deelen Gouvernementseigendom zijn, zoodat de Directie in overweging zou willen geven ook het gevest voor rekening van de Regeering aan te koopen. Den Resident van Bali zal worden meegedeeld, dat de Directie in overleg is getreden met de Regeering.

12. Het College van Curatoren der Rechtshoogeschool heeft een ontwerp-besluit gezonden betreffende de verhouding van de Rechtshoogeschool en het Bataviaasch Genootschap in zake de boekerij. Het stuk wordt aan den bibliothecaris ter hand gesteld en zal daarna met diens eventueele aanteekeningen in rondlezing worden gezonden.

§ 3. Begrooting 1925 en verantwoording 1924.

Aangezien de begrooting nog niet bij alle directieleden rond is geweest stelt de Voorzitter voor de behandeling uit te stellen tot de volgende vergadering, die binnenkort zal plaats hebben. Misschien kan de Penningmeester het tekort van *f* 5000.— dat begroot is, doen verdwijnen door enkele posten op 1926 over te brengen. Aldus besloten.

§ 4. Verslag van den Adjunct-Conservator der Ethnografische Verzameling.

De Voorzitter betuigt den Conservator hulde voor wat er in het afgeloopen jaar in de Ethnografische Verzameling is verricht en verzoekt hem ook den Adj. Conservator, den heer Le Roux daarin te willen doen deelen. Het verslag bevat verschillende gedeelten, die voor publicatie in aanmerking komen, aan den heer Schrieke wordt overgelaten dit verder met den schrijver te regelen. Voor de Directie zijn vooral van belang de voorstellen,

die erin worden gedaan; op voorstel van den Voorzitter zal dit gedeelte van het verslag op de volgende vergadering tegelijk met de begrooting in behandeling worden genomen.

§ 5. Reorganisatie van het Genootschap.

De heer Bosch is bezig met het opstellen van een resumé van de gehouden besprekingen van de Commissie, dit zal met het omgewerkte ontwerp-Statuten en de nota van het directielid. Kern terzake aan alle Directieleden gezonden worden. Een nadere bespreking kan dan op de volgende vergadering plaats hebben.

§ 6. Benoeming van de Commissies voor de jaarlijksche opname (Art. 9 Reglement van Orde).

De Voorzitter gaat thans over tot de benoeming van de Commisssies voor de jaarlijksche opname, welke als volgt worden samengesteld:

Voor het financieel beheer: de heeren H. Djajadiningrat en C. A. Wiessing;

voor de Boekerij: de heeren C. A. Wiessing en B. Schrieke;

voor de Ethnografische Verzameling: de heer L. C. Westenenk en D. A. Rinkes;

voor de Archaeologische Verzameling: de heeren R. A. Kern en H. Djajadiningrat;

voor de Numismatische verzameling en de Handschriften: de heeren R. A. Kern en F. D. K. Bosch.

§ 7. Rondvraag.

1. Dr. Bosch biedt namens den heer E. W. Maurenbrecher een vijftal fraaibewerkte bronzen staatsiepieken aan, die door den vader van den gever vroeger in het Tjirebonsche zijn gekocht. Een dankbetuiging is reeds gezonden.

2. De heer Gediking vraagt of de Directie haar gedachten al heeft laten gaan over het aanstaande jubileum van het Genootschap in '28. Als het in de bedoeling ligt het een of ander gedenkboek te publiceeren, zou men nu reeds kunnen beginnen met de voorbereiding. Bij het 100-jarig bestaan is een gedenkboek van den heer Der Kinderen verschenen, waarvan het tweede deel, dat de beschrijving der verzamelingen en een overzicht der wetenschappelijke publicaties van het Genootschap zou bevatten, nooit het licht heeft gezien. De Redactie commissie, op

wier weg deze aangelegenheid ligt is bereid het denkbeeld van een jubileum-uitgave in overweging te nemen en in een volgende vergadering advies uit de brengen.

3. Hoewel de bibliothecaris in de vorige Directievergadering gemachtigd is in het vervolg in overleg met den heer Schrieke wenschelijk gebleken veranderingen in de ruillijst aan te brengen, wil de heer Gediking voor een belangrijk geval thans een speciale machtiging vragen. Het betreft den catalogus van de Bibliothèque Nationale te Parijs welks aankoop prof. Van Kan gaarne zou zien. Wanneer het mogelijk zou zijn dit waardevolle werk te verwerven in ruil voor een verzameling van de edita zou de heer Gediking machtiging tot die ruil willen vragen.

De heer Rinkes stelt voor het correspondeerend lid, den heer Cabaton, in den arm te nemen, aangezien een mondelinge bespreking dikwijls meer uitwerkt dan correspondentie. Er zal in ieder geval een officieele brief aan de Bibliothèque Nationale worden geschreven met een lijst van de boeken en periodieken, die het Genootschap in ruil kan aanbieden.

4. Het is bekend, dat de bibliotheek van het Makkassaarsch Genootschap reeds eenigen tijd in een precairen toestand verkeert; zou het daarom niet wenschelijk zijn, nu er ginds blijkbaar geen voldoende belangstelling voor bestaat, te verzoeken de aanwezige boeken naar het Bataviaasch Genootschap te zenden? De bibliotheek bestaat voornamelijk uit oude boeken, die over Celebes handelen en waaronder belangrijke werken voorkomen. De heer Westenenk zal in een particulier schrijven eens naar den stand van zaken informeeren; de noodige gegevens zal daarvoor de bibliothecaris verschaffen.

5. De heer Kern doet eenige mededeelingen over een zekeren Ahmad Ripangi, die in het midden van de vorige eeuw in het Batangsche (Pekalongan) heeft geleefd. Hij was een Mohammedaansch hervormer die een zuiverder belijden van den Islam predikte maar toen hij later in botsing met het bestuur kwam, naar Ambon werd verbannen, terwijl zijn werken geconfisceerd werden. Van zijn geschriften zijn er verschillende bewaard, die door volgelingen werden overgeschreven. Een bijna volledige verzameling van die handschriften biedt de heer Kern aan het Genootschap aan. In dank voor de handschriftenverzameling aanvaard.

6. De heer Djajadiningrat leest een brief van Dr. Kraemer uit Djocja voor, waarin wordt voorgesteld aan Mevr. Roskott die vele aanvullingen op het Javaansche Woordenboek van Gericke en Roorda heeft verzameld, voor haar werk een gratificatie van *f* 250.— uit te keeren; het Genootschap komt dan in het bezit van het handschrift, hetwelk mettertijd aan den bewerker van de nieuwe uitgave kan worden gegeven. Tevens stelt Dr. Kraemer voor Mevr. Roskott voorloopig voor een jaar een maandelijksche subsidie van b.v. *f* 15.— te geven opdat met het werk kan worden voortgegaan. Beide voorstellen ondersteunt de heer Djajadiningrat gaarne, daar uit de gedeelten, die hij onder oogen heeft gehad, blijkt, dat het serieus werk is dat bij het opnieuw bewerken van het woordenboek van groot nut kan zijn. De gratificatie wordt toegestaan, de toelage van *f* 15.— voorloopig voor één jaar, beginnend met 1 Januari 1925.

7. *a.* De heer Schrieke biedt namens den heer Van Mullem een aantal kropaks ten geschenke aan. Aan den schenker is bereids dank betuigd.

8. De adjunct-conservator, de heer Le Roux zal in September of October van dit jaar naar Holland gaan. Zou het niet mogelijk zijn, dat zijn werkzaamheid bij het onderwijs met het begin van den nieuwen cursus ophield en hij geheel ter beschikking van het Genootschap werd gesteld? Voor hetgeen er voor de ethnografische verzameling nog te verrichten is zou een dergelijke regeling van veel belang zijn. Er zal overleg gepleegd worden met den Directeur van Onderwijs en Eeredienst, of het mogelijk is den heer Le Roux een beperkte taak op te dragen, want het Genootschap kan niet gedurende die maanden het geheele salaris voor zijn rekening nemen.

9. Nu de boeken van de Rechtshoogeschool op een aantal minder belangrijke werken na gecatalogiseerd zijn, zou de heer Schrieke gaarne vastgesteld zien, dat daarna aan de catalogiseering van de vakken Maleisch, Javaansch en Sanskrit werd begonnen. De heer Gediking deelt mee, dat het reeds in de bedoeling lag het Sanskrit het eerst onder handen te nemen.

Notulen van de derde Directievergadering, op Vrijdag 26 Juni 1925.

Aanwezig de Directieleden: Mr. K. F. Creutzberg, Voorzitter; R. A. Dr. H. Djajadiningrat; Dr. F. D. K. Bosch; Dr. D. A. Rinkes; Mr. C. A. Wiessing; R. A. Kern; Dr. B. Schrieke;

Mr. J. van Kan; de bibliothecaris: P. Gediking en de Secretaresse Dr. M. A. Muusses.

Afwezig wegens verhindering de Ondervoorzitter J. F. W. van der Meulen, en wegens ongesteldheid de Directieleden L. C. Westenenk, J. P. Moquette en Ir. J. Blackstone.

§ 1. Ingekomen stukken.

1. Het ontwerp-besluit van het College van Curatoren der Rechtshoogeschool over de verhouding tusschen de Rechtshoogeschool en het Genootschap in zake de boekerij wordt met een aanvullend amendement van den bibliothecaris aanvaard.

2. Naar aanleiding van een schrijven van Dr. W. F. Stutterheim, Correspondent van de India Society, besluit de vergadering dat het Genootschap als lid tot de genoemde vereeniging zal toetreden.

3. Een schrijven van Ir. R. J. Castendijk, vertegenwoordiger van de fabriek van Fokker-vliegtuigen over het ten geschenke aangeboden model van de Fokker F. VII.

4. De Resident van Tapianoeli deelt mede, dat er bij de bevolking van Nias bezwaren bestaan tegen het vervoeren der steenen beelden naar Batavia. Voor kennisgeving aangenomen. De conservator van de ethnografische verzameling zal de zaak in gedachten houden om er eventueel later, als de bevolking van meening verandert, op terug te komen.

5. Aanbieding door de Regeering van een afschrift van het Rapport van de Commissie tot voorbereiding van een Encyclopaedisch Bureau, met het verzoek te willen overwegen of het Genootschap wellicht ten deele de taak van dat bureau op zich zou kunnen nemen.

De Voorzitter, die als Directeur van Onderwijs en Eeredienst het initiatief heeft genomen voor een centralisatie van den wetenschappelijken arbeid, die hier door allerlei verschillende diensten werd verricht, deelt iets omtrent de voorgeschiedenis van de Commissie mede. De Commissie heeft in plaats van een centralisatie van den arbeid een centralisatie van documentatiemateriaal voorgesteld. Thans vraagt de Regeering of het Genootschap gedeeltelijk het werk op zich zou kunnen nemen, zonder dat het evenwel groote uitgaven voor het land met zich brengt.

De heer Schrieke meent, dat het zeer wenschelijk zou zijn, als b.v. het archief van nota's en aanteekeningen over de buitengewesten, dat bij het Encyclopaedisch Bureau bestond, maar den laatsten tijd niet schijnt bijgehouden, bij het Genootschap een plaats vond. Er zou dan echter een werkkracht voor moeten worden aangesteld, die tevens het fotomateriaal (ook grootendeels van het Encyclopaedisch Bureau åfkomstig en reeds bij de Ethnografische verzameling ondergebracht) zou kunnen verzorgen.

Op voorstel van den voorzitter wordt besloten de zaak ter fine van advies iin handen te stellen van de reorganisatie-commissie, aangevuld met de directieleden, die in de commissie tot voorbereiding van een Encyclopaedisch Bureau zitting hebben gehad. De Directie zal gaarne een uitgebreid praeadvies met concrete voorstellen van de aldus samengestelde commissie tegemoet zien. De heer Kern, die in de meergenoemde commissie tot voorbereiding heeft gezeten, is bereid in de uitgebreide commissie zitting te nemen. De heer Blackstone, die eveneens tot de commissieleden behoorde, zal worden aangezocht.

§ 2. Begrooting.

In de vorige directievergadering is de begrooting voor 1925 aangehouden, daar niet alle directieleden haar toen onder de oogen hadden gehad. De penningmeester is er thans in geslaagd de begrooting kloppend te maken, maar de Voorzitter informeert of er thans wel rekening is gehouden met de nieuwe post voor de gratificatie aan Mevrouw Roskott? Inderdaad is met deze post geen rekening gehouden, terwijl ook de buitengewone uitgaven geschrapt zijn.

De heer Kern zou het zeer waardeeren, als de begrooting voortaan voor den aanvang van het dienstjaar kwam en vraagt verder of er niet bepaald is, dat er twee deelen van het Tijdschrift zouden verschijnen per jaar. Op de begrooting is er slechts op één gerekend. Een paar jaar geleden, zegt Dr. Bosch, toen er overvloed van bijdragen was, is er besloten twee deelen per jaar uit te geven totdat er weer een normale voorraad van kopy zou zijn, dit is thans weer het geval.

Verder zou de heer Kern gaarne zien, dat de begrooting weer in afdeelingen verdeeld werd, zóó dat iedere afdeeling een vaste post had en men van jaar tot jaar wist waar men aan toe was. Dit is thans ook gebeurd, merkt de Voorzitter op, immers iedere overschrijding van de begrooting heeft de goedkeuring van de Directie noodig. Voor ieder jaar dezelfde posten voor de ver-

zamelingen uit te trekken is moeilijk, omdat vondsten en aankoopen in verschillende jaren zeer uiteen kunnen loopen. Wanneer er van te voren eenigszins bekend is, hoe hoog de uitgaven voor een bepaalde afdeeling zullen zijn, wordt de raming daarnaar bepaald. Iedere afwijking van de posten van de vorige begrooting wordt in de bijgevoegde aanteekeningen van den penningmeester verklaard. Hierop wordt de begrooting goedgekeurd.

§ 3. Het verslag van den Adjunct-Conservator.

Enkele voorstellen uit het verslag worden bespreken. De wenschen omtrent het opknappen van zaal A (zoldering, dak, bovenlicht, luchtverversching, verven en kalken van de muren) en de vervanging van het zand van de binnenplaats door grint zal de conservator met den heer Blackstone bespreken. Over de asfalteering van het voorerf zal de heer Schrieke eerst den burgemeester polsen; indien de kosten van asfalteering geheel voor rekening van het Genootschap moeten komen, zal de kwestie wegens de grootte van het te besteden bedrag nogmaals in de vergadering worden gebracht.

De tractementsherziening, die wordt voorgesteld beteekent geen verhooging: er is nu een minimum, dat voor allen geldt terwijl er periodieke verhoogingen worden toegekend. De herziening brengt hierin een zoodanige wijziging, dat de goede krachten vlugger verhooging krijgen, dan de minder goede. Enkele oude oppassers kunnen ontslagen worden. De conservator heeft voor deze wijzigingen vrijheid van handelen, mits hij binnen de grenzen der begrooting blijft. De oude oppassers, die ontslag krijgen, zullen gepensioneerd worden.

In verband met het voorstel van den adjunct-conservator om de entree voor de schatkamer te verlagen tot vijf cent, deelt de heer Bosch mede, dat hij juist het voorstel wilde doen de entree geheel op te heffen. Het bezoek is door de entreeheffing zeer gereduceerd, 's Zondags zelfs tot een tiende teruggeloopen. De inkomsten zullen per jaar ongeveer netto ƒ 1000.— bedragen, dit weegt dus niet op tegen het verminderde bezoek. De proef is genomen naar aanleiding van een verzoek van de Regeering aan het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst in verband met het vermeende toegenomen bezoek in het Museum te Modjokertó na het instellen van entree. Daar het thans wel gebleken is, dat de

proef niet aan de verwachtingen heeft beantwoord, wordt met algemeene stemmen besloten het geheele musseum weder gratis voor het publiek open te stellen.

§ 4. **Rondvraag.**

1. De heer Bosch komt, mede uit naam van den bibliothecaris, met het voorstel om de rubriek van bibliotheekleden te schrappen en het gebruik van de bibliotheek voor ieder vrij te stellen. Het Genootschap zal dan een zekere waarborg moeten hebben dat de boeken goed behandeld worden en kan dan b.v. een waarborgsom van *f* 12.— eischen, die later, wanneer iemand geen gebruik van de bibliotheek meer wenscht te maken, kan worden teruggestort. Van de tegenwoordige bibliotheekleden zou de laatste contributie gedurende een jaar (*f* 12.—) als waarborgsom gereserveerd kunnen worden. De heer Gediking licht de ingewikkeldheid van de thans heerschende rubrieken toe. De bibliotheekleden buiten de stad ontvangen voor hun contributie maar heel weinig, daar zij de vracht van de door hen geleende boeken heen en terug moeten betalen en bovendien elk jaar *f* 12.— storten. Daar de financieele consequenties van het voorstel niet direct zijn te overzien stelt de voorzitter voor, dat de voorstellers schriftelijk het voorstel zullen indienen met een beschouwing omtrent de financieele gevolgen ervan. Deze nota wordt in rondlezing gezonden bij de directieleden en kan daarna als een onderdeel van de reorganisatie in de reorganisatie-commissie worden behandeld.

2. Dr. Bosch deelt mede, dat Prof. Vogel in Juli hier in de stad komt om een studiereis over Java aan te vangen, en stelt voor hem uit te noodigen voor het Genootschap een lezing te houden en, indien er een Directievergadering is, deze bij te wonen. Tot het eerste wordt besloten. Een uitnoodiging tot bijwoning van een Directievergadering zal alleen aan Prof. Vogel worden verzonden, wanneer er in die dagen een gewone Directievergadering plaats heeft, niet, wanneer de reoganisatievergadering juist dan wordt gehouden. Tevens wordt besloten voor de reorganisatievergadering ook de heeren Ter Haar en Logemann uit te noodigen.

3. Dr. Bosch rapporteert de volgende aanwinsten voor de archeologische verzameling:

Een koperen plaat bevattend een copie van een schenkingsoorkonde van mpu Siṇḍok. Afk. onbekend. Geschenk van den patih van Kraksaan. Een bronzen Akṣobhya-beeldje. Afk.

Tjampoerdarat, Res. Kediri. Een bronzen lampje. Waarschijnl. afk. van de tabaksondern. Tempel, Klaten. Een bronzen wierookbrander. Geschenk van den heer Bley te Buitenzorg. Een bronzen lampje. Afk. Ondern. Kĕndĕng Lĕmboe, bez. de halte Glenmore, Besoeki. Een paar gouden oorsieraden. Afk. desa Mergasana, afd. Karang Anjar, Res. Banjoemas. Een aantal ringen, sieraden en een gouden munt. Afk. Sanggau, afd. Pontianak. Een koperen plaat met oorkonde van çrī mahārāja rake Watu[kura]. Geschenk van den heer Caesar Voûte te Ambarawa.

4. De heer Djajadiningrat biedt namens Luit. Kol. van Gent een drietal handschriften aan. Dankbetuiging reeds verzonden.

5. De heer Kern deelt mede, dat Dr. Van der Veen binnenkort hier komt, maar slechts eenige dagen blijft om met verlof naar Holland te gaan. Misschien is het mogelijk, dat Dr. Van der Veen bij terugkomst voor het Genootschap een lezing houdt over zijn werkzaamheden op Selebes. De heer Kern zal Dr. Van der Veen verzoeken tijdig bericht te zenden van zijn terugkomst, opdat dan gedurende zijn verblijf hier ter stede een lezing zal kunnen worden georganiseerd.

De Toonkunst van Bali

II

Aanvullende beschouwingen naar aanleiding van nieuwe vondsten en van Von Hornbostels Blaaskwinten-theorie [1])

door

J. Kunst en C. J. A. Kunst—van Wely.

Voor Tjokorda Gdé Raka Soekawati, Poenggawa van Oeboed, onzen vriend en medewerker.

La dernière chose qu'on trouve en faisant un ouvrage, est de savoir celle qu'il faut mettre la première.

(Pascal)

I. Sléndro.

Het is inderdaad niet overbodig gebleken, in de inleiding van ons onlangs verschenen boekje over Bali'sche muziek te wijzen op de, uit den aard der zaak overmijdelijke, onvolledigheid van het werk en de, door ons maar al te zeer gevoelde, mogelijkheid van het trekken van in een of ander opzicht aanvechtbare conclusies uit door omstandigheden wel eens te schaarsche gegevens. Niet voor niets geldt Bali als een vrijwel onuitputtelijke bron van verrassingen op ethnologisch en cultuurhistorisch gebied. Dat hebben ook wij — ten goede en ten kwade — ondervonden. Zoo thans weer. Geen twee weken, nadat onze studie het licht had gezien,

---

1) Eenvoudigheidshalve worden de in den loop van dit artikel geciteerde werken gewoonlijk door een verkorting aangeduid. Deze verkorting vindt men aangegeven in de achteraan toegevoegde lijst van aangehaalde werken.

vond de schilder-musicus Walter Spies, die een maand op Bali doorbracht, te voet zwervende van désa tot désa, levende als Baliër onder Baliërs, gast, nu eens van vorsten en Brahmanen, dan weer van smeden en beeldhouwers, van Siva- en Boedapriesters, van eenvoudige landbouwers of zelfs koelies — deze, door het lot begunstigde sterveling dan, vond de lang tevergeefs gezochte en desondanks nog immer daar vermoede sléndro-schaal op Bali.

Dus toch! Maar wel weinig voorkomend: Spies trof er, in verhouding tot de talrijke gamelans van het, al of niet volledige, heptatonische genus, slechts een zeer gering aantal sléndro-orkesten aan (twee, wellicht drie). Deze orkesten waren gamelans Angkloeng.

Daarnaast hoorde Spies ook onbegeleiden zang, die onmiskenbaar in sléndro stond. Doch toen bleek hem uit de verdeeling der „partijen", dat men een gamelan imiteerde. Een der zangers bootste b.v. met handen en mond „sehr vergnüglich" den kempoer na, eenige anderen de kernmelodie, weer anderen met snelle geluidjes de omspelende instrumenten.

Naast deze enkele gamelans Angkloeng met volledige sléndro-stemming, trof Spies op zijn zwerftocht verder alleen nog orkesten van dien naam en vorm, die samenstelling en bestemming aan, welke een *vier*-tonige schaal deden hooren. Het is deze tetratonische stemming, die ook wij op dit ensemble neergelegd hadden gevonden en waarvan wij toen hebben vastgesteld [2]), dat haar tonen ten naastebij overeenkomen met vier der vijf tonen van de sléndro-schaal. Doch, waar wij op Java, afgezien van den drie-tonigen gamelan Moenggang in den Djocja'schen kraton [3]) en een vier-tonige Soenda'sche angkloeng-combinatie [4]) (van welke laatste

---

[2]) „Bali" blz. 35*p* en tab. I en Ia Nos. 14 en 15.
[3]) ibid. blz. 35*r*, noot 43. Vgl. ook hierachter tab. XVI No. 1.
[4]) „West-Java" blz. 29 kol. 2 en hierachter tab. XVIII No. 12.

wij bovendien niet weten, of de vijfde angkloeng niet toevallig stuk en niet vervangen was), nimmer onvolledige sléndro-toonreeksen waren tegengekomen, en het wezen van sléndro ons juist de aequigrade octaafverdeeling in vijven voorkwam te zijn, hebben wij het niet gewaagd, zonder nadere aanwijzingen een nauw verband te leggen tusschen de vier-tonige Angkloeng-schaal en het sléndro-toongeslacht. Spies' ontdekking evenwel schept de vrijheid, de mogelijkheid te veronderstellen, dat dit nauwe verband wel degelijk aanwezig is. Men zou dan moeten aannemen, dat de Baliërs, van ouds gewend aan het gebruik van onvolledige pélogschalen, de sléndro-schaal, toen zij die door toedoen van de Hindoe-Javanen hadden leeren kennen, eenigermate op dezelfde wijze zijn gaan behandelen. En, evenals dat binnen het kader van het pélog-geslacht gegaan is, waar naast de weinig voorkomende volledige saih pitoe-schaal de vijf- en zestonige derivaten allerwegen zijn aan te treffen, heeft dan op Bali ook de volledige sléndro-schaal naast zich zien opkomen een onvolledigen vorm. De aandacht moet er evenwel op worden gevestigd, dat het ontbreken van den laagsten toon van het sléndro-octaaf — want deze is het, blijkens de alsolute ligging en blijkens de Noord-Bali'sche toonnaamgeving [4a]), welke uitgevallen zou zijn — de structuur van de rest der schaal niet geheel onbeïnvloed schijnt te hebben gelaten. Het tweede interval immers der viertonige reeksen (overeenkomende dus met het derde van den gamelan Angkloeng met volledige schaal) is iets kleiner, het derde en vierde (= het vierde resp. het vijfde + eerste interval der volledige schaal) iets grooter geworden, als men althans mag afgaan op de structuur van die eene gemeten vijftonige Angkloeng-schaal van Sangsit.

[4a]) vgl. „Bali" blz. 35p|q.

De gendèrs van de gamelans Angkloeng, die de volledige sléndro-schaal laten hooren, dragen, evenals de meeste melodie-voerende instrumenten van den Javaanschen gamelan sléndro, *zes* toetsen, te weten het sléndro-octaaf met afsluitend octaaf van den laagsten toon. Deze octaaf-afsluiting zal een laatste aanwijzing kunnen verschaffen voor het al of niet bedoeld zijn van de sléndro-stemming, indien deze — wat soms in vrij sterke mate valt te constateeren — afwijkt van den aequigraden norm, die, in cents voorgesteld, er als volgt uitziet:

I 240 II 240 III 240 IV 240 V 240 I'.

Men beschouwe onder dezen gezichtshoek b.v. eens de, desniettemin door elken Javaan als sléndro opgevatte, stemming van orkesten als de Kjahi Marikangen uit den Djocja'schen kraton [5]):

I 246 II 213 III 270 IV 227 V 244 I',

den gamelan sléndro uit den Kasepoehan te Cheribon [6]):

I 226 II 205 III 265 IV 229 V 275 I'

en sommige andere schalen van tabellen IV en V hierachter.

Twijfel kan te meer ontstaan, waar enkele der vijf saih pitoe (= pélog) -modi vrij opvallend het sléndrogenus naderen. Hierover zoo dadelijk meer.

De verschillen binnen de grenzen van het sléndrogeslacht blijken in de praktijk menigmaal nauwelijks geringer te zijn, dan die tusschen sléndro en bepaalde pélog-modi. De mogelijkheid bestaat derhalve, dat men soms — althans op het gehoor — een schaal voor sléndro

5) tab. IV No. 12.
6) tab. V No. 9.

houdt, waar men in werkelijkheid te doen heeft met een bijzonderen vorm van pélog, nl. met een dier modi, waarin de tonen, die de voor de heptatonische schaal anders juist zoo bij uitstek kenmerkende kleine intervallen van omstreeks een halven toon helpen vormen, ontbreken.

Een en ander neemt evenwel niet weg, dat zich onder de vele door Spies gehoorde en onderzochte gamelans zich ten minste twee hebben bevonden, die onmiskenbaar tot het sléndro-geslacht behooren. Immers voor den een, aangetroffen in den kampong Pangliasan bij Dèn Pasar, noteerde hij als schaal:

B D E Fis A (B)

en voor den anderen, reeds genoemden, in het bezit van den sedahan van Sangsit (afd. Boelèlèng):

A C D E G (A),

terwijl alle tonen van de onderzochte instrumenten gelijkelijk werden gebruikt. (In een saih pitoe-modus zouden twee toetsen, de beide als pemèro fungeerende, uitgeschakeld of „terloopsch" zijn.)

De notatie van Spies bleek later, althans wat de tweede schaal betreft, de relatieve, niet de absolute toonhoogten weer te geven. Zij lag nl. in werkelijkheid ongeveer een kwint hooger, gelijk confrontatie met den monochord uitwees. Deze meting kon plaats hebben, doordat de heer Kats, die eenige weken na Spies het eiland weer eens bezocht, door bemiddeling van I Goesti Poetoe Djlantik en de groote welwillendheid van den eigenaar, van dit Sangsit'sche orkest een gangsa gantoeng-toetsenreeks te onzen behoeve mocht ter leen ontvangen. Hierdoor waren wij in staat gesteld, de tonen dezer sléndro-schaal nauwkeurig te bepalen (tab. III No. 1). Zij zouden met dezelfde namen in dezelfde volgorde worden genoemd als die van den gamelan Gong (selisir):

ding dong dèng doeng dang (dong tjenik).

Rest nog te vermelden, dat de heer Kats op de hoogte gebracht werd van het bestaan van nog een sléndro-gamelan Angkloeng op het eiland, nl. in de désa Lèkok (?) bij Kloengkoeng. Tot dezen zouden ook haltervormige réjongs behooren en wel enkele met de tonen *ding* en *dong* en andere met *doeng* en *dang*. Réjongs met den toon *dèng* zouden zich er nimmer bij bevinden [6a]).

Wat echter blijkbaar, evenals onszelf tijdens ons eerste bezoek aan Bali, ook den heeren Spies en Kats ontgaan is: sléndro, hoe weinig ook gehoord in verhouding tot het andere toongeslacht, bleek toch ook nog op andere instrumenten te zijn neergelegd, nl. op vele gendèrs wajang. Maar, in tegenstelling met de omvangrijke gamelan-ensembles, bestaat zulk een gendèr wajang-combinatie uit slechts 4 (Zuid-Bali) of zelfs maar 2 (Noord-Bali) gendèrs. Deze vinden gemakkelijk ergens in de hoek van een vertrek een onderkomen en zijn niet, als de groote gamelans, naar buiten algemeen bekend, noch vallen zij door hunne aanwezigheid op. Bovendien worden de groote gamelans bij allerlei plechtigheden en feesten geslagen, maar de gendèr wajang uitsluitend bij wajang-opvoeringen en die vinden slechts bij bijzondere gelegenheden plaats. Vandaar, dat wij van den gendèr wajang tijdens ons eerste bezoek aan het eiland slechts één stel hadden gehoord en kunnen meten en een speling van het toeval heeft gewild, dat nu juist dat eene exemplaar, bij hooge uitzondering, een vijftonige pélogstemming droeg (tab. XII No. 3). Hoe verbaasd waren wij dus niet, den eersten avond van ons tweede verblijf op Bali, een gendèr wajang sléndro te hooren te krijgen (te Singa-

---

[6a]) Het Sangsit'sche orkest kende wel is waar ook een réjong, doch die bestond uit een, de volledige vijftonige schaal omvattende, reeks van bonangketels, naast elkaar gelegen in trompongtrant.

radja, ten huize van I Goesti Poetoe Djlantik). Hierdoor op het spoor gebracht, deden wij de volgende dagen in de eerste plaats navraag naar gendèrs wajang, en ziet, vele woningen van goesti's en poenggawa's, van mantja's, sedahans en van dalangs bleken gendèrs wajang te bergen en deze waren alle in sléndro gestemd. Wij hoorden er zoo twee in Noord-Bali — maar er moeten er meer zijn — en een zevental in Zuid-Bali. Daartegenover, naast het den vorigen keer reeds gemeten ensemble van die stemming, geen enkel verder meer in vijftonig pélog.

Hoewel sléndro-stemmingen — ook na het aantreffen van de hier genoemde gendèr-stellen — in verhouding tot pélog weinig talrijk *blijven*, zijn zij toch in geenen deele zóó zeldzaam, als wij, afgaande op de mededeelingen daaromtrent en onze eigen ervaring van het aanvankelijk niet-vinden, hebben gemeend. Ook verschillende liederen, die wij hoorden zingen, stonden onmiskenbaar in sléndro, o.a. Sinom Pajangan, het heldendicht, bezingende den ondergang van Pajangan en zijn strijdbaren poenggawa.

De verschillende, door ons gemeten, Bali'sche sléndroschalen, vindt men hierachter opgenomen in tabel II en in tabel III No. 1.

Er moge nog op worden gewezen, dat het voorkomen van sléndro op Bali op de door de heeren Spies en Kats en ons aangetroffen weinig frequente wijze, in overeenstemming is met de in § 13 van ons boek ontwikkelde hypothese betreffende ontstaan en verbreiding van dit toongeslacht. Het vinden ervan óók op Bali neemt eene moeilijkheid weg, die allerzonderlingst scheen en voor welke wij dan ook — naar thans blijkt, natuurlijk — geen rechte verklaring hadden kunnen vinden [7]).

Naar aanleiding van die hypothese nog het volgende:

Wij hebben betoogd, dat men in het algemeen gesproken des te minder van sléndro merkt, naarmate

---

[7]) Vgl. „Bali" blz. 35*q* en *r*.

men van de Vorstenlanden uit, zich verder in oostelijke of westelijke richting beweegt. Een uitzondering daarop vormen enkele sléndro-eilanden in den Preanger en sommige sterk gejavaniseerde deelen van Noord-Banten en Batavia [8]). De heer Brandts Buys deelt ons nu mede, dat bij de oude bevolking van Banjoewangi (= Oost-Besoeki), de z.g. Oesingers of Blambangers, een of meer halftoonlooze vijftonige schalen geheel domineeren [9]) en hij zelfs een duidelijk, ontwijfelbaar pélog (met de karakteristieke kleine intervallen) niet heeft aangetroffen. Hij hoopt nader te onderzoeken, of ook hier zulk een sléndro-eiland ligt, dan wel, dat hier andere anhemitonische schalen in het geding zijn.

Het zou wel een opmerkelijk feit zijn: een opleving van sléndro op die uiterste Oostpunt van Java, juist tegenover het betrekkelijk zoo sléndro-arme Bali, dat toch bijna doorloopend contact heeft gehouden met Blambangan en waar men derhalve zoo ongeveer dezelfde stemmingstoestanden zou verwacht hebben. Wij weten echter niet, hoe de *West*-Bali'sche, de in het zoo geïsoleerde, meer met Besoeki dan met het overige Bali verkeerende, landschap Djembrana voorkomende gamelans gestemd zijn en welke tembang daar gezongen wordt.

Naar men ziet, is het laatste woord over verbreiding en onderlinge verhouding van de beide toongeslachten nog lang niet gesproken.

II. Gendèr wajang.

Gelijk gezegd, kent Noord-Bali als gendèr wajang-ensemble een combinatie van twee instrumenten, nl.

---

[8]) „West-Java" blz. 26b.

[9]) Er zij aan herinnerd, dat ook wij indertijd reeds bij een uit het Banjoewangi'sche afkomstige gambang Angkloeng (beschreven in „Djåwå" 2de jrg., blzz. 133|134) een sléndro-stemming hadden waargenomen:

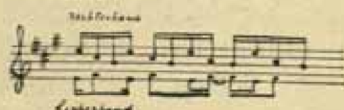
	236		264.5		307.5		351		410		472
I	197.5	II	261	III	229	IV	269	V	224	I'

van één *pengoembang*, en één (één octaaf hooger klinkenden) *pengisep*, en Zuid-Bali het dubbele van de Noord-Bali'sche combinatie. Van de door de aanwezigheid van vier instrumenten geboden gelegenheid, om rijkversierde, fraai heterophone en soms zelfs polyphoon aandoende voordrachten te geven, wordt door de Zuid-Baliërs een schoon gebruik gemaakt. De regel is, dat één pengoembang en één pengisep zoowel in de, door de linkerhand geslagen, kernmelodische partij, als in de, aan de rechterhand toebedeelde, versierende omspeling, elkaar octaveerende, volkomen evenwijdig gaan. Het andere tweetal eveneens verdubbelt elkander. Doch de tweetallen onderling spelen slechts bij uitzondering, b.v. om de kernmelodie met nadruk te laten klinken, unisono, doch scheppen gewoonlijk, nu eens in tegenbeweging, dan weer in verwonderlijk „modern" aandoende, kostelijk klinkende groote-secunden-, kwarten- of kwinten-parallellen, een toonweefsel, naar welks gulden klankenval men urenlang geboeid en zelfvergeten kan luisteren.

De kernmelodie — ook deze dus dikwijls niet één-, doch tweestemmig — beweegt zich, in Europeesche waarden uitgedrukt, gewoonlijk in achtsten en soms in kwarten en telkens in syncopen; de omspeling bijna doorloopend in zestienden-figuren. Het spel der Oeboedsche spelers — opgeschoten jongelingen tusschen de 12 en 18 jaar — getuigde van een verbijsterende virtuositeit, die slechts na jarenlange, bijna dagelijksche oefening van de prille jeugd af aan, kan zijn verkregen. Nimmer verzwom de gendèrklank door onvoldoend afdempen der geslagen toetsen, en in sommige versnellingen — sneller dan wij ze ooit op Java hoorden — vereischt dat eene lenigheid en trefzekerheid der handen, die een leek onbereikbaar voorkomt.

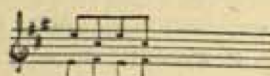
De omspeling vroeg het leeuwendeel van onzen aandacht, niet alleen door de moeilijkheid, klankcombinaties vast te houden of althans in hare samenstelling te

begrijpen bij zoo snel voorbijtrekkende toonmenigten, maar ook van wege de uit melodisch-rhythmisch oogpunt boeiende figuraties. De o.a. door Brahms zoo geliefde quasi-triolen in even beweging met verspringend accent, speelden in de gehoorde gendèr-muziek een voorname rol:

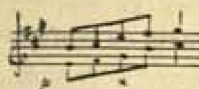

Ook hoort men dikwijls in de rechterhand z.g. *ngorèt*, kleine glissandi.

De kermelodie, wanneer zij zich tweestemmig splitst, beweegt zich vaak afwisselend in octaven en kwinten:

en in droomzachte opstijgende of op en neer golvende „kwinten"-gangen:

of „kwarten"-gangen [10]):

Ten slotte moeten wij nog melding maken van — te midden van het bezige geluid der vier instrumenten — haast onheilspellend aandoende, voor het Westersch oor geheel onverwachte, algemeene rustpauzen van enkele tellen, en van hoogst eigenaardige, spookachtig klinkende, zachte, zeer snelle, ongedempte herhalingen, sidderingen, van dezelfde tonen, waarbij, als wij goed gehoord en genoteerd hebben, elk der beide instrumentenkoppels een anderen tweeklank in octaven laat hooren. Hierdoor wordt een geluid voortgebracht, dat in Europeesch schrift zeer dicht benaderd wordt door:

III. Nogmaals het saih pitoe-stelsel.

De uiteenzetting van het modale systeem der saih pitoe-schaal, zooals wij die, aan de hand der gegevens, door den poenggawa van Oeboed opgeteekend uit den mond van den aanvoerder der spelers van den bandjar Ksatria te Dèn Pasar, in § 3 van „Bali" hebben opgenomen, berustte op de aanname, dat de Selisir genoemde schaal in bouw overeenkwam met de door dien naam aangeduide schaal der gamelans Gong. Alsdan komt de eerste toon der schaal, zooals die op den pengènter is gerealiseerd, overeen met den toon, die in het gamelan

---

10) Gebruikt in den trant van den Europeeschen term „hoornkwinten", waarmede immers ook niet allemaal kwinten worden aangeduid.

Gong-systeem *dèng* heet. Wij achtten ons tot het maken van deze veronderstelling gerechtigd, omdat eenerzijds geen schaal op Bali méér populair is dan het — met den toon *ding* aanvangende — Gong-Selisir en wijl anderzijds ook schalen, aanvangende met den toon *dèng*, in groote getale voorkomen, nl. op de gamelans (Semar pegoelingan en Djogèd) Soenarèn.

Nu is het eerstondergeteekende echter tijdens zijn tweede Bali-reis niet mogen gelukken, gamelans saih pitoe aan te treffen, wier eerste toon overeenkomt met den toon *dèng* der gamelans Gong selisir. Twee zulke saih pitoe-pengènters konden worden gemeten en beider ligging bleek te zijn die van het Javaansche pélog. Bovendien toonde ook reeds de door den heer Kats voor ons uit Kloengkoeng ter meting meegebrachte saih pitoe-schaal deze ligging. Waar ten overvloede een der gemeten gamelans het orkest is, welks leider bovenbedoelde opgaven aan den poenggawa van Oeboed heeft verstrekt, moet onze voorstelling van het saih pitoestelsel eenige, gelukkig niet principiëele, wijziging, als het ware een verschuiving, ondergaan: de eerste toon van het pengènter-octaaf is dus een toon, die in het kader der schaal de plaats inneemt, welke de *bem* in de Javaansche pélogschalen en de *ding* in het gamelan Gong-selisir bekleedt, zij het dan, dat zijn absolute hoogte een andere is dan van de beide genoemde „gelijkstandige" tonen.

Naar aanleiding van enkele, van den leider der Tampaksiringsche spelers vernomen, bijzonderheden, kan onze voorstelling bovendien aanmerkelijk worden vereenvoudigd. Bij een nader onderzoek toch naar den aard en het gebruik der modi van den gamelan saih pitoe, dat wij te Tampaksiring konden instellen, trok het onzen aandacht, dat de leider der spelers zijn uiteenzettingen nimmer met den toon *ding* aanving — gelijk wij verwacht hadden, als zijnde dit de aanvangstoon van de,

dezelfde structuur toonende, alleen maar minder volledige Gong selisir-toonreeks — doch steeds met den toon *doeng* [11]).

Deze aanwijzing volgende, kwamen wij bij een schematische opstelling der opgegeven modi tot de ontdekking, dat in deze ligging de volgorde, de groepeering, der tonen van de grondschaal volkomen gelijk wordt aan die der modi. Tabel VI zal dit duidelijk maken. De in het kader der tot op dat oogenblik ons ter beschikking staande gegevens noodzakelijke „kruisgewijze" voorstelling van dit modale stelsel, die weer als consequentie had het moeten aannemen van een *centralen* toon, een „spil", *waaromheen* telkens een modus is geconstrueerd [12]), kon nu meteen worden verlaten voor de meer eenvoudige, waarbij modi zijn opgericht *op* een *aanvangstoon* [13]).

Tevens bleek ons daar in Tampaksiring en later bij meting van den gamelan saih pitoe te Ksatria, nog iets zeer merkwaardigs: De spelers van Tampaksiring kenden, evenals de djoeroe gamel van Ksatria, 5 modi, die elk 5 van de 7 tonen tot hoofdtonen hebben en waarin de beide resteerende, zich onderling op kwintkwartafstand bevindende, tonen als *pemèro* c.q. *penjorog* fungeeren. Ook de namen dezer 5 modi en de volgorde dier

---

[11]) Dat deze *doeng* niet alleen door de Tampaksiringsche spelers als aanvangstoon wordt beschouwd, doch wel algemeen als zoodanig zal zijn opgevat, vindt versterking in de omstandigheid, dat eenige, een zeer oud type vertegenwoordigende, Javaansche gamelans, t.w. de drietonige gamelans Moenggang en Kodok ngorèk en de zestonige gamelans Tjarabali, aanvangen met een toon, welke in absolute hoogte en in de structuur der schaal met den toon *limå* of *doeng* der overige, met *bem* = *ding* aanvangende, Javaansche gamelans pélog en Bali'sche gamelans Gong selisir overeenkomt.

[12]) Vgl. „Bali" § 3 en tabel XVIII.

[13]) Er moge op worden gewezen, dat ook in deze gewijzigde opstelling het de 6de toon van het pengènter-octaaf is, die nimmer als *pemèro* fungeert. Het is tevens de toon *nem* der Javaansche schalen. Zou het daaraan soms zijn toe te schrijven, dat hij op Java als stemtoon (laras, soeroepan) wordt gebruikt?

namen waren op beide plaatsen dezelfde. Zoolang nu alleen nog maar de opgaven van Ksatria ons ten dienste stonden, was er geen aanleiding, het vaste verband tusschen een bepaalden modusnaam en een bepaalden modus in twijfel te trekken, integendeel, lag het voor de hand, aan te nemen, dat elke modus door een specialen, hem alleen toekomenden en aanduidenden naam van de vier andere modi werd onderscheiden. Doch, hoezeer dan voor de hand liggende en hoe ook in overeenstemming met den regel, in andere modale stelsels (b.v. het Gregoriaansche en het oud-Grieksche) gevolgd — *juist* is deze stilzwijgende veronderstelling vermoedelijk niet. Een aanwijzing, dat de kwestie toch ook nog niet in elk opzicht opgelost was, had al wel gevonden kunnen zijn in het dubbele gebruik van den modus-naam Soenarèn (nl. voor dien saih pitoe-modus, welke als hoofdtonen heeft de toetsen 2, 3, 4, 6 en 7 van den Ksatria'schen pengènter, en voor de op den Semar pegoelingan en den gamelan Djogèd gerealiseerde omkeering der Gong selisir-schaal).

Zoolang wij, beschikkende over de oude en de nieuw verworven gegevens, vasthielden aan den *bouw* der toonreeksen als criterium, ongeacht haar ligging, spraken de verschillende opgaven elkaar vierkant tegen. Wanneer wij eenzelfde schaalligging: die van den saih pitoe-pengènter = de Javaansche pélogschaal der sarons, als grondschaal aannemen en dan den toon *doeng* (Jav.: *limâ*) als aanvangstoon stellen, blijkt nl. van de 7 tonen het *gamelan Gong*-selisir als hoofdtonen te gebruiken de toetsen 5, 6, 1, 2 en 3, het *Ksatria*-selisir de toetsen 3, 4, 6, 7 en 1, het *Tampaksiring*-selisir de toetsen 2, 3, 5, 6 en 7. Wij meenden dan ook al, vooreerst de verwerking van de verkregen gegevens te moeten laten rusten, tot zij, hetzij door nader onderzoek gecorrigeerd, dan wel door aanvullende bijzonderheden toch nog met elkaar in overeenstemming konden worden gebracht, toen wij plotseling tot de ontdekking kwamen, dat die overeen-

stemming ook nu reeds aanwezig was, *als men niet den modalen bouw, doch de absolute ligging der toonreeksen-in-haar-geheel, ongeacht hare innerlijke structuur,* als criterium aanvaardde. Het volgende staatje met de absolute trillingsgetallen van de tonen *doeng* en *ding* in de drie bovengenoemde verschillende Selisir-modi, zooals die voorkomen in de door ons gemeten toonschalen, zal het gezegde duidelijk maken [14]):

		Doeng selisir	Ling selisir [14a])
Gamelan Gong	Kloengkoeng	198.5	264
idem	Blahbatoeh	186.5	256
idem	Gianjar	208	274
idem	Kèngetan	197.5	271
idem	Kèngetan (II)	201	283
idem	Padangtegal	207	277.5
idem	Oeboed	192.5	257
Semarpegoelingan	Oeboed (I)	194.5	263.5
idem	Gianjar	200	275
Gamelan Djogèd	Kloengkoeng	190	257
idem	Pliatan	198.5	272.5
Gam. Saih pitoe Ksatria		187.5	255
Gam. Saih pitoe Tampaksiring		194.5	268

14) Ook vele oudere *Javaansche* gamelans staan op ditzelfde niveau. Vgl. op tabel XIII de schalen Nos. 6, 8, 9, 16 en 17; op tabel XIV Nos. 1, 2, 4, 6, 7 en 10. De meer moderne Javaansche zijn gewoonlijk van hoogere, de, ook in andere opzichten afwijkende, gamelans sekati (b.v. tabel XIII Nos. 1, 2, 11, 12 en 21) bijna altijd van lagere ligging.

14a) Ook de toonhoogte van de tonen *ding* is hier opgenomen, omdat deze toon ding (de *bem* der Javaansche schalen) gewoonlijk de laagste toon der één-octavige instrumenten is en dus in de praktijk punt van uitgang vormt bij schaalvergelijking of -meting.

Voorzoover het de beide op dit punt onderzochte gamelans saih pitoe betreft, vindt men in de reeds genoemde tabel VI een overzicht van de, door dit meegaan met de absolute ligging der schaal veroorzaakte, verschuiving der modusnamen ten opzichte van elkander.

Het is te betreuren, dat ons dienaangaande geen opgaven ter beschikking staan van den gamelan Saih pitoe van Kloengkoeng (tab. XII No. 14). Indien het juist is, dat de absolute toonhoogte over de naamgeving beslist en *niet* de bouw der modi, dan zouden de Kloengkoengsche spelers de modusnamen op dezelfde wijze moeten hanteeren als hunne collega's van Tampaksiring, wier gamelanschaal in absolute ligging vrijwel met de hunne overeenkomt.

Te Tampaksiring werd slechts in drie der vijf modi geregeld gespeeld, nl. in Soenarèn, Lebeng en Selisir; met de beide overige: Baro en Temboeng, had men zicht- en hoorbaar moeite, zoowel bij het uitleggen als bij het spelen. De reden ligt voor de hand. Een Baliër van den tegenwoordigen tijd, vóór alles gewend aan de stemming van den vijftonigen gamelan Gong — zijn meest populaire en meest voorkomende orkest — denkt en voelt in die stemming, als het ware de normaalstemming, welker intervallen-volgorde, ruw gesproken, is: klein, klein, groot, klein, groot. Aan deze opeenvolging nu in grondligging of in een of ander omkeering voldoen van de Tampaksiringsche modi geheel: Soenarèn, Lebeng en Selisir:

1. Soenarèn: I 114 O 141 E 415 Oe 172 A 358 I'
2. Lebeng: I 114 O 172 E 358 Oe 114 A 442 I'
3. Selisir: I 172 O 150 E 322 Oe 141 A 415 I'.

Zij kunnen dus worden opgevat — en worden inderdaad ook als zoodanig gevoeld — als trans-

posities (al dan niet in omkeering) van de Gongschaal [15]).

Niet aldus te Tampaksiring de modi Baro en Temboeng. Die toch hebben als interval-opeenvolging:

4. Baro: I 141 O 301 E 286 Oe 150 A 322 I'
5. Temboeng: I 150 O 208 E 255 Oe 301 A 386 I'.

Deze beide gaan, kan men zeggen, eenigermate de sléndro-kant uit. De vraag rijst, of de term Baro, die immers „tusschenin" beteekent, soms aan dat sléndroïseerende karakter zijner intervallen ontleend kan zijn. Op Java wordt reeds het sorogan-missende pélog, overeenkomende met de schaal van den Bali'schen gamelan Gong, door den term *miring* op dergelijke wijze gekarakteriseerd, omdat het *de grootte der intervallen* aan de pélogschaal ontleend, doch *het aantal der toontrappen* met sléndro gelijk heeft. Hoeveel meer reden is er dan niet, om den Tampaksiringschen Baromodus als „tusschenin" te kenschetsen! — Men bedenke evenwel, dat in de modus-naamgeving van Ksatria die verklaring van Baro geen steek houdt, aangezien met dien naam dáár juist een typische pélog-modus:

I 154 O 142 E 352 Oe 153 A 399 I'

wordt aangeduid.

---

15) Dat althans drie der vijf modi — hoe dan ook genoemd — de bedoeling hebben, behoudens verschil in absolute ligging, geheel aan elkaar gelijk, elkaars transposities, te zijn, bleek ons duidelijk uit het spel van een soeling-speler te Oeboed, die op ons verzoek direct na elkaar in verschillende modi speelde.

[Het goed kunnen spelen in verschillende modi veronderstelt een aanmerkelijke soeling-techniek. Immers kunnen in slechts één modus alle gaten op normale wijze worden gebruikt. In alle andere vier moeten er enkele slechts gedeeltelijk door de vingers worden afgesloten. De finishing touch ten slotte bereikt de speler, door in bepaalde gevallen iets harder of zachter te blazen].

Of de djoeroe gamel van Ksatria op dezelfde wijze tegenover hun modi staan, als de Tampaksiringsche kunstbroeders, kon helaas niet worden nagegaan. De eenige man, die ons daarover zou hebben kunnen inlichten, de *pangliman Gong* of *mekel* (orkest-aanvoerder), was tijdens ons tweede verblijf op Bali ernstig ziek en kon dus niet worden uitgehoord.

IV. Gong saron of loeang.

Omtrent dezen gamelan konden wij in „Bali" niet anders nog mededeelen, dan enkele op het allerlaatst nog in een voetnoot ondergebrachte, schaarsche bijzonderheden. Nu, na een tweeden Bali-reis, zijn wij in staat, die gegevens aan te vullen.

Inderdaad ontbreken, als gezegd, gendèr-vormige instrumenten aan dit ensemble, uitgezonderd twee djoeblag's, waarop de melodische hoektonen (Jav.: donging gending) worden geslagen. Maar het instrument, waaraan dit orkest een zijner namen ontleent [16]), is desondanks niet de *metaal*toetsige saron, hoewel zulk een saron (= gangsa djongkok), in één of meer exemplaren, er een belangrijke rol in vervult, doch het is een alleszins merkwaardig *bamboe*-instrument, dat in dezen gamelan saron wordt geheeten.

Deze *bamboe-saron* bestaat uit twee halve instrumenten, die bij bespeling tegen elkaar worden geplaatst zóó, dat zij één enkel speeltuig schijnen te vormen. Elke helft draagt vier zwevend opgehangen bamboetoetsen van den aard van die der bamboe-gambangs. De acht toetsen samen dragen de zeventonige schaal met afsluitenden octaaftoon. Van den speler uit gezien, is de volgorde der toetsen:

---

16) De andere naam is moeilijk te verklaren. Het woord *loeang* moet zoo iets als het wereldruim, de ledige ruimte, beteekenen.

VII I' V VI || I II III IV

De functie van den saron in den gamelan is het omspelen van de kernmelodie. Zijn klank, te midden van al die bronzen geluiden, geeft dit ensemble iets zeer eigenaardigs en soms zeer schoons.

De samenstelling van den gamelan Saron is vrij eenvoudig. Naast de reeds genoemde, de hoektonen versterkende *djoeblags*, de de kernmelodie dragende *gangsa's djongkok* en den paraphraseerenden *bamboesaron*, zijn nog aanwezig: één, leiding gevende, de melodie met schaarsche versiering voerende, *trompong*, diens *barangan*, een *gong gedé* voor de phraseering, een *kendang* voor de agogische aangelegenheden en eenige, rhythmisch geraas produceerende, *tjèng-tjèngs*.

Omtrent de gangsa's djongkok valt nog op te merken, dat zij hun hoogsten toets vóór den laagsten hebben liggen, evenals dat het geval is bij de gangsa's van den gamelan Gambang en als soms bij die van den gamelan Gong.

De *penjoemoe*, inleiding, wordt op den trompong geslagen. Deze wordt, evenals zijn barangan, door twee man bespeeld. Zoowel trompong als barangan omvatten 8 ketels, die samen het zeventonig octaaf met sluittoon laten hooren.

Den poenggawa van Oeboed waren op midden-Zuid-Bali drie zulke gamelans Saron bekend, nl. te Singapadoe, te Batoeboelan en te Soekawati. Van twee ervan vindt men hierachter de stemming opgenomen (tabel XII Nos. 22 en 23). De bevolking houdt deze gamelans voor zéér oud. Of die meening juist is, durven wij niet beoordeelen. De stemming, indien althans aan den blaaskwintencirkel [17]) ontleend — en in verband met het op dezen gamelan in praktijk gebrachte modale systeem mag dit wel worden aangenomen — is sterk verbasterd. En ook onderling verschillen de beide gemeten schalen vrij opvallend. Die van Singapadoe nadert dan nog het

[17]) Zie hierachter blz. 419 v.v.

dichtst tot den kwintenboog + I t|m + VII, doch alleen tonen I en V liggen nog binnen de 25-cents-limiet [18]). Van de Saron-schaal van Batoeboelan valt echter in het geheel niet meer na te gaan, van welken cirkelboog zij eene verbastering is.

Zooals reeds in „Bali" gezegd werd, kennen de spelers drie speelwijzen, geheeten *Lilit, Tjenadă* en *Saih miring*. Het is ons thans gebleken, dat deze speelwijzen zich modaal verhouden. Verder zijn in Lilit de tonen 4 en 7 *pemëro*, in Tjenadă 1 en 5, in Saih miring 2 en 6. Van deze pemëro's wordt één toon terloops gebruikt, resp. de tonen 4, 5 en 6. De andere pemëro in elke schaal, resp. dus de tonen 7, 1 en 2 worden *niet* gebruikt, m.a.w. zij zijn *penjorog*.

In tegenstelling met den gamelan saih pitoe, die vijf verschillende modi (het maximum-aantal) onderscheidt, kent de gamelan Saron er dus maar drie. Waarom niet ook de beide andere mogelijke modi worden benut, is ons niet duidelijk geworden.

Tabel VII geeft een overzicht van den stand van zaken.

En nu een verrassend feit. Men zal zien, dat de Lilitmodus functioneel geheel identiek is met het Javaansche *pélog bem:* de 4de toon — de pélog-toon — wordt terloops ter vervanging van den 3den toon (Jav.: *dădă*) gebruikt (symptoom van stadium III — zie hieronder blzz. 435|436) en de 7de toon (Jav.: *barang*) komt, als penjorog, niet voor (— behoort althans niet voor te komen, maar de Javaansche gendings zijn in dat opzicht niet meer geheel zuiver in de leer). Kent het Saronstelsel nu echter ook een modus, volkomen gelijk aan het Javaansche pélog *barang?*

Eerst waren wij geneigd, deze vraag ontkennend te beantwoorden, aangezien het ons voorkwam, dat de modus, die voor vergelijking in aanmerking zou komen,

---

18) Vgl. hierachter blz. 428 noot 83.

Tjenadă, weliswaar, evenals pélog barang, de eerste toontrap als penjorog heeft en den barang als zijn plaatsvervanger-hoofdtoon (blz. 435, stadium II), doch, in blijkbare tegenstelling met de Javaansche pélog-theorie, *zoowel den toon pélog als den dădă tot hoofdtoon heeft.* Op het moment evenwel, dat wij dit vermeende verschil constateerden, ging ons een licht op, dat het met een weer deed verdwijnen en tevens de in „Bali" op blz. 143, noot 2, gesignaleerde anomalie verklaarde: *pélog barang* [19]) *kent geen bezwaren tegen het in directe opeenvolging gebruiken van de tonen III en IV (dădă en pélog) en daarentegen wèl tegen het gebruik van de intervallen IV — V en V — VI (pélog — limă en limă — pélog), omdat niet de tonen III en IV, doch de tonen IV en V van het grondoctaaf in wisseltoon-verhouding staan.* Met de *modale* verschuiving ging eene *functioneele* gepaard. Maar de Javaansche muziek is haar modaal systeem nagenoeg vergeten; de toon-naamgeving is verstard (blz. 436 stadium IV) en houdt zich, óók in pélog barang, aan de pélog bem-toonbenoeming. Tjenadă leert echter, naar wij meenen, hoe de oorspronkelijke toestand geweest is.

Dit alles wil nu echter nog niet zeggen, dat de *barang*-modus zich alleen maar door de verschuiving ter grootte van één toontrap en de daaruit voortvloeiende andere interval-opeenvolging van den *bem*-modus zou onderscheiden. Er is meer verschil: golden toch de regelen van *pélog bem* in elk opzicht voor *pélog barang*, dan zouden in de gendings *barang* — omdat in de gendings *bem* (patet 5 en 6) veel tonen III (*dădă*) en weinig tonen IV (*pélog*) worden gehoord - - feitelijk veel tonen IV (*pélog*) en weinig tonen V (*limă*) moeten worden aangetroffen. De werkelijkheid leert anders; de natuur is sterker dan de leer: ook in *barang* blijft den toon *pélog* zijn in het schaalverband opvallend klankkarakter

---

19) Zie het pélog-intervallen-statistiekje op blz. 464.

aankleven, hoezeer hij theoretisch tot hoofdtoon geworden is. Vandaar, dat in *barang* de functioneele verschuiving zich, met betrekking tot de tonen IV en V van het grondoctaaf, tot vermijding van hunne directe opeenvolging bepaalt en melodisch aan den *peméro* den voorrang laat boven den hoofdtoon, daarmede een dier extra-verschillen scheppende tusschen de beide, hier in het geding zijnde, modi, zooals men die, caeteris paribus, in het westen ook tusschen de Gregoriaansche schalen kan constateeren. In verband met een en ander hebben de paraphraseerende gendèrs barang dan ook niet, gelijk zij rechtens hadden behooren te doen, den toon *limâ* laten uitvallen, maar evenals de gendèrs bem den *pélog*-toon; zuiver muzikale overwegingen zullen in dezen de starre theorie op zij hebben gezet.

Men zal opmerken, dat, indien onze uiteenzetting van het saih pitoe-stelsel juist is, het Saron-systeem daarmede niet geheel congrueert. Kon in het eerstgenoemde alleen dan „kruising" in de groepeering van de tonen der grondschaal en van de modi vermeden worden (en daarmede de noodzakelijkheid van het aannemen van een *centraal* gelegen grondtoon), wanneer men den toontrap *doeng* als eersten trap beschouwde, — in het Saron-stelsel moet men, om dit te bereiken, den toontrap *ding* als eersten aanvaarden. Overigens zijn de stelsels gelijk.

Het is wellicht hier de plaats, er op te wijzen, met hoeveel moeite dergelijke theoretische, „immaterieele" bijzonderheden door den onderzoeker worden verkregen. De spelers — het worde nog eens herhaald — weten niet bewust, wat zij doen; zij spelen bij traditie zóó en niet anders; het is een gevoels-weten, geen verstandsweten. En dat maakt, dat, hoe groot hunne bereid-

willigheid om te helpen ook is, zij zich toch zoo moeilijk over hun muzikale regels kunnen uitspreken. Er schijnen trouwens, bij alle rijkdom aan technische termen, niettemin soms voor zeer eenvoudige en elementaire begrippen en verschijnselen geen woorden te bestaan. Zoo hebben wij op Bali, ondanks herhaaldelijk navragen, geen woord voor *octaaf* kunnen ontdekken. De Javanen hebben daarvoor, gelijk bekend, den term *gembyangan*. De Baliër vergenoegt zich met *gedé* (groot) voor den laagsten en *tjenik* (klein) voor den hoogsten van twee in octaafverhouding staande tonen; voor het interval-zelf en voor de toonreeks, die het opvult, ontbreekt hun het woord. Zoo onderscheidt men op Bali ook niet welbewust tusschen *sléndro* en *pélog*. De eene stemming is anders dan de andere — met deze algemeenheid is blijkbaar de Bali'sche toongeslacht-onderscheiding uitgeput.
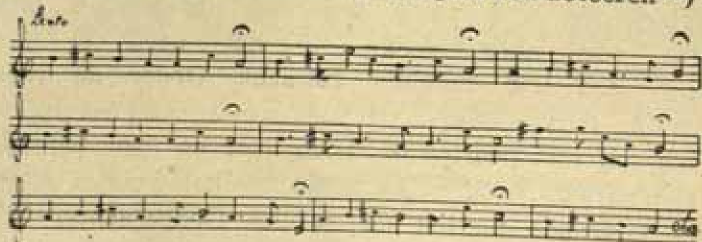
Neen, aan de bereidwilligheid der spelers ligt het zeker niet, als wij mochten falen. Dat ondervonden wij speciaal daar in Singapadoe nog eens weer op treffende wijze. Wij — Oeboed's poenggawa en eerstondergeteekende — kwamen, onderweg opgehouden, later dan was aangekondigd — het deed er niet toe: men had geduldig gewacht. Onder de reusachtige dorpswaringin, — een woud, een wereld, op zich zelf met poorten en holen, hier en daar bamboeladdertjes en, hoog in den kruin, koelkoel-huisjes — zat op gespreide matten de sekähä Gong achter zijn instrumenten, met daaromheen vele rustig pratende en sirihpruimende dorpsgenooten. Voor de beide gasten waren stoelen neergezet en een witgedekt tafeltje, waarop thee en versnaperingen. De Gong Saron speelde lustig; de zon scheen door de boomgewelven; naar vier richtingen strekten zich de koel beschaduwde, breede dorpswegen uit; achter ons rezen de rijkversierde poorten, muren en baleh's van een poera — kortom

alles was in de schoonste harmonie met elkaar. Is het te verwonderen, dat wij noode deze idyllische omgeving met haar vriendelijke menschen en de zoo gul geboden muzikale en culinaire gaven verlieten?

V. *Sanghyang dedari-schaal.*

Naast de schalen van het péloggeslacht en die van sléndro, vond Spies nog een andere schaal, ten grondslag liggende aan (een deel van) den den Sanghyang dedaridans begeleidenden zang van mannen- of vrouwen-alleen en van unisono a capella-koren. Over dezen wonderlijken, in trance-toestand verrichten, ritueelen dans en de daarbij behoorende diep aangrijpende, mysterieuse vocale muziek laten wij onzen zegsman zelf aan het woord in een hierachter als bijlage opgenomen brieffragment. Wij, niet-ooggetuigen, zullen, in aansluiting op de daarin voorkomende beschrijving en op onlangs van Walter Spies ontvangen aanvullende schriftelijke en mondelinge mededeelingen, ons in hoofdzaak beperken tot eene beschouwing van de desbetreffende schaal, haar herkomst en haar gebruik.

Eerst volge hier het wel is waar korte, doch zéér karakteristieke melodie-brok, dat Spies kon noteeren [20]):

[20]) Waarvan de betrouwbaarheid zonder meer mag worden aangenomen, afkomstig als deze notatie is van iemand, die zich als een zeer begaafd en ontwikkeld musicus heeft doen kennen. Mocht zij achteraf blijken toch niet geheel juist te zijn (niets zoo moeilijk als het noteeren van Indonesische tembang!) dan zullen de hier volgende beschouwingen zoo niet moeten vervallen, dan toch in elk geval ingrijpend moeten worden gewijzigd.

„Es scheint mir absolut etwas aus einer anderen Sphäre zu sein als Pélog oder Sléndro", schreef Spies ons en zijne intuïtie tastte hier voorzeker niet mis: is pélog voortgekomen uit oude Chineesche intervallenreeksen (waarover zoo dadelijk nader) en sléndro op zijn beurt vermoedelijk uit een bepaalden vijftonigen vorm van pélog, — *deze* muziek laat zich in verband brengen nòch met het eene, nòch met het andere toongeslacht. Maar wat is het dan?

Van de woorden Sanghyang dedari is het eerste een praedicaat, aan Goden en heiligen, zoowel als aan heilige voorwerpen gegeven. Het tweede woord is de Bali'sche afgesleten vorm van sanskr. Vidyadhari, oud-Jav. Widådari, d.z. een soort hemelnymphen uit het Hindoeïstisch pantheon. Zou nu ook de schaal, waaruit de dezen, thans als Hindoeïstisch-religieus zich voordoenden, dans vergezellende muziek is opgebouwd, en deze muziek zelf, aan Voor-Indischen invloed zijn toe te schrijven? Naar aanleiding van hetgeen Spies ons heeft medegedeeld over de wijze van zingen en voordragen, is inderdaad aanvankelijk bij ons de vraag gerezen, of men hier niet, mirabile dictu, voor zich heeft een — dan echter alleen niet van vreemde smetten vrij gebleven — oud-Indischen Samaveda-voordracht. Immers stemt deze Sanghyang dedari-[21]) muziek in tal van, ten deele volstrekt niet voor de hand liggende, bijzonderheden met den Saman-zang overeen, als wij mogen afgaan op hetgeen betrouwbare en wel-ingelichte auteurs als Burnell, Felber, Konow, Grosset en Fox Strangways over den vedischen Soma-ritus en den hem vergezellenden zang mededeelen.

---

[21]) Hier verder tot S. D. afgekort.

a) Vooreerst wat de schaal betreft. Fox Strangways geeft als Saman-schaal op (F. S. blz. 259):

krushta (= de hoogste)	prathama (= de eerste)	dvitiya (= de tweede)	tritiya (= de derde)	cathurta (= de vierde)	mandra (= laag)	atisvarya (= de uiterste toon)
G	Fis (F)	E	D	C	B	A.

Getransponeerd naar de ligging van Spies' notatie, wordt dit:

D Cis (C) B A G Fis E.

De schaal nu, ten grondslag liggende aan dat S. D.-fragment, is aldus:

Cis B A G Fis E.

b) Volgens Grosset en Fox Strangways beide, cirkelen de Saman-zangen steeds om een bepaalden toon der schaal. F. S. zegt bovendien, nader preciseerende (F. S. blz. 253), dat dit een der drie tonen Fis, E of D — naar bovenstaande ligging getransponeerd, dus Cis, B of A — is. In de S. D.-schaal nu, is het onmiskenbaar de toon A.

c) Verder bevinden er zich onder al die, ruim 3000 gezangen, die de Samaveda en de bijbehoorende *Ganas* bevatten, slechts twee, die van alle zeven tonen der schaal gebruik maken. Gewoonlijk zijn het er vijf of zes, die in één gezang voorkomen, en van dat vijf- of zestal is er dan nog één niet-essentiëel, „terloopsch". Ook dat gaat weer geheel op voor de S. D.-muziek, waarin immers de toon D ontbreekt en op den G nimmer het melodisch accent valt.

---

[22]) Over de verhouding van Rigveda, Samaveda en Ganas leze men Felber, blz. 53 v.v.

d) De hoogste toon der Saman-schaal, de *krusta* (hier = D), behoort niet tot de oorspronkelijke kerntonen der schaal. Dit blijkt uit de toonnaamgeving. De *prathama,* d.i. de *eerste* toon, ligt immers op de *tweede* plaats. Hij pleegt in de Saman-gezangen dan ook uiterst zelden voor te komen [23]) en neemt (daardoor?) in de voorstelling dier oude Indische offeraars dan ook een zeer bijzondere plaats in. Hij is aan de Goden gewijd en als de verschillende tonen worden opgenoemd *(steeds van hoog naar laag)* [24]), bespreekt men eerst de *krusta* afzonderlijk en vangt daarna pas aan met het eigenlijke opsommen der tonen; voor hen bestaat de schaal uit *krusta* + tonen 1 tot 6 [25]) [26]). Het is nu juist de toon, welke op de plaats van deze *krusta* zou moeten liggen, die ook in de S. D.-schaal ontbreekt.

e) Men neemt op goede gronden aan, dat de Samanschaal een uitbreiding, vervollediging is van de toon-

---

[23]) „Die Tatsache, dass der höchste Ton fast gar nicht vorkommt, ist für das Ethos der altindischen Musik ungemein wichtig und hängt offenbar mit mystischen Vorstellungen zusammen." (Felber, blz. 62).

[24]) Zie hieronder blzz. 408—411.

[25]) Op dergelijke wijze verklaren de Javanen de uitzonderingspositie van den vreemden pélogtoon. Maar dan juist anders om: de door de overige tonen gevormde schaal is van goddelijke herkomst; de toon pélog door overmoedige menschenhand ingevoegd. Vgl. „Bali" blz. 170, noot 52, slot.

[26]) In verband hiermede een paar citaten uit Konow's „Samavidhanabrahmana": „Von dem *allerhöchsten* Ton des Saman leben die Götter, von dem *ersten unter den folgenden* die Menschen, von dem zweiten Gandharven und Apsarasen, von dem dritten das Vieh, von dem vierten die Manen und diejenigen, die in den Eiern liegen, von dem fünften die Asuras und Raksasas, von dem letzten Kräuter, die Bäume und die übrige Welt". — „Der hohe Ton gehört dem Prajapati oder dem Brahman oder den Allgöttern, der erste den Adityas, der zweite den Sadhyas, der dritte Agni, der vierte Vayu, der Mandra Soma, der Atisvarya Mitra-Varuna". (*Sten Konow*, blzz. 33 en 35, aangeh. door *Felber*, blz. 62 en 63).

reeks, waarop men aanvankelijk de hymnen uit den Rigveda placht te reciteeren. Dit geschiedde op de tonen, die in de Samanschaal de namen *prathama, dvitiya* en *tritiya* dragen. Ook in de Samanschaal zijn dat de voornaamste tonen gebleven. Als gezegd, is steeds een van deze drie tonen melodisch middelpunt. Maar ook van het hierboven weergegeven S. D.-fragment zijn dit de centrale tonen. (Vgl. onder *b*).

f) De Saman-zang staat *nog niet* in een *raga*. *Raga* [27]) ontstonden pas in de eerste eeuwen van onze jaartelling; de Saman-zang daarentegen dateert reeds van ten minste 1000 à 1500 jaren vóór Christus' geboorte. Toch moeten de kiemen voor althans één der eigenschappen van de latere raga al aanwezig zijn geweest in den vorm van karakteristieke melodische wendingen, bevoorrechting van bepaalde opeenvolgingen van tonen en vermijding van bepaalde andere (F. S. 275 en 276). Datzelfde toont ook weer de S. D.-muziek,

---

27) „The name of the Raga connotes a scale bearing a fixed relationship to the drone (kharaj), with its harmonic structure determined by a Vadi (d.i. de toon, ten opzichte waarvan de Samvadi consonant is) and Samvadi (consonant op kwart- of kwint-afstand van de Vadi); a chief note (ansha — of amsa — svara) occurring more frequently than others; a lower limit; occasionally an upper limit also; certain characteristic turns of melody, recurring with frequency; certain rules regarding the employment of embellishments, and a stated time of the day for its performance". (*Clements*, blzz. 3 en 4).

„An arbitrary series of notes characterized as far as possible as individuals, by proximity to or remoteness from the note which marks the tessitura, by a special order in which they occur, by grace or the absence of it, and by relation to a tonic usually reinforced by a drone". (*Fox Strangways*, blz. 107).

„Le raga, comme l'ancien mode grec et le mode lithurgique, est un choix de 5, 6 ou 7 notes réparties le long de la gamme; mais le raga est plus spécialisé que le mode, car il a certaines progressions caractéristiques et une note principale à laquelle revient constamment le chanteur". — „Le raga est le moule d'une mélodie, ou le „tracé" d'un air". (*Coomaraswamy*, blzz. 140 en 141).

waarin b.v. de terloopsche toon G steeds òf een sprong naar B, òf een val naar E inleidt.

Geeft de S. D.-schaal alzoo eenige aanwijzing in de richting van de Samaveda, nog vele andere argumenten brengen het gansche verloop der vocale begeleiding van dezen heiligen dans en de manier van zingen bij. Hier volgen eenige uit Spies' schriftelijke en mondelinge mededeelingen en uit zijn notatie blijkende elementen van dien zang, met daarnaast telkens de overeenkomstige kenmerken van den Saman-zang, zooals wij deze, vooral bij Grosset en Fox Strangways, hebben gevonden:

g) In de S.D.-muziek vallen verschillende deelen, Sätze, te onderscheiden.

Saman wordt verdeeld in vijf stukken:

1. *prastava*, een inleidende lofzang;
2. *udgitha;*
3. *pratihara;*
4. *upadrava*, gevormd uit de paar laatste lettergrepen van de pratihara;
5. *nidhana*, de coda, bestaande uit een of twee (op een reeks van tonen gezongen) lettergrepen; (Gr. 278b; F. S. 253|254).

h) Men hoort telkens een monosyllabischen uitroep, waarna de zang een nieuwe phase intreedt.

Prastava en pratihara worden door den uitroep *hum*; udgitha, en soms ook nidhana, door den uitroep *om* [28]) ingeleid (ibid.).

---

[28]) „*Hum (= Am)* bedeutet das Eingehen des Windes (Atem). *Am* ist das Raunen desselben, das sich im Körper ausbreitet und aus den neun Oeffnungen des Leibes hervorgeht".

i) Ook tijdens een Satz heft de menigte soms plotseling een kreet aan.

De zang wordt telkens onderbroken door exclamaties, kreten van vervoering en magische woorden (Gr. 277b; vgl. ook onder *h*).

j) „Eine unendlich langsam sich schlängelnde Melodie; etwas wie Kirchengesang"; (uitlatingen van Spies).

En Burnell èn Grosset èn Fox Strangways vergelijken herhaaldelijk, zoowel naar karakter, als naar technische bijzonderheden, den Samanzang met den middeleeuwschen plainchant.

Eerstgenoemde geeft zelfs voorbeelden van Saman-zang weer in plainchant-notatie. (Burnell XLI; Gr. 277b, 283b; F. S. 250, 252, 255, 275, 276).

k) Het gerekt aanhouden van den eindtoon van elke melodische phrase.

De toon, waarmede eene melodische phrase (*parvan*) eindigt, is langer dan de andere tonen (en gewoonlijk geaccentueerd). Vandaar zijn naam: *vrddhi* of *pluta*, de verlengde (Gr. 282a; F. S. 255).

l) Er worden geen instrumenten ter begeleiding gebruikt.

(En dat in het gamelanrijke Bali!) [28a]).

Saman-zang wordt steeds zonder begeleiding uitgevoerd (Gr. 278b).

„*Om* ist das Monogramm von *Ang*, *Ung* und *Mang*, die heilige *Triaksara*, das Symbol für Shiva, zusammengestellt aus Wisnu, Içwara und Brahma". („Mudras", blzz. 32 en 46).

[28a]) Dat is ook *Nieuwenkamp* als iets eigenaardigs opgevallen: vgl. zijn „Zwerftochten" (2de dr.) blzz. 91|93.

m) De zang bestaat telkens weer uit sologedeelten; daarna valt het koor in.	Deelen 1 — 4: prastava, udgitha, pratihara en upadrava, worden oorspronkelijk door één priester (c.q. hulppriester), deel 5, nidhana, in koor gezongen (Gr. 278b; F. S. 253 en 254).
n) Er zijn in de zingende menigte vier koren te onderscheiden, welke *om beurten* zingen.	De zangers, oorspronkelijk, naar het schijnt, ten getale van drie, vormden later vier koren, elk van vier priesters, welke om beurten zingen (Gr. 277b).
o) De koren zingen unisono.	De koorzang is steeds unisono (Gr. 278b).

Men ziet, de overeenkomst bestaat in vele opzichten en is opvallend. Mag men nu op grond daarvan aannemen, dat inderdaad zulk een samenhang tusschen Samanzang en S. D.-muziek bestaat? Het antwoord moet volgens Dr. Bosch en Dr. Schrieke ontkennend luiden; zij zouden een oordeel over den oorzaak van deze analogieën voorshands willen opschorten. Er laten zich verschillende verklaringen voor denken, doch daarbij kan h.i. voorloopig alleen nog maar sprake wezen van mogelijkheden; het materiaal is nog niet toereikend, om er, in welken zin ook, een hypothese op te bouwen. Zij meenen a priori echter ook de mogelijkheid niet te moeten uitsluiten, dat coïncidenties hier een rol spelen; dat algemeen menschelijke gevoelens gevoerd hebben tot analoge uitingen op twee verschillende plaatsen en tijden. Zij erkennen echter, dat zij, dit standpunt innemende, de waarde der zuiver muzikale argumenten mogelijkerwijs onderschatten.

Nu mogen wij, van onzen kant, ook niet verhelen, dat er, naast de genoemde — verderop nog aan te vullen —

punten van overeenkomst, ook verschillen bestaan: de dans, een essentiëel bestanddeel van de hedendaagsche S. D.-plechtigheid, was dit niet van het Soma-ritueel [29]). Indien er nu rechtstreeksche invloed van Samaveda op S. D. zou bestaan hebben, dan zou er alle aanleiding zijn, in den dans der Widadari, een latere, Bali'sche, toevoeging te zien die dan b.v. verklaard zou moeten worden uit den aard der Baliërs, voor wie — kan men zeggen — religieuse extase en dans één zijn. Tegen een dergelijke „verklaring" bestaan echter, zooals zoo dadelijk zal blijken, onoverkomelijke bezwaren. Dan zijn verder op Bali de koren veel omvangrijker (resp. één koor van naar schatting 60 vrouwen; de drie andere elk van ongeveer 20 mannen) en ook het aandeel dezer koren in de gezongen hymnen is veel grooter.

En daarnaast voegen zich nu de zwaarwegende argumenten van Dr. Bosch en Dr. Schrieke. Zij beiden, bij uitstek deskundig op dit terrein vol voetangels, klemmen en duisternissen, een terrein, waarop wij ons daarentegen — voorzoover het niet muzikale kwesties betreft

---

[29]) Maar mogelijk wel van de magische plechtigheden, waaruit de vedische riten zich hebben ontwikkeld. Bij *Felber* toch vonden wij dienaangaande (blz. 68): „Beim Gesange des Saman werden auch genau geregelte Handbewegungen gemacht, was offenbaar analog der Cheironomie der Neumen die Tonhöhen andeuten soll, und zwar werden die Töne mit dem Zeigefinger der linken Hand an den Knöcheln der rechten Hand durch Daraufschlagen bezeichnet. Dieser Cheironomie, der Tonschrift in Bewegung, dürfte die mit den Akzenten zusammenhängende Kephalonomie vorausgegangen sein, *die vielleicht der Rest eines primitieven Tanzes gewesen sein könnte*".

En *Grosset* neemt het bestaan van ritueele dansen ook nog in het vedische tijdperk zonder meer aan. Immers hij zegt (blz. 276a), aanknoopende bij een hymne uit den Rigveda (X xviii 3 en 4), die het slot van den doodenritus beschrijft (— de bloedverwanten steken zich in nieuwe kleeren en mogen terugkeeren tot spel en dans —): „*La danse n'était donc pas seulement usité dans les rites du culte*, mais était déjà, en quelque sorte devenue un art d'agrément".

— volslagen leek gevoelen, wijzen er op, dat een verband tusschen de vedische cultuur en Bali a priori niet zeer waarschijnlijk is te achten [30]).

Maar bovendien komt op Java een spel — oorspronkelijk religieuse plechtigheid — voor, waarbij een Widådari, hier een pop: Nini Towong, door het zing-zeggen van formulieren, het branden van bedwelmende stoffen en het voortbrengen van eentonigen zang bezield wordt, aan het dansen gaat en dan als waarzegster optreedt. Ook deze Nini Towong [31]) wordt niet door den gamelan, doch vocaal begeleid (waarbij het rhythme door het slaan met een ilir — vuuraanblazer — op een boejoeng — waterkruik — wordt aangegeven). Na elk liedje weerklinkt een luid: „*Ijo, ije*" [32]). De heer Kats, die in de gelegenheid was, zoowel N. T.-liedjes, als S. D.-muziek te hooren, vertelde aan Dr. Bosch, getroffen te zijn door de overeenkomst van karakter van beide. Als nu èn Bali èn Java een Widådari-zang-en-dans-plechtigheid kennen, zal de dans toch wel van ouds een integreerend bestanddeel van dit ritueel geweest zijn en, gelijk gezegd, bij de vedische plechtigheden, bij het Soma-ritueel althans, is dit niet het geval geweest.

---

30) Wat op Bali veda's genoemd worden, moeten niet anders zijn dan tantrische verzamelingen van met ten deele corrupte Sanskrit woorden doorspekte mantra's, bezweringsformules. Wel zijn de *namen* der vier veda's daar en op Lombok bekend. *Liefrinck* deelt dit omtrent Lombok mede. Op dit eiland weet men ook te zeggen, wat van elk de voornaamste inhoud zou zijn. De Rigveda, zeggen de Lomboksche Baliërs, handelt over de Goden, de Jadjoerveda over de feesten der dooden, de Atharvaveda over de offers en de Samaveda over de feesten der levenden. Voor de veda's op Bali vide „Mudras" blzz. 59 en 60.

De Baliërs zelf maken wel is waar onderscheid tusschen hun veda's en mantra's, doch dit berust meer op een verschil in gebruik, dan op een verschil in karakter.

31) Hier verder tot N. T. afgekort.

32) *Hazeu*, blzz. 44—47.

Verder ignoreeren de oud-Indische veda's het bestaan van de latere Vidyadhari's en a fortiori van de Indonesische Widadari's, die met de Indische geniën niet veel meer dan den naam gemeen hebben [33]).

Ten slotte zijn de vedische hymnen „magisch-gevaarlijk", mogen alleen door daartoe expresselijk voorbereide priesters gereciteerd worden. Dr. Bosch kan zich bezwaarlijk voorstellen, dat van die gevaarlijkheid en heiligheid op Bali zóó weinig zou zijn overgebleven, dat anonymi en anonymae gerechtigd zouden zijn, die zangen voor te dragen. De proef op de som zou natuurlijk zijn: de begeleidende tekst der zangen. Als die iets met de Samaveda hebben uit te staan, zal zeer waarschijnlijk minstens het vedische metrum daarin bewaard zijn gebleven, want hoe verknoeid en verhaspeld de Sanskrit teksten in Bali'sche monden en handschriften ook zijn, de dreun van de maat pleegt als een rots te midden van de branding stand te houden. Dit ware dus in de eerste plaats te onderzoeken. Dr. Bosch vermoedt echter, dat deze teksten eerder verwantschap zullen blijken te toonen met de Javaansche N. T.-liedjes, dan met de Samaveda-teksten.

Dit zijn ernstige bezwaren, die directen invloed van Saman op S. D. inderdaad onaannemelijk doen achten. En toch en toch — wanneer wij die frappante overeenstemming zien in schaal, in schaalgebruik en in typische bijkomstige omstandigheden, dan voelen wij ons, alle tegenwerpingen ten spijt, geneigd vol te houden: er moèt verband zijn. Maar de vraag rijst, of het probleem niet anders moet worden gesteld. *Niet* zal moeten worden geponeerd: invloed van Saman op S. D., maar stoutweg geöpperd: stammen soms èn Saman èn S. D. èn N. T. van één (dan wel Centraal-Aziatischen) oervorm af? Speelde het lunaire element

[33]) *Hazeu*, blzz. 59—72.

niet een rol in de magie van zoovele volken, dan ware in dit verband wellicht ook nog te wijzen op de omstandigheid, dat de maan zoowel bij het N. T.- [34]), als bij het Soma-ritueel [35]) een essentiëele rol speelt.

Onze aarzeling, zulk een in een ontzachelijk ver verleden terugliggende „missing link" te veronderstellen, is begrijpelijkerwijs groot, maar hoe anders die muzikale congruenties te verklaren, congruenties, naar wij meenen toch te opmerkelijk, dan dat het aannemen van louter toeval toelaatbaar zou zijn. Gelukkig is het Dr. Schrieke zelf, die onze aarzeling in dezen heeft verminderd: hij wijst er op [36]), dat in den Madoereeschen vorm van het N. T.-spel elementen tot op den huidigen dag in leven zijn gebleven, welke nog niet eens animistisch of spiritistisch-sjamanistisch zijn, doch gerekend worden te behooren tot een nòg oudere, tot een prae-animistische gedachtenwereld.

Waar deze elementen zich tot op dezen tijd hebben weten te handhaven, meenen wij, dat er geen grond is, bepaalde muzikale verschijnselen een dergelijken ouder-

---

[34]) *Hazeu*, blzz. 42 en 44; *Schrieke*, blzz. 63 en 74.
Hazeu (blz. 84) hecht wel is waar voorloopig geen bijzondere waarde aan het feit, dat N. T. bij volle maan moet worden gespeeld, maar laat ruimte voor de mogelijkheid (t.a.p. noot 1), dat deze omstandigheid later toch nog zal kunnen blijken van belang te zijn: „Indien het mocht blijken, dat N. T. in de oude mythologie op de een of andere wijze met de maan in betrekking stond, dan zou zich deze bijzonderheid in een geheel ander licht voordoen, evenals de gewoonte, dat de pop, op de latar (erf) geplaatst, de maan moet kunnen zien".

[35]) „The symbol round which the elaborate ritual of the Samaveda gathers, is the sacrifice of which the drinking of the juice of the Soma plant was the central point. The virtues of this juice are recapitulated in the ninth book of the Rigveda, from which mainly the words for the Saman chants are taken. Soma is translated „moon-plant"; and the Samaveda is specially connected with the worship of ancestors, whose abode was the moon". (*Fox Strangways*, blz. 249).

[36]) *Schrieke*, blz. 74.

dom te ontzeggen. Het is nu eenmaal een feit, dat weinig cultuurvormen zóó bestand zijn tegen wijziging in den loop der eeuwen, als juist toonschalen en hare toepassing, doordat religieuse schroom zich tegen elke afwijking of verandering verzette.

De modern-Westersche geest, die de muziek hetzij (moreel-)aesthetische, hetzij stichtelijke werkingen toekent, vergeet zoo licht, dat deze onze cultuurphase voorafgegaan is door een andere, van vele duizende jaren, waarin de muziek louter incantatie, bezweringsmiddel was. Jules Combarieu heeft de eerste hoofdstukken van zijn voortreffelijke muziekgeschiedenis [37]), en eerder al een geheel werkje, gewijd aan „La Musique et la Magie" en neemt aan, dat de eerste uit de laatste is voortgekomen. Met een overstelpende hoeveelheid bewijsmateriaal laat hij zien, dat zelfs bij volken, die een vrij hooge cultuurtrap hebben bereikt, de muziek nog eene magische functie vervult. Zoo b.v. bij de Grieken in de Homerische periode, zooals kan blijken uit: „*epaoidèi d'haima kelainon eschethon....*, door bezinging hielden zij het donkere bloed terug", (dat uit de wonde van Odysseus vloeide). En nog bij Euripides vindt men: „*Nosoesa d'ui poos tèn noson katastrephoe. Eisin d'epooidai*, d.i.: Gij, die (liefde-)krank zijt, word weder gezond. Er bestaan daarvoor toch magische gezangen". Men denke ook aan een woord als het Latijnsche *carmen*, dat, behalve lied, eertijds ook toovermelodie beteekende en aan het daarvan afgeleide Fransche werkwoord *charmer*, dat niet met zingen, maar met bekoren, betooveren, wordt vertaald; het nieuwere woord draagt hier den ouderen zin.

Ook de Saman-zang nu was van oorsprong zuiver magisch en nog in den Brahmaanschen tijd gold hij als „zauberkräftig" [38]).

---

[37]) Histoire de la Musique, tome I, Paris 1913.
[38]) *Felber* blz. 55; *Konow* blz. 23.

Wil nu echter een melodie de beöogde uitwerking hebben, dan is het zaak, haar tonen angstvallig op de juiste hoogte en in de juiste volgorde te zingen. Elke afwijking, hoe gering ook, maakt haar machteloos [39]). Aan deze omstandigheid is de ongeloofelijke levenskracht toe te schrijven van toonschalen en melodische formules.

Een en ander heeft b.v. gemaakt, dat men voor de talrijke congruente verschijnselen in de oud-Grieksche en de Voor-Indische muziek [40]) zonder bedenken aanneemt, dat zij verklaard moeten worden uit gemeenschappelijk Arisch, dus Centraal-Aziatisch, cultuurbezit: „Neither is there any suggestion that Greece borrowed from India, or vice versa; their musical systems, like their languages, were no doubt part of their common Aryan inheritance — with enough likeness and unlikeness to make the comparison convincing" [41]).

Hem, die tegen de veronderstelling van gemeenschappelijke afstamming van Saman en S. D.-muziek nu zou willen aanvoeren: „wat voor stam- en cultuurverwante volken, als Grieken en Indiërs, geldt, behoeft nog niet te worden aangenomen voor niet-verwante rassen, als (prae-)Indiërs en (prae-)Maleiers", — werpen wij tegen, dat toonschalen en haar gebruik, evenmin als talen, ras-barrières kennen: de wonderlijke verbreiding van de aan de heptatonische Chineesche oerschaal ontleende toonschalen is daarvoor een onweerlegbaar bewijs. Wij komen hieronder op blz. 422 v.v. daarop nog nader terug, maar willen hier alvast dienaangaande mededeelen, dat over een groot deel der aarde en bij de meest uiteenloopende rassen toonschalen zijn gecon-

---

39) „La voix ne suffit pas; il faut qu'elle soit *juste*, sous peine de produire un effet contraire à celui qui est attendu". (*Combarieu* I blz. 8).

40) *Fox Strangways* passim; vooral blzz. 120—122, 138—139, 140—142, 148—149 en 260.

41) ibid. blz. 122.

stateerd, wier samenhang met die Chineesche oerschaal zich met bijna wiskunstige zekerheid laat aantoonen. Zoo zijn er ook sommige Javaansche en Bali'sche gamelans, wier absolute toonhoogte en wier schaalbouw nog precies dezelfde zijn als die van deze oud-Chineesche schaal, waarvan men op goede gronden aanneemt, dat zij in het derde millennium vóór onze jaartelling al bestond. M.a.w. deze schaal is, èn wat absolute ligging èn wat intervallen betreft, nu reeds ettelijke duizenden van jaren zich zelf gelijk gebleven.

Dat de Samaveda geen Widadari's kent en S. D.-N. T. wel, is een bezwaar, dat bij het aannemen van eenzelfde afstamming vervalt: de Indonesische Widadari's zijn immers niet anders dan, in lateren tijd met dien Voor-Indischen naam getooide, vrijwel zuiver-Maleisch-Polynesische geesten [42]). Vóór den komst der Brahmaansche Hindoe-cultuur naar den archipel was er, evenmin als in het vedisch ritueel, in de Indonesische plechtigheden sprake van Widadari's. In dat opzicht staan Saman en S. D.-N. T. derhalve gelijk.

De bijzonderheden, waarin de drie hier vergeleken plechtigheden verschillen, zullen bij deze opvatting omtrent haar samenhang moeten worden beschouwd als even zoovele specialisaties na de „splitsing". Het gemeenschappelijk karakter van alle drie is onder die, ten deele allengs uiteengeloopen, uitingsvormen herkenbaar gebleven. Daarbij is, voor zoover zich dit thans laat nagaan, de muzikale verwantschap het sterkst blijven spreken tusschen Saman en S. D. en de ritueele tusschen S. D. en N. T.

Langs den weg van het aannemen van zulk een gemeenschappelijken oorsprong worden, naar wij meenen, werkelijk zoowel de, anders niet te overkomen, bezwaren van Dr. Bosch en Dr. Schrieke ondervangen, als de nu eenmaal niet te loochenen, boven het toeval

[42]) *Hazeu*, blzz. 59—72.

uitgaande, analogieën verklaard tusschen S. D. en N. T. eener- en tusschen S. D. en Saman anderzijds. Wij zullen echter de eersten zijn, om te erkennen, dat een nader en diepergaand onderzoek nog over de geheele linie noodig zal zijn, vóór de hier opgeworpen veronderstelling zich tot een behoorlijke hypothese zal kunnen verdichten. Het feitenmateriaal, waarop onze vermoedens steunen, is — wij ontveinzen het ons niet — nog zeer gering. Gewichtige factoren moesten daardoor nog zelfs geheel buiten beschouwing blijven: de tekst van S. D., de muziek van N. T. Dat zij, die neiging, tijd en middelen hebben voor dergelijk onderzoek, hun opmerkzaamheid in deze richting zouden willen bepalen, ware daarom zéér te wenschen.

Mocht nader onderzoek echter onze vermoedens bevestigen, dan zou daarmede, naast de bestaande linguistische argumenten [43]), ook een muzikaal argument zijn bijgebracht voor den Centraal-Aziatischen afkomst van het Maleisch-Polynesische ras.

Naast het tot dusver behandelde Saman-probleem staat nu echter nog een tweede, en ten aanzien daarvan moet o.i. wel een directer verband worden aanvaard, dan zulk een, ietwat onvatbaren, in den nacht der tijden liggenden, bindvorm.

VI. Een Saman-probleem ook op Java?

Op blzz. 35*d* — 35*g* van „Bali" hebben wij een parallel getrokken tusschen het gebruik der Voor-Indische *raga* eener- en dat der Vorstenlandsche *patets* anderzijds. Wij hebben er daar op gewezen, dat het allen schijn heeft, dat het patet-stelsel oorspronkelijk alleen bij sléndro heeft behoord en pas later ook op pélog is toegepast. Verder bleken èn raga èn patets aan bepaalde tijden van

---

43) Vgl. *Schmidt.*

het etmaal gebonden te zijn. Daarnaast citeerden wij een passage uit de Sanskrta Sjiksa, volgens welke drie manieren van zingen (voor elk daggedeelte met soma-plenging — *savana* — één) in het oude Voor-Indië werden onderscheiden; de hoogste manier werd daarbij vergeleken bij het gezang van den pauw (*manjoera*), die ook aan den hoogsten patet zijn naam heeft gegeven. Een verdere vergelijking tusschen raga en patets viel echter niet te trekken, omdat er tallooze raga zijn, doch maar drie patets. Wij wisten toen echter niet, dat die geciteerde Sanskrit-passage betrekking had uitsluitend op den Saman-zang. Dit bleek ons pas later bij lezing van de verhandeling van Grosset (blz. 279b). Maar thans wordt duidelijk, dat de vergelijking niet had moeten loopen tusschen *raga*-muziek en sléndro, doch tusschen *Saman* en sléndro. En niet alleen die verdeeling in drieën naar den tijd van den dag met een daarmede gepaard gaande hoogere ligging van den zang, kenmerkt zoowel Saman- als sléndro-muziek, maar ook verhoudt het karakter der drie deelen zich onderling op dezelfde wijze: er zit een climax in, die het tweede gedeelte levendiger dan het eerste, het derde levendiger dan het tweede doet zijn [44]).

Doch daarbij blijft de overeenstemming niet.

De Chineesche oerschaal plegen de Chineesche theoretici van laag naar hoog te beschouwen; ook de toonnaamgeving wijst in die richting: de laagste toon, *kong*, wordt met den keizer in verband gebracht, de daarop volgende tonen achtereenvolgens met de ministers en de ambtenaren, het volk, de staatszaken en de stoffelijke goederen — een decrescendo derhalve van belangrijkheid. Evenzoo loopen de uit die oerschaal voortgekomen volledige en onvolledige heptatonische schalen van Achter-Indië en den Archipel van laag naar hoog. De eenige, ons bekende, uitzondering daarop

---

44) Daarmede gaat evenwijdig bij het soma-ritueel een versnelling van de bewegingen der priesters.

vormen de Javaansche schalen, die tegenwoordig worden opgevat en voorgesteld als van hoog naar laag zich bewegende, benevens op Bali de boven besproken schaal der S. D.-muziek. Wat de Javaansche schalen betreft, moet echter wel worden aangenomen — op grond van de toonaangeving — dat de *pélog*schaal eertijds van laag naar hoog is opgevat [45]). Die behoort derhalve — de huidige voorstellingswijze ten spijt — niet tot de groep der benedenwaarts gerichte schalen — zooals trouwens haar afkomst ook al onomstootelijk waarborgde. Over de S. D.-schaal zoo dadelijk nader.

De Voor-Indische schalen (*murchana*) en *raga* loopen — weer blijkens de toonnaamgeving [46]) — eveneens alle van laag naar hoog. Daar is er slechts één uitzondering, en dat is juist de Saman-schaal. Het zijn al weer de toonnamen en hun volgorde, doch ook de oude Sanskrit verhandelingen, die dit aantoonen [47]).

Samenvattende, komt men tot de slotsom, dat de *eenige* schalen van het benedenwaarts gerichte type, die men, voorzoover wij weten, in Zuid- en Zuid-Oost-Azië aantreft, zijn: de Saman-, de S. D.- en de sléndro-schaal [48]).

Nu is sléndro, naar wij meenen, door de Sumatraansche Hindoe-Maleiers in de 8ste eeuw op Java bekend geworden [49]). Hoe men zich nu ook het ontstaan van

---

[45]) „Bali" blz. 35*t*.

[46]) *Pancama* = de 5de toon, ligt op de 5de trap der schaal, van onder af gerekend; de hoogste toon, gewoonlijk *nishada* genoemd, heet ook wel *saptama*, de zevende.

[47]) Zie hierboven blz. 394 onder a) en 395 onder d).

[48]) De eenige andere benedenwaarts gerichte schalengroep, die ons bekend is, is die van het oude Hellas. Dat echter de Grieksche muziek en de oude Voor-Indische van één afstamming zijn, werd hierboven (blz. 405) al besproken. Dat wil dus zeggen, dat alle, ons bekende schalen van het benedenwaarts gerichte type kans hebben, zooal niet loten van één stam te zijn, dan toch ten minste met elkaar in verband te staan.

[49]) „Bali" blzz. 166—172.

sléndro heeft te denken [50]) — invloed van Samaveda en Ganas kan, óók wanneer het op het gebied van het Palèmbangsche rijk mocht zijn ontstaan, er, naar wij meenen, zeer goed op hebben kunnen inwerken. Immers is blijkbaar geen gedeelte van den archipel zóó sterk en zóó vroeg gehindoeïseerd geweest als Çriwidjaja [51]).

Patet-analogieën en schaalrichting nu hebben ons er toe gebracht, te gelooven, dat inderdaad sléndro op de een of andere wijze in de verte samenhangt met den Saman-ẓang en dat, toen het op Java — met den wajang poerwâ? — in de 8ste eeuw vasten voet had gekregen en op Midden-Java het oude pélog zelfs geheel op den achtergrond had gedrongen, het zijn toontrap-opsommingsrichting heeft geënt op de bestaande schaal, evenals de patet-indeeling zijner muziek op de gendings pélog.

Is dit zoo, dan heeft op Bali, waar, naar men heeft gezien, sléndro nauwelijks heeft kunnen doordringen, het omgekeerde plaats gevonden: daar heeft de nieuwe schaal zich in dit opzicht juist gevoegd naar de oude.

Een bedenking tegen deze voorstelling van zaken zou kunnen zijn, dat de beschouwingswijze van een schaal van laag naar hoog, dan wel van hoog naar laag, over het algemeen niet willekeurig ontstaat, doch voortvloeit uit de eigenaardigheden der melodiek der op die schaal gebouwde muziek. De schaal nu van muziek, waarin de centrale toon gewoonlijk van *onderop* wordt bereikt, pleegt van laag naar hoog te worden voorgesteld; aldus de moderne Europeesche muziek (de „Leitton" *onder* de tonica!) en ook de Gregoriaansche kerkzang. In het omgekeerde geval, waarvan de oud-Grieksche muziek een sprekend voorbeeld is, vat men de schaal dientengevolge op als van hoog naar laag

---

[50]) ibid. blzz. 174—175 (vooral noot 56).
[51]) ibid. blzz. 155|156, 163 en 187.

loopende. Dit nu geldt ook voor het boven weergegeven fragment S. D.-zang: de rustpunten op den centralen toon A worden steeds door een melodischen *val* bereikt. Het is om deze reden dat wij hierboven de S. D.-schaal onder de nederwaarts gerichte schalen hebben gerangschikt [52]). In het voorbijgaan wijzen wij erop, dat dit nog een punt van overeenkomst méér vormt tusschen de schaal van den S. D.-zang en de Saman-schaal, naast de hierboven reeds opgesomde punten.

Een omkeering „zoo maar" van schaalrichting ligt in het algemeen, mag men zeggen, dus niet voor de hand. Het feit bestaat echter nu eenmaal, dat desniettemin bij het Javaansche pélog zoo'n omkeering heeft plaats gevonden. En, naar dan tevens zal moeten worden aangenomen, op Bali bij de sléndro-schaal. Op deze eilanden bestond derhalve — voorzoover het pélog en sléndro betreft — blijkbaar een of ander beletsel niet, dat elders wèl zich tegen zulk eene omkeering zou hebben verzet. En inderdaad valt aan te wijzen, waarom deze insulaire toonreeksen zich deze meerdere soepelheid konden veroorloven: *haar ontbreekt ten eenenmale alles, wat naar een grondtoon of naar een amsa, kortom, naar een melodisch centrum, zweemt;* afgezien van de beide sorogan, peméro's, in de heptatonische schalen, vormen zoowel pélog als sléndro een volstrekt gelijkberechtigde gemeenschap van tonen: beide zijn het, om zoo te zeggen, democratische schaalvormen. Doch: geen gravitatiepunt in den vorm van tonica of amsa en zoodoende geen Leitton — dan ook geen dwingende voorkeur van schaalrichting. De heptatonische schaal, Von Hornbostel's oerpélog [53]), heeft oorspronkelijk wel een grondtoon bezeten, maar — wij herhalen — de daaruit ontstane Javaansche en Bali'sche schalen kennen dien, voorzoover

---

[52]) Vgl. ook *Felber* blz. 63.
[53]) Zie hierachter blz. 419 v.v. (426).

onze kennis reikt, in het geheel niet meer [54]). Anders ware het een aantrekkelijke speculatie geweest, de wijziging, die de heptatonische schaal in later eeuwen op Java heeft ondergaan [55]), in verband te brengen met de verandering van opsommingsrichting. Immers veronderstelt eene opvatting van hoog naar laag, als gezegd, in het algemeen den „Leittonschritt" *boven* den grondtoon en de in de Javaansche pélogschalen allengs zooveel kleiner geworden toontrap I — II (oorspronkelijk 156, tegenwoordig zelden grooter dan 125 en dikwijls minder dan 100 cents) heeft den toon II ongetwijfeld geschikter gemaakt, om als Leitton te fungeeren [56]).

Dit dan over hetgeen wij den laatsten tijd aan nieuws op het gebied der Bali'sche toonschalen mochten oogsten.

---

[54]) De Achter-Indische schalen kennen er nog wel een. Vgl. „*Stumpf*", blz. 147, al. 2.

[55]) Zie hierachter blz. 425.

[56]) Naast de aanwijzingen voor samenhang — hoe dan ook — met Saman op schaalgebied, zijn er wellicht nog andere te stellen op ander terrein. Zoo oppert, in een naar aanleiding van de lezing van het manuscript van dit artikel tot ons gericht schrijven, de heer Brandts Buys de vraag, of men in de eigenaardige, „losse, woordenlooze, vaag-gearticuleerde exclamaties" der Vorstenlandsche hofkoren tijdens het gamelanspel — *senggakan* is het technische woord ervoor — niet met een verschijnsel te maken heeft, dat samenhangt met de hierboven op blz. 398 onder i) besproken uitroepen gedurende den S. D.-koorzang. In „Oude Klanken" (blzz. 18b en 19) heeft het echtpaar Brandts Buys het vermoeden uitgesproken, dat die Vorstenlandsche koorgeluiden de verbleekte resten, rudimenten, waren van een vroeger omvangrijker en grootscher praktijk. Dit vermoeden wordt door Spies' beschrijving inderdaad sterk ondersteund. Mocht dit zoo zijn, dan zou ook in dit opzicht samenhang van Saman en Midden-Javaansche muziek kunnen worden verondersteld, zij het ook hier weer, evenals bij de patets, weer indirect, immers op muziek, waaraan *andere* schalen ten grondslag liggen.

VII. *Gambangschalen.*

Maar ook de reeds eerder verworven gegevens schonken ons nog verrassingen: de vrucht van een uitvoerige correspondentie met den heer Brandts Buys, die ons in zijn brieven een reeks van waardevolle opmerkingen en correctieve bijzonderheden deed toekomen. Zij zijn — voorzoover zij betrekking hebben op ingeslopen onnauwkeurigheden of bestaan in kleinere aanvullingen — hierachter verwerkt in een lijst met aanvullingen en verbeteringen; één onderwerp echter van principiëelen aard, dient hier ter plaatse te worden besproken.

Het deed ons goed te bemerken, dat de heer B. B. zich over het algemeen heeft kunnen vereenigen met onze beschouwingen en bewijsvoering in zake de modale stelsels en de afkomst en verbreidingshypothese der beide toongeslachten. In dat verband had hij slechts één ernstig — en naar wij inzien, zeer gerechtvaardigd — bezwaar, nl. tegen de wijze, waarop wij de schalen der bamboe-gambangs hebben behandeld.

De heer B. B. is, op grond van de toonhoogten en intervallen der op tabel IIa [57]) van „Bali" weergegeven toetsenreeksen, van meening, dat wij ten onrechte die pemèro-, pametet- en penjelat-schalen onder elkaar geplaatst en er vervolgens een gemiddelde schaal uit berekend hebben. Hij „verwijt" ons, in dezen een gemiddelde berekend te hebben van verschijnselen, wier principiëele gelijkwaardigheid volstrekt niet van te voren vast stond of plausibel leek, terwijl die gelijkwaardigheid óók niet a posteriori, belicht door het resultaat dier bewerking, is komen vast te staan. Integendeel lijkt het hem waarschijnlijk, dat tenminste de gangsa-schaal eener- en de gambang-schalen anderzijds principiëel onderscheiden zijn en dat de toevallig verkregen fraai symmetrische, rhythmische cents-getallenreeks: 150, 200, 150, 200, 150,

[57]) Abusievelijk is deze tabel in het boek als IIb aangeduid (d.w.z. op de tabel-zelf).

200, 150, niets bewijst voor de wettigheid, de toelaatbaarheid van het procédé, waaruit zij resulteerde. Hetzelfde resultaat zou men b.v. ook verkrijgen, wanneer men op het zonderlinge denkbeeld kwam, ter vaststelling van de bedoeling der Westersche toonladder, het gemiddelde te berekenen van een dur- en een moll-schaal. Immers de schalen:

Dur: E 200 Fis 200 Gis 100 A 200 B 200 Cis 200 Dis 100 E en
Moll: E 100 F 200 G 200 A 200 B 100 C 200 D 200 E

leveren, merkwaardigerwijs, juist ook als gemiddelde:

150 200 150 200 150 200 150.

Bovendien berust het zoeken van het gemiddelde van deze gambangschalen op de veronderstelling, dat de onder elkaar geplaatste intervallen dezelfde plaats in de schaal innemen. Dit nu betwijfelt de heer B. B. ten sterkste. En evenzoo houdt hij voor zéér problematisch de, tusschen de regels door te lezen, veronderstelling, dat de, deze schalen op hun instrumenten hanteerende, lieden, allen telkens *dezelfde* slagen (d.w.z. *plaatselijk-gelijke* slagen, b.v. eerst allen den eersten slag met de linkerhand, dan allen den 3den slag met de rechterhand enz.) zouden uitvoeren, waardoor de begeleiding zich doorloopend in tertsen- en kwarten-parallellen zou bewegen.

Veeleer meent hij, dat deze gambang-schalen elk een andere omkeering van dezelfde schaal (bij benadering) laten hooren; dat ze derhalve modi van elkander zijn. Hij heeft nl. opgemerkt, dat b.v. de laagste peméro-toon vrijwel overeenkomt met den derden pametit- en den vijfden penjelat-toon en dat, wanneer men de schalen, tot hetzelfde octaaf herleid, aldus ten opzichte van elkaar opstelt, de overeenstemming opvallend wordt.

Wij zijn den heer Brandts Buys zeer erkentelijk voor zijn juiste opmerkingen en de daaruit voortgekomen verheldering van onze inzichten omtrent deze, ons tot

nog toe zoo raadselachtige, gambang-schalen. Toevallig waren wij in de gelegenheid, den Oeboedschen poenggawa, Tjokordā Gdé Rakā Soekawati, hierover nog een en ander te vragen, ter gelegenheid van eene ontmoeting te Weltevreden, en toen werd doȯr dezen, de gambang-praktijk van nabij kennenden zegsman ten overvloede de juistheid der B. B.'sche opvatting bevestigd. Ten overvloede, want reeds een oppervlakkige beschouwing van op de hierachter opgenomen, volgens bovenstaande aanwijzingen opgestelde, tabel VIII (en evenzoo van tabellen IX en X) is voldoende, om in te zien, dat deze schalen zich inderdaad modaal verhouden.

De gambang-spelers moeten dan ook, wanneer zij unisono willen spelen — en dit doen zij gewoonlijk in den aanvang van een stuk, samen met de(n) gangsa-speler(s) — ieder een *uiterlijk anderen* slag verrichten. (Tertsen- en kwarten-parallellen komen overigens in de begeleiding veel voor).

Omtrent de verhouding dezer gambang-schalen tot de tot hetzelfde ensemble behoorende gangsa's en haren samenhang met den blaaskwintencirkel, zal zoo dadelijk worden gehandeld.

VIII. Chineesche modi.

Nadat de bladzijden, waarin wij een beknopte uiteenzetting hadden gegeven van de Chineesche muziektheorie, zooals wij die uit de werken van Amiot, Soulié en Van Aalst begrepen, door den druk niet meer voor wijziging vatbaar waren, kregen wij in ons bezit de ons tot op dat oogenblik niet bekende, en tot dan toe in Indië vermoedelijk ook niet aanwezige, verhandeling van Maurice Courant, „Essai historique sur la musique classique des Chinois" [58]). Toen bleek, dat de Chinee-

---

58) „Encyclopédie de la Musique", fondé par M. Albert Lavignac, première partie, vol. I, p. 77—241, Paris 1912.

sche modale theorie en de Bali'sche nog in een ander opzicht parallel gaan. Op blz. 97 v.v. en 114 v.v. van zijn studie zet Courant uiteen, hoe elk der 12 *yun* — d.z. de 12 *liü*-schalen, die men op tabel XIX*a* van „Bali" aantreft — in alle 7 mogelijke liggingen, modi, voorkomt, — theoretisch althans. Deze modi worden *tyao* geheeten. Zij worden onderscheiden in hoofd- en bij-modi. Hoofd-modi zijn die, welke op een der 5 hoofdtonen der schaal zijn opgericht; bij-modi de omkeeringen, die een der beide *pien* tot begintoon hebben. Welnu, behalve in enkele kortstondige perioden, heeft de Chineesche muziek*praktijk* — gelijk die in elke *schaal* op zich zelf gewoonlijk ook de beide *pien* deed wegvallen — ook de op deze bijtonen gebouwde *modi* als minderwaardig beschouwd en ze genegeerd. In plaats van $12 \times 7 = 84$ modi, heeft de praktijk het dus meestal met $12 \times 5 = 60$ modi moeten doen. Binnen het kader van elk der 12 yun heeft het Chineesche stelsel derhalve, gedurende den langsten tijd van zijn bestaan, naar het schijnt vrijwel hetzelfde beeld geboden, als het Bali'sche van thans; een tabellarisch overzicht ervan zou, indien men de in de schalen niet voorkomende liu weglaat, geheel gelijken op de voorstelling van het saih pitoe-stelsel op tabel XVIII van „Bali". Deze overeenkomst spruit, men mag zeggen op dwingend-natuurlijke wijze, voort uit de, naar hieronder zal blijken, gemeenschappelijken oorsprong en de dientengevolge vrijwel identieke structuur der oud-Chineesche en heptatonische Indonesische schalen.

Nog in een ander opzicht verschafte de verhandeling van Courant ons licht, nl. ten aanzien van de op blz. 35*m*, noot 36 van „Bali" ter sprake gekomen schaalvoorstelling van Soulié. Het blijkt thans, dat deze auteur het wel is waar bij het rechte eind heeft, waar hij zegt, dat de hedendaagsche Chineesche theorie den toon *kong* — eertijds de grondtoon der oerschaal, daarna

geworden tot eersten toontrap in het liu-schalenstelsel — op den derden trap van een schaal plaatst en derhalve als tonica de onderterts, i.c. den toontrap *yu*, laat fungeeren. Dat is nl. het geval bij elke schaal in grondligging wanneer de oorspronkelijke zesde trap tot grondtoon wordt gemaakt. Maar ook bleek, dat bezwaarlijk viel op te maken uit zijn uiteenzetting, dàt hij een juiste voorstelling van zaken gaf. Immers, Soulié rept alleen van de 12 schalen (de yun) en stelt die feitelijk, al gebruikt hij ook een enkele keer terloops den term „mode", voor, als uitsluitend in grondligging voorkomende [59]). En in *grondligging* is elk dier schalen gelijk en gelijkvormig, behoudens absolute hoogte, aan elk der 11 andere en het bedoelde interval steeds een *kleine* terts. Had Soulié eerst met zooveel woorden duidelijk op den voorgrond gesteld, dat elk der 12 schalen in 7 (resp. 5 of 4) liggingen, omkeeringen, voorkwam, — en dat ook in deze telkens de toon, die eertijds den 6den trap van den modus vormde, tot grondtoon, en daardoor de oorspronkelijk eerste toon van *elken* modus tot *derden* toon geworden is — dan zou zijn mededeeling onmiddellijk begrijpelijk en aanvaardbaar zijn geweest.

Wat die schaal-aanduiding door vermelding van eersten (oud-zesden) en derden (oud-eersten) toon aangaat, valt overigens op te merken, dat zij inderdaad op ondubbelzinnige wijze zoowel schaal als modus definiëert. Immers, de wetenschap, welke toontrap op een bepaalde (hier eerste en derde) plaats in de schaal ligt, geeft uitsluitsel op de vraag: met welken *modus* (tyao) hebben wij te maken? En de vermelding der liu (d.i. dus der absolute toonhoogte) doet de *schaal* (yun) kennen. Men ontvangt zelfs één gegeven méér, dan noodig is: waar toch de grootte der door de verschillende toontrappen gevormde intervallen in elke schaal — en dientengevolge in alle modi van elke schaal — bekend,

[59]) *Soulié* blzz. 18—22.

want constant, is, had men kunnen volstaan met alleen van één enkelen toontrap liu en plaats in den modus te vermelden.

De 7 theoretisch mogelijke modi geven de navolgende terts-intervallen I — III te hooren:

1. nieuwe grondligging (modus VI oud):	yu — kong	= kleine terts
2. de, practisch niet bestaande, pien-modus II (= bij-modus VII oud):	pien kong — chang =	id.
3. modus III (modus I oud):	kong — kio	= groote terts
4. modus IV (modus II oud):	chang — pien tché =	id.
5. modus V (modus III oud):	kio — tché	= kleine terts
6. de, practisch niet bestaande, pien-modus VI (= bij-modus IV oud):	pien tché — yu =	id.
7. modus VII (modus V oud):	tché — kong	= groote terts

De huidige Chineesche muziek heeft, behalve van de beide pien-modi, om ons onbekende redenen ook nog afstand gedaan van het gebruik van den tché-modus (VII = V oud), zoodat van het theoretisch mogelijke zevental in elke schaal tegenwoordig alleen nog maar over zijn Nos. 1, 3, 4 en 5, d.z. de kong- en chang-modi met groote, en de yu- en kio-modi met kleine aanvangsterts.

Dat de zoo wel ingelichte en nauwgezette Amiot, voorzoover ons bekend, niet van die onderterts (= sext)-kwestie rept, spruit voort uit de omstandigheid, dat pas na zijn tijd deze voorstellingswijze opnieuw in zwang is

gekomen. *Opnieuw:* ook nl. tijdens de tweede Sung-dynastie (960—1279) en de Ming-dynastie (1368—1644) moet de onderterts deze rol hebben gespeeld, ja, volgens sommige Chineesche auteurs, al tijdens de dynastie der Tchéoe (1122—249 v. C.) [60]). Onwillekeurig rijst nu de gedachte, of soms de eigenaardige positie van den toon *nem* in het Javaansche toonstelsel (immers óók de sext), die, gelijk bekend, stemtoon (laras, soeroepan) is — niet zou kunnen samenhangen (in verband met den continentalen afkomst van het heptatonische geslacht) met de positie van de sext in het Chineesche stelsel. Onmogelijk is het niet; het blijft bovendien ook niet bij dit ééne feit alleen: het is ook weer de 6de toon van de pengènter-toonreeks, die nimmer als pemèro fungeert [61]) en vele instrumenten (gambangs, gendèrs) vangen hun toetsenreeks met een *nem* als laagsten toon aan. Het schijnt wel of er een tendens in alle heptatonische schalen werkt, die den zesden toontrap op een of ander wijze op den voorgrond stelt. Ook voor de Westersche schalen geldt dat: de Europeesche grondschaal, basis van het notatiesysteem, is de ladder van C gr. t., maar de stemtoon is daarvan de sext A.

VIII. Blaaskwintentheorie.

Al kan men, dank zij vooral de monografieën van Amiot en Courant, ook niet meer zeggen, dat de beginselen der Chineesche muziektheorie het Westen im Grossen und Ganzen nog zeer onvolledig bekend zijn [62]), toch bestaat er op dat gebied nog een groote lacune. Immers verschillende Chineesche en Europeesche auteurs hebben zich met groote toewijding verdiept in de theorie van den tijd, waarin zij zelf leefden, in het stelsel, dat zij om zich heen in toepassing zagen en hoorden brengen.

---

[60]) *Courant* blzz. 107 en 115.

[61]) Vgl. hierboven blz. 381, noot 13.

[62]) Vgl. de lange reeks der door hem in zijn behandeling verwerkte geschriften bij Courant, blzz. 209—211.

En daarnaast putt'en enkelen, met name de 16de eeuwsche prins Tsai-yu en in onzen tijd Courant, talrijke waardevolle gegevens uit de Chineesche litteratuur, die tal van werken omvat, die zich speciaal met de toonkunst occupeeren. Maar omtrent de millennia vóór het tijdperk der behouden gebleven geschriften [63]) was tot voor kort vrijwel niets bekend dan eenige mythen, wier beteekenis duister of dubbelzinnig was, benevens enkele, mogelijk half-historische, data.

Von Hornbostel's epoche-makende hypothese — geniale ontdekking mag men haar wel noemen — wier steekhoudendheid met den dag overtuigender blijkt, brengt daarin, voorzoover het de structuur der schalen betreft, een groote omkeer.

Deze hypothese dateert in hare huidige gedaante, naar Prof. Von Hornbostel ons schrijft, reeds van 1919, maar, na een kort, in sommige richtingen op nog betrekkelijk gering materiaal berustend, résumé in het tijdschrift „Anthropos" [64]) en eenige, daaraan voorafgaande speciaal-studiën [65]), is de Berlijnsche hoogleeraar met betrekking tot hetgeen hij in dat verband gevonden heeft, nog niet weer tot publicatie overgegaan. Wij hebben evenwel het voorrecht gehad, dat Prof. V. H. ons in eenige brieven zijn hypothese in haar volle draagwijdte heeft ontvouwd en ons daarbij vrijheid heeft gegeven, gebruik te maken van hetgeen hij ons had toevertrouwd. Hoe dankbaar ook voor deze groote liberaliteit, zou het ons begrijpelijkerwijs bezwaren, de geboden vrijheid ten volle te aanvaarden en daarom hebben wij gemeend, ons in de hieronder volgende uiteenzetting in hoofdzaak en zooveel mogelijk te moeten bepalen tot hetgeen door Prof. V. H. zelf tot nog toe over zijne ontdekking werd gepubliceerd en de toepassing daarvan op

[63]) 212 v. C. toen de puriteinsche geweldenaar keizer Ts'in-ché-hoeang-ti alle boeken in het rijk heeft laten vernietigen.

[64]) Band XIV—XV (1919—1920), blz. 569—570.

[65]) „Panpfeifen" en „Ak. Krit".

de Javaansche en Bali'sche schalen. Doch ook zóó zal, naar wij overtuigd zijn, de verwantschap der Indonesische heptatonische schalen met, en haar voortkomen uit die van het Zuid-Oost-Aziatische continent, in een voldoend helder licht komen te staan.

Niet immer heeft de Chineesche muziektheorie berust op „Pythagoreïschen" grondslag. Dat dateert eerst van den tijd, dat men — evenals *eenige eeuwen later* Pythagoras — ervaren had, hoe men langs practisch-mathematischen weg (snaar-indeeling) een systeem van kwinten erlangt, waarvan de 12de kwint, behoudens octaafverschil, ten naastebij gelijk is aan den toon, die als punt van uitgang is genomen [66]).

Vóór dien tijd — de Ling-loen-mythe heeft ons de methode in beginsel bewaard en de eer, haar voor het eerst juist te hebben geïnterpreteerd, komt aan Prof. Von Hornbostel toe — is men tot geheel andere resultaten gekomen, doordat men aanvankelijk de stemming baseerde op de eerste boventonen, die men op gesloten bamboe-buizen kon produceeren. En deze geblazen boventonen, de duodeciemen der grondtonen [67]), vormen met deze zelf geen z.g. „natuurlijk" duodeciem-interval (d.i. de kwint van de octaaf van den grondtoon $= {}^3/_2 \times {}^2/_1 = {}^6/_2 = 3 \times$ het aantal trillingen van dien grondtoon), doch leveren een interval op, dat een ietsje, nl., naar Prof V. H. vond, gemiddeld genomen het z.g. komma van Pythagoras = 24 cents kleiner is. En doordat men nu deze kleinere blaaskwinten (678 in plaats van 702 cents) gebruikte, sloot de „cirkel" niet, zooals de Pythagoreïsche, ten naastenbij na 12 kwintensprongen [68]), doch eerst — en

[66]) Vervolgens heeft men de aldus gewonnen schaal getempereerd — een eeuw, voordat het Westen daartoe gekomen is. Vgl. „Ak. Krit." blz. 607.

[67]) = de derde boventonen der theoretisch-volledige reeks, wanneer men den grondtoon als No. 1 rekent.

[68]) 12 × 702 = 8424 cents; 7 × 1200 = 8400 cents; verschil: het komma van Pythagoras = 24 cents.

dan veel nauwkeuriger, immers tot op slechts 6 cents, een volstrekt te verwaarloozen interval — na 23 van zulke kwintenintervallen [69]).

Men stemde daarvoor, door afsnijden en bijvijlen, een aan één uiteinde gesloten bamboe-buisje (*lu*) zóó, dat zijn *boven*toon precies overeenkwam met den *grond*toon van een ander buisje, dat den *hoeang tchong*, den Chineeschen stemtoon (naar Prof. V. H.'s berekening een toon van 732 tr.) liet hooren [70]). Vervolgens nam men den grondtoon van de eerste buis en deed daarmede overeenstemmen den boventoon van een derde buis. En zoo ging men voort — telkens, waar noodig, den toon één octaaf naar boven verleggend, om de te verkrijgen tonen binnen een en hetzelfde octaaf te doen vallen — totdat men, na 23 keeren boven geschetst procédé te hebben volvoerd, uitkwam op een toon, die voor het ongewapend oor in hoogte samenviel met den toon, waar men van was uitgegaan, den *hoeang tchong*. Aldus verkreeg men de navolgende toonketen:

0	—I	—II	—III	—IV	—V
732	495	669	452	611	414
0	+XXII	+XXI	+XX	+XIX	+XVIII
—VI	—VII	—VIII	—IX	—X	—XI
559	378	510	690	466	631
+XVII	+XVI	+XV	+XIV	+XIII	+XII
—XII	—XIII	—XIV	—XV	—XVI	—XVII
426	576	389.5	527	712	480.5
+XI	+X	+IX	+VIII	+VII	+VI
—XVIII	—XIX	—XX	—XXI	—XXII	0
648.5	439	592.5	400.5	541	732
+V	+IV	+III	+II	+I	0

En nu is Prof. Von Hornbostel dan tot de wonderlijke ontdekking gekomen, dat tallooze schalen, waaronder niet alleen die uit de aangrenzende gebieden, als de

---

69) 23 × 678 = 15.594 cents; 13 × 1200 = 15.600 cents; verschil = 6 cents = ¼ komma van Pythagoras.

70) en welks maten, uitgedrukt naar lengte, inwendige diameter en inhoud, zijn neergelegd in .... zwarte-gierste-korrels (*soe*), die van een opmerkelijk constante grootte zijn.

Laos-staten, Siam [71]) en Birma [71]) — maar eveneens die van sommige Afrikaansche xylophonen (marimba), van Melanesische, van opgegraven aarden prae-Columbiaansche en van hedendaagsche N. W.-Braziliaansche Indianen-pansfluiten [72]), *een boog van dezen oud-Chineeschen blaaskwintencirkel omspannen*. Met andere woorden: dat die schalen uit een aantal op elkaar volgende (doch op de instrumenten zelf natuurlijk anders, nl. gewoonlijk naar opklimmende toonhoogte gerangschikte) kwinten van dien cirkel bestaan. Men begrijpe dit wonderlijke feit wel: niet alleen de door de kwinten van zoo'n cirkelboog gevormde *intervallen* vindt men ten naastenbij in de bedoelde schalen terug — dat zou op zich zelf nog geen bewijs van verwantschap behoeven te zijn [73]), omdat hetzelfde stem-principe, hoogst toevallig, mogelijk nog wel eens elders ten tweeden male zou kunnen zijn uitgevonden, aangezien het een natuurlijke basis heeft — maar ook *in absolute toonhoogte* is er overeenkomst tusschen de tonen van cirkel en schalen. Deze dubbele identiteit — waarbij in sommige gevallen bovendien nog identiteit van instrumentalen aanvangstoon en van instrumentalen vorm komt — kan niet aan het toeval worden toegeschreven: men is wel gedwongen een zeer nauwe verwantschap aan te nemen tusschen alle genoemde schalen en haren gemeenschappelijken oorsprong uit den Chineeschen blaaskwintencirkel.

Voor Java vermoedde de Berlijnsche musicoloog, op grond van de schaarsche tot voor kort gepubliceerde schaalmetingen [74]), hetzelfde. Onze, hem toegezonden tabellen, toen omvattende de toonmetingen van 123 Soenda'sche, Javaansche, Bali'sche en opgegraven Hindoe-

---

[71]) Deze behoudens eenige, later aangebrachte, tempereering.

[72]) Vgl. „Panpfeifen" en „Ak. Krit".

[73]) „Ak. Krit." blzz. 607 en 615.

[74]) Door *Ellis*, *Land*, *De Lange* en *Stumpf* verricht. Vgl. tab. XIII Nos. 24 en 25; tab. IV Nos. 19, 20 en 21.

Javaansche gamelanschalen [75]), brachten dit vermoeden tot zekerheid. Natuurlijk bleek toen meteen de nog niet eerder geconstateerde [76]) opmerkelijke onderlinge overeenstemming in bouw en absolute ligging van sommige Achter-Indische en verschillende op Java aangetroffen schalen. Het is daarom, dat wij konden zeggen [77]), dat de door Prof. V. H. gevonden schaalgenetische verwantschapsbewijzen onze, op het gebied der toegepaste muziektheorie liggende hypothese inzake de afstamming der Bali'sche en Javaansche zeventonige schalen uit een gemeenschappelijke, continentale toonreeks, bevestigde.

Tabel XIX zal, beter dan een uitleg in louter woorden, kunnen duidelijk maken, hoe de schalen van Siam, Birma, Java en Bali in den blaaskwintencirkel haren oorsprong vinden.

Binnen in de op deze tabel afgebeelde „windroos" is de, binnen den omvang van één octaaf gebrachte, volledige blaaskwintencirkel aangebracht. De 23 trappen van den cirkel zijn weer zoowel rechts- als links-om genummerd, resp. met positieve en negatieve Romeinsche cijfers. Op eenigen afstand van den cirkel zijn vervolgens concentrische cirkelbogen getrokken, waarop — op het snijpunt van den boog en de door de toonpunten van den cirkel getrokken, verlengde stralen — de tonen van bepaalde gamelan-schalen zijn uitgezet. De gamelantonen zijn telkens volgens de opklimming hunner hoogten genummerd, waarbij de laagste toon van ieder gemeten toonreeks (— d.i. niet steeds de schaal in grondligging —) het cijfer I heeft gekregen. Het bij elk tooncijfer geplaatst Arabische getal — zoowel in den cirkel, als in

[75]) Men vindt ze, tezamen met de later verrichte metingen, hierachter op tabellen I t|m XVIII vereenigd.

[76]) In tegendeel. Bij *Land* (blz. 9) stond het al heel positief: „De achterindische toonstelsels vertoonen met Salèndro of Pélog niet de minste overeenkomst"!

[77]) „Bali" blzz. 145—147.

de schaalbogen — geeft het absolute trillingsgetal van den betrokken toon weer.

Natuurlijk zijn bij het overnemen der stemmingen op nieuwe instrumenten fouten gemaakt, fouten evenwel, die, ondanks de lange reeks van dergelijke overnemingen in den loop der eeuwen, kans hebben, goeddeels elkander te hebben opgeheven, zoolang men er maar angstvallig naar streefde, de juiste toonhoogte te handhaven, dat is, zoolang als de muziek ten nauwste en uitsluitend verbonden was met de magie of de religie. Pas als zij van louter-ritueel *profaan* (d.i. aanvankelijk hofkunst) wordt en in verband daarmede het gevoel voor de heiligheid der overgeleverde toonhoogten verslapt, pleegt men aan de juiste overbrenging van de stemming minder te gaan hechten en wordt het mogelijk, dat zich plaatselijke en nationale verschillen gaan ontwikkelen [78]). In zulk een periode zal de tempereering der schalen in Siam en Birma tot aequigrade stelsels haar beslag hebben gekregen; — op Java is men er allengs toe overgegaan, de „kleine" intervallen der schaal [79]) I — II, II — III, IV — V en V — VI over het algemeen nòg iets kleiner te maken en daartegenover en dientengevolge de beide „groote" intervallen III — IV en VII — I' iets grooter. Het meest zich zelf gelijk is het interval VI — VII gebleven. Persoonlijke smaak, de tessitura van den stem eens geliefden dalangs en soortgelijke factoren zullen daarbij een rol gespeeld hebben.

Begrijpelijk zou het wezen, indien de voor ritueele plechtigheden bestemd gebleven orkesten — al wisselde ook, gelijk op Java, het geloof — zich nauwer waren blijven aansluiten aan de oorspronkelijke stemming. En dat schijnt inderdaad zoo te zijn: de, naar men mag

---

78) Vgl. „M.N." blz. 28a, „Bali" blzz. 148—150, noot 6 en hierboven blzz. 404 en 405.

79) De toon *bem*, de laagste toon van het Saron-octaaf, als aanvangstoon genomen. Vgl. evenwel hierboven blzz. 380|381.

aannemen, oudst bestaande gamelan sekati, de Kjahi Sepoeh uit den Sålå'schen kraton, de Kj. Moenggang in den Pakoe Alaman, de opgegraven Rembangsche demoeng-toetsenreeks [80]), de wonderdadige gamelan Selondèng van Kèngetan, de Blahbatoeh'sche en Batoeboelansche, voor de lijkverbranding dienende, gangsa's gambang en bamboe-gambangs, de oude gamelans Gong uit de poeri's van Gianjar en Oeboed, de zich in de conservatieve Cheribonsche kratons bevindende orkesten — zij alle toonen eene stemming, welke méér dan die der nieuwere gamelans, overeenkomt met een of ander cirkelboog van den blaaskwintencirkel, d.w.z., zij naderen méér dan de „moderne" gamelans de theoretisch ideale oer-pélogschaal, die is:

I 156 II 156 III 210 IV 156 V 156 VI 156 VII 210 I'.

(Natuurlijk komt het er daarbij niet op aan, welke cirkelboog, welk blaaskwintenzevental, wordt beschouwd, aangezien de cirkel homogeen is).

Uit de op de tabellen van dit artikel neergelegde schaalmetingen kan ieder voor zich zelf nagaan, in hoeverre de hedendaagsche Javaansche en Bali'sche en de oude Hindoe-Javaansche gamelanstemmingen zich nog aan de oorspronkelijke stemming houden. Men zal zien dat vele schalen (vooral Javaansche) — van cirkel-standpunt uit — bedenkelijk gedegenereerd zijn, in sommige gevallen zelfs in die mate, dat niet eens meer blijkt, uit welk deel van den cirkel hare stemming is voortgekomen; in andere gevallen heeft een groot deel der tonen eener schaal de overgeleverde hoogten vrij goed bewaard, doch toont de rest aanmerkelijke afwijkingen. Dit geval doet zich b.v. voor in de schaal van den gangsa Gambang van

80) Mus. Bat. Gen. No. 1051*a*.

Kloengkoeng (tab. XII No. 24). Haar hoofdtonen zijn ontleend aan den cirkelboog + IX t/m + XIII, doch voor hare oorspronkelijke peméro's [81]) staat niet, zooals behoorde, resp. + XIV en + XV (c.q. + VIII), doch ongeveer + VII en + I: [82]) [83]).

No. der toontrap	4		5		p_1		1		2		3		p_2		4'
Absolute trill. get.	584		636		708		392		429		458		536		584
No. der tonen en intervallen in cents	I	148	II	185	III	177	IV	156	V	133	VI	272	VII	148	I'
Blaaskwinten:	576 +X		631 +XII		712 +VII 690 +XIV		389.5 +IX		426 +XI		466 +XIII		541 +I 510 +XV		576 +X

Een op merkwaardige wijze van den regel afwijkenden opbouw laat de schaal van den gamelan saih pitoe uit Kloengkoeng zien (tab. XII No. 14), waarvan de heer Kats ons een gangsa gantoeng-toetsenreeks meebracht. Terwijl de schalen, die haar afkomst uit den blaaskwintencirkel niet verloochenen, over het algemeen zijn gevormd uit 3 of 4 *oneven* kwinten, gevolgd door de 4 of 3 daartusschen en -omheen liggende *even* kwinten, m.a.w. een aaneengesloten cirkelboog zonder gapingen omspannen — is deze saih pitoe-schaal, afgezien van de twee uit het gareel springende *peméro's*, samengesteld uit louter *oneven* kwinten, t.w. de reeks van + I t/m + XI, waarvan dan echter + V (d.i. p_1) vervangen is

[81]) D.z. de peméro's van stadium II (zie hieronder blz. 435).

[82]) Ook deze gangsa-schaal ligt in omkeering, nl. in die op den vierden hoofdtoon.

door — II terwijl p_2 in plaats van door de kwint + XIII door + VI wordt voorgesteld [83]) [84]):

toontrap:	1	2	3	p_2	4	5	p_1	1'
tr. get.:	*360*	397	*432*	*481*	*542*	*589*	674	*720*
cents:	I	170 II	146 III	186 IV	207 V	144 VI	233 VII	114 I'
Blaaskw.:	356	389.5	426	480.5	541	592.5	669	712
	+VII	+IX	+XI	+VI	+I	+III	−II	+VII
				466			648.5	
				+XIII			+V	

Dit geval staat niet alleen: de schaal van den Sari onèng uit den Soekaboemi'schen kaboepatèn (tab. XIV No. 7) toont dezen afwijkenden bouw nog zuiverder [83]):

tab. XIV No. 7:	*532*	*579*	*635*	*730*	*365*	430	*479.5*
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Blaaskwinten:	527	576	631	732	400.5	439	480.5
	+VIII	+X	+XII	O	+II	+IV	+VI

derhalve de even nummers van den kwintenboog O t/m + XII.

---

[83]) De trillingsgetallen der tonen, die ten hoogste 25 cents (d.i. ⅛ toon) van „hun" blaaskwint afwijken, zijn cursief gedrukt. Hierbij moet worden opgemerkt, dat eene afwijking van 25 cents voor de meeste menschen alleen te hooren is bij *gelijktijdig* aanslaan van tonen, die dat interval verschillen, door de alsdan optredende zwevingen. Er moge op worden gewezen, dat in de Europeesche getempereerde schaal, die toch hare bruikbaarheid deugdelijk heeft bewezen, de groote terts 14 cents kleiner en de kleine terts 16 cents grooter is dan het overeenkomstige „natuurlijke" interval en dat de, door een violist onbewust door elkaar gebruikte natuurlijke en pythagoreïsche tertsen en sexten 22 cents (het z.g. komma van Dydimus of syntonische komma) in grootte verschillen.

[84]) Eigenlijk doen we, bij het geven van deze voorstelling van zaken, den pemèro 2 (toon IV) te kort. Niet *hij* valt uit de blaaskwintenregelmaat. Immers, sloot de rest der schaal normaal bij de eerste helft aan, dan zou p_2 volkomen terecht met + VI samenvallen. Het zijn dus feitelijk alleen de tonen V, VI en VII, die uit den band springen, gelijk zoo dadelijk dan ook nog nader zal blijken.

Regelmatigerwijs zouden de tonen IV t|m VII hebben moeten klinken als:

712	389.5	426	466
+VII	+IX	+XI	+XIII

en toetsen V en VI toonen dan ook resp. vrijwel evenveel en méér overeenkomst met kwinten + IX en + XI. Men zou deze schaal daarom ook wel als regelmatig kunnen opvatten met belangrijk te hooge tonen *pélog* en *barang*.

De formatie wordt nu duidelijk: deze schalen met louter *even* of louter *oneven* blaaskwinten zijn eigenlijk wel regelmatig gebouwd, bedoelen ook wel een gaven cirkelboog te omspannen, maar — geologisch gesproken — er heeft een breuk, een verticale verschuiving in het gesteente plaats gevonden. De tweede helft dezer Soekaboemische schaal is daardoor, met behoud overigens van onderlinge toonverhoudingen, een kleine kwarttoon (43 cents) naar boven geschoven: inde lacrimae.

Hetzelfde is bij die saih pitoe-schaal van Kloengkoeng gebeurd. Ook daar is de tweede helft der schaal, maar in dit geval van toon V af, ten opzichte van de eerste helft een kwarttoon (49 cents) naar boven geschoven.

De Bantensche Sultansgamelan Soeka ramé (tab. XIV No. 2) staat, wat zijn bouw betreft, op de grens tusschen den normalen vorm en de onderwerpelijke uitzondering: ware de vierde toon van zijn schaal nog iets lager uitgevallen, dan was de rest der schaal gederailleerd naar de blaaskwintenreeks + XIV, + XVI, + XVIII en + XX en zou deze in haar geheel opgevat zijn kunnen worden als opgebouwd uit uitsluitend de *even* kwinten van de reeks + VIII t|m + XX (met een zeer gevoelig te lagen toon VI). Nu evenwel die vierde toon dichter bij zijn „wettige" kwint + VII ligt, dan bij + XIV, doet men beter, met in deze schaal te zien den kwintenboog + VII t|m + XIII (met aanmerkelijk te lagen *barang* [83]):

	I	II	III	IV	V	VI	VII
tab. XIV No. 2:	*525*	*576*	*634*	704	383	*427*	449
Blaaskwinten:	527	576	631	712	389.5	426	466
	+VIII	+X	+XII	+VII	+IX	+XI	+XIII
				690	378	414	452
				+XIV	+XVI	+XVIII	+XX

Eigenaardig is het, te zien, hoe homogeen soms de gamelans van één plaats kunnen zijn. Een typisch voorbeeld daarvan levert Cheribon. Het was Prof. Von Hornbostel zelf, die daar onzen aandacht op vestigde: de schalen van tabel XIV Nos. 11, 12, 13, 14 en 15 behooren onmiskenbaar tot één groep. De cirkelboog — VIII t/m — XIV ligt er aan ten grondslag [83]):

	I	II	III	IV	V	VI	VII	I'
Tab. XIV No. 11:	293	*312*	331	*395*	*430*	455	497	586
id. „ 12:	293	*318*	353	*393*	*432*	*465*	*512*	586
id. „ 13:	282	309	*343*	400	*421*	455	500	564[85])
id. „ 14:	282	310	*343*	*386*	416	453	504	564
id. „ 15:	*292*	*313*	*347*	*387*	*420*	*460*	*508*	*584*
Blaaskwinten:	288	315.5	345	389.5	426	466	510	576
	–XIII	–XI	–IX	–XIV	–XII	–X	–VIII	–XIII

Wij merkten al op, dat de overeenstemming van schalen met cirkel niet steeds over de geheele linie even nauw is. Dat is niet meer dan natuurlijk. Het is al iets bijzonders, dat de overeenkomst in talrijke gevallen zóó frappant is. Volledige identiteit zou met recht een wonder genoemd kunnen worden. Want dan zou nòch de overbrenging van instrument op instrument gedurende eenige duizenden van jaren, nòch plaatselijke (insulaire) isolatie, nòch de ontstemming van toetsen

[85]) Deze gamelan sekati wordt vermoedelijk onder nogal ongunstige omstandigheden bewaard en tevens, van wege zijn heiligheid, niet gestemd. Er is alle aanleiding, aan te nemen, dat No. 14 eertijds gestemd is naar No. 13. De profane No. 14 mocht echter bijgestemd worden. Vandaar dat er nu verschil is.

en ketels, die soms aanmerkelijk en voor de verschillende exemplaren zeer ongelijk kan zijn, invloed uitgeoefend, dan wel elkaar juist gecompenseerd moeten hebben. Bovendien denke men aan de boven reeds genoemde opzettelijk aangebrachte tempereering, aan de interval-vergrootingen en -verkleiningen der latere „wereldsche" eeuwen.

En ten slotte — het is Prof. Von Hornbostel zelf, die ons er op heeft gewezen — is de blaaskwintencirkel, zooals hij die heeft opgesteld, een theoretisch ideaal, waarbij uitgegaan is van de veronderstelling, dat alle blaaskwinten alle precies evenveel, nl. 24 cents, kleiner zijn dan de natuurlijke kwint, terwijl daarbij geen rekening gehouden is met het feit, dat de verhouding van duodeciem tot grondtoon voor bamboebuizen van verschillende lengte en diameter, niet *geheel* constant is. En bovendien is het mogelijk, dat bij de berekening van het trillingsgetal van den *hoeang tchong* het bedrag van den uitkomst, tengevolge van die gierstekorrel-opgaven, iets te hoog of te laag is uitgevallen.

Eindelijk nog een enkel woord over de schalen van den gamelan Gambang. Uit de trillingsgetallen dier schalen en uit hetgeen over den blaaskwintencirkel is medegedeeld, zal het nu duidelijk zijn, dat de Blahbatoeh'sche bamboe-schaal — afgezien van de voor Bali en Java ietwat verschillende veranderingen, in de oorspronkelijke blaaskwintenreeks aangebracht — ten nauwste verwant zijn aan een schaaltype, dat op Java nog steeds vrij veel voorkomt en vrij zuiver bewaard is gebleven, wij bedoelen het type, belichaamd in schalen als die van tabel XIII Nos. 5, 7 en 23; tabel XIV Nos. 3 en 9; tabel XV No. 6, dat gebaseerd is op den cirkelboog + II t|m + VIII [86]):

---

[86]) Zie noot 83.

	I	II	III	IV	V	VI	VII
Tab. XIII No. 5:	*294*	314	340	*398*	425	460	514
idem No. 7:	*295*	317	345	*399*	*439*	465	512
idem No. 23:	*297*	*322*	350	410	*438*	468	517
Tab. XIV No. 8:	*297*	317	342	*402*	*436*	469	517
idem No. 9:	*297*	*322.5*	*353*	415	*436*	*478*	*520*
Tab. XV No. 6:	*297*	315	*351.5*	—	*432.5*	470.5	—
Gambangschaal							
Blahbatoeh:	*296*	*322*	*352*	*400*	432	*479*	512
Blaaskwinten:	296.25	324.25	356	400.5	439	480.5	527
	+III	+V	+VII	+II	+IV	+VI	+VIII

Wonderlijk genoeg vertoont daarentegen de bij deze Blahbatoeh'sche bamboe-*gambangs* behoorende gangsa een ander type, d.w.z. is ontleend aan een anderen blaaskwintenboog, nl. aan den boog + III t/m — III. De gangsa-schaal eener- en de gambang-schalen anderzijds verschillen daardoor van huis uit in absolute ligging [83]) :

Gambangs:	*590*	*644*	*704*	*400*	432	*479*	512
Bl. kw. + II t/m	592.5	648.5	712	400.5	439	480.5	527
+ VIII:	+III	+V	+VII	+II	+IV	+VI	+VIII
Bl. kw. + III t/m	592.5	669	732	400.5	452	495	541
— III:	+III	—II	0	+II	—III	—I	+I
Gangsa's	*594*	*666*	*742*	*402*	460	510	*544*
(toetsen:	2	3	4	5	6	7	1)

Bovendien hebben beide typen elk een eigen „ontaarding", innerlijk wijzigingsproces ondergaan. Wat sommige tonen betreft, kwamen zij daardoor dichter bij elkaar, in andere opzichten bleef het verschil bestaan. In het groote onderscheid in timbre tusschen het geluid van bronzen en bamboe-toetsen zal wel de oorzaak gelegen zijn, dat men deze ongelijke stemmingen in één en hetzelfde ensemble tolereert.

Bij deze ensembles schijnt eene dergelijke verhouding in de stemming van gangsa's eener- en gambangs anderzijds regel te zijn. Op tabellen IX en X hebben wij nog een paar voorbeelden ervan kunnen geven. In het geval van het Batoeboelansche orkestje vallen de gangsa-schalen met den cirkelboog — XV t|m — IX, de gambangschalen met den cirkelboog — XI t|m — V samen (tab. IX). Van de Bloesoengsche instrumenten laten de gangsa's den boog + III t|m + IX hooren met vervanging van + VIII door — III, de gambangs de kwinten — V t|m + I (tab. X).

Er zij nog opgemerkt, dat, nu blijkt, dat de bamboeinstrumenten schalen dragen, die zich modaal verhouden, meteen verklaard is, waarom de klank van het Blahbatoeh'sche orkestje niet zóó cacophonisch op ons inwerkte, als hij — ware onze vroegere schaalopvatting juist geweest — wel had moeten doen.

Meer zullen wij voorloopig, in afwachting van Prof. Von Hornbostel's verdere publicaties, niet over den blaaskwintencirkeltheorie mededeelen. Er zou anders nog heel wat over te zeggen zijn. Het onderzoek is in vollen gang; de mogelijkheden en combinaties zijn nog lang niet alle onder de oogen gezien, laat staan uitgeput; nog steeds wordt nieuw studie-materiaal verzameld, waarvan men wel nimmer te veel bijeen zal kunnen krijgen. Het valt op het oogenblik nog op geen stukken na te zeggen, tot welke resultaten nadere beschouwing, een onverwachte vondst, eene gelukkige ingeving, nog zal kunnen voeren — b.v. tot eene schalen-chronologie, waardoor dan mogelijk weer licht zal kunnen worden verkregen omtrent den tijd, waarop, en den weg, waarlangs deze schalen zich over Zuid-Oost-Azië, den

Archipel, de Stille Zuidzee, Zuid-Amerika en Midden-Afrika hebben verbreid [87]).

X. *De Javaansch-Bali'sche zeventonige schalen in het algemeen.*

Dienaangaande gestelde vragen toonden ons, dat wij er nog niet geheel in geslaagd zijn, onze inzichten betreffende de verschillende stadia, die, naar wij meenen, de zeventonige schalen van Java en Bali sedert haar ontstaan in den loop der millennia hebben doorgemaakt, duidelijk en „eindeutig" te formuleeren. In het kort mogen daarom hier nogmaals die verschillende perioden worden omschreven, voorzoover noodig met gebruikmaking van nieuwe gegevens.

S t a d i u m I: een op den blaaskwintencirkel berustende, anhemitonische pentatonische schaal. (In China, omstreeks 2600 v.C.?) Daarvan stammen in rechte lijn af: de oudst bekende Chineesche schaal zonder de beide *pien*, en op Java en Bali de Gong-*selisir*-

---

[87]) „Ak. Krit." blz. 609.

In zijn, even voor het afdrukken van dit vel ontvangen, brief schrijft Prof. Von Hornbostel ons nog dienaangaande: „Ich nehme jetzt an, dass die Einführung der metrischen (und zugleich der musikalischen) Norm in China mindestens bis zum Anfang des 3. Jahrtausends v. Chr. zurückzuverlegen ist; falls aber wie die metrische Norm auch die musikalische aus Zentralasien stammen sollte, so käme man ins 4. Jahrtausend oder noch weiter zurück, nämlich auf eine Hochkultur, die schon vor der Abwanderung der Sumerer nach Mesopotamien in Turkestan bestanden hat.

Das System muss sich zunächst mit der Panpfeife, also den malayisch-polynesischen Wanderungen verbreitet haben. Dann erfolgte in Hinterindien die Uebertragung auf die Mondorgeln, die Hochkultur-Xylophone, Bonangs, Gongs usw., in China auf die Shengs, Stein- un Glockenspiele usw.

schaal, *pélog bem* zonder den toon *pélog* (= Soend.: miring), de schaal der Bali'sche gambangmelodieën van het zuivere type I zonder den toon *dèng* [88]).

S t a d i u m II: dezelfde schaal met aanvulling van de beide groote hiaten door de twee *pien, peméro, sorogan,* d.m.v. toevoeging aan weerszijden aan den uit 5 blaaskwinten bestaanden boog van nog één zulk een kwint. (In China, omstreeks 1200 v. C.?) De rol, die de twee nieuw ingevoegde tonen in theorie en praktijk spelen, is later voor de verschillende gebieden verschillend. Op Bali en Java fungeeren zij in het hier bedoelde stadium zuiver en alleen als *potentiëel essentiëele* tonen, wisseltonen.

De door hunne substitutie mogelijke vier schaalvormen (1 2 3 5 6; 1 2 4 5 6; 2 3 5 6 7; 2 4 5 6 7) kunnen in een en dezelfde gending vookomen. Elke phrase (*gongan*, mogelijk slechts *kenongan*) is dan homogeen, gebruikt uitsluitend één der vier mogelijke reeksen; de gending *in haar geheel* kan heterogeen zijn en *is* dit op Java zelfs gewoonlijk, wanneer de toon pélog gebruikt wordt.

[Omdat de sorogan op zeker tijdstip aan de vijftonige schaal zijn toegevoegd, doet men beter, het latere gebruik van pentatonische reeksen uit de, sedert zeventonige, schaal te beschouwen als eene *keuze* van tonen uit die schaal en vermijde men de volledige zeventonige schaal op te vatten als een — later geconstrueerd — „kleinste gemeene veelvoud" van eenige vijftonige reeksen].

S t a d i u m III: ontstaan van modale stelsels van den aard van het Saih pitoe- en het Saron-systeem. Verandering van het karakter der sorogan van *potentiëel essentiëele* tot *uitvallende* of *terloopsche* tonen.

Terwijl de Javaansch-Bali'sche muziek stadium II nog gemeen heeft met de Chineesche, wijken de modale

---

88) „Bali" blz. 137.

stelsels dezer beide toonkunsten, ondanks het bestaan van zekere analogieën [89]), desniettemin gevoelig van elkaar af. De overeenstemming van het Saih pitoe-stelsel met de Achter-Indische systemen schijnt daarentegen, voorzoover wij dat kunnen nagaan, groot te zijn. Mogelijk zal het ontstaan van de Javaansch-Bali'sche modale stelsels dus geplaatst moeten worden *na* de komst dezer Maleisch-Polynesische stammen in Achter-Indië en vóór het tijdstip, waarop zij hun tegenwoordige woonplaatsen bereikten.

Stadium IV: de bewegelijkheid der toon(-trap) namen is verdwenen; elke toets der instrumenten draagt weer een vasten toonnaam, die niet langer op andere toetsen kan overgaan; feitelijk is men weer gekomen tot één enkele schaal. Het modale stelsel is min of meer veronachtzaamd en daardoor als het ware versteend, openbaart zich alleen nog maar in een — bijna als willekeurig aandoend — uit laten vallen van enkele tonen, waarbij de spelers er niet het minste besef meer van hebben, in een bepaalden modus te spelen. De één-octavigheid der kernmelodie-voerende instrumenten zal dit sterk in de hand hebben gewerkt. In dat stadium verkeert de Bali'sche muziek ten deele, de Javaansche vrijwel heelemaal. Maar resten van de vorige stadia zijn nog over; juist daardoor was het mogelijk, bovenstaand ontwikkelingsschema op te stellen.

In hoeverre deze globale voorstelling wijziging zal ondergaan door verder onderzoek, zal de toekomst moeten leeren. Wij vragen voor haar voorloopig niet anders dan de erkenning, dat zij een bruikbare werkhypothese is.

---

[89]) Een natuurlijk gevolg van den gemeenschappelijken oorsprong. De verschillende punten van overeenkomst vindt men uiteengezet in „Bali" blzz. 35*h* — 35*o* en hierboven op blzz. 415|416.

XI. Gamelan selondèng.

Tijdens zijn jongste verblijf op Bali had de heer Kats de vriendelijkheid, een deel van zijn beperkten en kostbaren tijd te besteden aan het stellen van een reeks van vragen, welke wij hem hadden mogen medegeven, en hielp ons zoodoende aan nog enkele belangrijke bijzonderheden omtrent het eilandelijk instrumentarium. O.m. bracht hij nadere gegevens mee over den geheimzinnigen gamelan Selondèng te Boengajă bij Karangasem [90]).

Van dit zeer oude en hoog-heilige orkest bleek het centrale kleinood te zijn een gangsa gedé, geheeten *Batara Bagoes Selondèng*, denwelken eens de goden uit den hemel deden neerdalen in Boengajă. Hem wordt daarom vorstelijke eer bewezen met wierrook, wijwater en bloemen. Het instrument omvat één zeventonig octaaf benevens het afsluitend octaaf van den laagsten toon, in het geheel dus 8 toetsen. Naar zijn voorbeeld heeft men later nog vier gangsa's van dezelfde grootte en tessitura, alsmede nog vier andere, van kleiner model en één octaaf hooger klinkend, vervaardigd. Doch — wellicht uit eerbied voor Batara Bagoes — heeft men die 8 copieën eene andere toetsenvolgorde gegeven. Met hun negenen vormen deze gangsa's den gamelan Selondèng; andere instrumenten moeten er niet aan te pas komen.

Als gezegd laat dit orkest zich maar hoogst zelden hooren, nl. uitsluitend bij de plechtigheid van het *sembajing déwa* (= *oesabă*), hetwelk eens in de twee jaren (niet drie, gelijk ons eertijds was gezegd) te Boengajă wordt gevierd. Alleen den vorst staat het vrij, op eigen verantwoording den gamelan ook nog op andere tijden te laten slaan.

---

90) Vgl. „Bali" blz. 35s.

Bij het vervoer van dezen gamelan moeten verschillende ge- en verboden in acht worden genomen. Zoo mag men hem nimmer door een deur of poort binnendragen: hij moet over den muur worden getild. Wie een lijk heeft aangeraakt — en dus onrein, *sebel,* is — mag gedurende één maand en 7 dagen den Selondèng niet beroeren.

De spelers vormen een eerwaardig corps van grijsaards, die verplicht zijn, aan dezen gamelan verbonden te blijven, tot de taboeh aan hun onmachtige handen ontvalt. De jongste speler is op het oogenblik ongeveer 65 jaar. Aan hem heeft de heer Kats de hier meegedeelde bijzonderheden met eenige moeite ontlokt.

Het spreekt van zelf, dat de heer Kats, als vreemdeling en oningewijde, den Selondèng niet mocht aanroeren, laat staan, zijn toetsen aanslaan. Trouwens, ook zijn hoeders zullen zich wel wachten, deze gangsa's tusschentijds tot klinken te brengen. Maar zelfs te zien kreeg hij hem niet.

Volgens dien ouden zegsman was de schaal een soort saih pitoe (met, als gezegd, een 8sten, octaafafsluitenden toon) en werden de tonen van Batara Bagoes van laag naar hoog genoemd: *ding gedé, dong gedé, dang tjenik (pemèro), doeng, dèng, dang gedé, dong tjenik (pemèro), ding tjenik.*

De toonvolgorde der 8 andere gangsa's zou zijn: *dong tjenik (pemèro), dong gedé, dèng, ding, doeng, dong, dang, dang tjenik (pemèro).*

Uit deze toonnaamreeksen zonder meer is niet op te maken, hoe de stemming is. Alleen bestaat, dank zij de aanwezigheid van de twee pemèro's, de vrij groote zekerheid, dat deze toonreeks verband houdt met het pélog-geslacht, zij het in de verte, en dus met den boven besproken blaaskwintencirkel. De term *saih pitoe* op zich zelf zou daarvoor, naar wij onlangs gemerkt hebben, geen voldoende aanwijzing geweest zijn. Immers geeft deze term niet anders aan, dan het *aantal* tonen in elk octaaf en geeft geen uitsluitsel over de grootte der

intervallen. Zoo wordt zoowel de *sléndro*-schaal, als de vijftonige selisir- en soenarèn-schalen (*pélog*-reeksen dus) *saih lima* genoemd.

Op den gamelan Selondèng van Boengajă zouden gespeeld worden de gendings:

Alis-alis idjo
Djinadă
Djoerangan daoe
Kesoembă
Manoekabă
Megatkoeng
Pamandană
Pandjimargă
Pator
Rarèng tjanggoe
Sekar goenoeng
Semèn
Siordană
Wargasari

Omtrent dit zoo vereerde en zeldzaamklinkende orkest bleek men zich — voozoover op de hoogte van zijn bestaan — elders op het eiland allerlei voorstellingen te maken. Te Kloengkoeng b.v. meende men dat het bestond uit 8 groote en 8 kleine réjongs en dat het uit Madjapahit afkomstig was. Dat laatste is natuurlijk geenszins buitengesloten.

Doch zoo dan al een nader onderzoek van den gamelan Selondèng van Boengajă niet mogelijk was, het andere, ons bekende orkest van dien naam, zich bevindende te Kèngetan, bleek, na eenige onderhandeling tusschen den poenggawa van Oeboed met de vrouwelijke pemangkoe (priester in rang lager dan een pedandă, doch van grooten invloed op zijn (haar) désa) wèl toegankelijk. Slechts moest worden gezorgd, dat alleen de poenggawa de instrumenten tot klinken zou brengen — een verzoek, waaraan wij ons natuurlijk angstvallig hebben gehouden.

Er waren nog maar drie gendèrs over van dit eertijds omvangrijker orkest. In 1893 had de vorst van Mengwi het bestaan, één der gendèrs als krijgsbuit mee te voeren naar zijn poeri: hard en onmiddellijk was de wraak der godheid, die over den Selondèng waakte; in '94 vielen de omliggende rijken Mengwi aan, vernietigden en verdeelden het.

Twee andere gendèrs werden omgesmeed tot een — van stonde aan beroemden — lans, de zeer heilige en wonderdadige *toemboek loek teloe Kèngetan*, d.i. de van een drie-bochtigen spits voorziene lans van Kèngetan:

Hij, die dezen lans voerde, placht wonderen van dapperheid ongestraft te kunnen verrichten, en de vrees voor het wapen moet dan ook groot zijn geweest.

De nog overgebleven instrumenten bleken van een verwonderlijk nauw bij den blaaskwintencirkel (boog — VII t|m — III) aansluitende stemming te zijn (tab. XII No. 13). Mogelijk stamt hij dus af van een tot in den grijzen voortijd teruggaande reeks van eveneens heilige, voor ritueele doeleinden bestemde, orkesten, op wie telkens met de grootst mogelijke zorg de magisch werkende tonen zijn overbracht [91]).

Deze gamelan Selondèng wordt tegenwoordig bijna uitsluitend geslagen tijdens een epidemie. Zie hier derhalve verband tusschen den B. G. D. en de toonkunst!

---

91) Vgl. hierboven blzz. 404|405 en 425.

XII. Gamelan Gong.

Over de bespeling van den gamelan Gong volgen hier nog enkele bijzonderheden, betrekking hebbende op Noord-Bali.

Te Koeboetambahan woonden wij de voorbereidende plechtigheden van het ngabèn, de lijkverbranding, bij. Te midden van een groote menschenmenigte en vele tijdelijke bouwsels van bamboe en palmbladen, waar hoog bovenuit de met bonte doeken rijkelijk versierde, met stukjes spiegelglas fel in de zon blikkerende, door kleurige garoeda's en menschelijke beelden omgeven en bewaakte lijkentorens opstaken; van kudden diervormige, witgespikkelde doodkisten, meestal runderen voorstellende, doch ook wel lang-geslagtande makara's; van verbijsterend rijke stapels van de meest uiteenloopende, vaak fantastisch opgemaakte offergaven; — te midden van die wemeling van kleuren en gedruisch werden door drie sekăhă's Gong om beurten lakons uit den Bharata Yoeddha voorgedragen.

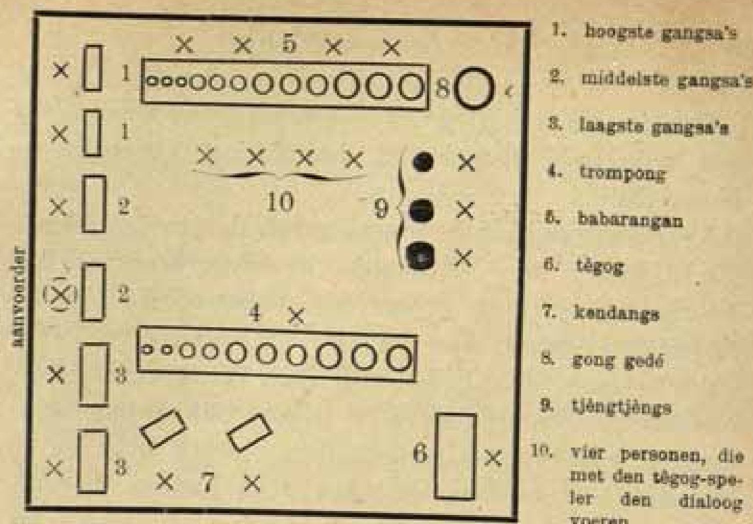
Alle drie gamelans toonden dezelfde, betrekkelijk beknopte, bezetting van:

6 *gangsa's*, in drie formaten en octaafliggingen, elk met 8 of 9 toetsen [92];
1 *trompong* met 10 ketels, door één en
1 *babarangan* met 12 ketels, door 4 man bespeeld;
1 *tègog* (= Zuid-Bal.: djègogan) met 6, boven klankbuizen zwevend opgehangen, toetsen;
2 *kendangs;*
1 *gong gedé* en
een aantal *tjèngtjèngs* van verschillende grootten.

De opstelling van deze instrumenten en hun bespelers (✕) was in alle drie gevallen aldus (vgl. foto 1):

---

[92]) Voor hunne vermoedelijke namen, zie men „Bali" blz. 73, noot 11.
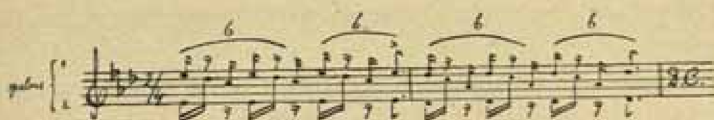

Op te merken viel, dat de toetsen der gangsa's niet, als gewoonlijk bij de Zuid-Bali'sche gangsa's (gangsa's djongkok), zonder meer op een massief onderstel lagen, doch elk een klankbuis onder zich hadden. Zij zijn, aldus gevormd, eigenlijk een tusschenvorm van gendèr en saron. Van eerstgenoemde hebben zij de klankbuizen; van den saron den vorm en het bevestigingssysteem der toetsen, die op hun onderstel *liggen* en niet, als bij de gendèrs, erboven *zweven*.

In tegenstelling met de gewoonte in Zuid-Bali, waar de trompong de leiding heeft, bespeelde de aanvoerder van elk dezer Noord-Bali'sche ensembles een van beide „middelste" gangsa's, waarop hij telkens de *penjoemoe*, inleiding, inzette. Deze penjoemoe begon steeds héél zacht. Daarna volgden, soms vooraf gegaan nog door frenetieke glissandi op alle zes gangsa's, een paar waanzinnig harde slagen van het gansche orkest. Dan, na dien forschen inzet, brak de eigenlijke gending los in heftige dynamische vlagen, telkens weer in piano terugvallend en telkens weer met een enorm crescendo tot het uiterste fortissimo aanzwellende.

De kernmelodie deden de grootste gangsa's en — àls hij meedeed — met kleine versieringen de trompong in kwarten en achtsten hooren; de kleinere gangsa-soorten en de babarangan omspeelden en syncopeerden haar; de tègog versterkte, verheven boven het melodisch gewemel der kleinere instrumenten, de hoektonen ervan, met soms een fijn brokje vulstem. De kendangs leidden de vertraging en de versnelling van het tempo; de gong sloot de gansche gending (of waren het gending-gedeelten?) af. Voortdurend waren de tjèngtjèngs in actie, soms zeer zacht, maar in de crescendi en fortissimo-passages als baarlijke duivelen.

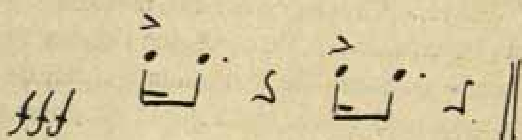
Het slot-gedeelte van de meeste stukken was hoogst merkwaardig. De babarangan zette dan, in een razend tempo, sextolen-passages in octaven in, die, omdat één speler ze onmogelijk met die snelheid zou kunnen voortbrengen, door twee spelers in onverbeterlijk samenspel werden uitgevoerd op, als wij goed genoteerd hebben, de navolgende manier:

spelers 3 en 4 hetzelfde, één octaaf lager.

Eenige keeren werd dit motief herhaald, daarna, op dezelfde wijze — doch nu uit den aard der zaak tusschen twee afzonderlijke instrumenten verdeeld, — overgenomen door het kleinste en middelste der gangsa-koppels, vervolgens, op knetterende wijze en in de hoogste opwinding, rhythmisch door de beide kendangs geïmiteerd, om ten slotte nog weer even bij den babarangan terecht te komen. Afgesloten werd de Satz door twee, bezwaar-

lijk harder, demonischer en imposanter te denken, dubbelslagen, uitgevoerd door alle instrumenten en alle spelers met inspanning van alle krachten:

Na zulk een gongan in hooge mate boeiende en meesleepende muziek, volgden twee gongan dialoog, ten deele met falset-stem gesproken tusschen den tègogspeler en een van vier, vóór den babarangan opgestelde, personen. Na den tweeden gongslag barstte dan de muziek weer los.

De gamelan Gong-muziek, die wij gedurende onzen tweeden Bali-reis in het Zuiden van het eiland hoorden, geeft geen aanleiding tot aanvulling van hetgeen wij daarover in de §§ 4 en 6 van „Bali" hebben gezegd. Hier vindt men alleen nog opgenomen een drietal foto's (Nos. 2—4) van (in alle onderdeelen nog niet voltooid) houtsnijwerk, dat den nieuwen gamelan Gong van den Oeboedschen poenggawa zal sieren. Een 16-tal van de beste houtsnijders en eenige *pandé gong*, allen uit het district Oeboed, zijn sinds geruimen tijd bezig met het vervaardigen van dit orkest, dat, naar het schijnt, den Semar pegoelingan, waarvan men de door den Oudheidkundigen Dienst genomen foto's in „Bali" heeft gevonden [93]), nog in schoonheid en volmaaktheid van afwerking zal overtreffen.

Zoolang menschen als Tjokordã Rakã op Bali leven — sterk geporteerd voor de eigen cultuur en bemiddeld genoeg, om door opdrachten in grooten stijl de inheemsche kunstenaars tot uiterste inspanning te

---

[93]) „Bali", foto's 5 t|m 9 en 12 t|m 14.

prikkelen en hun bestaan aldus te motiveeren en mogelijk te maken — zoolang behoeft Bali aan het behoud van zijn cultuur niet te wanhopen. Wee echter het oogenblik, waarop de landsgrooten Europeesch fabriekswerk en Westersche bazaarartikelen gaan verkiezen boven de scheppingen van hun eigen volk! En nimmer waren figuren als Tjokordă Rakă — bewuste verdedigers van eigen geloof, familieleven, maatschappij en kunst — zoo noodig als in dit hachelijk tijdsgewricht, waarin Bali plotseling op allerlei wijzen — administratief, missionair, commercieel — door het „Westen" besprongen wordt. Dat de door Nieuwenkamp gesignaleerde cementen poeri- en poera-poorten en de onlangs op Noord-Bali'sche tempelreliefs ontdekte zandsteenen fietsen afschrikwekkende uitzonderingen mogen blijven!

Ten slotte een staaltje van den gamelan-rijkdom van Zuid-Bali. Den bewoners van het volstrekt niet door toevallige groote welgesteldheid boven andere districten zich onderscheidende district Tegallalang (met een zielental van ongeveer 25000) werd verzocht, ter gelegenheid van een voorname lijkverbranding, met zooveel mogelijk gamelans op te komen. Welnu, naast ettelijke tientallen gamelans Semar pegoelingan, Angkloeng, Djogèd, Gambang, Ardjă en Gamboeh, verschenen er niet minder dan 36 (zes-en-dertig!) groote gamelans Gong. En dat waren ze nog niet eens allemaal. Wanneer wij het aantal Semar pegoelingan (die bijna denzelfden omvang hebben als een gamelan Gong) en de afwezige gamelans Gong in aanmerking nemen, komen wij voor dit eene, kleine district op meer dan 50 groote gamelans (met eene bezetting, variëerende van 18 tot 65 man) en een groot aantal kleinere. Ter vergelijking moge men bedenken, dat dit voor een stad als Utrecht (met 150.000 inwoners) zou beteekenen de aanwezigheid en de geregelde bespeling van 300 groote en een leger van kleine orkesten!

XIII. Gamelan ardjă [94]).

In den maanlichten avond nog even omloopende, hoorden wij onverwacht een zacht, als zoemend, muzikaal gerucht, waarbovenuit nu en dan een soeling opklonk. Den bron daarvan opsporende, kwamen wij ten slotte te midden van een Ardjă-repetitie, beter -leerschool. Bij het licht der maan en van een onzekeren olielamp deed een volwassen man de dansbewegingen en standen voor: twee jonge meisjes, nog weifelend en schuchter in hare gebaren, trachtten hem zoo nauwkeurig mogelijk alles na te doen. Op den achtergrond zat het orkestje en deed zijn primitieve, maar, bij allen eenvoud, welluidende muziek hooren.

De soeling (tjenik), speelsch en lenig, borduurde hare ivoren klankfestoenen op een donker, door één lichtdraad omboord stramien van goentangs en kangsi, terwijl de kendangs, op bescheiden wijze met de hand bespeeld, het rhythme onderhielden en de bewegingen der dansers leidden.

Voor een Westersch oor gaf dit orkestje een merkwaardig harmonisch weefsel: de meest op den voorgrond tredende trom liet duidelijk de tonen B_1 en E hooren; de goentangs bromden de tonen E en Gis; de hoog-tinkende kangsi gaf den toon b′. Deze, den muzikalen onder- en achtergrond gevende instrumenten, schiepen dus onmiskenbaar een E-dur-spheer. Op dien grondslag nu caprioleerde de soeling in den Phrygischen toon, dus in de schaal: e f g (a) b c′ (d′) e′. Maar, waar ondergrond- en melodie-register zoover uiteen lagen en het timbre der instrumenten zoo sterk verschilde, hinderde het voorkomen hièr van f, g, c en d, en dààr het gebruik van gis en de vermoede, doch nimmer gerealiseerde, aanwezigheid van fis, cis en dis, in het minst niet; schiep, integendeel, aangenaam aandoende tonaliteits-wrijvingen of de voorvoelde mogelijkheid daarvan. Af en toe gaf

---

[94]) Vgl. „Bali" blz. 116 v.v.

bovendien een verrassende cis van de soeling in plaats van c den indruk van kans op versmelting. Zoover kwam het echter nimmer: de welluidende en vluchtige tonaliteits-flirtation zette zich in het oneindige voort en klonk op den terugweg nog lang in onze ooren na.

XIV. Blaasinstrumenten.

Onder de vele schoone en goede herinneringen aan de dagen, door eerstondergeteekende gedurende zijn tweeden Bali-reis doorgebracht in den poeri en het gezin van Oeboed's poenggawa, is er, voorzoover het de muziek betreft, een, die vóór alle andere zal bijblijven: het soelingspel van den blinden I Kingeng. Hoe in woorden weer te geven het ontroerende klagen van dien bamboe-fluit of het speelsch verglijden van haar klank-snoeren? Verwonderlijk is het, hoeveel met zoo'n eenvoudig instrument aan gevoelens en stemmingen valt uit te drukken, als het door een volbloed kunstenaar wordt bespeeld. Maar men denke dan niet aan een Europeeschen fluit van onberispelijke factuur en met een ingewikkeld en vernuftig kleppenstelsel, doch met een ietwat nuchteren en zakelijken toon: de klank van een bamboe-soeling, schoon zwakker en minder ver dragend, is van dicht bij ronder en voller, malscher en meer voor nuancen vatbaar, althans in de handen van iemand als deze I Kingeng. Zooals hij Mas koemambang speelde! Met hare innig-doorvoelde portamenti, hare wegstervende vraagklanken, hare melancholieke toonvallen, schiep deze melodie in hare argelooze simpelheid een atmospheer van weemoed en vrede, schoon, als de maanlichte avond zelf, waarin zij weerklonk.

Maar I Kingeng kon ook andere dingen: hij kon het geluid van den gamelan Gendèr en van den gamelan Angkloeng op verrassende wijze imiteeren, beter: suggereeren, en speelde op verzoek van een der bewonderende omstanders een gending waarin vogelenzang,

vooral de roep van den perkoetoet (een soort boschduif) op allersierlijkste wijze was verwerkt.

I Kingeng had twee soelings bij zich, één tenger met hoog en één van wijder mensuur met laag geluid. Beide waren het *soelings gegoeritan* (foto 5 rechts) [95]). Uit de fluiten en de gegevens daaromtrent, die de heer Kats voor ons indertijd van het eiland had meegebracht, wisten wij reeds, dat, behalve deze soeling gegoeritan in twee maten, Bali nog één andere fluitsoort, eveneens in twee afmetingen, kent, waarvan de kleine soort *soeling tjenik* (foto 6 links), en de groote *soeling gedé* [96]) wordt genoemd. Al deze fluiten zijn voorzien van dien eigenaardigen blaasring (*soewer* of *siwer*), die wordt gevormd door een bundel (14 of 16) smalle en zeer dunne bamboe-reepjes, welke, op elkaar liggend, met hun allen rondom het mondstuk der soeling geknoopt en welker uiteinden dikwijls fontein- of waaier-vormig naar buiten omgebogen zijn.

De soelings tjenik en gedé hebben 6 gaten; de soeling gegoeritan 7. Van laatstbedoeld zevental heeft de speler, in blaashouding, er 6 aan de bovenzijde en het zevende, op ongeveer $^1/_3$ van de lengte, van het mondstuk uit gerekend, aan de onderzijde van zijn instrument zitten. Dat zevende gat kan, naar den heer Kats werd medegedeeld en de poenggawa van Oeboed ons bevestigde, naar believen worden afgesloten met een stukje karbouwendarmvlies. De fluit verkrijgt alsdan een iets krachtiger klank, klinkt een secunde tot een kwart lager [97]) en zou er één toon bij inboeten.

Naast deze fluiten vindt men nog één ander blaasinstrument in gebruik onder de Baliërs, vooral op Lombok, maar toch ook, zij het blijkbaar zéér zelden, op Bali

---

[95]) Vgl. „Bali" blz. 112.

[96]) Zie ons „Bali" blz. 216, foto 16 en een zeer mooie afbeelding in *Krause's* „Bali" op blz. 97 van den tweeden druk.

[97]) Al naarmate men 1, 2, 3, 4, 5 of 6 gaten heeft afgesloten.

zelf: de *prèrèt*, een schalmei in den trant van den Vorstenlandschen selomprèt en den Soenda'schen tarompèt. Gewoonlijk eindigt de „Stürze" van het instrument in den mond van een phantastisch masker [98]).

Nu wij het toch over fluiten e.d. hebben: de mededeeling op blz. 84, noot 30 van „Bali" heeft, naar wij onlangs bemerkten, voorzoover het de Vorstenlandsche soelings pélog betreft, alleen betrekking op de Sålå'sche. Die, en evenzoo de fluiten van het onder Sålå'schen invloed staande Oost-Java, hebben inderdaad 5 gaten. De Djokja'sche soelings daarentegen hebben, evenals de Soenda'sche (en de Bali'sche s. gedé en tjenik) 6 gaten. In sléndro zijn het er steeds vier.

XV. Grantangs.

Ter verduidelijking van hetgeen in „Over Bali'sche muziek" blzz. 133—134, in „Bali" op blzz. 104—106 en, in aanvulling hierop, hierachter op blzz. 463|464 is medegedeeld over de op Bali voorkomende soorten van grantangs, mogen hier enkele foto's een plaats vinden. Foto's 6 en 7 geven twee Bali'sche vormen van een grantang met buisvormige, zwevend opgehangen toetsen te zien: de eerste uit den sléndro-gamelan Angkloeng van den sedahan van Sangsit (Noord-Bali), de tweede uit den Semar pegoelingan soenarèn van den Regent van Gianjar (Zuid-Bali). Ter vergelijking worden daar-

---

98) Vgl. over deze schalmeien *Sachs*, blzz. 155|156, waar zulk een „Maskenoboe" (maar een Javaansche) is afgebeeld. Van de Soenda'sche tarompèt treft men een afbeelding aan in „Soenda", foto 5 tegenover blz. 235. Vgl. ook *J. S.* en *A. Brandts Buys* in „Oude Klanken" blz. 25 inzake het voorkomen van zulk een tarompèt, selomprèt of soemprèt — evenals de Soenda'sche vorm, voorzien van een wangensteunplaat van klapperdop — in Oost-Java, speciaal in den Tengger.

nevens nog weer opgenomen reeds eerder gepubliceerde [99]) afbeeldingen van den bijna identieken, doch gewoonlijk Angkloeng geheeten, Besoeki'schen vorm van dit instrument (foto 8) en van den, eveneens nauwverwanten, Soenda'schen tjaloeng (foto 9), welke resp. een sléndro- en een vijftonige, sorogan-missende, soms ietwat in sléndro-richting gaande, pélog-schaal laten hooren.

XVI. Tjlepită.

Nog van een, op Bali thans uitgestorven, speeltuig moeten wij melding maken: de eertijds (en tot nog voor kort) van het Gamboeh-ensemble deel uitmakende *tjlepită*, een soort kleppers, castagnetten.

Het instrumentje moet bestaan hebben uit een viertal ei-vormig plankjes, bovenaan door een koord los bijeen gehouden, waarmede men, door ze tusschen de vingers te nemen en ze dan tegen elkaar te slaan (op de manier van de Europeesche kleppers), de gamboeh-muziek rhythmisch begeleidde. De poenggawa van Oeboed meende zich te herinneren, dat aan het instrument een bepaalde toonhoogte werd gegeven.

De naam *tjlepită* is ook op Java niet geheel onbekend: in het museum Sriwedari te Sålå zijn eenige, aldaar aanwezige, sarons met dezen naam (terecht of ten onrechte) aangeduid.

XVII. Réjongs.

Een paar weken geleden ontvingen wij van twee zijden, bijna op denzelfden dag, mededeelingen over het voorkomen van haltervormige réjongs — zooals men weet, tot nog toe, en dan pas sinds enkele jaren, alleen

---

[99]) „Djåwå" 2de jrg. achter blz. 128 en id. 1ste jrg. tegenover blz. 239.

op Bali en van de Panataran-reliefs bekend [100]) — óók in den tegenwoordigen tijd op Java. De heer Soemitro, zoon van den Regent van Bandjarnegara (N. O.-Banjoemas), die bij ons een foto van de Bali'sche réjongs zag, herkende daarin instrumenten uit zijn prille jeugd, die toen nog op Inlandsch Nieuwjaar door in optocht loopende menschen aan een koord om den hals werden gedragen en bespeeld. Dat was in de jaren 1895—1900. Toen hij later, na een meerjarig verblijf in Nederland, in zijn geboorteplaats terugkeerde, waren ze verdwenen.

Hadden we dus alleen zijn getuigenis, dan zouden wij hebben kunnen meenen, dat de réjongs omstreeks den aanvang van de nieuwe eeuw op Java waren uitgestorven. Maar de tweede mededeeling, die ons bereikte, doet zien, dat zij ergens op Java nog steeds moeten voorkomen. Mevrouw Liscaljet-Grommers, die, doordat zij een deel van „Bali", waaronder de over den réjong handelende bladzijden, in het Engelsch vertaald heeft en dus goed van vorm, hoedanigheid en zeldzaamheid dezer instrumenten op de hoogte is, zag ze bespelen in het orkestje, dat een ter gelegenheid van de onlangs gevierde S. S.-jubileumfeesten te Padang (Sum. Westkust) optredenden Javaanschen ronggèng-troep begeleidde. Zeer verwonderd daarover, stelde zij ons dadelijk hiermede in kennis. Mochten het er velen zijn, die aldus met bekwame spoed hun waarnemingen op muzikaal gebied in mededeelingen aan ons adres omzett'en! Helaas, zij zijn te tellen.

Noch de heer Soemitro, noch Mevrouw Liscaljet hebben onderzocht, hoe de klankketels op hun „halters" gemonteerd waren, noch hoe hun stemming was. De

---

[100]) „Bali", foto's 21 t|m 24. Het was de heer Brandts Buys, die het eerst op deze Panataran-instrumenten de aandacht vestigde in zijn bekende praeadvies (blzz. 77|78) en later uitvoeriger in zijn „Aanteekeningen" (blzz. 44—47).

eenige nadere bijzonderheid omtrent den bouw is afkomstig van eerstgenoemde, die zich — ongevraagd — herinnerde, dat het middenstuk der Bandjarnegara'sche instrumenten aanmerkelijk forscher, dikker, was, dan dat der Bali'sche réjongs. Deze moderne Javaansche speeltuigen naderen derhalve in dit opzicht nog dichter dan de Bali'sche de réjongs der Panataran-reliefs, die ook zulk een welgedaan middenstuk laten zien.

Wij hopen nu maar, dat dit artikel onder de oogen komt van iemand, in staat en genegen, ons erover in te lichten, wáár op Java de schuilplaats dezer laatste der Mohikanen moet worden gezocht. Vermoedelijk zal het in de omgeving van den Dièng zijn; mogelijk ook in het in menig opzicht nog zoo oud gebleven Kediri'sche.

***

Tot hiertoe deze aanvullende beschouwingen over de Bali'sche toonkunst. Nog sterker, dan toen wij ons zett'en tot het op papier brengen van de resultaten van ons onderzoek, gevoelen wij nu, na volbrenging van de gestelde taak, hoe weinig ver wij tot nog toe in het muzikale oerwoud van Indonesië zijn doorgedrongen. De buitenkant is verkend; hier en daar kapten wij een voetpad in den welhaast onontwarbaren rimboe van modale lianen en historische luchtwortels. De flora van dit woud te schrijven; voorzoover wij vermochten, het geheim van zijn wording en groei te ontraadselen; omtrent de organische elementen dezer kunst — aan hare dragers zelf onbekend — tot klaarheid te komen, — ziedaar het veel omvattende doel, dat wij ons gesteld hadden en dat wij slechts zeer ten deele hebben kunnen bereiken. De zuiver-aesthetische zijde van het onderwerp kwam daarbij, moèst daarbij komen op den achtergrond. Trouwens — de ziel der muziek laat zich ten slotte ook niet in woorden bannen; van haar macht, van de dreigende grootschheid dier bronzen geluid-

stormen, van de ranke gratie van den gendèr wajang, de wijding van het soelingspel, kan alleen zij zelve getuigen. De herinnering aan het intense leven van deze muziek, hoe zij aanstormde, toornde en terugdeinsde, af en aan, in duizend schakeeringen; — hoe zij nu eens met adembeklemmende stretti en crescendi opvoerde tot extatische verrukkingen, dan weer, als in zich zelve teruggetrokken, de tot louter klank geworden tijd in tijdeloosheid deed verkeeren: zelfs van eene *poging* tot weergave daarvan hebben wij ons met opzet vrijwel onthouden, hoe sterk de emoties ook waren, ondergaan in die luttele dagen van schoonheid en vrijheid, op Bali doorgebracht.

Bandoeng, Juni — Augustus '25.

Naschrift. Uit een, tijdens het afdrukken van dit artikel ontvangen, brief van Prof. Von Hornbostel blijkt ons, dat deze musicoloog erin geslaagd is, eindelijk ook licht te werpen op het tot nog toe zoo raadselachtige ontstaan en de afkomst van het sléndro-toongeslacht. Wij waren helaas niet meer in de gelegenheid, in het raam van dit artikel nog deze belangrijke nieuwe hypothese te behandelen. Er moge thans alleen worden medegedeeld, dat men, naar alle waarschijnlijkheid, ook den oorsprong van sléndro op het Z. O.-Aziatische continent heeft te zoeken en dat Sumatra, beter gezegd: het Palèmbangsche rijk, dus vermoedelijk niet dan de poort is geweest, waardoor dit toongeslacht den archipel is binnen gekomen. Voor de hypothese zelf en de opmerkingen en de beschouwingen, waartoe zij ons aanleiding heeft gegeven, stellen wij ons voor, binnenkort opnieuw de gastvrijheid van het Genootschap en zijn tijdschrift in te roepen.

J. K.
C. J. A. K.-v. W.

Bijlage.

Kintamani, 16 April '25.

(Brieffragment).

Wenn man von 6 morgens bis 6 abends nur und nur über die Lavatrümmerfelder des Baturs gegangen ist und Vulkanstaub überall in jeder Fuge des Körpers und des Kleides lagert und man eben erst, von der gewaltigen Natur da oben ganz überwältigt, nach Hause gekommen ist, — ist es schwer die Gedanken beisammen zu halten, zumal sie zurück nach Oeboed gerichtet werden müssen, — und dies mit aller Intensität, denn da sah ich das unwarscheinlichste, vielleicht das wichtigste und wesentlichste von Allem, was ich bisher auf Bali sah.

Es war schon gegen 7 geworden, also schon dunkel, als wir in die Privatpoera des Tjokordă Gedé Rakă Soekawati durch die enge schmale goldene Tür eintraten. Sie wissen es, das ist der Tempel, von dem ich so begeistert war, wo 10—15 kleine Tempelchen, eher Opferaltäre, stehen, hoch längst den Wänden des Hofes und vier grössere im Binnenhof, mit den wunderbarsten Holzgoldreliefs auf rotem und blaugrünem Grund, alles Szenen aus Mahabharata und Ramayana darstellend. — Der Hof war voller Menschen, nur in der Mitte war eine Kreis freigelassen für die Tänze. Es sollte „Sanghyang dedari" getanzt werden.

Der Bruder des Tjokordă Rakă führte uns in eine entferntere dunkle Ecke, wo etwas geheimnissvolles vorzugehen schien. Zwei Tänzerinnen wurden eingeschläfert. Es war ganz dunkel, nur hie und da eine düstere flackernde Oellampe. Die zwei Mädchen knieten vor einem Feuer, das stark rauchte und in das weissgekleidete Priester unter Formeln und Gebeten immer wieder wohlriechende Kräuter und Blumen hineinwarfen. Ein grosser, nacktbrauner Frauenchor sang lange unheimliche, eintönige Melodien — manchmal

ganz unwarscheinlich lange einzelne Töne. (Was mich besonders wunderte, war, dass es eine ganz andere Tonskala war, als die sonst auf Bali überall übliche 5-oder 7-tönige). — Endlich kam das eine Mädchen in Trancezustand; sie richtete sich auf, redete wirres Zeug und wankte hin und her. Sie wurde schnell sehr golden gekleidet, mit klingenden Fussringen und hohem goldblumenprangenden Kopfschmuck. Man führte sie in den freien Kreis. Und nun begann etwas ganz merkwürdiges. Es waren einzelne Gruppen von fantastisch gekleideten Männern, die in kleineren geschlossenen Kreisen um den grossen freigelassenen Kreis eng aneinander geschmiegt, beinah aufeinander sassen. Einzelne Gruppen hatten groteske grassgeflochtenen, blumengeschmückten Hüte auf — und jede dieser Gruppen war ein Chor. Es war, wie die Tänzerin in der Kreis trat, eine Totenstille eingetreten. Eine entfernte, abstrakte, ganz unirdische Stimme fing an hoch und gläsern eine undefinierbare Melodie zu singen; — ich habe noch nie so etwas astralhaftes und unirdisches gehört. Es war kein Mensch, der da sang — das kam von irgendwo tief aus der Unterwelt oder hoch aus dem Himmel. Bis jetzt weiss ich nicht: kam diese Stimme von einem Menschen aus Fleisch und Blut oder von der Geistgewordenen Tänzerin her. Die Tänzerin wandelte körperlos im Kreise herum, bog sich, wand sich und klitterte mit den Fussringen kaum kaum hörbar — alles in der Richtung zum Gesang hin.

Nun setzte auf einmal einer der Chöre ein — laute, einstimmige, kernige Melodie — ein riesencrescendo — dann alles plötzlich abgebrochen. Eine atemraubende Stille tritt wieder ein. Wieder ganz leise beginnt der Gesang — dazwisschen unerwartete, unvorbereitete wahnsinnige Schreie vom Chor. Die leise Melodie aber geht ihren Weg weiter, steigert sich bis sie sich an einer Stelle irgendwie in sich selbst verfängt; sie bleibt

an einer Wendung stecken. Die letzte Phrase wird wiederholt, immer wieder wiederholt, langsam und eindringlich — (es erinnert an ein krankes Grammophon, bei dem die Nadel immer wieder auf der Platte auf die alte Stelle zurückrutscht) — das wird immer schneller und schneller, lauter und lauter, bis plötzlich nach einem unendlichen Crescendo und Accelerando im Prestissimo alles mit einem hohen Aufschrei wieder abbricht — und das ganze Chor fällt wieder fortissimo ein mit einem Geknatter, einem rhythmischen Tjàke-tjàke, Tjàke-tjàke — zuerst etwas langsamer, dann auf einmal in verdoppeltem Zeitmass — und so atemlos weiter, nur das immer wieder die Tonhöhe dieses Geknatters wechselt, bald hoch oben, bald tief im Bass, bald in der Mittellage, wie einzelne lange Noten in „Schrotform", und so vermutet man mit der Zeit heraus zu hören, dass sie eine Melodie, dieselbe Melodie, so knatternd weitersingen.

Dann bricht wieder alles ab, wieder die unbeschreibliche, abwesende, ferne Grabesstimme setzt ein — pianissimo begleitet vom rhythmischen Gemurmel des Chores — wieder Schrotgeknatter.

Nun müssen Sie sich noch dazu denken, dass die Männer des Chores, die im Kreise so dicht aneinandersitzen, sich andauernd rhythmisch bewegen; entweder schaukeln sie, je nach Melodie, rechts und links, oder schütteln sich, als überkäme sie ein grosses Zittern; — dann aber werfen sie sich plötzlich alle zugleich mit lautem Aufschrei nach links im Kreis, dann wieder nach rechts; nach besonders intensiven Steigerungen des Gesanges oft ganz nach hinten, also auseinander — so dass sie, da sie so eng aneinander sitzen, übereinander zu liegen bekommen, wie eine weitgeöffnete Riesenblume bildend; — oder schliesslich, mit einem unheimlichen „Hu", was wie ein langer unterirdischer Gongschlag sich anhört, der langsam in

der Ferne verhallt, ganz zu einem Klumpen ineinander, mit den Köpfen dicht zusammen. Noch nie im Leben sah oder hörte ich etwas so suggestives. Die Tänzerin reagierte auf alle die Aufschreie, Crescendi, Accelerandi, und tanzte ihren wesenlosen, uncontrolierbaren Schlafwandlertanz dazu und klitterte mit den Fussringen.

Es war zu schön, zu mystisch, als dass man gewagt hätte, sich vom Platz zu bewegen, um im Dunkeln mehr von dem Tanz selbst zu sehen. Das Ganze war so etwas Niedagewesenes, Unmenschliches — und irgendwie lang Ersehntes!

Die Chöre sangen oder wie soll mans nennen — artikulierten, immer abwechselnd, eines nach dem andern; die Tänzerin schwebte dann immer in die neue Richtung, von wo gesungen wurde, hin; und endlich begann die eigentliche Lakon: geisterhafte, tierhafte Stimmen aus den Chören sprachen und zischten sich an, — manchmal wimmernde, kreischende Frauenstimmen, hoch und irgendwie extatisch besessen! Eine, die schon garnicht mehr wusste, wo sie hin gehörte, fing eine lange malaische Rede an, wurde aber von raubtierhaftem Gebrüll von Riesenwesen übertönt. Es klang alles wie ein Halluzination, wirr durcheinander und wie improvisiert, aber man sagte mir, es wäre der Lakon „M'bo rondo" oder so was aus dem Pandjizyklus.

All die Leute im Chore befanden sich selbst auch so halb im Tranzezustand; jedenfalls sprachen sie ganz abwesend oder besessen, wie im Traum. Es ist eine Art Massensuggestionskunst, ein gemeinschaftliches sichgehenlassen — und dabei doch etwas Unerhörtes, Grosses, mystisch Gestaltendes. Lieber Freund, es war so etwas merkwürdiges — ich werde es nie vergessen können. Man fühlte sich selbst wie gebannt, wie behext — am liebsten hätte ich mitgeschrieen und mitgetanzt.

Oh, diese Gottbesessenen Menschen! Es war wie ein Spiel, das sie trieben, wie ein Spiel von unschuldigen, ausgelassenen Kindern, aber mit einem ernsten, beinah tragischen Ausdruck im Gesicht. Und man hat ein Gefühl, dass sie selber nichts dafür können, — dass es irgendwie von selbst so kommt, als würden sie von unsichtbaren Mächten geführt. — Der Javane S. K., den ich nach Bali mitgenommen hatte, übrigens selbst ein ganz grosser, vielleicht einzig dastehender Künstler und Mensch, war ganz ausser Atem — schüttelte nur verständnisvoll den Kopf und war still in sich gekehrt.

....

Am nächsten Tage wurde der Gouvernör-General erwartet. Oeboed war aufs köstlichste geschmückt; — alle prächtigen Gamelans drönten extatisch in wilden rhythmen. Alle Sorten Tanz wurden eines hie, eines da getanzt: Lègong, Djogèd, Ardjă, Gamboeh, Baris. Riesige, märchenhafte Barongans standen unter dem Schatten hoher Pajongs überall herum: Elefanten, Tiger, Eber, andere Fabelwesen, — auch hohe Riesenpuppen mit Menschenmasken. ....

....

(w.g.) WALTER SPIES.

Lijst van aanvullingen en verbeteringen, aan te brengen in „Bali" [1]).

blz. 5, reg. 8 v.o. staat: moelia; lees moelā.
blz. 9, reg. 18 v.b. staat: J. C. Heyting; lees: L. C. Heyting.
blz. 13, reg. 16 v.o. staat: gentorag; lees: gentorak.
blz. 18, laatste reg. tekst en
blz. 19, reg. 1—6 v.b. vervangen door: -waardig modaal systeem ontwikkeld. Men heeft dit stelsel verkregen, door beurtelings ieder der vijf oorspronkelijke hoofdtonen tot *middelste* hoofdtoon, tot „spil" van een nieuwe toonreeks te maken. Dezen middelsten hoofdtoon duidt men steeds aan door den naam *dèng*. Men heeft dus niet, in den trant
blz. 22, noot 7, toevoegen: In dit verband mag ook nog worden melding gemaakt van den *krintjingan*. Dit instrument bestaat uit een reeks van, van boven naar beneden allengs in grootte afnemende, op geregelde afstanden aan een koord opgehangen vier-spakige rottan-hoepeltjes, aan welke bamboeblad-versieringen en vele klokjes zijn bevestigd [2]). Deze klokjes zijn van een zoetwaterslakkenhuis gemaakt, dat, met den afgesneden punt naar beneden hangende, op zijde een gleufje heeft gekregen en in welks binnenste een aan een draadje bevestigd kort en dun stokje als klepel fungeert. Het geheele toestel is zóó licht, dat het door het geringste zuchtje wind al bewogen wordt en geeft een ijl en rusteloos-twinkelend geluid.

Zulke krintjingans worden vooral gebruikt op die nieuwjaarsdagen *(galoengan)* welke zich, doordat zij met volle maan samenvallen, als dies fausti kenmerken, en plegen dan aan hooge bamboe-staken opgehangen, de désa een feestelijk aanzien te geven en van niet minder feestelijk gerucht te vervullen. (Opgemerkt wordt, dat deze galoengan telkens na ommekomst van 6 Bali'sche maanden van 35 dagen, dus om de 210 dagen voorkomen).

blz. 34, reg. 5 v.o. staat: IV; lees VI.
blz. 35*b*, reg. 2 v.o. staat: Ebezener; lees: Ebenezer.
blz. 35*l*, reg. 17 v.o. staat: open stippen; lees: het teeken ◈ .
blz. 35*m*, reg. 20 v.o. staat: eersten; lees: den eersten.
blz. 35*q*, noot 40, de woorden achter het woord „en" vervangen door: 5829*a*—*j*.

---

[1]) De indertijd al op een inlegvel bijgevoegde errata zijn, zekerheidshalve in deze lijst nogmaals opgenomen.

[2]) Foto 11 geeft een indruk van het instrument.

blz. 35s, reg. 15 v.b. staat: bestaan deze; lees: bestaan van dezen.
blz. 35s, noot 44, al. 2, schrappen: den tweeden en derden zin.
blz. 39, reg. 8 v.b. staat: Elke gending vangt; lees: Vele gendings vangen.
blz. 39, reg. 12 v.b. staat: invallen. Deze; lees: invallen. De gendings, die den dans der lègong begeleiden, waarin de trompong nimmer geslagen wordt, hebben echter een pengisep-inleiding, bestaande uit een mengeling van ragfijne, korte, op- en afgaande glissandi en vlugge, korte, sprankelende toontjes. Zoo'n.
blz. 40, laatste reg. voeg in: Vgl. ook de oud-Grieksche toonnaam *hypatè* (= de *hoogste*) voor den *laagsten* toon der schaal.
blz. 42, noot 6, reg. 9 v.b. staat: *het inzetten van den wil*; lees: *de verheffing van den stem*.
blz. 49, reg. 9|10 v.b. schrappen: (grootendeels z.g. aksarā of sastrā gegantoengan).
blz. 49, reg. 11 v.b. staat: sastrā penganggo; lees: vocaalteekens.
blz. 52, reg. 8 v.b. achtervoegen: 12a).
blz. 52, reg. 10 v.o. staat: (?); lees: [waarschijnlijk = bamboe blaasgong (Soend.: goöng awi; Jav.: goembang)].
blz. 52, onderaan, toevoegen: 12a) Vgl. ook *Brandts Buys*, Praeadvies („Djåwå", 1ste jrg., Praeadviezenbundel II), blz. 88, noot 68. De daar genoemde, uit *Von Hornbostel's* artikel „Ch'ao-t'ien-tzě" geciteerde verzameling van *O. D. Tauern*, „Balinesische Melodien in Originalnotation", is niet gepubliceerd geworden.

Op deze verzameling van Tauern baseert zich de in „Ch'ao-t'ien-tzě" te vinden mededeeling: Auf Bali werden heute noch sämtliche elf Töne einer fünfstufigen Leiter, die zwei Octaven umfängt, verschieden notiert.
blz. 56, reg. 12 v.b. staat: steeds; lees: gewoonlijk.
blz. 56, reg. 14 v.b. toevoegen achter tjenik: 13a).
blz. 56, onderaan, toevoegen: 13a). De eenige uitzondering op den regel, die wij zijn tegengekomen, was *bisah* = *doeng* in den sleutel voor de Gong-muziek van Sangsit. Vgl. blz. 64, al. 2 middenin.
blz. 57, reg. 6 v.b. staat: door; lees: voor.
blz. 57, reg. 2 en 4 v.o. staat: is; lees: was.
blz. 62, reg. 11 v.b. staat: kenong; lees: kemong.
blz. 63, reg. 9 v.b. staat: het andere; lees: den ander.
blz. 64, reg. 7 v.b. staat: béro; lees: saih pitoe.
blz. 64, reg. 3 v.o. staat: béro; lees: saih pitoe.
blz. 70, reg. 1 en 2 v.b. staat: noemt al in 1140 (Wrtta Sançaya) de *sarons*; lees: noemt 1035 (d.i. onder de regeering van den grooten Airlangga) den *réjong* (Ardjoenawiwaha,

-strophe 235) en in 1140 (Wrtta Sancaya) de *sarons* voor het eerst;

blz. 71, al. 2, reg. 2: voeg in achter o.a.: een saron (Krom-Van Erp I b 98).

blz. 71, reg. 5 v.o. staat: § 12; lees: § 13.

blz. 71, noot 5, toevoegen: Vgl. *P. V. van Stein Callenfels*, „De veroveraar van Dharmmawangça's kraton" („Oudheidkundig Verslag, 1919, 4de kwartaal, blz. 156 v.v.).

blz. 74, reg. 8 v.b. staat: penjelah; lees: penjatjah.

blz. 79, reg. 5 v.o. schrappen: 28.

blz. 80, reg. 4 v.b. staat: 28; lees: 29.

blz. 85, al. 2, reg. 2. Zin afsluiten achter „Saron" en de rest van den zin schrappen.

blz. 85, al 1. *Aanvulling:* In het tijdschrift „Inter-Ocean" heeft de heer Kats in het nummer van October 1924 de verschillende Bali'sche dansspelen besproken. Evenzoo in „Djåwå", 4de jrg. blzz. 140|141. Uit zijn artikelen blijkt, dat de Barong, behalve Banaspati, ook andere figuren kan voorstellen.

blz. 86, reg. 9 v.b. staat: tempelmaagden; lees: désa-maagden *(pesarèn)* 31a).

blz. 86, reg. 19 v.b. *Aanvulling:* Het houtsnijwerk van den Oeboedschen Semar pegoelingan heeft een deskundige bespreking gevonden door *Dr. W. F. Stutterheim* in zijn artikel „Houtsnijwerk van Bali" („Elsevier's geïllustreerd Maandschrift", 34ste jrg., 1924, blz. 308 v.v.).

blz. 86, toevoegen als noot 31a): Zie over deze pesarèn en hare taak t.a.z. van de tempelmuziek: *Liefrinck*, „Bijdrage tot de kennis van het eiland Bali" blzz. 292 en 293: .... wanneer het haar reeds zoo lang geworden is dat zij het kunnen opbinden, worden zij ingedeeld bij de *pesarèn* of désamaagden *(daä désa)*, in sommige geschriften ook wel *pèloekkajoe* genaamd. Deze jonge dames mogen zich eenigszins emancipeeren en genieten het voorrecht minstens eens in de maand geheel vrij bijeen te komen, om over hunne belangen te spreken en hunne werkzaamheden in de tempels onder elkaar te regelen.
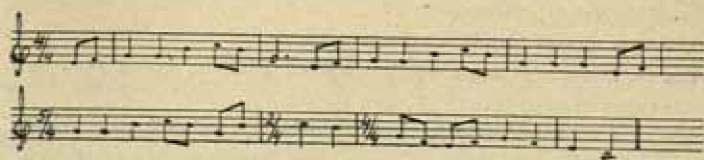
In de tempels vormen zij een koor, dat de gamelan begeleidt, en wanneer eene vrouwelijke godheid mocht nederdalen, dan maken zij hare eerewacht uit, terwijl ook de geïnspireerde vrouwen door hen worden bewaakt. De *sanghjangs*, jonge meisjes, die na bedwelmd te zijn dansen uitvoeren welke een godsdienstig karakter dragen, worden door de désamaagden aangekleed en opgeschikt en door hen geen oogenblik uit het oog verloren, zoolang de voorstelling duurt.

blz. 88, reg. 1 v.b. voeg in, tusschen „is" en „late": gelijk het geval was na de aardbeving van '17,

blz. 88, noot 34, al. 1, toevoegen: En verder: *Dr. V. E. Korn*, „Bali is apart .... is fijner bezenuwd dan eenig ander deel van Indië" („Koloniaal Tijdschrift", Jan. '25, blz. 44 v.v.).

blz. 93, reg. 10 v.b. staat: dringerder; lees: dringender.

blz. 93, ad al. 2: Onder de melodie-fragmenten, door Walter Spies genoteerd, bevond zich het navolgende voorbeeld van doorbroken quadratuur:

blz. 97, al. 1, slot, toevoegen: 1c).

blz. 97, onderaan, toevoegen: 1c) Ook de heer Brandts Buys is tot deze slotsom gekomen — neergelegd in zijn artikel „Aanteekeningen betreffende eenige Indonesische muziekinstrumenten" („Djåwå", 2de jrg., blz. 34 (45)) — zij het, dat hij zich, de Bali'sche réjongs nog niet uit eigen aanschouwing kennende, voorshands wat voorzichtiger heeft uitgedrukt.

blz. 98, reg. 13 v.b. staat: tabel Xa; lees: tabel XIIA.

blz. 100, reg. 5 v.o. staat: vier; lees: vijf, uit de désa Karangdåwå (district Klatèn) afkomstige,

blz. 101, reg. 7 v.o. toevoegen: De heer Brandts Buys deelde ons later mede, dat volgens Pangéran Hadiwidjåjå die gebogen rantjakan aldus vervaardigd was in opdracht van den vorigen Rijksbestuurder. Of deze in zijn jeugd nog gebogen rantjakan in Sålå (cf. die van den Djocja'schen Bermårå) gekend heeft?

blz. 102, al. 2, slot, toevoegen: Vgl. ook den naam van een der oudste sléndro-gamelans uit den Djocja'schen kraton: Kj. Poespårånå, Bloem van den Oorlog.

blz. 103, noot 11, toevoegen: Naar de heer Brandts Buys ons schreef, komen zij ook nog hier en daar in het Djocja'sche voor.

blz. 105, reg. 4 v.b. voeg in, achter „hebben": 14a).

blz. 105, 2de alinea schrappen en vervangen door: Ook een andere vorm van gambang, *tingklik* 16) genaamd, gelijkende op den Javaanschen gambang kajoe, bleek ons (§ 8) dikwijls deel uit te maken van den gamelan Gandroeng.

blz. 105, toevoegen als noot: 14a). Dit speeltuig wordt door *Jasper* eveneens grantang genoemd en opgesomd en beschreven onder de instrumenten van een ensemble, dat klaarblijkelijk een gamelan Angkloeng is geweest, al kent deze auteur het ook uitsluitend onder den naam Gandroeng. Vgl. ons „Over Bali'sche muziek" blzz. 133*b* en 134.

blz. 105 onderaan, toevoegen aan noot 15: Zie hierover de Encyclopaedie v. N.-I., Aanvulling blz. 219—227 s.v. *Balambangan* en het daaraan ten grondslag liggende artikel van *C. Lekkerkerker*, „Balambangan" in „De Indische Gids" jrg. 1923, blz. 1030 v.v.

blz. 106, schrappen: reg. 1 en 2 v.b.

blz. 106, reg. 10 v.o. staat: middelnoot; lees: middelmoot.

blz. 107, reg. 4 v.o. staat: noot 10; lees: noot 11.

blz. 109, reg. 10 v.o. invoegen achter „hooren": 2, in kwinten, doch tot een kwint toe te laag gestemde violen,

blz. 109, ad al. 2 slot: De heer Brandts Buys, die op het oogenblik in het Banjoewangi'sche de muziek onderzoekt, maakt ons er attent op, dat de opgave van een *lontjèng*, bel, moet berusten op een misverstaan door onzen Javaanschen zegsman van het woord *klontjèng* of *klonèng*, waarmede daar de Europeesche triangel wordt aangeduid. Dit instrument is hem gebleken, nimmer in de Banjoewangi'sche gandroeng-ensembles te ontbreken, terwijl een lontjèng geen enkele keer door hem werd aangetroffen. (Ook op het Java-congres te Bandoeng maakte een triangel, naar wij ons nu herinneren, deel van dit orkestje uit.)

blz. 110, al. 1, voorlaatste en laatste reg.: staat: 13 toetsen, gelijk een ouderwetsche gendèr teloelas (immers = 13) betaamt; lees: 10 toetsen.

blz. 110, reg. 12 en 11 v.o. staat: gedé en tjenik; lees: tjenik en gedé.

blz. 110, reg. 10 v.o. toevoegen: Alleen zijn zij iets hooger en tengerder dan deze en is er verschil in het aantal toetsen, dat bij den gendèr rambat gewoonlijk 13, doch ook wel eens 15 bedraagt en bij den gendèr wajang steeds 10 is.

blz. 115, reg. 9 v.b. staat: doen; lees: doet.

blz. 116, reg. 7 v.o. staat: *barang;* lees: *nem.*

blz. 117, reg. 14 v.b. invoegen tusschen „het" en „instrumentlichaam":, daarmede bovendien organisch één zijnde.

blz. 120, reg. 3 v.o. staat: 14; lees: 15.

blz. 127, ad al. 1: Nog een paar karakteristieke exemplaren van muziekdieren geeft foto 10, welke de heer Spies voor ons van Bali meebracht. Ook deze beide instrumenten, een kempoer en een kempli, behooren tot een gamelan Djogèd.

blz. 129, reg. 13 v.b. staat: P. C. van St. C.; lees. P. V. van St. C.
blz. 130, reg. 1 v.o. staat: 49; lees: 50.
blz. 133, reg. 1 v.b. staat: 39; lees: 43.
blz. 136, reg. 2 v.o. staat: 5; lees: 2.
blz. 143, noot 2, eerste zin. Ter adstructie van deze opmerking, het navolgende staatje, waarin de horizontale kolommen I betrekking hebben op de in het werk van Groneman opgenomen 15 gendings pélog en kolommen II op de 40 gendings pélog, behoorende tot de in ons bezit zijnde, naar een Djocja'sch handschrift van zéér betrouwbaren herkomst gecopiëerde, gending-verzameling. De (3) gendings, welke in beide verzamelingen voorkomen, zijn slechts éénmaal verwerkt:

	Intervallen:	0/4	4/0	1/4	4/1	2/4	4/2	3/4	4/3	5/4	4/5	6/4	4/6	7/4	4/7
patet limâ	I:	1	—	14	6	54	83	1	1	68	49	11	10	—	—
	II:	—	—	—	2	9	12	—	—	9	8	4	—	—	—
	Samen:	1	—	14	8	63	95	1	1	77	57	15	10	—	—
patet nem	I:	—	—	—	5	13	40	3	3	38	14	8	—	—	—
	II:	1	—	3	7	48	75	—	—	62	29	1	2	—	—
	Samen:	1	—	3	12	61	115	3	3	99	42	9	2	—	—
patet barang	I:	—	—	—	—	5	3	6	12	3	—	1	—	—	—
	II:	—	—	—	—	3	—	25	27	—	1	—	—	—	—
	Samen:	—	—	—	—	8	3	31	39	3	1	1	—	—	—

0/4 wil zeggen, dat een gending met den pélogtoon aanvangt; 4/0, dat hij er mee eindigt. De tonen zijn van laag naar hoog genummerd: bem = 1, goeloe = 2, dâdâ = 3, pélog = 4, limâ = 5, nem = 6, barang = 7.

blz. 146, reg. 15 v.o. staat: 4; lees: 5.

blz. 151, ad al. 2. Behalve Kern, heeft later ook Pater W. Schmidt zich met dien taalkundigen samenhang bezig-gehouden. Litteratuur: *Kern*, „Taalkundige gegevens ter bepaling van het „stamland" der Maleisch-Polynesische Volken" (1888) en *Schmidt*, „Die Mon-Khmer-Völker, ein Bindeglied zwischen Völkern Zentral-Asiens und Austronesiens (1906).

blz. 152, ad al. 3. De heer Brandts Buys wees ons op het bestaan op Bali van fluiten met mirliton-gat en hoe die, behalve daar (zie ook blz. 36 van vorenstaand artikel), verder alleen nog maar schijnen voor te komen in Achter-Indië en China. En op nog een anderen instrumentalen band: de Birmeesche orkest-klapper wordt op Midden-Java gebruikt als vogel-verschrikinstrument. (Vgl. *J. S. en A. Brandts Buys-Van Zyp*, „Snorrepijperijen").

blz. 153, al. 2, reg. 1. Voeg in, achter „op": Bali *gènggong* en.

blz. 155, reg. 1—8 v.b. te vervangen (naar aanleiding van eenige van Dr. Coomaraswamy en den heer Brandts Buys gekregen aanvullende gegevens) door:

-menten bekend geworden, nl. te Ajanta in Khandesh, waar in de daar zich bevindende, waarschijnlijk van omstreeks 700 A. D. dateerende, grotschilderingen enkele van zulke luitvormige speeltuigen zijn aangetroffen 20). En onlangs heeft Dr. Coomaraswamy, naar hij ons vertelde, nog eenige afbeeldingen meer van Voor-Indische p'ip'a's wedergevonden en wel op de reliefs van Amaravati (een Boeddhistische stoepa van circa 200 A. D. ten N. van Madras). Maar deze instrumenten (en evenzoo het Toenhoeang-type — vgl. hieronder blz. 159 —) onderscheiden zich, met uitzondering van een enkele der Ajanta-speeltuigen, aanmerkelijk van de Båråboedoer- en Prambanan-luiten door hun veel gedrongener, veel sneller zich verbreedenden vorm (die zij gemeen hebben met de oud- (Noord?-) Chineesche en modern-Japansche luiten), terwijl daarentegen de luiten van modern (en dus mogelijk ook van oud-) Zuid-China en vooral ook die van Achter-Indië het slanke type vertoonen, dat ook de Hindoe-Javaansche luiten kenmerkt. Hoewel dus, blijkens die enkele Ajanta-afbeeldingen, ook Voor-Indië wel den slanken luitvorm gekend heeft, schijnt daar toch de breede, gedrongen vorm meer algemeen geweest te zijn en is er in dezen veel meer te zeggen voor het aannemen van Achter-Indischen, dan van Voor-Indischen invloed op den vorm der Båråboedoer-luiten. Daar komt nog bij, dat de p'ip'a in China en Achter-Indië oneindig populairder geweest is, dan in

Voor-Indië, zooals hieronder nog nader zal blijken. (Tegenwoordig schijnen in Voor-Indië luiten van den hier bedoelden eigenaardigen peervorm niet meer voor te komen) 21) — En ten slotte nog dit, sterkste, argument:

blz. 155, 3de al., voorlaatste reg. staat: foto's; lees (natuurlijk!): teekeningen.

blz. 165, reg. 12 v.b., voeg in, achter „in": 23a).

blz. 156, 1ste al., voorlaatste reg. staat: werkaanwijzigingen; lees: werkaanwijzingen.

blz. 156, voeg in, tusschen noot 23 en 24, als noot 23a): Vgl. *Dr. Bosch*, „Het Lingga-heiligdom van Dinaja", blzz. 281 en 282.

blz. 156, 2de al., reg. 4|5 staat: dat het dan voor de hand ligt, aan te nemen; lees: in verband met het bovenstaande, te moeten aannemen,

blz. 158, al. 1, toevoegen: En aan het einde van de 8ste eeuw n.C. bood, naar Courant meedeelt (op blz. 177 van zijn monografie) de vorst van Birma exemplaren van twee soorten van *drie*-snarige p'ip'a's (nl. van den long chéoe p'ip'a en den yun théoe p'ip'a) het keizerlijke hof ten geschenke aan. [Nu zijn, voorzoover bekend, de *Chineesche* p'ip'a's steeds *vier*-snarig. Zou daarom uit het voorkomen op den Båråboedoer van vele *drie*-snarige luiten *nog* eene aanwijzing voor den herkomst uit Achter-Indië mogen worden geput?].

blz. 163, laatste reg. van den tekst staat: 45; lees: 15.

blz. 164, reg. 10 v.o. invoegen, achter „aangetroffen":
Overigens is nog één andere, van nog iets later dateerende, voorstelling van zulk een Hindoe-Javaansche luit bekend geworden, nl. in de handen van een zich te Weenen bevindend bronzen Saraswati-figuurtje. (Zie *Heine-Geldern*, „Altjavanische Bronzen", Tafel 14 en blzz. 22|23).

blz. 165, al. 2. Omtrent het voorkomen der gamboes op *Borneo*, vide Sachs, blz. 138. Van *Sumatra* zagen wij indertijd twee Siaksche exemplaren in de verzameling-Adolf. Op *Java* werden ze door Brandts Buys te Banjoewangi gevonden en door schrijvers dezes — dank zij de bemiddeling van Dr. Schrieke — in Batavia.

Er blijken ten minste drie vormen van te bestaan: twee tengere, waarvan de een (Batavia, Borneo) een ten deele van perkament vervaardigd, en de ander (Siak) een geheel houten bovenblad heeft: het Hedzjastype, — en een andere, forschere vorm: het Hadramauthtype (Batavia, Banjoewangi), dat echter, naar onze Arabisch-Maleische Batavia'sche zegsman vertelde, uit Egypte zou stammen.

Het aantal snaren zou oorspronkelijk 7 (nl. 1 + 3 dubbelsnaren, dus met 4 verschillende tonen), doch tegenwoordig ook dikwijls 9 (1 + 4 dubbelsn. = 5 tonen) of 11 (1 + 5 dubbelsn. = 6 tonen) bedragen. Sachs vermeldt ook instrumenten met 3 en 4 snaren.

De gamboes wordt, althans op West-Java, gewoonlijk bespeeld in combinatie met een schalmei en een kendang. Deze combinatie wordt eveneens gamboes genoemd.

blz. 165, noot 43, ad. al. 1: Op den Båråboedoer komt nog een tweede harpje voor, t.w. op relief II 1 (rechts onderaan), dat geen schroeven schijnt te bezitten.

blz. 165, noot 43, schrappen: de laatste zin van al. 1.

blz. 165, noot 43, ad al. 2: De heer Brandts Buys noemde ons nog eenige afbeeldingen van Voor-Indische harpjes, nl. in *Havell*, „Indian sculpture and painting", plaat VII (Gandhara-kunst) en in *Burgess*, „The ancient monuments, temples and sculptures of India", plaat 16 (Bharput-stoepa van circa 200—150 v.C.). Beide toonen duidelijk stropspanning.

blz. 165, ad al. 1: De ons bekende op Oost-Javaansche reliefs voorkomende instrumenten zijn (behalve het in noot 43 genoemde harpje van Djalatoenda):

a) *tjandi Panataran:*	dogdog	
	gong ageng	(foto 26)
	kemanak	(foto 27)
	bèri	(foto 26a)
	schalmei	
	gambang	(foto 43)
	réjong	(foto 22)
	tjèngtjèng (?)	
b) *tjandi Djawi:*	dubbel-schalmeien	
	schelphoorn	
c) *tjandi Ngrimbi:*	rèjong.	

blz. 167, reg. 8 v.o. staat: 2; lees: 3.

blz. 167, reg. 6 v.o. staat: 35; lees: 43.

blz. 171, noot 53 slot, invoegen: *Dr. G. A. J. Hazeu*, „Bijdrage tot de kennis van het Javaansche tooneel".

blz. 185, noot 8. Verwezen moge worden naar de aangrijpende bladzijden over den ondergang dezer vorsten in *H. H. van Kol*, „Drie maal dwars door Sumatra en zwerftochten door Bali" (1914).

blz. 192, reg. 8 v.o. staat: enkel; lees: elke.

blz. 204 staat: Tabanan; lees: Bangli.

blz. 217, foto 17. Op de afgebeelde rebab ontbreekt de kam.

blz. 236, foto 40. Toen de foto genomen werd, waren de instrumenten niet gemonteerd. Men heeft toen de toetsen eenvoudig op het onderstel gelegd. Zij moeten echter zwevend worden gedacht boven de in het onderstel zich bevindende klankbuizen, geheel op gendèr-manier.

Tabel III, laatste kolom, schrappen de verticaal gedrukte woorden: sastra (of aksara) gegantoengan.

Tabel IX. Boven de laatste maat van den 3den melodie-balk plaatse men: Pengisep (Gending Djobog).

tab. XIII, blz. 1, schrappen: „I Trengana".

tab. XIII, 1ste vervolg, schrappen: „Pan Rempiang" en „Pan Poespa".

Tabel XIV, 1ste blz. staat: Schaaltype IIIb; lees: Schaaltype IIIa.

Tabel XIV, 2de vervolg, 1ste balk v.b., invoegen tusschen de 5de en 6de octaaf v.a.:

tab. XV, blz. 1, 1ste kolom, staat: "I Trengana"; lees: Gamelan Gambang.

tab. XV, blz. 1, 1ste kolom, staat: „Pan Rempiang"; lees: Gamelan Gambang.

tab. XV, 2de en 3de vervolg, 1ste kolom, staat: „Pan Poespa"; lees: Gamelan Gambang.

blz. 1*, reg. 6 v.b. staat: 1305; lees: 1035.

blz. 15*, achter „goembeng" schrappen: 52.

blz. 15*, achter den naam Heine-Geldern het cijfer 165 veranderen in 164.

blz. 16*, kol. 1, reg. 2 v.o. staat: kedangan; lees: kendangan.

blz. 18*, tusschen „moenggang" en „moko" invoegen: *Moens* 162.

blz. 20*, achter „Perzië" schrappen: 24.

Foto Heyling

1. Gamelan Gong, désa Pandji.

Foto Spies

2. Zijstuk van den trompong uit den nieuwen Gamelan Gong van den Poenggawa van Oeboed.

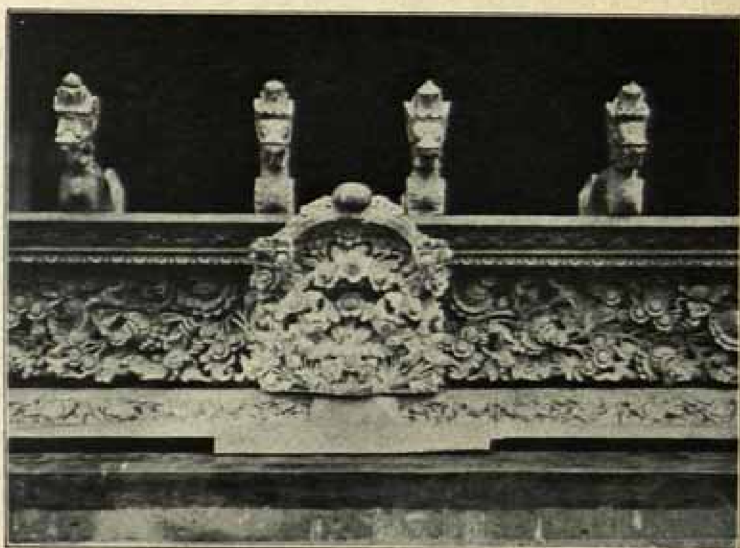

Foto Spies

3. *Middengedeelte van hetzelfde instrument.*

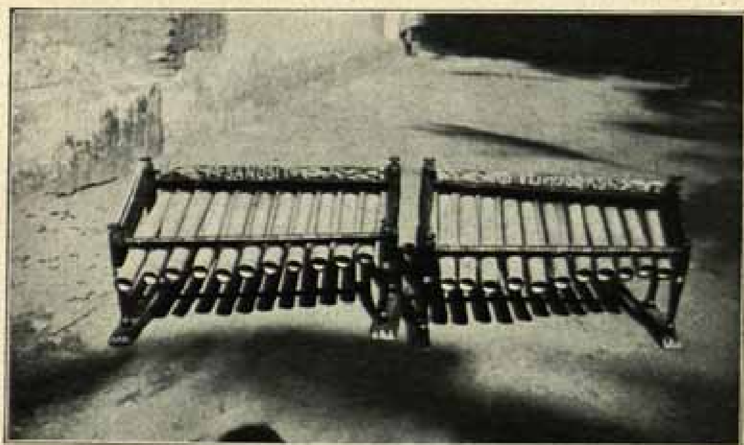
Foto Spies

4. *Het snijwerk van een der gangsa's djongkok en van een djoeblag.*

Foto Kreuger en Austermühle

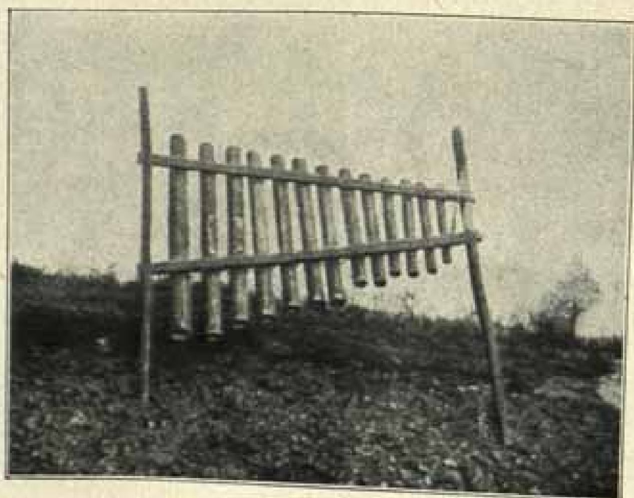
5. *Soeling tjenik en Soeling gegoeritan tjenik.*

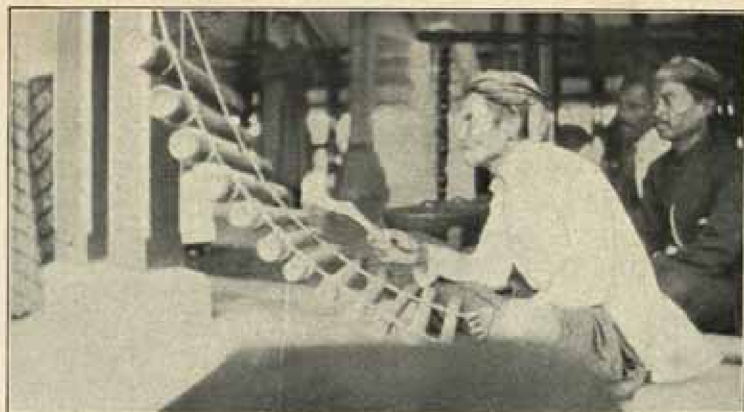
6. *Grantangs uit den Gamelan Angkloeng van den Sedahan van Sangsit.*

7. *Grantang uit den Semar pegoelingan Soenarèn van den Regent van Gianjar.*

8. *Angkloeng van Banjoewangi.*

9. Soenda'sche tjaloeng.

11. Krintjingan
(désa Batoeboelan, Z.-Bali).

10. *Diervormige instrumenten uit den Gamelan Djogèd: Kempoer en Kempli.* *Foto Spies*

Foto Poenggawa van Oeboed

12. *Gentorak en Tjèngtjèng (de op blzz. 82 en 83 van „Bali" besproken rhythmeerende geraasinstrumenten).*

Tabellen

TABEL I.

De bouw der schalen van eenige opgegraven Javaansche sléndrosinstrumenten [1].

Hedendaagsche vorstenlandsche toonnamen:		barang		goeloe of djänggä		dädä of tengah		limä of gangsal		nem		barang alit
Aequigrade pentatonische schaal:		I	240	II	240	III	240	IV	240	V	240	I′
1. Gendèr Mus. Bat. Gen. Cat. No. 1051.	hooge octaaf	594 I	224	676 II	253	782 III	227	892 IV	236	1022 V	260	(1180) I′
	lage octaaf	299 I	283	352 II	195	394 III	207	444 IV	205	500 V	310	(598) I′
	gemidd.	596 I	253.5	690 II	224	785 III	217	890 IV	220.5	1011 V	285	1192 I′
2. Gendèr Mus. Bat. Gen. Cat. No. 1051*b*.	hooge octaaf	528 I	295	626 II	223	712 III	263	829 IV	211	936 V	208	(1056) I′
	lage octaaf	267 I	247	308 II	207	347 III	228	396 IV	249	457 V	269	(534) I′
	gemidd.	531 I	271	621 II	215	703 III	245.5	810.5 IV	230	925 V	238.5	1062 I′

3. **Gendèr** Mus. Bat. Gen. Cat. No. 1051*c*.	hooge octaaf	470 I	185	523 II	300	622 III	277	730 IV	202	820 V	236	(940) I′
	lage octaaf	228 I	250	263.5 II	265	307 III	217	348 IV	284	410 V	184	(456) I′
	gemidd.	463 I	217.5	525 II	282.5	618 III	247	713 IV	243	820 V	210	926 I′
4. **Gendèr** Mus. Bat. Gen. Cat. No. 5829*a*—*j* (gevonden bij désa Poespå, distr. Tengger, gewest Pasoeroean)	hooge octaaf	408 I	245	470 II	253	544 III	213	615 IV	294	729 V	195	(816) I′
	lage octaaf	204 I	303	243 II	220	276 III	218	313 IV	228	357 V	231	408 I′
	gemidd.	408 I	247	478 II	237	548 III	215	620 IV	261	721 V	213	816 I′
5. **Gendèr** Kj. Oedan Riris, Mangkoe Negaran, Sålå.		256.5 I	233	293.5 II	255	340 III	255	394 IV	222	448 V	235	513 I′

[1]) De Romeinsche cijfers stellen de tonen voor, de getallen *daarboven* de absolute trillingsgetallen, de getallen er *tusschen* de intervallen uitgedrukt in „cents" (1 cent $= \frac{1}{100}$ halve toon der Europeesche getempereerde schaal). Op dezelfde wijze zijn ook de tabellen II t/m V en VIII t/m XVIII ingericht.

TABEL II

De schalen van eenige Bali'sche Gendèrs Wajang.

1. Gendèr Wajang van I Goesti Poetoe Djlantik, **Singaradja** (Noord-Bali)	339 I	230	387 II	238	444 III	219	504 IV	290	596 V	223	(678) I'
2. Idem van den Sedahan van **Sangsit** (idem)	342 I	225	389.5 II	261	453 III	226	516 IV	240	593 V	248	(684) I'
3. Idem van den poenggawa van **Pliatan** (Zuid-Bali)	350 I	218	397 II	251	459 III	223	522 IV	272	611 V	236	(700) I'
4. Idem van den Regent van **Gianjar** (idem)	360.5 I	218	409 II	250	472.5 III	209	533 IV	278	626 V	245	(721) I'
5. Idem [1]) van den poenggawa van **Oeboed** (idem)	354 I	216	401 II	257	465 III	232	532 IV	252	615 V	243	(708) I'
6. Idem van den poenggawa van **Oeboed** (idem)	353 I	212	399 II	270	466 III	215	528 IV	250	610 V	253	(706) I'
7. Idem van den poenggawa van **Oeboed** (idem)	347 I	193	388 II	268	453 III	226	516 IV	232	590 V	281	(694) I'
8. Idem van een dalang van dèsa **Mas** (Pliatan) (idem)	347 I	215	393 II	250	454 III	228	518 IV	255	600 V	252	(694) I'
9. Idem van den mantja van **Batoeboelan** (idem)	358 I	235	410 II	229	468 III	263	545 IV	251	630 V	222	(716) I'

[1]) Deze gendèr wajang geniet een zekere vermaardheid wegens klank en lotgevallen. Oorspronkelijk was hij het eigendom van den radja van Gianjar. In een oorlog werd hij buit gemaakt door den radja van Bangli, vervolgens geschonken aan een der voorvaderen van den poenggawa van Soesoet (Bangli) en door dezen weer aan den poenggawa van Oeboed.

TABEL III.

De schalen van eenige Bali'sche gamelans Angkloeng.

1. **Sangsit** (Noord-Bali)	336 I	227	383 II	226	436.5 III	238	501 IV	278	588 V	231	672 I′	227	766 II′
										458			
2. **Batoeboelan** (Zuid-Bali)			399.5 I	195	447 II	170	493 III	322	594 IV		513		799 I′
3. **Sidan** (idem)			399 I	203	443 II	192	495 III	327	598 IV		478		798 I′
4. **Padangtegal** (idem)			412 I	254	477 II	136	516 III	329	624 IV		481		824 I′
5. **Ambengan** (idem)			409 I	189	456 II	207	514 III	313.[illegible]	616 IV		491		818 I′
6. **Blahbatoeh** (idem)			398 I	231.5	455 II	204.5	512 III	274.5	600 IV		489.5		7 96 I′
7. Réjong Angkloeng-stel in het bezit van de schrijvers [1])			403 I	281	474 II	113	506 III	271.5	592 IV		534.5		806 I′

[1]) In Tihingan bij Kloengkoeng (Zuid-Bali) vervaardigd.

TABEL IV.

De schalen van eenige Vorstenlandsche (en een van Bandjermasin afkomstige) gamelans sléndro.

		Aequigrade pentatonische schaal (schematisch sléndro)		I	240	II	240	III	240	IV	240	V	240	I′
1	Kraton Sålå	Kjahi Manis rånggå		282 I	219	320 II	266	373 III	226	425 IV	232	486 V	257	564 I′
2	Kraton Sålå	Kjahi Laras ati		241 I	247	278 II	255	322 III	212	364 IV	260	423 V	226	482 I′
3	Kraton Sålå	Gendèr behoorende bij een der beide gamelans kodok ngorèk		257 I	221	292 II	232	334 III	268	390 IV	209	440 V	269	514 I′
4		Gamelan sléndro van P. A. Koesoemåjoedå te Sålå	laras alit	268.5 I	218	308 II	275	356.5 III	230	407 IV	246	469 V	231	537 I′
			laras gedé	234.5 I	231	268.5 II	218	308 III	275	356.5 IV	230	407 V	246	469 I′
5	Mangkoe Negaran, Sålå	Kjahi Kanjoet Mèsem Sl.		250 I	263	291 II	223	331 III	253	383 IV	236	439 V	225	500 I′
6	Mangkoe Negaran, Sålå	Kjahi Oedan asih		231 I	257	268 II	263	312 III	229	356 IV	214	403 V	236	462 I′
7		Kjahi Joedasih van den Rijksbestuurder van Djokja		276 I	229	315 II	210	355.5 III	255	412 IV	250	476 V	256	552 I
8	Djokja	Kjahi Ardjå Negårå		272 I	215	308 II	249	355.5 III	215	402.5 IV	261	468 V	260	544 I′
9	Djokja	Kjahi Medarsih	laras alit	262 I	246	302 II	218	342.5 III	254	396.5 IV	234	454 V	248	524 I′
	Djokja		laras gedé	227 I	248	262 II	246	302 III	218	342.5 IV	254	396.5 V	234	454 I′
10	Djokja	Kjahi Pengasih		265 I	226	302 II	225	344 III	241	395.5 IV	252	457.5 V	255	530 I′

11	Kraton	Kjahi Soerak	278 I	205	313 II	230	357.5 III	237	410 IV	264	477.5 V	264	556 I′
12	Kraton	Kjahi Marikangen	278 I	246	320.5 II	213	362.5 III	270	423.5 IV	227	483 V	244	556 I′
13	Kraton	Gamelan sléndro van 1907	258 I	220	293 II	268	342 III	240	393 IV	242	452 V	229	516 I′
14	Gamelan sléndro van R. M. Djäjädipoerä		266 I	231	301 II	239	349 III	231	399 IV	254	462 V	245	532 I′
15	Pakoe Alaman Djokja	Kjahi Moenggang Sl.	220 I	211	248.5 II	279	292 III	222	332 IV	270	388 V	218	440 I′
16	Pakoe Alaman Djokja	Kjahi Pengawé Sari	255.5 I	249	295 II	251	341 III	233	390 IV	234	446 V	233	511 I′
17	Pakoe Alaman Djokja	Gamelan sléndro P.B. X (uit Sälä afkomstig)	272.5 I	229	311 II	226	351.5 III	252	410 IV	231	468.5 V	262	545 I′
18	Gamelan uit den kraton van Bandjermasin (Zuid-Borneo), thans in het mus. van het Bat. Gen.	laras alit	247.5 I	286	292 II	212	330 III	249	381 IV	209	430 V	244	495 I′
		laras gedé	215 I	244	247.5 II	286	292 III	212	330 IV	249	381 V	209	430 I′
19	Gamelan sléndro gemeten door **Ellis** [1]		270 I	228	308 II	256	357 III	244	411 IV	282	470 V	240	540 I′
20	Gamelan sléndro gemeten door **Land** [2]		I	251	II	231	III	224	IV	239	V	255	I′
21	Gamelan sléndro gemeten door **De Lange** [3]		I	204	II	267	III	231	IV	267	V	231	I′

[1]) *Ellis* blz. 510 (1884).
[2]) *Land* blz. 22 (1890).
[3]) *Brandts Buys*, „Onderzoek" blzz. 458 en 459.

TABEL V [1])

De schalen van eenige gamelans sléndro uit de Soendalanden en Cheribon.

Aequigrade 5-tonige schaal (schematisch sléndro)	258.5 I	240	297 II	240	341 III	240	392 IV	240	450 V	240	517 I'
1. Gam. uit Serdangkoelon eig. Niïn	266.8 I	237.5	306 II	235	350.5 III	256.5	406.5 IV	206.5	458 V	264.5	533.6 I'
2. Gam. uit Rantjaljoeh eig. Rakidan	282.3 I	234.5	323 II	240	371 III	245.5	427.5 IV	222	486 V	258	564.6 I'
3. Gam. van den Regent van Bandoeng [2])	270 I	245	311 II	209.5	351 III	243.5	404 IV	265	471 V	236	540 I'
4. Gam. „Lajem" van den Regent van Tasikmalaja	246 I	285	290 II	223.5	320 III	253.5	382 IV	205	430 V	233	492 I'
5. Gam. „Panglipoer" van den Regent van Soemedang	262 I	285.5	309 II	193.5	345.5 III	249	399 IV	265	465 V	207	524 I'

6. Gam. „Panggalih" van den Patih van Soeme-dang	292 I	193.5	326.5 II	253.5	387 III	227	431 IV	264	502 V	262	584 I'
7. Gam. van den Regent van Tjiandjoer	258.5 I	217	293 II	252.5	339 III	218	384.5 IV	241	442 V	271.5	517 I'
8. Gam. van den Regent van Cheribon	262 I	240.5	301 II	256	349 III	214.5	395 IV	245	455 V	244	524 I'
9. Gam. van Sultan Sepoeh, Cheribon	293 I	226.5	334 II	205	376 III	264.5	438 IV	229	500 V	274.5	586 I'
10. Gam. van Sultan Anom, Cheribon	271 I	249.5	313 II	232.5	358 III	217.5	406 IV	234.5	465 V	265.5	542 I'
11. Gam. uit den Katjer-bonan, Cheribon	327 I	204.5	368 II	199.5	413 III	246	476 IV	293.5	564 V	256.5	654 I'

[1] Overgenomen uit „West-Java".
[2] Uit Djokja afkomstig.

TABEL VI.

Het stelsel der saih pitoe-modi.

	Pengènter-toets:	Toontrap der oerschaal:	Naam van den toon in de oerschaal	Namen der modi te Tampaksiring (waarsch. ook die te Kloengkoeng):	Namen der modi te Ksatria:							octaaf van den pengènter																				
	Toetsenvolgorde:					5		6		7		1		2		3		4		5		6		7		1		2		3		4
Ksatria	Toontrappen der oerschaal:					I		II		p₁		III		IV		V		p₂		I		II		p₁		III		IV		V		p₂
Ksatria	Trillingsgetallen:					235		255		288		312.5		341.5		375		430		470		510		576		625		683		750		860
Ksatria	Intervallen in cents:						142		210		142		153		162		237		154		142		210		142		153		162		237	
	5	I	Oe	Soenarèn	Temboeng	Oe		A		P₁		I		O		E		P₂		oe		a		p₁		i		o		è		p₂
	6	II	A	Baro	Soenarèn	P₂		Oe		A		P₁		I		O		E		P₂		oe		a		p₁		i		o		è
	7	p₁	pem	—	—																											
	1	III	I	Lebeng	Baro	O		E		P₂		Oe		A		P₁		I		O		E		P₂		oe		a		p₁		i
	2	IV	O	Selisir	Lebeng	I		O		E		P₂		Oe		A		P₁		I		O		E		P₂		oe		a		p₁
	3	V	E	Temboeng	Selisir	P₁		I		O		E		P₂		Oe		A		P₁		I		O		E		P₂		oe		a
	4	p₂	pem	—	—																											
Tampaksiring	Trillingsgetallen:					268		296		323		364		389		422		502		536		592		646		728		778		844		1004
Tampaksiring	Intervallen in cents:						172		150		208		114		141		301		114		172		150		208		114		141		301	
Kloengkoeng	Trillingsgetallen:					271		294.5		337		360		397		432		481		542		589		674		720		794		864		962
Kloengkoeng	Intervallen in cents:						144		233		114		170		146		186		207		144		233		114		170		146		186	
	Toontrappen der oerschaal:					I		II		p₁		III		IV		V		p₂		I		II		p₁		III		IV		V		p₂
	Toetsenvolgorde:					5		6		7		1		2		3		4		5		6		7		1		2		3		4

TABEL VII.

Het stelsel der Gong Saronsmodi van Singapadoe.

Gangsa-toetsen volgorde:	Toontrap der grondschaal:	Naam van den modalen aanvangstoon:	Naam van den modus:	Octaaf van den gangsa djongkok																										
Toetsenvolgorde				1		2		3		4		5		6		7		1		2		3		4		5		6		7
Toontrappen der grondschaal				I		II		III		P_2		IV		V		P_1		I		II		III		P_2		IV		V		P_1
Trillingsgetallen				272.5		302		332		364		395		451		510		545		604		664		728		790		902		1020
Intervallen in cents					178		164		160		141		230		213		114		178		164		160		141		230		213	
1	I	I	Lilit	I		O		E		P_2		Oe		A		P_1		i		o		è		p_2		oe		a		p_1
2	II	O	Tjenadä	P_1		I		O		E		P_2		Oe		A		P_1		i		o		è		p_2		oe		a
3	III	E	Saihmiring	A		P_1		I		O		E		P_2		Oe		A		P_1		i		o		è		p_2		oe
4	P_2	pem.	—																											
5	IV	Oe	Ontbreekt									—		—		—		×		—		—		×						
6	V	A	Ontbreekt											—		—		—		×		—		—		×				
7	P_1	pem.	—																											

N.B. Van de peméro's P_1 en P_2 is P_2 in alle drie modi **penjorog.**

TABEL VIII.

De schalen der bamboesgambangs van Blahbatoeh (Nos. 1, 2, 3 en 5), opgesteld in hare ware onderlinge verhouding en vergeleken bij den Blaaskwintencirkel (No. 4) en bij de schaal der bijbehoorende, echter niet verwante gangsa's (Nos. 6 en 6a). [1])

1. Pametit	hooge octaaf	580 V	218	658 VI	194	736 VII	101	390 I	140	423 II	216	479 III	125	515 IV	306	580 V
	lage octaaf	295 V	178	327 VI	185	364 VII	164	200 I	51	206 II	253	237 III	106	252 IV	272	295 V
	gemiddeld	585 V	198	656 VI	190	732 VII	132	395 I	96	417.5 II	229	476.5 III	116	509.5 IV	239	585 V
2. Penjelat	hooge octaaf	590 VII	167	325 I	177	360 II	103	382 III	189	426 IV	221	484 V		— [5])		590 VII
	lage octaaf	287 VII	156	157 I	198	176 II	155	192.5 III	125	207 IV	314	248 V	54	256 VI	198	287 VII
	gemiddeld	582 VII	162	639 I	187	712 II	129	383.5 III	157	420 IV	267	490 V	96	512 VI	222	582 VII
3. Peméro	hooge octaaf	295 II	151	322 III	203	362 IV	151	395 V	123	424 VI	185	472 VII	141	256 I	246	295 II
	lage octaaf	— [3])		— [4])		— [4])		196 V	168	216 VI	197	242 VII	97	128 I		— [3])
	gemiddeld	590 II	151	644 III	203	724 IV	147	394 V	143	428 VI	191	478 VII	119	512 I	246	590 II
4. Blaaskwinten + II tot en met + VIII		592.5 +III	156	648.5 +V	156	712 +VII	210	400.5 +II	156	432 +IV	156	480.5 +VI	156	527 +VIII	210	592.5 +III
5. S-haal, gevormd uit de best-gestemde der Blahbatoeh'sche gambangtoetsen		590 I	151	644 II	155	704 III	221	400 IV	133	439 V	179	479 VI	115	512 VII	246	590 I
6. Gangsa's [6])		272 I	152	297 II	198	333 III	187	371 IV	139	402 V	233.5	460 IV	178.5	[510] VII	111.5	544 I
6a. id. (één trap verschoven)		[297] II		333 III		371 IV		[402] V		460 VI		510 VII		544 I		[297] II

[1]) Zie noot 88 van vorenstaand artikel.
[2]) Hier heeft de penjelat abusievelijk een (hier weggelaten) toets van 405 tr.
[3]) Weggelaten een toets van 394 tr., een duplicaat blijkbaar van de pemérotoets V.
[4]) „ „ „ „ „ 438 „ „ „ „ „ „ „
[5]) „ „ „ „ „ 438 „ „ „ „ „ „ „ VI.
[6]) De tonen der gangsa's, die practisch samenvallen met een der gambangtonen, zijn in een rechthoek geplaatst.

TABEL IX.

De schalen der bamboe-gambangs van Batoeboelan (Nos. 1—4), vergeleken bij den Blaaskwintencirkel (No. 5) en bij de schaal van de bijbehoorende, echter niet verwante, gangsa's (No. 6) en hun cirkelboog (No. 7) [1])

1. Pametit [2])	hooge octaaf	608 VI	239	698 VII	192	390 I	107	415 II	231	474 III	113	506 IV	125	544 V	193	608 VI
	lage octaaf	307 VI	222	349 VII	270	204 I	—34	200 II	279	235 III	114	251 IV	146	273 V	203	307 VI
	gemiddeld	611 VI	230	698 VII	231	399 I	37	407.5 II	255	472 III	114	504 IV	185	545 V	198	611 VI
2. Penjelat	hooge octaaf	315 I	117	337 II	162	370 III	215	419 IV	177	464 V	184	516 VI	129	556 VII	216	315 I
	lage octaaf	156 I	199	175 II	68	184 III	196	206 IV	214	233 V	94	246 VI	198	276 VII	213	156 I
	gemiddeld	313.5 I	158	343.5 II	115	369 III	205	415.5 IV	195	465 V	139	504 VI	164	554 VII	214	312.5 I
3. Peméro	hooge octaaf	312 IV	143	339 V	170	374 VI	197	419 VII	181	232.5 I	153	254 II	199	285 III	157	312 IV
	lage octaaf	155 IV	154	169.5 V	207	191 VI	131	206 VII	145	112 I	46	115 II	225	131 III	292	155 IV
	gemiddeld	311 IV	149	339 V	188	378 VI	164	415.5 VII	163	228 I	100	242 II	212	273.5 III	224	311 IV
4. Schaal, gevormd uit de best-gestemde gambang-toetsen [3])		630	150	687	184	382	146.5	415.5	195	465	153	508	156	556	216	630
5. Blaaskwintenreeks —XI t/m —V		631 —XI	156	690 —IX	156	378 —VII	156	414 —V	210	466 —X	156	510 —VIII	156	559 —VI	210	631 —XI
6. Gangsa's		318 III	123	341.5 IV	239	392 V	180	435 VI	97	460 VII	232	263 I	181	292 II	148	318 III
7. Blaaskwintenreeks —XV t/m —IX		631 —XI	156	690 —IX	210	389.5 —XIV	156	426 —XII	156	466 —X	210	527 —XV	156	576 —XIII	156	631 —XI

[1]) Zie noot 83 van voorenstaand artikel.

[2]) De Penanga, d.i. de laagste van het viertal gambangs, was niet te meten, doordat hij stuk was. Hij pleegt dezelfde stemming te dragen, doch één octaaf dieper, als de pametit.

[3]) De tonen der gambangs en der gangsa's (in de horizontale kolommen Nos. 4 en 6), die practisch samenvallen, zijn in een rechthoek geplaatst.

TABEL X.

De schalen der bamboesgambangs van de Bandjar Semboewoek (désa Bloesoeng, distr. Oeboed) (Nos. 1—5), vergeleken bij den Blaaskwintencirkel (No. 4) en bij de schaal van de bijbehoorende, echter niet verwante, gangsa's (No. 5) en den cirkelboog, waarvan deze vermoedelijk zullen zijn afgeleid (No. 6) [1]).

1. Hoogste gambang	hooge octaaf	419 III	131	452 IV	133	488 V	213	552 VI	179	612 VII	197	343 I	132	370 II	115	419 III
	lage octaaf	209 III	196	234 IV	101	248 V	159	272 VI	198	305 VII	199	171 I	182	190 II	165	209 III
	gemiddeld	418.5 III	164	460 IV	117	492 V	186	548 VI	188	611 VII	198	342.5 I	157	375 II	140	418.5 III
2. Laagste gambang [2])	hooge octaaf	208.5 I	174	230.5 II	241	265 III	58	274 IV	290	324 V	138	351 VI	106	373 VII	193	208.5 I
	lage octaaf	106 I	164	116.5 II	135	126 III	157	138 IV	168	152 V	234	174 VI	129	187.5 VII	213	106 I
	gemiddeld	210 I	169	231.5 II	138	258.5 III	108	275 IV	229	314 V	186	349.5 VI	117	374 VII	203	210 I
3. Schaal, gevormd uit de best-gestemde gambangtoetsen [3])		418	135	[452]	162	496	159	544	201	611	196	684	136	[740]	211	418
4. Blaaskwintenreeks — V t/m + I		414 — V	156	452 — III	156	495 — I	156	541 + I	210	611 — IV	156	669 — II	156	732 O	210	414 — V
5. Gangsa's [3])		432 V	71	[450] VI	111	480 VII	340	292 I	164	321 II	162	352.5 III	93	[372] IV	259	432 V
6. Blaaskwintenreeks + III t/m + IX met vervanging van + VIII door — III		439 + IV	50	452 — III	104	480 + VI	368	592.5 + III	156	648.5 + V	156	712 + VII	156	389.5 + IX	210	439 + IV

[1]) Zie noot 83 van vorenstaand artikel.

[2]) Tot deze gamelan Gambang behoorden bij uitzondering slechts twee bamboe-gambangs.

[3]) De tonen der gambangs en der gangsa's (in de horizontale kolommen Nos. 3 en 5), die practisch samenvallen, zijn in een rechthoek geplaatst.

TABEL XI.

De schalen van twee opgegraven Javaansche pélog-instrumenten.

1. Saron (gambang gangsa of demoeng) uit Rembang (Mus. Bat. Gen. Cat. No. 1051*a*)	hooge oct.	862 I	176	954 II	142	1036 III		— 361		1276 V	185	1420 VI		— 312		(1724) I′
	lage oct.	427 I	184	475 II	150	518 III	184	576 IV	182	640 V	194	716 VI	122	768 VII	184	(854) I′
	gemidd.	429 I	180	476 II	146	518 III	184	576 IV	180	639 V	189	713 VI	129	768 VII	192	(858) I′
2. Bonangketelreeks vindplaats onbekend (Mus. Bat. Gen. Cat. No. 1068*f*) [1]	hooge oct.	556 I	174.5	615 II	214	696 III	202	782 IV	160.5	858 V	109.5	914 VI	127.5	984 VII	212	(1112) I′
	lage oct.	277.5 I	178	307.5 II	111.5	328 III	299.5	390 IV	169	430 V		—	442	—		(555) I′
	gemidd.	555.5 I	176	615 II	164	676 III	250	781 IV	165	859 V	107.5	914 VI	127.5	984 VII	210	(1111) I′

[1]) Deze, uiterlijk homogene, bonangketelreeks, omvat, zooals zij in het Museum van het Bat. Gen. is opgesteld, nog één ketel meer. Doch die, met zijn 726 tr., dus met slechts 30 tr. meer dan ketel III van het hooge octaaf, hoort daarin zeer zeker niet thuis.

TABEL XII

De schalen van eenige Balische gamelans Gandroeng, Gong, Selondèng, Saih pitoe, Semar pegoelingan, Djogèd en Saron [1] [2].

												Afgeleid van den blaaskwinten-cirkelboog :
1. Gam. Gandroeng Sasak v. I. Goesti Poetoe Djlantik, **Singaradja**	374 I	117	400 II	211	452 III	328	546 IV	151	596 V	393	748 I′	— VII t/m — III
2. Gendèr teloelas van **Singaradja**	326 I	94	344 II	208	388 III	394	487 IV	149	531 V	355	652 I′	?
3. Gendèr (wajang ?) van den poenggawa van **Oeboed**	318 I	190,5	355 II	228	405 III	265	472 IV	171	521 V	345,5	636 I′	?
4. Gendèr teloelas gemeten door Prof. Land	I	106 114	II	163 174	III	405 386	IV	78	V	453	I′	
5. Gam. Gong van **Kloengkoeng**	264 I	168,5	291 II	175,5	322 III	362,5	397 IV	154	434 V	339,5	528 I′	+ VIII t/m + XII
6. Gam. Gong van **Blahbatoeh**	256 I	245,5	295 II	69	307 III	337	373 IV	129,5	402 V	418,5	512 I′	— VIII t/m — IV
7. Gam. Gong van den Regent van **Gianjar**	274 I	139,5	297 II	166,5	327 III	416,5	416 IV	77,5	435 V	400	548 I′	+ I t/m + V
8. Gam. Gong van **Padangtegal** [3] (distr. Oeboed)	277,5 I	152	303 II	174	335 III	366	414 IV	133	447 V	375	555 I	— VI t/m — II
9. Gam. Gong van den poenggawa van **Oeboed**	257 I	154	281 II	176	311 III	370	385 IV	119	412,5 V	381	514 I′	— VIII t/m — IV
10. Gam. Gong Barong van **Kèngetan** (Z. Bali)	283 I	112	302 II	[illegible]	327 III	357	402 IV	145	437 V	448	566 I′	— VI t/m — II

11. Gam. Gong (II) van **Kèngetan**	271 I	141	294 II	133	318 III		378		395 IV	110	421 V		438		542 I'	+ I t/m + V
12. Gam. Gong van **Batoeboelan**	360 I	292	426 II	196	477 III		320		574 IV	139	622 V		253		720 I'	? sterkverbasterd, afwijkende ligging
13. Gam. Selondèng van **Kèngetan**	378 I	132	408 II	166	449 III		395		564 IV	124	606 V		382		756 I'	— VII t/m — III
14. Gam. Saih pitoe van **Kloengkoeng**	360 I	170	397 II	148	432.5 III	184	481 IV	207	542 V	144	589 VI	233	674 VII	114	720 I'	oneven kwinten van + I t/m + XI met vervanging v. + XIII door + VI en v. + V door — II
15. Gam. Saih pitoe van **Tampaksiring**	364 I	114	389 II	141	422 III	301	502 VI	114	536 V	172	592 VI	150	646 VII	208	728 I'	0 t/m + VI ?
16. Gam. Saih pitoe van de bandjar **Ksatria** (Dèn Pasar)	312.5 I	153	341.5 II	162	375 III	237	430 IV	154	470 V	142	510 VI	210	576 VII	142	625 I'	— XI t/m — V
17. Semar pegoelingan Soenarèn I van den poenggawa van **Oeboed**	263.5 IV	129.5	284 V	195.5	318 I	200	(357) P_2 348.5	148.5	389 II	116	416 III		409.5		527 IV'	+ VII t/m + XII
17a. Dezelfde in „omkeering" d.m.v. den penjorog	357 P_2	148.5	389 II	116	416 III		409.5		527 IV	129.5	568 V	195.5	636 I 395.5	200	714 P_2'	id.
18. Semar pegoelingan Soenarèn II van den poenggawa van **Oeboed**	284 IV	92	290.5 V	209	338 I		347		413 II	122	443 III		430		568 IV'	nieuw; opzettelijk andere, hoogere stemming
19. Semar pegoelingan Soenarèn van den Regent v. **Gianjar**	275 IV	122	295 V	172	326 I	188	(363) P_2 355	169	400 II	133	432 III		418		550 IV'	— II t/m + IV
19a. Dezelfde in „omkeering" d.m.v. den penjorog	363 P_2	169	400 II	133	432 III		418		550 IV	122	590 V	172	(652) I 358	186	726 P_2'	id.
20. Gam. Djogèd Soenarèn van **Kloengkoeng**	257 IV	123.5	276 V	256	320 I		297.5		380 II	127.5	409 III		395.5		514 IV'	VIII t/m — IV
21. Gam. Djogèd Soenarèn van **Pliatan**	272.5 IV	102	289 V	166	318 I		384		397 II	85	417 III		463		545 IV'	+ VIII t/m + XII
22. Gong Saron van **Singapadoe** (Z. Bali)	272.5 I	178	302 II	164	332 III	160	364 IV	141	395 V	230	451 VI	213	510 VII	114	545 I'	+ I t/m + VII?
23. Gong Saron van **Batoeboelan**	255 I	149	278 II	227	317 III	126	341 IV	206	384 V	167	423 VI	201	475 VII	124	510 I'	?
24. Gangsa Gambang van **Kloengkoeng**	292 I	148	318 II	185	354 III	177	392 IV	156	429 V	113	458 VI	272	536 VII	148	584 I'	+ IX t/m + XV met vervanging van + XIV en + XV door + VII en + I

[1]) Zie noot 83 van vorenstaand artikel.
[2]) Gemakshalve hebben ook de reeds in tabel Ia van „Bali" opgenomen Selisir- en Soenarèn-schalen hier nogmaals een plaats gekregen (Nos. 3, 4, 5, 6, 7, 17, 17a en 20).
[3]) In bruikleen gegeven door den poenggawa van Oeboed.

TABEL XIII

De schalen van eenige Vorstenlandsche gamelanspélog.

		Hedendaagsche Toonnamen:		Pe-noeng-goel of Bem		Goeloe of Djong-go		Dodo of Tengah		Pélog		Limo of Gangsal		Nem		Barang		Pe-noeng-goel of Bemalit
1	Kraton Sälä	Kjahi Sepoeh [1])	Gamelan sekati	216 I	171.5	238.5 II	162.5	262 III	205.5	295 IV	167.5	325 V	113.5	347 VI	191	387.5 VII	188	432 I'
2	Kraton Sälä	Kjahi Henem	Gamelan sekati	168.5 I	189.5	188 II	94	198.5 III	314	238 IV	153	260 V	91	274 VI	191	306 VII	167	337 I'
3	Kraton Sälä	Gendèr pélog van een der beide gamelans Kodok ngorèk		270 I	129.5	291 II	131.5	314 III		— 404		396.5 V	130.5	427.5 VI		— 404.5		540 I'
4	Kraton Sälä	Kjahi Pengasih [1])		286 I	128	308 II	148	335.5 III	269.5	392 IV	123.5	421 V	115.5	450 VI	182.5	500 VII	233	572 I'
5	Kraton Sälä	Kjahi Kadok Manis		294 I	114	314 II	137.5	340 III	272.5	398 IV	113.5	425 V	137	460 VI	192.5	514 VII	233	588 I'
6		Gam. pélog v. P. A. Koesoemäjoedä, Sälä		272 I	135	294 II	157	322 III	296	382 IV	110	407 V	91	429 VI	176	475 VII	235	544 I'
7	Mangkoe Negaran, Sälä	Kjahi Kanjoet Mèsem pélog [2]) [3])		295 I	124.5	317 II	146.5	345 III	251.5	399 IV	165.5	439 V	99.5	465 VI	166.5	512 VII	245.5	590 I'
8	Mangkoe Negaran, Sälä	Kjahi Lipoer Tämbä Neng [4])		278 I	126	299 II	149.5	326 III	292.5	386 IV	138	418 V	88.5	440 VI	182.5	489 VII	222	556 I'
9	Mangkoe Negaran, Sälä	Kjahi Oedan Aroem [3])		262 I	121	281 II	147.5	306 III	222.5	348 IV	188.5	388 V	91.5	409 VI	192	457 VII	237	524 I'
10		Kjahi Ngäkrä Aroem van den Rijksbestuurder van Djokja		293.5 I	103	311.5 II	156.5	341 III	234.5	390.5 IV	191	436 V	102	462.5 VI	155.5	506 VII	257	587 I'
11	Djokja	Kjahi Goentoer Madoe	Gamelan sekati	201.5 I	63.5	209 II	108.5	222.5 III	298	263.5 IV	177.5	292 V	176	316 VI	79	338.5 VII	302	403 I'
12	Djokja	Kjahi Nagä Ilä ä	Gamelan sekati	218.5 I	85	229.5 II	216	260 III	230.5	297 IV	96.5	314 V	96.5	332 VI	149.5	362 VII	326	37 I'
13	Djokja	Kjahi Bermärä (bonangs opgegraven ?)		290 I	104	308 II	132.5	332.5 III	265	387.5 IV	160	425 V	99	450 VI	168.5	496 VII	271	580 I'

14	Kraton	Kjahi Kantjil belih (gendèr opgegraven ?)	297 I	104.5	315.5 II	144.5	343 III	257.5	398 IV	146	433 V	110.5	461.5 VI	156	505 VII	281	594 I′
15	Kraton	Kjahi Goentoer Sari	217.5 I	108	231.5 II	217.5	262.5 III	240	301 IV	92	318 V	85	334 VI	146.5	362.5 VII	311	435 I′
16	Kraton	Kjahi Ardjå Moeliå	276 I	103.5	293 II	133.5	316.5 III	284.5	373 IV	131.5	402.5 V	123	432.5 VI	158.5	473.5 VII	265.5	552 I′
17	Kraton	Kjahi Mikatsih	278 I	120	298 II	123.5	320 III	306.5	382 IV	120.5	409.5 V	88.5	431 VI	175.5	477 VII	265.5	556 I′
18	Kraton	Kjahi Pawook	254 I	121.5	272.5 II	101.5	289 III	291.5	342 IV	136	370 V	104.5	393 VI	172	434 VII	272.5	508 I′
19	Kraton	Gamelan pélog van 1907	292 I	103.5	310 II	149.5	338 III	278.5	397 IV	130	428 V	109.5	456 VI	149	497 VII	249	584 I′
20		Gam. pélog v. R. T. Djåjådipoerå (Djokja) [1]	288 I	93.5	304 II	204	342 III	249.5	395 IV	106	420 V	127	452 VI	181.5	502 VII	238	576 I′
21	Pakoe Alaman Djokja	Kjahi Moenggang pélog — Gam. sekå-ti	199.5 I	145.5	217 II	152.5	237 III	245	273 IV	151.5	298 V	155.5	326 VI	157	357 VII	192.5	390 I′
22	Pakoe Alaman Djokja	Kjahi Telågå Moentjar	292 I	98	309 II	124.5	332 III	283	391 IV	144.5	425 V	91.5	448 VI	155	490 VII	304	584 I′
23	Pakoe Alaman Djokja	Gam. pélog P. B. X (uit Sålå afkomstig)	297 I	140	322 II	144.5	350 III	274	410 IV	114.5	438 V	114.5	468 VI	172.5	517 VII	240.5	594 I′
24		Gam. pélog gemeten door **Ellis** [4]) (gewijzigde opstelling)	I	102	II	137	III	309	IV	129	V	112	VI	133	VII	278	I′
25		Gam. pélog gemeten door **Land** [5])	I	123	II	152	III	218	IV	162	V	117	VI	192	VII	236	I′
26		Gam. p. volgens **Snelleman** [6]) (gewijzigde opstelling)	263.5 I	100	279 II	150	304 III	300	362 IV	150	395 V	100	418 VI	100	443 VII	300	527 I′

[1]) Volledigheidshalve hier nog eens opgenomen, hoewel reeds voorkomende in „Bali", blz. 149, noot 6.
[2]) " " " " " " " " „Bali", tab. Ia.
[3]) Vgl. „M.N.", blz. 26b.
[4]) *Ellis* blz. 513; (1884).
[5]) *Land* blz. 23; (1890).
[6]) *Snelleman* blz. 817; (1917).

TABEL XIV [1]).

De schalen van eenige gamelans pélog uit de Soendalanden en Cheribon.

1. Gamelan uit Serdangkoelon	256.8		279.5		302.5		325.5		387		406.5		447		513.6
	I	146.5	II	137	III	266.5	IV	160	V	85	VI	166.5	VII	238.5	I'
2. Kjahi Soeka ramè (de Bantensche Sultansgamelan) Mus. Bat. Gen. No. 1243—1256	262.5		288		317		352		383		427		449		525
	I	160.5	II	166	III	181.5	IV	146	V	188	VI	87	VII	270.5	I'
3. Gam. van den Regent van Bandoeng	297		317		347		402		436		469		517		594
	I	113	II	156.5	III	254	IV	140.5	V	126	VI	168.5	VII	240.5	I'
4. Gam. „Wanajasa" van den Regent van Garoet	262.5		283.5		312		368		391		414		458		525
	I	133	II	166	III	286	IV	105	V	99	VI	175	VII	236	I'
5. Gam. „Sireungit" van den Regent van Garoet	290		311		345		406		429		460		496		580
	I	120	II	179.5	III	282	IV	95.5	V	121	VI	130.5	VII	271	I'
6. Gam. „Moenggang" van den Regent van Tasikmalaja	255		264		291		353		364		392		428		510
	I	60	II	168.5	III	334.5	IV	53	V	128.5	VI	152	VII	303.5	I'
7. Gam. „Sari Oneng" van den Regent van Soekaboemi	266		289.5		317.5		365		395		430		479.5		532
	I	146.5	II	160	III	241.5	IV	136.5	V	147	VI	188.5	VII	180	I'

8. Gam. „Sari Aroem" van den Regent van Soemedang	300 I	128	323 II	178	358 III	170	395 IV	159	433 V	160	475 VI	173	525 VII	232	600 I'
9. Gam. „Sekar Manis" van den Regent van Soemedang	297 I	142.5	322.5 II	156.5	353 III	280	415 IV	85.5	436 V	159	478 VI	146	520 VII	230 5	594 I'
10. Gam. „Bloem" van den Regent van Tjiandjoer	269 I	130	290 II	129.5	312.5 III	308.5	373.5 IV	99	395.5 V	104	420 VI	180	466 VII	248.5	538 I'
11. Gam. van den Regent van Cheribon	293 I	108.5	312 II	102.5	331 III	306	395 IV	147	430 V	98	455 VI	153	497 VII	285	586 I'
12. Gam. van Sultan Sepoeh, Cheribon	293 I	141.5	318 II	180.5	353 III	185.5	393 IV	164	432 V	127.5	465 VI	166.5	512 VII	233.5	586 I'
13. Gam. sekati van Sultan Anom, Cheribon	282 I	158	309 II	180.5	343 III	266	400 IV	88.5	421 V	134.5	455 VI	163.5	500, VII	208.5	564 I'
14. Gam. van Sultan Anom, Cheribon	282 I	164	310 II	175	343 III	240.5	386 IV	129.5	416 V	147.5	453 VI	184.5	504 VII	195	564 I'
15. Gam. uit den Katjerbonan, Cheribon	292 I	120.5	313 II	178.5	347 III	189	387 IV	141.5	420 V	157.5	460 VI	172	508 VII	241.5	584 I'

[1]) Overgenomen uit „West-Java"

TABEL XV [1]

De schalen van eenige Soenda'sche gamelans miring, vergeleken met de schaal van een Vorstenlandschen gamelan pélog.

Kjahi Kanjoet Mèsem pélog (Mangkoe Negaran, Sâlâ) ter vergelijking	295 I	124.5	317 II	146.5	345 III	251.5	399 IV 417	165.5	439 V	99.5	465 VI	166.5	512 VII 412	245.5	590 I'
1. Gam. uit Serdang wètan, eigenaar Kasiman	309.5 I	150	337.5 II	131	364 III		397.5		458 IV	145	498 V		376.5		619 I'
2. Gam. uit Serdang wètan, eigenaar Said	310 I	100.5	328.5 II	236	376.5 III		339.5		458 IV	149	499 V		375.5		620 I'
3. Gam. uit Serdang wètan, eigenaar Said	310 I	112.5	330.8 II	151	361 III		402.5		455.5 IV	123	489 V		411		620 I'
4. Gam. uit Serdang koelon, eigenaar Saïndang	308 I	171	340 II	139.5	368.5 III		395.5		463 IV	101.5	491 V		392.5		616 I'
5. Gam. uit Serdang koelon, eigenaar Salinggi	293 I	147	319 II	202	358.5 III		354		439.8 IV	162.5	483 V		334.5		586 I'

6. Gam. uit Doekoeh eigenaar Doeki	297 I	101	315 II	190	351.5 III		359		432.5 IV	146	470.5 V		403.5		594 I′
7. Gam. uit Tjoeroeg wètan, eigenaar Awal	305.8 I	116	327 II	190.5	365 III		381.5		455 IV	135.5	492 V		376.5		611.6 I′
8. Gam. uit Tjoeroeg wètan, eigenaar Dira	284.5 I	178.5	314.5 II	199	352.8 III		322.5		425 IV	152	464 V		353		569 I′
9. Gam. uit Tjiapar eigenaar Djaïran	311 I	110.5	331.5 II	180	367.8 III		387.5		460 IV	111	490 V		411		622 I′
10. Gam. uit Rantja kalapa, eigenaar Rakidin	301 I	193	336.5 II	203.5	378.5 III		322.5		456 IV	151	497.5 V		330		602 I′
11. Gam. uit Panongan, eigenaar Sarkawi (Bogo)	274 I	130.5	295.5 II	148.5	322 III		386.5		402.5 IV	142.5	437 V		392		548 I′
12. Gam. uit Panongan, eigenaar Kasim (Djali)	320.5 I	112.5	342 II	209.5	386 III		357.5		474.5 IV	119.5	508.5 V		401		641 I′

[1]) Overgenomen uit „West-Java".
Deze gamelans zijn alle uit het district Tangeran (res. Batavia).

TABEL XVI.

De schalen van eenige Javaansche gamelans met onvolledige schaal.

1. Kjahi Moenggang [1] (kraton Djokja)	318 I	315	381.5 II	179	423 III	706	636 I′						
2. Kj. Kodok Ngorèk (kraton Djokja)	353 I	203.5	397 II	328.5	480 III	668	(706) I′						
3. Kj. Moenggang (kraton Sâlâ)	192 I	126	206.5 II	412	262 III	662	384 I′						
4. Kj. Moenggang „Sèngkang Toeroenan" (M.N., Sâlâ) [2] [3]	192.5 I	100	204 II	390	255.5 III	710	385 I′						
5. Kj. Moenggang „Segârâ Windoe" (M.N., Sâlâ) [3]	202 I	194	226 II	414	287 III	592	404 I′						
6. Kj. Moenggang van den Regent van Madioen [4]	179 I	117	191.5 II	496	255 III	587	358 I′						
7. Kj. Patâlon (kraton Sâlâ)	420 I	146	457 II	364	564 III	690	840 I′						
8. Kj. Kodok Ngorèk I (kraton Sâlâ)	572 I	111	610 II	489	809 III	600	(1144) I′						
9. Kj. Kodok Ngorèk II (kraton Sâlâ)	396 I	130	427 II	491	567 III	579	(792) I′						
10. Kj. Kodok Ngorèk van den Rijksbestuurder van Djokja	625 I	125	672 II	395	844 III	680	(1250) I′						
11. Kj. Berâmâ (gam. Tjârâbalèn) (M.N., Sâlâ) [3] [5]	220 I	182.5	244.5 II	348	299 III	149.5	326 IV	519	(668.5)	440 I′			
12. Kj. Baswârâ (gam. Tjârâbalèn) (M.N., Sâlâ) [3] [5]	193 I	138	209 II	88.5	220 III	405	278 IV	126	229 V	150	326 VI	292	386 I′

[1]) Vgl. „Bali" blz. 35r, noot 43.

[2]) De Kj. Sèngkang Toeroenan (= Poging tot nabootsing) is een copie van den Kj. Moenggang uit den Sâlâ'schen kraton.

[3]) Vgl. „M. N."

[4]) De stemming van dezen gamelan is, op ons verzoek, door den Regent overgebracht op drie hem toegezonden stemvorken met veranderbare toonhoogte. Vervolgens hebben wij de toonhoogten dier stemvorken met den monochord gemeten.

[5]) Deze schaal is een onvolledige omkeering van de schaal van den Kjahi Lipoer tâmbâ neng (tab. XIII No. 8).

TABEL XVII [1].

De schalen van eenige West-Javaansche gamelans Degoeng en Rèntèng, vergeleken met de schaal van een Vorstenlandschen gamelan pélog.

Kjahi Kanjoet Mèsem pélog (Mangkoe Negaran, Sàlà)	295 I	124.5	317 II	146.5	345 III	251.5	390 IV (417)	165.5	439 V	99.5	465 IV	166.5	512 VII (412)	245.5	590 I′
1. Degoeng van den Regent van Bandoeng	252 I	97	266.5 II	284	314 III		312		376 IV	107	400 V		400		504 I′
2. Degoeng van den Regent van Soemedang	388.5 I	135	420 II	216.5	476 III		354		584 IV	142	634 V		352		777 I′
3. Degoeng uit den Kasepoehan te Cheribon	250 I	146	272 II	202.5	305 III		297.5		363 IV	155	397 V		399.5		500 I′
4. Degoeng uit den Kanoman te Cheribon	428 I	143.5	465 II	197.5	520 III		344.5		636 IV	176	704 V		338.5		856 I′
5. Degoeng uit den Katjerbonan te Cheribon	426 I	75.5	445 II	152.5	486 III		416		618 IV	129	666 V		426.5		852 I′
6. Rèntèng uit Tjileunji (Tandjoeng Sari)	330 I	150.5	360 II	160.5	395 III		387		494 IV	147.5	538 V		354		660 I′
7. Rèntèng uit Tjikebo (Tandjoeng Sari)	360 I	204	405 II	99.5	429 III		414.5		545 IV	125.5	586 V		356.5		720 I′
8. Rèntèng uit Lebakwangi (Pameungpeuk)	377 I	111	402 II	199	451 III		334		547 IV	131	590 V	233	671 VI (425)	192	754 I′
9. Balè Bandoeng uit den Kanoman te Cheribon	338 I	216.5	383 II	88.5	403 III		418		513 IV	114	548 V		363.5		676 I′

[1] Overgenomen uit „West-Java".

TABEL XVIII.

De schalen van verschillende Soenda'sche bamboeinstrumenten [1]).

1. Tjaloeng (12-toetsig) Mus. Bat. Gen. Cat. No. 13496	[2]) *252* I	106.5	268 II	209.5	302.5 III	367	374 IV	116.5	[2]) **400** V	400	504 I'
2. Tjaloeng Banten Mus. Bat. Gen. Cat. No. 1261	293 I	114.5	313 II	193.5	350 III	332	424 IV	196.5	**475** V	363.5	586 I'
3. Tjaloeng désa Pasir	370 I	113	395 II	175	437 III	327.5	**528** IV	198	592 V	386.5	740 I'
4. Tjaloeng (12-toetsig) désa Sekepeuris	284 I	168.5	313 II	218	355 III	323.5	**428** IV	176.5	*474* V	313.5	568 I'
5. Tjaloeng (12-toetsig) désa Sadoe	**347** I	224.5	*395* II	198	443 III	247	511 IV	237	586 V	293	694 I'
6. Angkloeng-combinatie „Badoed", désa Tandjoenglaja (distr. Rantjapoeroet)	283 I	146.5	308 II	221.5	*350* III	315.5	420 IV	191.5	**468** V	329	566 I
7. Angkloeng-combinatie „Rèak", désa Soekamanis (distr. Pasirhoeni)	399 I	121.5	**428** II	220	486 III	270	568 IV	228	*648* V	360.5	798 I'

8. Angkloeng „Boentjis", désa Bodjongkonèng (distr. Rantjapoeroet)	*295* I	209.5	333 II	237.5	**382** III	325.5	461 IV	188.5	514 V	239	590 I'
9. Angkloeng „Boentjis", désa Bodjongloa	377 I	227.5	**430** II	240.5	494 III	290	584 IV	185.5	*650* V	257	754 I'
10. Angkloeng „Badoed", désa Dajeuloehoer (distr. Rantjapoeroet)	336 I	185.5	**374** II	209	422 III	272.5	494 IV	266	*576* V	267	762 I'
11. Angkloeng „Boentjis", Bandoeng	420 I	212.5	476 II	212	*538* III	284	634 IV	239	**726** V	252.5	840 I'
12. Angkloeng „Ogèl", désa Karawang Soekaboemi	**313** I	232.5	358 II	285	422 III	186.5	*470* IV		496		(626) I'
13. Hatong [3]) („Anak") (14-pijpig), Tasikmalaja	790 I	198.5	886 II	181.5	**984** III	377.5	1256 V	122.5	*1348* VI	275	I'

[1]) Nos. 1 t/m 12 overgenomen uit „West-Java".

[2]) De laagste toon van elken tjaloeng, de toon van het laagste instrument van elke angkloeng-combinatie en de laagste toon van de hatong-toonreeks is **vet**; de hoogste toon van elke toonreeks, resp. de toon van de hoogste angkloeng) is *cursief* gedrukt.

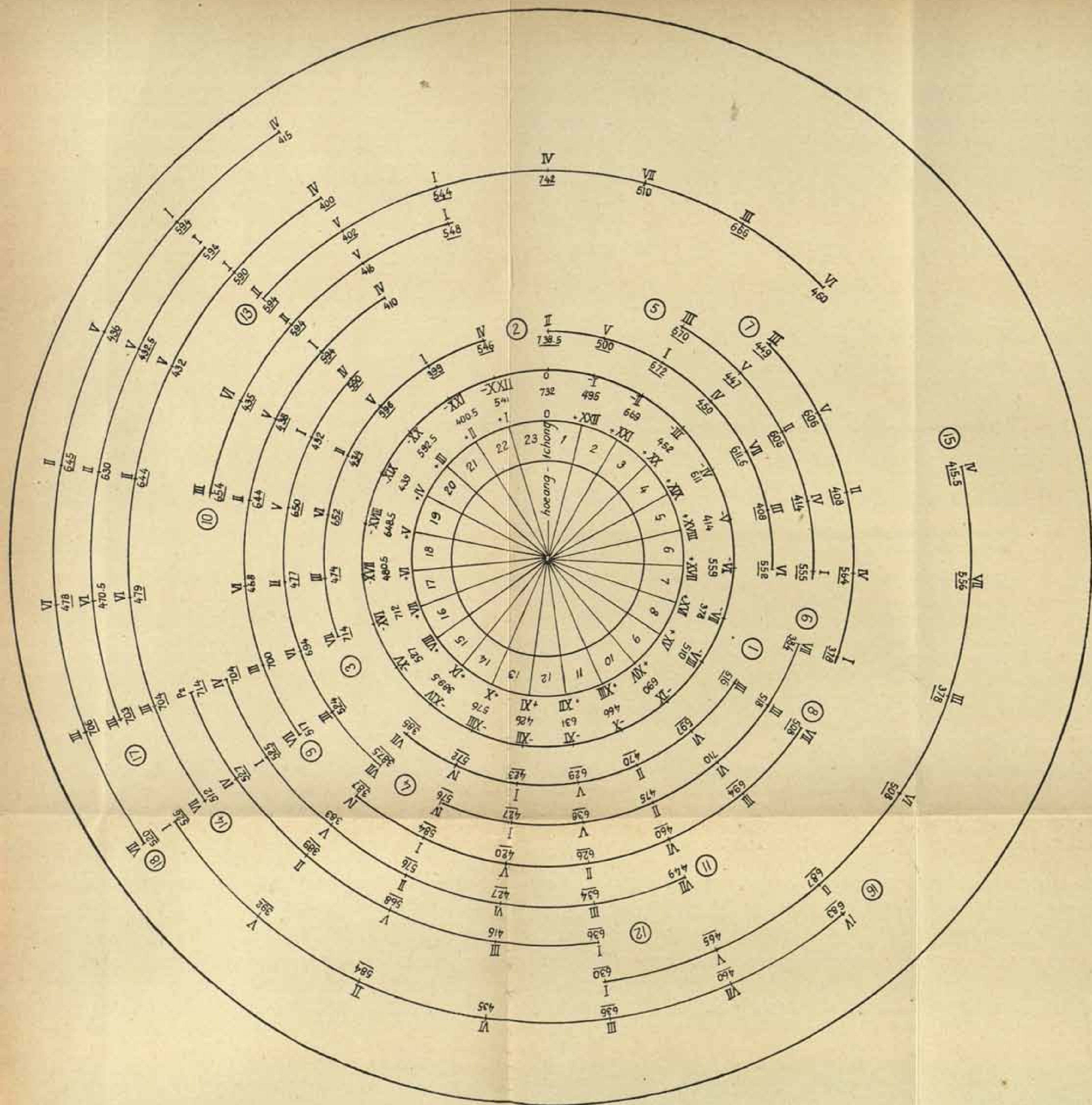
[3]) Bovendien kwam nog een toon IV in het laagste octaaf voor van 540 tr., die dus het interval III—V in twee intervallen van resp. 161 en 216.5 cents splitste (het weergegeven octaaf is het middelste).

TABEL XIX *).

1. **Siameesche** schaal (Stumpf, „Siam", blz. 137).
2. **Birmeesche** schaal (Von Hornbostel, „Ak. Krit.", blz. 613).
3. Kjahi Moenggang pélog, Pakoe Alaman, **Djocja** (tab. XIII No. 21).
4. Kjahi Sepoeh, kraton **Sâlâ** (tab. XIII No. 1).
5. Gamelan Gong, Padangtegal (distr. Oeboed), **Zuid-Bali** (tab. XII No. 8).
6. **Hindoe-Javaansche** demoeng, opgegraven bij **Bâdjânegârâ**, res. Rembang (Mus. Bat. Gen. Cat. No. 1051*a*) (tab. XI No. 1).
7. Gamelan Selondèng, Kèngetan, **Zuid-Bali** (tab. XII No. 13).
8. Gamelan pélog sekati, Katjerbonan, **Cheribon** (tab. XIV No. 15).
9. Gamelan pélog P.B.X. (uit **Sâlâ** afkomstig), Pakoe Alaman, Djocja (tab. XIII No. 23).
10. Gamelan Gong van den Regent van Gianjar, **Zuid-Bali** (tab. XII No. 7).
11. Gamelan Soeka Ramé van de Sultans van **Banten** (thans ondergebracht in het Museum van het Bataviaasch Genootschap) (tab. XIV No. 2).
12. Gamelan Semar pegoelingan van den Poenggawa van Oeboed, **Zuid-Bali** (tab. XII No. 17).
13. Gangsa Gambang, Blahbatoeh, **Zuid-Bali** (tab. VIII No. 6).
14. Bamboe-gambangs van Blahbatoeh, **Zuid-Bali** (behoorende bij No. 13) (tab. VIII No. 5).
15. Bamboe-gambangs van Batoeboelan, **Zuid-Bali** (tab. IX No. 4).
16. Gangsa Gambang, Batoeboelan, **Zuid-Bali** (behoorende bij No. 15) (tab. IX No. 6).
17. Gamelan miring uit de désa Doekoeh (distr. **Tangerang**), res. Batavia (tab. XV No. 6).
18. Gamelan Sekar manis van den Regent van **Soemedang** (tab. XIV No. 9).

---

*) De trillingsgetallen der tonen, welke ten hoogste 25 cents (= $^1/_8$ toon) van „hun" blaaskwint afwijken, zijn onderstreept. Vgl. overigens blz. 428, noot 83.

hoeang — tchong

LIJST VAN AANGEHAALDE WERKEN.

BOSCH, Dr. F. D. K., Het Lingga-heiligdom van Dinaja („Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde", dl. LXIV, blzz. 227 v.v.), 1924.

BRANDTS BUYS, J. S., Over het onderzoek der Javaansche en daarmee verwante muziek („Koloniale Studiën", 4de jrg., blz. 455 v.v.), 1920, (aangeh. als „Onderzoek").

id. Over de ontwikkelingsmogelijkheden van de muziek op Java (Prae-advies voor het Javacongres van 1921) („Djåwå", 1ste jrg., Prae-adviezen II, blz. 1 v.v.), 1921.

id. Aanteekeningen betreffende enkele Indonesische muziekinstrumenten („Djåwå", 2de jrg., blz. 34 v.v.), 1922, (aangeh. als „Aanteekeningen").

id. en Mevr. A. BRANDTS BUYS—VAN ZYP, Snorrepijperijèn („Djåwå", 4de jrg., blz. 18 v.v.), 1924.

id. en Mevr. A. BRANDTS BUYS—VAN ZYP, Oude klanken („Djåwå", 5de jrg., blz. 16 v.v.), 1925, (aangeh. als „Oude klanken").

BURGESS, A. S., The ancient monuments, tempels and sculptures of India (1897).

BURNELL, A. Cl., The Arsheyabrahmana (Mangalore 1876), (aangeh. als „Burnell").

CLEMENTS, E., Introduction to the study of Indian music (1913), (aangeh. als „Clements").

COMBARIEU, JULES, La musiqe et la magie (1909).

id. Histoire de la Musique, tome I (1913), (aangeh. als „Combarieu").

COOMARASWAMY, Dr. ANANDA, La danse de Çiva traduit de l'original anglais par Madeleine Rolland avec un avant-propos de Romain Rolland, 3de dr. (Paris 1922), (aangeh. als „Coomaraswamy").

COURANT, MAURICE, Essai historique sur la musique classique des Chinois avec un appendice relatif à la musique coréenne („Encyclopédie de la Musique et Dictionnaire du Conservatoire", fondé par M. Albert Lavignac, première partie, vol. I, p. 77 v.v.), 1912, (aangeh. als „Courant").

ELLIS, ALEX. J., assisted by ALFRED J. HIPKINS, Tonometrical Observations on some existing

Nonharmonic Musical Scales („Proceedings of the Royal Society", London, 1884), (aangeh. als „Ellis").

FELBER, Dr. ERWIN, Die indische Musik der vedischen und der klassischen Zeit („Sitzungsberichte der Phil.-Hist. Klasse der Kais. Akad. d. Wiss. in Wien, Band CLXX, Abh. VII), 1913, (aangeh. als Felber").

FOX STRANGWAYS, A. H., Music of Hindostan (Oxford 1914), (aangeh. als „Fox Strangways" of als „F. S.").

GROSSET, JOANNY, Inde, Histoire de la musique depuis l'origine jusqu' à nos jours („Encyclopédie de la Musique etc.", fondé par M. Albert Lavignac, première partie, vol. I, p. 257—376), 1906, (aangeh. als „Grosset" of als „Gr.").

HAVELL, E. B., Indian Sculpture and Painting (1908).

HAZEU, Dr. G. A. J., Bijdrage tot de kennis van het Javaansche tooneel (proefschrift), 1897.

id. Nini Towong („Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap", dl. XLIII, blz. 36 v.v.), 1901, (aangeh. als „Hazeu").

HORNBOSTEL, Prof. Dr. E. M. VON, Ueber einige Panpfeifen aus Nordwestbrasilien (in Th. Koch-Grünberg, „Zwei Jahre unter den Indianern"), 1910, (aangeh. als „Panpfeifen").

id. Ueber ein Akustisches Kriterium für Kulturzusammenhänge („Zeitschrift für Ethnologie", 1911, blz. 601 v.v.), (Aangeh. als „Ak. Krit.").

id. Korte uiteenzetting van de blaaskwintencirkeltheorie (ontleend aan een aan Pater Schmidt gerichten brief) („Anthropos", Band XIV—XV, blzz. 569—570), 1919—1920, (aangeh. als „Anthropos").

id. Ch'ao-t'ien-tzĕ, ein chinesische Notation und ihre Ausführungen („Archiv für Musikwissenschaft"), 1919.

KAT ANGELINO, P. DE, Mudras auf Bali (met teekeningen van Tyra de Kleen) („Schriften-Reihe Kulturen der Erde", Band XV), 1923, (aangeh. als „Mudras").

KATS, J., Dancers and actors of the isle of Bali („Inter-Ocean", 5de jrg., blz. 670 v.v.), 1924.

id. Barong op Bali („Djåwå", 4de jrg., blz. 140), 1924.

KERN, Prof. Dr. H., Taalkundige gegevens ter bepaling van het „stamland" der Maleisch-Polynesische Volken („Verslagen en Mededeelingen der Kon. Acad. v. Wetensch.", III R, dl. V), 1888.

KOL, H. H. VAN, Drie maal dwars door Sumatra en zwerftochten door Bali (1914).

KONOW, STEN, Das Samavidhanabrahmana (aangeh. als „Konow").

KORN, Dr. V. E., Bali is apart .... is fijner bezenuwd dan eenig ander deel van Indië („Koloniaal Tijdschrift", 14de jrg., blz. 44 v.v.), 1925.

KRAUSE, GREG., en KARL WITH, Bali („Schriftenserie Geist, Kunst und Leben Asiens, Band II u. III), Ausg. in einem Band, 2de druk, 1922, (aangeh. als „Krause").

KUNST, Mr. J., en R. T. WIRANATAKOESOEMA, Een en ander over Soendaneesche muziek („Djåwå", 1ste jrg., blz. 26 v.v.), 1921, (aangeh. als „Soenda").

id. en Mevr. C. J. A. KUNST—VAN WELY, Over Bali'sche muziek („Djåwå", 2de jrg., blz. 117 v.v.), 1922.

id. en Mevr. C. J. A. KUNST—VAN WELY, Over toonschalen en muziekinstrumenten van West-Java („Djåwå", 3de jrg., blz. 185 v.v.), 1923, (aangeh. als „West-Java").

id. De muziek in den Mangkoe Negaran („Djåwå", 4de jrg., Mangkoe Negaran-nummer, blz. 24 v.v.), 1924, (aangeh. als „M. N.").

id. en Mevr. C. J. A. KUNST—VAN WELY, De toonkunst van Bali („Studiën over Javaansche en andere Indonesische muziek", uitgeg. door het Kon. Bat. Gen., dl. I), 1925, (aangeh. als „Bali").

LALOY, L., La musique chinoise (1910).

LAND, Prof. Dr. J. P. N., Over onze kennis der Javaansche muziek (Inleiding tot „De gamelan te Jogjakarta" van Dr. J. Groneman), 1890, (aangeh. als „Land").

LAVIGNAC, ALBERT, zie COURANT en GROSSET.

LEKKERKERKER, C., Balambangan („Indische Gids", jrg. 1923, blz. 1030 v.v.).

id. Balambangan („Encyclopaedie van Ned.-Indië", Aanvulling, blz. 219 v.v.).

LIEFRINCK, F. A., Bijdrage tot de kennis van het eiland Bali (Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, dl. XXXIII, blz. 233 v.v.), 1893.

NIEUWENKAMP, W. O. J., Zwerftochten op Bali (1ste dr., 1910).

SACHS, Prof. Dr. CURT, Die Musikinstrumente Indiens und Indonesiens, 1ste dr. 1915, 2de dr. 1923, (aangeh. als „Sachs").

SCHMIDT, PATER WILHELM, Die Mon-Khmer-Völker, ein Bindeglied zwischen Völkern Zentral-Asiens und Austronesiens (1916), (Aangeh. als „Schmidt").

SCHRIEKE, Dr. B. J. O., De Sintring of Djiboet op Bangkalan („Notulen v. h. Bataviaasch Genootschap", dl. LVIII, blz. 61 v.v.), 1920, (aangeh. als „Schrieke").

SNELLEMAN, JOH. F., Muziek en Muziekinstrumenten („Encyclopaedie van Ned.-Indië", dl. II, 2de dr. blz. 812 v.v.), 1918, (aangeh. als „Snelleman").

STEIN CALLENFELS, P. V., De veroveraar van Dharmmawangça's kraton („Oudheidkundig Verslag", 1919, 4de kwartaal, blz. 156 v.v.).

STUMPF, Prof. Dr. CARL, Tonsystem und Musik der Siamesen („Beiträge zur Akustik und Musikwissenschaft", herausg. von C. Stumpf, Band III, 1901; opnieuw uitgeg. door C. Stumpf en E. M. von Hornbostel in de „Sammelbände für vergleichende Musikwissenschaft", Band I, blz. 129 v.v., 1922), (aangeh. als „Siam").

STUTTERHEIM, Dr. W. F., Houtsnijwerk van Bali („Elsevier's geïllustreerd Maandschrift", 34ste jrg., blz. 308 v.v.), 1924.

Een Oorkonde van het Groote Klooster te Nālandā

door

Dr. F. D. K. Bosch

The Nalanda-copper-plate of Devapaladeva, by HIRANANDA SHASTRI, M. A., M. O. L., Ootacamund, *Epigraphia Indica*, Vol. XVII, Part VII (July 1924).

I

De hier onlangs ontvangen Juli-aflevering van de Epigraphia Indica van 1924 brengt de publicatie van een inscriptie, die voor de oude geschiedenis en godsdienst van den Indischen Archipel hoogstbelangrijke gegevens bevat: het is het inschrift van de koperen plaat, die in Maart 1921 door Hirananda Shastri, officiating Superintendent, Archaeological Survey, Central Circle, bij het onderzoek van een der kloostergebouwen van het oude Nālandā-complex bij het gehucht Baṛgāon, 7 mijlen ten Noorden van Rājgīr, werd opgegraven. Een voorloopige aankondiging van de hand van denzelfden pandit zag in hetzelfde jaar, in het Annual Progress Report of the Arch. Survey, Central Circle, 1920—21, p. 37 vgl. het licht en thans ligt de volledige transscriptie met de vertaling, voorafgegaan door een inleiding en vergezeld van een tweetal duidelijke facsimile's voor ons.

De koperen plaat, 2 voet lang en 2½ voet breed — formidabele afmetingen voor wie aan de Javaansche exemplaren gewend is! — is aan beide zijden beschreven, de voorzijde met 42, de keerzijde met 24 regels schrift van vroeg-Nāgarī-type. De taal is Sanskrit. Het schenkings-formulier (rg. 21—43) is in proza gesteld, de rest

in verzen. Het zegel, dat op den bovenrand van de plaat is vastgesoldeerd, bevat het opschrift Çrī Devapāladevasya „van Çrī Devapalādeva", daarboven het bekende embleem van de eerste prediking van de leer te Sārnāth bij Benares — het Rad der Wet tusschen de gazellen — dat den Pāla-vorsten van Bengalen tot zegelmerk diende. Rondom deze voorstelling een zuiver-ronde paarllijst, omgeven door een gestyleerden vlammenrand en bekroond door een spits-gepunt juweel op sierlijke lotuskelk. Het geheel wordt gedragen door een lotuskussen met krullerige versieringen op de beide hoeken.

De oorkonde is uitgevaardigd in het 39ste regeeringsjaar van den in het zegelmerk genoemden vorst, Çrī Devapāladeva, voluit geheeten (rg. 25): Paramasaugataḥ Parameçvaraḥ Paramabhaṭṭārako Mahārājādhirājaḥ Çrīmān Devapāladevaḥ.

Een jaartal ontbreekt.

Trachten wij met gebruikmaking van de o.a. door Banerji omtrent de chronologie der Pāla-vorsten verzamelde gegevens [1]) het tijdstip van uitvaardiging van het edict — niet zonder belang zooals aanstonds zal blijken voor de geschiedenis der Sumatraansche Çailendra's — nader te bepalen.

De stamvader der Pāla-dynastie, Gopāla (I), die als gemeen-soldaat door het volk tot koning van Bengalen was uitgeroepen, regeerde in de 8ste eeuw onzer jaartelling; voor de nadere dateering zijner regeering ontbreken alle gegevens [2]).

---

[1]) *The Pāla's of Bengal, Memoirs of the As. Soc. of Bengal*, V, 1915, p. 43 vlg. Zie verder over de chronologie der Pāla's: SMITH, *Ind. Ant.*, 38, 1909 p. 233 sq. — Id. *The early Hist. of India*, Hdst. VIII.

[2]) Het jaar 750 A. D. dat BANERJI voor Gopāla's troonbestijging opgeeft is volkomen willekeurig, evenzoo de bewering, dat deze vorst zeer kort zou hebben geregeerd.

Zijn zoon en opvolger Dharmapāla heerschte volgens Tāranātha [3]) over geheel Noord-Indië: in het Oosten tot de golf van Bengalen, in het Westen tot Delhi, in het Noorden tot Jalandhar en in het Zuiden tot de valleien van het Vindhya-gebergte. Door de volgende synchronismen wordt zijn regeering eenigermate bepaald: Hij voerde oorlog tegen den Gurjara vorst Nāgabhaṭa II, waarvan één jaartal, 815 A. D. [4]), vast staat; en met den Rāṣṭrakūṭa-vorst Govinda III, van wien inscripties van 794 en 813 A. D. bekend zijn [5]); verder staat vast dat hij na het jaar 783 A. D. den naburigen vorst Indrāyudha van Kanauj (Kanyākubya) van den troon stootte en in diens plaats zijn gunsteling Cakrāyudha tot koning verhief, welke daad geschiedde met goedkeuring van de vorsten van Kuru, Yadu, Yavana, Āvantī, Gandhāra, Kīra, Bhoja, Matsa en Madra — allen Noord-Indische potentaten [6]); eindelijk: dat zijn regeering minstens 32 jaar geduurd heeft, zijnde de oorkonde van Khalimpur in zijn 32ste regeeringsjaar uitgevaardigd. De hier vermelde gegevens laten geen nadere begrenzing voor de regeering van Dharmapāla toe dan de jaren A. D. 750 en 850 [7]).

---

3) *Geschichte des Buddhismus*, p. 216.

4) Inscr. van Buchkala, *Ep. Ind.* IX, p. 198.

5) *Ep. Ind.* VII, App. I p. 3.

6) Khalimpur-inscr. KIELHORN, *Ep. Ind.* IV p. 243 sq. — BANERJI l.c. p. 51 leest uit de Khal.-inscr. dat Dharmapāla de genoemde vorsten door een reeks expedities dwong de verheffing van Cakrāyudha goed te keuren en hij bijgevolg geheel Noord-Indië aan zijn macht onderworpen had. Indien dit zoo ware geweest, had o.i. de inscr. wel andere termen gebezigd om 's konings overwinningen en veroveringen te verheerlijken.

7) Banerji's redeneering is op dit punt uitermate verward. Eerst heet het: „Gopāladeva ascended the throne about 750 A. D. and was most probably succeeded by his son Dharmapāladeva a f t e r a v e r y s h o r t reign" (l.c. p. 46) Even verder: „We possess a certain date for Nāgabaṭa II .... 815 A. D.; Govinda III 's certain dates range from 794 to 813 A. D. Consequently (!) Dharmapāla (die tegen beiden oorlog voerde) must be placed in the last d e c a d e s of the eighth and the first d e c a d e s of the ninth

Als terminus a quo van de troonsbestijging van Devapāla, den zoon en opvolger van Dharmapāla, moet men dus aannemen de laatste decade van de 8ste eeuw (immers, na 783 A. D. valt Dharmapāla's expeditie tegen Indrāyudha); als terminus ad quem het midden der 9de eeuw. Hieruit volgt weer dat de oorkonde van Nālandā, dateerend uit het 39ste regeeringsjaar van Devapāla tusschen de jaren 830 en 890 moet zijn uitgevaardigd. Daar Dharmapāla een tijdgenoot van de vorsten van Gurjara en Rāṣṭrakūṭa was (zie boven) en zijn veldtocht tegen Indrāyudha waarschijnlijk in het begin zijner regeering — kort na 783 — plaats had, dus Dharmapāla's regeering eerder in het laatste kwart der 8ste en het eerste kwart der 9de eeuw dan van het begin tot het midden der 9de eeuw gesteld moet worden, mag als vermoedelijke datum van de troonsbestijging van Devapāla het jaar 820 of daaromtrent, en dat van de uitvaardiging van de oorkonde van Nālandā het jaar 860 worden aangenomen [8]).

Bezien wij den inhoud van het koninklijk edict thans nader.

Het begin (rg. 1—25), bevattend de genealogie van den koning-uitvaardiger Devapāladeva, stemt overeen met de overeenkomstige passage in het door denzelfden vorst in zijn 33ste regeeringsjaar uitgevaardigde edict van Monghyr (in Bihar) [9]), en kan, zijnde alleen voor de interne geschiedenis van Magadha van belang, hier buiten beschouwing blijven.

---

century A. D." (l.c. p. 50). En daarvoor: „He was also the leading figure in Northern Indian politics in the last half of the eighth and the first half of the ninth centuries A. D."

[8]) Deze berekening wordt te niet gedaan indien TĀRANĀTHA's bewering (o.c. p. 64) dat Dharmapāla 64 jaar zou hebben geregeerd, vertrouwen verdient. In dat geval zou Devapāla eerst omstreeks 840 aan de regeering zijn gekomen en de Nālandā-inscr. van ca 880 A. D. dateeren.

[9]) Uitgegeven door KIELHORN, *Ind. Ant.* XXI, p. 257.

Rg. 26—42. De schenkingsacte. Met betrekking tot de omstandigheden, waaronder de schenking plaats had, doet zich een kwestieus punt voor, dat kan worden opgehelderd door de overeenkomstige passage uit de bovengenoemde oorkonde van Monghyr met de hier bedoelde te vergelijken.

De acte van Monghyr, ontdaan van de lange opsommingen en omschrijvingen, die de constructie van den zin verduisteren, luidt als volgt:

Çrīmān Devapāladevaḥ .. Çrīnagarabhuktau .... Meṣikāgrāme samupagatān sarvvān eva .... *(lijst van ambtenaren en waardigheidsbekleeders)* samājñāpayati. Viditam astu bhavatām yathoparilikhitameṣikagrāmah .... *(omschrijving)* mayā mātāpitrorātmanasca puṇyayaçobhivṛddhaye .... Vihekarātamiçrāya çāsanīkṛtya pratipāditaḥ. Yato bhavadbhiḥ sarvvair eva ..... dānam idam pālanīyaṃ prativāsibhirapi ...... sarvapratyāyopanayaḥ kārya iti. Samvat 33 Mārgadine 21.

D. i.: De luisterrijke Devapāladeva richt dit bevel tot allen die in het dorp Meṣikā in de Çrīnagarabhukti zijn saamgekomen (lijst van ambtenaren). Moge gij weten, dat het bovengenoemde dorp Meṣikā ... (omschrijving) door mij, krachtens (dit) edict tot vermeerdering van de geestelijke verdienste en roem van mijne ouders en mijzelf, is geschonken aan Vihekarātamiçra. Daarom, moge deze schenking door U allen worden in eere gehouden en moge door de opgezetenen de verplichte belastingen (aan den begunstigde) worden opgebracht. In het jaar 33, den 21sten dag van Mārga.

Het schenkingsformulier van de oorkonde van Nālandā is woordelijk gelijkluidend met het bovenstaande, met dien verstande, dat er niet één, maar vijf dorpen (waarvan er één, Pālāmaka in de Gayaviṣaya, en vier, Nandivanāka, Maṇivāṭaka, Naṭikā en Hastigrāma in de Rājagṛhaviṣaya gelegen zijn) worden geschonken (pratipāditāḥ, rg. 40), en dat de aanleiding tot de schenking in de beide edicten niet dezelfde is. Is het in

de oorkonde van Monghyr een bepaalde persoon, Vihekarātamiçra, die 's konings gunst verwerft, in de oorkonde van Nālandā wordt de begiftigde persoon of stichting niet met name genoemd. Terwijl in de oorkonde van Monghyr de zin na y a ç o b h i v ṛ d d h a y e doorloopt, plaatst de inscriptie van Nālandā achter dit woord een scheidteeken. Waar in het eerstgenoemde edict de naam van den begiftigde in den datief volgt, staat in de Nālandā-inscriptie deze zin (rg. 37—42);

Suvarṇṇadvīpādhipamahārājaçrī Bālaputradevena dūtakamukhena vayam vijñāpitāḥ yathā mayā çrī-Nālandāyām vihāraḥ kāritas tatra bhagavato Buddhabhaṭṭārakasya Prajñāpāramitādisakaladharmmanetrīsthānasyārthe tāntrikabodhisatvagaṇasyāṣṭamahāpuruṣapudgalasya caturddiçāryabhikṣusanghasya balicarusatracīvarapiṇḍapātaçayanāsanaglānapratyayabheṣajyādyartham dharmaratnasya lekhanādyartham vihārasya ca khaṇḍasphuṭitasamādhānārtham çāsanīkṛtya pratipāditāḥ enz. (de rest gelijk de Monghyr oorkonde).

Het behoeft geen betoog, dat deze zin, die in de plaats treedt van de aanduiding van de begiftigde persoon of stichting, door een zeer onbekwame hand in de schenkingsacte is ingevoegd. Grammaticaal staat hij in geenerlei verband met het voorafgaande en volgende deel van den hoofdzin, waarin, zooals wij boven zagen, g r ā m ā ḥ het subject en p r a t i p ā d i t ā ḥ het praedicaat vormt. Om de beteekenis van dit invoegsel vast te stellen moeten wij allereerst uitmaken waar de boodschap van den vorst van Suvarṇadvīpa, ingeluid door de woorden v a y a ṃ (d.i. Devapāla) v i j ñ ā p i t ā ḥ (lees t a) y a t h ā, eindigt: bij v i h ā r a ḥ k ā r i t a s — in dit geval ontbreekt het onmisbare partikel i t i — òf bij het slot k ā r y a i t i (zie de laatste woorden van het schenkingsformulier van Monghyr). Hirananda helt naar de eerste opvatting over en plaatst bij zijn vertaling deze noot: „Dr. Krom of Leiden also thinks that the message sent by Bālaputra to Devapāla is only contained in the words: „Ç r ī - N ā l a n d ā y ā m

kāritaḥ" for if we assume that the message includes the whole passage as far as iti it is not clear who are meant by the words bhavadbhiḥ sarvair eva [zie formulier van Monghyr]. These words cannot be applied to King Devapāla. Evidently they refer to that king's officials mentioned previously. These remarks appear to be justified but then we would require iti after kāritas".

Alle twijfel, welke recht van bestaan heeft indien men de passage in kwestie op zich zelf beschouwt, wordt opgeheven als men het boven afgedrukte schenkingsformulier van de oorkonde van Monghyr ermede vergelijkt. Hieruit toch blijkt, dat de geheele passage vanaf çāsanīkṛtya pratipāditaḥ tot en met kārya iti het slot van het schenkingsformulier uitmaakt, dus tot de door Devapāladeva uitgevaardigde acte behoort. Hierdoor is zonder verder bewijs duidelijk, dat Bālaputra's boodschap aan Devapāla alleen de woorden „mayā çrī Nālandāyām vihāraḥ kāritas" omvat en het ontbreken van iti achter de oratio recta aan een fout van den opsteller der inscriptie geweten moet worden.

De inhoud van den hierboven besproken tusschenzin (rg. 37—42) kan nu als volgt worden vertaald:

Wij (koning Devapāladeva) hebben de tijding ontvangen, (overgebracht) bij monde van den afgezant van den koning van Suvarṇadvīpa, Çrī Bālaputra, dat op last van hem (Bālaputra) te Çrī Nālandā een klooster gebouwd is, waarop wij (dit) bevelschrift hebben uitgevaardigd en de bovengenoemde dorpen hebben geschonken, als bron van inkomsten voor het heiligdom van den eerwaarden heere Buddha en van de Inwijdsters in den volledigen Dharma, Prajñāpāramitā in de eerste plaats; voor de bali- en caru-offeranden, het logies, de kleeding, de aalmoezen, de legersteden, de zetels, de benoodigdheden voor zieken als geneesmiddelen enz. van de Gemeente (Sangha) van eerwaarde monniken van de tien windstreken, zijnde een

schare van Tāntrika-Bodhisatva's, waarin de acht Mahāpuruṣa's gereïncarneerd zijn [10]) ; voor het overschrijven van Dharma-juweelen en voor de herstelling van het kloostergebouw, wanneer dit in verval geraakt of vernield wordt ...."

Rg. 43—50 (vs. 16—21). Een zestal strophen met de gebruikelijke zegewenschen en bedreigingen aan het adres van hen, die de schenking van den vorst zullen eerbiedigen, oftewel schenden, zijn reeds van elders bekend en behoeven hier niet besproken te worden.

Rg. 50—51 (vs. 22—23). De tekst in verzen vervolgend wijdt uit over Çrī Balavarmman, den heerscher over de Vyāghratatī-maṇḍala, die bij de schenking des konings als diens dūtaka, afgezant, optrad. Naar Hirananda opmerkt behoorde de genoemde maṇḍala tot de bhukti van Puṇḍravardhana (het tegenwoordige

---

[10]) In deze opsomming in barbaarsch Sanskrit, te beginnen bij bhagavato Buddha zijn drie groepen te onderscheiden, de vertegenwoordigers van de drie leden van den Triratna: Buddha, Dharma en Sangha (iets wat Hirananda geheel is ontgaan).

Buddhabhaṭṭārakasya, letterl. „van den verlichten heilige". (Men verwacht bhaṭṭāraka-Buddhasya).

Prajñāpāramitādisakaladharmmanetrīsthānasyāyārthe door Hirananda vertaald: „the abode of all the leading virtues like the prajñāpāramitā"; het is duidelijk, dat Prajnāp. hier de personificatie is van de Adi-Dharmā. Vgl. HODGSON, *Essays*, p. 116 n., 40, 72. Sakaladharmanetrī letterl.: de leidster (op het gebied) van den volledigen Dharma. Sthāna (eigenl. „verblijfplaats") hebben wij in dit verband met „heiligdom" vertaald.

De sangha bestaat uit āryabhikṣu's. Onze vertaling van de beide daaraan voorafgaande composita is een gissing. Wij hebben ze als bijstellingen van Sangha opgevat, daar ons geen andere verklaring houdbaar leek. Dat de sangha een schare van Tāntrika-Bodhisatva's, genoemd wordt, is op zich zelf, in deze Tantrisch-gekleurd, Mahāyānistische omgeving niet bevreemdend. Het daarop volgende zou men kunnen vertalen: bezield (pudgala = het Buddh. equivalent van ātman) door de acht Groote Mannen (hieronder te verstaan de acht Buddha's van het Verleden: Vipaçyin enz. tot Çākyamuni).

Rāsjhāhi-district in Bengalen), welke landstreek onderhoorig was aan Dharmapāla en waarschijnlijk ook aan diens zoon Devapāla. Balavarmman was dus geen onafhankelijk vorst, doch een leenman van den koning van Bengalen.

Rg. 52-61 (vs. 24-31). Dit gedeelte, dat in het bijzonder voor de geschiedenis van Çrīvijaya van belang is, bevat in een achttal strophen, in de gebruikelijke aankleeding van tot-den-naad-versleten vergelijkingen, woordspelingen en metaphoren, de genealogie van Bālaputra, den reeds genoemden vorst van Suvarṇadvipa, den bouwheer van het in rg. 38 genoemde klooster te Nālandā.

We lezen hier, onder verzwijging van alles wat niet ter zake dienende is:

Er was een koning van Yavabhūmi, het sieraad van het Çailendrageslacht (Çailendravaṃçatilaka) .... wiens naam beantwoordde aan Çrīvīravairimathana (Ç r ī v ī r a v a i r i m a t h a n ā n u g a t ā b h i d h ā n a ḥ; letterl: „genaamd in navolging van den vernietiger van heldhaftige vijanden") (vs. 24) ....

Hij had een zoon (vs. 27) .... deze had tot gemalin Tārā, de dochter van den grooten koning Dharmmasetu uit het Maangeslacht, welke geleek op (de godin) Tārā (vs. 30).

Evenals de zoon van Çuddhodana (Buddha) geboren werd uit Māyā en Skanda geboren werd uit Umā bij Çiva, zoo werd uit haar (Tārā) bij dien vorst, Bālaputra geboren (vs. 31).

De stamboom van Bālaputra(deva) is dus deze:

Dharmasetu
uit het Maangeslacht

Vīravairimathana (?)
kg. v. Yavabhūmi
Çailendravaṃçatilaka

Tārā — koning

Bālaputradeva
kg. v. Suvarṇadvīpa.

Alvorens bij het bovenstaande eenige opmerkingen te maken, zullen wij goed doen ons af te vragen, in hoeverre de oorkonde van Nālandā waar zij op de geschiedenis van den Archipel betrekking heeft, op betrouwbaarheid aanspraak mag maken.

Er bestaat eenige reden om te twijfelen aan de helderheid van de bronnen waaruit de opsteller putte als men opmerkt, dat Bālaputra's vader niet met name wordt genoemd — ook al krijgt hij ruimschoots zijn deel in de in de verzen 27—29 kwistig uitgestrooide loftuitingen — en dat de persoon van den grootvader onder de zonderlinge aanduiding Çrīvīravairimathanānugatābhidhana — waarvan wij boven getracht hebben een letterlijke vertaling te geven — schuil gaat.

Waren de namen van Bālaputra's voorvaderen niet aan den opsteller bekend of achtte hij ze niet belangrijk genoeg om in de oorkonde op te nemen?

Het een zoowel als het andere kan juist zijn.

Alhoewel Bālaputra's stichting de aanleiding tot de uitvaardiging van Devapāla's schenking vormde en een belangrijke plaats in de oorkonde inneemt, zal men in het oog moeten houden, dat de officieele acte alleen op een zuiver Bengaleesche aangelegenheid betrekking heeft — de rechtspositie van het vijftal door den koning geschonken dorpen — en zich dienovereenkomstig uitsluitend tot de ambtenaren van den vorst richt. Voor deze ambtenaren waren de Indonesische zaken van weinig belang; voor hen was het voldoende te weten, dat de naam van den stichter van het klooster te Nālandā Bālaputra luidde en hij vorst was van Suvarṇadvīpa. Over 's mans familiebetrekkingen konden bloemrijke zinledigheden, ja onjuistheden worden neergeschreven, zonderdat een der Bengaleesche belanghebbenden daaraan aanstoot zou nemen. Deze overwegingen leiden ertoe de oorkonde van Nālandā zoo niet met achterdocht, dan toch met eenig voorbehoud als geschiedbron voor Sumatra en Java te aanvaarden. Mag men over het algemeen aan historische gegevens

uit authentieke oorkonden een onbeperkt vertrouwen schenken, in dit bijzondere geval zal men erop verdacht moeten zijn, dat de opsteller over de zaken, die buiten zijn engen gezichtskring vielen, onvoldoende of onjuist is ingelicht geweest en bij hem de prikkel ontbroken heeft om nauwkeuriger informaties in te winnen.

Beschouwen wij onder deze restricties het historische gedeelte van de oorkonde van Nālandā nader.

Wat allereerst de aandacht trekt is, dat de naam Çrīvijaya, die ons na de opzienbarende ontdekkingen der laatste jaren reeds zoo vertrouwd in de ooren klinkt, ontbreekt, terwijl toch het Çailendrageslacht, waaraan die naam zoo nauw verbonden was, aan den auteur der inscriptie bekend blijkt te zijn.

Aangaande den oorsprong van den Çailendravaṃça — waarnaar het dusver vruchteloos is gezocht — merkt Hirananda op, dat enkele stamhoofden — genoemd in inscripties uit de 10de eeuw, afkomstig van de Z. Arcot en Salem-districten, Madras presidency — den naam Malayamān dragen, en deze een nauwkeurige Tamil vertaling van Sanskrit Çailendra is. Verder trekt het de aandacht, dat enkele dezer stamhoofd-namen eindigen op v a r m a n. Of hier een spoor is aangewezen, dat waard is verder te worden gevolgd, moge door Tamil-kenners worden beoordeeld.

De onderstelling, dat de Çailendravaṃça iets heeft uit te staan met de dynastieën der Çailavaṃça's, Çailodbhava's of Çilāhāra's, die in het Zuiden van Indië hebben geheerscht, laat Hirananda zonder verder onderzoek varen. We mogen er hier in het voorbijgaan op wijzen, dat in de oorkonde van Ragholi, uitgevaardigd door Jayavardhana II in de achtste eeuw A. D. [11]) een der voorvaderen van den vorst Ç a i l a v a ṃ ç a t i l a k a ḥ, „Sieraad van den Çailavaṃça" wordt genoemd, terwijl de naam Çailendravaṃçatilakaḥ, blijkens drie

---

11) *Ep. Ind.* IX, p. 42.

inscripties (Kalasan, Kloerak en Nālandā), door Çailendra-vorsten is gedragen. Voor zoover wij weten ontbreken er verdere aanwijzingen, die er voor zouden kunnen pleiten, dat er eenig verband tusschen de genoemde dynastieën en de Çailendra's heeft bestaan.

Wat nu Bālaputra's grootvader van vaders zijde betreft, het dunkt ons niet onmogelijk, dat in diens naam Vīravairimathana een bijnaam bewaard is van den uit de Javaansche inscripties bekenden Çailendra-vorst, die in 700 çaka te Kalasan een beeld en tempel voor Tārā oprichtte. Deze vorst wiens koningsnaam blijkens de — nog onuitgegeven — inscriptie van Kloerak (704 çaka) I n d r a (v a r m a n) luidde, wordt elders in dezelfde inscriptie V a r a v ī r a m a r d a n a „Vernietiger van voortreffelijke vijanden" genoemd, een epitheton dat èn naar den klank èn naar de beteekenis een opmerkelijke overeenkomst met het Vīravairimathana van de Nālandā-inscriptie vertoont.

De geopperde onderstelling is met den boven bij benadering vastgestelden datum van de oorkonde van Nālandā — 860 A. D. — niet in strijd. Als Vīravairimathana dezelfde is als de Indravarman van Kloerak en in het begin van de 8ste eeuw over Java regeerde, kan zijn kleinzoon een tijdgenoot van Devapāladeva van Bengalen geweest zijn en omstreeks 780 çaka een klooster te Nālandā hebben gesticht. Indien echter — hetgeen niet geheel is uitgesloten (zie boven p. 512) — de Nālandā-inscriptie in het laatst der 9de eeuw valt, moet de voorgestelde identificatie worden opgegeven, tenzij men aannemen wil, dat wèl de naam van Bālaputra's voorvader juist is overgeleverd maar tusschen hem en Bālaputra een of meer generaties in den stamboom onvermeld zijn gebleven.

Een ander opmerkelijk punt in Bālaputra's genealogie is de naam van zijne moeder, Tārā, welke men onwillekeurig geneigd is met de in de Kalasan-inscriptie vereerde godin Tārā in verband te brengen, te meer waar de vorstin in onze oorkonde met de godin wordt

vergeleken, wat in de Indische beeldspraak doorgaans aanduidt, dat de een aan de ander wordt gelijk gesteld. Bij de echtverbintenis van den Çailendra-vorst met deze „vergoddelijkte" prinses wordt men herinnerd aan het huwelijk van den beroemden Tibetaanschen koning-godsdienststichter Sroṅ-btsan-sgam-po (ca 630 A. D.) met twee prinsessen, een Nepaleesche en een Chineesche, beiden ijverige bevorderaarsters van het Buddhisme, die als incarnaties van de godin Tārā werden beschouwd.

Tārā's vader draagt volgens de inscriptie den zonderlingen naam Dharmasetu [12]) d.i. „Dam of Brug van den Dharmma" en wordt gezegd te stammen uit het Maangeslacht.

Uit het feit dat Bālaputra's moeder en grootvader van moeders zijde met name worden genoemd, daarentegen de namen van zijn vader en grootvader van vaders zijde worden verzwegen, zou men de gevolgtrekking kunnen maken dat de opsteller der inscriptie de beide eersten voornamer achtte dan de laatsten.

Hiertegenover staat echter dat de eersten elk in drie verzen verheerlijkt worden, terwijl de beide laatsten het te zamen met één strophe moeten stellen. Van een bepaalde voorrang blijkt dus niets. Men mag wel aannemen dat de auteur de eerste namen vermeldde omdat hij ze toevallig kende, de andere verzweeg omdat hij ze niet wist [13]).

Behalve enkele namen van Bālaputra's voorouders leert de Nālandā inscriptie nog iets omtrent de politieke

---

[12]) Het woord Dharmasetu komt zoowel in de inscr. van Kalasan als in die van Kloerak voor als aanduiding van de vrome stichting des konings. Aanleiding om hierin een toespeling op de historische persoon te zien bestaat er o.i. niet. Een zonderlingen naam draagt ook de Sumatraansche vorst, de stichter van het klooster. Bālaputra bet. letterl. „jonge zoon." Hier zoowel als bij de andere namen missen wij den uitgang varman.

[13]) Hirananda vermoedt (l.c. p. 316), dat de stichting van het klooster geschiedde op initiatief van 's konings moeder, Tārā. Uit de oorkonde zelve blijkt hieromtrent niets.

verhoudingen in den Archipel tijdens de regeering van Bālaputra en van diens grootvader. De eerste heet koning van Suvarṇadvīpa, de laatste koning van Yavabhūmi. Hirananda teekent hierbij aan: „while speaking of Bālaputradeva as the king of Suvarṇṇadvīpa and his grandfather as the ruler of Yavabhūmi, the author of our inscription took both the islands as one considering them practically united".

Ferrand gaat nog verder, „Un roi de Yavabhūmi de la famille des Çailendra — schrijft hij [14]) — ne peut être qu'un vouverain sumatranais de Çrīvijaya. L'identification n'est pas douteuse, car l'inscription sankrite de Vien Sa (679 çaka = 775), qui est au nom d'un roi de Çrīvijaya, qualifie ce souverain de Çailendravaṅçaprabhu. Yavabhūmi est donc synonyme de Çrīvijaya, et il s'agit du grand empire sumatranais alors à l'apogée de sa puissance politique".... „Yavabhūmi .... désigne ici nettement Sumatra, ainsi que l'indique formellement le contexte, en ajoutant que son souverain est de la dynastie des Çailendra, qui a rendu illustre l'empire de Çrīvijaya".

Naar het ons voorkomt hebben beide auteurs, Hirananda en Ferrand, meer uit den context willen halen dan er met mogelijkheid uit te lezen valt. De mededeeling, dat een vorst uit een zekere dynastie op een bepaald tijdstip over een rijk regeerde, gevolgd door een andere mededeeling, dat de kleinzoon van dien vorst minstens een halve eeuw later over een rijk met een gansch anderen naam heerschte, geeft ons niet het minste recht de beide rijken te identificeeren, zooals Ferrand gedaan heeft of tot een politieke eenheid te besluiten, zooals Hirananda het wil.

Wat de inscriptie te lezen geeft: dat Bālaputradeva over Suvarṇadvīpa (= Sumatra) regeerde en zijn grootvader over Yavabhūmi (= Java), dus geen van

14) *Notes de Géographie orientale, J A*, CCII, 1923, p. 15. Geschreven na de voorloopige aankondiging van de Nālandā-inscr. en vóór de definitieve uitgave die wij hier bespreken.

beiden over de gecombineerde rijken gezag uitoefende, zullen wij hebben te aanvaarden, zoolang niet andere historische feiten zich tegen deze opvatting verzetten.

Dit is o.i. niet het geval. Over de uitgebreidheid van de machtssfeer der Çailendra's merkte Krom op [15) .... „Wanneer .... in juist denzelfden tijd [omstreeks 700 çaka] Çailendra's op Sumatra en op Java heerschten, dan zijn er twee mogelijkheden: òf op elk der beide eilanden regeerde een tak van die groote dynastie, òf er was slechts een Çailendra-koning in den Archipel, een Sumatraansche, die tevens over Java, dan wel een Javaansche, die tevens over Palembang zijn gezag uitstrekte. Daar nu deze Çailendra [de uitvaardiger van de inscriptie bij de baai van Bandon op het Maleische schiereiland van 697 çaka] zich bepaaldelijk koning van Çrīvijaya noemt, en dan ook in latere eeuwen in Palembang zijn dynastie gevestigd is gebleven, is het duidelijk, dat als beide oorkonden [de inscripties van Bandon en van Kalasan] van eenzelfden vorst afkomstig zijn, deze de Palembangsche was en Java onder zijn invloed moet hebben gestaan".

De eerste van de beide door Dr. Krom geopperde mogelijkheden wordt door de in de Nālandā-inscriptie gegeven voorstelling van zaken gedekt. Wanneer omstreeks 700 çaka èn te Çrīvijaya èn op Java een tak van de Çailendra-dynastie heerschte, is het volkomen begrijpelijk, dat de auteur der Nālandā-inscriptie Bālaputra's grootvader vorst van Yavabhūmi en alleen van dit eiland noemt [16).

---

15) *De Sumatraansche periode der Javaansche geschiedenis*, 1919, p. 15.

16) Uit het bovenstaande volgt, dat de inscripties van Bandon en van Kalasan-Kloerak niet door denzelfden vorst zijn uitgevaardigd. Hieruit laat zich dan weer het feit verklaren, dat het schrift van de eerste is het „oud-Javaansche" en dat van de beide laatste het vroeg-Nāgarī.

Wat Bālaputra zelf betreft, de uit de Nālandā-inscriptie te maken gevolgtrekking, dat deze vorst alleen over Suvarṇadvīpa regeerde, terwijl Yavabhūmi buiten zijn machtssfeer viel, kan niet door gelijktijdige historische feiten worden gecontroleerd. Op zich zelve beschouwd heeft zij niets onwaarschijnlijks. Bālaputra's grootvader of vader kan in den loop van de 8ste çaka-eeuw vanuit Java zijn macht over Sumatra hebben uitgebreid en daarna het eerste eiland hebben moeten prijsgeven. Dit laatste kan worden toegeschreven aan een erfopvolgingsregeling, waarbij Sumatra aan Bālaputra, Java aan een andere telg van het Çailendra-geslacht werd toegewezen; het kan ook het gevolg zijn geweest van de herovering van Midden-Java door de inheemsch-Javaansche dynastie vanuit Oost-Java, welke gebeurtenis dan vóór de uitvaardiging van de oorkonde van Nālandā, dus waarschijnlijk vóór 780 çaka moet hebben plaats gehad.

Onze conclusie luidt dus, dat er vooralsnog geen aanleiding bestaat om aan de meest voor de hand liggende uitlegging van den historischen passus van de Nālandā-inscriptie te tornen: In het begin van de 8ste çaka-eeuw waren Sumatra en (Midden)-Java twee gescheiden rijken, beide geregeerd door een vorst van den Çailendravaṃça; in den loop van dezelfde eeuw heeft een machtsverschuiving plaats gehad, welke ten gevolge had, dat Sumatra (Çrīvijaya) aan een afstammeling van den vroegeren vorst van Java toeviel, en dit laatste eiland (waarschijnlijk) voor de Çailendra's verloren ging.

Vs. 32—33. Het slot van de keerzijde van de plaat bevat, eveneens het slot van de voorzijde, een moeilijkheid. De verzen die bij de verheerlijking van Suvarṇadvīpa's vorst, Bālaputra, aansluiten, luiden:

Nālandāguṇṇavṛndalubdhamanasā bhaktyā ca Çauddhodaner
budhvā çailasarittaraṅgataralām lakṣmīm imām ksobhanām |

yastenonnatasaudhadhāmadhavalaḥ saṅghārthamitra-
çriyā
nānāsadguṇabhikṣusaṅghavasitas tasyām vihāraḥ
kṛtaḥ || 32
bhaktyā tatra samastaçatruvanitāvaidhavyadīksā guruṃ
krtvā çāsanam āhitādaratayā yam prārthya dūtair
asau |
grāmān pañca vipañcitopariyathoddeçān imān ātmanaḥ
pitrorllokahitodayā ca dadau çrī Devapālaṃ nṛpaṃ
|| 33

Door Hirananda als volgt vertaald: „With the mind attracted by the manifold excellences of Nālandā and through devotion to the son of Çuddhodana (the Buddha) and having realised that riches was fickle like the waves of a mountain stream, he whose fame was like that of Saṅghārthamitra [17]), built there (at Nālandā) a monastery which was the abode of the assembly of monks of various good qualities and was white with the series of stuccoed and lofty dwellings. Having requested, King Devapāladeva, who was the preceptor for initiating into widowhood the wives of all the enemies, through envoys, very respectfully and out of devotion and issuing a charter, (he) granted these five villages, whose purpose has been noticed above for the welfare of himself, his parents and the world".

Dat de uitgever der oorkonde omtrent de beteekenis dezer verzen in onzekerheid heeft verkeerd, blijkt uit zijn voorloopige aankondiging, waar hij schreef [17a]): „We further learn from the proscript that this Çri Bālaputra built the monastery at Nālandā and, owing to his regard

17) Deze vertaling kan niet juist zijn. Wie was Sanghārthamitra, wiens roem (beter: „rijkdom") zoo groot was, dat die van Bālaputra er mede vergeleken werd? Voor zoover wij weten is niemand van dien naam uit de geschiedenis of mythologie bekend. De letterlijke vertaling van sanghārthamitraçrī: „die rijk was aan vrienden van de belangen van de Buddhistische Gemeente" verdient o.i. de voorkeur.

17a) L.c. p. 38.

for his Guru, gave five villages to Devapāladeva (spat. van ons), apparently, in his own country and in exchange of the villages the letter granted in the Çrīnagarabhukti ....." In de definitieve uitgave heeft Hirananda deze opvatting laten varen en de voorkeur aan een dubbelzinnige vertaling gegeven. Immers, door een komma achter requested te plaatsen en he tusschen haken in te voegen wekt hij bij den lezer den indruk dat Devapāladeva de schenker van de vijf dorpen was en dit slot van de oorkonde overeenstemt met wat in het eerste gedeelte van de inscriptie is meegedeeld. Dit nu is zeer bepaaldelijk niet het geval. De naam van vorst Devapāladeva staat in den accusatief en kan dus nooit het subject van dadau „schonk" zijn. Het subject van den zin is asau (2de pada), dat op den in de voorafgaande strophen genoemden Bālaputra slaat. De bedoeling van vs. 33, hoe ongrammatisch de dichter zich ook uitdrukt, kan niet anders dan deze zijn: „Hij (Bālaputra), door boden vergunning aan Devapāladeva gevraagd hebbend en een bevelschrift uitgevaardigd hebbend, schonk de vijf dorpen waarvan boven de bestemming is aangewezen". Wie de begunstigde was wordt niet vermeld. Dat de dorpen in het rijk van Bālaputra, dus op Sumatra, gelegen waren en deze vorst ze ten geschenke aanbood aan Devapāla in ruil voor de gronden die de laatste aan het klooster had geschonken — de onderstelling van Hirananda in zijn voorloopige aankondiging — lijkt ons uitgesloten. Er wordt uitdrukkelijk gezegd: „de vijf dorpen waarvan boven de bestemming is aangewezen"; dit zijn dus dezelfde grāmāḥ waarover hoogerop in dezelfde oorkonde is gehandeld.

We staan dus voor het feit, dat in het eerste deel der oorkonde Devapāla, en in het laatste deel Bālaputra optreedt als schenker van dezelfde vijf dorpen. Ter verklaring van deze tegenstrijdigheid opperen we de onderstelling, dat Devapāla's schenking niet rechtstreeks plaats had aan het te Nālandā gestichte klooster,

maar aan den bouwheer, Bālaputra, en dat deze op zijn beurt de vijf dorpen, waarover hij krachtens deze schenking het beschikkingsrecht had verworven, voor het onderhoud van het bouwwerk en ter voorziening in de levensbehoeften der monnikken, aan de kloosterstichting overdroeg [18]).

Gebonden als de opsteller der oorkonde was aan een geijkt formulier, kon hij de beide rechtshandelingen niet in één en dezelfde acte vastleggen; hij bezigde er daartoe twee, waarvan de eerste bijna geheel conform het traditioneele schema kon ingekleed worden, terwijl de tweede een ietwat zonderling uiterlijk kreeg en in den vorm van een „postscriptum" — zooals Hirananda het noemt; wij zouden er eerder een tweede „embryonale" schenkingsoorkonde in zien — aan de eerste werd aangehangen.

II

De belangrijkheid van de inscriptie van Nālandā schuilt niet in de eerste plaats in de enkele gegevens, die voor den opbouw van de geschiedenis van Suvarṇadvīpa en Yavabhūmi en de over deze rijken gestelde dynastie der Çailendra's kunnen dienen, maar in het feit, dat zij licht doet opgaan over de relaties, die tusschen het land van oorsprong van het Buddhisme en den Archipel bestaan hebben. Als zoodanig is zij een merkwaardige voorgangster van de oorkonde, die bijna twee eeuwen later werd uitgevaardigd (A. D. 1044—'46), het bekende Groote Charter van Leiden [19]), waarin eveneens

18) Deze verklaring vindt steun in het zgn. Groote Charter van Leiden. Zie hieronder. De schenking van dorpsgronden door Rāja-rāja aan het door den Çailendra-vorst op het gebied van den eerste gestichte heiligdom, had ook hier plaats door tusschenkomst van den Çailendra-vorst.

19) Burgess, *Tamil and Skr. inscr. coll. chiefly in the South of the Madras Pres. Arch. S. of Southern India*, IV, 1886, p. 218 en Vogel, BKI. 75, 1919, p. 627 vlg.

melding wordt gemaakt van de stichting van een Buddhistisch heiligdom op Indischen bodem (te Nāgīpaṭṭana = Negapatam) door een Çailendra-vorst (Cūḍāmaṇivarman, voltooid door diens zoon Maravijayottuṅgavarman); een stichting waarmede eveneens een schenking van dorpsgronden door den landvorst (den Colavorst Rājārāja Kesarivarman, A. D. 985—1012) gepaard ging.

Vraagt men zich af wat in het laatste geval den Çailendra-vorst bewogen kan hebben om op de kust van Coromandel, waar het Buddhisme nooit een bijzonder gunstigen voedingsbodem heeft gevonden, een klooster te bouwen, een dergelijke vraag behoeft ten aanzien van Bālaputra's daad niet te worden gesteld. Te Nālandā bevinden wij ons op geheiligden grond; krijgt de stichting van den Sumatraanschen vorst een beteekenis, die evenredig is aan de belangrijkheid van de positie, die Nālandā in de Buddhistische wereld innam.

Dit zal nader blijken als wij de verspreide gegevens over het Groote Klooster verzamelen [20]) en in verband brengen met de ontwikkelingsgeschiedenis van het Buddhisme in den Archipel.

De heiligheid van het oord, waar later de kloosterstad zou verrijzen dateert uit den tijd van den Buddha zelven.

Het Mahāparinibbānasutta (I, 15-18) noemt Nālandā als de plaats van een mangobosch, waarheen de Tathāgata op zijn laatsten tocht met een groot gevolg van leerlingen zijn schreden richtte.

In den Sūtrakṛtāṅga (VII) is Nālandā een „voorstad" van de oude hoofdstad Rājagṛha (het tegenwoordige

---

20) Een goed, maar beknopt overzicht van de hand van SMITH in *Encycl. of Rel. and Eth.* s.v. Nālandā; een uitvoerige, maar slordige en zeer onvolledige compilatie door SAMADDAR, *The University of Nalanda*, in *The Calcutta Review*, April 1924, p. 39 vlg.

21) BEAL, *Si-yu-ki, Buddhist Records of the Western World*, II, 1906, p. 167.

Rājgīr), en wordt het gezegd te bestaan uit vele honderde bouwwerken.

Volgens Hiuen Tsiang was het daar, dat vijfhonderd kooplieden een āmra (mango)-tuin aankochten voor 10 koṭis goudstukken en aanboden aan Çākyamuni, die er gedurende drie maanden verblijf hield en de wet verkondigde [22]).

De heiligheid van de plaats werd niet weinig verhoogd door de omstandigheid, dat de beide lievelingsleerlingen van den Buddha, Sāriputra en Maudgalyāyana, in dorpen dicht in de nabijheid geboren en gestorven waren [23]).

Staat het vast, dat reeds in ouden tijd, lang voor de bezoeken van Huien Tsiang en I-tsing aan het groote klooster, een groot getal gedenkteekenen te Nālandā was opgericht om de plaatsen waar de Buddha en zijn leerlingen de leer gepredikt hadden te eeren, en is het evenmin aan twijfel onderhevig, dat deze plaatsen van vereering — „gandhakoṭi's — van oudsher door pelgrims op hun bedevaarten door het heilige land werden bezocht, een niet met beslistheid te beantwoorden vraag is, van wanneer de stichting van Nālandā als klooster en als college, brandpunt van Buddhistische scholastieke geleerdheid, dateert. Met eenige waarschijnlijkheid mag hiervoor de 3de of 4de eeuw n. Chr. of wellicht nog een vroegere periode worden aangewezen, terwijl de tijd van grootsten invloed en bloei pas in het laatst der 5de

---

22) Volgens Hiuen Tsiang ontleende het klooster zijn naam aan een vorst — den Tathāgata in een vroegere geboorte — die zoo milddadig was, dat hij naar zijn eigen meening „niet genoeg gaf" (of: „te geven had", n a-a l a m-d a, BEAL, *Si-yu-ki* II, p. 167). I-TSING leidt den naam af van een n ā g a genaamd L a n-d a, die in de nabijheid huisde (Nālandā = Nāga + landa) en vertaalt de officieele genaming van het klooster: Ç r ī-N ā l a n-d ā-m a h ā v i h ā r a met „het gelukkige groote verblijf van den heilige nāga" (CHAVANNES, *Les Religieux éminents qui allèrent chercher la loi dans les pays d'occident, Mémoire composé à l'époque de la grande dynastie T'ang par I-tsing*, 1894, p. 93.

23) BEAL, *Si-yu-ki*, II p. 175, 177.

eeuw een aanvang neemt. Hoe dit ook zij, toen in de 7e eeuw de beide beroemde Chineesche pelgrims, Hiuen Tsiang en I-tsing het heilige land bezochten en te Nālandā vertoefden, was de kloosterstad ongetwijfeld de grootste en rijkste van Indië, ja van de geheele wereld [24]).

Na de stichting van het eerste monniken-verblijf — een bouwwerk van zeer bescheiden afmetingen — 50 voet in het vierkant — welke vrome daad op naam stond van koning Çakrāditya en kort na Buddha's ingaan in het Nirvāṇa zou hebben plaats gevonden, had de vestiging zich onder de opvolgers des vorsten gedurig uitgebreid. Hiuen Tsiang telde zes, I-tsing acht saṅghārāma's, en in de onmiddellijke nabijheid honderden tempels, stūpa's, caitya's en andere heiligdommen „zóó dicht op een, dat ze elkander raakten" (I-tsing). Het geheele complex was omgeven door een ring van fraai aangelegde vijvers, die voor den toevoer van helder drinkwater en de voorgeschreven dagelijksche wasschingen [25]) der bliksus dienden. De kloosterbevolking telde in het midden der 7de eeuw meer dan 10.000 zielen [26]); 201 dorpen waren van Nālandā afhankelijk; „het zijn de vorsten — zegt I-tsing — die van generatie op generatie den monniken de beschikking over deze gronden en deze menschen geschonken hebben voor hun voortdurend onderhoud [27]).

Was door de verleening van bescherming, gronden, werkkrachten en immuniteiten van de zijde der land-

---

24) Voor het volgende zie BEAL, *Si-yu-ki*, II. p. 167-175; *Life*, p. 105-113. CHAVANNES, *Rel. émin.*, p. 84-98.

25) TAKAKUSU, *A Record of the Buddhist Religion as practised in India and the Malay Archipelago, by I-tsing*, 1896, p. 108.

26) Volgens Hiuen Tsiang's biograaf (BEAL, *Life*, p. 112). I-TSING geeft op 3500 (CHAVANNES *Rel. émin.*, p. 97), elders „meer dan 3000" (TAKAKUSU, *A Record*, p. 65 en 154). Waarschijnlijk zijn de novieten en leekebroeders hier niet bij geteld.

27) CHAVANNES, *Rel. émin.* p. 97. Vergelijk ook BEAL, *Life*, p. 112.

Pl. I. Indië in de 7de eeuw.

(Kaart van Vincent A. Smith in Watters' On Yuan Chwang's Travels in India. 1905 Vol. II.)

vorsten (in de 7de eeuw was koning Harṣavardhana de beschermer des geloofs geweest; in de 8ste en volgende eeuwen zou de machtige Pāla-dynastie het Buddhisme in Bengalen begunstigen [28]), een der voornaamste voorwaarden vervuld, waaronder een monachale gemeenschap kon bestaan en haar taak vervullen, te weten: het ontsteken en verspreiden van het zegenrijke licht van den Dharma, waardoor de duisternissen der onwetendheid werden verdreven en ziekten, droogte, misgewas, oorlog en andere rampspoeden werden afgewend [29]); niettemin rijst de vraag, door welke oorzaken juist het klooster te Nālandā, dat aan de geloovigen niets te bieden had, dat met de heiligheid van plaatsen als Bodh Gayā, Sārnāth, Çrāvastī e.a. kon wedijveren, een bloei bereikte, die alle andere saṅghārāma's in Indië in de schaduw stelde.

De gunstige ligging heeft ongetwijfeld veel tot de voorspoedige ontwikkeling bijgedragen: Nālandā, de voorstad van de hoofdstad van Magadha, Rājagṛha [30]), was gelegen aan den ingang van het heilige land, waar de over zee gekomen, te Tāmralipti gelande, geestelijken de voorbereidingen troffen voor hun verdere pelgrimage langs de plaatsen van vereering [31]), of wel — als zij

[28]) SMITH, *Early History of India*, Hdst. XIII en XIV. STUTTERHEIM, *Rama-legenden und Rama-reliefs in Indonesien*, 1925, p. 212 vlg.

[29]) DE GROOT, *Der Thūpa, Abh. der Preuss. Ak. d. Wiss.* 1919, p. 34.

[30]) De oude hoofdstad, gebouwd in prehistorischen tijd, was Kuçāgārāpura. De nieuwe hoofdstad Rājagṛha, die in de Buddhistische geschiedenis een belangrijke rol speelde, was enkele mijlen ten N. van de oude stad gelegen. In de nabijheid lagen de Gṛdhrakūṭa-heuvel, het Venu-vana en de zgn. Sattapaṇṇi-zaal, waar het eerste Buddhistische concilie gehouden was. Zie MARSHALL, *A S R*, 1905-6, p. 58, 84 vlg. en de daar opgegeven litteratuur.

[31]) Dat Nālandā de plaats was waar de bedevaartgangers zich orienteerden, blijkt o.a. uit I-tsing's geschrift, waar de situatie van de andere plaatsen van vereering (Kuçāgārapura, de Gṛdhrakūṭa, het Veṇuvana, de Mahābodhi-tempel, de Gurupada, Vaiçālī, het Gazellenpark) van Nālandā als uitgangspunt wordt aangegeven (CHAVANNES, *Rel. émin.* p. 97).

vanuit China den landweg gevolgd hadden — na de doorgestane angsten en gevaren, in veilige omgeving, zich aan studie en medidatie overgaven alvorens de terugreis te aanvaarden. Te Nālandā ontmoetten elkaar de bedevaartgangers en het is geen wonder dat er zich een levendige handel ontwikkelde in de beide zaken, waarvan de verwerving het voornaamste doel der reizen naar het heilige land uitmaakte: relieken en handschriften. I-tsing alleen nam als oogst van een tienjarig verblijf in het klooster, behalve een copie van het beeld op den Bodhimaṇḍa en drie honderd relieken, nog vier honderd teksten, te samen tellend vijf honderd duizend çloka's naar zijn geboorteland mee [32]).

De gunstige situatie van Nālandā zou geen voldoende verklaring geven van de magische aantrekkingskracht die het gedurende de eeuwen van zijn bestaan op de geloovigen uit alle deelen van het Verre Oosten uitgeoefend heeft, als zich niet daarbij gevoegd had zijn van ouds gevestigde roem als kweekschool van geleerden.

In Hiuen Tsiang's biographie leest men, „dat alle geestelijken te Nālandā het Mahāyāna bestudeerden en ook (de werken behoorend tot) de achttien secten (waarin het Hīnayāna onderverdeeld was); en deze niet alleen, maar ook gewone werken als de Veda's en andere geschriften, de Hetuvidyā (logica), de Çabdavidyā (grammatica), de Cikitsāvidyā (geneeskunde), de werken over magie (Atharvaveda), de Saṅkhya; daarnaast bestudeerden zij grondig de gemengde werken" [33]).

---

[32]) Biographie van I-tsing, bij CHAVANNES, *Rel. émin.* p. 193. Vgl. TAKAKUSU, *A Record*, p. XXXIII.

[33]) Aldus letterlijk volgens BEAL, *Life* p. 112. JULIEN's vertaling van deze belangrijke passage (*Vie* p. 151) wijkt op enkele punten af: „.... dix mille religieux .... qui tous suivent la doctrine du grand Véhicule. Les sectateurs des dix huits écoles s'y trouvent réunis, et l'on y étudie toutes sortes d'ouvrages, depuis les livres vulgaires, les Weïto (Vedas) et autres écrits du même genre, jusqu'aux traités Inming (Hétouvidya), la médecine (Tchikitsāvidya), les sciences occultes (kriyā) et l'arithmétique (Samkhyāna)." Daar hier drie van de vijf bekende vidyā's

Niet alles is in deze passage helder, maar de bedoeling van den auteur: dat alle wetenschappen te Nālandā beoefend werden, kan niet worden misverstaan.

In de merkwaardige Verhandeling over de Interne Wet, die I-tsing tijdens zijn verblijf te Çrīvijaya opstelde en vandaar naar Canton opzond, wordt de aard van het te Nālandā gegeven onderwijs nader omschreven [34]): „Na grondige studie van het Sanskrit leggen de studenten zich toe op stijloefeningen en de dichtkunst, op de logica en de metaphysica. Door de beoefening van het Nyāya-dvāra-tāraka-çāstra leeren zij juiste gevolgtrekkingen maken en door de studie van de Jātakamālā vermeerdert hun begripsvermogen. Aldus onderwezen door hun leeraren en anderen onderwijzend brengen zij twee of drie jaar door, gewoonlijk in het klooster te Nālandā in Midden-Indië, of in het land van Valabhī in West-Indië ..... daar verzamelen zich voortreffelijke en talentvolle mannen in groote scharen, bespreken alle mogelijke en onmogelijke leerstukken, en nadat zij door wijze lieden overtuigd zijn geworden van de voortreffelijkheid van hun meeningen, worden zij wijd en zijd beroemd om hun geleerdheid. Om de scherpte van hun verstand op de proef te stellen, begeven zij zich naar 's konings hof om daar neer te leggen de scherpe wapenen (van hun bekwaamheden); daar demonstreeren zij hun stelsels en leggen zij proeven af van hun (politieke) talenten, waarbij zij trachten een aanstelling in staatsdienst te verkrijgen ..... Wanneer zij kettersche dogma's weerleggen worden alle hunne tegenstanders met stomheid geslagen en verklaren zichzelven overwonnen. Dan doet de klank

---

(hetuv., çabdav., cikitsāv.) met name worden genoemd, verwacht men ook de beide andere (çilpasthānav. „techniek" en adhyātmav. „metaphysica") te zullen aantreffen. O. i. is k r i y ā = çilpasthāna (Beal's Atharvaveda is er geheel naast, daar de Veda's al genoemd zijn). Met Sankhya (volgens Beal) is dan wellicht S ā ṅ k h y a, het philosophisch systeem bedoeld, niet Sankhyāna = rekenkunde (Julien).

34) Takakusu, *A Record*, p. 177.

van hun roem de vijf gebergten van Indië schudden en hun vermaardheid vloeit als het ware over de vier grenzen. Zij ontvangen giften aan land en worden bevorderd tot hoogen rang. Hunne beroemde namen worden tot belooning in witte letters geschreven op de hooge toegangspoorten. Daarna kunnen zij alle beroepen kiezen die zij wenschen" [35]).

En Hiuen Tsiang: „de Broeders zijn zeer stipt in het observeeren der voorschriften en reglementen van hun orde; zij worden door gansch Indië als voorbeelden beschouwd; zij vinden den dag te kort voor het studeeren en discussieeren; dag en nacht sporen zij elkander aan, terwijl de ouderen en jongeren elkander wederzijdig ter volmaking bijstaan. Indien onder hen lieden zijn, die niet over de geheimenissen van de Tripiṭaka spreken, dan zijn dezulken beschaamd en blijven op een afstand. Daarom komen studenten uit den vreemde naar het klooster om hun twijfel af te leggen en worden daarna beroemd; zelfs zij die ten onrechte den naam (van Nālandā-broeder) aannemen, worden met eerbied behandeld, waarheen zij ook gaan" [36]).

---

35) KASHI P. JAYASWAL, *Elucidation of certain passages in I-tsing*, J. en Pr. A S B, VII, I (1911) p. 309, vertaalt de laatste passage als volgt: „they give dissertations upon the great systems, that is: those learned laymen, having vanquished their philosophical and theological opponents, received grants of land from the state in recognition of their learning and having thus attained the rank of authorities, expounded the great systems of philosophy in their own way".

36) WATTERS o.c. II p. 165. BEAL (*Si-yu-ki*, II, p. 170) in navolging van JULIEN laat op deze passage volgen: „If men of other quarters desire to enter and take part in the discussions, the keeper of the gate proposes hard questions; many are unable to answer and retire". Volgens WATTERS (o.c. II, p. 165, 168) zou deze „keeper of the gate" zijn ontstaan te danken hebben aan een foutieve interpretatie van den tekst en de juiste vertaling moeten luiden: „Of these from abroad who wished to enter the schools of discussion the majority, beaten by the difficulties of the problems, withdrew ...." Uit Tāranātha's „Geschiedenis" blijkt intusschen, dat het ambt van kloosterpoortwachter

Uit deze berichten van tijdgenooten, evenals uit de zooveel later te boekgestelde Geschiedenis van het Buddhisme van Tāranātha, is het eigenlijke karakter van de „universiteit" te Nālandā duidelijk te onderkennen: dat van wereldberoemd dispuut-college, waarheen de geleerden van gevestigden naam en de jongeren met wetenschappelijke aspiraties van heinde en verre samenstroomden om deel te nemen aan of getuige te zijn van de openbare disputen, waar de twistpunten in de leer werden verdedigd en aangevallen, reputaties werden gemaakt en gebroken, overwinningen werden behaald en nederlagen geleden, die veelal op de toekomst van een dogma, een stelsel, een school, van beslissenden invloed zouden zijn. De beoefening van de wetenschappen te Nālandā — de scholastiek en de zich daaromheen groepeerende andere vidyā's — had tot naast bijliggend doel: de noodige kennis te vergaren ten einde in het debat op den tegenstander de overwinning te bevechten; een overwinning, die gelijkstond met het verwerven van een titel, waarvan de gelukkige bezitter zich den weg tot het bekleeden van invloedrijke geestelijke of wereldlijke ambten geopend zag.

Moet men er zich dus voor wachten in Nālandā een instelling welker voornaamste doel was: het geven en ontvangen van onderwijs, te zien, een misvatting, waartoe het bezigen van het woord „universiteit" in de huidige beteekenis van het woord aanleiding kan geven, desniettemin stemt de positie van het Groote Klooster in de Buddhistische maatschappij in haar nabloei, in enkele voorname punten met die van de Universiteit in West-Europa in de Middeleeuwen overeen. Beide waren cosmopolitische centra van de beoefening der wetenschappen, waar, als in een brandpunt, alle krachten

in hoog aanzien stond en alleen de beroemdste paṇḍita's daartoe geroepen werden. Voor zooveel hun kennis en gezag betreft kunnen de bedoelde wachters dus wel over de toelating van novieten te beslissen hebben gehad.

en invloeden die op het gebied van den geest in binnen- en buitenland werkzaam waren werden saamgetrokken en vanwaaruit een onafgebroken stroom van kennis en geleerdheid naar alle deelen van de beschaafde wereld werd gestuwd.

Deze positie van het Groote Klooster geeft een verklaring van den ongeëvenaarden invloed, die het gedurende de acht eeuwen van zijn bestaan op de vorming en verbreiding van denkbeelden in geheel Oost-Azië heeft uitgeoefend.

De bhikṣu's uit den vreemde die het heilige land bezochten en geruimen tijd — veelal blijven zij voor jaren — te Nālandā studeerden, brachten naar de kloosters in hun geboorteland, die veelal naar het voorbeeld van het „moederklooster" in Madyadeça gebouwd en ingericht waren, de aan de groote universiteit vergaarde kennis en handschriften over, waarna van daaruit — zooals Hiuen Tsiang het uitdrukt — „de stroomen van wijsheid zich heinde en ver verbreidden".

Wij willen nu trachten eenige klaarheid te brengen in den aard der invloeden, die van Nālandā over het Verre Oosten uitgingen — waarbij wij aanstonds onzen blik in het bijzonder op Çrīvijaya-Java zullen richten — en daartoe nagaan, of omtrent de geschiedenis van het Buddhisme zooals die binnen de muren van het klooster gemaakt werd, iets naders valt te vernemen.

Voor Tibet in de middeleeuwen is Nālandā in een geheimzinnig waas van heiligheid gehuld. Het is „de bron van kennis" [38]); de plaats, waar de beroemdste ācārya's worden opgeleid en in de geheimen van de tooverkunst ingewijd; waar zij bewijzen van hun bovennatuurlijke vermogens afleggen en scharen Tīrthya's door de macht van hun geleerdheid en welsprekendheid

---

[37]) TAKAKUSU, *A Record*, p. 177. Vgl. CHAVANNES, *Rel. émin.* p. 93.

[38]) „Fundgrube des Wissens", SCHIEFNER, *Geschichte* p. 152.

overwinnen. Volgens Tāranātha zouden alle grootmeesters die het Mahāyāna beschermden en verbreidden uit het Groote Klooster zijn voortgekomen; de namen van beroemde hervormers als Nāgārjuna en Asaṅga zijn onafscheidelijk voor hem aan Nālandā verbonden [39]).

Al is het niet twijfelachtig of de legende heeft zich van de Tibetaansche hagiographieën meester gemaakt en de heiligheid van Nālandā ten koste van den roem van andere kloosters ten top gevoerd, niet ontkend kan worden, dat de reputatie die Nālandā in Tibet genoot van aan de spits te staan der meest geavanceerde Mahāyānistische stroomingen met de feiten in overeenstemming is. Volgens Hiuen Tsiang's getuigenis bestudeerden a l l e bhikṣu's te Nālandā het Groote Voertuig. Van de door dezen pelgrim verzamelde en onder zijn supervisie vertaalde werken, waarvan het groote meerendeel ongetwijfeld van Nālandā afkomstig was — behoorden slechts 17 tot het Hīnayāna, terwijl niet minder dan 58 titels van Mahāyānistische teksten worden vermeld; onder de laatste enkele, die op het gebied van het Tantrisme vallen, zoo de Vajracchedika Prajñāpāramitā — het voornaamste geschrift van de mantra-buddhistische Shin-gon-shū in Japan —, het Amoghapāçahṛdaya, de Avalokiteçvaraikadaçamukhadhāraṇī e.e.a. [40]).

Deze Tantrische geschriften geven een aanwijzing, welke de school was, die in de 7de eeuw te Nālandā den boventoon voerde. Hiuen Tsiang noemt onder de groote lichten van geleerheid, die te Nālandā vóór zijn tijd uitblonken o.a. den leerling van den beroemden logicus Diṅnāga, Dharmapāla, een van de vermaardste leeraren

---

39) WASSILJEW bij SCHIEFNER, *Geschichte*, p. 137: „Bei Hiouen Thsang Mém. I, 105 und 269 erscheint Arjāsanga nur in Gāndhāra und Ajodhja, später aber haben die Nālandalegenden alle buddhistischen Berühmtheiten und unter diesen auch Arjāsanga nach diesem Vihāra verlegt".

40) NANYO, *Catalogue* p. 345.

van de door Asaṅga gestichte school der Yogācārya's, die het prior-schap van het Groote Klooster in het midden van de 6de eeuw bekleedde. Hij werd opgevolgd door Çīlabhadra, die nog leefde toen Hiuen Tsiang Nālandā bezocht. Van diens lippen wenschte de Chineesche pelgrim onderwijs in het Yogācārabhūmiçāstra — den voornaamsten tekst van de Yogācāra- of Vijñānavāda-school — te ontvangen. Waar aldus blijkt dat gedurende minstens een eeuw het hoogste ambt te Nālandā door Yogācārya's bekleed werd, mag men aannemen dat hun school in de 6de en 7de eeuw in het Groote Klooster de richting aangaf en de meeste aanhangers telde.

Met Hiuen Tsiang's getuigenis omtrent het predomineeren van het Groote Voertuig te Nālandā zijn I-tsing's berichten schijnbaar in flagranten strijd. I-tsing behoorde tot de school der Mūlasarvāstivādins, was dus Hīnayānist. Volgens hem behoorde tot de gebieden, waar de Mūlasarvāstivādanikāya de meeste aanhangers telde Magadha, het rijk waarin Nālandā was gelegen [41]). Hij bracht niet minder dan tien jaren in het klooster door (675-685) en bevond er zich dus blijkbaar in een kring van geestverwanten. In zijn bekende Verhandeling over den Vinaya stelt hij de strenge orde-reglementen zooals die in Nālandā van kracht waren, aan zijn landgenooten ten voorbeeld [42]). Deze feiten zou men zeggen, laten geen twijfel aan het Hīnayānistische karakter van te Nālandā beleden en in praktijk gebrachte leer.

Hoe deze voorstelling van zaken met de door Hiuen Tsiang gegevene te rijmen?

De onderstelling, dat een van beiden, Hiuen Tsiang of I-tsing de waarheid te kort zoude hebben gedaan, is even weinig aannemelijk als de verklaring, die men zou kunnen beproeven, dat na Hiuen Tsiang's bezoeken aan

---

41) TAKAKUSU *A Record*, p. XXIV.

42) Dat hij hierbij speciaal Nālandā op het oog had blijkt CHAVANNES, *Rel. émin.* p. 88.

het Groote Klooster (633 en 643) het Hīnayāna veld zou hebben gewonnen. Veeleer zal men, gezien de ontwikkelingsgang van het Buddhisme elders, snelle vorderingen van het Mahāyāna mogen verwachten. De eenige resteerende mogelijkheid is deze, dat beide pelgrims denzelfden, of nagenoeg denzelfden toestand te Nālandā hebben aangetroffen, dien echter met andere oogen hebben aanschouwd.

Het is bekend, dat onder den invloed van de door Asaṅga gepropageerde idealistische Yoga-leer en de bestudeering van de hieruit voortgekomen Tantrische systemen de verschillen tusschen de vroeger bestaande secten, Hīnayānistische zoo goed als Mahāyānistische, hun beteekenis gingen verliezen.

„De meesters van den Yogācāra — zegt Dr. Krom [43]) — hadden reeds het voorbeeld gegeven — niet volgens één systeem, doch uitgaande van alle leeren gaf Asaṅga zijn onderricht, zoodat ook de çrāwaka's (Hīnayānistische monniken) geloovig werden, en van Wasubandhu wordt uitdrukkelijk vermeld, dat hij de çāstra's der achttien secten, de verschilpunten van sūtra's en winaya der onderscheiden scholen en zelfs de hoofdwerken der Tīrthya's had bestudeerd. Hierboven zagen wij reeds, dat volgens I-tsing eenzelfde secte hier tot het Hīnayāna en ginds tot het Mahāyāna behoorde, terwijl diezelfde auteur verder als eenige systemen van het Mahāyāna de beide groote scholen, Mādyamika's en Yogācārya's, noemt. Daar volgt dan toch ten duidelijkste uit, hoezeer het onderscheid der secten tegenover de wijsgeerige richtingen in de Kerk op den achtergrond was getreden. De eigenaardige leerstukken der secten verloren hun beteekenis, behalve voor zoover ze als grondstellingen een plaats vonden in een der wijsgeerige stelsels".

Dit in aanmerking genomen, kan het ons niet bevreemden, dat volgens Hiuen Tsiang's getuigenis de bhikṣu's te Nālandā het Mahāyāna aanhingen en daar-

[43]) *Barabuḍur-Monographie*, p. 763.

naast Hīnayānistische, ja zelfs niet-Buddhistische geschriften als de Veda's bestudeerden. Hiuen Tsiang zelf liet zich te Nālandā niet alleen het Yogaçāstra verklaren, maar ook de Prāṇyamūlaçāstraṭīkā [44]), een van de voornaamste werken uit de Mādyamika school, en het Nyāyānusāraçastra [45]), een Hīnayānistisch geschrift uit de school der Sarvāstivādins. Daarna wijdde hij zich aan de studie van Brahmanistische werken [46]). Het was het typische electrisme der yogācārya's, dat hen uit alle bestaande systemen de elementen deed kiezen, die zij voor den opbouw van hun eigen wijsgeerig stelsel benutten konden [47]). Wij begrijpen nu ook, dat in de kringen, die de Hīnayānistische leerstukken als studie-object niet versmaadden, een Hīnayānist als I-tsing zich op zijn plaats kon gevoelen, ja, dat hij, doelend op de groote scharen, die stellig in naam nog tot een der secten van het Kleine Voertuig behoorden, ofschoon zij Asaṅga's stelsel bestudeerden zoo goed als de uitgesproken Mahāyānisten, verklaren kon, dat de Sarvāstivādins in Magadha de meeste aanhangers telden.

Trouwens, steil-orthodox was I-tsing zelf allerminst. Raadpleegt men de lijst der door hem naar China medegebrachte werken [48]), dan blijkt de helft uit Hīnayānistische, de helft uit Mahāyānistische teksten te

---

[44]) NANYO, O.c. No. 1265.

[45]) NANYO, O.c. No. 1179.

[46]) BEAL, *Life*, p. 121. De beide eerste werken laat hij zich drie maal verklaren, het laatste een maal. Hieraan laat zich H. Ts.'s waardeering van de genoemde teksten eenigszins afmeten. Een merkwaardig illustratie van de vervaging van de grenzen tusschen Mahā- en Hīnayāna is het verblijf van H. Ts. gedurende een jaar in het Hīnayānistische klooster te Hiraṇya om er het Nyāyānusāraçāstra te bestudeeren (BEAL, o.c. p. 127).

[47]) Vgl. de door Dr. KROM, l.c. met instemming aangehaalde woorden van LEVI-CHAVANNES (*Les seize protecteurs de la Loi, J A*, 1916, p. 28) „D'ailleurs il faut se garder d'opposer dans un contraste brutal les deux Véhicules. Petit et Grand Véhicule tiennent l'un à l'autre par des liens nombreux et subtils".

[48]) CHAVANNES, *Rel. émin.*, p. 194-196.

bestaan. Merkwaardigerwijs zijn er onder de laatste zelfs enkele, die naar den Tantrischen mutsert rieken: het Suvarṇaprabhāsottamarājasūtra (een van de „negen Dharma's" van Nepal [49]); de Vajracchedikāprajñāpāramitā en Dhāraṇī-verzamelingen als de Mahāmayūrividyārājñī, het Gandharāja-bodhisattva-dhāraṇīsūtra e.a.

Het verwondert ons niet, dat Nālandā, als opleidingsschool van yogācārya-geleerden, als kweekplaats van denkbeelden, die den zegetocht van het Tantrayāna voorbereidden, bij de rechtzinnigen in de leer in een kwaden reuk stond. Een door Hiuen Tsiang opgeteekende gebeurtenis is in dit opzicht leerzaam: Koning Çilāditya had naast het klooster te Nālandā een koperen, honderd voet hoogen tempel laten bouwen. Eenigen tijd later trok de koning door het rijk Orissa, waar de geestelijken allen het Kleine Voertuig bestudeerden. Toen zij den koning hadden opgemerkt, kwamen zij hun opwachting maken zeggend: Wij hebben vernomen dat Uwe Majesteit naast het klooster te Nālandā een vihāra heeft laten bouwen. Waarom hebt gij dit bouwwerk niet laten oprichten bij het klooster van de kettersche Kāpālika's? — Waarom richt gij een dergelijk verwijt tot mij? vroeg de koning. „O m d a t — antwoordden zij — „d e k e t t e r s c h e ç ū n y a p u ṣ p a ' s [50]) v a n h e t k l o o s-

---

[49]) WINTERNITZ, *Gesch. der ind. Litt.*: „Es werden aber auch Zauberformeln und Tantra-Ritualien in dem Werke vorgetragen. Im ganzen haben wir hier den Stil der unerquicklichsten unter den sektarischen Purāṇa's, und man könnte sich darüber wundern, dass der „Goldglanz" bei den Buddhisten von Nepal, Tibet und der Mongolei zu so ungeheurem Ansehen gelangt ist, wenn es sich nicht eben um Völkerstämme von verhältnismässig niedriger Kulturstufe handelte".

[50]) Chin. K o n g-h o a-w a ï-t a o door JULIEN vragenderwijs met ç ū n y a p u ṣ p a's (*Vie*, p. 220) door BEAL met „s k y-f l o w e r" h e r e t i c s weergegeven (*Life*, p. 159). Hierbij plaatst hij deze noot: „The sky-flower doctrine is fully explained in the Çuraṅgama Sūtra. It was evidently a doctrine developed in the Nālanda monastery, as this sūtra was framed there. The doc-

ter te Nālandā in niets van de Kāpālika's verschillen......"

Gezuiverd van lasterlijke overdrijving wil dit zeggen, dat het Mahāyāna van Nālandā met Çivaïsmen vermengd, Tantrisch gekleurd was.

Als de reisberichten der Chineesche pelgrims na de 7de eeuw gaan ontbreken om eerst in de 10de en 11de eeuw opnieuw licht op de toestanden in het heilige land te werpen, zijn het voornamelijk de Tibetaansche bronnen, die mededeelingen over Nālandā bevatten [51]). Wij zagen reeds dat Nālandā, de „bron van alle kennis" volgens Tāranātha de leeraren voortbracht, die de Tantrische vormen der Buddhistische leer in Tibet grondvestten en verbreidden. In het begin van de 8ste eeuw werd Çāntarakṣita, de hoogepriester van het klooster te

---

trine is simply that all objective phenomena are only, like sky-flowers, unreal and vanishing". Over het Çurāṅgama-sutra zie nog BEAL, *Si-yu-ki*, II, p. 110 n.: This sūtra was written at Nālanda; it was probably the work of Dharmapāla (it must not be confused with another work of the same name transl. by Kumarajīva, and recited by Fa-hian at the Vulture Peak near Rajagṛha); it was brought to China and translated A. D. 705". Het is ons niet gelukt, over het genoemde sūtra en de çūnyapuṣpa-secte (= Vijñānavādins ?) nadere bijzonderheden te vinden.

[51]) SAMADDAR meent *(Calc. Rev.* Apr. 1924, p. 43), dat Nālandā's glorie in de laatste helft van de 9de eeuw is gaan tanen en beroept zich hiervoor op KIELHORN, die dit „on palaeographic grounds from the Ghosrawan inscription" bewezen zou hebben. Een merkwaardig staaltje van verkeerd-weergeven van andermans meening! Niet alleen dat KIELHORN in het door SAMADDAR aangehaalde artikel in de *Indian Antiquary* (XVII, 1888 p. 307 vlg.), met geen woord van verval van Nālandā rept, hij zegt juist het tegenovergestelde van wat S. hem in den mond legt. „Nor need I point out — aldus K. l.c. p. 309 — what valuable proof is furnished by the above short narrative, in support of the fact that Buddhism was still flourishing in the famous localities mentioned [o.a. Nālandā] when this inscription was composed." [onder Devapāla, in de tweede helft van de 9de eeuw].

Nālandā, door den Tibetaanschen koning Kri-sroṅ-lde-btsan uitgenoodigd om in samenwerking met Padmasambhava de bekeering van Tibet door te voeren [52]). Zij stichtten de lamaïstische kerk en slaagden er in het Buddhisme in de plaats van de Bon-religie als staatsgodsdienst te doen erkennen. Deze traditie, waardoor Nālandā als een van de bronnen van het Lamaïsme wordt aangewezen, geeft duidelijk te verstaan, dat het Buddhisme in het Groote Klooster na de 7de eeuw zich in Tantrische richting verder ontwikkelde.

De in de kloosterruïnen te Nālandā gevonden oudheden — beelden, kleizegels, inscripties — die de geleidelijke tantriseering van het geloof in een helder licht stellen, zullen hieronder nog nader worden besproken. Wij vestigen in dit verband alleen de aandacht op de door de inscriptie van Devapāladeva geaccentueerde gelijkstelling van de āryabhikṣu's, die den saṅgha van het klooster constitueeren, met een schare Tāntrikabodhisattva's. Hieruit blijkt niet alleen dat de bhikṣu's Tantristen waren geworden, maar ook dat de oudtijds vereerde Mahāyānistische Bodhisattva's hadden afgedaan en een nieuwe generatie van Tantrische godheden ten troon was verheven [52a]).

Ten slotte kunnen voor de geschiedenis van het Buddhisme te Nālandā na de 7de eeuw nog enkele lijsten van in het Chineesch vertaalde teksten geraadpleegd worden.

---

52) CHANDRA DAS, *Indian Pandits in the Land of Snow*, 1893, p. 49.

52a) Zeer opmerkelijk in een „Buddhistische" omgeving zijn de zuiver-Brahmanistische b a l i- en c a r u-offeranden, in de Nālandā-inscr. genoemd onder de benoodigdheden van de bhikṣu's (Zie hiervoor p. 515). In het Tantrische ritueel zijn spijsoffers zeer gewoon (Vgl. WADDELL, *Lamaïsm*, p. 420 vlg.), voor zoover wij weten worden zij echter niet met de Vedische benamingen aangeduid. Zouden te Nālandā wellicht ook brahmanen toegang hebben gehad (vgl. Hiuen Tsiang's mededeeling over de Brahmanistische teksten, waaronder de V e d a's, die te Nālandā worden bestudeerd)?

Terwijl in de 7de eeuw de Hīnayānistische teksten nog een belangrijk contingent van de door pelgrims uit Nālandā naar China gebrachte werken uitmaken, bestaat de lijst van geschriften die een paṇḍita van Nālandā genaamd Çubhakarasiṃha in het begin der 8ste eeuw medenam alleen uit Mahāyānistische sūtra's [53]). Een verdere verschuiving heeft in het laatst der 10e eeuw haar beslag gekregen. Van het 118 tal werken die Fā-hhien, een çramaṇa van Nālandā in het Chineesch vertaalde (973-1001) behooren er een kleine honderd tot de voortbrengselen van het Tantrayāna [54]).

Dit was het Tantrayāna, dat zich uit den Yogācāra onder Çivaïtischen invloed had ontwikkeld. Een andere gedaante van het Tantrisme, het uit het geheimzinnige rijk Çambhala voortgekomen Kālacakra-Buddhisme, waarbij het V i ṣ ṇ u i s m e zich met een reeds sterk Çivaïtisch gekleurd Buddhisme had vermengd, zien wij in het laatst der 10de eeuw te Nālandā haar intrede doen. Een gewichtige gebeurtenis in de geschiedenis van het klooster had toen plaats: de machtige paṇḍita Cilu teekende boven de poort van den grooten vihāra het mystieke diagram van de „Sterken in de Tien Vormen" en schreef daaronder de geloofsbelijdenis van den Kālacakra: „Hij die niet kent den Adi-Buddha, kent niet den cirkel van den tijd ...." Door deze daad werd Nālandā door het beruchte Kāla-cakra-buddhisme in bezit genomen en van dit oogenblik dateerde de krachtige propaganda van dit systeem buiten Indië [55]).

De lotgevallen van het klooster na dezen overgang tot een geloof, dat met het oorspronkelijke Buddhisme alleen den naam gemeen had, zijn in duisternis gehuld.

---

[53]) NANJIO, *Catalogue*, p. 444.

[54]) NANJIO, *Catalogue*, p. 450.

[55]) CSOMA DE KÖRÖS, *Note on the origin of the Kālacakra and Adi-Buddha Systems*, *J A S B*, 1833, p. 57 vlg. Over de mystieke figuur van de „Sterken in de Tien Vormen" zie GRUENWEDEL, *Der Weg nach Çambhala*, *Abh. der kön. Bayer. Ak. der Wissensch.* XXIX, 3, 1915, p. 96.

Wij hebben geen reden om aan te nemen, dat het geen deel zoude hebben gehad in den algemeenen achteruitgang en verzwakking, waaraan het Buddhisme in Noord-Indië sinds de elfde eeuw in steeds sterker mate leed. Al kunnen de Mohammedaansche invasies niet als de directe oorzaak hiervan worden beschouwd — immers, het is opmerkelijk dat juist in de elfde eeuw, toen Centraal-Indië op het hevigst door Sultan Mahmūd van Ghaznī geteisterd werd (zijn zeventien expedities vallen tusschen 1001-1030), een herleving van de betrekkingen tusschen China en Indië valt waar te nemen en tallooze pelgrims het heilige land bezochten [56]) — de indirecte gevolgen van de invallen der Ghazneïden waren zeker niet licht te tellen: zij braken de macht van de inheemsche dynastieën en beroofden het Buddhisme van zijn beschermheeren, die door de eeuwen heen de geestelijke stichtingen met schenkingen en privileges hadden begunstigd. Met de verdwijning van de Pāla-dynastie in het begin der elfde eeuw wordt de laatste krachtige steun aan het Buddhisme onttrokken. Had een jonge, levenskrachtige godsdienst de ongunst der tijden wellicht het hoofd kunnen bieden, doordrenkt als het latere Buddhisme was in Çaivaïsmen en Visnuïsmen, had het zijn weerstandsvermogen tegen de van alle zijden opdringende stroomingen en invloeden verloren; stond het op het punt om, ongemerkt, met de groote incohaerente massa van het Hindoeïsme samen te vloeien.

Of het Groote Klooster te Nālandā zijn natuurlijk einde gevonden heeft, wat in dit geval zeggen wil, dat de saṅgha zich in Hindoeistische secten heeft opgelost, dan wel, of het door een Islamitischen veroveraar te vuur en te zwaard is vernietigd, is uit de geschiedenis niet bekend. Waarschijnlijk heeft het de Mohammedaansche verovering van Bihar in 1197 niet overleefd en hebben

---

56) CHAVANNES, *Les inscriptions chinoises de Bodh-Gaya*, *Rev. de l'histoire des Religions*, XXXIV, 1896, p. 38 vlg.

zich na dat jaar de golven der vergetelheid voor goed over Nālandā gesloten [57]).

Naast de hierboven ontworpen schets, waarin, bij de heerschende schaarschte aan gegevens, alleen de voornaamste momenten uit de geschiedenis van de klooster-universiteit te Nālandā konden worden opgeteekend, leggen wij nu een overzicht van de uit de ontwikkeling van het Buddhisme in den Archipel bekende feiten.

Het oudste bericht over het Buddhisme in den Archipel is dat van Fa-hian, die Yavadvīpa op zijn thuisreis in 414 bezocht. Hij constateert „dat de ketterijen en het Brahmanisme er bloeien, terwijl het geloof van Buddha er in een zeer onbevredigenden toestand verkeert" [58]).

Hetzelfde kon met recht omtrent de toestanden in Indië worden opgemerkt.

Toen dezelfde Fa-hian de beroemde bedevaartplaatsen in het heilige land bezocht, was Bodh Gayā een woestenij, Çrāvastī werd slechts bewoond door 200 families en de heilige steden Kapilavastu en Kusinagara waren

---

[57]) Volgens een — niet zeer waarschijnlijk klinkende — overlevering zouden de tempels en caitya's te Nālandā, na door de Mohammedanen verwoest te zijn, door een zekeren Mudita Bhadra zijn herbouwd. Kort daarna zou het kloostercomplex door een tweetal Tīrthika-bedelmonniken uit wraak voor een hun aangedane beleediging in brand gestoken en vernietigd zijn. SAMADDAR, *The University of Nālandā*, *Calc. Rev.* April 1924, p. 44. — Na de val van Nālandā werd het groote Paṇḍita-klooster te Cāṭigrāma (het tegenwoordige Chittagong bij de Golf van Bengalen, ten N. van Arakan) het hoofdkwartier van het Tantrische Buddhisme. Zie CANDRA DAS, *A Note on the Antiquity of Chittagong, compiled from Tibetan works*, *JASB* 1898, p. 20 vlg.

[58]) GILES, *The Travels of Fa-hsien* 1923, p. 78. BEAL, *Si-yu-ki*, I p. XXXI, vertaalt deze passage aldus: „In this country heretics and Brahmans flourish, but the law of Buddha is not much known."

verlaten, op een gering aantal bedelmonniken en leekebroeders na, die een karig bestaan uit de aalmoezen van enkele pelgrims trokken [59]). Ofschoon Fa-hian Nalo, de geboorteplaats van Sāriputra, bezocht en daar een gedenkteeken ter eere van den lievelingsleerling van den Buddha opgericht opmerkte, bewaarde hij in zijn reisverhaal het stilzwijgen over Nālandā, dat op slechts 7 *li* afstand lag [60]); blijkbaar waren de saṅghārāma's verlaten en was er niets dat hem tot een bezoek aanlokte [61]).

Andere bronnen bevestigen den door Fa-hian's reisverhaal gewekten indruk omtrent den weinig florissanten toestand van het Buddhisme in het laatst der 4de en het begin der 5de eeuw. Het merkwaardige verschijnsel doet zich voor, dat, terwijl uit de 3de en 4de en eveneens uit de 6de en volgende eeuwen de namen

[59]) O.c. Hdst. XX, XXI, XXIV en XXXI.

[60]) GILES, o.c. p. 49. Over Nalo zie WATTERS, *On Yuan Chwang's Travels in India*, 1905, II, p. 172.

[61]) Uit Fa-hian's stilzwijgen over Nālandā heeft men afgeleid dat de stichting van de voornaamste kloosters van na het begin der 5de eeuw moet dateeren (Zoo het eerst CUNNINGHAM, A S R, I p. 30; vgl. KERN, *Gesch. v. h. Boeddh.* II, p. 399). O.i. ten onrechte. Dat de stichting van het eerste klooster — en zeer waarschijnlijk ook de opkomst van N. als college — van vóór 400 dateert blijkt o.a. uit de namen van de beroemde geleerden, die volgens Hiuen Tsiang (BEAL, *Si-yu-ki*, II, p. 171) vóór zijn tijd te N. uitblonken; daaronder wordt Guṇamati genoemd van wien werken vóór 400 in het Chineesch vertaald werden. Bovendien kennen zoowel de Tibetaansche als de Indische overlevering een zeer hoogen ouderdom aan de stichting toe. Volgens Tāranātha zou o.a. Nāgārjuna (ca 2de eeuw n. Chr.) er abt geweest zijn; volgens de laatste, opgeteekend door Hiuen Tsiang (*Si-yu-ki*, II, p. 171) zou de oudste saṅghārāma kort na Buddha's nirvāṇa zijn gebouwd. Een dergelijke traditie ware n.h.o.v. in het midden van de 7de eeuw niet in omloop geweest, indien op dat tijdstip het klooster slechts twee eeuwen oud geweest was. Wij zijn dus geneigd aan den hoogen ouderdom van N. vast te houden en Fa-hian's stilzwijgen hieruit te verklaren, dat N. — evenals zoovele andere heilige plaatsen — in het begin der 5de eeuw in beteekenis was achteruit gegaan of verlaten was.

van talrijke illustere geleerden zijn overgeleverd, die den roem van het Buddhisme verhoogden, de vijfde eeuw een gaping in de Kerkgeschiedenis vertoont en — op den logicus Diṅnāga na — geen enkelen geleerde van beteekenis heeft voortgebracht [62]).

De voornaamste oorzaak van de diepe depressie, die den bloei van het Buddhisme in de 5de eeuw onderbreekt, moet ongetwijfeld gezocht worden in de gelijktijdige, krachtige opleving van het Hindoeïsme [63]). In de eerste eeuwen na Chr. door het Buddhisme geheel op den achtergrond gedrongen, had deze godsdienst in de 4de en 5de en 6de eeuw machtige beschermheeren in de vorsten der Gupta-dynastie (Samudragupta, ca 330—375, Candragupta II, ca 375—413, Kumāragupta, ca 413—455) gevonden; had zich in de gunst van de bevolking van hoog tot laag weten in te dringen en een groot gedeelte van de vroeger door het Buddhisme bestreken gebieden veroverd. Eerst met de troonsbestijging van koning Harṣavardhana (606), wiens sympathieën naar het Buddhisme neigden en vooral sinds de 8ste eeuw, toen het Buddhisme onder de Pāla-dynastie in Bengalen openlijk begunstigd werd, kon het oude geloof zich herstellen en andermaal een overheerschende positie in de Ganges-vlakte innemen, echter niet zonder de duidelijke sporen van den druk, die het in het voorafgaande tijdperk van het Hindoeïsme ondervonden had op zijn verderen levensloop mede te dragen: zijn leer had zich met Çivaïsmen vermengd en zich tot een Tantrisme omgevormd; zijn taal — vroeger ten nauwste verwant aan het volksdialect — was die der Brahmanen, het Sanskrit, geworden [64].)

---

[62]) PERI, *A propos de la date de Vasubandhu*, *BEFEO*, XI, 1911, p. 388.

[63]) RH. DAVIDS, *Buddhist India*, p. 150; SMITH, *The early hist. of India*, p. 266; BHANDARKAR, *A Peep into the early hist. of India*, 1920, p. 51 vlg.

[64]) BHANDARKAR, o.c. p. 55.

Was dus ten tijde van Fa-hian's reize het Hindoeïsme in Indië een godsdienst in opkomst, zoo verwondert het ons niet, dat het zich in den Archipel had uitgezaaid en de Chineesche pelgrim met leede oogen den bloei van „het Brahmanisme en andere ketterijen" op Yavadvīpa moest constateeren. Wat het Buddhisme betreft: Nālandā en andere kloosters, vanwaaruit in betere tijden de leer het krachtigst werd gepropageerd, verkeerden in diep verval; de directe gevolgen hiervan voor de „koloniën" konden niet uitblijven. Bij het opdrogen van de geestelijke stroomingen die in het heilige land hun oorsprong namen en het godsdienstig leven in den Archipel onderhielden, moest het Buddhisme er kwijnen en ten slotte voor het Hindoeïsme het veld ruimen: toen Guṇavarman kort na Fan-hian's bezoek aan Yavadvīpa Chö-p'o (= Java) bezocht [65]), was het Buddhisme er blijkbaar uitgestorven en moest de bekeering van de ongeloovigen opnieuw van meet af worden begonnen.

In de 7de eeuw is een groote verandering ingetreden. Nālandā en, gelijktijdig, Çrīvijaya zijn tot grooten bloei gekomen. Welken toestand heeft I-tsing in het laatste rijk aangetroffen? Tot drie maal toe is hij er verbleven; de eerste maal op zijn uitreis naar Indië voor zes maanden (671-2) om Sanskrit te leeren; de tweede maal op zijn terugreis voor vier jaar (685-689) en voor het laatst in 689. Zoo iemand, dan kan I-tsing worden geacht volkomen van de zaken des geloofs te Çrīvijaya op de hoogte te zijn geweest. „In de versterkte stad Çrīvijaya — schrijft hij [66]) — „is het aantal Buddhistische priesters meer dan duizend; hun geest is gericht op de studie en

---

[65]) PELLIOT, *Deux itinéraires de Chine en Inde à la fin du VIIIe siècle*, *BEFEO*, IV, 1904, p. 274. Volgens FERRAND, *L'empire sumatranais de Çrīvijaya*, p. 212 zou Fa-hian's Yavadvīpa niet Java maar Sumatra aanduiden.

[66]) TAKAKUSU, *A Record*, p. XXXIV.

op goede werken. Zij onderzoeken en bestudeeren alle bestaande onderwerpen, juist zooals in Madyadeça (Centraal-Indië); de reglementen en ceremoniën zijn volstrekt dezelfde (als daar)...." en elders [67]): „Op de eilanden van den Zuidelijken Oceaan — bestaande uit meer dan tien landen — wordt de Mūlasarvāstivādanikāya bijna algemeen beleden, ofschoon sporadisch enkelen zich hebben gewijd aan den Sammitinikāya en onlangs enkele volgelingen van de twee andere scholen zijn aangetroffen .... Daar (in den Zuidelijken Oceaan) zijn verder nog enkele kleine eilanden, die hier niet alle genoemd kunnen worden. Het Buddhisme wordt in al deze landen omhelsd, en meestal wordt het systeem van den Hīnayāna aangehangen uitgezonderd in Malayu, waar enkele weinigen zijn die behooren tot het Mahāyāna".

Zoo zag I-tsing het, de Hīnayānist. Maar als zijn verklaring, dat de monniken te Çrīvijaya in alles Madyadeça stipt navolgden, op waarheid berust — en we hebben geen enkele reden daaraan te twijfelen —, dan was ook te Çrīvijaya, evenals in Madyadeça en vooral te Nālandā, onder invloed van den Yogācāra de eigenaardige fusie van systemen en secten reeds tot stand gekomen; waren er velen, die in naam nog tot het Hīnayāna behoorden, maar inderdaad het wijsgeerige stelsel van Asaṅga bestudeerden en aanhingen. Zou niet — vragen wij ons af — Hiuen Tsiang, zoo hij Çrīvijaya met een bezoek vereerd had, den indruk hebben medegenomen van onder geloofsgenooten te hebben verkeerd? Zou ter bepaling van de gezindte, waartoe de geleerde monniken behoorden, niet eerder voor hem als criterium gegolden hebben hun houding jegens den Yogācāra dan hun plaats in een secte-verband, dat grootendeels verouderd was? Wij willen niet trachten een antwoord op deze vragen te geven, doch slechts het vermoeden uitspreken, dat I-tsing — overigens geheel ter goeder trouw — een voor

---

[67]) O.c. p. 10

zijn dierbare Hīnayānistische overtuiging geflatteerde voorstelling omtrent den stand van zaken te Çrīvijaya te boek heeft gesteld op dezelfde wijze als hij dat deed voor Nālandā; dat hij, zelf dupe van een optisch bedrog, als Hīnayānistisch heeft beschouwd een strooming, welke de Yogācāra-richting volgde en, mogen wij aannemen, reeds in het Tantrayāna was uitgemond.

Wat de laatste onderstelling betreft, vinden wij steun in de Palembangsche inscriptie van 605 çaka, d.i. 683 A. D., juist dus uit den tijd van I-tsing's bezoeken aan Çrīvijaya. Wij lezen daar [68]) dat „ḍapunta hyang de Sambo besteeg (of te Sambo landde?) ten einde de kennis der magie (siddhayātra) te verwerven". Eenerzijds preludeert dit interessante bericht op de reputatie, die Java zich als land van tooverkunst en magie in later eeuwen zou verwerven [69]); anderzijds bevat het een aanwijzing, dat reeds in het laatst der 7de eeuw te Çrīvijaya praktijken in eere waren, die, zoo al niet uitsluitend, dan toch bij voorkeur door de aanhangers van de Tantrische secten beoefend werden.

Het blijft dus voorloopig een open vraag of te Çrīvijaya in het laatst der 7de eeuw het Hīnayāna den boventoon voerde — zooals I-tsing verklaart — dan wel, of het geloof reeds de grens overschreden had, die theoretici tusschen de tot het Kleine en het Groote Voertuig behoorende stelsels getrokken hadden — een opvatting, die op grond van de reisberichten van denzelfden pelgrim is te verdedigen. In het eerste geval zal men kunnen vasthouden aan de bestaande voorstelling: dat na I-tsing's bezoek een verandering is ingetreden en een

---

[68]) VAN RONKEL, *Two old Malay inscriptions in Palembang, Acta Orientalia*, II, 1923, p. 19 vlg.

[69]) SCHRIEKE, *Uit de geschiedenis van het Adatgrondenrecht T. B. G.* LIV, 1919, p. 149.

vrij plotselinge verdringing van het Hīnayāna door het Mahāyāna heeft plaats gehad; vanuit Malayu (waarschijnlijk Djambi) — waar in I-tsing's tijd het Mahāyāna vasten voet had gekregen — zou dan de bekeering van het overige deel van het rijk zijn doorgevoerd [70]. In het laatste geval zal men deze opvatting moeten laten varen en aannemen, dat de invloed van den Yogācāra sinds de 7de eeuw geleidelijk heeft doorgewerkt en de geestelijken die bij I-tsing's bezoek nog Hīnayanisten heetten, eenigen tijd later dwong om openlijk voor hun Yogācāra-Mahāyānistische geloofsovertuiging uit te komen.

Afgescheiden van de hier besproken kwestie is het een zeer belangrijk feit — waarop wij goed doen den vollen nadruk te leggen — dat in de 8ste en 9 de eeuw te Çrīvijaya en op Java, zooals Dr. Krom uitvoerig heeft betoogd [71]) een Tantrisch Mahāyāna op den grondslag van den Yogācāra-school beleden werd en dat dit juist de richting was aan wier spits het Groote Klooster te Nālandā stond.

Wij hebben hiervoor de teekenen besproken, die er op wijzen, dat na de 7de eeuw de Tantriseering van de leer te Nālandā steeds verder voortschreed, totdat, in het laatst der 10de eeuw, de tijden rijp waren voor de bekeering van den saṅgha tot het systeem van den Kālacakra, van welk tijdstip de krachtige propaganda voor dit stelsel in Tibet en elders dateert.

Dat ook het Javaansche Buddhisme in de 9de en volgende eeuwen de duidelijke sporen vertoont van een steeds diepere doordringing en verzadiging van Çivaïtische elementen, behoeft hier niet te worden toegelicht.

---

70) Krom, *Barabuḍur-Monographie*, p. 737.
71) O.c. Hdst. XVIII.

We vestigen alleen de aandacht op het feit dat eenige tientallen jaren na Nālandā's overgang tot het Kālacakra-Buddhisme de eerste teekenen zich voordoen, dat ook op Java een stelsel, dat onmiskenbare trekken van verwantschap met den Kālacakra vertoont, vasten voet heeft gekregen. Immers, terwijl in de Midden-Javaansche en vroeg-Oost-Javaansche periode naast de Bauddha's alleen de Çaiwa's als aparte gezindte worden genoemd, is Erlangga de eerste vorst die het Viṣṇuisme belijdt; een Viṣṇuisme, dat samengaat met een Tantrisch gekleurd Buddhisme, welks verkondiger was de uit de Simpang-inscriptie, Nāgarakṛtāgama en Calon Arang bekende Mpu Bharāḍa, den Yogīçvara „pegat ring tantra" [72]).

In hoeverre het Viṣṇuisme, waartoe de vorsten uit den Kediri'schen tijd behoorden, onder invloed van het Tantrische Buddhisme stond, is uit de epigraphische gegevens die ons hier alleen ten dienste staan, niet op te maken. Duidelijke sporen van een Viṣṇuïstisch Çiva-Buddhisme vinden we terug — zooals Moens onlangs heeft aangetoond [73]) — in de Singosarische periode onder koning Kṛtanagara, op Sumatra onder koning Ādityavarman; en nog heden ten dage in den Balischen eeredienst, waar o.a. in de attributen van den sengguhu, enkele herinneringen aan het indertijd oppermachtige Kālacakra-Buddhisme bewaard zijn gebleven [74]).

Door het naast elkaar plaatsen van de voornaamste momenten uit de geschiedenis van het klooster te Nālandā en die uit de geschiedenis van het Buddhisme in den Archipel, is gebleken, dat de baan, die de godsdienst te Çrīvijaya, later op Java, heeft gevolgd, evenwijdig loopt met de lijn van ontwikkeling, welke het Buddhisme

72) Nāg. kṛt. 68, 2.

73) *Het Buddhisme op Java en Sumatra in zijn laatste bloeiperiode*, *T K B G*, LXIV, 1924 p. 521 vlg.

74) Ib. p. 530.

te Nālandā beschrijft. Al verkeeren wij vaak in het onzekere omtrent het juiste tijdstip, waarop ginds en hier te lande een nieuwe koers werd ingeslagen, toch meenen wij te kunnen constateeren dat elke phase in de geschiedenis van het geloof te Nālandā door een overeenkomstige phase van het geloof in den Archipel wordt gevolgd: na de opkomst van het Groote Klooster doet het Buddhisme zijn intrede te Çrīvijaya. Het tijdperk van grootsten bloei van Nālandā (7de eeuw) ziet gelijktijdig de Palembangsche universiteit tot grooten luister komen [75]). De geleidelijke verschuivingen in de opvattingen omtrent de ware heilsleer, uitgaande van het Hīnayāna, voerende langs den Mahāyānistischen Yogācāra, nog verder langs een steeds sterker Çivaitisch gekleurd Tantrisme, om te eindigen in een volkomen gedegenereerden Bhairava-cultus, deze verschuivingen zien wij te Çrīvijaya, later op Java, in dezelfde volgorde en in hetzelfde tempo herhaald. Slechts op één punt valt

---

[75]) Dat politieke factoren bij den opbloei van de universiteit te Çrīvijaya van zoo groote beteekenis geweest zijn als STUTTERHEIM (*Ramalegenden*, p. 213 vlg.) aanneemt, kunnen wij niet toegeven. Volgens hem zouden na Harṣa's dood in 647 en het uiteenvallen van zijn rijk de beste krachten naar Çrīvijaya en elders zijn uitgeweken. Wij merken hierbij op, dat blijkens de Chin. berichten Nālandā en andere kloosters gedurende de geheele 7de eeuw een bloeiend bestaan leidden en van het uitwijken van bhikṣu's naar de buitengewesten niets blijkt. Integendeel: van alle zijden stroomden er juist de pelgrims toe. Intusschen komt den auteur de eer toe, het eerst op de groote beteekenis van Nālandā in Harṣa's tijd en de invloeden die vandaaruit op den Archipel zijn uitgegaan, te hebben gewezen: „Wir sollten also dazu kommen, in dem Reich Harṣas den eigentlichen Mittelpunkt zu sehen, von wo aus nach Sumatra, nach dem Süden Indiens, nach dem Westen und nach Tibet die buddhistische Lehre sich, denn daran kann nun einmal in Indien kein Zweifel bestehen, zusammen mit ihrer Kunst verbreitete. So sollte denn alles auf e i n e Quelle zurückgehen, e i n e n Mittelpunkt, der nach meiner Meinung wohl mit dem Mittelpunkt des nördlichen Buddhismus zusammengefallen sein wird: „the principal seat of Buddhist learning in Northern India, „Nālandā".

een afwijking waar te nemen: terwijl de rol van Nālandā na het eind der 12de eeuw onherroepelijk is uitgespeeld, heeft het Buddhisme op Java nog enkele eeuwen van betrekkelijken bloei te goed.

Blijkbaar had het er zóó diep wortel geschoten, dat het er ook aan zich zelf overgelaten, zonder de bevruchtende invloeden van het heilige land te ondergaan, kon blijven voortbestaan.

Wanneer we nu uit de opgemerkte feiten de voor de hand liggende conclusie trekken: dat het Buddhisme in den Archipel in sterke mate den invloed van Nālandā heeft ondergaan, zien wij niet voorbij, dat honderden andere kloosters gelijktijdig met Nālandā in de Gangesvlakte hebben bestaan en enkele daarvan een groote vermaardheid verworven hebben, ja, in bepaalde perioden Nālandā naar de kroon hebben gestoken, zelfs haar roem tijdelijk hebben verduisterd.

Het Mahābodhi-klooster te Bodh-Gayā heeft wegens de bijzondere heiligheid van het oord waarbij het was gelegen, door alle eeuwen heen talrijke geloovigen tot zich getrokken. In de 8ste eeuw en volgende eeuwen waren het vooral de vihāra's te Vikramaçīlā en Odantapura, die zich in de gunst van vorstelijke beschermheeren verheugden en rijkdommen en invloed verwierven [76]).

---

[76]) Over den Mahābodhi-saṅghārāma zie Hiuen Tsiang's *Si-yu-ki* (BEAL, II p. 133). Het klooster was gebouwd door een koning van Ceylon (zie beneden p. 560) en was verlaten toen Fahian de plaats bezocht; werd ten tijde van H. Ts. bewoond door ca 1000 monniken (Nālandā door 10000). Zie verder: I-tsing (CHAVANNES, *Rel. émin*, Reg.) en vooral CHAVANNES, *Les inscr. chin. de B. G.* l.c. p. 31.

De Vikramaçīlā-Saṅghārāma, niet door de Chin. pelgrims in de 7de eeuw vermeld, volgens Tāranātha gesticht door koning Dharmapāla (zie boven p. 511); onder de latere Pāla's was het een beroemd centrum van Tantrische wetenschap. De hoogepriesters waren allen Mantra-vajrācārya's (TAR. 257). Van hier vertrok in 1042 Atiça naar Tibet (CANDRA DAS, *Indian Pandits*, hdst. III en vlg.) Het klooster was gelegen op een steilen heuvel aan den rechteroever van de Ganges in het koninkrijk Magadha;

Hebben deze kloosters als dankbare objecten van de vrome milddadigheid van vorsten, als haarden van geloofsijver, ook als sectescholen een min of meer belangrijke — vooral plaatselijke — rol gespeeld, zij misten de reputatie, die Nālandā van oudsher bezeten had en steeds handhaafde van te zijn het groote cosmopolitische centrum van geleerdheid, waar de wegen van allen die naar de verwerving van kennis streefden heenleidden. Meet men de beteekenis van de genoemde kloosters af naar den invloed die zij op de verbreiding van het geloof buiten Indië hebben gehad, dan is die — over een lang tijdsverloop gerekend — gering vergeleken bij die van Nālandā.

Hebben wij dus opgemerkt, dat de geschiedenis van het Buddhisme in den Archipel over minstens vijf eeuwen parallel loopt met de door Nālandā aangegeven richting, zoo zullen geen belangrijke correcties noodig zijn, als wij de meening uitspreken, dat het voornamelijk Nālandā geweest is, waaraan het Buddhisme te Çrīvijaya en op Java zijn oorsprong en verdere ontwikkeling te danken heeft gehad.

Wij vragen ons nu af door wie de in Nālandā geconcentreerde, van Noord-Indië uitgaande invloeden naar den Archipel zijn overgebracht.

---

door NUNDOLAL DEY op goede gronden gelocaliseerd te Pātharghātā bij Colgong in het district Bhagalpur, waar de overblijfselen van een klooster en Buddh. beelden zijn aangetroffen. (*J. & Pr. A S B—N. S.*, V 1909, p. 1 vlg.).

Odaṇḍapura, (Daṇḍapura, Odantapurī of Udantapura), volgens TAR. (p. 206) door Gopāla of Devapāla gesticht, lag in de stad Bihar, welke eenigen tijd de residentie der Pāla-vorsten was. Het klooster schijnt zeer beroemd te zijn geweest (Vgl. TAR. p. 250 en GRUENWEDEL, *Der Weg nach Çambhala* p. 15, waar het vóór Nālandā en Vikramaçilā genoemd wordt) maar heeft in de litteratuur weinig van zich doen spreken.

Men zou kunnen meenen: door de Chineesche pelgrims, die op hun reis van het heilige land naar China Çrīvijaya aandeden en de denkbeelden, waarvan zij waren vervuld, in het rijk waar zij tijdelijk vertoefden, propageerden. Al is hun rol bij de verbreiding en de ontwikkeling van het geloof te Çrīvijaya zeker niet zonder beteekenis geweest, men zal bezwaarlijk alleen uit hun intermediair een zoo machtig verschijnsel als de groei en de bloei van een godsdienst, die de Barabuḍur zou voortbrengen kunnen verklaren. De feiten trouwens wijzen in een gansch andere richting. Vele pelgrims bezochten Çrīvijaya eer om er kennis te halen dan om er die te brengen. Het beroemdste voorbeeld is Atīça (Dīpaṅkaraçrījñāna), die in 1042, aan de dringende smeekbeden van den koning van Tibet gehoor gevend zich naar het „land van ijs" begaf en daar belangrijke hervormingen tot stand bracht. In het begin der 10de eeuw begaf hij zich met eenige kooplieden naar Suvarṇadvīpa. „Te dezen tijde — zegt de Tibetaansche auteur — was Suvarṇadvīpa het hoofdkwartier van het Buddhisme in het Oosten, en zijn hoogepriester werd beschouwd als de grootste geleerde van zijn eeuw. Atīça verbleef daar voor een tijdsduur van twaalf jaren ten einde de zuivere leeringen van den Buddha, waarvan de hoogepriester alleen de sleutel bezat, volkomen machtig te worden" [77]).

Al in vroeger eeuwen was Çrīvijaya als universiteit in de landen van den Zuidelijken Oceaan beroemd. „Als een Chineesch priester — zegt I-tsing [78]) — naar het Westen (Voor-Indië) wenscht te gaan ten einde er lessen te volgen en de origineele (teksten) te bestudeeren, doet hij goed voor een of twee jaren hier (d.i. te Çrīvijaya) te verblijven en zich op de juiste voorschriften toe te leggen en daarna naar Midden-Indië te vertrekken". Hij zelf bleef op zijn uitreis zes maanden

77) Candra Das, *Indian Pandits*, hdst. III en vlg.
78) Takakusu, *A Record*, p. XXXIV.

te Palembang om er Sanskrit te leeren; verscheidene Chineesche pelgrims bekwaamden er zich in het Kuenluen, het Hindoe-Maleisch, de taal waarin de heilige teksten vervat waren. Men mag aannemen, dat hun moeite ruimschoots beloond werd doordat zij toegang verkregen tot een omvangrijke gewijde litteratuur, waarin zelfs teksten, die in de Indische kloosters ontbraken of zeldzaam waren, in vertaling bewaard waren gebleven.

De bovenstaande berichten wijzen er op, dat het intermediair der Chineesche pelgrims onmogelijk als de primaire oorzaak van de ontwikkeling van Çrīvijaya tot Buddhistische centrum van geleerdheid in de landen van den Zuidelijken Oceaan kan worden beschouwd. Die ontwikkeling is alleen te verklaren, wanneer er rechtstreeks verkeer tusschen Noord-Indië en Sumatra heeft bestaan op dezelfde wijze als tusschen de andere gebuddhiseerde rijken, b.v. China en Tibet, en het heilige land de relaties werdén onderhouden: zoowel door de Indische çramaṇa's die uittogen om het geloof in de buitengewesten te verspreiden, als door de inheemsche geloovigen, die den pelgrimsstaf opnamen om de Wet in de Westersche landen in te vernemen [79]).

---

[79]) Voor de rol, die de Indiërs bij de verbreiding van het geloof buiten Indië vervuld hebben, zie CHAVANNES, *Les inscr. chin. de Bodh-Gayā*, l.c. p. 34. „Tandis que les bouddhistes chinois se portaient vers les lieux consacrés par la vénération des croyants, les Hindous à leur tour affluaient à la cour de Chine où ils étaient assurés de recevoir un accueil empressé. On a peut-être trop méconnu jusqu'-à ici le rôle considérable que jouèrent les Hindous dans la propagation de leur foi. L'intérêt qu' ont excité les pèlerins chinois a rejeté dans l'ombre les travaux accomplis par leur coreligionnaires de l'Inde. En réalité, la traduction en chinois des textes du Tripiṭaka est autant l'oeuvre des uns que des autres ...." Hetzelfde geldt ongetwijfeld voor de totstandkoming van de gewijde litteratuur in het Hindoe-Maleisch.

Tot dusver hebben wij uitsluitend gebruik gemaakt van reeds bekende gegevens, die bepaalde conclusies ten aanzien van de verhoudingen van het Buddhisme in den Archipel tot dat in Noord-Indië wettigden. De oorkonde van Nālandā komt nu een zeer welkome aanvulling op die gegevens verstrekken. Stond toch eenerzijds reeds vast, dat I n d i ë r s op hun reizen Çrīvijaya bezocht hebben [80]), anderzijds ontbraken nog de bewijzen, dat ook door de i n h e e m s c h e geloovigen aan het geestelijk verkeer tusschen den Archipel en het heilige land is deelgenomen. Na de publicatie van de oorkonde van Nālandā kan aan dit laatste, zooals uit het onderstaande blijken zal, niet meer worden getwijfeld.

De bouw van het klooster te Nālandā door den Sumatraanschen vorst Bālaputra had stellig niet alleen ten doel een vrome daad te verrichten en daarmede voor zich persoonlijk „puṇya" te verwerven. Was dit het geval geweest, dan zou de stichting als blijk van de vrome gezindheid van den vorst eenige waarde bezitten, zij zou geen licht op de verhouding van het Groote Klooster tot de geloovigen van Çrīvijaya werpen. Wij weten echter

---

80) Behalve van den Indiër Atiça (zie boven p. 557) is nog van een zekeren Çākyakīrti bekend, dat hij Çrīvijaya bezocht heeft (TAKAKUSU o.c. p. 184): „....The following are the (most distinguished) teachers who now live in the West .... in Çrībhoja of the Southern Sea resides Çākyakīrti, who travelled all through the five countries of India in order to learn, and is at present in Çrībhoja (in Sumatra)". TĀRANĀTHA'S mededeeling (SCHIEFNER, *Geschichte*, p. 161) — die, sinds Kern er de aandacht op gevestigd heeft, in de vaklitteratuur de ronde blijft doen — dat Dharmapāla aan het eind van zijn leven naar Suvarṇadvīpa gegaan zou zijn, verdient geen vertrouwen. Hiuen Tsiang's leerling K'uei-ki, die ongetwijfeld over betere informaties beschikt heeft dan Tāranātha (die bijna negen eeuwen later leefde) verklaart, dat Dharmapāla op 32-jarigen leeftijd in het Mahābodhi-klooster gestorven is (PERI, *A propos de la date de Vasubandhu*, *BEFEO*, XI, 1911, p. 379), waarschijnlijk omstreeks 560 (PERI, l.c. p. 383). Over een laatste reis naar Suvarṇadvīpa geen woord.

uit de Chineesche reisberichten, dat door buitenlandsche vorsten zorg werd gedragen voor den bouw van kloosters en logementen tot herberging van de pelgrims van eigen landaard, die de bedevaartplaatsen in het heilige land bezochten. Zoo deed de vorst van het Zuid-Indische rijk Kuluka twee yojana's ten Noord-Oosten van den grooten Mahābodhi-tempel te Bodh-Gayā een klooster voor zijn landgenooten bouwen [81]). Het groote klooster te Bodh-Gayā was door een koning van Ceylon, om een onderdak te verschaffen aan Singhaleesche pelgrims gebouwd [82]). De geestelijken uit Tukhara en die uit Kapiça hadden eveneens te Bodh-Gayā hun eigen verblijven [83]). Bitter beklaagt I-tsing zich, dat alle rijken op de heilige plaatsen kloosters bezitten, waardoor de geestelijken van vreemde nationaliteit met hun vaderland voeling houden. Alleen China bezit niet zoo'n klooster; hierdoor — voegt hij er aan toe — worden voor ons de bedevaarten moeilijk en vol ongerief [84]).

Van andere zijde weten wij [85]) dat I-tsing's klachten gegrond waren. De gastvrijheid tegenover vreemdelingen liet nog al eens te wenschen over. Vroeger (ca A. D. 360) was aan twee Singhaleesche pelgrims, afgezanten nog wel van den koning, toen zij den Diamanten Troon bezochten, de toegang tot het Mahābodhi-klooster geweigerd en eerst nadat de Singhaleesche vorst middels kostbare geschenken koning Samudragupta gunstig gestemd had, werden Ceylonsche monniken voortaan in het klooster toegelaten [86]).

---

[81]) CHAVANNES, *Rel. émin.* p. 81.

[82]) . *O.c.* p. 84.

[83]) *O.c.* p. 80.

[84]) *O.c.* p. 82.

[85]) SYLVAIN LEVI, *Missions de Wang Hiuen-ts'e*, *J A*, 1900, p. 316 vlg.

[86]) Hetzelfde verhaal in eenigszins anderen vorm bij HIUEN TSIANG, *Si-yu-ki* II p. 133 vlg. Er is hier sprake van slechts een pelgrim, den broeder van den koning van Ceylon, die overal bij zijn bezoeken aan heilige plaatsen als vreemdeling (letterl. een

Het verwondert ons niet, dat de landsvorsten, wanneer eenmaal kloosterverblijven voor buitenlandsche pelgrims in het leven waren geroepen, deze stichtingen op voet van gelijkheid met gelijksoortige instellingen van landgenooten behandelden, en hun voortbestaan door schenkingen van gronden en het verleenen van immuniteiten verzekerden. Zoo vernemen wij, dat een Chineesch klooster, dat vroeger in de buurt van het Mṛgaçikhavana bestaan had maar sinds lang in verval was geraakt, door den koning van Magadha in het bezit van 24 dorpen gesteld was [87]). Het zoo even genoemde klooster van de lieden van Tukhara was door schenkingen rijk en welvarend. Iets dergelijks wordt gezegd van het klooster van den staat Kapiça [88]).

Deze berichten laten aan duidelijkheid niets te wenschen over: Bij een beroemde bedevaartplaats als Bodh Gayā en elders bevonden zich kloosters, gesticht door en in eigendom toebehoorende aan buitenlandsche staten (vorsten); een onderkomen verschaffend aan uitheemsche pelgrims en onderhouden door de landsvorsten. Het is waarschijnlijk, dat de hier bedoelde staatsinstellingen, naast de behartiging van de religieuse belangen der pelgrims, nog een ander doel beoogden: neemt men in aanmerking dat de politieke relaties — en de daarmee ten nauwste samenhangende handelsbetrekkingen — tusschen de omliggende rijken en Indië veelal door geestelijken werden onderhouden — geestelijken die van hun verblijf in het heilige land gebruik maakten om hun devotie bij de gandhakoṭi's te verrichten — dan rijst het vermoe-

---

man van de grensgebieden) met verachting behandeld werd. De kg. van Ceylon verwierf zich toen door kostbare geschenken van den Indischen vorst de gunst, op één heilige plek ten behoeve van Singhaleesche bedevaartgangers een klooster te mogen bouwen. Bodh-Gayā werd gekozen. Het Mahābodhi-klooster bood sindsdien aan Singhaleesche monniken onderdak

87) CHAVANNES, *Rel. émin.*, p. 82.

88) *O.c.* p. 80 vlg.

den, dat de vreemdelingen-kloosters tevens als pieds à terre voor gezanten en hun aanhang dienst deden en dat uit deze omstandigheid eenerzijds de vrome ijver der buitenlandsche vorsten om in den vreemde kloosterverblijven te stichten, anderzijds de milddadigheid der landsvorsten jegens die instellingen, een verklaring vindt.

Tot ons onderwerp terugkeerend stellen wij vast, dat de stichting van een convent te Nālandā door den Sumatraanschen vorst Bālaputra met de daaruit voortvloeiende schenking van dorpsgronden door Devapāladeva, niet een op zich zelf staand geval vormt, maar een voorbeeld is uit vele, waarbij door de buitenlandsche vorsten voor de geestelijke en stoffelijke belangen van hun onderdanen in den vreemde zorggedragen werd.

Voor de godsdienst-geschiedenis van Çrīvijaya is de stichting van bijzonder gewicht; immers het bewijs wordt erdoor geleverd, dat de bedevaartgangers uit Çrīvijaya die in het midden der 9de eeuw het heilige land bezochten en te Nālandā vertoefden zóó talrijk waren, dat de bouw van een eigen klooster ter herberging van de geloovigen een gebiedende eisch geworden was.

De godsdienstige relaties tusschen het brongebied van het Buddhisme en den Archipel gaan zich nu in scherper vormen dan vóór dezen in het historische gezichtsveld afteekenen.

Wij zien de bhikṣu's van Sumatra en Java, evenals hun Chineesche geloofsgenooten, den met brons beslagen pelgrimsstaf [89]) ter hand nemen; zich opmaken naar de

---

89) Skr. khakkhara. De „rinkelstaf" bestond uit drie gedeelten: het topstuk van brons met ringen van hetzelfde metaal, de eigenlijke staf van hout en het ondereind van ivoor of hoorn en diende oorspronkelijk om aan de deuren te kloppen. WATTERS, bij CHAVANNES, *Rel. émin.* p. 11. De auteur spreekt hier van „le bâton orné d'étain." Blijkens de vondsten werd op Java een ander metaal-alliage, nml. brons voor het topstuk gebruikt.

heilige plaatsen — den Diamanten Troon, Vaisālī, Kusinagara, Kapilavastu, Çrāvastī, Vārānasi —; te Çrī Nālandā, gehuisvest in een eigen hospitium, geruimen tijd verblijven om er de leeringen van de groote meesters aan te hooren, zich op de wetenschappen toe te leggen, wellicht ook mede te dingen naar den roem van welsprekendheid en geleerdheid; en ten slotte met een rijken oogst van relieken en handschriften huiswaarts keeren en de vergaarde kennis in hun geboorteland verbreiden.

De pelgrims van de „Landen van den Zuidelijken Oceaan" namen dus deel aan het wereldverkeer, dat in de Ganges-vlakte zijn centrum vond; zij werden in aanraking gebracht met de geestelijke stroomingen en invloeden, die daar van alle oorden uit Oost-Azië samenkwamen; zij behoorden tot de duizenden die samenwerkten aan den opbouw van het Buddhistische wereldrijk „.. cet édifice colossal destiné à perdre bientôt sa splendeur, ici absorbé par le Brahmanisme, là supplanté par l'Islam, là subordonné au Confucianisme ...." En op hen is ook van toepassing, wat Chavannes, doelend op de Chineesche bedevaartgangers, hieraan toevoegt: „Dans cette religion aujourd'hui déchue, c'est peut-être ce qu'il y eut de plus noble et de plus digne d'éloge: la foi vaillante et le dévouement absolu de ceux qui la firent un moment si grande" [90]).

III

De kunsthistorische beteekenis van het aan het licht komen van het bewijs, dat er een nauw contact tusschen Nālandā en Çrīvijaya bestaan heeft, is minstens even groot als de godsdienst-historische draagwijdte ervan.

Terecht is er door Vincent A. Smith op gewezen [91]), dat van een cultuur-centrum als Nālandā, waar geslach-

---

90) CHAVANNES, *Rel. émin.* p. XIX.

91) *A History of fine Art in India and Ceylon*, 1911, p. 184 en *E R E*, vol. IX p. 127.

ten na geslachten van bouwmeesters opdrachten tot den bouw van sanghārāma's, vihāra's, stūpa's, caitya's en andere stichtingen hebben uitgevoerd; waar beeldhouwers, schilders, houtsnijders, goudsmeden en andere çilpins gedurig werkzaam waren om de voor den eeredienst benoodigde voorwerpen en alles wat tot verfraaiïng van de heiligdommen en verblijven dienen moest te vervaardigen; dat van zulk een centrum, dat gedurende bijna acht eeuwen geloovigen uit alle deelen van de Buddhistische wereld tot zich trok, krachtige invloeden op de kunsten van andere volken moeten zijn uitgegaan.

Voor ons is de belangrijke vraag of de Hindoe-Javaansche kunst iets aan Nālandā te danken heeft; of de betrekkingen, die wij nu weten dat er tusschen het Groote Klooster en Çrīvijaya-Java bestaan hebben, soms sporen in de scheppingen der kunstenaars hier te lande hebben achtergelaten.

Lezen wij nog eens de beschrijvingen van Nālandā over, die door de beroemde Chineesche pelgrims in de 7de eeuw te boek zijn gesteld. Niet omdat wij verwachten daaruit bijzonderheden omtrent de kunsten die er beoefend werden te vernemen; maar omdat wij met deze hulp ons een denkbeeld kunnen vormen van de overweldigende indrukken, die de kloosterstad ten tijde van haar grootsten bloei, toen ook de bedevaartgangers van den Archipel naar het heilige land opgingen, op de van verre gekomen pelgrims maakte.

Hwi li, Hiuen Tsiang's biograaf, raakt in vervoering — iets wat hem zelden overkomt — als hij de aandoeningen van zijn meester bij het eerst aanschouwen van Nālandā weergeeft. Omstuwd door een eere-escorte bestaande uit tweehonderd priesters en eenige duizenden leekebroeders, die zijn lof verkondigden en standaarden, zonneschermen, bloemen en reukwerk droegen, deed Hiuen Tsiang zijn intrede in de heilige stad. Na een eerste ontmoeting met den eerwaarden Çīlabhadra, den abt van het Groote Klooster, liet hij zijn oog gaan over de stichtingen van vroegere vorsten die Nālandā verrijkt

hadden. „Het geheele complex is omgeven — aldus Hwi li [92]) — door een baksteenen muur, welke de kloostergebouwen van buiten afsluit. Een poort geeft toegang tot de groote vergaderzaal, waarvan gescheiden zijn acht andere zalen in het midden (van den saṅghārāma). De rijkelijk versierde torens en de sprookjes-achtige pinnakels, gelijkende op spitse heuveltoppen, staan dicht op elkaar gedrongen. De waarnemingsposten schijnen zich te verliezen in de nevels (van den morgen) en de hoogste verdiepingen verheffen zich boven de wolken. Vanuit de vensters kan men zien hoe de winden en de wolken nieuwe vormen aannemen en boven de hoog oprijzende daken zijn de conjuncties van de zon en van de maan waar te nemen. De diepe doorschijnende vijvers dragen op hun oppervlakte blauwe lotussen, daartusschen donkerroode kanaka-bloemen, en bij tijden spreiden de mango-boschjes over dit alles hun schaduw. Alle bouwwerken om de binnenhoven, waarin de monniken-cellen zich bevinden, hebben vier verdiepingen. De etages vertoonen uitsteeksels in nāga-vorm en gekleurde dakranden; de paarlkleurige en roode kolommen zijn van snijwerk voorzien en versierd; de balustraden zijn rijk geornamenteerd en de daken zijn bedekt met tegels, die het licht in duizenderlei kleurschakeeringen weerkaatsen; al deze zaken dragen bij tot de vermeerdering van de schoonheid van het schouwspel. De kloosters in Indië worden geteld bij tienduizenden, maar dit is het voortreffelijkste om zijn heerlijkheid en hoogte ......"

I-tsing beschrijft het groote kloostergebouw als volgt [93]): De vorm van dit klooster is ongeveer een

---

92) BEAL, *Life* p. 111.

93) CHAVANNES, *Rel. émin.*, p. 85 vlg. Het goed begrijpen van I-tsings beschrijving wordt niet weinig bemoeilijkt doordat Chavannes overal waar het Chineesche equivalent van v i h ā r a gebezigd wordt (pi-ho-luo) dit woord vertaald met „temple", terwijl toch uit alles blijkt, dat „k l o o s t e r" bedoeld is. Dat Ch.'s interpretatie niet juist kan zijn blijkt wel het duidelijkst uit zijn eigen vertaling van I-tsing's woorden

kwadraat, evenals de aarde. Aan de vier zijden vormen de dakoverstekken lange overdekte galerijen, die [aan den binnenkant] om het bouwwerk heenloopen. Alle gebouwen zijn van baksteen en bestaan uit drie verdiepingen boven elkaar, waarvan elke meer dan tien voet hoog is. De dwarsbalken zijn onderling verbonden door planken en er zijn daksparren noch pannen, maar met baksteenen heeft men een terras gemaakt [94]); alle kloosters staan precies in een rij en men kan er gaan en komen zooals men wil. De achtermuur van de gebouwen [nml. van de monniken-cellen] vormt den buitenmuur. De lagen baksteenen verheffen zich van dertig tot veertig voet hoogte. Aan den bovenrand heeft men menschenhoofden van natuurlijke grootte aangebracht. Wat betreft de woningen der geestelijken, er zijn er negen op elke rij; elke cel heeft een oppervlak van ongeveer tien vierkante voet [95]). In den achterwand heeft men een venster aangebracht, dat tot den rand van het dak reikt. Ofschoon de deuren hoog zijn, heeft men ze

---

(o.c. p. 94) „Pi-ho-louo (Vihāra) a le sens de résidence; ceux qui disent temple ne font pas une traduction exacte." Dadelijk daarop laat de vertaler volgen: „lorsqu'on a vu un des temples, les sept autres sont identiques" (spat. van ons). Een tweede bron van vergissingen is gelegen in de willekeur bij het gebruik van de termen stūpa, vihāra en caitya (vgl. CHAVANNES, o.c. p. 87 n. en FOUCHER, *L' art .... du Gandhāra*, p. 60). Zoo noemt H. Ts. het bouwwerk op de plaats waar Buddha zich gedurende den regentijd ophield vihāra, terwijl I-tsing hetzelfde bouwwerk stūpa noemt. Ook de vihāra gesticht door kg. Balāditya met het Buddha-beeld in dharmacakramudrā heet bij den laatste stūpa.

In de bovenstaande vertaling van Chavannes zijn enkele toevoegingen tusschen haken van onze hand. Voor de beschrijving vergelijke men den plattegrond (pl. III) en de hieronder volgende verslagen van het oudheidkundig onderzoek 1915-1922.

94) CHAVANNES, o.c. „.... mais avec des briques on a fait une esplanade". Het verband met het voorafgaande is niet duidelijk.

95) Zie pl. III. Het aantal cellen komt uit, maar de oppervlakte van elke cel is in werkelijkheid grooter. Bedoeld moet zijn, dat elke cel 10 voet lang was.

uit één vleugel gemaakt opdat allen elkaar van verre zullen kunnen zien. Het is verboden er „krees" aan te brengen. Van buiten [d.w.z. vanaf den binnenhof] een blik op het ensemble werpend, kan men de vier zijden [d.w.z. het kwadraat van monniken-cellen] tegelijk overzien; op deze wijze kan men elkaar onderling surveilleeren. Hoe zou het mogelijk zijn de minste geheime handeling te verrichten? Op den top van een der hoeken heeft men een zwevende gang aangebracht, die dient om op het klooster te komen [96]). In elk der vier hoeken is een kamer van baksteen gebouwd; het zijn de geleerde en eerbiedwaardige geestelijken, die daar wonen. De poort van het klooster is gericht naar het Westen; de bovenverdieping verliest zich in de lucht, duizelingwekkend in de ijle hoogte. Men heeft er wonderbaarlijke beelden in uitgehouwen, waarvan de schoonheid het laatste woord is op het gebied der versieringskunst".

Wat wij voor de kennis van de architectuur en sculptuur in deze beschrijvingen uiteraard missen zijn de schilderingen van details. Een teekening, die de brave I-tsing van het Groote Klooster vervaardigde om als voorbeeld te dienen van een in China te stichten monnikenverblijf, is helaas verloren gegaan [97]).

Wat er in de omgeving van het groote kloostercomplex aan vrome stichtingen in den vorm van stūpa's, tempels en caitya's te bewonderen viel, heeft Hiuen Tsiang zelf in zijn Si-yu-ki beschreven [98]): een tempel ten Westen van den (voornaamsten?) saṅghārāma, opgericht op de plaats waar de Tathāgata drie maanden verbleef om er de Wet aan de Deva's te verkondigen; ten Zuiden hier-

---

96) CHAVANNES, o.c. p. 86: „Au sommet d'un des angles on a fait un chemin suspendu qui permet d'aller et venir sur le temple". Bedoeld moet zijn de trap, welke — zooals het onderzoek heeft uitgewezen — van een der hoek-cellen naar boven voerde.

97) CHAVANNES, *Rel. émin.* p. 93.

98) BEAL, *Si-yu-ki*, II, p. 172.

van een stūpa, opgericht op de plaats waar de Buddha een ontmoeting had met een monnik, die cakravartin wenschte te worden, en een beeld van Avalokiteçvara; nog meer Zuidwaarts een stūpa met relieken van den Buddha; naar het Noorden een tempel, gebouwd door koning Balāditya, 300 voet hoog, in schoonheid en afmetingen, alsook wat betreft het Buddha-beeld in de tempelkamer, gelijkend op den grooten Mahābodhi-vihāra. In de nabijheid een koperen tempel, 100 voet hoog, daar dichtbij een staand koperen Buddhabeeld, 80 voet hoog, geplaatst in een tempel van zes verdiepingen. De vrome stichter hiervan was koning Pūrṇavarman. Ten Noorden hiervan in een baksteenen tempel een groot beeld van Tārā, dat bijzondere vereering genoot. „Op iederen vastendag van het jaar — zegt Hiuen Tsiang — worden daaraan omvangrijke offers gebracht. De koningen en ministers en de groote heeren van de naburige rijken offeren daar uitnemende reukwerken en bloemen, terwijl zij met edelgesteenten versierde vlaggen en baldakijnen dragen en metalen en steenen muziekinstrumenten in beurten laten weerklinken, afgewisseld door de welluidende klanken van fluiten en harpen ......"

Na Hiuen Tsiang en I-tsing zwijgt de geschiedenis over Nālandā gedurende elf eeuwen. Eerst in het midden van de 19de eeuw, na de instelling van de Archaeological Survey, worden de bouwvallen van de kloosterstad uit hun doodslaap gewekt.

De eer van de ontdekking van de ligging van Nālandā komt, als zoovele identificaties van beroemde Buddhistische plaatsen, toe aan den „vader der Voor-Indische archaeologie", Alexander Cunningham [99]). Op zijn zoo

[99]) De eerste beschrijving van de ruïnen bij Bargāon, door M. Martin (Buchanan-Hamilton), *Eastern India*, I, 1838, heb ik hier niet kunnen raadplegen.

Pl. II. Situatie van de oudheden te Nālandā.

(Naar Cunningham, Archaeological Survey of India, I, 1871, t.o. blz. 28).

uiterst vruchtbaren exploratie-tocht in de jaren 1861-62, waarvan de resultaten in 1871 in het eerste deel der Reports van de Archaeological Survey of India werden gepubliceerd, wees hij, afgaande op de in de Chineesche reisberichten aangeduide ligging van Nālandā ten opzichte van de oude hoofdstad Rājagṛha (het tegenwoordige Rājgīr) en Bodh-Gayā, het over een groote uitgestrektheid met baksteen-ruïnen bezaaide terrein ten Zuiden van het gehucht Baṛgāon [101]) (zeven mijl ten Noorden van Rājgīr) aan als de plaats waar eertijds het Groote Klooster stond. De juistheid dezer identificatie werd later door vondsten van inscripties, waarin de naam Nālandā voorkomt, boven allen twijfel verheven.

Op het terrein viel, volgens Cunningham's rapport, het meest in het oog een rij van hooge kegelvormige

---

101) O.c. p. 28 vlg. Vgl. CUNNINGHAM, *The ancient geography of India*, 1871, p. 468. vlg. Aangaande Baṛgāon, den naam van het gehucht bij de ruïnen van Nālandā, merkt BLOCH op (*JRAS*, 1909 p. 470): „I have no doubt that the modern name has been derived from a sacred b a r t r e e (Skr. v a ṭ a, Ficus religosa) which has grown over one of the ruïned brick buildings of ancient Nālandā .... Its age cannot be more than a couple of hundred years and I do not remember to have found a word like Vaṭagrāma mentioned anywhere in Sanskrit litterature as another name of Nālandā." Wij teekenen hierbij aan, dat de baṛ of banyan = Skr. v ā ṭ a of n y a g r o d h a niet is de Ficus religiosa, maar de Ficus indica (zie HOBSON-JOBSON s.v. *banyan*). De Ficus religiosa Skr. Açvattha of Pippala is de Bodhi-boom, waaronder Çākyamuni de hoogste wijsheid deelachtig werd; de Ficus indica de Indische vijgeboom, waaronder Çākyamuni's voorganer, Kāçyapa, de bodhi verwierf. Verder vestigen wij er de aandacht op, dat een van de vijf door Devapāla aan het door Bālaputra gestichte klooster geschonken dorpen M a ṇ i v ā ṭ a k a heet (zie hiervoor p. 513), letterl. „juweel-tuin". Als v ā ṭ a k a een afleiding is van v ā ṭ a — wat ons waarschijnlijk voorkomt, ofschoon de beteekenissen elkaar niet schijnen te dekken — kan er verband verondersteld worden tusschen den ouden dorpsnaam (Maṇi-)vāṭaka en de moderne benaming Baṛgāon (uit Vāṭagrāma).

heuvels, zich uitstrekkend in de richting Noord-Zuid, in welke verheffingen de onderzoeker geneigd was de aangeaarde en overgroeide overblijfselen van de door Hiuen Tsiang beschreven groote heiligdommen ten Westen van de kloosters te zien. De kloosters zelve, door den pelgrim beschreven als een complex van zes, door een ringmuur omsloten gebouwen, waren gemakkelijk terug te vinden in een aantal vierkante stukken bouwland, die zich als oasen in het met baksteenen bezaaide terrein afteekenden. De open vakken duidden de plaatsen aan, waar zich eertijds de niet overdekte vierkante binnenhoven der kloosters bevonden. Cunningham heeft getracht verschillende ruïnen bij Baṛgāon met de door Hiuen Tsiang genoemde saṅghārāma's, vihāra's, stūpa's en caitya's te vereenzelvigen. In hoeverre hij hierin geslaagd is en zijn intuïtie hem ook hier den juisten weg gewezen heeft, zal de toekomst moeten leeren.

Na hem stelde in 1871 en 72 [102]) de bestuursambtenaar Broadley een archaeologisch onderzoek — of wat daarvoor moest doorgaan — bij Baṛgāon in. Enkele ontgravingen werden verricht en een aantal beelden en andere voorwerpen verdwenen in het Museum te Bihar (later overgebracht naar Calcutta) en in de particuliere verzameling van den ontgraver. Veel nieuws leverde een en ander niet op [103]).

Daarop volgde de periode, die in de geschiedenis van de Voor-Indische archaeologie met even zwarte letters staat aangeteekend als het ongeveer daarmee samenvallende tijdperk op Java, toen landstreken voor het moderne verkeer werden opengelegd en de oude ruïnen als baksteengroeven in exploitatie genomen. De aanleg

---

102) Tusschen Cunningham's onderzoek in 1861-62 en de publicatie van zijn rapport in 1871 werd een van de noordelijkste ruïnen („H" van Cunningham's situatie-kaart) op last van de regeering ontgraven onder toezicht van captain MARSHALL. Zie *ASR*, I p. 33 noot.

103) BROADLY, *The Buddhist Remains of Bihar*, *JASB*, XLI, I, 1872. p. 209.

van de Bihar-Bakhtiarpur Light Railway eischte van Nālandā zijn deel, waarop de bevolking het gegeven voorbeeld navolgde en zoo intensief de baksteen-roof voortzette, dat in het begin van de 20ste eeuw de waarschuwing gehoord werd, dat zoo er geen strenge maatregelen genomen werden, binnen kort niets van de kloosterruïnen zou zijn overgebleven [104]).

Weldra braken er voor Nālandā beter tijden aan.

De Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland stelde in 1915 uit haar Research Fund een bedrag, speciaal bestemd voor de ontgraving van Nālandā, ter beschikking van de Achaeological Survey en dankzij dit initiatief kon met de werkzaamheden een begin worden gemaakt. Dr. D. B. Spooner, Superintendent of the Archaeological Survey, Eastern Circle, werd met het onderzoek belast en in Maart 1916 kon de eerste proefsleuf gegraven worden. De verwachtingen waren hoog gespannen: „The tract as a whole — schrijft Spooner in zijn eerste Rapport [105]) — presents a most wonderful appearance even now, with its long line of lofty mounds extending north and south for some 3,000 feet, and its maze of quadrangles upon the east, all now completely buried, but yet clearly outlined and at quite a height above the fields. Detached mounds father afield both east and north add to the fascination and, may I say, temptation of the site, and individual sculptures here and there, as well as broken fragments perched on mounds, define the promise which the whole afford, and as an ensemble give the archaeologist as great a thrill as he could well desire".

Gedurende drie seizoenen, van 1915 tot 1918, berustte de leiding van de werkzaamheden bij Dr. Spooner; nadat deze waarnemend Director General van de Archaeological Survey geworden was en de ontgraving eenigen tijd wegens de algemeene bezuiniging was gestaakt, werd

---

104) SMITH, *Encycl. of Rel. and Eth.* IX p. 127.

105) *ASR—EC*, 1915-1916, p. 34.

het onderzoek voortgezet en de leiding na eenige mutaties aan pandit Hirananda Shastri, daarna aan Mr. J. A. Page toevertrouwd. Aan de door deze ambtenaren uitgebrachte uitvoerige verslagen [106]) — waaraan alleen de bouwkundige teekeningen, een voldoende aantal afbeeldingen en een nauwkeurige opgave der gedane vondsten ontbreken om voor niet-ooggetuigen volkomen begrijpelijk te zijn — ontleenen wij het volgende:

„Site" No. I. De eerst onderzochte oudheid was de heuvel in afgeknotte-pyramide-vorm, die op Cunningham's situatie-kaart als No. 2 staat aangegeven.

---

106) *ASR—EC*, 1915-16, p. 33 (SPOONER) en *ASR*, 1915-16, p. 12.
ASR—EC, 1916-17, p. 40 (SPOONER) en *ASR*, 1916-17, p. 15.
„ 1917-18. „ 39 „ „ „ 1917-18, „ 26
„ 1918-19. „ 4 (DIKSHIT) „ „ 1918-19, „ 8
„ 1919-20. „ 34 (HIRANANDA) „ „ 1919-20, p. 11, 28.

In Dec. 1919 werd de „Eastern Circle" van de Arch. Survey in twee circles, de Eastern en de Central Circle (afgekort: EC en CC), gesplitst; de eerste omvattende Bengalen en Assam; de laatste Bihar, Orissa, Central Provinces en Berar. Het verslag over het onderzoek te N. is te vinden:

ASR—CC, 1920-21, p. 4, 33 (HIRANANDA) en *ASR*, 1920-21, p. 26.

In 1921 zijn de afzonderlijke Progress Reports der verschillende „Circles" afgeschaft; de provinciale verslagen worden nu vereenigd in het *Annual Report of the Archaeological Survey of India*.

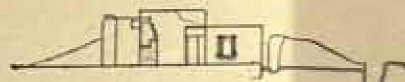
Het laatste hier ontvangen rapport (van de hand van J. A. PAGE) over N. is gepubliceerd in *ASR*, 1921-22, p. 19 vlg.

Lijsten van vondsten zijn alleen opgenomen in de drie laatste rapporten.

Een situatie-kaart van het terrein bij Bargāon op zeer groote schaal (1: 1200) is als supplement gevoegd bij *ASR—EC*, 1918-19; daar deze hier om technische redenen niet gereproduceerd kon worden, moest worden volstaan met een copie van Cunningham's schets in *ASR*, I, tegenover p. 28.

Onze pl. III, de plattegrond van de „sites" I, Ia en III, is een combinatie van drie op dezelfde schaal uitgevoerde teekeningen, die den toestand in de jaren 1919-20 en 1920-21 weergeven.

DOORSNEDE OVER A.B.

B.

A

I

III

Ia

※ VINDPLAATS VAN DE OORKONDE VAN DEVAPĀLA.

SCHAAL
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 FEET.

Pl. III. Plattegrond van de te Nālandā ontgraven bouwwerken.

(Naar de teekeningen van Hirananda Shastri in ASR — EC 1919—20 en ASR — CC 1920—21).

Bij de ontgraving werd blootgelegd een rechthoekig bouwwerk, lang 203 en breed 168 voet, met een monumentalen trapopgang op het Westen en steile, tot een hoogte van 24 voet oprijzende, buitenmuren. Bij het onderzoek van de binnenruimte wachtte den onderzoekers een verrassing. Op den top van den heuvel stuitte men al spoedig op een vloer, die bleek te behooren bij de overblijfselen van een kloostergebouw van het gewone type: een vierkant binnenplein, door een lage borstwering gescheiden van een omloop of verandah, waarop de in een kwadraat geplaatste rijen monniken-cellen uitkomen. Meende men aanvankelijk de bovenverdieping van een klooster van twee of meer verdiepingen voor zich te hebben, bij de diepere ontgraving van de binnenruimte bleek al spoedig dat de vermeende bovenverdieping rustte op een laag losse aarde vermengd met puin, waaronder de fundamenten van een klooster van gelijk grondplan als het daarboven liggende verborgen waren. Al dieper gravend kon men de aanwezigheid van de overblijfselen van minstens vijf van zulke ingestorte of door brand vernielde kloostergebouwen boven elkaar vaststellen [107]).

---

[107]) Omtrent het aantal lagen heerscht geen eenstemmigheid. Terwijl SPOONER er vijf telde en voor de aanduiding (van onder naar boven) de letters A—E gebruikte, zegt PAGE in het laatste hier ontvangen rapport (1921-22, p. 20): „certain it is that no fewer than eight different levels and distinct periods occur at Monastery site No. 1". Het laagste niveau is voor beiden hetzelfde (dat er nog dieper lagen zouden zijn schijnt uitgesloten in verband met den stand van het grondwater); het verschil in telling moet dus schuilen in de onderscheiding van de puinlagen tusschen het laagste en hoogste niveau. Ook omtrent het hoogteverschil tusschen de lagen A en B loopen de opgaven uiteen; volgens Spooner (*ASR—EC*, 1917-18, p. 40) zou dit 6 voet 6 inches bedragen, volgens Page (l.c. p. 20) 3 voet 6 inches. Eindelijk worde er ter voorkoming van misverstand op gewezen, dat bij Page site 1A aanduidt — n i e t wat Spooner en Hirananda hieronder verstaan, nml. het laagste niveau van I, maar het bouwwerk dat door Hirananda Ia genoemd wordt, d.i. de ten Z.W. van I gesitueerde vihāra (zie onze pl. III).

Van enkele „lagen" (van onderen naar boven aangeduid met de letters A—E) kon bij benadering de ouderdom worden vastgesteld. In de tweede laag van boven (D) werd een gouden munt van Govinda Candra (c. 1112-1160 A. D.) aangetroffen [108]; het daarop opgetrokken klooster (E), het hoogste en jongste van de vijf, dateert dus van na dien tijd en zal vermoedelijk door de Mohammedaansche invallers in het eind der 12de eeuw verwoest zijn. De koperen plaat van Devapāladeva werd in de vierde laag van boven, dus in het kloostergebouw „B" gevonden.

Ziehier de omstandigheden waaronder de vondst plaats had [109]. This year — aldus Hirananda Shastri's verslag — I decided to explore the front portion of the main monastery to see the construction of the porch and the whereabouts of its main entrance. I dug a large pit at the top floor of the porch of what is called the E building first towards the west and then also towards the east of the wall running between the northern and the southern rooms opposite the western verandah and continued expanding it down to the floor level of the building designated by the letter B after breaking through the thick and strong layer of lime concrete. Being encouraged by the finds of some nice bronzes and sealings I very carefully examined the whole mass of debris which, owing to the heavy fire that consumed the edifice, was in some cases very loose and in others very hard thus making the process of digging very trying specially underneath the wall which I had to preserve ..... Digging continued slowly but cautiously at the spot till at last the efforts were crowned with success by the find of a large copper plate and a seal soldered to it bearing on both sides a pretty long inscription. The plate was

---

108) *ASR—EC*, 1916-17, p. 40.
109) *ASR—CC*, 1920-21, p. 36.

covered with thick crust of burnt plaster stuck to it owing to its having suffered from the conflagration. It was found at the spot which is indicated by the mark on the accompanying drawing" [110]).

Het als B aangeduide bouwwerk is dus dat, waarop onze koperen plaat betrekking heeft: het omstreeks 860 door den Sumatraanschen vorst Bālaputra, ten gerieve van de pelgrims van Çrīvijaya die te Nālandā vertoefden, gestichte klooster.

Het interesseert ons nu in hooge mate te weten welke vondsten, behalve de koperen plaat, op hetzelfde niveau B gedaan zijn.

Al spoedig bleek, dat het klooster B verreweg het belangrijkste van de vijf op elkaar opgetrokken vihāra's moest zijn geweest. Langs de verandah over haar geheele lengte aan de zijde van den binnenhof werden op regelmatige afstanden groote voetstukken aangetroffen; de beelden waarvoor die voetstukken bestemd waren, waren blijkbaar door de kloosterbewoners vóór de instorting van de bovenverdieping van het klooster in veiligheid gebracht, maar genoeg overblijfselen werden opgegraven om de bijzondere artistieke kwaliteiten ervan in het licht te stellen [111]). Een overstelpend aantal andere oudheden werd in dezelfde verandah te voorschijn gebracht. Met recht kon Spooner opmerken dat deze plaats was „the richest of all those so far tapped in antiquarian finds" [112]). Van de belangrijkste vondsten noemen wij: in het Zuiden van de Oostelijke verandah een groot, beschadigd Bodhisattva-beeld en een fragment van een nog grooter beeld van Trailokyavijaya; in het Oostelijk deel van de Zuidelijke verandah een voorwerp, dat Spooner als volgt beschrijft [113]): „a very fine bronze (or copper?) pillar .... unique in my expe-

---

110) Zie pl. III.
111) *A S R*, 1916-17, p. 15.
112) Hier en verder zijn de spatieeringen van ons.
113) *A S R—E C*, 1916-17, p. 42.

rience. It stands over four feet in height. The lower half is plain, but the upper is fashioned into a sort of capital, showing the form of a recumbent elephant surmounted by a maned lion, upon whose head rest two horizontal discs capped by a lotus-bud ...... In addition to this interesting find, the southern side of this verandah yielded also one hand and one foot of some nearly life-size copper (or bronze) statue presumebly of Buddha himself, since the fingers show that peculiar webbing characteristic of the Buddha's person. But no other fragments of this statue have been found". In verband met de laatste vondst dunkt het ons niet moeilijk de eerste te determineeren: het kan niet anders zijn dan een fragment van het ruggestuk van een bronzen troonzetel, die met de gewone voorstelling: een liggende olifant, die een staande leeuwe-figuur draagt, die gewoonlijk op zijn beurt een makara ondersteunt, versierd is geweest [114]).

Bij de voortzetting van het onderzoek (1917-18) werd bij een, in het midden van de Oostelijke rij cellen aangebrachte kapel [115]) een fraaie beeldgroep gevonden, bestaande uit twee Bodhisattva-figuren met acolyten. In de Noordelijke verandah stuitte men op een „surprising number of metal images on stands, of various sizes [116]); dicht daarbij werd een merkwaardige vondst gedaan: gedeelten van een netwerk van metalen ringen, die aan een maliënkolder deden denken. „In the abstract — zegt Dr. Spooner [117]) — nothing

---

114) Zie ook HIRANANDA, *ASR—CC* 1920-21, p.

115) Vgl. I-tsing's beschrijving van het groote klooster (CHAVANNES, *Rel. émin.* p. 87): „Aan de Oostzijde van elken vihāra bevindt zich een bouwwerk, hetzij enkelvoudig, hetzij drievoudig, om er heilige beelden in te plaatsen".

116) Niet nader gespecificeerd. Eerst in de Rapporten 1919-20 en volgende zijn lijsten van vondsten opgenomen. Alleen in de eerste worden de vindplaatsen vermeld.

117) *ASR—EC*, 1917-18, p. 41.

more unlikely as a find in a Buddhist monastery than chain armour could easily be imagined, but it seems possible that the associated finds both confirm this initial suspicion and tend also to shed light on the problem as a whole. These associated finds are fragments of a wide band or bandolier in copper (or bronze) with repoussé ornament, together with bits of a decorative scabbard. As the metal is thin and very ornate, it appears that these accoutrements (if such they are) were of an ornamental or ceremonial nature, rather than serious equipment; and they suggest, cumulatively, *that some statue of the royal founder of this monastery* [i.e. kg. Bālaputra] *may have stood originally near the findspot*, and have worn this panoply".

In het seizoen 1920-21 — hetzelfde dat de koperen plaat aan het licht bracht — werd behalve de portiek op het Westen het Zuidelijk gedeelte van de Westelijke verandah van het kloostergebouw B onderzocht. Hierbij kwamen wederom een menigte bronzen en steenen beelden, votief voorwerpen van terra-cotta, zegels en andere oudheden voor den dag; hieronder een groot aantal voorstellingen van Buddha, Kuvera, Avalokiteçvara, Tārā en andere nog niet gedetermineerde godheden van het Mahāyānistische pantheon [118]).

In het laatste hier ontvangen rapport (1921-22) wordt melding gemaakt van de partieele blootlegging van het laagste niveau (A), waarbij aan de Zuidzijde van den binnenhof aan het licht kwam een gepleisterde „chabutra" [119]), in welks plinth zijn aangebracht twee paneelen met basreliefs, voorstellende twee paren kinnara's aan weerszijden van een vaas met gestyleerde lotusbloemen [120]).

---

118) *ASR—CC*, p. 33 vlg.

119) Hobson-Jobson s.v. *chabootra:* „A paved or plastererd platform often attached to a house, or in a garden".

120) *ASR*, 1921-22, Pl. VII.

„Site" No. Ia. Na de bovenstaande mededeelingen over het kloostergebouw B kunnen wij over de resultaten van de ontgraving der andere „sites" kort zijn.

Ten Zuid-Westen van het complex No. 1 werd in 1919 en volgende seizoenen op het niveau van klooster B een vihāra geheel gelijk aan het laatst genoemde — alleen met ingang en trapuitbouw op het Noorden inplaats van op het Westen — blootgelegd. In dit bouwwerk, dat uit denzelfden tijd als B moet dateeren (of iets ouder is) en, evenals dit laatste, op het puin van een ouder, ingestort klooster is opgetrokken, werden weer een aantal interessante bronzen en steenen beelden gevonden, w.o. voorstellingen van Tārā, Buddha, Avalokiteçvara; en een interessant beeld van een zesarmigen Yamāntaka [121]).

„Site" No. II. Even ten Oosten van het kwadraat No. 4 op Cunningham's kaart, werd in 1916, naar aanleiding van de toevallige ontdekking van een depot van niet minder dan 603 kleizegels met de geloofsbelijdenis, het soubasement of plinth van een bouwwerk met ingang op het Oosten, te voorschijn gebracht, waarover Spooner opmerkt: „..... although only the base or plinth appears to be preserved, this plinth is covered with an extensive series of sculptured plaques in stone, comprising apparently 211 sculptured panels ..... These panels

---

[121]) *ASR—EC*, 1920-21 p. 39, 48 (No. 17) en 51 (nos. 13-24). Uit de laatste opgave blijkt, dat de Yamāntaka gevonden is bij de eerste cel aan de Oostzijde van Ia. Pl. I geeft de voor- en achterzijde. De inscriptie aan de voorzijde onder het rund is bij de beschrijving over het hoofd gezien. De twee voorwerpen, die op Pl. VI „sceptres" worden genoemd doen denken — vooral het meest rechtsche — aan den eigenaardig gevormden daṇḍa van de Bhṛkuṭī van tj. Djago; een van de beide bladvormige uitsteeksels van het laatste attribuut zou dan bij het exemplaar van Nālandā kunnen zijn afgebroken.

are all different, and all in remarkably good condition, exhibiting a wealth of decoration, the careful study of which is likely to prove of real value for the history of design in India" [122]). De voorstellingen op de paneelen — volgens Spooner uit de 6de of 7de eeuw dateerend — zijn deels verhalend (o.a. het Kacchapa Jātaka werd reeds herkend), andere beelden godheden uit of dieren als kinnara's, makara's en leeuwen, weer andere geven zuiver geometrische ornament.

Waar de bas-relief-sculptuur in de jongere Buddhistische kunst in Noord-Indië betrekkelijk schaarsch vertegenwoordigd is, mag de hier gedane ontdekking als een welkome aanvulling van het beschikbare studiemateriaal worden aangemerkt.

„Site" No. III. De heuvel op deze plaats is er een van de lange rij, die zich ten Westen van het kloostercomplex, in de richting Noord-Zuid uitstrekt; gelegen tegenover site No. I, iets ten Zuid-Westen ervan, op Cunningham's kaart gemerkt A. Daar van de hier ontgraven oudheid nog geen foto's of (doorsnede-) teekeningen gepubliceerd zijn en de beschrijvingen niet overduidelijk zijn, kunnen slechts enkele voorloopige resultaten worden bekend gesteld: ontgraven werd een hooge vierkante baksteen-massa, omsluitende een ander bouwwerk met terrassen en treden, welk laatste op zijn beurt een derde constructie (een stūpa-fundament?) verbergt. „Of this innermost structure only small parts have yet been cleared — schrijft Spooner in 1917 [123]) — but it is already evident that it was covered with stucco and was adorned with a series of rather fine stucco figures,

---

[122]) *ASR*, 1915-16 p. 12 en vgl. *ASR—EC*, p. 36 vlg.

[123]) *ASR—EC*, 1916-17. p. 46. Zie ook *ASR—EC*, 1917-18 p. 41, waar gesproken wordt van „well preserved stucco-ornament, including several Buddha-figures with attendants".

several of which we have now cleared, and found to be in excellent condition even now, despite the fact that at least twice the whole has been rebuilt in later times. in the case of the Monastery [No. I] rebuilding took place only when the previous monument was completely ruined. Here they do not seem to have waited for this, but to have enlarged the original stūpa at successive intervals by completely enveloping it in new masonry". Onder de vondsten bij dezen stūpa-heuvel moeten vermeld worden een fraai-uitgevoerde meer dan levensgroote Padmapāṇi van zwarten steen (ten N. van den heuvel); een zittende twee-armige godenfiguur links wijwaterkruik, rechts bidsnoer houdend met een scherm van nāga's boven het hoofd [124]); een godin omringd door vier nevenfiguren [125]); een twee-armige godheid met rechts vajra, links lotus en boven het hoofd een stūpa, geflankeerd door twee zittende Akṣobhya's [125a]); eindelijk .... een Gaṇeça en een Çivalinga (alles ten Z. O. van den heuvel). Zooals op de kaart is aangegeven is het terrein ten Westen en Zuiden van deze „site" met overblijfselen van grootere en kleinere stūpa's als bezaaid.

Overzien wij nog eens de resultaten van het in de 19de en 20ste eeuw ingestelde onderzoek, dan valt ons allereerst in het oog het hooge aesthetisch gehalte van vele der uit de Nālandā-school voortgekomen kustvoortbrengselen.

Ook al kan inzake Oostersche kunst het oordeel van Cunningham niet meer onvoorwaardelijk als richtsnoer dienen, het zegt toch veel dat iemand als hij, die vrijwel

---

124) *ASR—EC*, 1919-20. Pl. III.

125) Hirananda ziet in de nevenfiguren kinderen en in de godin Kotisri of Sapta-koti-Buddha-Matri-Chundi. *ASR—EC*, 1920-21, p. 38 en Pl. III.

125a) *O.c.* Pl. IV.

alle Buddhistische heiligdommen in Noord-Indië bezocht had, verklaarde, dat het terrein bij Baṛgāon „possesses finer and more numerous specimens of sculpture than any other place that I have visited" [126]). Verder is het niet aan twijfel onderhevig, of de fraaiste stukken in het Museum te Calcutta zijn van de ruïnen bij Baṛgāon afkomstig [127]). Dit ziet alleen op het betrekkelijk geringe aantal voorwerpen, dat vóór de ontgravingen van 1915 en volgende jaren bekend was.

Het onderzoek heeft de verwachtingen niet beschaamd.

Hoe dikwijls ontlokten niet vondsten van fraaie beelden en bronzen enthusiaste beschrijvingen aan de pen van een fijn-voelend man als Spooner!

Blijkt uit alles, dat de kunst te Nālandā tijdperken van grooten bloei gekend heeft en er zich verschillende scholen naast en na elkaar gevormd hebben, die de kunsten hebben veredeld en in nieuwe banen geleid, het oogenblik is nog niet gekomen om de geopperde onderstelling: dat het Groote Klooster de jongere Buddhistische kunst in Indië en in de omliggende rijken krachtig beinvloed heeft, aan de feiten te toetsen. Het tot dusver gepubliceerde materiaal is te onvolledig, dan dat het nu reeds voor een vergelijkend onderzoek zou kunnen worden aangewend. Men behoeft echter slechts een blik te slaan op een beeld als de in het klooster Ia gevonden Yamāntaka om daarin het zuivere prototype van de later in Tibet zoo bekende krodha-voorstellingen van die godheid te herkennen en daardoor voor zichzelf overtuigd te worden, dat bij een verdere openbaarmaking van gegevens een uiterst vruchtbaar veld van onderzoek voor den kunsthistoricus zal worden ontsloten.

Het behoeft geen betoog, dat door de talrijke reeds gedane en nog te verwachten vondsten van beelden onze kennis omtrent de iconographie en de daarin zich weerspiegelende Buddhistische dogma's in belangrijke

126) *ASR*, I p. 28.

127) SPOONER, *ASR—EC*, 1915-16, p. 34.

mate zal worden vermeerderd. Als alle voorstellingen, die nu voorloopig als Bodhisattva's en Tārā's geboekt zijn, behoorlijk zullen zijn beschreven en gedetermineerd, zal ongetwijfeld een nieuw hoofdstuk aan de Buddhistische iconophische wetenschap worden toegevoegd.

Dank zij de toegankelijk gemaakte gegevens kan men zich nu reeds een helderder voorstelling omtrent de evolutie van het Nālandā'sche Buddhisme vormen dan alleen aan de hand van de geschreven bronnen mogelijk is.

De oudste phase: die van een aan het Hīnayāna nauwlijks ontwassen Mahāyāna, vindt men onder de vondsten vertegenwoordigd door voorstellingen, die in elke Buddhistische omgeving voorkomen: beelden van den Buddha op de voornaamste momenten zijns levens; kleitabletten [128]), votief-stūpa's e.d.m. Het Mahāyānistisch karakter van deze groep oudheden wordt geaccentueerd door talrijke beelden van de invloedrijkste Bodhisattva's: Avalokiteçvara, Maitreya, Mañjuçrī, Vajrapāni.

---

128) Een van de onopgeloste raadselen van Nālandā is het vinden van een groot aantal klei-tabletten met het opschrift: Srī-Nālandā-Mahāvihāriy-Arya-bhikṣu-Saṅghasya (d.i. van de eerwaarde Gemeente van monniken van het Groote Klooster van Çrī-Nālandā), waarboven is uitgebeeld het rad der Wet tusschen de beide gazellen (*ASR—EC*, 1916-17, p. 43 en *ASR*, 1916-17, p. 21. Een dezer zegels is afgebeeld op Pl. 39, COOMARASWAMY, *Cat. Mus. Boston*, 1923), het bekende embleem van Sārnāth, waar Buddha voor het eerst de Leer verkondigde. Hoe de Saṅgha van Nālandā er toe gekomen is dit embleem (dat ook het zegel der Pāla-vorsten was, zie hiervoor p. 510) als officieel zegelmerk van het klooster aan te nemen, ligt in 't duister. De verklaring door Hirananda voorgesteld (*ASR—CC*, 1920-21, p. 40), dat te Sārnāth de Dharma gepredikt werd door één bhikṣu, nml. den Buddha, en eveneens te Nālandā, maar dan door vele honderden bhikṣu's, lijkt ons te ver gezocht. Des te opmerkelijker is het veelvuldig voorkomen van het Sārnāth-embleem te Nālandā, waar het type Buddha-beeld, dat er verreweg het meest wordt aangetroffen, n i e t is de Buddha in dharmacakra-, maar in bhūmisparça-mudrā. Dit laatste zou eerder op verband met Bodh-Gayā dan met Sārnāth wijzen.

Het volgende stadium: toen uit den Yogācāra het Tantrayāna zich ontwikkelde en naar den voorrang drong, is belichaamd in representanten van het Tantrische pantheon [129]). Een merkwaardig voorbeeld van de tantriseering van algemeen-Buddhistisch erfgoed geeft een bronsje met de geloofsbelijdenis op het achterstuk. Niet tevreden met het oude formulier heeft men er de mystieke syllaben: om hrum̩ hrīm̩ hrem̩ hrīm̩ aan toegevoegd [130]). Çivaitische invloeden manifesteeren zich in voorstellingen van Gaṇeça en Mahiṣāsuramardinī; zelfs een Çiva-liṅga is onder de oudheden bij den stūpa tegenover het hoofd-klooster aangetroffen. Het openlijkst wordt de gelijkstelling Çiva = Buddha geproclameerd op een klei-tablet, dat aan de eene zijde het bekende cakra-embleem geflankeerd door de gazellen, aan de andere zijde Çiva op nandin, de triçūla in de hand, laat zien [131]).

Ook de laatste periode, toen het Buddhisme te Nālandā zich in de volkomen ontaarde vormen van het Kālacakra-systeem verloren had, heeft haar sporen achtergelaten: in de Viṣṇuistische beelden, die in niet onbelangrijke getale onder de oudheden bij Bargāon zijn aangetroffen [132]).

Door een gelukkige omstandigheid worden de opeenvolgende phasen in de ontwikkeling van het Buddhisme te Nālandā ons op suggestieve wijze voor oogen gevoerd. Indien bij de ontgraving van de binnenruimte van het kloostergebouw I nauwkeurig aanteekening is gehouden van de niveaux waarop de verschillende vondsten gedaan zijn — en de streng wetenschappelijke methode van de Archaeological Survey geeft gelukkig alle waarborgen

---

129) Een beeld van basalt voorstellende Çiva met de zeven Çakti's, thans is het Museum te Lucknow, afkomstig van Nālandā, is besproken door VOGEL, *ASR*, 1903-4, p. 213.

130) *ASR—CC*, 1920-21 p. 49.

131) *ASR*, 1921-22, p. 240.

132) CUNNINGHAM, *ASR* I p. 36.

op dit punt — dan beschikt men over een chronologisch gerangschikt overzicht, waarin alle metamorphosen, die het geloof te Nālandā gedurende vijf eeuwen ondergaan heeft, in beeld zijn gebracht.

De vondsten in het kloostergebouw I B, de stichting van den Sumatraanschen vorst Bālaputra, nemen onder de oudheden te Nālandā een geheel afzonderlijke plaats in.

Reeds het feit, dat op dit niveau (alsook in het klooster Ia, dat in oudheidkundig opzicht ten nauwste met I B verwant blijkt te zijn) tallooze b r o n z e n beeldjes — de verslagen spreken van h o n d e r d e n — zijn aangetroffen, terwijl goden-voorstellingen van dat metaal onder de vondsten in de andere lagen van vihāra I en elders te Nālandā ontbreken en, over het algemeen, in de Buddhistische kunst in Noord-Indië h o o g s t z e l d z a a m zijn [133]), doet ons den blik richten naar

[133]) Dit is voorzichtig uitgedrukt. Feitelijk herinneren wij ons niet ergens ook maar één enkel N o o r d-Indisch, B u d d h i s t i s c h b r o n z e n goden-beeld te hebben zien vermeld of afgebeeld. (De bronzen beelden die in 1921 voor den dag zijn gekomen te Chittagong — aan de Golf van Bengalen, de eenige plaats in India proper waar het Buddhisme nog niet is uitgestorven, zie hiervoor p. 546 noot — vormen slechts schijnbaar een uitzondering; zij zijn ten nauwste met de Nālandā-bronzen verwant, waarschijnlijk zelfs uit Nālandā naar het Paṇḍita-klooster overgebracht. Zie DIKSHIT, *ASR* 1921-22 p. 81). — In Z u i d-Indië zijn de Buddh. bronzen zeldzaam, doch ontbreken ze niet geheel. Bekend is de groote bronsvondst bij Buddhapād (of Buddhavāni, 30 mijlen van den mond van de Krishna) die bijna geheel verloren is gegaan. (SEWELL, *J R A S*, 1895 p. 617 vlg. met platen). Verder werden bij den grooten stūpa van Amarāvatī enkele bronzen figuren — een staande Buddha, een vrouwenbeeldje en een paar voetstukken — opgegraven (REA, *A S R*, 1908-9, p. 88 vlg. en pl. XXVIII). Uit Centraal-Indië is ons alleen een vierarmig vrouwenbeeldje, gevonden bij Sānchi, bekend (*Cat. of the Mus. of Arch. at Sanchi*, 1922, p. 51). G e e l-k o p e r e n beelden schijnen in Noord-Indië niet zeldzaam te zijn geweest (Vgl. Hiuen Tsiang's *Si-yu-ki*, passim en BEAL, II p. 174 noot. De door TĀRANĀTHA genoemde kunstenaars Dhīmān en zijn zoon Bitpāla, die onder de

Çrīvijaya, over welk rijk de bouwheer van het genoemde klooster, Bālaputra, regeerde, en naar Java, waar zooals bekend, de bronsgietkunst in de 8ste en 9de eeuw het hoogtepunt van haar bloei bereikte.

De religieuse sfeer, waarin de vondsten in Bālaputra's klooster ons verplaatsen — we hebben hier het oog op voorwerpen zoowel van steen of klei als van metaal — is die van Hindoe-Java. Dezelfde godheden die in de Buddhistische centra hier te lande de meeste vereering genoten en het vaakst werden uitgebeeld: de Dhyānibuddha's, de staande Çākyamuni, Kuvera, Avalokiteçvara, Tārā, Maitreya, Mañjuçrī, hebben ook bij de bewoners van het genoemde klooster blijkens de ter plaatse gedane vondsten het hoogst in aanzien gestaan. Wat wel niet te bewonderen is, als men in aanmerking neemt dat die bewoners waren: Hindoe-Sumatraansche of Hindoe-Javaansche bedevaartgangers.

Dit wat betreft den aard en de beteekenis der oudheden van het niveau I B, die geheel beantwoorden aan wat op grond van den inhoud der oorkonde van Devapāladeva kon worden verwacht.

Wat den stijl aangaat: wij zullen niet licht vergeten, hoe sterk we indertijd getroffen werden toen we in het Annual Report 1917-18, voor het eerst een afbeelding van een op het niveau I B gedane vondst onder de oogen kregen: een bronzen Akṣobhya-beeldje [134]). De stijl van

vorsten Devapāla en Dharmāpala leefden, „vervaardigden vele gegotene, gebeeldhouwde en geschilderde werken — *Geschichte* p. 280 — en werden de stichters van eigen kunstscholen. Het metaal waarvan deze gieters gebruik maakten zal vermoedelijk het geel-koper geweest zijn. Een fraai geel-koperen beeld, afkomstig van Fathpur, Kangra-distr., Panjab, werd door VOGEL, *A S R*, 1904-5, p. 107 besproken). — Al hebben wij eenige bronzen beelden over het hoofd gezien, het dunkt ons niet voor tegenspraak vatbaar, dat de Buddhistische bronsgietkunst in Noord-Indië vergeleken zoowel bij de steensculptuur in hetzelfde gebied als bij de brons-industrie op Midden-Java, geene of zeer geringe beteekenis heeft gehad.

134) Pl. XIVa.

de Buddha-figuur, de behandeling van het voetstuk, de ornamenteering van den troonzetel, of liever het ensemble van eigenschappen dat in dit beeldje belichaamd was, weerspiegelde zoo zuiver en getrouw het karakter, dat den Hindoe-Javaansche bronzen, ondanks alle onderlinge afwijkingen, eigen is, dat onmiddellijk de overtuiging bij ons postvatte, dat dit een Hindoe-Javaansch, althans een met de Hindoe-Javaansche kunst op zijn nauwst verwant voorwerp moest zijn.

Dit was in 1919 of daaromtrent.

Nog enkele later gepubliceerde afbeeldingen van in denzelfden vihāra opgegraven voorwerpen kwamen de reeds gevormde overtuiging versterken [135]). Tot in 1921

---

135) Zie o.a. *A S R—C C*, 1919-20, pl. III een staande Buddha, pl. V een groep Çakti's en pl. VI twee daṇḍa's. Bij verscheidene bronzen van Nālandā is, evenals bij de Javaansche exemplaren, een medaillon met de geloofsbelijdenis op het achterstuk gesoldeerd. *ASR*, 1921-22, p. 82. — Ook Dr. Stutterheim heeft, onafhankelijk van ons, de verwantschap tusschen de kunst van Nālandā en van Hindoe-Java opgemerkt. „Auch hier fand ich unter den Ueberresten von Nālandā manche Dinge, die als direktes Vorbild mitteljavanischer Kunst gelten konnen." (*Ramalegenden*, p. 215). Hij heeft hier — volgens mondelinge mededeeling — het oog op de basreliefs van het bouwwerk van „Site" II (zie hiervoor p. 578), waarvan te Londen een stel foto's aanwezig is. Merkwaardig is, dat onder deze reliefs het Kacchapa Jataka voorkomt en juist het verhaal van de schildpad en de ganzen op Java en niet minder op Bali buitengemeen populair is geweest. Een ander opvallend punt van overeenkomst, in dit geval met de Balische kunst, vertoonen enkele tafereelen van dezelfde bas-relief-serie. „Perhaps the strangest — aldus SPOONER, *A S R — E C*, 1915-16, p. 38 — are those panels which represent apparently folding doors or gates where one wing of the gate is shown to be closed, while the other half is rendered open by the simple device of not sculpturing it all, but letting one half of the figure within appear to view." Deze zelfde voorstelling vindt men terug op de onlangs bij Bedoeloe ontdekte rotsreliefs (NIEUWENKAMP, *Ned.-Ind. O. & N.* Oct. 1925, p. 178). De vrouw die hier om den hoek van de deur komt kijken zou blijkens het kaalgeschoren hoofd en de lange oorlellen een Buddhistische non kunnen zijn.

de vondst van de koperen plaat van Devapāladeva aan het licht bracht, dat de bedoelde vihāra door een Hindoe-Sumatraansch vorst gesticht was en door Hindoe-Sumatraansche en ongetwijfeld ook door Hindoe-Javaansche bhikṣu's was bewoond geweest.

Door deze ontdekking is de onloochenbare verwantschap tusschen de voortbrengselen der bronsplastiek aan deze en gene zijde van den Indischen Oceaan — een verwantschap die tot dusver alleen voor de vergelijkende stijlcritiek bestond — een vraagstuk geworden, welks oplossing binnen den kring van onze historische waarnemingen valt.

Voor voorzoover wij zien zijn er — rekening gehouden met de door Devapāla's oorkonde aan het licht gebrachte feiten — twee veronderstellingen mogelijk.

De eerste: Te Nālandā heeft zich met de vorming en uitbreiding van de monachale gemeenschap een Buddhistische kunst ontwikkeld, die door Sumatraansche en Javaansche bhikṣu's tijdens hun verblijf te Nālandā werd beoefend en aangeleerd; vervolgens door hen naar het land hunner inwoning overgebracht en daar verbreid. De voorwerpen van vihāra I B, dateerend uit het midden der 9de eeuw en de uitingen der ongeveer contemporaine Hindoe-Javaansche sculptuur en bronsgietkunst, zouden dan voortgekomen zijn uit dezelfde bron; vertakkingen zijn van één stam, die wortel schoot in een bloeiend centrum van Buddhistorische cultuur, lang vóórdat Çrīvijaya of Java in de geschiedenis een rol gingen spelen.

Daartegenover de andere onderstelling: in het door den Sumatraanschen vorst, Bālaputra, gestichte en door Sumatraansche en Javaansche geestelijken bewoonde klooster zijn de voor den eeredienst benoodigde en de ter versiering aangewende voorwerpen van zuiver Hindoe-Sumatraansche of -Javaansche makelij, hetzij ter plaatse vervaardigd, hetzij kant-en-klaar uit Çrīvijaya of Java geimporteerd. In dit geval dus: een kunst, die — alhoewel van oorsprong Indisch — na een periode van ontwikkeling en rijpwording in den Archipel, terugkeerde

tot het land van origine, om er te midden van ver-verwante kunstuitingen een zelfstandige plaats in te nemen.

Het is hier niet de plaats om de bovenstaande theorieën (die later wellicht bij de schifting en verwerking van het materiaal als werkhypothesen dienst zouden kunnen doen) tegen elkaar af te wegen en argumenten voor de meerdere of mindere waarschijnlijkheid van een van beide aan te voeren. Wij herhalen, dat het onderzoek eerst in het begin-stadium verkeert en dat de invloeden die van Nālandā's kunst zijn uitgegaan en die er op hebben ingewerkt niet zullen kunnen worden onderkend, alvorens het volledige materiaal toegankelijk zal zijn gemaakt.

Maar welke ook de resultaten van het toekomstige onderzoek zullen zijn, het is niet voorbarig nu reeds te constateeren, dat de voorwerpen van het niveau I B behalve een algemeen religieuse en een algemeen aesthetische waarde, ook een zeer bijzondere beteekenis bezitten, te weten: voor de kennis van de verhouding van de Buddhistische kunst van den Archipel tot die in de Gangesvlakte en als zoodanig aanspraak maken op een behandeling als een afzonderlijke groep, waarvan de betrekkingen eenerzijds tot de overige te Nālandā opgegraven oudheden, anderzijds tot de Hindoe-Javaansche kunstvoortbrengselen dienen te worden vastgesteld.

De verdere resultaten van het onderzoek te Nālandā, waarbij voor de Hindoe-Javaansche cultuur zooveel op het spel staat, zien wij met de grootste belangstelling tegemoet.

Weltevreden, 1925.

Het Huwelijk op Rote

door

F. H. van de Wetering.

II

(Vervolg van p. 37)

Het Aanzoek.

Wanneer de ouders overeengekomen zijn om voor hun zoon een meisje te vragen en met hem hun plan hebben besproken, worden de familieleden bijeen geroepen om mede over de keus te oordeelen. De stem der familieleden is daarom noodzakelijk, aangezien een ieder hunner ook bij heeft te dragen voor den gebruikelijken bruidschat. Vervolgens wordt tabak, sirih-pinang en kalk gereed gemaakt, terwijl ook zij worden uitgekozen die de hand van het meisje zullen gaan vragen, en tevens de dag wordt vastgesteld, waarop die afgevaardigden hunne gewichtige zending zullen verrichten.

Deze menschen brengen met zich een sirih-pinang-mandje van lontarblad gevlochten, hetwelk uit drie afdeelingen bestaat. Zulk een sirih-pinangmandje, hetwelk gewoonlijk „to'nda" wordt genoemd, heet echter indien het over den schouder gedragen wordt: „Ndoena-maisek". Het touw waaraan dit mandje is bevestigd en hetwelk men over den schouder kan hangen, is van gewangblad gemaakt en heet „aki-nak".

Hoewel dit mandje niet nieuw behoeft te zijn, moet het toch onbeschadigd en nimmer hersteld zijn. De onderste afdeeling vult men met veel sirih- en pinang-vruchten en gesneden tabak; evenzoo het tweede gedeelte. In de derde of bovenste afdeeling legt men eenige sirih- en pinangvruchten, een doosje tabak en een gevuld kokertje met kalk.

Zijn geen versche sirih- of pinangvruchten voorhanden, dan mogen ook gedroogde vruchten gebruikt worden; streng verboden is echter om bij deze gelegenheid tabaks- en sirihbladen mede te nemen, want zulks zou eene onbeleefdheid tegenover de ouders van het meisje beteekenen.

Over het aantal dezer vruchten in het bovenste gedeelte vond ik het volgende:

Indien 3 pinangvruchten, voegt men 2 sirihvruchten bij. Zoo worden 5, 7, 9 pinangvruchten respectievelijk vermeerderd met 3, 5, 7 sirihvruchten. Ter verklaring van deze getallen dient de volgende roteneesche uitdrukking:

„Teloe dei fo-laï dalak,
ma doea dei fo taboe oema;
sio dei fo hamboe tetoen,
ma hitoe dei fo kokoê dalek".
Drie betreffen pas de weg,
en twee doen eerst het huis binnengaan;
negen geven pas de waarheid (ook: het genoegen)
en zeven overtuigen eerst het hart.

In de regeling van het aantal vruchten ligt dus reeds een groote beteekenis; verwaarloozing van het aantal kan oorzaak worden, dat de ouders van het meisje de bedoeling van het bezoek niet zullen begrijpen.

Elders brengen de afgevaardigden geen mandje mee, maar een pak van den volgenden inhoud:

1° een som gelds variëerend van één tot vijf en twintig gulden, overeenkomstig den stand der ouders van het meisje.
2° in plaats geld doet men er een oneven aantal koralen, de z.g.n. moeti salah, in,
3° een tros sirihvruchten van honderd stuks,
4° een even groote tros pinangvruchten,
5° een pak tabak.

Deze vruchten mogen niet beschadigd zijn, terwijl de steeltjes er nog aan moeten zitten. Dit alles wordt nu

in een roode doek, „dela" genaamd, gewikkeld en met garen dichtgebonden. Menschen van geringen stand omwinden dit pak zeven maal, in tegenstelling met den hoogeren stand, die dit negen maal doen. In de uiteinden van het garen legt men drie knoopen, de eerste knoop heeft betrekking op de ouders van het meisje, de tweede op het meisje zelf en de derde op de ouders van den jongen man. De nu nog overblijvende einden worden afgesneden, zóó dat het eene eind langer is dan het andere; het lange eind stelt de jonge man voor en het korte bedoelt het meisje, waarmee tevens de meerderheid van den man boven de vrouw wordt uitgedrukt. Wanneer de ouders bij het open maken van het pak de touwtjes behoorlijk weten te ontknoopen, is dit een goed voorteeken ten gunste van het aantstaande huwelijk, maar breekt het garen, dan is men er ook zeker van dat de jonge man voor wien het huwelijksaanzoek wordt gedaan, een slecht echtgenoot zal worden. Deze slechte voortijding kan echter weer met een geringe boetebetaling worden opgeheven. Zulk een pak noemt men „Mbotik" of „potik", hetgeen feitelijk beteekent „ingewikkeld", „ingepakt" waarmee men dus een geschenk bedoelt dat toegezonden wordt. Behalve deze „sirih-pinang" behooren twee roteneesche weefsels voor dit doel te worden klaargelegd, welke „sidi sokoek" (weefsels om te bedekken) heeten en door de afgevaardigden worden gedragen als zij hunne zending vervullen. Deze afgezanten heeten „Ina mana matane" of „Mana matanè inak", ook wel „mana matanè", d.w.z. de vrouwen die gaan vragen, of „manahomoe potik", die het pak brengen, anders: „manafèoe ina do manafèoe tooe", schoonvader en schoonmoederzoekers.

Wat hun aantal aangaat, bleek me dat dit in West-Rote meestal twee bedraagt, maar in Oost-Rote varieert van 3 tot 11, d.w.z. altijd in oneven aantal. Zoo heette het in OEpaoe 2 mannen en 5 vrouwen, in Beloeba van 3 tot 11, in Dioe 2 vrouwen en 1 man, in Lelenoek 2 man-

nen en 3 vrouwen, in Korbaffo 1 man en 2 vrouwen, doch in Ba'a, Loleh, Keka, Tie, Dengka, Dehla en Oenale slechts twee personen.

Bij twee geldt het volgende: zij mogen niet van gelijken leeftijd zijn, maar de een aanmerkelijk ouder, verder moeten zij tot de naaste familieleden behooren, hetgeen ook geldt in die plaatsen waar meerdere personen aan de zending deelnemen. De oudste vrouw, het liefst eene zuster van den vader of van de moeder moet vlot in het spreken zijn en vooral op de hoogte van de bij zulke gelegenheden gebruikelijke dichterlijke taal. De jongere vrouw, het liefst een zuster van den jongen man, moet het sirih-pinangmandje of het pak dragen. Wanneer zij nu op weg gaan om hunne gewichtige zending te vervullen, bedekken zij hoofd en lichaam met de roteneesche doek, de „sidi sokoek"; óók de „sirih-pinang" moet door die doek bedekt en mag in geen geval door andere menschen gezien worden. Beide dames wandelen achter elkaar, de oudste het eerste; nimmer mag de jongste de andere voorbijloopen. Het is hen ten strengste verboden met elkander op dezen weg te spreken, ook mogen zij voorbijgangers niet aanspreken noch antwoorden, integendeel die menschen dienen voor hen uit den weg te gaan. Indien zij met de voorbijgangers zouden praten, of met hen wat sirihkauwen, dan wordt dit als een slecht teeken voor het welslagen hunner zending beschouwd. Èn uit de wijze van hun kleeding èn loopen begrijpen de andere menschen ook wel wie ze voor hebben, zoodat men hen slechts laat passeeren.

Het heet dat de tegenpartij niet op de hoogte is van de komst der afgevaardigden, zelfs wanneer zij een los gerucht opvangen, doen zij toch geen moeite om zekerheid te verkrijgen. Hierdoor komt het wel eens voor, dat deze menschen voor een dichte deur komen te staan en zoodoende onverrichter zake naar huis terugkeeren. Woont de tegenpartij echter in hetzelfde dorp, dan is het natuurlijk niet moeilijk om op de hoogte te komen

wanneer de ouders van het meisje thuis zijn; soms wordt iemand vooruit gestuurd om hen thuis een beetje aan den praat te houden, zoodat er zekerheid is van welslagen. Woont het meisje daarentegen in een verweg gelegen kampong, zoo geeft men bericht aan goede kennissen, die ook in haar dorp wonen om op den vastgestelden dag mede te werken, dat de ouders thuis blijven. Maar zooals gezegd: de officiëele reden blijft verzwegen.

Anderen hebben de gewoonte om de afgezanten dadelijk met het pak naar de woning dier vrienden te zenden om van daaruit hun tocht te ondernemen.

Komen zij voor een dichte deur of is een der beide echtgenooten afwezig, zoo doet men alle pogingen om hen te laten roepen.

Dat ouders zich uit de voeten maken om het aanzoek te ontloopen, komt niet voor.

Zijn de ouders dus thuis, dan zegt de oudste afgevaardigde bij het binnenkomen:

„Ai mai tiro ina-amang ṅggara lala-ën".

Wij komen bezoeken moeder-vader en u allen".

Gelijk gebruikelijk worden de gasten verzocht boven in het huis te komen en plaats te nemen op een der vloertjes naast de trap, welke sosoik [1]) worden genaamd, en wel op die welke westelijk ligt (sosoik moeli). Hierna wordt het pak overhandigd, of indien men een sirihpinangmandje brengt, worden de vruchten in de bovenste afdeeling geordend en het mandje rondgegeven. Het eerst aan den vader, vervolgens aan de moeder en zoo verder; zijn de grootouders aanwezig dan hebben zij den voorrang. Is de inhoud van het bovenste gedeelte op, dan spreekt men de andere afdeelingen aan, zoodat een ieder der aanwezigen kan meekauwen. Gedurende het rondgaan der pinang zijn de afgevaardigden in het midden van het huis tegenover de trap gaan zitten. Pas als

---

1) Zie: Het Roteneesche huis pag. 475 Tijdschrift B. G. v. K. en W. Deel LXII aflevering 2.

zij daar hebben plaats genomen, wordt hen ook de sirih-pinang aangeboden. Niemand echter zal hen verzoeken daar plaats te nemen, aangezien zulks een stilzwijgende gewoonte geworden is, dat zulke boodschappers daar hun zitplaats zoeken. Vroeger was het de gewoonte in Tie, dat de jongste op het rechtervloertje naast de trap ging zitten met wijd uitgestrekte beenen, het gelaat naar rechts gekeerd als de deur van het huis aan den noordkant lag, maar lag de deur naar het zuiden, dan moest zij naar links het gelaat wenden. Eerst na het ronddienen der betel, gingen zij beiden met gekruiste beenen in het huis zitten, ieder met haar rug tegen een der beide hoofdstijlen van het huis leunend. Maar sedert Radja FoE Mboera van Batavia terugkeerde, is deze gewoonte veranderd in de tegenwoordige.

Onder het sirihkauwen begint de oudste nu te spreken:

„Ai losa ei matan nia
ina amang-nggara-rein,
na ai meni fe ei hara-lik esa
ei tora non manade N.N.
Ana heloe haran mai,
do ana lole dasin mai, ma naè:
„ndia tele no si-bafi,
ma ana roekoe no foE tine;
sida lapa-ein doea,
na nggati doea reoe-bali;
ma ti'oe te'e ain teloe,
na nggati teloe reoe-bali,
de lima ein ta-ena,
ma-bara-kain basan ena".
Sè neoe nala oè,
ma sé nèoe heloe ai?
Ana iki nda sona non,
ma ana do-do toä non
boè te hoe, fatik-hara tao lada,
do bolok- kara tao dò.

Boè harak esai-hara
ma dosik esa i-li, ma naè:
„Da lilik nai bè
do ndoenoe holok nai bè,
titi nosik nai bè
do noefa nèloek nai bè
toö baing nai bè
do fola fik mai bè?
Na toengga ko na-moe,
ma sangga moesik na-moe,
na neoe ko hamboe limak nai na,
do mita eik nai na".
Hoe-na dei de
siloek-kana soi doeloe
do hoeäk kana lali langga
boè ma idenoe ai mai,
do ionda ai mai, ma naè:
„To'oe mini hara oèng,
ma nggata mini dasi lilong
dèta leo hai-toeak,
ma sama leo kenoe fèk".
Mioe kola-kola mia amang
do deä deä mia inang
na maè:" Aoe sangga baè to'oek esa
ma aoe sangga bati taèk esa
Fo-èla to'-oek ledi fè amang.
Ma èla taèk oeè fè inang
De aoe hara-doi koè-koè
ma aoe koèeoe do mako mako
Fo-èla baë aoe inak èsa
Ma bati aoe fetok esa
Fo-èla ndoeï oè aoe dei
ma èla heloe ai-aoe dei".

„Wij zijn hier tot U gekomen
Vader, moeder en gij allen,
want wij brengen U een geluid (eene mededeeling)

van uw broeder genaamd N. N. (de ouders v|d jongen man).
Hij zond die mededeeling,
of hij deed dat geluid hier komen, zeggende:
„hij kromde zich vanwege het varkenstouw [1]),
en kromde zich als een leguaan;
stuk gingen zijn beide schoenen [2]),
welke hij verwisselde met twee anderen,
en drie staven braken,
welke hij verwisselde met drie anderen [3]),
dus heeft hij geen handen en voeten meer [4]),
en zijn kracht is gevloden".
Wie zal water halen,
en wie zal het hout hakken?
Hij overdenkt die zaak met moeite
en bepeinst het met zorg,
onderwijl, in het midden van den nacht,
en in het midden van den stillen nacht.
Vervolgens werd een stem vernomen
en een stem die gehoord werd, zeggende:
„waar zijn zij die één vleesch met mij zijn,
of waar zijn mijn medebroeders (uit eene moeder).
Waar is mijn nageslacht
of waar zijn mijne kleinkinderen,
waar is de oom van mijn grootvader,
waar is de oorsprong van mijn geslacht?
Gaat gij naar hen
en ga daar zoeken,
want daar zult gij een hand(hulp) vinden,
en daar zult gij een voet zien".
Om die reden
bij het ochtendgloren in het Oosten

---

1) Hij bewoog zich als een varken aan een touw.

2) D.w.z. de zooltjes van lontarblad die de roteneezen dragen als zij een verre wandeling moeten maken.

3) Deze zes zinnen doelen op de moeite van zijn leven.

4) Hij is dus een oud man geworden.

en wanneer de ochtend aan het hoofd (d.i. in het oosten) wordt geopend
zond hij ons om te komen, zeggende:
„Breng gij dit mijn geluid
en breng „tusschen uwe beide vingers geklemd" mijne duidelijke mededeeling,
gelijk een geschenk
en gelijk een ingepakt geschenk".
Ga spreken met mijn vader
en praat met mijne moeder
zeggende: „Ik wil U een zoon brengen
en ik wil U een jongen zoon schenken
opdat hij de lontarboomen voor den vader zal bewerken
en opdat hij in den tuin voor de moeder zal werken".
En ik hoop indien mogelijk
en ik vraag als bewijs van liefde
en geef mij uw dochter
en geef mij een jonge dochter
opdat zij voor mij zal waterhalen
en opdat zij voor mij zal houthakken".

Na dit lange verhaal waarna allen met veel belangstelling geluisterd hebben, zal de vader, indien hij iets voor het aanzoek voelt, antwoorden:

„Hi holoe aman toen,
hi na holoe-malan,
lilo laè aman saon,
soeè na sao malan."

Wanneer gij ons kind verlangt,
wanneer gij haar verlangt,
verlangt naar onze dochter,
stemmen wij (U) toe haar te trouwen.

Willen de ouders echter niets van dit aanzoek weten, dan spreekt de vader:
„Kakanak ia bai nggoak,

nanaä-ai o ta bei boeboeloek,
kèkèo sidi o ta bei boeboeloek."

Dit kind is nog dom,
Zij kan nog het vuur niet aanmaken,
zij kan nog geen slimoets weven.

Of hij zegt: „Keer terug naar ouders en familieleden van dien jongen man en zegt hen dat hier „geen voet en arm" zijn, die in staat is om water en hout te halen.

Of: „dat er wel een vrucht is, maar deze is nog zoo jong, dat de bloemblaadjes er nog niet zijn afgevallen. Daarom ga tot anderen en zoek bij hen".

Anderen zeggen weer: „Ja, hier is wel zulk een meisje, maar zij is nog veel te klein, zij kan haar rechter- en linkerhand nog niet onderscheiden, bovendien is zij nog aan de borst".

Waarmee dan te kennen wordt gegeven dat het meisje nog te dom en te onervaren is om het huishouden te doen.

Spreken de ouders echter zoo, dat van een absolute weigering nog geen sprake is, dan zal de oudste afgevaardigde zeggen:

„Aoe dedere soeti solo
de éla aoe sao-sao Soeti-Solo [1];
Aoe tata Bina-Bani,
de éla aoe toe-toe Bina-Bani".

Ik hoop op Soeti-Solo
en ik beloof aan Bina-Bani,
dat ik moet trouwen Soeti-Solo
en ik zal trouwen met Bina-Bani.

---

[1] Soeti-Solo en Bina-Bani zijn namen van twee vrouwen, die veel voorkomen in de roteneesche liederen, waarmee men dan jonge juffers bedoelt. Daarom heeten meisjes, die ten huwelijk gevraagd worden: „Soeti-Solo en Bina-Bane".

Zijn de ouders zeer in hun schik met het aanzoek, dan heet het:

„Hi holoe aman toen,
hi na holoe-malan,
Lilo laè aman saon
soeè na sao malan.
Fo-éla boso lèo:
Toe-toön „tèpa niroe",
do sao aman „manoe kama"
Fo-èla kapa kada holo hi,
ma lilo kada lafa dalè".

Wanneer gij ons kind wilt,
wanneer gij haar verlangt,
verlangt naar onze dochter,
stemmen wij (U) toe haar te trouwen,
opdat zij niet
huwt met haar oom „tepa niroe"
en trouwen met den vader „manoe kama",
opdat de karbouwen in de eigen stal blijve
en het zilver in de slimoet (in de kist) blijve.

Al wordt zoo'n aanzoek afgeslagen, zoo blijft de tegenpartij toch nog op toestemming aandringen. Meestal wordt dat verzoek drie malen herhaald. Zwichten de ouders dan nog niet, zoo geeft men alle hoop op.

Valt het verzoek in goede aarde, dan zegt de vader: „Keer nu terug tot de ouders en familieleden van den jongenman, want hier is de arm en de voet die hulp kunnen schenken om water te halen en hout te hakken voor de ouders in hun ouden dag. Onze dochter is niet meer ons eigendom, maar dat der ouders van den jongen man, gelijk hun zoon niet meer hun bezit is, maar als onzen zoon zal beschouwd

worden [1]). Daarom hopen wij dat die jongeman vandaag of morgen hier zal komen, opdat we hem mogen zien.

Kortweg heet het soms: hier is „oeak no kaihoesoedoeik", hier is het voordeel en de rib, waarmee men bedoelt: hier is de vrouw die dat werk kan verrichten.

Vaak wordt hierbij nog een eenvoudige maaltijd bereid, overeenkomende met de som gelds in het pak aanwezig.

Al blijkt uit het hierboven beschrevene de gezindheid der ouders omtrent het ontvangen aanzoek, toch krijgen de afgevaardigden een betrekkelijk antwoord, want eerst dient deze zaak temidden der familieleden besproken te worden, in het bijzonder om het bedrag van den bruidschat en hare verdeeling vast te stellen.

Alzoo hunne gewichtige zending vervuld hebbende, keeren de afgevaardigden huiswaarts om bescheid te brengen aan de nieuwsgierige achtergebleven familieleden. Reeds dadelijk bij het binnentreden vraagt men hen heel karakteristiek: „kèa do batoe?" (schildpad of steen). Is het antwoord: „batoe", d.w.z. steen, die door zijn zwaarte zinkt, dan is de uitkomst gunstig geweest; luidt het antwoord: „kèa", dat wil zeggen schildpad, welke niet zinkt, dan is het omgekeerde het geval en is het aanzoek in beginsel afgewezen.

Het bepalen van den bruidschat.

Eenigen tijd na dit aanzoek komt de familie van het meisje bijeen ter bepaling van den bruidschat, alsmede wie recht zal hebben op een gedeelte van die som. Ook wordt dan het bedrag der teruggave (dodè) vastgesteld

---

1) Hetgeen ook bleek uit de woorden v.d. afgevaardigde die voor de ouders v.d. jongen man iemand zocht om water te halen en hout te hakken, doch tevens aanbood een jongenman die het lontarvocht zal tappen.

en wel naar gelang ieders aandeel in den te ontvangen bruidschat. Wonen sommige familieleden ver weg, b.v. zijn ze naar Timor verhuisd, dan kan het zeer lang duren alvorens die bijeenkomst belegd wordt.

De oproep der familieleden geschiedt met de sirih-pinangnoten, die de afgevaardigden hebben gebracht. De opgeroepenen weten zoodoende dadelijk de bedoeling der samenkomst, terwijl zij over hunne bijdrage kunnen nadenken; de mannen zullen een beest bestemmen, de vrouw zoekt een slaapmat uit en maakt een kussen.

Hoofdzaak dezer bijeenkomst is dus de bepaling van den bruidschat. Deze bruidschat of „belis" bestaat uit drie hoofddeelen, namelijk:

Beli inak, of groote belis,

OE-ai, de prijs van water en hout,

Soesoe-oE, de prijs van de melk.

De Oe-ai wordt ontvangen en verdeeld onder de ouders en naaste familieleden van het meisje; de Soesoe-oE valt aan den broer van de Moeder en heet daarom „Toö-hoek". Van de beli-inak en de OE-ai krijgt de familie der Moeder geen aandeel.

De Beli-inak is het bedrag, dat de afkoopsom der juffer voorstelt, dus zeer afhankelijk van beide partijen. In het koninkrijk Tie hebben sedert ouden tijd de Vorsten dezen bruidschatprijs vastgesteld.

De berekening van dezen prijs geschiedt in Oost-Rote volgens „oema" en in West-Rote volgens „ina". Onder oema of huis wordt verstaan het aantal gezinnen, die recht hebben op een gedeelte van den bruidschat. Het bedrag dat iedere oema ontvangt, is afhankelijk van den graad van bloedverwantschap, waarin de ontvanger tot de bruid staat, en ook van het bedrag, dat hij voor den bruidschat van den Vader of van een broer van de bruid heeft bijgedragen. Om dien bruidschat te vergrooten, worden ook wel gefingeerde „oema's" bijgeteld. De berekening met „ina", vrouw, betreft vrouwelijke dieren, zoodat een bruidschat groot dertig ina's, bedoelt eene som gelijk aan den prijs van dertig wijfjes-

buffels of dertig merrie's. Dat de tegenpartij in dit geval magere en oude beesten probeert aan te bieden, spreekt vanzelf. Daarom hebben de meesten voor „ina" een prijs vastgesteld, n.m.l. voor een merrie vijftien gulden en voor een wijfjeskarbouw vijf en twintig gulden. Zegt men dus: de bruidschat bedroeg „ndala ina lima", dan weten wij dadelijk dat het om vijf en zeventig gulden gaat. Waar men nog niet tot deze prijs vaststelling is overgegaan, krijgt men vaak de grootste twisten over den prijs, en ik heb huwelijken zien afspringen, alleen omdat de beide partijen het niet eens konden worden over de waarde der aangeboden beesten, sawah's en goederen.

Op allerlei wijzen zoekt de vragende partij den bruidschat te vergrooten:

1° indien de bruidegom uit een ander koninkrijk afkomstig is;

2° gelijk wij gezien hebben met de boeten voor hen, die buiten medeweten der ouders met hunne dochter samenleefden en ook bij de andere uitvoerig genoemde overtredingen;

3° wanneer de bruidegom lichaamsgebreken heeft: in dat geval wordt de meerdere betaling als eene vergoeding beschouwd voor de gebreken van den man.

Is de jongeman van denzelfden stam als de moeder van het meisje, zoo eischt men een bruidschat gelijkstaande met het bedrag dat voor de moeder betaald werd. Al de „schade" van vroeger heet hiermede uitgedelgd. Een mijner leerlingen aan de Opleidingsschool voor Inlandsche Leeraars verdedigde dan ook eens zijn onbehoorlijk gedrag, toen hij wegens overspel werd aangeklaagd op den volgenden grond: „ik was bevreesd, dat mij later dezelfde bruidschat zou gevraagd worden voor dit meisje als vroeger mijne familie voor hare moeder heeft geëischt, en daarom wilde ik dit huwelijk forceeren". Welke redevoering in zooverre niet opging.

want nu hij ontdekt was, zou hij behalve de volle bruidschat ook de gebruikelijke boete dienen te betalen.

Ten opzichte van de zooeven genoemde hoofdverdeeling van den bruidschat, valt in de eerste plaats mede te deelen dat de „OE-ai", welke bestemd is voor de bekostiging der teruggave, even groot is als de „beli-inak". Deze groote bruidschat wordt vaak onderverdeeld in Beli-amak, Beli-inak en Beli-anak, welke verdeeling eene schoone gelegenheid biedt om bij handig rekenen een flinke totaalsom te verkrijgen. Elders gebruikt men voor OE-ai den naam „kokoèt", waarmede de gunst der ouders heet opgewekt te worden.

Eene andere onderverdeeling is de „Bei'hoek", eene bijdrage voor de familieleden bestemd, die de bruid moeten uitrusten naar het huis harer schoonouders. Ook vond ik hier en daar in de bruidschatsbepaling den invloed van een Civiel-Gezaghebber, die den prijs op dertig gulden bepaalde, hetgeen echter niet wegnam dat de andere deelen regelmatig verhoogd werden.

Eene bruidschatsbetaling zonder de berekening van:

al de mogelijke boeten (zie deel I),
de prijs der wapens (zie Tè-Tafa-Lilo),
de bijdragen aan den Vorst enz. (zie hierachter over Soi-lelesoe noesak, Nabènga-noesak en Lalaba-noesak),
de extra betaling bij het nemen eener tweede vrouw (zie Polygamie; Dangga-lèna);

bestaat dus uit drie hoofdafdeelingen:
één voor de familie;
één voor de ouders en familie;
één voor den Oom;

en varieert van vijftig tot duizend gulden en soms meer. De oud-Radja van Ba'a vroeg voor zijne dochter vijf en dertig honderd gulden. De koop mislukte, zoodat ik helaas het gezicht moest missen van een schitterende teruggave-optocht voor zulk een bruidschatsbetaling! De waarde der terug aan te bieden goederen had zeker

niet minder bedragen in dit geval dan de grootte van den bruidschat.

Is de bruidschat bepaald, — vaak onder woordenwist, want ieder wenscht zijn aandeel, vele familieleden voelen zich plotseling zeer verwant, — dan stelt men vast wie het gunstige antwoord aan de tegenpartij zal brengen. Deze kennisgeving draagt een zeer eenvoudig karakter, daar meestal slechts één persoon de boodschap overbrengt, hetzij dat het antwoord gunstig of ongunstig luidt; de bruidschatsprijs wordt tevens genoemd. Zijne mededeeling luidt als bij het brengen van den tafa:

„Aoe tona papae anang
do baloe bala bidaè anang,
ta kaè, nafa [1]) kaè;
ma ta hene, li [1]) hene".

Mijn sirihtasch (van kain gemaakt) is klein
en mijn sirihtasch (van geitenvel gemaakt) is klein,
wilt gij niet dat ik opklimme, ik kom toch boven,
dus kom ik toch boven, al zoudt gij het niet willen,

waarop geantwoord wordt:

„Kaè ina no ama oeman,
de kaè maè boso maè,
ma hènè kaka fadi lon,
de hènè bi boso bi".

Kom boven in ons huis,
kom dus boven zonder te vreezen,
en kom boven als gebroeders,
kom dus boven zonder angst.

---

[1]) Nafa = golf, li is golfstroom. Deze woorden worden hier in overdrachtelijken zin gebezigd. De beteekenis is dat gelijk de golven tot op het strand gedreven worden, zoo moeten de bezoekers ook het huis binnengaan.

Over de geschiedenis van den bruidschat en hare vaststelling in het Koninkrijk Tie valt het volgende te melden.

In den ouden tijd was de bruidschatsprijs zeer willekeurig, hoewel niet zoo groot als later gebruikelijk werd. De aanstelling der verschillende hoofden, de ingeslopen onderscheidingen als koning (manèk), fettor (fètto), temoekoeng (manè sio), kamponghoofd (manè nggolòk) enz. veroorzaakte ook eene groote differentie in den bruidschataanslag. Daarom is men later in Tie eene regeling gaan treffen om meer eenheid en billijkheid te verkrijgen. De veranderlijkheid dezer regelingen is echter spreekwoordelijk geworden.

Ten tijde van koning Thobias Messakh werd geregeld, dat de bruidschat de waarde van vijf ina's of vijf en zeventig gulden zou bedragen, namelijk:
Voor den Beli-inak twee merries of dertig gulden,
voor den OE-ai idem
voor den Soesoe-OE één merrie of vijftien gulden. Deze regeling werd ook door zijn zoon Paulus Messakh gevolgd, doch door diens opvolger, Johannes Messakh, gewijzigd op grond van sommiger meerdere rijkdom, welke eene ruimere betaling toestond. Hij stelde twee regelingen vast, namelijk voor de welgestelden en adel:
Voor den Beli-inak vier merries of zestig gulden,
voor den OE-ai twee merries of dertig gulden,
voor den soesoe-OE een merrie of vijftien gulden,
tesamen *f* 105.—, terwijl voor het gewone volk werd bepaald: *f* 30 + *f* 15 + *f* 15.— = *f* 60.—.

Radja Salmoen Messakh veranderde deze regelingen in zooverre, dat hij de laatste som van zestig gulden vaststelde als de Tie-bruidschatsprijs zoowel voor armen als rijken. Hier gingen de welgestelden niet mede accoord; uiterlijk hielden zij er zich aan, omdat op overtreding honderd gulden boete stond, doch voor zichzelf namen zij daarenboven de vrijheid om eenige ontduikingen te treffen. Deze „belis-gelap", duistere bruidschatvermeerdering, heet „Toeti-oeak", de spieren der jonge-

lieden verbinden, hun voordeel vermeerderen. Deze vermeerdering wordt slechts met geld betaald en bedraagt meestal vierhonderd tot vijfhonderd gulden. Bij de betaling wordt een enkel beest geslacht, van feestvieren is dan geen sprake want dan zou de daad ruchtbaar worden.

Ik wijs er in dit verband op, hoe weinig een wettig geregelde bruidschat, gelijk sommigen wenschen, zou uitwerken, aangezien zelfs een Zelfbestuurder in zijn eigen rijkje niet eens de hand kan houden aan eigen ingestelde bepalingen op dit gebied.

De laatste — nu verbannen — Radja van Tie, David Jacobus Messakh, volgde de bruidschatsregeling van zestig gulden, doch sedert zijne verbanning hebben de fettor en diens temoekoengs deze som op honderd gulden vastgesteld met de bepaling, dat dit in zilvergeld dient voldaan te worden. Deze berekening is ontstaan omdat men de „ina"-waarde tot vijf en twintig gulden heeft verhoogd.

Bij de bespreking omtrent de berekening van den roteneeschen bruidschat, komen nog een drietal benamingen te berde, namelijk Soi lelesoe-noesak, Nabènga-noesak en Lalaba-noesak.

Het eerste Soi lelesoe-noesak beteekent de deur van het koninkrijk openen. Deze uitdrukking wijst er reeds op, dat ze alleen gebruikelijk is bij de huwelijken tusschen twee verschillende rijkjes. Volgens beschouwing der menschen hier ligt de weg van het huis der bruid naar dat van den bruidegom vol met allerlei doornen en hindernissen, terwijl de deur van het rijk der bruid goed gesloten is. Dat komt — zegt men — door al de oorlogen uit den ouden tijd, toen er geen andere verbinding tusschen de rijkjes onderling bestond dan in den strijd. Op grond van die beschouwing moet bij zulk een huwelijk de „Soi lelesoe-noesak" betaald worden, opdat de weg geopend zij. Deze betaling is voor den Vorst, of in rijkjes waar tegenwoordig geen Radja doch slechts een Fettor of rijksbestierder door het Gouver-

nement is erkend, wordt dit bedrag door dien functionaris geaccepteerd. De grootte van dit bedrag is als volgt:

trouwt een Radja met een meisje uit een ander koninkrijk, zoo betaalt hij met twee of drie prachtige en sterke paarden; ook voor den rijken geldt deze bepaling. Het bedrag voor den minderen man varieert tusschen vijf en vijf en twintig gulden.

Aangaande het tweede, Nabènga-noesak, zijn verschillende beteekenissen bekend. Het woord op zich zelf wil zeggen: „Berichtgeving in het rijk".

In de eerste plaats wordt het Nabènga-noesak gebruikt bij de geboorte van een kind, wanneer men door afschieten van geweren en vuurwerk den menschen in het dorp kennis geeft van het heugelijke feit. Evenzoo bij overlijden en tijdens de doodenfeesten, zelfs ook wanneer iemand in den vreemde gestorven en begraven is, doch men eenig haar naar het geboorteland heeft meegenomen; aan dit haar bewijst men dezelfde eer als bij gewone begrafenissen, het wordt gekust, beweend en onder het afschieten van geweren begraven.

Verder wordt deze uitdrukking gebezigd bij het terugkeeren van een stamgenoot uit den vreemde na langen tijd van afwezigheid; ook wanneer iemand zich voor goed in een ander koninkrijk vestigt. Ten slotte komt het „Nabènga-noesak" voor in de reeks der huwelijksgebruiken. Wanneer de bruidschat is voldaan, geven de ouders van beide partijen ieder een rijksdaalder en zenden dit geld aan den Vorst, opdat hij zal vernemen dat de adat volbracht is. En door deze kennisgeving aan den Vorst wordt het ook als een algemeen bericht aan de andere inwoners van dat koninkrijk beschouwd. Deze som bedraagt meestal het drievoudige wanneer de bruidegom uit een ander rijk afkomstig is. In Oost-Rote wordt onder dit „Nabènga-noesak" ook verstaan, dat de inwoners van het zelfde dorp der bruid tesamen een beest of eenig geld ontvangen, opdat de gemeenschap bekend zij met de daden van een harer leden.

Het derde „Lalaba noesak" of ook „Raraba-noesak" wil zeggen: het land inklimmen.

In den ouden tijd had ieder koninkrijk zijne steenen muren, meestal twee, soms drie, namelijk één om de hoofdplaats, één in het midden van het land en één bij de grenzen. Nog heden vindt men hier en daar overblijfselen van die kolossale vestingmuren, welke men van karangsteen had opgestapeld.

Daarom spreekt men nu bij het huwelijk tusschen twee koninkrijken van lalaba-noesak, want men moest over dien muur wippen om binnen te kunnen komen. En daarvoor betaalt men nu geld bij wijze van trap waarlangs men ingaat. Dit bedrag varieert tusschen vijf en vijftien gulden en is voor den oorspronkelijken heerscher, den „toean tanah" (daè langgak) of heer van het land [1]).

Als een bewijs voor den ouderdom van den bruidschat gaf iemand van Bilba mij de volgende opgave:

De bruidschat en teruggave werden ingesteld, toen

a. Lèdo Holo (de zon) huwde met Dilo Dote
en Boela Kai (de maan) met Mafo Teloe.
Dit betreft den hemel.

b. toen Manè toea Lioen huwde met Hoeroe Kèa Lèdo
en Danga lèna Sain met Taoe Sere Boela.
Dit betreft de zee.

c. toen Noela Tataoe trouwde met Manaloe Doeloe,
Lasi Ngingio „ „ Leleka Langa
Hale Fiko Noela „ „ Boena Sèpè
en Manoe Koa Lasi „ „ Boa Timoe
Dit betreft de Wereldbewoners [2]).

Een verhaal uit Loleh luidt:

„Eens daalden Lai lo Boelan, die de Maan bewoont, en Lasi lo Ledo, die in de Zon woont, neder naar de aarde en brachten met zich eene zeer schoone maagd, Peni

---

1) Zie Opstel Jackstein in Tijdschrift Bat. Genootschap 20.
2) Zie: De Afkomst der Roteneezen, enz.

Kèa do Kao Pala genaamd. Zij kwamen aan bij de plaats, welke „Oli Ei do DaE mea" heet.

Een der aardbewoners kreeg zin in het meisje en vroeg haar hand. Van hare schoonheid wordt gezegd, dat ze tanden van goud had en haar hoektand van ijzer was; daarenboven had ze vele waardevolle bezittingen bij zich. Het was om die reden dat beide hemelingen eene vergoeding vroegen voor al hetgeen deze juffer aan waarde bezat. Zóó ontstond de belis of bruidschat".

De verloving.

Is de toestemming van beide kanten verkregen en den bruidschat besproken, zoo volgt de tijd der „verloving". Een paar dagen nadat de afgevaardigden van de ouders van het meisje het antwoord bij die van den jongeman hebben gebracht, gaat hij naar het huis zijner verloofde om daar eenigen tijd in huis werkzaam te zijn. Zulk intreknemen in het huis zijner verloofde heet „èlo". De jongeman moet nu zijne a.s. schoonouders in huis en bij het werk helpen en alzoo zijne geschiktheid bewijzen, vooral het hart van de jonge dame winnen. Vroeger duurde die proeftijd wel drie jaar, doch tegenwoordig slechts één tot drie maanden, een enkele maakt er zich met een week af.

Komt de jongeman nu in het huis der a.s. schoonouders, dan neemt hij zijne plaats in op het vloertje aan de trap, dat aan den westkant (sosoik moeli) ligt; aan den oostkant plaatsnemen is een strafbaar feit waar boete op volgt, terwijl herhaling van het „zitten op de verkeerde plaats" reden kan zijn tot beëindiging dier verloving. Zijne intrede houdt hij met het aanbieden der sirih-pinang aan de leden van het huisgezin. Ook het meisje, dat op de Rao-dale (plaats waar gekookt wordt) zit, ontvangt van de sirih. Het is den jongeman echter niet geoorloofd zelf haar dit aan te bieden; ook zit ze zóó dat de gelieven elkanders gezicht niet kunnen zien, zij doet daarbij nog een beetje beschaamd, een eigen-

schap die de roteneesche jongedames zeer eigen is. Zij durft hem bijna niet te passeeren, verbergt het hoofd, spreekt fluisterend tegen de huisgenooten, opdat hij haar stem niet zal hooren, enz. Valt de kennismaking niet mee, de jonge dame vindt het b.v. geen passende partij voor haar, dan zal ze het hem na eenigen tijd met de volgende woorden melden:

„Ama è fali moeng-nggo
Te aoe dandi ninia faning
Na faning lesoe-hoese tong roan
Ma aoe sopa bebebi toering nggia
Na toering ana fiti lèdo amang oeman"

hetgeen beteekent:

Ja vadertje, ga terug naar uw huis,

Gelijk een bij die zijn nest niet wil verlaten zoolang zij nog geen kinderen heeft,

zoo wil ik niet de kamer van mijn oom verlaten, opdat ik slechts voor hem mag baren

en gelijk een erwt wanneer de zon hoog staat, droog is en van zelf opengaat en zijne zaden wederom vlak bij den boom vallen,

zoo wil ik blijven in het huis mijns vaders, opdat ik zijn nageslacht vermeerdere.

Maar de jongeman geeft het zoo gauw niet op, de afwijzing versterkt juist zijn hart en met evenveel dichterlijke aanleg antwoordt hij:

„Aoe dombe sinang teloe-teloe
na aoe aè ke fani lasi dei,
de aoe ke-ke fani lasi
Aoe pisa toeang doea-doea
na aoe aè seoe toeri-lèdo dei,
de aoe seoe-seoe toeri-lèdo".

Ik heb drie messen (v.d. Chinees)
dus wil ik dat bijennest afhakken,
dus behoor ik dat bijennest af te hakken.
Ik heb twee toeakmanden,

dus wil ik die erwten plukken,
dus behoor ik die erwten te plukken.

Soms ziet een meisje op tegen het huwelijk, omdat de jongeman van voorname afkomst is; ze schaamt zich voor haar eenvoudig huis en nederige afkomst. Met de volgende woorden geeft ze daarom den jongen man hare gevoelens te kennen:
„Loesi aman pedoe fora
na o taè ka bo boenggak,
de tati ai ria tine
Fo ria ai kada dèa
Ma koö batoe bela lè
Na toe batoe kada dèa
Tè aoe neäng no nene loeloen
Ma aoe èdang no nese falin"
Ik ben iemand die onaangenaam riekt
en gij zijt een man die eene aangename geur hebt,
ga daarom hout hakken in het bosch (d.w.z.: zoek een ander)
en steun daar dan tegen.
Zoek een platte riviersteen
opdat gij buiten kunt zitten,
want mijn mat is nog opgerold (zij wil dus niet)
en de trap van mijn huis is omgekeerd (zij geeft geen kans).

Maar aangezien oprechte liefde blind is, antwoordt hij:
„Boeboe oè mata mboean,
na mboea nade oefa teti;
ma mele maoe rama non,
na no nade soö baoe.
Aoe hoengga lololo nggin
ma aoe tetè nda-nda saloen,
De èla aoe sao-sao oefa teti
ma èla aoe toe-toe soö-baoe"
Er is een pinangboom aan den rand van de bron,

die pinangboom heet „oefa Teti (vergelijking met het meisje);
en er staat een klapperboom in den klappertuin,
die klapperboom heet „soö-baoe".
Wanneer ik zijn tros afhak (v.d. klapper)
en ik hak zijn tros af, (v.d. pinang)
dus moet ik trouwen met „oefa teti"
en behoor ik te trouwen met „soö baoe".
Zulke woorden nemen het meisjeshart in en ze erkent dat het huwelijk haar nu welkom is:
„Na boeloe ko o nade
Kole kaän Dèa Dengga
Na Taë ka bo bisoek;
na kaè maè o-mai,
ma hènè maè o-mai.
To kaè mai oema doeloek
ma hene mai raö dale
Te aoe neäng no nese falin
ma aoe èdang no ne lenggan".
Of het goed is of niet, het geschiedt op uw naam (d.w.z. gij draagt de verantwoording)
en wanneer gij zijt als Dèa Dengga (vergelijking met den jongen man)
dat is een man die stinkende wonden heeft;
indien het zoo is, kom dan boven (zij neemt het aan)
en stijg dan op.
Klim dan op tot de oema dalèk (het binnenste deel v.h. huis)
en zit dan dicht bij den haard,
want mijn mat is uitgerold
en de trap van mijn huis is rechtgezet.

De verloving biedt echter geen vrijen omgang, elkaar sirih-pinang aanbieden blijft verboden, intieme gesprekken worden verder niet gevoerd. Ook mogen zij niet alleen zich in het huis bevinden, doch moet er altijd een derde zijn. Is deze er niet, zoo behoort het meisje naar buiten te gaan.

Elders slaapt de jongeman niet boven in het huis op de sosoik moeli, maar op een der groote banken, welke zich onder het huis bevinden (lalangga naè). Het bezoekbrengen van een jongeman bij zijne verloofde heet „mana tate", ook: „èlo inak" of: „loe'oe inak".

In Oost-Rote wonen de a.s. echtgenooten niet in één huis, gelijk boven geschetst, maar komt de jongeman elken avond in gezelschap van vrienden het huis zijner verloofde bezoeken. De tijd voor deze bezoeken is na het ondergaan der zon, terwijl hij weer met het opkomen der zon vertrekken moet. Het meisje ziet hij echter bijna niet, daar zij zich ophoudt in de oema dalèk.

Het brengen van den Tafa.

De verschillende plechtigheden, die tot de voltrekking van een roteneesch huwelijk leiden, worden geopend met het brengen van den tafa, tè tafa en Lilo, het zwaard, de speer en de ketting.

De variatie der gebruiken in de verschillende koninkrijken op Rote is zóó groot dat ik slechts eenige wil noemen.

Dit zwaard en die speer zijn geen willekeurige wapens, doch zij moeten gebruikt zijn in de vroegere oorlogen, een tafa langgas, een zwaard waarmee eertijds koppen zijn afgeslagen, wordt verlangd. Het handvat, tafa langak, moet met paardenhaar versierd zijn. Ook aan dit haar wordt bijzondere eischen gesteld, want het dient van een dapper paard genomen, een beest dat vlug en keurig kan draven en vooral niet schrikachtig is.

Immers hij, die het zwaard zal hanteeren, moet ook dapper en vlug zijn, terwijl hem geen vrees mag belemmeren bij het toeslaan. Ook is dit zwaard wel versierd met lange geitenharen, dragers van kracht. De scheede (tafa mamana) is van hout of van gevlochten lontarblad, het ondereinde is weer behangen met haar en kleine lapjes rood goed, de kleur der dapperheid.

Aan dit zwaard wordt bijzondere afwerende kracht toegeschreven. Ook wordt het „Tafa laämora" genoemd, waarmee men wil zeggen dat de jongeman nu in staat is het land te bewerken.

In het midden is eene ketting, lilo, gebonden, welk woord zoowel goud als zilver kan beteekenen. Vroeger was zij dan ook van zilver en werd op eene waarde van vijftien gulden geschat, maar tegenwoordig gebruikt men een gouden ketting van minstens vijf en twintig gulden. Over de waarde der ketting ontstaat nog al eens twist bij de aanbieding, zoodat de brengers er een som gelds aan toe moeten voegen om het den ontvangeis naar den zin te maken.

In sommige koninkrijken, vooral Tie en Dengka, worden deze wapens niet meer gebracht, doch geld aangeboden. Het eigenaardige is dat de som slechts ƒ 1.50 tot ƒ 5.— bedraagt, een aanmerkelijk verschil met de waarde der wapens en van de ketting. In die koninkrijken waar de wapens wel worden gebracht, doch ook de geldgave voorkomt, biedt men echter ƒ 25.— tot ƒ 50.— en meer aan.

In het Oosten van Rote wordt de speer het meest gebracht, welke dan „Boelan tè na do Lèdo tafa na" (de speer van Boelan en het zwaard van Lèdo) heet.

Over den oorsprong der aanbieding van wapens door de familie van den jongen man aan die der bruid bij de opening der huwelijksplechtigheden, verkreeg ik ook verschillende gegevens.

In den ouden tijd hadden de dorpen en de koninkrijken voortdurend twist, leefde men onophoudelijk in oorlog en hanteerde steeds de wapens. Dat men hier zeer oude tijden bedoelt, blijkt hieruit dat men geen geweer aanbiedt doch zwaard en lans. Het blaasroer (Mal: soempit; Rot.: foefoepoek) wordt echter niet genoemd, hoewel tot heden op Rote nog in gebruik. Met het aanbieden der wapens voordat de bruidschatbetaling plaats vindt, wil men den vrede aanduiden die er nu tusschen de beide

dorpen, stammen of koninkrijken is. En die vrede en liefde tusschen hen allen in het algemeen en de band tusschen de gelieven in het bijzonder wordt uitgedrukt door de ketting.

M. Ndoloe vertelde mij de volgende geschiedenis aangaande den oorsprong van dit gebruik. „Er was een man, Fa Dengga [1]), genaamd, die een lans met weerhaken (dongi) bezat. Tot hem kwam zijn vriend, Tefe Tando [1]), om die lans te leenen, want hij wilde een varken spietsen. Maar toen hij het dier had getroffen, liep het dier met de ijzeren punt weg en Tefe Tando hield de houten lans slechts in de hand. Toen de eigenaar dit verhaal hoorde, werd hij zeer boos en eischte dat Tefe Tando het varken zou zoeken totdat het gevonden was, want de speerpunt moest terugkomen.

De ongelukkige Tefe Tando ging op weg, doorkruiste de aarde naar alle windstreken, doch alles tevergeefs. Na de aarde te hebben afgezocht, steeg hij op naar den hemel om daar het varken met de verloren schat te vinden. Maar ook boven in het rijk der „Hataholi lalais" (der hemelbewoners) zocht hij tevergeefs, zoodat hij eindelijk vermoeid nederviel voor het huis van iemand die Boelan (Maan) heette. Na eenigen tijd daar gezeten te hebben, hoorde hij het klagen en zuchten van een der bewoners, die schijnbaar zwaar ziek lag. Belangstellend informeerde hij daarop wie in dat huis zoo kreunde. De bewoner Boelan vertelde hem dat zijn zoon Ndoen(ster) zwaar ziek was. Op zijne informatie vernam Tefe Tando dat die jongen gestoken was en nu wellicht zou sterven. Bereidwillig bood Tefe Tando aan naar den patient te kijken aangezien hij wellicht een geneesmiddel wist. Dadelijk nam Boelan dit aanbod aan, verzocht den gast binnen te treden en

---

[1]) Fa Dengga en Tefe Tando zijn twee voorouders van Dengka. Naar den eersten heet het tegenwoordige koninkrijk. Het nageslacht van Fa Dengga is nu ongeveer uitgestorven; van Tefe Tando bestaat nog een stam, Tando genaamd.

boven te komen. Hoe groot was echter zijne verwondering, toen bij het onderzoeken van den zieke bleek dat deze gestoken was met de speerpunt van Fa Dengga waarnaar nu al zoo lang door hem gezocht werd [1]). Zijne blijdschap was grenzeloos en hij haastte zich naar buiten om een stuk hard hout te zoeken waar hij twee scherpe punten aansleep. 's Avonds verzocht hij alle inwoners naar buiten te gaan om hem met den patient alleen te laten, want hij wist de juiste geneeswijze toe te passen. Ndoen moest de oogen goed sluiten, want indien hij zou kijken, kon de ziekte niet genezen. In een oogenblik trok Tafa Tando de speerpunt uit de wond en verborg die in zijne slimoet, vervolgens liet hij wat bloed druppelen op het hout en riep de familieleden weer binnen, zeggende: „uw zoon is genezen, ik haalde een kogel uit de wond, welke door de geesten op hem was afgeschoten", tevens werd hen het stuk hout getoond [2]).

Uit dankbaarheid voor deze hulp schonken Boelan en Ndoen hem toen een „tafa", zwaard. Dat zwaard bestaat nog heden en wordt door den priester van den stam Tando bewaard, terwijl allerlei offers er aan worden gebracht. Daarom moet men bij het aangaan van een huwelijk de „tafa" aanbieden, omdat de voorouders dit uit den hemel ontvingen.

Dat het brengen van zwaard, speer en ketting een oud gebruik is als inleiding van den bruidschat, blijkt uit de uitdrukking:

„Lobè tafa ma Doso Donggi,
fo bèsi ba do lilo lanè
dadi nèoe bèli-batoe do fa'e-tèna".

---

[1]) Over gedaanteverwisseling van beesten in menschen en omgekeerd (dadi-nasafafali) vindt men vele verhalen op Rote.

[2]) Deze verklaring berust hierop: kloppend en stekend gevoel in een wond, in de borst enz. wordt veroorzaakt door geesten. De geneeswijze hiervoor bestaat in het roepen van den mana losi „de roteneesche geneesheer" welke de invloed van die geesten zoekt te verdrijven door spreuken, formules enz.

Draag het zwaard en breng de speer (harpoen),
en een stuk ijzer en een stuk goud
om te dienen gelijk een bruidschat.

Eene verklaring uit Lelenoek over de beteekenis dezer wapens voor de aanbieding van den bruidschat was: „om den weg te openen voor het brengen en ontvangen van den bruidschat".

Evenzoo van OEpaoe: „het zwaard heet „Tafa Laämora," d.w.z. het zwaard van Laämora, de zoon van den maanvorst Boelan, hetwelk hij gebruikte om zijne vrouw te beschermen. Voor de menschen van thans bevat het dus de belofte, dat de a.s. man zijne echtgenoote zal beschermen tegen alle andere mannen".

Weer anders: „gelijk men met het zwaard de overwinning behaalt, zoo zal door het brengen van de tafa de jonge man de overwinning behalen over het hart der a.s. schoonouders, zoodat zij de bruidschat accepteeren.

L. Tioek van Ba'a zeide dat het brengen van tafa en tè in het huis van de bruid beteekent dat de „zielestof" van den verloofde nu in het huis is gekomen. Dit houdt dus in, dat de ouders hunne dochter niet meer aan een ander mogen geven, maar het meisje hem trouw verplicht is. Indien zij zich hieraan niet houden, zal het zwaard hen straffen, strijd en twist tusschen de families uitbreken. Een ander zeide: „gelijk het ijzer sterk is, zoo zal dit huwelijk onverbreekbaar zijn".

Is de bepaalde bruidschat bijeen, zoo vaardigt men hen af die de tafa, tè-tafa en lilo zullen brengen opdat de huwelijkssluiting voortgang hebbe De brengers van zwaard en speer zijn: een man met de afgevaardigden, welke eertijds de sirih-pinang kwamen aanbieden en de hand der jonge dame vroegen. Het aantal brengers, indien de huizen dicht bij elkaar staan weleens een enkel persoon, is altijd oneven, 3, 5, 7 of 9. Een hunner draagt de tafa, meestal een der mannelijke familieleden.

De dag waarop deze wapens worden gebracht is willekeurig; elken dag mag men kiezen. Er zijn echter verscheidenen die liever de geesten der voorouders om raad vragen door te wichelen [1]) (leä tè ai sanga nitoe) of met het onderzoek van de ingewanden eener kip (sioela), want voorspoed bij de voorbereiding der huwelijkssluiting belooft een even voorspoedig huwelijk. Het uur heeft wel eenige invloed, 's morgens of 's avonds blijft hetzelfde, maar de middag is verboden, want dan is het warm en zal het huwelijk „warm", dus vol tegenspoed zijn.

Wanneer de wapens uit het huis van den bruidegom zullen gedragen worden, komt de offeraar (manasonggo)en meldt onder het strooien van rijst aan de voorouders dat de tafa en tè uit dit huis naar eene andere woning worden gebracht. „Gaat gij daarom ook naar de voorouders van die bruid en vereenig U met hen gelijk wij ons nu met elkaar vereenigen door dit huwelijk". De vertrekkende afgezant zegt dan:

Aoe a'è hefoe no bèla,
ma boena no boa no bèla,
Ik breng wat veel en zwaar is
met bloemen en vruchten.

Deze handeling heet „ra onda tè, tafa", de speer en het zwaard naar buiten brengen, ook wel „soko té tafa".

Na deze woorden hangt de drager het zwaard over den linkerschouder en neemt de speer in de rechterhand, terwijl hij door de anderen gevolgd wordt. Zonder ergens te rusten of met iemand te spreken, loopen zij door naar de woning der bruid, gaan de trap op en treden het huis binnen. Nòch bij het bukkend binnenkomen onder het lage dak, nòch bij het opklimmen, is het geoorloofd iets aan te raken, want dit wordt met eene boete varieerend van één tot vijf gulden gestraft.

Bij het aankomen spreekt een hunner:

---

[1]) Zie: Het Roteneesche huis Tijdschrift B. G. v. K. en W. deel LXII aflevering 2 bladz. 463.

„Ama o do Ina o!
ami mae kae èda ai,
ma mai hènè oema fi;
tè hoe ami fèto maka lopo lapi,
makalopo lopi toela;
ma ami ina makè dele,
de make dele mok.
Ina o do ama o!
ami kaè toenga manoekama kakaèn,
ma hènè toenga Tèpaniloe hehenen".
Ja Vader, ja Moeder!
Wij komen deze trap bestijgen,
en wij komen dit alang-alanghuis binnen [1]),
maar wij dragen slechts een saroeng van getweerd gebangblad gemaakt [2])
en wij dragen een buikband van dele (geregen vruchten).
Ja Moeder, Ja Vader!
Wij volgen den weg van Manoe kama [3]),
en wij volgen den weg van Tepa Niloe.
Waarop de familie der bruid nederig antwoordt:
„Anang o no!
Kaè maè boö maè
Hene bii boö bii
Tèhoe aoe fèto makalopo lapi,
De makalopo lapi toela,
ma ina makè dèlè
De makè dèlè mok
De pooe ladimaoeng ta
ma sidi lèna lèng ta".
Ja mijne kinderen!
kom boven en wees niet beschaamd
en kom boven zonder te vreezen,

---

1) Het dak van een rot. huis is van rietgras hetwelk tot den grond afhangt.

2) Dit soort saroengs worden dikwijls door de vrouwen van Dengka en Tie gedragen.

3) De naam van een jongen man welke veel in de liederen genoemd wordt.

want ik ben ook een vrouw in zulk eene eenvoudige saroeng
en ik draag ook zoo'n geregen buikband,
dus heb ik geen mooie sarong aan
en draag ik geen prachtige saroeng.

Boven gekomen, loopt men door naar dat gedeelte hetwelk oema dalèk heet en waar vrouwen en kinderen verblijf houden, terwijl hier ook de haard is. Vervolgens zoekt men een goed plaatsje om speer en zwaard zóó op te hangen dat het heft naar het oosten is gekeerd. Ook als de speer in een stijl wordt gestoken, mag niets worden aangeraakt, een zeer moeilijke eisch, vooral in een klein huis waar alles zoo dicht op elkaar staat en het lage dak haast geen speerruimte laat. Iets aanstooten beteekent volgens de menschen hier, dat men zich zijn heele huwelijksleven zal stooten, dus ongeluk en ziekte in het a.s. huisgezin.

Hoewel toch in de oema dalèk zijn er ook andere plaatsen waar de tafa wordt neergehangen, afhankelijk van het gebruik in een koninkrijk. In Dengka b.v. hangt men het zwaard aan een ketting in dat vertrek in het midden van den dakwand aan het uitstekende boveneinde van een der gewangbladen waarmee het dak gedekt is (sini langga); de speer wordt op de balk gelegd, die midden boven deze kamer ligt, het ijzer naar het westen en het hout oostwaarts gekeerd. In Ba'a kiest men het uiteinde van een gewangblad in den hoek van het dak, terwijl de speer in den stijl wordt gestoken. Bij het ophangen dient men het aantal bladeren (of bosjes alang-alang) tusschen twee daksparren te tellen; dit aantal dient oneven te zijn, terwijl aan het middelste dan de ketting met de tafa bevestigd wordt.

Is het zwaard eenmaal opgehangen, dan zit men tien minuten zwijgend neder in het midden van het huis; eerst daarna dalen zij af naar het benedenhuis om wat sirih-pinang te eten. Als zij zoo tesamen zitten, zegt de woordvoerder:

„Zij, die ons zonden, doen U, Vader, Moeder en familieleden, weten dat zij morgen of overmorgen den bruidschat willen brengen".

Gelijk met de tafa wordt vaak een som gelds gebracht van *f* 25.— om de waarde van het zwaard te verhoogen, of zooals men dat placht te noemen als „bekleeding" der wapens; anderen brengen een paard. Dit beest wordt voor het huis vastgebonden, terwijl de brenger er zwijgend bij moet gaan zitten; opstaan en praten wordt beboet door de familie van de bruid. In tegenstelling met de brengers van den tafa, die straks mogen praten, sirih-pinang-kauwen en bij rijken zich te goed doen aan een flinken maaltijd, moet de bewaker van het paard zwijgend bij het beest blijven zitten, totdat allen naar hun huis terugkeeren. Zulk vermeerderen van den tafa heet „mpempèda sèlak". (een boete voor het ontbrekende). Deze vermeerdering wordt niet tot den prijs van den bruidschat gerekend.

Ook bij het zooeven genoemde sirihkauwen zijn eenige zaken in acht te nemen, n.m.l. de tafabrenger (-ster) moet de sirih-tasch aan de ouders der bruid aanbieden, doch zelf ontvangt hij (zij) uit die der ouders. Na van deze versnapering genomen te hebben, doet die persoon er een gulden in als vermeerdering van den tafa. Het is dien persoon verboden op den grond te spuwen, doch moet dit in een halve klapperbak doen; verkeerd spuwen zoodat het vocht den grond of den wand raakt, wordt als eene overtreding gerekend en beboet.

In Oost-Rote wordt het zwaard op de „oema langgak" gehangen dicht bij de trap; de daarbij behoorende gebruiken verschillen niet met de boven beschrevenen. Hier hoorde ik het volgende:

Wanneer de brenger met de tafa aankomt, zegt deze:

Aoe tona papae anang
ma aoe baloe bala bidaè anang
ta' kaè nafa kaë
ta hènè li hene

Mijn sirihzakje (van kain gemaakt) is klein
en mijn sirihtasch (van geitenvel gemaakt) is klein,
wilt gij niet dat ik opklimme, ik kom toch boven,
dus kom ik toch boven, al zoudt gij het niet willen.

Waarop de huisgenooten antwoorden:

Kaè ina no ama oeman,
de kaè maè boso maè,
ma hènè kaka fadi lon,
de hènè bi boso bi.

Kom boven in ons huis,
kom dus boven zonder te vreezen,
en kom als gebroeders,
kom dus boven zonder angst.

Nu volgt het onderzoek naar de waarde der aangeboden wapens.

Een der familieleden gaat weer naar boven en onderzoekt zoowel het zwaard als de ketting, schat de waarde en daalt weer af om bescheid te brengen. Komt hij nu lachend de trap af, dan is de tafa in den smaak gevallen en zegt men: „In orde, blijf wat zitten, de avond is nog lang". Een maaltijd wordt dan vaak voor de gasten aangericht.

In verband met dezen maaltijd vernam ik te Dengka van J. Arnoldus dat, wanneer het rijke lieden geldt, zij een varken slachten waarbij de kaak, een voor- en achterpoot aan de familie van den bruidegom wordt gezonden. Hier ontdoet men de beenen van het vleesch en hangt ze op bij de „la'o lala," den haard, terwijl het vleesch wordt gegeten. De beteekenis hiervan is de volgende: Wanneer het a.s. huwelijk gelukkig is, heeft de familie der vrouw geen recht haar lijk later te eischen, doch mag de man haar begraven. Eischen de familieleden toch haar lijk, dan zal de man op deze door hem bewaarde beenderen wijzen, zeggende: „Gelijk gij ons

vroeger den schedel van dit varken schonkt, zoo is de schedel (deel voor het geheel) van deze vrouw mijn eigendom".

Valt het zwaard niet in den smaak, zoo wordt het een loven en bieden, want óf er moet een andere meer waardevolle tafa gebracht worden, óf men dient er een som gelds aan toe te voegen. Soms ontstaat er twist, omdat een der partijen van geen overeenkomst wil weten.

Wat de a.s. bruidegom aangaat, nu eens is deze aanwezig om de gasten te bedienen, dan weer wordt hij weggestuurd; dit hangt van zijne a.s. schoonouders af. Meestal is èn bruid èn bruidegom afwezig, maar ook zij mogen elkaar niet ontmoeten.

Het brengen van den bruidschat.

Afhankelijk van den afstand tusschen het huis der ouders van de bruid en dat van den bruidegom, is het tijdperk tusschen het brengen van den tafa en het aanbieden van den bruidschat; soms een dag, soms meer dan een week. Gebruikelijk is een oneven aantal dagen als 1, 3, 5, 7 of 9, hoewel bij anderen op den dag van het brengen der wapens tevens de belis aangeboden wordt.

Deze bruidschat wordt in optocht naar de a.s. schoonouders gebracht, terwijl zich onder de brengers o.a. bevinden de ouders van den jongeman, de afgevaardigden, die het aanzoek deden en zij, die de tafa tè en lilo brachten. Zonder deze hoofdpersonen mag de aanbieding niet plaats vinden en zal de ontvangende partij weigeren de goederen aan te nemen. Mocht een der genoemden ziek zijn, zoo mag wel een vervanger optreden, doch dient van te voren hiervan aan de andere familie te worden kennis gegeven.

De ontvangst gaat met een feest gepaard, de gongen zijn gereed om bespeeld te worden, sirih-pinang in voldoende voorraad aanwezig, maar ...... eerst worden de zaken afgedaan alvorens het feestje plaats vindt. Juist omdat de bruidschat, welke in geldswaarde wordt uitge-

drukt, doch voor een groot deel in bezittingen en voorwerpen als sawahs, vruchtboomen, koralen, versierselen enz. wordt voldaan, zal de partij van de bruid het aangebodene moeten taxeeren naar hare werkelijke waarde. En aangezien een ieder hierbij op eigen voordeel belust is, zullen de brengers eene andere waardebepaling aanslaan dan de ontvangers. De gebrachte beesten worden nu gekeurd, de aangeboden sawahs gemeten en bezien, de getoonde voorwerpen gewogen en geschat. Behalve een drukke conversatie en een getwist van belang ontstaan hierbij soms formeele vechtpartijen, waarbij flinke klappen vallen. Het eind is echter bijna altijd, dat beide partijen wat bescheidener worden en vooral die van den bruidegom toestemt een bedrag er bij te storten. Na deze belofte, die echter morgen of overmorgen vervuld zal worden, begint men de gongen te bespelen, gaan ze over tot den dans en bereiden den huisgenooten een maaltijd waarvoor eenige dieren geslacht worden. Gedachtig aan de groote „schade" zooeven bij het brengen van den bruidschat gehad, tasten de gasten flink toe en zorgen niet dan na ruim verzadigd te zijn eerst op te staan. Dit feestje heet „Nefeli-belis" (de bruidschatbetaling erkennen) en wil zeggen dat de bruidschat nu ten volle is betaald.

In Tie waar de bedragen zoo precies door den Vorst zijn omschreven, moeten ook twee stamhoofden aanwezig zijn om zich van de juiste betaling te overtuigen, waarvoor deze heeren ieder één gulden ontvangen, welk geld „doi tatais" (onderzoek-geld) genoemd wordt.

Van de geslachte dieren worden eenige stukken vleesch naar het huis van den bruidegom gebracht. De regeling is hiervoor: Zijn het arme menschen, dan zendt men 5 stukken, n.m.l. de halve kop, de rechterzijde, een lendestuk, het hart en een gedeelte der ingewanden. Bij meer gegoeden wordt daarenboven nog een voorpoot en de rechterschouder gestuurd, terwijl de rijken wederom aanmerkelijk meer zenden.

Al dit vleesch doet men in een mand, waarin reeds een kookpot met rijst is geplaatst en dit wordt naar hen gezonden, opdat de daar aanwezige familieleden ook mede zullen eten. De beenderen worden dan opgehangen in het huis als teeken, dat de bruidschat is betaald geworden. Een eigenaardige kwitantie!

Is de gebrachte bruidschat voldoende, dan zegt men „dai so" (volkomen) in tegenstelling met „Nggodi" (slechts een deel), hetgeen bij eene onvoldoende betaling gebruikt wordt. Dat de afkeuring der gebrachte goederen de huwelijkssluiting verhindert, gebeurt minder, want nu de tafa eenmaal is gebracht, behoort van terugtrekken geen sprake meer te zijn.

Ondanks deze „wet" gebeurt het echter nog wel eens, dat het huwelijk afspringt wegens halsstarrige weigering van een der beide partijen. Als bijzonderheid zij opgemerkt, dat onder de aangeboden goederen zich nimmer slimoets of saroengs van roteneesch weefsel mogen bevinden, ook papiergeld is verboden.

Meroekh somde mij eens op hoe de bruidschat in den loop der eeuwen werd betaald:

In den oudsten tijd: met tuinen en nuttige boomen als de nitas-, de mangga-, de lontar- en de klapperboom.

Later: ook geweren, vuursteenen, hakmessen, zwaarden, lansen en allerlei versierselen voor vrouwen van goud en zilver, tevens roteneesche weefsels.

Vervolgens bij het toenemen van het verkeer door middel van vaartuigen met andere eilanden, bezigde men allerlei voorwerpen welke de vreemdelingen aanbrachten.

Eerst daarna: met beesten alsmede de bovengenoemde goederen, doch toen werden de roteneesche weefsels als betaalmiddel verboden.

Hierna werden sommige der bovengenoemde artikelen ook als verboden beschouwd, en eindelijk ging men in Tie er toe over om alleen met baar geld te betalen.

Een spreekwijze, welke gebruikt wordt door hen, die

te weinig waarden aanboden ter betaling der bruidschatschuld, is:

„Lilo tadaï oman,
na ngodi mèda nèoe lilo,
fo èla lilo daï oman,
ma kapa tadaï fadin,
na nggolo tali nèoe kapa,
fo èla kapa daï fadin".

Het goud en zilver is niet overeenkomstig de berekening,
daarom moet het met „soldeersel" vermeerderd worden,
opdat het goud en zilver voldoende zij;
en wanneer de karbouw nog te jong is,
bindt daarom de karbouw,
opdat hij oud genoeg zal worden.
(pas goed op deze goederen, dan vermeerderen zij wel)

Hoe vriendelijk en wijs deze woorden ook op zichzelf mogen zijn, toch zal de tegenpartij zekere beloften eischen van bijbetaling, het liefst binnen een paar dagen, desnoods twee maanden, maar dit is dan ook wel de uiterste termijn.

Het Huwelijksfeest.

Na het betalen van den geheelen bruidschat wordt de dag der huwelijkssluiting bepaald. Eerst na eenige dagen, soms drie doch meestal zeven of negen, komen de familieleden bijeen; in de eerste plaats zij, die een aandeel van den belis hebben ontvangen om te helpen bij het voorbereiden van het a.s. feest.

Maar ook de vele kamponggenooten, mannen als vrouwen, bieden hun hulp aan bij de toebereiding der spijzen en de inrichting van het huis waarvoor soms een tent van bladwerk werd opgericht. Straks ontvangen zij van de ouders der bruid een stuk vleesch als dank voor hunne bewezen diensten. Op den feestdag zelf komen de genoode dorpsgenooten, ieder met hun geschenk bestaande uit matten, ringen, tabak, sirih-

pinang en andere nuttige roteneesche geschenken aandragen om het bij wijze van huwelijkscadeau aan te bieden. Ook voor deze gaven worden zij later bedacht in den vorm van vleesch, een ieder naar de grootte zijner gift.

Onder hen, die in de eerste plaats het feesthuis in orde moeten maken, behoort de bruidegom, tooek manasao, die immers reeds in het huis zijner a.s. schoonouders verkeert. Het is hem echter verboden met zijne bruid te praten of zelfs te ontmoeten; meestal zag ik het bruidje, inak manasao, achter met de andere vrouwen aan het rijststampen of ander werk verrichten, terwijl de jongeman aan den voorkant werkzaam was. Sommigen zeiden, dat dit vermijden geen gebod was maar van zelf geschiedt, aangezien de jongelui zich beschaamd gevoelen.

Over al die voorbereidingen verbonden aan het huwelijksfeest het volgende:

Voor elke ina, of onderdeel van den bruidschat (berekend naar den prijs van eene merrie), welke door de familie van de bruid wordt ontvangen, maakt men gereed: een varken, een ram, honderd pinangnoten en evenveel sirihvruchten, alsmede tien pakjes tabak en een nieuwe slimoet. Alleen zij, die de „Toö-hoek," d.w.z. de afdeeling van den belis welke aan den broeder der moeder valt, ontvangen, mogen geen slimoets doch nieuwe saroengs gebruiken. Dit is een oude vaste regel waarvan nimmer wordt afgeweken.

Andere zaken, welke tot de voorbereiding behooren, zijn het klaarleggen der nieuwe slaapmatten en kussens. Voor elke ina of oema biedt men een mat en een kussen aan; dit kussen wordt gevuld met kapok of met zeer fijn gesneden droge pisangbladeren.

Bestaat de bruidschat b.v. uit zeven ina's of oema's, dan maakt men gereed: 6 slimoets, 1 saroeng, 7 kussens, 7 slaapmatten, 7 varkens, 7 rammen, 700 pinangnoten en evenveel sirihvruchten, 70 pakjes tabak en eenige flesschen arak.

Rijke menschen laten daarenboven, door de reizende goudsmeden van het westelijk van Rote gelegen eilandje Ndaoe, een zilveren tabaksdoos en dito kalkkoker maken, terwijl aan dit kalkkokertje een snoer koralen, de z.g.n. moeti-salah, wordt gehangen.

Deze geschenken bedoelen den tegenzin der bruid te overwinnen om het ouderlijk huis straks te verlaten. Beide siervoorwerpen bewaart men in een sirih-pinang-mandje, gelijk dat over den schouder hangend door de mannen gedragen wordt.

De omvang der terug aan te bieden goederen door hen, die de bruidschat ontvingen, wijkt af van het boven genoemde, indien de ina of oema naar de waarde van een karbouw wordt berekend.

Dan wordt voor elk onderdeel van den bruidschat gereed gehouden: 2 varkens, één ram, drie lembeneoe (manden) padi, een slimoet, 200 pinangnoten en evenveel sirihvruchten, 20 pakjes (200 bladen) tabak, 5 moeti-salahkoralen, eenige flesschen arak en 5 tot 10 pikol brandhout. Een bruidschat van zeven ina naar de waarde van een wijfjeskarbouw berekend, bedraagt dus het zevenvoud van bovenstaande opgave, met dien verstande dat er 6 slimoets en 1 saroeng wordt gegeven, terwijl deze saroeng den Oom of Toö-hoek toekomt als wedergave op het deel van den bruidschat, soesoe-oè, hetwelk hij heeft bijgedragen. Tevens worden er nog 25 tot 100 koralen bijgevoegd overeenkomstig den welstand der partijen. De varkens worden vaak voor een gedeelte vervangen door een in waarde gelijk staand aantal paarden, terwijl aan de bruid ook wel een paard wordt geschonken, opdat zij overal heen kan gaan. De vele zaken, die rijke ouders hunne dochters meegeven als: gouden haarspelden, ringen, armbanden, kammen enz. blijven buiten berekening der dodè of teruggave.

Verder plukt men eenige rijpe klappervruchten, waarvan de bast nog groen is; van dit aantal wordt er één

(no-nitoek) afgenomen en op de oema-dalèk gelegd bij den hoofdstijl van het huis (dii kona). De andere noten, 3 of 5 in getal, worden elders te samen met een schoone rijstpot en wat reukwerk bewaard. Den volgenden dag wordt de bast van deze noten verwijderd en het klappervleesch geraspt met een werktuig dat Nggenggeoek heet; dit geraspte vleesch kneedt men met bijvoeging van water, terwijl het vervolgens met het reukwerk in dien rijstpot wordt gedaan. Op dezen pot plaatst men een deksel van jonge lontarbladeren gevlochten, terwijl het gedurig door een man of vrouw bewaakt wordt, opdat geen hond noch kat er langs zal loopen of er overheen springen, aangezien zulks ten strengste verboden is. Dit reukwerk moet dienen bij het huwelijksfeest om over de haren der „vrienden van den bruidegom" gegoten te worden als zij binnentreden of tijdens den maaltijd.

Ten opzichte van den cyclus der huwelijksgebruiken, dient thans rekening gehouden te worden met de verschillen, die zich voordoen tusschen die der Oost- en West-Rotebewoners. We willen daarom eerst die van het westen beschrijven.

Is alles gereed, zoo heeft het huwelijksfeest plaats, hetwelk drie dagen duurt en vaak „maka-soesoengoe" of „maka soesoengoek" genaamd wordt, omdat de hoofdzaak is dat de gelieven te samen in het bruidsbed (loa sina, rao dale) worden gebracht.

Ten opzichte van de bruidskamer schreef ik reeds eerder: „In de oema dalèk wordt vaak de bruidskamer gemaakt. D.w.z. oorspronkelijk was deze er niet, vroeger scheidde men eenvoudig met eenige slimoets een gedeelte af, hetwelk men dan bruidskamer noemde, later maakte men een wandje van sagoebladstelen. Echter wordt in heel veel huizen de bruidskamer niet aangetroffen" [1]).

---

[1]) Het roteneesche huis. Dit tijdschrift Deel LXII afl. 2 pag. 476.

In Oost Rote heet deze slaapplaats „loa sina", letterlijk: Chineesche rustbank, omdat volgens sommigen de Roteneezen de timmerkunst van de Chineezen hebben geleerd. E. L. Rissy heeft echter bezwaar tegen deze letterlijke vertaling, want volgens hem worden woorden als sina (Chineesch), oli (riviermonding), tèma sio (de volkomen negen) gebruikt om het volkomen genot, de gelukkige plaats aan te duiden. Verscheidene liederen (bini) haalde hij aan om mij dat te verklaren. Op grond daarvan vertaalde hij loa sina met: de slaapbank van geluk, van genot boven alle andere genot.

In Dengka zegt men „loa soesoenggoek", de slaapbank waar de gelieven te samen worden gebracht; in Dehla heet die plaats „La'ar".

In Tie gebruikt men den naam „Rindi roas", muur der slaapbank. Te Ba'a geven de meesten de letterlijke vertaling, omdat men daar meent dat het eene nabootsing is van de Chineezen, die ook een bruidskamer gebruiken en waarbij den gasten het bruidsbed wordt getoond. [1]) Hier heet het dat de voorouders in rotsen woonden en sliepen, terwijl zij later van de Chineezen het wonen en slapen in huizen hebben geleerd.

Persoonlijk voel ik veel voor de letterlijke verklaring, met dien verstande, dat hiermede het latere bruidsbed bedoeld is en niet de oorspronkelijke door slimoets afgescheiden plaats waar het „soesoenggoek" plaats heeft. Immers de eenvoudige Dengkaneesche naam „Loa," soms in verbinding met soesoenggoek, wettigt mijn vermoeden, want zij hebben daarmee den oorspronkelijken naam vastgehouden. Daarbij hebben de rotenee-

---

[1]) Onder de christenen op Rote is het ook gewoonte een bruidsbed klaar te maken. De klamboe is versierd met papieren bloemen en op de waschtafel bevinden zich een odeurflesch, een vaasje en een stukje welriekende zeep. Wanneer mijne vrouw en ik naar een huwelijksfeest gaan, is het gewoonte dat wij eerst een blik in die kamer werpen en het bruidsbed bekijken.

zen de gewoonte om vele gebruiken der Chineezen over te nemen en als voornaam te prijzen, zoodat de verbinding met „sina" er dan op wijst, dat deze „loa", deze slaapplaats, veel mooier en voornamer is dan de dagelijksche slaapplaats.

De inrichting der bruidskamer, indien door slimoets gevormd (meestal negen), bestaat slechts uit eenige op den grond gespreide matten welke van pandanblad zijn gevlochten, alsmede een tweetal nieuwe kussens. Indien de huisdeur naar het zuiden is gekeerd, liggen de hoofdkussens aan den rechterkant, terwijl indien het huis naar het noorden staat, de hoofdkussens aan den linkerkant liggen.

Ten opzichte van het gebruik eener bruidskamer vernam ik nog het volgende verhaal:

De Zon (Lèdo) en de Maan (Boelan) bewonen ieder een groote kamer in den hemel. Omdat volgens roteneesch gebruik een bruidegom vergeleken wordt met de zon, en eene bruid met de maan, n.m.l. in de namen Lèdo roan en Boelan oeman, behoort de slaapplaats van het bruidspaar ingericht te worden als de kamer van Lèdo en Boelan. En aangezien maanlicht in het roteneesch „boela sinak" heet, terwijl het huwelijk een zaak van het licht volgen is (in de beteekenis van openbaar, door allen erkend), wordt deze slaapplaats „Loa sina" of plaats des lichts genaamd.

Om thans de West-Roteneesche gebruiken verder te beschrijven, zij allereerst medegedeeld dat de gasten 's avonds na donkerworden komen opzetten; hoewel tegenwoordig de vriendinnen der bruid wel 's avonds aanwezig zijn, komen velen der gasten eerst des morgens. Het aantal gasten, dat uit den familiekring van den bruidegom komt, is meestal van tevoren nauwkeurig vastgesteld, want het is gewoonte, dat dit aantal oneven zij, d.w.z. dat het aantal mannen één meer bedraagt dan dat der vrouwen.

Aan dit oneven aantal gasten wordt zeer streng de hand gehouden, want, zegt men: bij een even aantal

gasten zou het a.s. huwelijk ongelukkig worden, hun nageslacht niet vermeerderen, ziekten, moeiten en schade hun voortdurend deel zijn.

Wanneer de gasten nu aankomen, gaan een twee- of drietal dadelijk naar het bovenhuis en bieden aan de ouders der bruid hun sirih-pinangmandje aan; de anderen, die beneden wachten, mogen niet spreken noch zitten. Eerst na het sirih-pinang aanbieden, stijgen de andere gasten ook op. Voor hen gelden echter eenige verbodsbepalingen waarop nauwkeurig gelet wordt; eerstens mogen zij niet spuwen bij het opklimmen, ten tweede niets aanraken, noch de bamboe welke langs de trap gebonden is, noch de kanten der zijvloertjes van de trap. Mocht iemand zich bezondigen aan deze bepalingen — en het is geen wonder wanneer iemand overtreedt, want de rotenees hijscht zich meer op dan hij zijn trap oploopt — dan wordt hij beboet met één tot vijf gulden.

Deze gasten worden gekozen zoowel uit de familie van den jongeman als uit zijne kamponggenooten, echter het liefst menschen die reeds meer deze functie hebben verricht. Zij heeten „mana-kokose-no" of „die kokosnat op hun lichaam smeeren". Hun tasch moet gevuld zijn met sirih-pinang en het noodige geld, want zij loopen kans bij allerlei overtredingen beboet te worden, waarbij het geëischte bedrag dadelijk moet voldaan worden.

Een hunner moet bij het binnenkomen de sirih-pinang aan de moeder van de bruid aanbieden, maar aangezien het voor iemand die pas binnenkomt vrij donker in een roteneesche woning is, wordt het moeilijk voor hem om die vrouw dadelijk in het volle gezelschap te herkennen. Geeft hij zijn mandje aan de verkeerde persoon, zoo zal die tot de anderen zeggen: „zijn de gasten al gekomen?", waarop de anderen antwoorden: „zij zijn nog niet gekomen". Zoo begrijpt hij, dat het mandje aan de verkeerde persoon is aangereikt en wordt hij dus beboet.

Evenzoo moet een der vrouwelijke gasten haar mandje aan de bruid geven. Hoewel ook zij door vele jonge meisjes is omgeven, vindt men haar gemakkelijker, omdat zij meestal bedroefd kijkt of huilt bij de gedachte spoedig het ouderlijk huis te moeten verlaten, welk huilen ook hare maagdschap schijnt te betreffen.

Wanneer nu alle feestgenooten van de sirih-pinang hebben gegeten, worden de gasten met het reukwerk ingesmeerd, hetwelk den vorigen dag volgens het boven beschrevene recept is klaargemaakt. De oude vrouw, welke de wacht heeft gehouden bij den rijstpot met reukwerk, opent het deksel en vult drie kopjes of halve klapperdoppen, waarna de gasten naderbij worden geroepen en hunne haren met dit reukwerk worden ingewreven. Vervolgens doopen zij hunne handen er in en wrijven zich het heele lichaam in. Hierna gaan allen — mannen zoowel als vrouwen — in een grooten kring in de oema dalèk zitten, waarna zij bediend worden met een bord rijst en varkensvleesch. Vervolgens wordt het bruidspaar door een man en vrouw op leeftijd in den kring gebracht en moeten zij daar plaats nemen. Allen tasten nu flink toe, terwijl behulpzame handen steeds zorgen, dat er voldoende te eten valt, want alle gasten moeten ruim verzadigd worden. Anders is het gesteld met het bruidspaar; zij doen net alsof zij eten, nemen zoo nu en dan een korreltje rijst en brengen dit tot den mond, maar werpen het daarna langs hun rechteroor achter zich weg. Zoo zitten ze stil zonder iets te zeggen tusschen het vroolijke gezelschap, dat zich te goed doet aan al de weldadigheden van het bruiloftsmaal. Ook hier geldt het, wie iets op zijn bord overlaat wordt beboet. Daarom heeft de gastheer zijnen helpers een streng bevel gegeven om voortdurend de borden der gasten te vullen en zoo nu en dan ongemerkt eenige groote stukken varkensvleesch bij te schuiven. Na den maaltijd wordt de sirih-pinang genoten en verspreiden de gasten zich om aan dans en gezang deel te nemen.

Dit, wat het huwelijksfeest in West-Rote betreft,

hetwelk drie dagen achtereen wordt voortgezet. In Oost-Rote betreft het eerste verschil de regeling der gasten of „vrienden van den bruidegom", „tate tooek" geheeten. Deze komen in optocht onder leiding van een ouden man en blijven dicht bij het feesthuis staan, terwijl de leider dan roept:

„Ami mai so, óó!" „wij zijn aangekomen, óó!"

Hierop antwoordt de moeder der bruid:

„Mai óó!
Hènè bi osok bi,
kaè maè osok maè."

Kom hier óó!
Stijg omhoog en vrees niet,
kom boven en wees niet beangst.

Elders (Lelenoek) spreekt de begeleider der Tate tooek:

„Ina ó, ama ó!
Kaè kali kali meti,
do hènè hoko hoko meti."

Ja Vadertje, ja Moedertje!
Nu komen wij boven
en komen met nederigheid binnen.

waarop door een der vrouwen uit het huis geantwoord wordt:

„Kaè bi boso bi
ma hènè maè boso maè",

Kom boven zonder vreezen
en kom boven zonder angst.

of ook:

„Ina è, ama ó!
ami meti o"

Ja Vadertje, ja Moedertje!
wij zullen boven komen.

waarop geantwoord wordt:

„mai o!
meni toea maoè
do meni tasi maisi".

Kom hier!
breng lontarstroop
en breng een volle zee
(d.w.z. breng veel en kom met een vol hart).

Wanneer zij nu bij het huis komen, zijn hier een drietal handelingen welke zij eerst moeten ondergaan alvorens binnen te treden.

Eerstens staat een oude vrouw gereed met een met water gevulde bamboe, of een watervat om hunne voeten te wasschen. Ten tweede behoort de gastheer een even groot aantal dames gereed te houden als er gasten uit het huis van den bruidegom komen. Deze „vriendinnen van de bruid", tate ina, hebben een kokosdop of een aarden kom in de hand, welke met het reeds eerder genoemde reukwerk gevuld is, terwijl zij op een rij geschaard staan. Zoodra de „tate tooek" nu tot hen genaderd zijn, wrijft een ieder hunner een der vrienden van den bruidegom met dit reukwerk in, waarna zij gezamenlijk het huis ingaan. Ten derde ligt er soms een balk van de trap tot den ingang van het huis, waarover de gasten moeten loopen om zonder vallen tot de trap te komen.

Verder gaat het in huis toe gelijk zulks van West-Rote werd verhaald. De „vrienden" en „vriendinnen" zitten hier paarsgewijze tijdens den maaltijd en het sirih-pinangkauwen. Allerlei familiariteiten worden dan door hen verricht, zij beruiken elkander en de man neemt de vrouw wel op zijn schoot. De vrouw maakt de betel voor den man klaar en stopt de tabakspruim tusschen zijne lippen, verder eten zij van één bord en drinken uit één glas. De echtgenooten der „tate inak" mogen

zich over dit alles niet ergeren, hoewel zulks toch nogal voorkomt en later huiselijken twist geeft.

Na middernacht verkleedt het bruidspaar zich. Wat nu hun kleeding betreft het volgende:

de jongeman draagt twee groote roteneesche slimoets (lafa naèk), één om de lendenen gebonden en één netjes opgevouwen over den linkerschouder. Deze beide kleedingstukken ontvangt hij van de ouders der bruid. Bij het verkleeden baden zij zich boven in het huis met het water dat in een rijstpot gereed staat. De verwisselde kleeren worden bij den leegen rijstpot achtergelaten en later aan een der „Tate-tooek" geschonken. Verder behoort tot zijne uitrusting een hoofdhoed [1]) en een sirihmandje dat aan een touw over zijn schouder hangt. Afhankelijk van den rijkdom zijner ouders is de inhoud van dit mandje, soms een zilveren sirihdoos met dito kalkkoker waaraan een snoer van 50 tot 100 koralen.

Als een ouden regel geldt het, dat de bruid geen kabaja draagt; doch hieraan onttrekt men zich wel eens, vooral nu de christenen de kabaja als een noodzakelijk kleedingstuk beschouwen zonder hetwelk niemand ter kerke gaat. Behalve een roteneesche

---

1) De groote hoed der Roteneezen, welke uit lontarbladeren gevlochten wordt, heet „toedoe" of zonnehoed, welke zoowel door mannen als vrouwen gedragen wordt, b.v. de toedoe naoeèk, de hoed die bij het bewerken der sawah's gebruikt wordt.

Gebruikelijker is de naam Tii-langa (hoofdhoed). Men onderscheidt als roteneesche mannenhoed:

tii langa dò-sela, een hoed van grove bladeren gevlochten
tii langa dò-loetoe „ „ „ fijne „ „
tii langa aängoek, hoed met lange uitstekende bladeren
tii langa bebelak, hoed welke geheel plat van boven is
tii langa boeoe-hak, vierkantige hoed
tii langa boeoe-koak, hoed met uitstaande achtereinden als een haneveer
tii langa pisak, een grof soort, een daagsche hoed
tii langa moesoe, een hoed met opstaande bladeren welke alleen in den oorlog gedragen wordt.

saroeng draagt zij een slendang, welke om de schouders geslagen wordt. Een kam mag zij — van West-Rote — niet dragen en niet meer dan een enkelen ring aan de vingers hebben, want, zegt men daar: „een vrouw, die het huwelijk ingaat met kammen in de haren en ringen aan de vingers, wordt een hoogmoedige en onhandelbare echtgenoote. Ook acht men het ongepast, dat de jonge vrouw met mooie kleeren straks naar het huis harer schoonouders gaat, ofschoon deze hunne nieuwe schoondochter bij aankomst wel eens met een snoer koralen omhangen. Hare sarong is vaak van gewoon wit keper om toch maar zoo eenvoudig mogelijk te schijnen. In Oost-Rote daarentegen, kleedt de vrouw zich wel op haar best wanneer het uur der huwelijkssluiting nabij is, waarna zij in het bruidsbed worden gebracht. Het gebruik eener kabaja wordt ook hierom afgeraden, want de menschen zullen zeggen dat de bruid zwanger is en haren toestand wil verbergen. De sarong wordt even boven de borsten vastgebonden en reikt meestal tot de kuiten. Gaat de bruid in die dagen buitenshuis, dan moet zij haar hoofd met haar slendang bedekken.

In verband met het aantrekken dezer sarong, komen we nog een tweetal gebruiken tegen welke reeds in den ouden tijd de belangstelling van Europeesche reizigers hebben opgewekt. Ten eerste de „Tali-ke-daik" (onderste buikband) welke in het midden op den buik gebonden wordt. Deze band bestaat uit drie tot zeven in elkaar gedraaide draden garen, terwijl ze wordt vastgeknoopt met zeven tot negen knoopen (radja- of fettorfamilie 9 knoopen, anderen 7), welke met was worden besmeerd, opdat de uiteinden van dien band bijna niet te zien zijn. De bedoeling van dezen band schijnt in de eerste plaats te zijn om aan te duiden, dat de bruid nog een maagd is. Daarom dient een oude vrouw hier te voren zich van te overtuigen, alvorens de tali-ke-daik dien avond aan te binden. De gewoonte om eene bruid zulk een band aan te binden, heet van de voorouders te komen. Zoo vertelde iemand mij, dat het was ingevoerd door Bei-lasi,

eene oude vrouw, welke in den hemel woonde en ten tijde toen de aarde en de hemel dicht bij elkaar waren, langs eene trap steeds afdaalde om de menschen te bezoeken; ook gingen de aardbewoners langs die trap hemelwaarts om vuur uit den hemel te halen.[1]) En nu zegt mijn verteller: omdat deze vrouw zoo schoon van aangezicht en voorkomen was, gebruikte zij twee banden om hare sarong, de tali-ke-daik en de tali-ke-laik, welke eerste met knoopen en lijm werd vastgemaakt, opdat de mannen op de aarde haar geen kwaad zouden doen.

De tweede band, Tali-ke-laik, dient als borstband, waarmee de saroeng wordt vastgehouden. In tegenstelling met den buikband is deze wel zichtbaar en vaak versierd.

De Huwelijkssluiting.

Wanneer beiden klaar zijn met de verkleedpartij, vindt de eigenlijke huwelijkssluiting plaats. Deze wordt door den priester (manasongo) verricht, die het bruidspaar met andere jonge dames bij den hoofdpaal van het huis (dii koma) verzamelt. Hier hangt de maik, het stuk lontarblad, dat de voorouder voorstelt wiens naam door de bruid wordt gedragen [2]). Vervolgens trekt de priester de oude vroeger in deze maik gestoken kippenveeren uit en neemt daarna van een rooden haan eenige veeren van den hals, den vleugel en den staart, welke hij daarna in die maik steekt. Vervolgens bestrooit hij dit stuk lontarblad met rijst en zegt:

„Ela lèo be na,
baï no Beï toeloe do fali

---

[1]) Prof. Jonker Rotineesche teksten No. 58.
De Afkomst der Roteneezen enz. Tijdschrift voor Zendingswetenschap deel 66, 4de stuk pag. 313.

[2]) Over deze voorstelling zie idem pag. 322 v.v.
De Naamgeving op het eiland Rote. Dit tijdschrift deel LXIII aflevering 2 pag. 409.

tooe anak no ina-anak ia
fè sara hamboe fai naroek no nete loak,
bonggi nalak ma hani nalak,
poö bètèk ma mèa temak,
èla losa don na nèoe dei"

Indien mogelijk (vragen wij),
(dat) de grootvader en -moeder helpen en medewerken
(met) dezen jongen en dit meisje
om hen een lang leven en veel gezondheid te geven,
geluk en voorspoed,
voldoende eten en kleeding,
tot hun levenseind.

Een schaap wordt geslacht, het vleesch gekookt en in stukjes gehakt. Hierna rolt men een mat uit, waarop de spijzen in een wan worden neergezet, terwijl het bruidspaar en de genoemde jonge dames gaan zitten om te eten. Een ieder heeft zijn eigen bord en glas behalve het bruidspaar, dat tesamen van één bord moet eten en uit één glas drinken. Vaak is de bruid zóó verlegen, dat ze het maar aan haren bruidegom overlaat.

Elders neemt de priester een kokosnoot (no-nitoek) en zegt terwijl hij deze met rijst bestrooit:

„No ia no lalais,
boelan non.
Fè makasoefoek ma manirik
bonggi nalak raè nalèk
hani nalak
oea naroek, nètè loak,
Fo filo fei ikoela itea,
losa bafi ra inoli
ma manoe ra ranggai,
Ela losa lolosak
Ndoekoe ndoendoekoek"

De kokosvrucht is van den hemel,
de kokosvrucht is van boelan.
Geef koude en afkoeling (afwering van alle kwaad)

geef geluk en voorspoed,
geef vreugde
een lang leven en veel gezondheid.
Wuif met uw hand om hen een goed verblijf te wenschen (bestier over hen een lang leven),
totdat de varkenstand is lang geworden
en de spoor van den haan is gegroeid, (een zeer langen tijd)
opdat zij op de plaats komen die zij zoeken
en komen op de plaats die zij bedoelen.

Na deze woorden wordt de bast van de vrucht losgehakt en indien het een groote noot is, in zeven tot negen deelen verdeeld. Degene, die den bast loshakt, moet vooral oppassen dat hij de noot niet raakt, want dat voorspelt een ongelukkig huisgezin. De klappernoot wordt daarna in tweeën gehakt, waarbij de deelen van gelijke grootte dienen te zijn, want indien zij verschillen, wijst dit op een huis dat scheef staat, d.w.z. een ongelukkig huwelijksleven. De eene helft wordt aan den bruidegom gegeven en de andere aan de bruid, terwijl aan deze laatste ook de kiem (nò-polok) wordt geschonken, want de vrouw behoort ook vrucht te dragen en kinderen te krijgen. Is het deel van de vrouw grooter, dan zegt men: „dat zij haren man zal opeten", dus zal hij eerder sterven.

De helft, welke de vrouw ontvangt, wordt medegenomen naar het huis harer schoonouders, want dit duidt de nauwe verbinding der twee families aan. De bast der noot wordt bij een pinangboom begraven, terwijl het hakmes in het huis der ouders van de bruid moet blijven en aan een der familieleden vervalt. Een andere spreuk van den offeraar ontving ik uit Tie:

„No ia, tadak lima,
mboenoe holoe soën;
soën holoe isin,
isin holoe oèn, ,

ma oèn holoe mbolon.
De ela leo be-na
ana tooek no ana inak-kia,
ela esa holoe esa ma esa lili esa
fo ela noemboe non ana dadi ma,
ma sadoe mboean ana mori,
fo èla bonggi sio laï sio
ma raè faloe laï faloe".

De kokosvrucht heeft vijf lagen,
zijn bast verbergt de schaal van de noot,
de schaal van de noot verbergt het kokosvleesch,
het kokosvleesch verbergt het klapperwater,
en het klapperwater verbergt de kiem.
Moge daarom
deze jonge man en vrouw,
welke elkaar omarmen
en elkaar beminnen,
gelijk de kiem van de kokosvrucht ontspruiten
en als de kiem der pinang opkomen,
waarbij zij negen maal negen kinderen krijgen(d.w.z. vele kinderen)
en acht maal acht kinderen krijgen.

Behalve dit hakmes blijft ook het andere mes waarmee het vleesch werd gesneden in het huis van de bruid, want met het hakmes en het vleeschmes vindt een man zijn handwerk, zoodat in het achterlaten dezer gereedschappen de belofte aanwezig is, dat hij voor zijne schoonouders zal werken.

In Dengka zegt de manasongo:

„O! nitoe ina beï, ama baïlah!
Lolo kioe malololè inak ia ma tooek ia,
fo hèla ai fè si lama ètoe,
Hèla ona bè na,
Bala mboko neoe namo
ma tonda na'è nèoe mèti"

Ja geesten der voorouders!
Beschermt en onderhoudt dezen jongen man en deze vrouw,
opdat zij vruchtbaar zijn,
en zij voortdurend vermeerderen,
opdat indien mogelijk
zij de ikan gaboes [1]) in de haven (met slaan) vangen
en de ikan belanak [2]) (met den hengel) vangen [3]).

Deze huwelijkssluiting heet „songo-loak", omdat er offers worden gebracht voor de loa-soesoengoek, het slaapvertrek der a.s. echtgenooten. Na deze handeling worden beiden naar het bruidsbed gebracht, hetgeen „nekeboeak", doen samenliggen, heet.

Ten opzichte van dit samenliggen, bestaat er wederom groot verschil tusschen het Oosten en het Westen van Rote. In het westelijk deel van Rote blijven zij slechts gedurende drie achtereen volgende nachten in het bruidsbed, maar zij staan 's morgens weer op, terwijl zij eerst den coïtus uitoefenen wanneer zij in het huis der ouders van den bruidegom zijn gebracht. In Oost-Rote blijven zij drie tot negen dagen in het bruidsbed en mogen er slechts uitkomen om hunne behoeften te doen, zonder echter met iemand te spreken. Het heet dat de jongelui gedurende hun verblijf in het bruidsbed niet mogen eten noch drinken, om welke reden al de watervaten in het huis omgekeerd zijn. Clandestien wordt hun natuurlijk een en ander verschaft, want anders zouden zij sterven. Hetgeen eens gebeurd moet zijn, volgens een berichtgever in Renggou. In plaatsen, waar zij 9 dagen in de loa sina blijven, zooals te OEpaoe en Renggou, gaan de tate tooek en tate inak huiswaarts om den negenden dag terug te keeren, want dan is het feest,

---

1) Slangenkopvisch (Ophiocephalidae).
2) Harders (Mugilidae).
3) D.w.z. onverwacht voordeel, gelijk de visschers dat soms hebben.

waarbij het bruidspaar hun „bed" mag verlaten.

Wat nu West-Rote aangaat, valt het volgende te vertellen: Gedurende drie nachten slapen de jongelui in het bruidsbed, terwijl eene oude vrouw tusschen hen in ligt. Deze vrouw mag vooral niet in zwaren slaap vallen, want ze moet tegen middernacht opstaan na eerst den jongen man te hebben gewekt en hem fluisterend van haar vertrek kennis te hebben gegeven. De bruidegom maakt nu de bruid wakker, waarop zij, bemerkende alleen met hem te zijn, meestal de vlucht neemt uit de loa sina; dit gebeurt zoo drie achtereenvolgende avonden, zonder dat er van eenige vertrouwelijkheid sprake kan zijn. Is de bruid geen maagd meer, zoo geldt het bovenstaande niet, ook is er geen oude vrouw aanwezig. In Oost-Rote daarentegen slaapt eene oude vrouw buiten de loa sina, omdat daar de verbodsbepaling omtrent den bijslaap niet geldt. Wanneer nu beiden in het bruidsbed zijn — hetzij voor Oost-Rote in het huis der bruid, hetzij voor West-Rote in dat van den bruidegom — dan is het de plicht van den jongen man om den buikband of tali-ke-daèk los te maken. Een moeilijk werk vanwege de met lijm besmeerde knoopen, die flink aangetrokken zijn, voorts omdat hij deze slechts met den duim en wijsvinger der linkerhand mag openen. Voordat hem dit gelukt is, mogen zij niet den bijslaap uitoefenen. Natuurlijk houdt niet iedereen zich aan deze bepaling, hoewel mij een geval verteld is van menschen welke in 1919 huwden, terwijl eerst in 1922 het hun gelukte dezen band te openen.

Streng verboden is het om den band stuk te trekken of de knoopen met de tanden te forceeren. Dit wordt als een zeer groot kwaad beschouwd, hetwelk ook bijzonder ongunstige gevolgen kan hebben; vandaar dat deze handeling wordt beboet met *f* 25.— tot *f* 50.— en meer. Den volgenden ochtend, nadat hij des nachts de tali-ke-daèk heeft geopend, wordt deze door de ouders der bruid nauwkeurig bekeken, opdat uitgemaakt wordt, dat hij geen verboden middelen heeft aangewend. Een

man, die den band verbreekt of met de tanden losmaakt, zal ontrouw worden en zijne vrouw niet liefhebben; het huwelijk zal verbroken worden gelijk den buikband. Ook zegt men, dat zoo'n vrouw later bij de bevalling zal sterven, omdat de navelstreng afbreekt, want het heet dat de tali-ke-daèk de „foeni" of navelstreng voorstelt.

Een der belangrijkste zaken is nu of de bruid nog maagd is. Reeds boven werd opgemerkt, dat het aanbinden van den buikband zulks aanduidt, aangezien aan dit binden het onderzoek hieromtrent door eene oude vrouw dient vooraf te gaan. Vaak echter laat men dit op aandringen der jongedame na of hoopt dat de jonge man onwetend zal zijn.

Zoodra de tali-ke-daèk is geopend, mogen de jonggehuwden elkaar naderen. De jongeman is echter ingelicht over hetgeen thans zijn plicht is, namelijk het inscheuren der hymen. Het geldt dan ook vrij algemeen, dat in den eersten nacht het hymen wordt ingescheurd, hetwelk hij doet door eerst de pink en later den gebogen wijsvinger in te brengen. Eerst den derden avond zullen zij den bijslaap verrichten. Vindt dit reeds de eerste avond plaats, dan is het of het meisje geen maagd meer is, of dit bewijst dat de man zijne vrouw niet liefheeft. Daarom geeft men haar dan den volgenden ochtend een medicijn te drinken, opdat zij geen opgezette buik krijge. Zulk eene handeling van den bruidegom wordt echter ten zeerste afgekeurd en men trekt hier minder gunstige gevolgtrekkingen uit. Hoe het ook zij, pas den ochtend volgende op den derden nacht brengt de jonge man verslag uit aan zijne schoonouders omtrent het maagdschap zijner jonge echtgenoote. Wanneer zij maagd blijkt te zijn, behoort hij hare ouders te danken voor al de goede zorgen over zijne vrouw, terwijl een geschenk zijne dankbaarheid bezegelt. Blijkt daarentegen het omgekeerde het geval te zijn, dan ontstaat er vaak groote twist, waarbij het niet altijd slechts bij woorden blijft, maar het wel voorkomt, dat hij zijne vrouw terugstuurt, waarvoor een gedeelte van den

bruidschat moet worden teruggegeven. In dat laatste geval spreken zijne ouders ook een woordje mee, zoodat vaak de gedachte aan schade en verlies hen weerhoudt de daad van hun zoon goed te keuren. Voor zulk eene vrouw is het beste, indien ze spoedig zwanger wordt, want dan wordt veel vergeven en vergeten, omdat ze aan hare hoofdbestemming, volgens roteneesche opvatting, beantwoordt.

Om aan zijne schoonouders kennis te geven, dat hunne dochter geen maagd meer was toen zij in het huwelijk trad, heeft men eenige hulpmiddelen. Ten eerste biedt hij aan hare ouders een mannenhoed aan, terwijl in de vier hoeken een gat is gemaakt. Deze kennisgeving is voor de ontvangende partij klaar en duidelijk. De tweede manier geschiedt met de aanbieding van sirih en pinang. Geeft de jonge man op dien bewusten ochtend heele pinangnoten en sirihvruchten, zoo blijkt dat hij tevreden is, doch indien gebroken vruchten en stukjes pinang worden aangeboden, weten zijne schoonouders, dat hunne dochter geen maagd meer was. Ook wordt in het laatste geval een sirihmandje aangeboden zonder het laadje of een kalkkokertje zonder stop. Elders wordt op den laatsten ochtend een sirih-pinangmand met bijbehooren en alle ingrediënten naar het bruidsvertrek gebracht. Hier regelt men den inhoud, d.w.z. de vruchten blijven onaangeroerd indien de bruid maagd was, maar anders worden zij in stukjes gesneden, de deksels en stoppen verwijderd en zoo aan de wachtende familie teruggegeven. Komen zij uit de loa sina, dan gaan ze baden, waarna hen een wonderlijk ontbijt wordt gepresenteerd, n.m.l. gedroogde en gebakken karbouwenhuid, gemengd met suiker en geroosterde maïs of erwten.

Naar het huis van den bruidegom.

Nu het huwelijk gesloten is, de menschen hebben feest gevierd, massa's eten en drinken zijn verorberd, de

nachten met dans en gezang zijn doorgebracht, komt de tijd dat de bruid naar het huis harer schoonouders wordt gebracht.

Tot de voorbereiding om de nieuwe schoondochter en al die haar vergezellen behoorlijk te ontvangen, behoort weer in de eerste plaats de zorgen voor den inwendigen mensch; eten en drinken, speelinstrumenten (Mal.: gongs, Rot.: mèko [1]) enz. dienen in ruime mate voorhanden te zijn.

Reeds eerder had men een oneven aantal mannen en vrouwen (mana kokosè no) gekozen, om als gasten naar het huis van de ouders der bruid te gaan, terwijl zij ook belast werden met de begeleiding der nieuwe schoondochter. Ten derde wordt een vrouw benoemd om de bruid in het huis harer schoonouders te verwelkomen, en ook een man vastgesteld om de „kakaoe lais", de rijst die gebracht wordt, aan te nemen. Ten vierde kiest men hen die met de bediening der gasten worden belast, terwijl een ieder hunner een ruim gevulde sirihpinangtasch wordt overhandigd om steeds allen te kunnen aanbieden.

Den volgenden dag na het huwelijksfeest vertrekt de stoet naar het huis van den bruidegom, bestaande uit de bruid, de mana kokosè no en de andere gasten, soms een dertigtal, bij rijken meer dan honderd. De opstelling van dezen stoet is niet altijd gelijk, eerstens omdat in sommige streken het geen gewoonte is dat de bruidegom medegaat, maar hij eerst in het huis zijner schoonouders moet helpen opruimen, de geleende borden, glazen, enz. terugbezorgen. En aangezien het brengen der

---

[1]) Het muziekinstrument op Rote bij uitnemendheid is een koperen bekken „mèko" genaamd. Men onderscheidt mèko-inak, de groote gong, en mèko-anak, de kleine gong. De stok waarmede geslagen wordt heet mèko-aik. Een volledig stel gongs bestaat uit elf bekkens, n.m.l.: drie mèko-inak, twee mèko nggasak, twee lèko, één paseli, drie mèko-anak. Dit stel wordt gecompleteerd door een trom (laboe), terwijl het complete stel mèko laboe genaamd wordt.

bruid naar het huis harer schoonouders gepaard gaat met het aanbieden der teruggave op den bruidschat, de dodè, bestaan er weer groote verschillen in de aan te bieden artikelen, aangezien in sommige deelen van Rote levende dieren worden gebracht, terwijl elders geslachte beesten dienen aangeboden. De wijze van berekening dezer tegengeschenken gaf ik reeds boven aan bij het bespreken van het huwelijksfeest en hare voorbereiding, waaruit valt op te maken dat de omvang van den stoet afhankelijk is van de grootte der teruggave overeenkomstig den bruidschat.

Door deze teruggave wordt een groot deel van den bruidschat geneutraliseerd, hetgeen de Roteneezen ook zeer goed gevoelen, want zij beweren dat de waarde der vrouw niet door den bruidschat wordt bepaald, doch den omvang van het huwelijksfeest en de grootte der teruggave. Vandaar dat men zegt:

„Belis ana sao mba,
te inak naï sodan".

De bruidschat bedraagt de waarde van het vleesch
(de prijs van het slachtvee),
maar de vrouw bezorgt het geluk.

of:

Ngganggo daè no belin,
ma soroe oè no sonan".

Het land vergeten door den afkoopsom
en watergieten door inspanning.

De opstelling van den optocht is in Tie als volgt:
De bruid wordt vooraf gegaan en gevolgd door een aantal vrouwen, terwijl onder hen, die vooruit loopen zich eene tante der bruid bevindt, die straks bij de aankomst het woord zal voeren. Achter het bruidje loopen

de vele vrouwen, die de genoemde goederen dragen als rijst, tabak, sirih-pinang, matten, kussens, hout, water, vleesch, een kist met kleeren der bruid, een der haardsteenen uit de ouderlijke woning, vaak ook asch van den haard, een vuurwaaier enz. enz. Vervolgens zien we een man, die een groote mand met vleesch, rijst, 25—50 sirihvruchten, 100 pinangnoten, 5 bosjes tabak en een kleine roteneesche doek (rombo-mbilas, roode saroeng) draagt. Deze mand met inhoud heet „Kakaoe-lais" (in Oost-Rote: sèpek). Deze vriend wordt gevolgd door de mannen die de beesten voortleiden, n.m.l. eerst zij met de schapen, dan zij die de varkens brengen en eindelijk de karbouwen. Deze stoet wordt omringd door de medeloopende gasten. De bruidegom komt later wegens beslommeringen in het huis zijner schoonouders.

Het ontmoeten van zulk een stoet was een voortdurende bron van vreugde voor mij, want er doen zich nog al eens lachwekkende complicaties voor, waardoor de stoet uit elkaar gejaagd wordt.

In Dengka gaan de beesten voorop, daarna het bruidspaar met zeven tot negen vrouwen, die hen omringen, gevolgd door hen die de vele goederen dragen, ten slotte komen de gasten.

In OEpao wandelt eene oude vrouw voorop, daarna zij die hout en water dragen, dan de vrouwen die de vele bovengenoemde goederen brengen, vervolgens het bruidspaar, gevolgd door de mannen met de beesten.

Een der bijzondere zorgen van de geleiders maakt de wijze van loopen der bruid uit; vandaar dat het langzaam voorwaarts gaat; zij mag vooral haren voet niet stooten, want dan zal zij in het huis zich steeds stooten en ongelukkig worden. Gaat de tocht door een rivier of beek, dan moet zij gedragen worden, opdat het water haar niet zal raken, want zij zou spoedig koud worden, d.w.z. binnenkort sterven.

In Oost-Rote, waar het bedrag der teruggave in een aantal beesten wordt uitgedrukt, brengt men deze dieren niet levend, doch worden zij van te voren geslacht.

Echter is dit ook weer niet altijd het geval, want men slacht wel eens de helft, terwijl de andere dieren leverd worden aangeboden. Hier biedt men bij elk levend dier padi of maïs aan, bij geslachte dieren een pot met gekookte rijst. Uit deze geslachte dieren verwijdert men de ingewanden, welke worden gegeten, terwijl het hart gekookt en bij wijze van deksel op den rijstpot gelegd wordt. Voor de ingewanden legt men een roteneesche doek, soms een stuk wit linnen, in de plaats, welke „soele tęne", de bedekking van de borst genaamd wordt. Ook komt het voor in Oost-Rote dat de bruid op een paard rijdt.

Wanneer de inwoners en feestgenooten in het huis des bruidegoms den stoet zien aankomen, worden de gongen met dubbele kracht geslagen en slooft een ieder zich uit om met gillen en schreeuwen de aankomenden welkom te heeten. Eerst wanneer de stoet het huis is genaderd, verstomt het geluid en houden de schreeuwlustige Roteneezen hun mond ter wille van het nu volgend ceremoniëel, terwijl menigeen belangstellend is om het gezicht van de bruid te zien.

Volgen wij eerst de West-Roteneesche gebruiken.

Alvorens de bruid het huis ingaat, komt de man (mana makonda kakaoe lain, hij die de gebrachte rijst doet nederdalen) naar buiten om de bovengenoemde „Kakaoe lais" in ontvangst te nemen en den drager den inhoud te vergoeden. Aangezien de inhoud variëert van vijf, zeven tot negen reepen varkensvleesch, dient de prijs eerst te worden vastgesteld. Bij aanzienlijken brengt men negen reepen, welke tegen een gulden vergoeding worden overgenomen, arme menschen betalen vijftig cent. Ook de dragers der goederen en beesten moeten hun loon hebben, n.m.l. vijf en twintig tot vijftig cent, overeenkomstig de arbeidsprestage. Is de bruid tepaard gekomen, dan moet een vrij groot bedrag, soms een rijksdaalder, betaald worden alvorens haren begeleider haar behulpzaam is bij het afstijgen. De roode

sarong, welke de Kakaoe lais bedekte, wordt den ouders van den bruidegom geschonken.

Genaderd tot het huis moet de bruid bukkend binnentreden, opdat zij vooral niets zal aanraken noch ergens aan stooten; vervolgens wordt zij door eene oude vrouw (Manasali-oE, die het watervat vult) naar de trap geleid. De vrouw heeft een haik — d.i. een watervat van een lontarblad gemaakt — in de hand, terwijl haar hals met eenige snoeren koralen en zilveren of gouden kralen is versierd. Wanneer de bruid nu tot de trap is genaderd en haar voet op de eerste trede zet, moet zij zich vooroverbuigen en de rechterhand op haren rechtervoet plaatsen, waarna die oude vrouw haar met water uit haar haik besprenkelt. Vervolgens hangt zij een snoer koralen om den hals der bruid en doet haar een ring aan den vinger, waarop zij hare hand vasthoudt en naar boven geleidt naar den hoofdpaal (dii kona) van het huis. Hier zitten zij een oogenblik tesamen, terwijl de bruid de omgeving goed moet bekijken, vervolgens moet zij alles aanraken, hare hand in de rijst- en maïsmanden steken, evenzoo in de watervaten, den haard bezien enz. opdat zij zoodoende tot het huisgezin gerekend kan worden. Na dit alles verricht te hebben, daalt de bruid weer af naar het benedenhuis, waar de ouders, vrienden en gasten bijeen vergaderd zijn om met hen de sirih-pinang te gebruiken. Voor ieder der gasten moet een sirih-pinangmandje beschikbaar zijn, want men mag niet samen één mandje gebruiken.

Wat de aankomst van den stoet aangaat, is het in Dehla de gewoonte dat een der aanwezigen hen verwelkomt met:

„Tingga ima do hènè ima,
Hènè mendi mèda lilo,
do tingga mendi kade besi
fo hela kade matè ni besi
do mèda noE no lilo",

Kom boven en ga binnen,
Klim op en breng houtskool om ijzer te smelten
en kom boven om het goud en zilver te soldeeren,
opdat het ijzer door het houtskool worde verbonden
en het goud en zilver samengeklonken.

In Oost-Rote is het een oude man, die den bruidstoet ontvangt, die de bruid naar boven begeleidt en haar evenals in het Westen van Rote naar de Dii Kona brengt, opdat zij daar een oogenblik tegen leune. Bij de aankomst van den optocht spreekt te Lelenoek een der aankomenden:

„Ina e, ama e! mai so!
Aoe hènè bi ta bi,
ma kaè maè ta maè;
Toto soeti no soeti,
ma bèloe bina no bina
ma ngala ngia no ngia
ma loesi koa no koa".

Ja Vader! Ja Moeder! hier zijn we!
Ik kom binnen zonder te vreezen
en ik treed binnen zonder angst;
De soeti (soort schelp) slaat men tegen de soeti (om geluid te maken),
De bina (soort schelp) slaat men tegen de bina,
en de papagaai laat men vechten met de papagaai,
en de morgenvogel laat men strijden met den morgenvogel [1]).

Hierop antwoordt een der bewoners van het huis:

---

[1]) Deze vier regels, welke roteneesche vermaken vermelden, n.m.l. om schelpen op elkaar te slaan en beesten met elkaar te laten vechten om te zien wie het sterkste is, bedoelen de vereeniging van bruid en bruidegom aan te duiden.

Mai ina, o!
hènè bi boso bi
kaè maè boso maè
Laka mola toei boan,
ma kai meni oloe tèan
hènè mai oema dalè
ma kaè mai lao dalè
fo maka toe nata toean
do masa lai timi di.
Koa laloenoe poin,
ma teke la tolo pon".

Kom nader, ja Moedertje!
Kom binnen zonder te vreezen
treedt binnen zonder angst;
De boom schenkt vruchten
en het reukhout geeft zijn kern.
Kom boven in het huis
en stijg op tot den haard,
om op de toeakbalk te rusten
en tegen de balkverbinding te steunen,
de morgenvogel maakt zijn nest in den top
en de gekko legt zijn eieren in de gaten.

Van R. Sereh te Bilba hoorde ik het volgende:
Als de stoet aankomt, spreekt een hunner:

„Ina o, Ama o!
Ami taboe toenga laè maik,
do ami molo toenga soetalane;
fo kela mita loa lolo ei,
do mita loetoe ifa lima.
Te hoe aoe tona bala bi daè ana,
ma baloe papaè ana;
aoe bidaè fi'do ana,
ma baloe pèla kai ana.
Dè dong ta sao daè,
ma okan ta doele batoe;

Ta kaè nafa kaè,
ma ta hènè li hènè.
Kaè meni kè dèlèn,
ma hènè meni lapi toela;
De kè dèlén tata-tata,
ma lapi toelan osè-osè".

Ja Moeder en Vader!
Wij volgen den juisten weg
en bewandelen het goede pad,
opdat wij komen op de plaats om de beenen te kruisen,
en te zien de plaats waar men met de handen gekruist zit [1]).
Maar onze sirihtasch (van geitenvel gemaakt) is klein,
en onze sirihtasch (van kain gemaakt) is klein,
ik ben gelijk een jonge geit
en gelijk een zwakke djagoengspruit.
Mijn bladeren werpen nog geen schaduw op den grond
en mijne wortels kronkelen nog niet om de steenen.
Mogen wij niet boven komen, (vanwege de nederigheid)
wij komen toch boven,
Wij stijgen op terwijl wij een buikband van geregen vruchten dragen,
en komen boven met een saroeng van getweerd gebangblad,
zoodat onze buikband voortdurend rammelt
en de saroeng steeds ritselt.

Na deze lange toespraak, waarin de spreker op twee dingen den nadruk heeft gelegd, n.m.l. op de voornaamheid van den gastheer en de nederigheid der gasten, antwoordt eene vrouw uit het huis:

„Kaè kali-kali mai,
ma hènè koko-koko mai

---

1) Deze twee regels beteekenen dat men een rustplaats gevonden heeft.

kaè ina ama oeman,
de kaè maè boso maè
ma hènè kaka fadi lon
de hènè bi boso bi.
Moeni toea ma oE a mai
ma moeni tasi no isin a mai.
Dalèk mai o!"

Kom boven in nederigheid,
en stijg op in eenvoud;
Kom in het huis der ouders
en stijg op zonder schaamte,
kom binnen het huis uwer broeders
en stijg op zonder te vreezen.
Breng lontarstroop en water naar hier
en breng een volle zee.
Treedt binnen!!

Anders luiden de toespraken te OEpaoe, n.m.l. door een der aankomenden wordt slechts gezegd:

„Ina è, ama o,
Ami meti o!"

Ja Moeder en Vader
Wij zijn gekomen!"

waarop men vanuit het huis antwoordt:

„Mai o!
Hene ho'o-ho'o mai
do kaè kali-kali mai".

Kom!
Stijg op in eenvoud
en kom boven in nederigheid.

Hoe vriendelijk ook uitgenoodigd, toch heeft de buitenstaanster nog bezwaren, welke zij in dezen vorm uit:

„Ami kaè meti ia
tè kaè meni lambi toela

dè lambi toela osè-osè
ma hènè mai pooe toela
dè pooe toela sak-sak
Dè ina boso nama nasa,
do amang boso kèkèrè."

Nu willen we binnenkomen,
Maar wij dragen een saroeng van getweerd gebangblad,
zoodat die saroeng voortdurend ritselt,
en wij dragen een saroeng van gebangblad,
zoodat onze saroeng voortdurend geluid maakt.
Wees daarom, Moedertje niet vertoornd,
en Vadertje wordt dus niet boos.

Maar met temeer klem, noodigt men van uit het huis om binnen te komen:

„Hènè hoö-hoö mai,
do kaè kali-kali mai;
te aman oeman ia,
lain baloe ba-ba
de booe toea ta lain,
ma kinoe haè' hahapa
de fati bété ta lain".

Kom op in nederigheid,
en stijg op in eenvoud;
want dit is het huis dat aan Uwen Vader behoort,
dat slechts een dak heeft, (dus geen inhoud)
de suikerton is niet aanwezig,
en de bergplaatsen zijn niet gevuld,
en de rijstplaats is ledig. (Ze zijn dus ook z.g.n. arm).

Nadat de sirih-pinang gekauwd is, begint het feest eerst recht, vooral het dansen wordt druk beoefend [1]).

---

[1]) De dansen op Rote heeten:

a. Kèbak, een rondedans; vreemdelingen noemen naar dit woord het roteneesche dansen in een kring: kibalai.

Pas tegen den ochtend breekt het gezelschap op, gaan de gasten naar huis en is de bruiloft afgeloopen, want de bruid is in het huis harer schoonouders aangekomen. Nu nog rest de verdeeling der dodè of teruggave onder hen, die aan den betaalden bruidschat hebben medegedragen. De kosten van dezen feestavond was voor rekening van de ouders van den bruidegom.

Wat de duur van het verblijf der jongelieden in het huis der ouders aangaat, hier is moeilijk een vasten regel voor te vinden. Volgens mijne ondervinding kan het volgende gezegd worden:

Is de bruidegom de eenige zoon, zoo blijven zij in het ouderlijk huis wonen; evenzoo geldt dit voor den jongsten zoon.

Zijn er meerdere broeders, dan zoeken zij zoo spoedig mogelijk, na eenige weken, een eigen huis. Dit laatste vindt vooral plaats als de ouders nog jong en sterk zijn, zoodat ze de hulp der kinderen niet van noode hebben. En kan het bruidje niet bijster met hare schoonouders opschieten, dan zal zij haren man voortdurend bewegen om een eigen tehuis te zoeken.

---

b. eëä, de kring gevormd bij het dansen van den roteneeschen, door mannen en vrouwen uitgevoerden, rondedans; de voorzanger (manahèlo) staat in het midden van den kring der dansenden.

c. sèlek, een fraaie rondedans.

d. bònek, een rondedans, alleen door mannen uitgevoerd voor Lakamola, den gever der gewassen, waarbij de beenen van den danser met klapper en reukwerk (no kabòmènik) worden ingewreven.

Dansen waarbij op de gong wordt gespeeld zijn:

a. longè, het ronggeng, vooral door vrouwen.

b. foti, tandakken van mannen, ook den krijgsdans uitvoeren.

c. dadapè, een vrouwendans, waarbij nu eens de hand op de linker dan weer op de rechterheup wordt gelegd.

d. pèla, ronddraaiend dansen, waarbij de man een zwaard hanteert; zeer opwindend.

e. lèno, een zwaarddans, terwijl dit woord met foti verbonden dansen in het algemeen aanduidt.

III

Polygamie.

Het komt veelvuldig voor, dat een Rotenees er eene tweede vrouw bij neemt; soms treft men echtgenooten met drie en vier vrouwen aan. Deze gewoonte wordt door den Rotenees zóó goedgekeurd, dat een der vele moeilijkheden voor den Pendita van Rote is, dat dikwijls Inlandsche Christenen na verloop van tijd eene tweede vrouw wenschen bij te nemen. En de oplossing is maar al te moeilijk te vinden, vooral wanneer het landschapshoofden, fettoren en stamhoofden betreft. Zoo bestrafte ik dezer dagen een Christen-fettor over zijn gedrag om eene tweede vrouw te nemen, waardoor zijne wettige echtgenoote met de kinderen was weggeloopen. De man gaf mij ten antwoord: „Als het een kwaad voor God is, dan zal het oordeel in de toekomende wereld beslissen, maar een kwaad voor den wereldschen rechter is het niet, want het is niet verboden; doch bovenal dit: zouden mijne onderhoorigen twee en meer vrouwen mogen hebben en ik — hun hoofd — slechts één?" Behalve het minder gepaste in het eerste deel van zijn antwoord, is het toch waar dat voornaamheid onder de Roteneezen o.a. wordt uitgedrukt in het hebben van meer dan ééne vrouw.

Het is echter nu de vraag op welke wijze de man die tweede vrouw in huis haalt. Doet hij dit buiten zijne echtgenoote om, stelt hij haar eenvoudig voor het feit om den haard met een ander te moeten deelen, dan is het ook zeker dat er twist en strijd ontstaat. En de meeste zaken, die ik heb medegemaakt in huwelijkskwesties met twee vrouwen, was gegrond op het geval dat de man zijne eerste vrouw niet had gekend in het aangaan van dat tweede huwelijk. De oplossing is, dat na lang kijven en twisten aan ieder der vrouwen een eigen huis wordt gegeven en de man bezoeken aflegt, terwijl hij zijne goederen en de etenswaren gelijkelijk

onder hen beiden verdeelt. Ook loopt de eerste vrouw wel weg en vlucht naar hare familie, doch deze zenden haar terug, gedachtig aan den bruidschat welke vergoed zou moeten worden. Zoo'n vrouw wordt als dom beschouwd, omdat zij geen kans ziet in het huis de meerdere der twee echtgenooten te blijven.

Gewoonlijk handelt de man anders om aan al die moeiten en twist te ontkomen. Hij probeert namelijk zijne echtgenoote over te halen hare toestemming tot een tweede huwelijk te geven. En de breedsprakigheid, die dan te berde wordt gebracht, de vleierijen die manlief dan aanwendt om het hart der vrouw gunstig te stemmen, zijn in dit geval vaak belachelijk. Bij voorkeur spreken zij elkaar dan met broeder en zuster aan, geven hoog op van elkanders verdiensten en energie, betreuren echter dat er zooveel werk is, dat er geen kinderen zijn, of dat de kinderen zooveel van de Moeder eischen, zoodat ze geen tijd meer over heeft om den man bij te staan in zijnen arbeid. En wanneer de vrouw dan eindelijk overtuigd is, of toestemt, omdat ze gevoelt het toch te verliezen, dan worden de maatregelen genomen om eene tweede echtgenoote te zoeken. Natuurlijk heeft hij reeds lang zijn oog over iemand laten gaan, zoodat het slechts een kwestie van doorzetten is. De redenen waarom iemand een tweede vrouw neemt zijn:

1° teeken van rijkdom en voornaamheid,
2° bij onvruchtbaarheid der eerste vrouw,
3° indien hare kinderen sterven,
4° wanneer de vrouw ouder wordt.

Dikwijls gaat het verzoek om er eene tweede vrouw bij te nemen van de echtgenoote zelf uit, bijvoorbeeld wanneer zij kinderloos of ziekelijk is. En het komt meer dan eens uit gemakzucht voort, vooral omdat in het geval dit verzoek van haar uitgaat, zij invloed heeft op de keuze der tweede echtgenoote en zoodoende de heerscheres in huis blijft. Zij heet dan ook „sao oeloe", eerste of voornaamste vrouw; of „ina oeloe", voornaamste moeder. De heer Sjioen schreef mij eeni-

gen tijd geleden: „In Termanoe onderzocht ik een kwestie waarbij eene vrouw, gehuwd in christelijken echt, haren man had aangeraden eene tweede vrouw volgens den adat er bij te nemen".

Ook bij Prof. Jonker Rot. Teksten pag. 114 lezen we: „andere vrouwen zijn er op gesteld, dat zij eene medevrouw krijgen en daardoor verlichting in de huiselijke werkzaamheden".

Soms leidt de man zijn verzoek in met zijne vrouw een geschenk te geven, b.v. een dukaat of een halssnoer. Is de vrouw niet te overreden, doch wenscht de man toch zijn zin door te zetten, zoo ontstaat een eindelooze ruzie, waarbij meestal de tweede vrouw voordeel verkrijgt. Vandaar het spreekwoord:

„Nekeboeak tine osi, aoe akaheek,
Nekeboeak tooek esa, raoe masasalak".

Samen een tuin aanleggen, verheugt mij,
Samen (twee vrouwen) één echtgenoot, verdriet mijn hart.

en ook de uitdrukking:

„Onmogelijk dat twee menschen één kniekussen omklemmen".

Is het tweede huwelijk op verzoek van de eerste vrouw of met hare toestemming, dan moet zij ook het meisje voor haren man gaan vragen. Door deze bepaling heeft zij zeer veel invloed in de toekomstige verhouding van het saamgestelde huishouden, waarin zij de baas moet blijven. Echter ontpoppen vele bescheiden bruiden zich later als vechtlustige echtgenooten, zoodat de eerste vrouw nog van haren zetel gestooten wordt.

De bruidschat en de gewoonten zijn in dit geval gelijk aan die bij een eerste huwelijk, de rechten hierdoor ontstaan voor alle partijen ook gelijk. Behalve de bruid-

schat aan de familie der tweede vrouw, dient nog eene som te worden betaald aan de ouders der eerste echtgenoote. Deze bijbetaling heet „Danga lèna", welke varieert van *f* 2.50 tot *f* 25.— en meer, overeenkomstig de gebruiken in de verschillende koninkrijken op Rote. Het woord „Danga" beteekent: „zacht op de teenen loopen", oorspronkelijk: „overheen stappen", zoodat men met deze uitdrukking bedoelt eene vergoeding te geven voor de eerste vrouw waar hij nu „overheen is gestapt" door het bij-huwelijk.

Loopt de vrouw weg, omdat zij haren man niet met eene andere vrouw wenscht de deelen, dan behoort hij haar weer van hare ouders terug te halen. Blijft ze onwillig in het samenleven en vervolgt met ruziemaken, dan volgt wel eens de scheiding. Dit is ook het geval, wanneer de tweede echtgenoote bij voortduring op onmogelijke wijze hare meerderheid over de eerste echtgenoote poogt te bewijzen. Ook bereiden beide echtgenooten allerlei „middeltjes" om den man aan zich te binden.

De rechten der Roteneesche vrouw.

Ten aanzien van het gedrag eener Roteneesche vrouw valt het volgende te zeggen:

1°. Het is haar verboden, alleen thuis zijnde, mannen in huis te ontvangen, of een huis binnen te gaan waarin geen vrouw aanwezig is.

2°. Zij mag niet met een anderen man langs den weg loopen, noch met een man samen sirih-pinang eten.

3°. Zij mag zonder haren echtgenoot geen deel aan een feest nemen.

4°. Het is haar verboden om zich onderweg op te houden, zoodat ze zonder geleide van haar man nog niet thuis zou zijn na het ondergaan der zon.

5°. Zij mag geen mannenkleeren of andere artikelen, die mannen plegen te gebruiken als slimoets, een hakmes, een geweer, enz., uitleenen zonder medeweten van haren echtgenoot. Ook mag zij van ande-

ren niet leenen, vooral geen artikelen welke aan mannen behooren.

De vrijheid eener Roteneesche vrouw is dan ook zeer gering, want het is haar niet toegestaan zich te begeven waarheen zij maar wil, doch voor alles dient zij toestemming van haren man te ontvangen. Bij de christenvrouwen, vooral die der onderwijzers, ziet men daarentegen wel een groote mate van vrijheid, zoodat deze dames vaak in de vierde maand hunner zwangerschap naar het ouderlijk huis gaan, om de „op handen zijnde" bevalling af te wachten. Welk verblijf het liefst weer gerekt wordt tot het kind kan loopen.

Als een gevolg van huiselijke twist, komt het wel voor dat de man in drift zijne vrouw het huis uitjaagt. Zij keert dan terug naar hare ouders of, zoo deze niet meer leven, naar familieleden. Maar, wanneer nu 's mans drift is gezakt, zijne schade is overdacht, welke hem deze daad heeft berokkend, dan komt het berouw boven en gaat hij naar de ouders om zijne vrouw terug te halen. In de eerste plaats moet hij schuld erkennen en vergeving vragen. Maar daarmee heeft hij zijne echtgenoote nog niet terug, omdat hare ouders schade hebben geleden door hare logeatie. Het roteneesche kamponghoofd van Naiklioe (Timor) vroeg in 1919 in zoo eene aangelegenheid honderd gulden vergoeding en de Fettor van Ba'a eischte van zijn zwager vijf en zeventig gulden, toen zijne zuster met een kind was weggejaagd en bij hem kwam logeeren. Oorspronkelijk vroeg hij ƒ 1.50 per persoon per dag, doch ik kon hem bewegen geen fancyprijzen op Rote te gaan bedingen. Deze schadevergoeding draagt ook het karakter van bruidschat in het klein, want de man ontvangt voor de tweede maal zijne vrouw uit de handen der schoonouders. En na zijne betaling wordt de vrouw terug gebracht, terwijl met haar — als beantwoording van dezen bruidschat — wedergaven worden gezonden.

In Tie vraagt men een tot twee ina of bruidschatonderdeelen en geeft daarop terug: een varken, een

slimoet, een zak padi, honderd sirih- en evenveel pinangvruchten en tien pakjes tabak. Meestal probeert de man met eene boete van vijf en twintig gulden er af te komen, vooral wanneer de scheiding maar kort heeft geduurd, want zulks is hem het voordeeligste.

Zulk bruidschat vragen heet „fafi aloek", hetgeen wil zeggen: „een tak die niet hecht aan den boom zit", dus gemakkelijk afbreekt. De vergoeding wordt genoemd: „Kakaik" of „Te Kakaik" (Te aäi), de speer, die de ouders van de vrouw geven, opdat de vrouw, die naar het ouderlijk huis is gevlucht, tot haren man terugkeere.

In Renggou bestaat die vergoeding uit een paard en een karbouw of den prijs dier beesten en wordt dan genoemd: „Malengga edak", het openen van de trap, of „Banda koloe ndiido", het oor van het slachtdier wrijven, d.w.z. het oor ophangen als teeken dat de vrede weder gesloten is; ooren der offerdieren zijn de roteneesche bewijsstukken bij uitnemendheid!

Scheiden.

Gelijk reeds eerder vermeld, komt op Rote — ondanks den patriarchalen huwelijksvorm — de echtscheiding (dedeä naelak) veelvuldig voor. Als redenen daartoe kunnen gelden:

1° dat de vrouw geen kinderen krijgt,
2° dat zij levenlooze kinderen ter wereld brengt of hare kinderen sterven,
3° als zij niet in een tweede huwelijk van haren man wil toestemmen,
4° wanneer de vrouw lui is, of met haar scherpe tong voortdurend ruzie maakt,
5° wanneer de man genoeg van zijne vrouw heeft en hare nabijheid niet meer kan uitstaan,
6° als zij voor alles te dom blijkt en de man geen hulp aan haar heeft,
7° wanneer zij overspel heeft gepleegd en haar man geen vergeving wil schenken.

8° Als zij leugenachtig is en vaak steelt; vooral wanneer zij de gewoonte heeft om steeds bij de buren te leenen zoodat de man groote schade lijdt,

9° wanneer zij onbeleefd tegen hare schoonouders is, of herhaaldelijk wegloopt zonder zijne toestemming.

Geldt het bovenstaande eene scheiding, waarbij de man als eischer optreedt, ook de vrouw kan echtscheiding vragen. Zoo waneer:

1° een man eene tweede vrouw neemt tegen haar wil in,

2° indien hij haar niet verzorgt of al hunne goederen en bezittingen verspeelt. In dit laatste geval loopt de vrouw meestal weg, zoodat de man zich bij den rechter komt beklagen en de echtscheidingszaak wordt voorgebracht.

Als rechter treedt hier op de Radja, de Fettor, een temoekoeng of eenige oudsten in het dorp. De aanklager of aanklaagster wordt het eerst onderhoord, terwijl zij daarna probeeren de beide partijen te verzoenen. Blijkt dit onmogelijk, zoo wordt de scheiding erkend en naar gelang de reden zal men de bezittingen verdeelen en over het terug betalen van den geheelen of. gedeeltelijken bruidschat beslissen.

Het loon der rechters bestaat soms uit geld, n.m.l. van vijf tot vijf en twintig gulden, ook wel uit een dier dat geslacht wordt en door hen gezamenlijk gegeten. Zulk een varken noemt men „bafi haleo", of „bafi hedahoek", varken dat geslacht wordt als teeken dat de vrouw langs de trap wederom in het huis harer ouders heeft woonplaats genomen.

Wil een Christen scheiden voor de raad van Landschapshoofden onder leiding van den Controleur te Ba'a, dan moet de aanklager of -ster tien procent van den eisch der goederen aan de radja's betalen als tafelgeld, alvorens deze zaak wordt onderzocht. De verliezende partij betaalt de rekening!

Wanneer de man zijne vrouw wegzendt en de scheiding (elak) is uitgesproken, wordt zij meestal met open

armen door de familie ontvangen. Daartoe wordt een feestje gegeven „songo aok" geheeten, waarmede men het lichaam der vrouw wil „koud" maken, terwijl zij eerst na deze handeling een gescheiden vrouw „sao elak" genoemd zal worden. Ook dient dit feestje om aan alle stam- en kamponggenooten bekend te maken, dat de dochter van haren man is gescheiden. De gongen worden bespeeld, de gasten dansen en zingen, terwijl de gescheiden vrouw, na een bad te hebben genomen, zich mooi aankleedt en met sieraden zich versiert, opdat zij de mannelijke, ongetrouwde gasten zal behagen. Afhankelijk van den rijkdom wordt er een varken of karbouw geslacht, waarbij de halve kop en hals aan den verlaten man wordt gezonden als antwoord der ouders van de vrouw dat zij de scheiding erkennen. Dit vleeschgeschenk heet „pa-langa"; soms wordt het door geld van één tot vijf gulden, of door een halssnoer of een flesch arak vervangen.

Alvorens aan den maaltijd te gaan, komt de priester en biedt de voorouders rijst aan, terwijl hij hen bekend maakt dat deze vrouw weer in het ouderlijk huis is teruggekeerd en alzoo niet meer onder bescherming van haren man staat. Hierna volgt het laatste bedrijf: de maaltijd. Bij deze gelegenheid zit de gescheiden vrouw alleen met een bord rijst voor zich. Wanneer nu een der gasten haar wil huwen, schuift hij dicht naar haar toe en legt een gulden op het bord rijst.

Stemt zij toe, dan eten zij samen de rijst op, terwijl het huwelijk kort daarop wordt gevierd. In tegenstelling met het eerste huwelijk stelt zij zich nu niet verlegen aan, doch zorgt de gelegenheid waar te nemen om aan een nieuwen man te komen. Heeft iemand zijn zin op deze vrouw gezet, doch is hij wegens ziekte of om andere reden afwezig, dan mag hij een vervanger zenden, die namens hem spreekt.

De twee vragen, welke de scheidingszaak bemoeilijken, zijn de belis-betaling en de bruidschatverdeeling.

Wanneer eene vrouw overspel gepleegd heeft, zoo moet haren man de bruidschat terug betaald worden. De overspeler wordt daarvoor aansprakelijk gesteld, terwijl hij bovendien een bedrag groot vijf en twintig gulden aan de rechters moet betalen ter onderlinge verdeeling. Deze boete heet „Horomatak" (boete wegens onbeleefdheid).

Ook de ouders of familieleden dier vrouw worden beboet en dienen minstens negen nieuwe roteneesche weefsels aan de rechters te geven. Deze betaling heet „Makokonda", hetgeen wil zeggen, dat de vrouw wegens overspel uit het huis van haren man is gezet. De man, met wien zij heeft overspel gepleegd, dient haar te huwen, ook indien hij reeds getrouwd is.

Is dit het geval, dan moet hij nog de boete „Danga lèna" aan de ouders zijner vrouw betalen, omdat hij er eene echtgenoote bijneemt. En tot slot eischen de ouders der vrouw met wie hij heeft overspel gepleegd, nog eens den vollen bruidschat van hem. Als regel geldt: indien de vrouw kinderen heeft, betaalt de overspeler alleen de boeten en den bruidschat aan hare ouders; heeft zij nog geen kinderen, zoo betaalt hij nog eens den bruidschat aan den wettigen man zijner geliefde.

Is de overspeler niet in staat tot zijne verplichtingen, of zijn er andere redenen waarom de vrouw geen ander huwelijk dadelijk kan aangaan, zoo moet hare familie toch den bruidschat geheel of gedeeltelijk terug betalen; soms in mindering gebracht de dodè of terugbetaling, elders weer zonder eenige korting.

In echtscheidingsgevallen waar beiden schuld hebben, wordt de halve bruidschat teruggezonden; evenzoo wanneer zij de kinderen bij den man achterlaat en dit als eene vergoeding wordt aangemerkt. In dit laatste geval vervalt meestal de eisch tot terugbetaling. Gaat de eisch tot scheiding van den man uit, omdat hij van zijne vrouw af wil, zonder bepaalde strafbare feiten te noemen, zoo verliest hij alle aanspraak op terugvordering. Geschiedt de echtscheiding in onderling overleg,

dan wordt ook niets van den bruidschat terugbetaald. Eischt de vrouw echtscheiding, dan is ook alle schade aan den kant harer familie evenals in het geval zij uit het huis van haren man vlucht.

Ontdekt een man zijne vrouw bij overspel, zoo gold het eertijds als regel, dat hij hen mocht dooden; vluchtten zij, dan verloor hij dat recht. Reeds lang wordt dit niet meer toegepast, wel mishandelt hij zijnen mededinger op soms afschuwwekkende wijze gelijk ik in 1921 zag, toen zoo'n mishandelde uit Landoe bij mij werd gebracht om te verbinden. In de vorige eeuw heeft de Vorst van Bokai, Doepe-Nggèo, volgens het zeggen der ouden, zijnen jongeren broer gedood, toen hij hem op overspel met zijne echtgenoote betrapte.

Goederenverdeeling.

Indien de echtscheiding om den man geschiedt, dan mag de vrouw onder goedvinden der rechters hare eischen stellen omtrent hetgeen zij verlangt. Hetgeen man en vrouw bij hun huwelijk inbrachten, blijft buiten sprake, daar ieder het zijne behoudt, maar deze verdeeling betreft al wat zij tijdens het huwelijk verkregen hebben.

Bij scheiding wegens de vrouw (echter niet om overspel), hangt het van het medelijden van den man af of de vrouw iets krijgt, zoodat het vaak in zulke gevallen voorkomt, dat de vrouw niets anders ontvangt, dan zij heeft ingebracht.

Geschiedt de scheiding bij onderling goedvinden, dan wordt de „pentjaharian", d.i. hetgeen tijdens hun huwelijk verkregen werd, in gelijke deelen verdeeld. Vaak krijgt de vrouw het meest, opdat de man gemakkelijk van haar bevrijd wordt.

De kinderen behooren in elk geval den Vader, want hij heeft den bruidschat betaald. Zijn ze nog klein, dan mag de moeder ze meenemen naar haar ouderlijk huis, doch later zal de man ze terughalen. Nu kan hij ge-

regeld eten en kleeding voor de kinderen sturen, maar er bestaat ook eene regeling waarbij hij eerst bij het afhalen der kinderen één ina (een merrie) of den prijs hiervan per kind betaalt. Wordt de scheiding uitgesproken, terwijl de vrouw zwanger is, dan behoort het kind toch aan den Vader, maar moet hij twee ina's als onderhoud betalen.

Eene vrouw wegens overspel weggezonden, krijgt nimmer de kinderen mee; van het gezamenlijk bezit ontvangt ze ook niets.

Afhankelijk van wie de scheiding uitgaat, is het matè'a, het „goed verblijf toewenschen", waarbij, indien de vrouw scheiding eischt, zij haren man twee slimoets moet geven, of in het tegenovergestelde geval geeft hij haar een slimoet en een saroeng. Vooral wanneer er kinderen zijn, heeft dit „matè'a" zijne bijzondere beteekenis, omdat zij dan bij den Vader blijven of met de Moeder meegaan, zoodat het afscheidnemen met beloften voor de goede zorg der kinderen gepaard gaat. Ook de bovengenoemde „pa-lang", het boven beschreven vleeschgeschenk, elders „timik" geheeten, maakt deel uit van dit „matè'a".

L'inscription coufique de Léran à Java

par

Paul Ravaisse.

Je souhaite vivement que le hasard, ce grand entremetteur, ait été bien inspiré le jour où mon excellent et très érudit confrère G. FERRAND m'engagea à revenir sur le déchiffrement que M. J. P. MOQUETTE, de Batavia, avait donné, premier en date, de ce document unique en son genre [1]) et à soumettre mes conclusions à M. le Professeur PH. S. VAN RONKEL.

Je ne saurais dire avec quelle amabilité, quelle flatteuse et encourageante faveur le distingué professeur de l'Université de Leyde accueillit la note que je lui envoyai à ce sujet.

Cependant, je ne laissai pas de lui marquer que ce n'était là qu'une sorte de pierre d'attente; que mon étude se fiait nécessairement à la reproduction photographique dont M. MOQUETTE avait accompagné son très estimable article; qu'enfin je regrettais par expérience d'avoir dû travailler non sur l'instrument parfait qu'est un bon et bel estampage, mais sur une image au $^1/_{12}$ de l'original, cette phototypie manifestement insuffisante pour la mise en valeur de la lettre gravée et la réduction au minimum des surprises d'ordre

1) De oudste Mohammedaansche Inscriptie op Java, n.m. De Grafsteen te Léran door J. P. MOQUETTE, Handelingen van het Eerste Congres voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Java, pag. 391-399, Solo 25-26 Dec. 1919.

épigraphique et paléographique qu'il y a toujours lieu de craindre en pareille occurrence.

C'etait tout. Mais ce fut assez pour que M. le Professeur VAN RONKEL, avec un empressement qu'animait le désir de m'aider jusqu'à la limite du possible dans l'étude que j'avais entreprise à mon tour, ne trouvât rien de mieux que de suggérer à son confrère M. MOQUETTE l'idée de m'envoyer de Batavia non pas l'estampage souhaité, mais un moulage de la précieuse inscription, autant dire un double de l'original même. *)

Or cela constitue une inestimable pièce de collection, dont M. MOQUETTE, savant aussi émérite que désintéressé, consentait simplement et généreusement à se dessaisir en faveur d'un confrère étranger, afin de lui permettre d'achever, si possible, l'étude d'un document rarissime que lui-même avait amorcée, d'ailleurs, on ne peut plus heureusement.

Que puis-je dire de plus à l'honneur de ces deux représentants de la science hollandaise, qui montrent ainsi que, révolutionnaire par définition, la Science seule trouve à s'ennoblir en répudiant le nom de patrie?

Grâces soient donc rendues à M. M. MOQUETTE et VAN RONKEL.

Dès lors, on le conçoit sans peine, ma tâche s'est trouvée singulièrement facilitée et d'autant plus sûrement accomplie. Sur un moulage, en effet, l'oeil et le doigt aussi, comme auxiliaire, peuvent promener leurs investigations de concert. Pas un détail de l'original ne

---

*) *Note de la Commission de Rédaction.*

M. RAVAISSE s'est quelque peu mépris sur les initiatives. C'est M. MOQUETTE qui, après la lecture de la première rédaction du travail de M. RAVAISSE, a suggéré l'idée de mettre à la disposition de celui-ci un moulage de l'inscription. M. VAN RONKEL a bien voulu servir de complaisant intermédiaire auprès du savant parisien.

leur échappe; arêtes, reliefs et entailles, menus fleurons, fantaisies paléographiques, usures, défauts, erreurs de ciseau, vestiges près de disparaître, tout est palpable et, de même, tout devient visible par les jeux alternés de l'ombre et de la lumière. Aussi, peu s'en faut qu'on ne lise comme à livre ouvert cette calligraphie un peu hétéroclite de la pierre de Léran, mais par bonheur assez bien conservée après huit siècles d'existence cachée.

En réalité, c'est une curieuse page proprement sculptée en relief sur une table de calcaire bleuâtre, tel qu'on en trouve à Java ou à Sumatra, ce qui est bon à rappeler. Car cette constatation n'est pas sans importance: elle coupe court à l'opinion émise par quelques uns que ce *shāhid* ou stèle funéraire avait été importé, tout prêt à être dressé sur la tombe, d'un pays d'outremer voisin, Chine ou Hindoustan, où la colonisation musulmane était en plein essor. M. MOQUETTE s'est élevé à bon droit contre cette assertion toute gratuite et qui aurait tendance à se généraliser, notamment pour les inscriptions du Tchampa. Le fait que la pierre toute brute est d'origine indigène donne raison à ses présomptions. On se basait sur l'exemple du beau *shāhid* de Maulānā Malik Ibrāhīm découvert à 6 Kilomètres S.E. de Léran même, à Gresik, et qui, postérieur de plus de trois siècles, est de marbre d'origine étrangère et donne en outre, par son ornementation générale, l'impression du faire hindou [2]).

---

[2]) De même M. MOQUETTE ne croit pas, ainsi qu'on la fait, à une fabrication en série de pierres tombales en pays étranger pour l'exportation vers Java au XIIe siècle. Op. laud. p.p. 295 et 398. — Sur l'épitaphe de Malik Ibrāhīm, cf. *Tijdschrift voor Indische- T.-, L.- en Volkenkunde* LII, 3—5, pp. 596 sq., et un article d'A. CABATON dans *Revue du Monde musulman*, XIII, p. 257, Paris 1911.

La stèle de Léran mesure 82 cm. de hauteur et 45 cm. de largeur, pour une epaisseur de 5 à 6 cm. Les angles, au sommet, sont légèrement arrondis. L'épitaphe qu'elle porte, en caractères coufiques s'échappant pour la plupart de l'ordinaire, remplit le champ de sept registres longs de 31 cm., larges de 7 cm. et séparés entre eux par d'étroits listels.

Un huitième et dernier registre de pareilles dimensions, devenu fruste au cours des siècles, semble avoir été décoré entièrement d'arabesques florales. On n'y aperçoit nulle trace d'éléments graphiques et, d'ailleurs, l'épitaphe peut être regardée comme complètement achevée au registre précédent.

Enfin, un bandeau large de 3 cm. encadre le tout, non loin du bord de la stèle, des serpentements d'une tige d'où naissent des rinceaux à feuilles stylisées. C'est, avec quelques fleurons jetés ça et là dans le champ de l'inscription et les problématiques arabesques du registre inférieur, toute la parure empruntée au règne végétal dont cette pierre soit agrémentée. Le travail en est bon, il faut le dire, ne s'éloignant pas du style arabo-persan de l'époque. On va voir que, pour ce qui concerne l'ornementation des caractères même, le style de ceux-ci n'est qu'un effort stérile vers le coufique pseudo-carmathique qu'on appelle aujourd'hui plus objectivement coufique fleuri.

En effet — et c'est avant tout commentaire et toute discussion qu'il importe de le faire observer — la caractéristique essentielle de ce coufique arabo-javanais est telle que ce qui frappe le regard, dès le prime abord, c'est la profusion inattendue des lettres hampées. Sous prétexte de combler aussi artistiquement que possible les vides de ses registres, le lapicide-ornemaniste a sommé toutes ses lettres à boucle d'une tige, parfois de deux, tantôt longues, tantôt courtes, toutes uniformément terminées en une manière d'*alif* dont l'extrêmité aurait l'apparence d'un soc simple ou bisulque. Il en a mis

partout; jusqu 'aux كَثَ qu'il a faits minuscules pour les mieux asseoir sur de hauts pals.

Ainsi poussé jusqu'à l'abus, ce hampage caractérisé, tel qu'il est conçu ici, dénote un parti-pris artistique qui peut passer pour exceptionnel.

Psychologiquement parlant, ce parte-pris témoigne, semble-t-il, de la part de son inventeur, moins de tendance à l'originalité que d'esprit d'imitation, de cette imitation qui ne sait transformer sans déformer. Cet artiste devait être un Arabe ou un Persan déraciné de longue date, peut-être même un *muwallad*, un métis issu comme tant d'autres l'étaient, dans les établissements arabes d'outre-mer, de mariages temporaires, نكاح المتعة, entre musulmans et femmes indigènes [3]). En tout cas, il n'avait certainement pas appris son métier dans les ateliers de l'Egypte ou des 'Irāqs; mais du moins travaillait-il d'après des modèles et une discipline à peu près conformes au goût de l'époque, enfreignant celle-ci malgré lui, interprétant ceux-là suivant sa fantaisie subordonnée toutefois à son savoir-faire et influencée par le milieu hindouisé dans lequel il vivait. Aussi ses qualités comportent-elles des lacunes, sa technique des disparates, son imagination des bizarreries, toutes choses bien faites pour dérouter un moment le lecteur. Sans compter qu'il n' était pas grand clerc en matière de langue arabe, puisqu'il lisait tout de travers — il ne le montre que trop — l'écriture courante qu'l savait pourtant si bien transfigurer en archaïque. Au fond, il ne lui était guère possible de ne pas dénaturer la technique consacrée par l'usage, si l'on songe à la distance excessive qui séparait pour lors l'île de Java des centres artistiques du vrai monde musulman.

---

[3]) Cf. *Voyages d'Ibn Batoutah*, éd. et trad. par DEFREMERY, IV, pp. 125 et 266—7; CL. HUART, *Histoire des Arabes*, Paris 1912, I, p. 15—16.

C'est donc parce qu'il ne s'est pas senti capable de forcer davantage son talent d'ornemaniste et de sculpteur en lettres, que cet ouvrier à court d'invention s'est contenté trop visiblement de meubler le champ de son épigraphe, non des hampes élégantes et des lignes gracieusement incurvées où d'ordinaire la fleur, la palme, la grappe, la feuille se stylisent comme à plaisir, mais d'orbes gauchement ployés et surtout de hampes et pédoncules de toutes tailles, parfois géminés, rigides, ou rompus, et drus, évoquant à l'esprit la vision d'un *djongol* de bambous; fiction paradoxale à laquelle l'inventeur de ce décor, cela va sans le dire, n'a jamais songé, d'autant qu'elle est en contradiction flagrante avec le dogmatisme musulman pour qui il n'existe ni formes ni figures, pour qui même la nature n'existe pas.

Ce qui ne paraît pas douteux, c'est qu' il y a dans ce décor uniforme de remplissage qui affecte indifféremment les lettres les moins propres à ce genre d'excroissances: ع, ف, ق, م, و, ة et même ص par mégarde, une vaine tentative d'imiter les superfétations calligraphiques si variées du coufique fleuri alors très en vogue dans le vaste domaine de l'art islamique grâce à l'imagination naturellement exubérante et à la maîtrise des techniciens persans [4].

Tout ceci ne concerne que le côté spécialement caractéristique de la paléographie de cette inscription sur

---

[4]) Le Musée du Louvre (Salle musulmane) possède en bref un des spécimens les plus typiques de cette exubérance iranienne. C'est une fort belle tombe de pierre figurant un lit funèbre aux quatre pieds engagés qui font cadre au *ṭirāz*, avec la silhouette du mort étendu sur le plat de la *tarkiba;* en provenance des ruïnes de Sīrāf et datée de l'an 521 (1132). Cf. ma notice sur la *Tombe de Maḥmoūyah le Sīrāfien* dans *Publications de la Mission archéol. de Perse* t. XV, p. 97—99, 2 pl., Paris 1914.

laquelle il nous faudra revenir, car elle mérite d'être examinée en détail. Mais on en déduira sans peine que, d'une écriture altérée par un excès de fantaisie, il résulte forcément des difficultés de lecture auxquelles viennent parfois s'ajouter des difficultés d'interprétation dues, comme c'est ici le cas, à la négligence du rédacteur, sinon à l'incompétence du lapicide transcripteur. L'expérience démontre qu'au point de vue épigraphique il y a plutôt lieu d'être surpris quand on ne se heurte pas, dans les inscriptions que l'expansion musulmane a semeés un peu partout en Extrême-Orient, à des traits d'oubli, d'ignorance ou de maladresse, tels qu'on en rencontre rarement ailleurs et surtout en aussi grand nombre que dans l'inscription de Léran ; en somme à des erreurs qui son manifestement inhérentes à l'exentricité de leur origine.

Cependant ces difficultés qui contrarient le déchiffrement, qu'elles soient voulues ou fortuites, qu'il s'agisse de notations chronologiques, de terminologie ou de simples graphies, sont souvent plus apparentes que réelles. On finit toujours par en venir à bout ; quand ce n'est pas l'un, c'est l'autre. Car en thèse générale un libellé épigraphique, particulièrement celui d'une épitaphe, demeure en dépit du temps et de l'espace non seulement voué au poncif des idées et des mots que réclame une phraséologie de circonstance, mais se trouve traditionnellement soumis, sauf accident, aux exigences de la langue écrite, quand ce n'est pas au laisser-aller de la vulgaire, et toujours dans le cadre étroit et indélébile des citations pieuses religieusement conformes au Texte où elles ont été puisées.

Il semblerait toutefois qu' à cet égard la plus précieuse des inscriptions découvertes aux Indes Néerlandaises fit l'objet d'une exception peu commune, puisque à première vue elle s'illustre d'anomalies telles que الذاطمة, اربعاية, وتسبعين, الى, توفيت, sans compter le reste, à

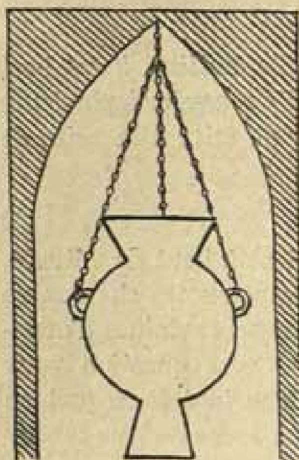
quoi on ajoutera deux ou trois mots demeurés jusqu'ici rebelles au déchiffrement.

Mais, comme toujours en pareille matière, il est bon, toute idée préconçue mise à part, d'y regarder à plusieurs fois. C'est ce que je vais essayer de faire à la suite de mon patient et sagace devancier.

Lignes 1 — 2. Bien qu'elles soient à bout de vétusté, les deux premières lignes, conservant encore sur quatre points bien déterminés qeulques traces certaines d'ornamentation paléographique dont il sera question pour finir, n'ont pas tout perdu de leur intérêt, lequel se réduirait sans cela à peu de chose à cause de leur teneur coutumière et toute banale. C'est en effet l'indispensable *basmala* avec, aussitôt après, l'amorce de l'une des ces paroles sempiternelles du Coran où Dieu rappelle à ses créatures leur néant et sa gloire. Dans le flou des reliefs rabotés par l'usure, on devine mieux qu'on ne lit les versets 26-27 de la Sūra LV, identifiés et même reconstitués ainsi que tout le reste par M. MOQUETTE dans une planche spéciale.

Voici pourtant une remarque que je ne crois pas devoir passer sous silence.

Exactement au milieu du premier registre, un méplat de forme vaguement ovoïde, plus large à la base qu'au sommet et dont les deux diamètres mesurent hauteur 9 cm. et largeur 7 cm., est nettement visible sur le moulage, non sur la photogravure. La surface de ce méplat ne présente que des vestiges confus de saillies arasées dans lesquelles il est impossible de reconnaître aucun trait rappelant quoi que ce soit d'une lettre ou d'un ornement. En ne considérant que les contours de ce qui semble avoir renfermé une chose figurée, on a l'impression que, dans le champ de cette surface qui surprend par son aspect géométrique, se trouvait gravée — à l'instar de ce que l'on rencontre quelquefois dans la partie supérieure d'une inscription funéraire — une lampe-veilleuse dite

مصباح, à panse arrondie, col étranglé, orifice évasé et piédouche de plus ou moins de hauteur et d'assiette, suspendue par trois chaînettes au sommet d'une niche ménagée dans le cadre de l'inscription [5]). Cette lampe, brochant à la fois sur le registre supérieur, coupe donc par le milieu la ligne inscrite, entre les mots بسم الله الرحمن d'une part, et الرحيم كل من de l'autre, lui laissant d'ailleurs un espace suffisant avec 13 cm. à gauche et autant à droite pour un nombre de caractères presque égal d'un côté comme de l'autre.

Ce dessin symbolique vaut à lui seul un long verset de la Sūra *La Lumière*, verset souvent reproduit sur les *shāhid* et les lampes de mosquée en verre ou en cuivre, dans lequel il est dit notamment: „*Dieu est la lumière des Cieux et de la Terre. Sa lumière est comme (celle que répand) une niche dans laquelle est une veilleuse, la veilleuse (est) placée dans un (vase de) cristal, le cristal (est) pareil à une étoile resplendissante*........... *Dieu conduit vers sa lumière celui qu'il veut*...... (*Coran*, XXIV, 35).

---

5) Je relève sur un de mes estampages, entre plusieurs autres, une veilleuse ainsi représentée suspendue au milieu d'une niche en arc trilobé qui orne le haut d'une inscription funéraire datée de 589 (1193). Cf. Herz-Bey, *Catalogue du Musée national de l'Art arabe du Caire*, Le Caire 1906, p. 28.

Fig. I.

Ligne 3 (fin) المتوفية

Ligne 3. La troisième ligne ne laisserait rien à désirer si le dernier mot était intact. A cette lacune près, on la voit clairement remplie par la fin de la citation coranique et le début du *Hic jacet*: „Ceci est le tombeau de ....” هذا n'existe plus et قبر se trouve immédiatement suivi de ce mot oblitéré plus qu'à moitié qui a passé jusqu'à présent pour être الشهيدة „la martyre”.

La reproduction photographique n'est bonne ici qu'à tromper le lecteur qui voudrait y voir à tout prix quelque chose. Mais il n'en est pas de même sur le moulage; un facsimilé de ce genre ne saurait se prêter comme une photographie à la moindre dissimulation. Les vestiges de lettres qu'il laisse percevoir au toucher comme à la vue sont encore assez sensibles pour servir à guider les hypothèses.

Les éléments graphiques qui subsistent ici comportent deux groupes de caractères dont le premier s'annonce par l'article, celui-ci ayant perdu la ligature qui le rattachait à la lettre suivante, en l'état actuel une haste, que suit un و dont manque le bas de la queue. Cela se réduit donc nettement à الـو

Le second groupe paraît être à peuprès sauf; c'est la fin d'un mot en ـىـه, dont la dernière lettre ne se révèle quant à la boucle que par sa trace, un sillon au ras de la pierre, tandis que la première présente cette bizarrerie, qu'elle est gravée à l'envers, c'est-à-dire la boucle tournée à droite et non à gauche, une des moindres fantaisies du *naqqāsh*. En somme c'est tout le bas d'un mot الـو ىـىـه qui a souffert. Mais cet assemblage de lettres n'offre aucun sens. (Voir fig. I).

En supposant, la réflexion aidant, qu'il s'agisse ici du participe feminin à la Ve forme d'un verbe assimilé, dont la première lettre sera par consequent un م, on aura الـمـىـوىـىـه. Ce groupe devient en langage clair المتوفية „celle qui a été accueillie (par Dieu)", autrement dit „la défunte" ou bien المتوقية „celle qui a tâché d'éviter le péché".

De ces deux lectures qui paraîtront sans doute fondées, la première ne doit pas être la bonne à cause du même verbe توفيت qui ne se trouverait séparé de son participe que par le nom présumé de la personne et ceux de son père et de son grand-père. Cela donnerait lieu à une tautologie aussi inutile qu'insolite, même en arabe.

La seconde leçon, au contraire, présente des garanties de meilleur aloi. D'abord المتوقية n'est pas ici une épithète déplacée non plus qu'exceptionnelle. En outre et surtout elle annonce si opportunément, elle paraphrase si littérairement le mot qui suit, autre épithète ou nom de la défunte — il y aura doute — qu'on peut dire que ce المتوقية s'impose presque pour le parallélisme redondant particulièrement cher tout au moins à la

langue arabe, comme on sait. Il n'y manque qui la rime, pour être complet.

Au résumé, quoi qu'on cherche et qu'on trouve, ce qu'il y a de certain, c'est que le mot الشهيدة n' a jamais figuré dans cette inscription.

A dire vrai, c'est dommage, parce que notre défunte y perd de son prestige. Son trépas fut banal; elle rentre dans le commun des mortels. Comme elle avait vécu, elle mourut: sans péchés, vertueuse et digne de la miséricorde divine. On pouvait croire jusqu'aujourd'hui qu'elle avait reçu la mort de la main d'un Infidèle, en combattant pour la Foi peut-être, ou bien qu'elle avait été condamnée et exécutée à cause de ses croyances, naturellement par ordre du gouvernement local; car, en son temps, de quel oeil les Javanais regardaient-ils les Musulmans installés dans leur île? Sans que son courage ait dû être soumis à de telles épreuves pour qu'elle gagnât le Paradis avec le titre posthume de martyre, être victime de la peste مطعونة, voire d'une maladie inflammatoire ou simplement d'un accident grave, incendie, naufrage, éboulement, ce lui eût été bien suffisant. On pouvait même imaginer que, femme, elle était morte en couches, puisqu'il n'en faut pas davantage à une musulmane pour être dite *shahīda*, ce qui du point de vue social n'est pas un titre si mal appliqué [6]).

Nous devons donc en rabattre. La seule adepte de l'Islām dont on ne sait qu'une chose, c'est qu'elle mourut en terre javanaise il y a plus de huit siècles, reste sans histore et sans titre illusoire. Elle n'a droit

---

[6]) Sur شهيد et ses différentes applications, cf. les *qāmūs* et LANE, *An arabic-english Lexicon*, s. v.; EL-BOKHARI, *Les Traditions islamiques*, trad. par HOUDAS T. IV, p. 76; GOLDZIHER, *Mohamm. Studiën* II, p. 287 sq. Au fond, l'octroi de la *shihāda* est une façon de consoler les mânes d'un malheureux que la mort a emporté, dans des circonstances déterminées sans qu'il lui fût donné de réciter sa profession de foi ou *shihāda*.

qu'à celui de femme qui chercha à se garder du péché, de personne pure et sans tache, ce qui fut de tout temps un titre à la louange des hommes.

Ligne 4. — La troisième ligne prend fin sur un *alif* isolé et séparé par une fleurette du mot المتـرقية. Il appartient au mot suivant par lequel débute la ligne 4. Ce mot est الفاطمة très lisiblement gravé.

Mais personne ne niera, et un Arabe moins que personne, que le nom de Fāṭima ainsi accompagné de l'article est une espèce de monstre onomastique comme le seraient El-'Aīsha, El-Khadīdja et ainsi de suite. Aussi est-il bien improbable qu'un rédacteur d'épitaphes ou un lapicide musulmans, quand bien même ils seraient l'un et l'autre nés et établis à Java, c'est-à-dire aux confins de la pénétration islamique, aient été assez oublieux ou ignorants des traditions les plus notoires de leur religion, pour défigurer à ce point le plus répandu des noms de femme, celui-là même que portait la fille préférée du Prophète.

Si l'on objecte que cette graphie étrange peut bien avoir été intentionnelle, on aura beaucoup de peine à en trouver la raison. La moins mauvaise serait taxée d'invraisemblance. Ainsi, par exemple, on ne saurait admettre que l'un ou l'autre, du lapicide ou du rédacteur, ait cru bien faire en dotant arbitrairement de l'article ce nom tout enodoré de bédouinisme antique, comme s'il eût voulu insister sur sa signification originelle, qui éveillait jadis l'idée de la grâce et de la richesse: „Jeune chamelle qui vient d'être sevrée" [7]).

D'autre part, si l'erreur qu'on relève ici ne peut raisonnablement être imputée au seul rédacteur, on n'hésite guère à en charger le lapicide, bon artisan sans doute, mais piètre déchiffreur de cursive bâclée, comme la suite

---

7) Cf. le nom d'homme *Bakr*, بكر, „petit chameau, chamelon"; toujours employé aussi sans l' article, comme la plupart des noms.

le démontrera, surtout quand il s'agira de la date du décès de la soi-disant Fāṭima.

Déjà je crois voir dans ce الفاطمة le résultat d'une bévue causée précisément par la difficulté qu'aurait trouvée le graveur à lire le libellé de l'épitaphe écrit à la hâte, sans points diacritiques et probablement en *nesta'līq* par celui qui en était chargé, son patron ou son client, peu importe, en tout cas un autre que lui-même.

Il y aurait tout d'abord une erreur de copie: un groupe العا de la minute, مسودة, aurait été pris pour الفا, erreur fréquente parce que facile; puis une erreur de principe: طمة mis pour صمة de la même minute, le ص ayant été dûment hampé dans le dessin, رسم, préalablement tracé sur la pierre en attendant la gravure, نقش, afin de rester même inconsidérément, au risque de donner de la tablature au lecteur non averti, dans la note générale qui caractérise, comme on l'a vu, l'épigraphe toute entière, c'est-à-dire le hampage décoratif uniforme de toutes les lettres à boucle.

De là الفاطمة, qui n'existe pas, pour العاصمة, qui a ici toute raison d'être, placé qu'il est à côté de المتوقية en vue d'un renforcement réciproque de signification presque identique, pour l'agrément littéraire du parallélisme et de la redondance.

En effect, عاصمة عن الخطاء ou العاصمة tout court signifie „celle qui se préserve du péché, qui se met à l'abri de la faute". De là communément le sens de „chaste, pure, innocente". Le substantif عصمة, accompagné ou non de عن الخطاء, veut dire „impeccabilité, chasteté, innocence, pudeur". C'est un terme dont on use spécialement à l'égard d'une jeune fille بكر, [8]). A noter qu'on

[8]) بكر عاصمة „jeune fille pure de toute souillure, chaste, pudique, intacte". Comparez TIBULLE:
„*Sic virgo, dum intacta manet, tum cara suis, sed*
„*Cum castum amisit polluto corpore florem...*"

trouve plus souvent employé dans le style funéraire la forme passive المعصومة „la préservée" ou son synonyme المصونة „la protégée", au sens général de „vertueuse".

Chose curieuse, le mot عاصم, au masculin, qui n'a retenu que le sens de „préservé, prohibé, interdit", est un nom propre d'homme, sans emploi de l'article tandis que عاصمة est inusité comme nom de femme.

Il résulte de tout ceci que le nom de la défunte ne pouvant être ni الفاطمة ni العاصمة, nous ne savons de ses noms que ceux qui indiquent son ascendance. Or elle se trouve sommairement désignée dans son épitaphe comme étant „la fille de Meimūn ben Hibat Allāh". Si surprenant que ce soit, nous sommes bien obligés d'admettre, ou que le nom de cette personne, une jeune fille sans doute, a été omis de propos délibéré pour des raisons inconnues, ou qu'elle était particulièrement désignée dans la colonie musulmane sous le nom familier de „Bint Meimun", sa *kunya*.

Quoi qu'il en soit, on ne se trompera guère en mettant sur le compte de l'excentricité géographique des anomalies épigraphiques de ce genre.

Ligne 5. — Avec la ligne 5, on aborde la date du décès qui s'étend sur deux lignes entre „elle mourut" et le complément quelque peu éloigné de ce verbe „dans la grâce de Dieu". Elle ne comporte pas moins de cinq fautes de grammaire, de graphie ou de chronologie.

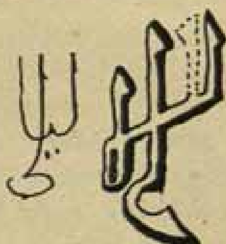
Cette date est ainsi établie:

(توفيت) فى يوم الجمعة سبعة ليالى خلون من رجب وفى سنة خمسة وتسبعين واربع اية (الى رحمة الله. . . .).

L'emploi du verbe خلا „faire défaut, manquer" est constant en arabe pour indiquer le temps compté du soir au matin (= une nuit ou veille ليل) qui s'est écoulé depuis la première heure du mois en cours. Le jour de la semaine est mis en connection avec le nombre de veilles au moyen de la particule insépara-

ble ل, ayant le sens special de „au moment où ......" C'est un idiotisme classique dont l'obscure clarté échappe au vulgaire. Aussi, l'épigraphie funéraire, qui ne se pique de purisme grammatical qu'à son escient, en fait-elle souvent bon marché; de même qu'elle manque rarement d'écrire ليالى au lieu de ليال ce qui est un parfait solécisme, où l'orthographe s'adapte à la prononciation. On voit qu'en ce sens l'inscription de Léran ne se distingue pas de la plupart de ses pareilles.

Ce mot ليالى, M. MOQUETTE l'a laissé en blanc comme étant illisible, tout en signalant sa présence, puisqu'elle est de rigueur. Il est vrai de dire qu'il n'est pas tout-à-fait intact et qu'il est, de plus, bizarrement écrit en une espèce de *nesta'līq* angulaire qui n'arrive qu'à être du coufique de fantaisie. Le moulage ne laisse aucun doute à cet égard; il nous montre de même très nettement que, si la seconde lettre du mot se trouve défaillante, ayant été accidentellement arasée, il en reste cependant encore la trace bien visible, même sur la photo, à la gauche de la première contre laquelle elle est étroitement accotée, l'une et l'autre ayant l'air de se balancer à l'extrêmité d'une barre dont la troisième lettre ا occupe l'extrêmité inférieure. Y aurait-il à l'entour de ce mot une ou deux lacunes plus sérieuses, que le coufique imprévu sous lequel il se dérobe ferait de lui un véritable rébus.

On lira donc sans hésitation لسبعة ليال : „Elle mourut le vendredi, comme sept nuits manquaient déjà au mois de Radjab", ce qui revient à dire „dans la journée du 7" [9]).

---

9) Je ne sais sur quelle donnée se base KAZIMIRSKI, quand il dit (*Dict-ar-fr.* sv., خلا) que „sept nuits manquant au mois"

Ligne 6. — Le nombre de la dizaine constitue une grosse difficulté, non de lecture, car le groupe est clairement écrit, mais d'interprétation. On voit un س alignant ses droits dents entre deux petites hastes légèrement exhaussées qui représentent, chose absurde, la première le ت de تسعين = 90, et la seconde le ب de سبعين = 70. L'une ou l'autre est évidemment de trop, mais laquelle?

Etant donné l'intérêt que présente la stèle de Léran, monument modeste, mais jusqu'à ce jour sans précédent, chercher à en fixer la date avec autant de précision que possible ne paraîtra pas sans utilité. C'est d'un intervalle de vingt ans qu'il s'agit, et cela mérite quelque attention.

D'où vient que le *naqqāsh* se soit trompé au point de graver ce تسبعين, nombre à double entente? Est-ce de sa part le fait d'une de ces étourderies d'apprenti commise dès l'instant que, sur la pierre fruste, il dessinait à la rubrique les caractères qu'il allait graver ensuite d'une façon mécanique et irréparable? Et pourquoi, cette dernière sottise achevée, n'a-t-il pas fait sauter d'un coup de ciseau la lettre fallacieuse, au risque de faire laid pour être exact? Serait-ce que, dans le doute où le mettait le texte à graver, et se souciant peu de sacrifier le fond à la forme, il s'accommoda d'une absurdité dont il rendait responsable le rédacteur du texte [10]).

En rapprochant cette erreur de la première (الفاطمة

---

cela signifie le 8 de ce mois. Ce n'est pas exact, puisqu'il reste encore à courir le temps qui va de l'aurore au crépuscule, soit donc la plus grande partie de la septième journée.

[10]) Sur les deux manières de lire ce تسبعين, cf. l'article de M. MOQUETTE p. 397, et *Bijdragen Koninklijk Instituut*, 68, (1913) p. 424, n. 2, où VAN BERCHEM se prononce également pour 90. — Une stèle arabe conservée au British Museum porte يوم الاثنين لاربعين (445 = 1054 A. D.), erreur analogue, mais moins grave. Cf. W. WRIGHT, *Kufic tombstones in the B. M, (Proceed. of the Soc. of Bibl. Archaeology* June 1887).

pour العاصمة) et d'une troisième du même acabit dont il va être question, on est amené à l'hypothèse suivante qui a au moins pour elle de cotoyer la vraisemblance.

Toutes ces fautes de graphie auraient pour cause, je le repète, la difficulté que le lapicide dut trouver à déchiffrer le manuscrit du libellé. Sur cette fiche griffonnée en cursif commun et surtout avec omission plus ou moins complète des points diacritiques, le nombre de la dizaine aurait été ainsi jeté sur le papier que le و pourvu d'une queue haut relevée, touchait de l'extrêmité de cette boucle à la lettre suivante س écrite, suivant l'usage des scribes, d'un seul trait de *qalam*, en quelque sorte sténographiquement. Les papyrus arabes fourmillent d'exemples de ce genre.

Je donne cette explication pour ce qu'elle vaut. En tout cas, elle nous permet de lire — bien entendu, sous toutes réserves — وسبعين = 70 de préférence à وتسعين = 90 qui rien ne peut vraisemblablement justifier.

Après l'unité 5 et la dizaine 70, la centaine suit, qui est 400. Mais le mot مائة „cent" a été victime d'une aphérèse aussi imprévue qu'anormale: le م initial manque à l'appel à cause d'une nouvelle inadvertance du lapicide; en sorte qu'on n'a plus sous les yeux qu'un groupe اربع ائة.

Un oubli de cette force donnant lieu à une pareille *diminutio capitis* est, que je sache, sans exemple connu dans l'épigraphie arabe. Le fait paraît si singulier qu'on le tiendrait pour impossible, si l'on n'était d'ores et déjà fixé sur le talent vraiment sujet à caution du *naqqāsh* arabe qui florissait à Léran en 475 de l'Hégire. Tout à l'heure, il s'agissait d'une lettre en trop; ici, c'est d'une lettre en moins, mains sans autre dommage.

S'il existait seulement la moindre apparence de ligature unissant à ce tronçon de mot ائة la queue à boucle complètement révolue du ع, de façon que l'orbe ainsi obtenu constituât un م médian, on aurait de ce chef اربعمائة, comme le *naskhī*, mais non le coufique, en fournit de si nombreux exemples; et la graphie de ce nombre 400 serait jugée irréprochable sinon conforme à l'archaïsme. Mais le moulage ne révèle rien qui s'en approche.

C'est donc à l'actif du *naqqāsh* une bévue de plus qu'il est bien inutile de chercher à expliquer, puisqu'elle n'enlève rien de sa clarté à la date. Tout au plus peut-on soupçonner que, dans le dessin de son épigraphe tracé d'avance sur la pierre, soit la ligature indispensable à un م médian, soit le م initial, avait été accidentellement effacé au cours de son travail sans qu'il y prît garde et que, très étourdiment, il avait passé outre, comme si son ciseau et sa main n'eussent fait qu'un seul outil sous le contrôle d'une cervelle sujette aux pires distractions.

La dernière erreur qu'il reste à signaler dans l'enoncé de cette date est d'un genre tout différent et d'ailleurs sans plus d'importance que la précédente. Ce n'est une faute ni de copie, de graphie ou de syntaxe, mais un décalage de férie par rapport au quantième du mois.

L'inscription mentionne „le vendredi 7 de Radjab". Or le 7 de Radjab de l'an 475 correspond exactement d'après les Tables astronomiques [11]) au 1er Décembre 1082 de notre ère, lequel tombait non un vendredi, mais un mercredi.

C'est un écart de deux jours pleins. N'y aurait-il que vingt-quatre heures de différence avec la férie qu'indiquent les Tables, l'erreur n'aurait rien de bien extraordinaire: les textes historiques eux-mêmes n'en sont pas

---

11) Cf. F. WUESTENFELD, *Vergleichungs-Tabellen der mohammedanischen und christlichen Zeitrechnung* (Leipzig 1854) p. 20.

exempts. Cela provient de ce que le calendrier chez les musulmans Sunnites est réglé par la vision directe du croissant de la nouvelle lune, dès son apparition à l'horizon du lieu. Or il y a toujours une différence possible entre le calcul astronomique et la perception visuelle de la néoménie; même entre des localités de la même région cette différence est fréquente [12]).

Mais nous sommes ici en présence d'un écart un peu exceptionnel qui pourrait s'expliquer à la rigueur par le fait que, sur une première erreur de férie admissible en soi, s'en est venue greffer une seconde postérieure à celle-là d'un nombre de lunaisons indéterminé, d'où un double décalage.

Toutefois sans chercher, si l'on peut dire, midi à quatorze heures, il a fort bien pu se faire qu'entre la mort de la fille anonyme de Meimūn et la mise en oeuvre de son *shāhid*, il se soit écoulé un laps de temps assez long pour que les deux compagnons qui se chargeaient de dresser sur la pierre l'obituaire de la communauté musulmane établie en ces lieux, aient oublié totalement la férie correspondant au 7 de Radjab, si ce n'est le quantième de ce mois correspondant à la férie vendredi, et par surcroît .... le nom de la défunte fille de Meimūn. Ils en étaient bien capables.

Ligne 7. — Le mot الله, premier de cette ligne, est suivi d'un second mot qui n'a pas été identifié par M. Moquette. La reproduction photographique, très obscure en cet endroit, ne suggère rien qui vaille. Le moulage, au contraire, donne toute satisfaction, on pouvait s'y attendre: c'est la clarté même, du moins quant à ce mot laissé dans l'ombre et qui n'est autre que عالم

---

12) Cf. la date du décès d'Abū Kāmil le Rāhdār, dans mes *Deux inscriptions coufiques du Campa, Journal Asiatique*, oct.-dec. 1922 pp. 253-267.-Voir dans Van Berchem, *Corpus Insc. Ar.* fasc. 11, 117, une épitaphe dont la férie est un jeudi qui tombe d'après les Tables sur un lundi.

Fig. II.

Ligne 7 (début) عالم الغيب صدق

„(Dieu) qui sait", écrit, comme de juste, avec un ع sommé d'un faux *alif* à prétention décorative.

Mais, tel quel, ce عالم appelle logiquement un complément. Comme il est un peu étouffé entre le premier mot الله et le troisième صدق — l'inscription tire à sa fin et l'espace en cette dernière ligne est très mesuré — ce complément indispensable est donc à chercher autre part, sans aucun doute dans la partie supérieure du champ. Et, précisément, on constate qu'au dessus du mot صدق le champ est libre, la place dégagée de toute hampe en superfétation, de tout ornement superflu, et comme ménagée pour l'insertion d'un seul mot et très court. Toutefois cet endroit vacant, tel que le moulage nous le montre, semble être complètement fruste. Mais quand on l'a bien examiné et palpé, le soupçon se fait jour, puis la certitude que quelque chose a été gravé là en surcharge, qui a presque totalement disparu.

On découvre vite ce qu'on s'attend à trouver. Le mot الغيب complément ordinaire de الله عالم, finit par vous sauter aux yeux, malgré les mutilations qu'il exhibe. De ce groupe de lettres aux dimensions nécessairement réduites, ا et ع avec sa boucle hampée de court se perçoivent encore; le reste se devine On dirait un vieux tissu brodé de Damas rongé par les vers. (Voir fig. II).

L'épithète عالم que le Coran décerne au Maître des Mondes est toujours accompagnée des mots الغيب, الشهادة. Il va de soi qu'il était impossible au *naqqāsh* de faire tenir le second dans le champ encombré de toutes les hampes utiles et inutiles qui meublent les derniers mots de l'inscription. Il n'a donc pas hésité, si tant est que الشهادة figurait sur la minute du rédacteur, à le sacrifier, puisque aussi bien il n'y avait pas moyen de le caser; en sorte que la citation est incomplète.

Elle figure une douzaine de fois dans le Coran. Le verset qui s'applique à la circonstance est celui-ci: „*Vous retournerez vers Celui qui connaît ce qui est absent et ce qui est présent*", en d'autres termes: „vers le monde invisible de l'au-delà et le monde visible d'ici-bas". (*Coran*, sūra IX, v. 95) [13]).

Enfin, les 3|4 restant du dernier registre sont remplis par une formule de clôture qui est comme en marge de l'épitaphe proprement dite. Le rédacteur attitré du cimetière de Léran parle ici, pour ainsi dire, en son nom. C'est l'ordinaire épiphonème qu'on ajoute volontiers quand on a terminé soit la copie, soit la récitation d'un passage du Coran: „Dieu Grand est toute Vérité, صدق, ainsi que son genereux Apôtre" [14]). Elle s'inspire

---

13) ثم تردون الى عالم الغيب والشهادة

14) Variante: „Dieu Grand est toute Vérité, et il a adressé (aux hommes) son Apôtre, l'Elu, le Généreux".
صدق الله العظيم وبلغ رسوله المصطفى الكريم

du verset 22, sūra XXXIII: „*Voici ce que Dieu et son Apôtre vous ont promis: Dieu et son Apôtre sont veridiques* صدق (Cf. III, 89).

En définitive, l'examen critique de ces sept lignes d'un texte qui tient en réserve plus de surprises qu'aucun autre du même genre, les explications peut-être un peu longues qui viennent d'être données pour éclairer certains points restés obscurs, enfin l'interprétation qui résulte d'un déchiffrement revu et corrigé, aboutissent à la lecture suivante:

١ بسم الله [الرحمن الرحيم ❁ كل من]
٢ عليها فان ويبقى وجه ربك ذو الجلا
٣ ل والاكرام ❁ [هذا] قبر المتوفية ا
٤ لعاصمة بنت ميمون بن هبة الله توفيت
٥ فى يوم الجمعة (ا)سبعة ليالى خلون من رجب
٦ وفى سنة خمسة وسبعين واربع (م)اية الى رحمة
٧ الله عالم الغيب ❁ صدق الله العظيم ورسوله الكريم

1. Au nom du Dieu (clément et miséricordieux! „Tout ce qui est)
2. sur cette terre passera dans le néant; (seule) la face de ton Seigneur restera pleine de majesté et de
3. gloire". (Ceci est) le tombeau de celle qui se garda du péché,
4. qui fut à l'abri de la faute, la fille de Meimūn ben Hibat Allāh, qui fut accueillie,
5. le vendredi (mercredi), septième jour de Radjab,
6. l'an quatre cent soixante et quinze, dans la grâce
7. de Dieu qui connaît (les mystères de) l'au-delà. Dieu Grand est toute Vérité ainsi que son généreaux Envoyé.

Retirons cette épitaphe de son cadre, c'est-à-dire des extraits et des réminiscences coraniques quasi rituelles

que tout rédacteur, tout lapicide, pour des raisons d'éducation et de métier, tiennent gravés dans leur mémoire et qu'il ne leur arrive d'altérer que par accident. Il nous reste comme fond une courte phrase commémorant les vertus, le nom partiel et la date de la mort d'une musulmane pour qui un *shāhid* a été très curieusement sculpté en un lieu quelconque de la lointaine Java. Or on a vu de quelles orties l'ont semée, si brève soit-elle, l'ignorance, la négligence ou l'étourderie de ses auteurs.

Toutes ces méprises et malfaçons relevées, on pourrait en dernière analyse jeter un coup d'oeil sur une stylistique évidemment spéciale et conventionnelle, mais contre laquelle le *kalām nahwī* s'inscrirait en faux s'il ne cédait la place, dans la plupart des inscriptions de cette catégorie, au *kalām dāridj*. Fautes vénielles, d'ailleurs, et qui s'expliquent aisément.

Autrefois, les rédacteurs de petites épitaphes ne se mettaient pas plus en frais d'imagination que de purisme académique. Travaillant pour la classe moyenne qui s'élevait à peine au dessus du vulgaire, ils rédigeaient leurs actes mortuaires sans grand apprêt, selon des formules toutes faites et mises à la portée de tous, en une langue mi-vulgaire mi-littéraire, à telles enseignes que certains tours de phrase, certaines expressions, certains solécismes même étaient traditionnellement empruntés au langage courant. Quand parfois le style tumulaire, sans pour cela être impeccable, se gonflait d'un peu d'emphase et même se haussait jusqu'à la poésie élégiaque, c'est qu'il s'agissait de personnages que le rang ou la fortune avaient distingués d'entre leurs semblables.

Ce n'est certes pas ici le cas. Si le sculpteur s'est évertué à sortir de l'ordinaire, afin de flatter à la fois l'oeil du lecteur et la mémoire de sa défunte cliente qui en valait sans doute la peine, le rédacteur, restant d'ailleurs dans la tradition, n'a fait aucun effort pour

rompre momentanément avec le vulgaire; il a rédigé comme il parlait.

Ainsi a-t-il mis entre توفيت, juste expression d'usage, et son complément d'usage rare الى رحمة الله, toute la longueur de l'enoncé des jour, quantième, mois et année, lequel couvre un intervalle de deux lignes. Or, d'habitude, on a soin d'éviter cette phraséologie quelque peu relâchée pour s'en tenir à l'ordre logique des mots. Cela ne pouvait en aucune façon empêcher le rédacteur de finir dévotement, comme il le voulait et le devait, sur le nom d'Allāh; il n'avait qu'à remplacer, suivant les us et coutumes, الى رحمة الله par رحمها الله الخ, „Dieu qui etc...... lui fasse miséricorde!"

Cette observation, qui ne tire pas à conséquences, en amène une autre beaucoup plus sérieuse. En ne s'écartant pas du poncif banal, il se serait du même coup épargné d'écrire un vulgarisme dont l'épigraphie arabe, pour accommodante qu'elle soit, ne fournit que très peu d'exemples, il n'aurait pas altéré le sens réel de توفيت en lui imposant d'être régi par l'adverbe الى.

En effet, le verbe توفى ne signifie pas autre chose que „être reçu, agréé", par Dieu s'entend; c'est donc „mourir", on le sait. Le Coran ne l'emploie que dans ce sens; et que ce soit au passif ou à l'actif, jamais il ne s'y trouve suivi d'un complément [15]. Or, c'est par la contamination de plusieurs autres expressions métaphoriques désignant également l'action de mourir, que توفى en est arrivé à traîner après lui ce complément, avec الى pour trait d'union, dont il n'a que faire. On a dit صار „s'en aller", انتقل „émigrer", ارتحال „passer (de ce monde en l'autre) „etc., en faisant suivre très normalement ces verbes des mots الى رحمة الله „vers la

---

[15]) Cf. *Qāmūs* توفي فلان اذا مات وتوفاه الله اذا قبض نفسه.— *Coran:* XXII, 5: ومنكم من يتوفى: cf. II, 234; XL, 69. *Ibid.* XII, 102: توفانى مسلما: cf. XVI, 72.

miséricorde de Dieu". De là à soumettre توفى au même traitement, il n'y eut qu'un pas à faire, une habitude à prendre: le vulgaire fit l'un et prit l'autre.

Ce توفى n'en est pas moins un très vieil euphémisme, classique s'il en fût, dont le rôle est bien plus de marquer l'insigne mansuétude de Dieu que de tempérer l'idée brutale contenue dans l'expression propre مات „mourir", déjà atténuée par cette autre qui est courante قبض „être saisi, ravi (par Dieu)". Comment, d'ailleurs, pourrait-il être dit d'un musulman qu'„il a été reçu dans (الى = vers) la miséricorde ou la grâce divine" quand il ne vit et ne s'apprête à „goûter à la mort" suivant l'alléchante expression du Coran (III, 186), qu'avec l'espoir, non la certitude qu'Allāh lui accordera la rémission de ses fautes?

L'expression توفى الى رحمة الله, à tous les égards, n'est donc pas bonne en soi. La langue commune l'a forgée, la langue écrite l'ignore; entre les deux il y a l'épigraphie qui prend son bien où elle le trouve. Mais ce n'est que par hasard qu'on rencontre cette expression hybride dans une inscription. Le *Corpus Inscriptionum arabicarum* de VAN BERCHEM n'enregistre en tout que deux épitaphes, l'une de 647 et l'autre de 657 H., où l'on ait à constater l'emploi de ce vulgarisme [16]). Ce sont donc des exceptions.

Au surplus, la langue commune va bien plus loin encore, lorsqu'elle use, comme en Syrie, de l'actif توفى qui signifie littéralement „accueillir", en lui appliquant le sens tout-à-fait détourné de „payer sa dette" et de là „mourir". Or cet autre vulgarisme, c'était fatal, est passé aussi en épigraphie où il serait même plus fréquent que le précédent. Sur trente-deux épitaphes de person-

---

[16]) VAN BERCHEM, *Corpus I. A.*, fasc. I, p. 105, pl. XXV, No. 1, tombeau de Sūlṭān Ṣāliḥ l'Ayyubide; fasc. II, p 117, pl. XXV, No. 2, stèle au nom de 'Abd er-Raḥmān el Qurashī.

nages de la famille des Zeyyānides découvertes à Tlemcen et publiées par C. BROSSELARD, trois portant ترنا *(sic)* ou رنت à la date de 876, 877 et 886 H. (fin XVe s. A. D.) [17]. J'en citerai une dernière, inédite, gravée en 589 (1198) au nom d'une princesse royale contemporaine de Saladin [18], et dûment signée des noms du rédacteur et du sculpteur, lesquels n'ont pas craint de commetre — entre autres fautes — cette grave fautè de langage parfaitement reconnue et classée [19].

Il ne semble pas douteux que toutes ces erreurs qui sont la monnaie courante de l'épigraphie arabe, toutes ces entorses données à la syntaxe, à la phraséologie, à la stylistique, qui affectent la *sermonis integritas*, ne dépendaient pas moins du degré de culture de leurs auteurs que des traditions de métier dont ils entendaient rester les esclaves. C'est donc ici un trait de plus à ajouter à ce que nous savons déjà sur les talents respectifs de celui qui libella et de son transcripteur qui grava l'épitaphe de la mystérieuse Bint Meimūn de Léran.

Cette bizarre inscription, dont on a cru longtemps qu'elle désignait la tombe d'une femme indigène célèbre dans les fastes locaux, se révèle comme un monument d'exception aussi bien sous le rapport épigraphique qu'au point de vue paléographique; mais à ce point de vue elle est particulièrement intéressante. „La paléographie de cette inscription, a dit VAN BERCHEM qui

---

17) C. BROSSELARD, *Mémoire sur les tombeaux des Emirs Béni-Zeiyān*, dans *Journal Asiatique*, janv.-fév. 1876, pp. 39, 40 et 92, No. 6, 7 en 15.

18) Inscription de 25 lignes, dont 5 vers, en *naskhī* entièrement vocalisé, le plus ancien spécimen de ce genre connu en Egypte; gravé à fleur de pierre sur un bloc de granit noir provenant de Qūṣ et ayant servi dans l'antiquité de polissoir. C'est la même inscription dont il a été parlé plus haut à propos d'une veilleuse *miṣbāḥ* qui la décore.

19) Cf. R. DOZY, *Supplément aux Dictionnaires arabes* t. II s. v. وفى

ne fit que l'entrevoir, est extraordinairement curieux: à elle seule, elle mérite une étude".

Pour mener à bien cette étude, il faudrait commencer par dresser avec l'exactitude la plus rigoureuse, lettre par lettre et sans négliger la moindre variante, l'alphabet de l'inscription. Ce travail fait, qui est celui d'un orientaliste doublé d'un dessinateur expérimenté, il y aurait lieu de comparer chaque caractère avec ce qu'on connait par ailleurs, puis de déduire ce que l'on ignore du peu que l'ont sait de la technique d'une paléographie *sui generis*, limitée à un exemplaire restreint et, de plus, unique.

Cette étude est trop intéressante pour qu'elle ne se fasse pas un jour prochain. Déjà, un premier problème se pose, celui de savoir si, avec l'inscription de Léran, on se trouve en présence d'un coufique-type propre aux lapicides musulmans de Java, qui auraient trouvé dans la situation excentrique de ce pays un terrain favorable à l'éclosion d'un éclectisme plus ou moins heureux pour le sort de leur art et d'où serait sortie une formule nouvelle, originale, mais éphémère; ou bien encore de savoir si cette écriture lapidaire est le simple résultat d'un effort artistique particulier à un sculpteur en lettres qui, loin des centres métropolitains et n'appartenant à aucune école déterminée, dut se soumettre aux nécessités de l'imitation influencée par l'ambiance d'un milieu exotique, et dont la technique hybride disparut avec lui.

Je doute qu'en l'état de nos connaissances il soit possible de répondre à ces deux questions. Elles méritent certainement qu'on s'y arrête et qu'on les résolve pour le plus grand profit de l' histoire de l'écriture coufique, à laquelle plusieurs archéologues orientalistes, marchant dans le sillon tracé par le regretté VAN BERCHEM, mon ancien compagnon d'études en Egypte, s'intéressent avec succès.

Ce qui donne à la paléographie de l'inscription de Léran son caractère nettement exceptionnel, c'est cette

variété d'éléments graphiques si singulièrement entachés de fantaisie, de disparate et de bizarrerie dont il a déjà été dit quelques mots en manière d'avertissement. Sous ces déformations, à peu près inévitables dans l'excentrique Java, du coufique classique, sous les transformations fortuites ou spontanées de celui-ci en un coufique régional uniquement représenté jusqu'à nouvel ordre par le présent monument, il perce, par exemple dans le décrochement arrondi des attaches, des ligatures et des appendices, on ne sait quoi qui rappelle la façon du trait hindou, peut-être même chinois.

Cet hétéroclite ensemble d'éléments graphiques peut se partager en quatre groupes distincts et se décrire sommairement comme il suit d'après le moulage [20]).

Eléments classiques. Sont reproduits d'après la norme en usage:

ا en tant que lettre, donc à l'exclusion des hampes décoratives, lesquelles ne sont que de faux ا;

ر et ل, conformes aux plus simples modèles: قبر (l.3), رجب (l.5), رحمة (l.6), excepté الكريم (l.7);

س à ces deux réserves près que dans le mot خمسة (l.6) la première haste du س n'est pas reliée à la suivante, erreur déjà signalée par M. Moquette, et que les trois dents de cette lettre sont toujours de hauteur égale, alors qu' elles devraient en bonne règle présenter l'aspect d'échelons décroissants, afin qu'elles ne puissent être prises pour des hastes de lettres pointées;

ع, toujours bon, mais hampé plutôt deux fois qu'une: الجمعة (l.5);

ك, d'excellent coufique trapu, mais exigu et juché au plus haut d'un long pédoncule;

و, une seule fois (وجه, l.2) muni d'une queue qui s'allonge en méandres parallèles et horizontaux, meublant tout le champ vide au dessus de يبقى.

---

[20]) A défaut d'une restitution d'après le moulage, se reporter à celle de M. Moquette sur photo, l. c. pl. II, p. 397.

Deux mots surtout sont d'un dessin parfait: الله et رسول, à laisser croire qu'aux yeux du *naqqāsh* les noms d'Allāh et de son Envoyé ne pouvaient être transcrit qu'au moyen de signes archaïquement purs et d'où toute fantaisie devait être bannie.

Eléments hybrides. Issus de l'interprétation arbitraire et fantaisiste d'éléments classiques, parfois originale, souvent maladroite, d'où un graphisme sans homogénéité et quelquefois bien près de la laideur.

Les signes en ح délaissent l'élégante courbure en col de cygne du coufique fāṭimite pour prendre la figure d'un reptile dressé sur sa queue et la tête projetée en avant.

م affecte trois formes: carrée, triangulaire ou ronde; dans le mot رحمة (l.6), c'est un anneau à mi-hauteur d'une hampe grêle; du reste, cette lettre est presque toujours crêtée d'une hampe: لاكرام (l.3), ميمون (l.4), من (l.5), عالم (l.7); le م final de يوم (l.5) porte sa hampe et, de plus, est muni d'une queue montante qui s'échappe tout-à-coup vers la droite en ligne oblique pour finir verticalement par une autre hampe raccourcie.

ن final ou isolé est composé des deux tiges parallèles d'une branche étroitement ployée, celle qui forme la queue suivant la même trajectoire brisée que ci-dessus: فان (l.2), خلون (l.5), سبعين (l.6);

ب final, ت final ne sont pas traités avec moins de fantaisie ni plus de goût: بنت, توفيت (l.4) رجب (l.5). Ce ne sont plus ici les orbes gracieux et s'épanouissant en palmes du coufique classique, mais des tiges extravagantes et sans galbe, des branche folles.

ف, ق, initial ou médian, restent dans la norme, sauf dans متوقية où la boucle est contournée; le ق de صدق (l.7) se termine par un appendice hampé rappelant la queue des م, ن, etc.

ي final, dans le mot في (l.6), est fait de bâtons rompus interprétant la boucle du *naskhī*, par les angles d'un coufique de fantaisie; en outre, cette queue se termine par une longue hampe qui va de pair avec celle dont le ف est coiffé.

ة est la plus bizarrement dessinée de toutes les lettres de cet alphabet hybride; en fin de mot, elle se présente tantôt sous son aspect normal: الجمعة (l.5), المتوفية (l.3), tantôt sous la forme extravagante de ت, ب, ن, م final: العاصمة (l.4), مائة (l.6). Un seul mot: عليها (l.2) pourrait nous montrer ce qu'elle est entre deux ligatures, s'il etait en bon état: on devine toutefois deux anneaux superposés, comme on le voit pour les deux ة initial et final, de هبة (l.4). Dans ce mot, le premier est sommé d'une hampe, le second de deux. Tout cet appareil d'anneaux et d'excroissances superflues déguisent tellement bien ce groupe de lettres inédites que la lecture en a été laborieuse jusqu'à ce que M. MOQUETTE ait déchiffré le seul mot que la logique imposât: هبة الله

Eléments vulgaires. — Tous éléments empruntés à l'écriture cursive, sans que n'intervienne l'écriture archaïque, si ce n'est pour donner le change en ajoutant ou supprimant de part et d'autre quelque détail insignifiant. De là un certain nombre de disparates qui détonnent au milieu des éléments normaux et des graphies de fantaisie. Telles les lettres د, ص, ظ et des mots entiers qui sont comme égarés dans leur propre famille: فى (l.5), الى (l.6), صدق (l.7) et surtout ليالى, celui- ci procédant du *nesta'līq*, on l'a vu plus haut, ceux-là du *naskhī*.

Eléments décoratifs. — Ils sont de deux sortes:

1e. Hampage général des lettres à boucle — décrit précédemment — dont les plus singuliers exemples se trouvent dans العاصمة et dans هبة: des espèces d'*alif* rectilignes ou brisés, des excroissances obliques, remplacent uniformément les tiges éloncées ou assouplies par

une courbe qui caractérisent les plus belles variétés du coufique fleuri à tous ses stades.

2e. A la première ligne sont encore visibles trois mots بسم الله au commencement, puis من à la fin, et à la seconde ligne le mot وجه, dont les lettres م, ة, ن et و s'achèvent par un long appendice formant un entrelac en treillis rectangulaire avec les hampes du champ. Ce décor, dans l'inscription de Léran, est intéressant au premier chef, étant sans nul doute un motif d'ornementation inspiré du coufique dit „tressé" qui est attesté dès l'annee 407 H. (1016-17 A.D.) dans la tour funéraire de Radkān (Khorasān persan), se retrouve cent cinquante ans plus tard à Amida et, dans l'intervalle, dans l'inscription d'une tour située près de Tirmid, sur l'Amū-Daryā. L'entrelac en treillis ainsi que le motif tressé en coeur apparaissent au Caire dans la seconde moitié du XI siècle; et l'on présume que ce sont les tribus turques de Seldjūq qui, poussant leur vague de l'Est à l'Ouest, seraient les propagatrices de ce genre de décor [21]). Il résulte de ceci que, pour ce qui regarde l'Indonésie et Java en particulier, la paléographie épigraphique a eu son point d'origine vers la fin du XIe siècle en Perse ou mieux à Ghazna, pour aboutir par l'Inde à Léran.

Une légende locale remontant au XVe siècle de notre ère planait sur la sépulture de Bint Meimūn [22]), cependant que, dans l'antique nécropole de Léran, quatre

---

21) La question très récente du coufique tressé a été mise à jour et résumée par M. S. Flury dans un magistral article de la Revue *Syria*, t. II, pp. 54-62 (1921): *Bandeaux ornementés à inscriptions arabes, Amida-Diarbékir, XIe siècle;* cf. du même t. V p. 59 (1924).

22) Transporté à Batavia en 1913 pour qu'on l'y pût étudier à loisir, le *shāhid* de Bint Meimūn a été réintégré un peu plus tard à la palce pui lui était séculairement assigné. Sur Léran, son inscription et la bibliographie qui s'y rapporte, voir *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, 2e ed. 1918, t. II, p. 570.

autres tombes sans noms l'avoisinaient, muettes et tristes comme des pierres frustes. Elle voulait que ce sépulcre fût celui d'une princesse de sang royal, dénommée Putri Devi Suvari; elle voulait aussi que cette femme ait joué un rôle important dans l'histoire de l'Islām javanais à ses premniers débuts. C'était une légende purement locale que le temps se chargea de propager.

Or, non loin de là, à Gresik — ou Guersik, une autre tombe également ornée d'une fort belle inscription arabe, mais celle-là très lisible, était entourée d'une vénération non moins grande, parce qu'elle était au vu et au su de tous celle d'un fameux *walī* musulman, dont le nom, Malik Ibrāhīm, passait pour être le plus ancien nom arabe que l'on eût jamais prononcé dans le pays depuis l'an 822 de l'Hégire (1419 A.D.), date de sa mort [23]).

Partant de là une légende jumelle de la précédente établit que ce Malik avait été le premier qui fût venu de l'Occident (de l'Inde) pour prêcher et convertir la population à la religion de Mohammed. Tel Pō Ovla, l'apôtre du Tchampa au XIe siècle, si l'on s'en rapporte à la légende qui court encore parmi les derniers musulmans de l'Annam.

C'est ainsi que Maulānā Malik Ibrāhīm devint le pôle d'un courant de légendes sur lequel se branche celle de Putri Devi Suvari. Les Javanais semblent avoir fait de cette hypothétique princesse la contemporaine de l'apôtre et conséquemment sa néophyte, peut-être aussi

---

[23]) Sur la légende de Malik Ibrāhīm, voir VETH, *Java*, 2e, ed. 1896, t. I, pp. 229-232, et pour son épitaphe „très importante pour l'histoire de l'introduction de l'Islām et du calendrier musulman dans ce pays", (c'était alors la plus ancienne inscription arabe connue à Java), *cf. Revue du Monde musulman*, t. XIII, 1911, p. 257 sq., et *Tijdschrift voor Indische T.-L- en Volkenkunde*, LII, 3-5, p. 596sq, déjà cités.

son Egérie, en tout cas la première indigène convertie à l'Islam, dormant en fin de „conte" son sommeil éternel dans la plus belle des tombes du cimetière de Léran, la seule digne de contenir sa dépouille de fille de roi, *putri devi* [24]).

Longtemps cette double légende fit fortune; puis vint le jour où, ayant attiré la curiosité des épigraphistes, elle mit leur sagacité à l'épreuve, pour être enfin réduite par eux à néant.

Mais Léran, qui à contribué pour une bonne part à sa formation, loin d'avoir perdu de ce fait la moindre parcelle de son prestige trompeur, Léran et la pierre inscrite de sa nécropole trouvèrent au contraire un regain d'importance historico-religieuse aux yeux des érudits malaïsants, lorsque VAN BERCHEM, consulté et muni d'une vaine épreuve photographique, le premier découvrit le nom de Fāṭima bint Meimūn ben (el-Qāhir) billāh ou ben ('Abd) Allāh et la date: vendredi 7 Radjab 495 correspondant au dimanche 27 avril 1102.

Désormais, à la légende plusieurs fois séculaire se substituait un fait nouveau acquis à la science. Mais en même temps peu s'en fallait qu'une hypothèse — pour ne pas dire une autre légende — ne tendît à s'édifier sur le substrat ancien en faisant de Bint Meimūn une autre Suvari, une personnalité réellement marquante de l'histoire primitive de l'établissement des musulmans dans l'Est javanais, encore que rien ne soit de nature à justifier cette hypothèse. Le déchiffrement de son épitaphe, en effet, ne prouve pas le moins du monde qu'elle ait assisté aux premières tentatives d'islamisation opérées sur les habitants de l'île, et moins encore qu'elle ait fait partie

---

24) Tout ce qui a été dit au sujet de Malik Ibrāhīm et de Putri Devi Suvari a été fort bien résumé par M. MOQUETTE dès le début de son article.

des premiers contingents de colons mahométans qui vinrent s'y installer. Car ce n'est pas du jour au lendemain que des nouveaux venus, des étrangers, parviennent à rallier à leurs idées religieuses — ce qui implique une transformation lente des moeurs et un changement profond de mentalité — des individus maîtres de leur sol, qui sont de race et de civilisation totalement différentes des leurs: pour en arriver là, il faut bien compter deux générations. L'inscription de Léran ne prouve qu'une chose, c'est qu'il y avait déjà dans le pays un nombre appréciable de musulmans, descendants d'émigrés, métis ou indigènes, plus de quatre cent cinquante ans avant l'époque où le prétendu apôtre Malik Ibrāhīm et sa princesse lointaine vivaient et mouraient dans les mêmes temps et les mêmes lieux.

Du reste, les malaïsants sont maintenant à peu près d'accord pour fixer comme limites extrêmes à l'ère de l'islamisation du Java oriental l'époque des grands troubles qui suivirent la mort du prince Erlangga, aux environs de l'an 1045 de J.-Ch., et le moment où la suprématie se trouva entre les mains de Daha (= Kediri) sous le règne de Djayabaya, un peu moins d'un siècle plus tard [25]).

On voit combien il est naturel que Java s'enorgueillisse de posséder un monument de son passé qui est sans précédent en cette partie reculée de l'Insulinde et précieux à d'autres titres extrêmement divers.

On sait d'autre part combien il est rare que l'épitaphe d'un simple mortel présente vraiment de l'intérêt: ce sont presque toujours les mêmes noms, les mêmes antiennes, les mêmes notations chronologiques qui nous passent et repassent sous les yeux, en une écriture plus ou moins artistique, correcte, facile et variée, ne sachant

---

[25]) Cf. *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, 2e ed. t. II. p. 570, s.v. *Léran*.

guère plus garder de secrets qu'avec la complicité du Temps qui a raison de tout.

Pour trouver du nouveau, il faut l'aller chercher non dans le domaine ordinaire de l'Islām, mais dans les régions qui lui sont le plus excentriques.

Dans cet ordre d'idées, l'original *shāhid* de la fille, désormais réputée pour sa grande vertu, du colon arabe Meimūn, fils de Hibat Allāh (= Théodore), n'a guère trompé notre attente. L'inscription coufique de Léran, en effet, n'est pas seulement la doyenne de ses congénères ; elle se singularise encore par l'imprévu d'un texte on ne peut plus maltraité, la bigarrure de sa paléographie, son excentricité à quel que point de vue qu'on se place et le mystère qui l'enveloppa si longtemps du voile des légendes.

Tout cela réuni lui assigne une place non usurpée dans le *Corpus Inscriptionum arabicarum.*

Paris, avril 1925.

Boekaankondiging

Jahangir's India. The Remonstrantie of Francisco Pelsaert. Translated from the Dutch by W. H. MORELAND, C.S.I. C.I.E. *Author of India at the Death of Akbar and From Akbar to Aurangzeb. and* P. GEYL. Litt. D. *Prof. of Dutch History and Institutions in the Univ. of London.* Cambridge. W. Heffer and Sons Ltd. 1925.

Een smakelijk en aantreklijk boekje heeft de vertaler van Francisco Pelsaert's Remonstrantie gemaakt, in aangenaam formaat en goeden druk, met een korte, voortreffelijke inleiding, weinige, maar veel verduidelijkende noten en in helder Engelsch. Dit laatste is met behulp van Prof. P. Geyl bereikt door de omslachtige zeventiende-eeuwsche zinnen in korte te verdeelen en den anacolouthen een slot te geven. Van de dikwijls duistere Hollandsche spelling uit dien tijd bemerkt men in de vertaling natuurlijk niets en daardoor zal het geheel voor den Engelschen leek — en voor hem niet alleen — aantreklijker zijn dan voor den Hollandschen een „gewissenhafte" Nederlandsche uitgave in de oude spelling en met vaak onbegrijplijken zinsbouw zou geweest zijn.

De Remonstrantie, in 1626 door den koopman der O.I.C. Pelsaert na een zevenjarig verblijf in Voor-Indië opgesteld, had de bedoeling zijn meesters in te lichten over den handel in het Noorden van Voor-Indië en over de beste maatregelen om de winsten der Compagnie te vergrooten. Tegelijk geeft het „in a nutshell" den toenmaligen toestand van het rijk der Groot-Mogols weer [1]).

---

[1]) Over de kusten van Coromandel en Malabar, die daar niet toe behoorden, laat Pelsaert zich niet uit.

Pelsaert heeft zich zeer beperkt, ten eerste omdat hij reeds een korte geschiedenis van het rijk had opgesteld — waarschijnlijk in samenwerking met zijn chef, Pieter van den Broecke [1]) en ten tweede omdat hij vreest, dat Bewindhebbers zijne uitweidingen niet ter zake dienende zullen vinden. Herhaaldelijk legt hij zich het zwijgen op over dingen waarvan men juist graag wat meer zou willen weten. Merkwaardig is 't en alleszins pleitend voor de opmerkingsgave van den opsteller en zijn schrijftalent, dat men zulk een scherp beeld van Voor-Indië onder Djahangir voor oogen krijgt. Daarom ongetwijfeld heeft Moreland, de auteur van „India at the Death of Akbar" en van „From Akbar to Aurangzeb" deze bron voor zijn landgenooten bereikbaar gemaakt. In zijn inleiding tot het laatstgenoemde werk (waarvoor reeds Pelsaert's gegevens gebruikt zijn) betreurt hij 't, dat tot nog toe — 1923 — de Engelsche en Indische onderzoekers van de geschiedenis van Voor-Indië, de Nederlandsche bronnen zoo verwaarloozen, omdat deze bepaald boven de Engelsche staan. De Hollandsche kooplui, zegt hij, zetten nauwkeurig zwart op wit wat de Engelsche als vanzelfsprekend aannamen. Hun uitgebreide handelsoperaties gaven hun ruimer inzicht en onder de tucht van de autoriteiten te Batavia schreven zij gedetailleerde en nauwkeurige „registers" van hun handelingen op hun verwijderde standplaatsen. „English-reading students will naturally continue to rely mainly on the English sources, but they are likely to form inaccurate or distorted views on many important questions, if they fail to take account also of the information furnished by the Dutch".

Laten we de hoop uitspreken, dat Moreland het niet bij deze eene vertaling zal laten en dat hij uit het Rijks-Archief nog meer dergelijke verhandelingen op dezelfde

---

[1]) Hiervan zijn fragmenten op het Rijks-Archief te 's Gravenhage over.

manier 't licht zal doen zien. Op het terrein der Voor-Indische geschiedenis bewegen Hollanders zich — zooals voor de hand ligt — nu eenmaal hoogst zelden [2]) en wij kunnen ons geen beteren verspreider der Hollandsche gegevens wenschen dan dezen Engelschman, die zich reeds een groote lezerskring heeft verworven.

De indruk, dien Pelsaert met zijn beschrijving van het Mongol-rijk geeft, is zeker allerminst gunstig. Djahangir, zoon van den Grooten Akbar, hield zich voornamelijk bezig met eten, drinken — ook alcohol — en op jacht gaan; de regeering liet hij over aan zijn vrouw, die hem geheel naar haar hand kon zetten, en aan zijn zwager. Afpersingen, onrecht op elk terrein, onveiligheid waren de gevolgen van deze bestuursopvatting. De edelen en hooge ambtenaren verspilden hun onmetelijke rijkdommen in de onzinnigste weelde, wat niet zoo vreemd was omdat er in dien tijd voor kapitaal in Indië nog geen emplooi was en bij den dood van den eigenaar alle bezittingen aan den vorst vervielen. De onbeschrijflijke armoede der boeren en handwerkslieden vormde met de luxe der rijken een scherpe tegenstelling en een middelstand bestond er niet.

De Europeesche waren, op wier toevoer Pelsaert aandringt om zijn natie een eervolle positie aan 't hof te bezorgen — de basis voor een winstgevend handeldrijven — zijn dan ook luxe voorwerpen: fraai bewerkte wapens, spiegels, Venetiaansch inlegwerk, paarlen, robijnen, gouden kettingen, wandtapijten met voorstellingen uit het Oude Testament, schilderijen van gevechten of met grappige voorstellingen, ook met naaktfiguren, gouden lampetkannen, handvatten voor waaiers enz. enz. Men moest echter zorg dragen daarvan geen scheepsladingen te sturen, daar elk voorwerp eigenlijk een „nouveauté"

---

[2]) Moreland vermeldt bij zijn literatuuropgave slechts twee Hollandsche werkjes van Terpstra: De Vestiging van de Nederlanders aan de Kust van Koromandel; en De opkomst der Wester-Kwartieren der O.I.C.

moest zijn om aftrek te vinden. De mode aan het hof was bijzonder grillig. De eigenlijke handelsartikelen, die de Hollanders invoerden, waren eerst: veel goud en zilver, tin, kwikzilver, vermilioen, ivoor en rood wollen laken. Toen de Compagnie het monopolie der specerijen had verworven, werden deze het artikel bij uitnemendheid, dat goud en zilver verving [1]). De aanvoer geschiedde vóór Pelsaert via de Kust van Koromandel. De Indische kooplieden behaalden dan groote winsten met het vervoer vandaar naar Agra, want óf daar óf in Lahore werden ze gebruikt: het hof en omgeving was er de voornaamste afnemer van. Pelsaert gaf nu zijn meesters den raad, welke ook is gevolgd, om de specerijen via Soerate, waar de Compagnie een kantoor had, te zenden. De winst kwam dan uitsluitend aan de Hollanders zelf. Dezen was het van alle Voor-Indische artikelen het meest om indigo te doen. Om dat in te koopen was Pelsaert door Van den Broecke naar Agra gezonden, daar in die buurt de beste soort verbouwd werd. Door zijn ijver en inspanning verwierf hij in dien handel voor de Hollanders de eerste positie, verre boven die der Engelschen, ofschoon dezen er al langer ondervinding van hadden opgedaan. Hoe sterk hij zich tegenover deze „vrienden" voelt blijkt hieruit, dat hij nooit op hen scheldt of op hen afgeeft; van nijd of jaloerschheid behoefde geen sprake te zijn [2]). Blijkt Pelsaert te Agra uit te munten in flinkheid, niet minder kwam dat later aan den dag, toen het schip waarop hij in 1628 weer van Holland naar Java voer, aan de Westkust van Australië schipbreuk leed. Met een bootje wist hij vandaar Batavia te bereiken en een schip te verkrijgen om de achtergeblevenen op te halen. Van

---

1) Later werden Chineesche en Japansche waren van groote beteekenis.

2) Vergelijk hiermee de houding van Edmund Scott in 1605 te Bantam tegenover de aanmatigende, succesvolle Hollanders, van wie hij nooit anders dan kwaad spreekt.

het gebeurde geeft Moreland de vrij uitgebreide literatuur op. Veel persoonlijks heeft de vertaler van Pelsaert niet kunnen vinden en dat weinige luidt niet gunstig. Het Daghregister van 1636 zegt op 22 Maart, wanneer er over het „gedebaucheert ende grousaem leven" van Compagnie's dienaren te Agra wordt geklaagd, dat Pelsaert zich daar vroeger ook schuldig aan had gemaakt. Moreland voegt er echter aan toe: dat „his (P.'s) attitude on such matters was in harmony with his environment". Een goed hart spreekt o.i. uit zijn herhaaldelijk uitgesproken medelijden met het arme volk en uit zijn vraag aan de in weelde badende rijken, waarom ze hun geld, waarvan de familie toch nooit iets kreeg, niet gebruikten voor de armen en om in hun gebied alle onderdrukking en onrecht uit te roeien.

Aan de toewijding en van zelf sprekende plichtsbetrachting van mannen als Pelsaert dankte de O.I. Compagnie haar uitbreiding en overheerschende positie. Van het door hen verworvene hebben vele geslachten met lossere opvattingen over „het mijn en Compagnie's" en met grootere ondeugden nog lange jaren zorgeloos kunnen genieten.

W. F. M.

Uittreksel uit de Notulen
der
Algemeene
en
Directie-Vergaderingen.

Notulen van de vierde Directievergadering op Maandag, 17 Augustus 1925.

Aanwezig de Directieleden: Mr. K. F. Creutzberg, Voorzitter; J. F. W. van der Meulen, Ondervoorzitter; L. C. Westenenk; R. A. Dr. H. Djajadiningrat; Dr. F. D. K. Bosch; R. A. Kern; J. Blackstone; Dr. B. Schrieke; de leden der Reorganisatie-commissie: Dr. J. H. A. Logemann en Mr. B. ter Haar; de Bibliothecaris, P. Gediking en de Secretaresse Dr. M. A. Muusses.

Afwezig wegens ongesteldheid het Directielid J. P. Moquette, wegens uitstedigheid de Directieleden Dr. D. A. Rinkes en Mr. C. A. Wiessing.

§ 1. Opening.

Met een woord van welkom tot het nieuwe Directielid, den Heer Blackstone, opent de Voorzitter de vergadering.

Van ouds hebben er goede relaties bestaan tusschen het Departement der Burgerlijke Openbare Werken en het Genootschap, terwijl het niet uitgesloten schijnt, dat in de toekomst een nog nauwere samenwerking zal plaats vinden. Het is echter niet alleen den Directeur der B. O. W., dien de Directie met vreugde in haar midden welkom heet, maar ook den heer Blackstone zelf, wiens belangstelling in het werk van het Genootschap reeds bekend was. Moge de werkzaamheid als Directielid ook den heer Blackstone zelf tot voldoening zijn.

Tot de heeren Logemann en Ter Haar, die als gasten deze vergadering over de Reorganisatie bijwonen, richt de Voorzitter ook een woord van welkom.

§ 2. Reorganisatie van het Genootschap.

Het eenige punt van de agenda is de reorganisatie van het Genootschap. De Voorzitter wil beginnen met dank en hulde te brengen aan de Reorganisatie-Commissie voor het vruchtdragend en verhelderend werk, dat zij in dezen heeft verricht. De heeren Kern, Bosch en Schrieke, die zich met het opstellen van hunne uitvoerige nota's verdienstelijk hebben gemaakt, worden voor hunne speciale moeite bedankt.

De plannen tot de reorganisatie zijn geboren uit de behoefte zich meer aan te passen bij de richting, die de wetenschap in den laatsten tijd genomen heeft: zij beoogen dus aan den eenen kant aan de specialiseering een vasten vorm te geven, maar er aan den anderen kant tegen te waken, dat het verband tusschen de verschillende takken van wetenschap verloren gaat.

Met de bestaande organisatie van het Genootschap voor oogen zijn er twee vormen van reorganisatie mogelijk: die, waarbij

naast het Genootschap andere zustervereenigingen komen te staan, en een andere, waarbij het Genootschap de moederorganisatie is, waaruit de dochterorganisaties voortkomen. De Commissie heeft om practische beweegredenen aan den laatsten vorm de voorkeur gegeven. Enkele van de voornaamste veranderingen, die de Commissie voorstelt zijn: de instelling van werkende leden, die geen contributie betalen, de vertegenwoordiging van de secties in de Directie, het publiceeren van het verhandelde op de sectievergaderingen in het Tijdschrift van het Genootschap, voor zoover het althans op het gebied van de taal-, land- en volkenkunde van Nederl.-Indië valt. Van belang is ook punt 20 III van het concept-statuten, dat handelt over de aparte fondsen, die de secties bezitten.

Voordat er tot de behandeling van de afzonderlijke punten wordt overgegaan, zou de Voorzitter gaarne vernemen, of één der leden over het plan enkele algemeene beschouwingen wenscht te houden. Wellicht heeft de heer Kern, die het plan van de zustervereenigingen voorstond, iets over de kwestie in het algemeen op te merken.

De heer Kern wil er in de eerste plaats de aandacht op vestigen, dat de nota het voorstelt alsof er twee verschillende principes zijn, dat van de dochtervereenigingen (nota commissie), en dat van de zustervereenigingen (nota van den spreker), maar de conclusie van spreker komt eveneens neer op de wenschelijkheid, dat deelen zich zullen afsplitsen en afzonderlijke onderdeelen vormen. De verschillende punten, die de heer Kern anders zou wenschen, komen z.i. beter in behandeling bij de afzonderlijke artikelen.

Op voorstel van den Voorzitter worden de volgende punten in behandeling genomen:

I. het eventueel invoeren van een gewoon lidmaatschap van de secties.

II. de behandeling van de publicaties der secties.

III. de aanraking van de secties met andere wetenschappelijke lichamen.

IV. de beschikking van de secties over eigen fondsen.

I. De Voorzitter meent, dat in het reorganisatieplan een gewoon lidmaatschap van de secties, dat aanmerkelijk goedkooper zou zijn, dan het volledige lidmaatschap van het Genootschap, wel in te lasschen zou zijn; dit nadert dan eenigszins het voorstel van den heer Kern. Deze zegt evenwel van de werkende leden evenals van de gewone leden van het Genootschap een gelijke contributie te willen heffen, met gelijke rechten en verplichtingen voor beide. Het onderscheid blijft, omdat de leden van

de afdeelingen (de heer Kern geeft de voorkeur aan *afdeeling* boven *sectie* en aan *afdeelingsleden* boven *werkende leden*) gekozen worden. De contributie van *f* 40.— is te hoog, men zou dus het gewone lidmaatschap moeten verlagen.

De heer Westenenk zegt, dat deze kwestie van de contributie één van de moeilijkste punten is geweest, omdat behalve wetenschappelijke zelfstandigheid ook andere vrijheid gewenscht werd. De commissie heeft zich op het standpunt gesteld, dat de Directie aan de sectieleden een onderscheiding geeft door ze te benoemen. Practisch zal het er wel op neer komen, dat de meeste leden der secties ook lid van het Genootschap zijn, maar het mag niet als eisch worden gesteld.

De heer Kern zou dan ook willen, dat de contributie van de afdeelingsleden voor $^4/_5$ gedeelte ook weer aan de afdeeling ten goede zou komen.

De Voorzitter legt er nogmaals den nadruk op, dat de werkende leden geen gewone leden van het Genootschap zijn, ze ontvangen alleen de overdrukken van de verslagen van hun sectie.

De heer Bosch meent, dat verschillende gekozenen op deze wijze, als ze contributie moeten betalen, voor de eer zullen bedanken, terwijl de heer Djajadiningrat opmerkt, dat de Commissie het als een bezwaar heeft gevoeld iemand een niet op aanvraag te verkrijgen lidmaatschap aantebieden, waaraan een verplichte contributie is verbonden. Het principe blijft het zelfde, of de contributie hoog of laag is.

Het voorstel van den heer Kern, dat de werkende leden contributie moeten betalen, waarvoor zij dan de rechten der gewone leden verkrijgen (edita, gebruik van de bibliotheek) wordt niet ondersteund en vervalt dus.

Het voorstel van den Voorzitter om een gewoon lidmaatschap van de secties mogelijk te maken is volgens den heer Djajadiningrat, indien het lidmaatschap op aanvraag kan verkregen worden, in strijd met het principe van de secties. De heer Bosch ziet er bezwaar in hiervan iets in de statuten op te nemen, het behoort tot de interne regeling van de secties en kan alleen facultatief in de statuten geregeld worden.

De Voorzitter neemt dit amendement gaarne over, vooral met het oog op het slot van de nota der Commissie, waar er rekening mee gehouden wordt, dat sommige secties geen levensvatbaarheid zullen blijken te bezitten. De secties zelf zouden dus b.v. het instellen van zoo'n gewoon lidmaatschap kunnen voorstellen.

De heer Ter Haar zou liever het woord „lid" vermijden, omdat het Genootschap toch reeds een groote reeks van verschillende soort leden bezit; beter kan men het woord abonné gebruiken, dat bovendien de verhouding tot de sectie beter weergeeft, daar dit „gewoon lidmaatschap" van de secties toch feitelijk zal neer-

komen op een abonnement op de publicaties van de sectie. Met den heer Ter Haar zijn de heeren Logemann en Djajadiningrat van meening, dat het niet noodig is hieromtrent iets in de statuten op te nemen.

De heer Logemann wijst er nog op, dat de intiemere relatie, die de Voorzitter zou wenschen tusschen de gewone leden van de secties en de secties juist drijft in de richting van de Anthropologische Vereeniging, waartegen de Reorganisatie-Commissie stelling heeft genomen: men krijgt dan een groot aantal leden-buitenstaanders, terwijl het wetenschappelijk karakter verloren dreigt te gaan.

Daarentegen is het wel wenschelijk, dat de secties medewerkers hebben, die verder buiten de organisatie staan, zooals de Adatrechtcommissie die tot nu toe in verschillende plaatsen had, meent de heer Ter Haar.

Besloten wordt in de statuten een clausule op te nemen, die het instellen van zoo'n lidmaatschap of abonnement mogelijk maakt.

Het voorstel van den heer Kern om in plaats van sectie van afdeeling te spreken wordt met vijf tegen drie stemmen aangenomen. Daar niemand behalve de heer Kern, die van „afdeelingsleden" wil spreken, bezwaar heeft tegen den term „werkende leden" wordt deze gehandhaafd.

De Voorzitter zou de werkende leden niet tot Batavia, zelfs niet tot Indië, beperkt willen zien en noemt als voorbeeld iemand als Dr. Adriani, die het recht moet hebben werkend lid te zijn, al zal hij nooit een vergadering van een sectie kunnen bijwonen. Met algemeen goedvinden wordt het plaatselijke aan punt 12 ontnomen. De Commissie had gemeend zooveel mogelijk het oude reglement van het Genootschap te moeten volgen en slechts daar, waar het essentieele punten betrof, veranderingen te moeten aanbrengen, vandaar dat deze beperking in de concept-statuten behouden bleef.

II. De Voorzitter zou gaarne vernemen of het de bedoeling van de commissie is, dat de publicaties van de secties zonder meer in het Tijdschrift worden opgenomen. Verdient het geen aanbeveling om hier de Redactie-commissie in te schakelen, om te vermijden, dat publicaties, die beneden het gewenschte peil blijven, in het Tijdschrift verschijnen? Volgens de leden der commissie is dit gevaar practisch nihil; bovendien is de Directie in dat geval zelf verantwoordelijk, daar de afdeelingsleden door haar worden benoemd.

De heer Kern vraagt of de afdeelingen niet voor hun eigen edita kunnen zorgen, daar zal het toch in de toekomst heen moeten. De heeren Ter Haar, Djajadiningrat en Logemann beschou-

wen dit als een kwestie van later zorg, nu is er toch nog geen sprake van, dat de financiën dit zouden toelaten. De juridische verhandelingen zullen b.v. voorloopig het beste in de juridische tijdschriften een plaats vinden.

III. Bij dit punt (concept-statuten 20 II) zou de Voorzitter het algemeen secretariaat in willen schakelen. De leden van de Commissie zien hierin echter een aanranding van de zelfstandigheid der afdeelingen. Zoo was het juist de bedoeling van de Adatrecht-commissie om de Commissie van Bijstand hier onafhankelijker te maken in verband met internationale samenwerking. Bovendien wordt ook verondersteld, dat de vertegenwoordigers van de afdeelingen in de Directie mededeelingen zullen doen, om de Directie op de hoogte te houden.

De Voorzitter blijft het echter van belang vinden, dat de verschillende stukken alle via het algemeen secretariaat gaan, opdat tegenstrijdigheden in de correspondentie van verschillende afdeelingen met eenzelfde lichaam worden vermeden. Er is geen sprake van censuur of iets dergelijks, het gaat er alleen om, dat één persoon alle stukken onder oogen krijgt en kan waarschuwen in geval van tegenstrijdigheid, herhaling, enz. Op het concept der uitgaande brieven komt dus het visum van het algemeen secretariaat.

IV. Het is den Voorzitter niet duidelijk in hoeverre de secties behoefte hebben aan eigen fondsen, daar zij een post hebben op de begrooting. De heer Logemann verduidelijkt, dat het niet de bedoeling is, dat de secties eigen fondsen hebben afgescheiden van het Genootschap, maar dat de sectie over het geld moet kunnen beschikken, dat voor haar op de begrooting is toegestaan. Als de Voorzitter uitlegt, dat op het oogenblik de verschillende conservatoren ook over een bepaald bedrag kunnen beschikken en hunne uitgaven door bemiddeling van den penningmeester betalen, merkt de heer Logemann op, dat het dan slechts noodig zal zijn dat wat nu in de practijk bestaat tot systeem te verheffen. Wel moet in de statuten worden vastgelegd, dat de gelden voor bepaalde doeleinden moeten worden gebruikt.

De punten, die de Voorzitter in behandeling heeft gebracht, zijn hiermee besproken. De Ondervoorzitter heeft enkele opmerkingen over de doelomschrijving: 3, V. het instellen van secties schijnt hem meer een kwestie van organisatie, dan een middel toe; dat dient uit de doelomschrijving te worden geschrapt.

Verder is het doel van het Genootschap niet scherp omlijnd, waardoor het ook niet duidelijk is of nu de werkzaamheden van het Genootschap worden gesplitst in secties, of dat het Genootschap blijft werken op zijn eigen terrein, en slechts in de grens-

gebieden secties heeft ingesteld. De nota van den heer Schrieke spreekt over de „traditioneele taak" van het Genootschap, maar welke is die traditie? Artikel 2 is zeer onbestemd: het doel is „de bevordering van de cultuurwetenschappen in het algemeen". De Voorzitter vindt de onbestemdheid geen bezwaar, zou ook geen positieve definitie van de taak van het Genootschap willen geven, maar een negatieve, nl. uitsluiting van alle natuurwetenschappen zonder meer.

De heer Van der Meulen noemt als voorbeeld van het nadeel der vage doelomschrijving het feit, dat de geografen, die toch eigenlijk bij het Genootschap thuisbehooren, er geheel buiten zijn blijven staan.

Tenzij alle werkzaamheden van het Genootschap nu zullen opgaan in afzonderlijk te noemen secties is toch een scherper omschrijving noodzakelijk, meent de heer Van der Meulen, in de verschillende secties verkrijgt men dan een beeld van de werkzaamheden van het Genootschap. De heer Van Kan merkt hierbij op, dat men uit de secties zien kan, wat het Genootschap doet, maar dat dit expansie niet uitsluit.

De heer Kern zou de benoeming van de werkende leden willen laten geschieden door de afdeelingen en laten bekrachtigen door de Directie. Daar niemand dit voorstel ondersteunt, blijft de benoeming door de Directie, volgens het concept-reglement van de Commissie gehandhaafd.

De Voorzitter stelt dan voor, dat de statuten nog eens door een Redactie-commissie onder de loupe zullen worden genomen. Prof. Van Kan en Dr. Bosch nemen de uitnoodiging om in de Commissie zitting te nemen aan, terwijl na overleg tusschen de heeren Ter Haar en Logemann, ook de eerste de uitnoodiging om deel uit te maken van de commissie aanvaardt.

De Redactie-Commissie zal, zooals van zelf spreekt, slechts redactioneele wijzigingen aanbrengen.

Daar hierna niets meer aan de orde is, sluit de Voorzitter de vergadering.

Notulen van de Directievergadering op Maandag, 26 October 1925.

Aanwezig de Directieleden: Mr. K. F. Creutzberg, Voorzitter; J. F. W. van der Meulen, Ondervoorzitter; Dr. R. A. Hoesein Djajadiningrat, Dr. F. D. K. Bosch, Dr. D. A. Rinkes, Mr. C. A. Wiessing, R. A. Kern, Dr. B. Schrieke, Mr. J. van Kan, Ir. J. Blackstone; de bibliothecaris P. Gediking en de secretaresse, Dr. M. A. Muusses.

Afwezig wegens verblijf buitenslands het Directielid L. C. Westenenk, wegens gezondheidsredenen het Directielid J. P. Moquette.

De Voorzitter opent met een enkel woord de vergadering; daarna worden de Notulen van de vorige vergadering goedgekeurd en gearresteerd.

§ 1. Ingekomen stukken.

1. Naar aanleiding van een ontvangen afschrift van een brief van de Regeering, gericht aan den Directeur van Binnenlandsch Bestuur, vraagt de Voorzitter aan den heer Schrieke of de daarin bedoelde betere bewaking van het Museum thans reeds plaats vindt. De heer Schrieke deelt mede, dat er wel een agent vóór het museum bij is gekomen, maar dat er nog geen personeel is voor het bedienen van de „kooi". De Voorzitter zou gaarne een nauwkeurig overzicht ontvangen van het thans aanwezige personeel, van de geschiktheid van ieder, van de fondsen, die het Genootschap zelf hiervoor ter beschikking heeft en van het bedrag, noodig voor de volledige bewaking.

De heer Schrieke kan mededeelen, dat een dergelijk overzicht juist bij den heer Le Roux in bewerking is, terwijl er tevens met de politie besprekingen worden gevoerd over de mogelijkheid naast het Museum een politiepost te plaatsen.

2. Een verzoek van den Landsarchivaris om enkele Compagniesmeubelen (stoelen, banken en tafel) in bruikleen te mogen ontvangen ter plaatsing in de ontvangzaal van het Landsarchief (het oude huis van Reinier de Klerk op Molenvliet West).

Dr. Bosch heeft er geen bezwaar tegen enkele stukken in bruikleen af te staan, zoodat besloten wordt het verzoek toe te staan en den Landsarchivaris mede te deelen zich voor deze kwestie in verbinding te stellen met den Conservator, Dr. Bosch.

3. Aanbieding door den Directeur van Binnenlandsch Bestuur van de Memorie van overgave van de afdeeling Asahan, bewerkt door den Assistent-Resident M. Hamerster, welke memorie na gemaakt gebruik weder terug wordt verzocht. Daar enkele gedeelten uit het uitvoerige stuk wel voor publicatie in aanmerking zouden komen, besluit de vergadering aan den Directeur van Binnenlandsch Bestuur dank te betuigen en ZHEG. tevens te verzoeken de toestemming van de Regeering uit te lokken voor de publicatie van de bedoelde, door Prof. Schrieke aan te geven, gedeelten.

4. Een voorstel van den Resident van Batavia om het monument Pieter Erberfeld naar het Museum te doen overbrengen. De vergadering verklaart zich eenstemmig tegen overbrenging, daar alle historische waarde dan verloren zou gaan, terwijl het gewenscht is, dat het monument, onafhankelijk van de vraag of Erberfeld al of niet schuldig was, als historisch stuk op de plaats, waar het eens werd neergezet, blijft staan.

5. Een verzoek van den Britschen Consul-Generaal om plannen, enz. van het Museum, die dienst kunnen doen voor een te Rangoon op te richten museum. Volgens den heer Schrieke is aan dezen wensch wel tegemoet te komen, doordat we nu over gegevens van prijzen van meubelen, enz. beschikken (door het ombouwen der zalen). Van de zalen en van het gebouw bestaan plattegronden, terwijl foto's van de kasten ook eenig idee kunnen geven van de inrichting hier. Er wordt besloten, dat de heer Schrieke zich eerst persoonlijk in verbinding zal stellen met den Consul-Generaal om nauwkeuriger te vernemen welke gegevens bepaaldelijk gewenscht worden. Daarna kunnen dan die gegevens schriftelijk verstrekt worden.

6. Verzoek van Dr. A. .C. Kruyt om medewerking, opdat hem wederom van Regeeringswege voor 1926 het vroeger vastgestelde bedrag worde toegekend voor wetenschappelijk onderzoek bij de West-Toradja's. Besloten evenals de vorige jaren de beschikbaarstelling van dit bedrag ten zeerste aan te bevelen.

7. Mededeeling van het Hoofd van den Post-, Telegraaf-, en Telefoondienst, dat machtiging aan de Regeering is verzocht om van alle thans in omloop zijnde postwaarden, enz. één exemplaar aan het Genootschap te doen toekomen. Daar van de voor 1908 in omloop gebrachte zegels, enz. slechts exemplaren in simplo of duplo zijn bewaard, kunnen daarvan geen exemplaren worden afgestaan. De heer Stutterheim, die hieromtrent werd geraadpleegd, adviseert om naar het Postmuseum in 's Gravenhage te schrijven met verzoek om exemplaren der buiten omloop gestelde waarden voor het Museum te mogen ontvangen. Er wordt besloten conform het advies van den heer Stutterheim aan het Postmuseum te schrijven en aan het Hoofd van den Post-, Telegraaf- en Telefoondienst een dankbetuging te zenden voor de verleende medewerking.

8. Van het schrijven van den heer Castendijk over het thans opgehelderde misverstand in zake het model-Fokkervliegtuig neemt de vergadering met ingenomenheid kennis.

9. Het Comité Vliegtocht Nederland-Indië biedt een model Fokker F VII aan. Reeds bij schrijven dd. 9 September gaarne aanvaard.

10. De Internationale Crediet- en Handelsvereeniging Rotterdam biedt voor het muntenkabinet een gedenkpenning aan ter herinnering aan het 25-jarig directeurschap van den heer C. A. Mees. Bij schrijven van 9 September gaarne aanvaard.

11. De Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden deelt mede, dat het Bestuur van het Makassaarsch Genootschap geen vrijheid kan vinden om op het verzoek van den heer Westenenk om alle waardevolle boeken over te doen aan het Bataviaasch Genootschap in te gaan. Voor kennisgeving aangenomen.

12. De Faculteit der Rechtsgeleerdheid verzoekt de medewerking van de Directie, opdat de rechtsgeleerde en sociologische boeken spoedig in den systematischen catalogus verwerkt worden. De Voorzitter meent, dat de bibliothecaris deze zaak reeds onder handen heeft, waarop de heer Gediking bevestigend antwoordt. Binnen enkele dagen zal de grovere rangschikking gereed zijn, terwijl met 1 Januari 1926 waarschijnlijk de volledige systematische rangschikking van de fiches der rechtsgeleerde boeken gereed zal komen. De heer Van Kan hoort dit bericht met groote vreugde.

13, 14. Van de Regeering werd een afschrift ontvangen van Haar brief aan den Minister van Koloniën over de kwestie van de overcomplete schilderijen, welke inhoud conform was aan het advies van de Directie aan den Directeur van Onderwijs en Eeredienst. Het blijkt evenwel, dat de besturen van de „Stichting gebouw Ned.-Ind. Kunstkring" en van den „Ned.-Ind. Kunstkring" het niet eens waren met het schrijven van den Bond van Kunstkringen, waarin men voor het onderbrengen der bedoelde schilderijen naar het Museum van het Genootschap verwees. De beide bovengenoemde besturen hebben thans een schrijven aan de Regeering gericht met het verzoek de schilderijencollectie in het gebouw van den Kunstkring alhier te plaatsen, waarvan de bovenzaal zeer waarschijnlijk met niet al te hooge kosten voor dit doel geschikt ware te maken. Dit schrijven houdt bovendien verband met de plannen voor de oprichting van een Museum voor Westersche kunst hier ter stede bij gelegenheid van het a.s. Jubileum van de vereeniging „Stichting gebouw Ned. Ind. Kunstkring".

De Voorzitter meent, dat de Directie, wanneer ze deze mededeeling van de beide besturen beschouwt in het licht van de reeds gevoerde beraadslagingen, zich er slechts over kan verheugen dat de taak thans door den Kunstkring wordt overgenomen. De heer Wiessing heeft den indruk, dat de Regeering huiverig zal zijn een zoo kostbare collectie aan den Kunstkring in beheer te geven, daar het bestuur van deze vereeniging wisselend is en de leden op de benoeming ervan geen invloed uitoefenen. Er waren, naar zijn meening, plannen om een commissie voor deze kwestie in te stellen, maar de leiding van die commissie zou spreker dan in handen van de Directie wenschen. De heer Bosch deelt mede, dat het de bedoeling is een stichting te vormen, in het bestuur waarvan ook buitenstaanders zitting hebben (b.v. een lid van de stichting, een regeeringsafgevaardigde, een lid van de Directie van het Genootschap e.a.).

De heer Van der Meulen merkt op, dat het bestaande gebouw de directe aanleiding tot het plan is geweest. Als Directeur van O. en E. heeft spreker aan den Directeur der B. O. W. geschreven, met het verzoek na te gaan hoe het gebouw zich voor expositie leent. Blijkt het, dat de Hollandsche gegevens over omvang, enz. der collectie en de gegevens van de B. O. W. over expositie-ruimte samen kunnen gaan, dan komt eerst de vraag òf, onder welke voorwaarden en aan wie de schilderijen in beheer zullen worden gegeven. Daarover kan dan opnieuw het advies van de Directie worden ingewonnen. De heer Wiessing wijst er nogmaals op, dat de beheerskwestie van het grootste belang is: daarvan zal ook waarschijnlijk afhangen welke schilderijen zullen worden gestuurd. Het lijkt hem zeer ongewenscht, dat het initiatief in dezen wordt overgenomen door den Kunstkring, zooals reeds gebeurd is met het plan om een Commissie te vormen. Kan het Genootschap niet een opgave verstrekken aan de Regeering in Holland over de ruimte, enz. van het Kunstkringgebouw?

De B. O. W. verstrekt die opgaven aan den Directeur van O. en E., deelt de heer Blackstone mee, vervolgens wordt door het Departement van Onderwijs aan de Regeering geschreven en deze brengt dan ter kennis van den Minister, dat de benoodigde ruimte beschikbaar is. De beheerskwestie staat hier geheel los van.

De Voorzitter meent, dat het misschien mogelijk is, dat de Directeur van O. en E., voordat deze advies uitbrengt aan de Regeering over de gegevens van ruimte voor expositie, enz. nog eerst het advies van de Directie inwint. Besloten wordt om het bestuur van den Ned.-Ind. Kunstkring, dat het afschrift van het schrijven der bovengenoemde besturen aan de Regeering met

een begeleidend schrijven aan de Directie toezond, mede te deelen, dat de Directie met groote belangstelling van den inhoud van de nota heeft kennis genomen.

15. Twee brieven van den Directeur van Onderwijs (aan de Regeering en aan de Directie) omtrent het uittrekken van fondsen op de suppletoire begrooting voor 1926 voor een adjunct-bibliothecaris. De Voorzitter verontschuldigt zich dat hij deze kwestie ondershands reeds aanhangig heeft gemaakt maar de tijd drong, doordat de termijn voor het indienen van posten voor de suppletoire begrooting 25 October werd gesloten. Zooals bekend is werden van 1921 — 1925 gelden voor dat doel uitgetrokken, maar op verzoek van de Regeering werd hiervan nooit gebruik gemaakt. Thans is de chronische behoefte acuut geworden, doordat de werkzaamheden aan de bibliotheek zeer zijn toegenomen door het beheer van de boekerij der Rechtshoogeschool. Mej. Muusses, die even voor de opening van de Rechtshoogeschool tijdelijk ter beschikking werd gesteld van de Directie, zal in Maart 1926 repatrieeren, het is voor den goeden gang van zaken noodzakelijk, dat een volwaardige kracht haar zal vervangen. De vergadering gaat accoord met het voorstel van den Voorzitter om aan de Regeering te verzoeken thans op de begrooting voor 1926 den post voor een adjunct-bibliothecaris weer op te brengen.

De heer Van der Meulen merkt nog op, dat een uitvoerige motiveering van het verzoek wel gewenscht is, anders zou deze zaak nog wel eens niet voor elkaar kunnen komen.

Het ontwerp-statuten, zooals deze in de eind-redactie door de Redactie-Commissie is opgesteld, wil de Voorzitter gaarne uitstellen tot een aparte vergadering.

§ 2. Rondvraag.

I. a. Dr. Bosch deelt mede, dat Prof. Vogel door omstandigheden geen Directievergadering heeft kunnen bijwonen, zooals oorspronkelijk de bedoeling was geweest. Op verzoek van Prof. Vogel komt Dr. Bosch thans pleiten voor eenigen financieelen steun voor het Instituut-Kern te Leiden. Volgens spreker zou het Genootschap, dat toch geinteresseerd is bij het werk van het Instituut het kunnen steunen met een jaarlijksche bijdrage van b.v. *f* 25.—.

De Voorzitter meent, dat het niet in de lijn van het Genootschap ligt om andere vereenigingen te steunen, daar op die manier de subsidie van de Regeering weer zou worden gegeven aan andere instellingen, wat geenszins de bedoeling kan zijn.. Het lijkt

daarom beter eerst af te wachten totdat het Instituut contra-prestaties kan leveren in den vorm van publicaties, waarop ruil kan worden aangegaan. Een eventueel verzoek van het Instituut om subsidie zou de Directie kunnen steunen. De heer Rinkes herinnert nog even aan de Vereeniging Modjopait, die ook met een bijdrage ineens door het Genootschap is gesteund, maar men wijst erop, dat dit een ander geval was. Daar het blijkt, dat niemand het voorstel van Dr. Bosch ondersteunt, is het verworpen. Wel maakt de vergadering er geen bezwaar tegen aan het Instituut kosteloos enkele verlangde edita van het Genootschap te zenden.

b. De steen van Kalasan, die gedurende langen tijd verloren is geweest, is thans teruggevonden. Hij bevond zich op het erf van den heer Feenstra te Djocja. Dank zij de ijverige bemoeiingen van Mevrouw Resink-Wilkens heeft Dr. Bosch den steen voor de archaeologische verzameling kunnen aankoopen voor *f* 250.—, met welk bedrag thans de begrooting overschreden is. Aangezien het echter een belangrijk historisch stuk betrof, dat in het Museum niet mocht ontbreken, meende spreker hiervoor wel vrijheid te kunnen vinden. Gaarne zou Dr. Bosch verder zien, dat de Directie aan Mevrouw Resink haar dank betuigde voor hetgeen door haar in dezen is verricht. Accoord.

c. Door het vertrek van den heer Westenenk is de functie van Voorzitter der Restauratie-Commissie opengekomen. Het is zeer gewenscht, dat hier een spoedige voorziening komt, in verband met de aanstaande vergadering van de Commissie te Djokja. Waar het lid der Commissie, Dr. Djajadiningrat, zich niet beschikbaar kan stellen, vraagt de Voorzitter of de Heer Schrieke genegen is deze functie op zich te nemen gedurende de afwezigheid van den heer Westenenk. Deze verklaart zich bereid.

II. De heer Wiessing deelt mede, dat het verslag van de Commissie voor het financieel onderzoek gereed is gekomen. Het zal in rondlezing worden gezonden.

III. a. De heer Kern deelt mede, dat het onderzoek van de Archaeologische verzameling reeds heeft plaats gehad, terwijl dat van handschriftenverz. spoedig zal geschieden. De numismatische verzameling is wegens ziekte van den conservator niet opgenomen.

b. Verder heeft de heer Kern enkele bezwaren gehoord tegen de reorganisatie, zooals die is voorgesteld. De Voorzitter meent, dat het beter is, dat de nota met bezwaren, die door enkele

jongere orientalisten bij den heer Kern is ingediend, in rondlezing gaat; nu wil de heer Kern misschien met een enkel woord de conclusie aangeven.

De heer Kern: Het blijkt uit de nota, dat de opstellers vreezen, dat het orientalistisch karakter van het Genootschap bij de reorganisatie verloren zou kunnen gaan. Zij zouden daarom een directorium willen voor het algemeen beheer en daaronder een dagelijksch bestuur van de conservatoren en orientalisten. De financiën zouden ook op solieder basis moeten worden geschoeid, opdat er bij deze uitbreiding geen kans zou bestaan, dat de verzamelingen zouden lijden onder de nieuw-bijgekomen belangen. De Voorzitter meent, dat men bij iedere reorganisatie zorg moet dragen, dat het evenwicht bewaard blijft; wat de andere, meer principieele kwestie betreft, het schijnt hem een ongegronde vrees, dat de orientalistische vakken in het gedrang zouden komen. Er is niets tegen, dat de indologische sectie een even sterke vertegenwoordiging behoudt in de Directie als tot nu toe, of dat alle verschillende richtingen erin vertegenwoordigd zijn. De nota zal door den heer Kern nog eenigszins worden toegelicht en daarna in rondlezing worden gezonden; zij kan dan bij de algemeene beschouwingen behandeld worden.

De heer Schrieke deelt mee, dat de heer Le Roux voorloopig nog hier blijft, waarop bij de begrooting niet is gerekend. Verder is bij de besnoeiing van de posten voor de ethnografische verzameling, die voor het kloppend maken van de begrooting van 1925 noodzakelijk werd geacht verkeerdelijk gemeend, dat o.m. de post voor houtsnijwerk al in de begrooting van verleden jaar verwerkt was. Daarom zal ook t.a.v. de post „aankoop van ethnografica" overschrijding onvermijdelijk zijn, al zal uiteraard de uiterste zuinigheid betracht worden. Accoord, als op de volgende begrooting dan maar een toelichting voorkomt.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de vergadering.

Notulen van de Directievergadering op Maandag, 28 December 1925.

Aanwezig de Directieleden: Dr. R. A. H. Djajadiningrat, tijdelijk waarnemend voorzitter, Dr. F. D. K. Bosch, Dr. D. A. Rinkes, R. A. Kern, Dr. B. Schrieke, Mr. J. van Kan, Ir. J. Blackstone; de leden der Reorganisatiecommissie: Dr. J. H. A. Logemann en Mr. B. ter Haar; de Bibliothecaris, P. Gediking en de Secretaresse Dr. M. A. Muusses.

Afwezig de Directieleden Mr. K. F. Creutzberg en J. P. Moquette om gezondheidsredenen, Mr. C. A. Wiessing wegens uitstedigheid.

I De Voorzitter opent met een enkel woord van welkom, in 't bijzonder aan de heeren Ter Haar en Logemann, de vergadering en spreekt den wensch uit, dat de heer Creutzberg spoedig weer de vergaderingen zal kunnen leiden.

II Op voorstel van den Voorzitter besluit de vergadering aan de heeren Van der Meulen en Westenenk een dankbetuiging te zenden voor de door hen als directielid verrichte bemoeiïngen.

III Thans komt de reorganisatie in behandeling. De Voorzitter hoopt heden avond de artikelsgewijze bespreking der statuten geheel te kunnen behandelen, opdat in Januari a.s. de reorganisatie in een algemeene vergadering kan worden voorgebracht.

Er is bij deze kwestie een tweevoudige informaliteit begaan door het indienen van de nota van de heeren Stutterheim c.s. na het sluiten van het principieele debat. Indien de heer Kern de nota, welke hij ondersteunt, zelf zou hebben overgenomen en ingediend, zou er slechts in één opzicht een informaliteit hebben plaats gehad.

Ter wille van de zaak hoopt de Voorzitter daarom, dat de Directie over de informaliteit zal heen stappen.

De heer Schrieke vraagt hierop het woord en herinnert er aan, dat het bijna een jaar geleden is, dat hij zijn reorganisatie- voorstel indiende, dat in hoofdzaak door de Commissie werd overgenomen. Er is toen uitdrukkelijk geconstateerd, dat het niets nieuws was, maar dat het slechts vorm gaf aan gedachten, die reeds lang hangende waren. Het was een langzaam aan gerijpte idee, waaraan veel overweging en ampele bespreking, weliswaar niet in den boezem der Directie zelf, maar periodiek tusschen de Directieleden was voorafgegaan. Omtrent het principieele punt in deze reorganisatie: het weer opvatten van het universeel karakter van het Genootschap — met de restrictie, dat het uiteraard indocentrisch blijft en het terrein der natuurwetenschappen aan de Kon. Natuurkundige Vereeniging overlaat —, was in 1920/21 reeds een beslissing genomen. In verband met die uitbreiding van de werkingssfeer is dan ook de belangrijke subsidieverhooging in 1921 verleend.

Het bedoelde voorstel is een jaar lang overwogen en door de Directie goedgekeurd. De eindredactie werd opgedragen aan een juridische commissie en reeds geruimen tijd geleden in rondlezing gegeven. De heer Kern was aanvankelijk in de oppositie,

maar heeft uitdrukkelijk verklaard, dat zijn ideeën niet principieel van de door de commissie geformuleerde afweken.

Hoewel de principieele discussies al gesloten waren is de heer Kern plotseling in de vorige vergadering met allerlei afwijkende ideeën gekomen, die geheel in strijd waren met wat in zijn eerste nota was neergelegd. De vergadering stond op voorstel van den Voorzitter desondanks toe, dat de heer Kern zijn afwijkende zienswijze nogmaals in een nota zou uiteenzetten. In stede daarvan heeft de heer Kern een nota van anderen — niet Directieleden — aangeboden, waarvan sommige zelfs geen lid van het Genootschap zijn, anderen eerst enkele maanden in Indië. Spreker vraagt zich af of het juist is, dat aan buitenstaanders gelegenheid is gegeven om zich uit te spreken over zaken, die in de Directie nog hangende zijn. Maar dit daargelaten, zou spreker alvorens de nota-Stutterheim c.s. in bespreking wordt genomen, willen zien uitgemaakt of het na alles wat in de laatste 10 jaren is gebeurd nog noodig is de cardinale quaestie erin überhaupt te bespreken. M.a.w. of men nog wil overwegen of het Genootschap zijn universeel karakter zal gaan prijsgeven en zich zal inkrimpen tot een instituut voor Indische literatoren. De heer Schrieke vraagt daarom den Voorzitter of deze 't noodig oordeelt, dat de discussies daarover worden heropend.

De heer Van Kan vraagt of het juist is, dat de nota wordt ingediend door vijf heeren, waarvan twee geen lid van het Genootschap zijn.

De heer Kern deelt mede, dat de bedoelde nota hem is voorgelegd door de onderteekenaars. De inhoud maakte indruk op spreker, hij heeft daarna zijn meening herzien en neemt de nota thans over.

De heer Van Kan zou, indien de heer Kern de nota overneemt en deze dus beschouwd kan worden als te zijn ingediend door een directielid, gaarne den heer Kern gelegenheid geven de nota te verdedigen en de informaliteit van het indienen nà het sluiten der principieele discussies, over het hoofd zien.

De heer Kern herinnert zich, dat er enkele jaren geleden een circulaire over de uitbreiding van de bibliotheek is rondgezonden, terwijl in 1922 een statutenwijziging heeft plaats gehad; in de omschrijving van het doel van het Genootschap is toen geen verandering gebracht. Sprekers inzichten betreffende de reorganisatie zijn neergelegd in zijn Nota van 8 Februari 1925. Hij heeft zich met de voorstellen der reorganisatie-commissie, zooals zij ter vergadering zijn gewijzigd, aanvankelijk vereenigd, doch is na bespreking met sommige belangstellenden en kennisneming van de door hen opgestelde Nota tot het inzicht gekomen, dat de daarin geopperde bezwaren juist zijn en aan de herziene statuten gevaren kleven, welke hij niet had voorzien. Hij zou gaarne,

overeenkomstig de toezegging van Mr. Creutzberg in de vorige vergadering, de nota uitvoerig besproken willen zien, aangezien het beter is ten halve gekeerd, dan ten heele gedwaald.

De Voorzitter meent ook, dat men over de informaliteit moet heenstappen en stelt voor het debat te heropenen, voor zoover de nota-Kern hiertoe aanleiding geeft.

Op een vraag van den heer Schrieke of de zaak in deze vergadering nu definitief wordt afgehandeld deelt de voorzitter mee, dat het de bedoeling is den heer Kern gelegenheid te geven de nota toe te lichten, misschien kan men dan met een kleine redactiewijziging misverstanden opheffen.

De heer Ter Haar wenscht op te merken, dat, indien de nota-Kern wordt aanvaard, de statuten geheel gewijzigd dienen te worden, waardoor de tijd, die de Commissie van redactie aan de statuten heeft besteed, geheel verloren zou zijn.

De heer Van Kan meent, dat het wenschelijk is de zaak uit te praten.

De Voorzitter vraagt daarop den heer Kern de nota mondeling toe te lichten.

De heer Kern zegt, dat het Genootschap tegenover de bevordering van de wetenschap in 't algemeen in Indië niet anders dan sympathiek kan staan, doch meent, dat door de wijziging van art. 1, waarin het doel van het Genootschap omschreven wordt: de bevordering van de Cultuurwetenschappen in het algemeen, in zonderheid van die, welke voor de kennis van den O. I. archipel en omliggende landen van belang zijn, de studie der indologische wetenschappen in het gedrang zal komen. Men zou beter art. 1 onveranderd kunnen laten en voor de bevordering van aangelegenheden, die ook andere takken van wetenschap aangaan, commissies instellen, waarin het Genootschap vertegenwoordigd is, op de wijze als in de Nota-Kraemer c.s. is aangegeven. De traditioneele taak van het Genootschap, welke is vastgelegd in de Statuten: bevordering der kennis van den O. I. archipel en van de omliggende landen, in zonderheid wat betreft de taal-, land- en volkenkunde, is nog lang niet volbracht. Ook voor andere takken van wetenschap is het aangenamer een zelfstandige positie te behouden. Op die wijze wordt de taak van het Genootschap het beste behartigd en een goede samenwerking gewaarborgd.

De heer Schrieke merkt op, dat men niet zoo'n scherpe scheiding kan trekken tusschen Westersche en orientalistische wetenschappen, de lijnen vervloeien, want zelfs de Oostersch litteraire wetenschappen worden op Westersche wijze beoefend en zijn in dien zin Westersch. Als de heer Kern met indologische wetenschappen de studie van de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië en verwante gebieden bedoelt, dan vereenigt hij zich onge-

veer met het voorgestelde art. 1., bedoelt hij echter de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië en de omliggende landen, dan is het Genootschap reeds lang van dat standpunt af. De bibliotheek, die zoo dikwijls de centrale van het Genootschap wordt genoemd, heeft al lang uitbreiding ondergaan op het gebied der cultuurwetenschappen.

De heer Kern zegt, dat hij bedoelde Ned.-Indië en omliggende landen en herinnert aan de verzamelingen, die alle op Indisch gebied betrekking hebben, maar de heer Schrieke wijst op het muntenkabinet, dat ook reeds uitzonderingen maakt, waartegen de heer Kern weer opmerkt dat geschenken van vreemde munten worden aanvaard, omdat men die niet wil weigeren, maar de Conservator alleen een Indische verzameling nastreeft.

De Voorzitter meent, dat de nota-Kern art. 1 van de concept-statuten misverstaat: er staat in zonderheid van die, welke voor de kennis van den Oost Indischen archipel en de omliggende landen van belang zijn. De indologie blijft dus 't centrum en komt geenszins op het tweede plan. De indologische wetenschappen blijven het middelpunt, daaromheen vindt de uitbreiding plaats. Als voorbeeld noemt spreker de studie van de Moslimsche beweging in Egypte en Turkije, die niet om zich zelf, maar in verband met de beweging hier te lande dient te worden bestudeerd.

De heer Kern vreest, dat in de practijk iedere Westersche wetenschap zal moeten worden toegelaten op grond van de statuten. Volgens den heer Bosch gaat de heer Kern hierbij uit van het reeds verlaten standpunt, dat verschillende vereenigingen zouden aanleunen tegen het Genootschap. Volgens de nieuwe statuten gaan de secties uit van de Directie zelf, deze houdt dus te allen tijde de contrôle en ook het recht secties te weigeren. Alleen die wetenschappen kunnen binnen de arbeidssfeer worden getrokken, welke tot meerdere kennis van den archipel kunnen strekken.

Voor de oprichting van een afdeeling moet een b e s l u i t worden genomen door de directie, deze zal dit alleen doen als er reden voor de oprichting bestaat, meent de heer Van Kan. De beperking van art. 1 tot de oude redactie ontraadt spreker ten sterkste: er ligt een breede marge tusschen art. 1 in oude en nieuwe redactie. Vele wetenschappen, die ten goede komen aan Ned.-Indië zouden op die wijze weer worden uitgesloten.

De heer Bosch zou een redactie wenschen, die maakt, dat cultuurwetenschappen, die geen verband houden met Indië, niet in afdeelingen kunnen worden vertegenwoordigd. De vergadering is het hiermee eens.

De heer Kern legt er nogmaals den nadruk op, dat men z.i. van de verzamelingen van het Genootschap moet uitgaan: Indië moet op den voorgrond staan en allereerst moeten gegevens over de taal-, land- en volkenkunde worden verzameld.

De heer Van Kan merkt op, dat gegevens over de Europeesche wetgeving in Indië hiertoe ook moeten worden gerekend. De orientalistiek raakt daardoor niet op den achtergrond, zooals de heer Kern meent, maar wordt integendeel verruimd ten bate van Indië. Misschien is de redactie van art. 1 van het concept bevredigend, indien „in het algemeen" wordt geschrapt. Daarop verklaart de heer Schrieke, dat de psychologie, die de heer Kern niet opgenomen zou willen zien, juist ten nauwste met volkenkunde samenhangt. Men kan zelfs zeggen, dat tegenwoordig beoefening van volkenkunde zonder psychologie onmogelijk is. Evenmin kan zij binnen de enge grenzen van den Indischen archipel worden opgesloten. Specifiek orientalistisch kan dit vak zeker niet genoemd worden.

De voorzitter vraagt of de heer Kern accoord gaat met het *beginsel*, dat de cultuurwetenschappen *indocentrisch* zullen worden beoefend.

De heer Van Kan verduidelijkt nogmaals, dat de Directie zich steeds van te voren zal vergewissen van het doel van een op te richten afdeeling. Niet alles wat binnen het doel van het Genootschap valt behoeft te worden aangenomen, iedere oprichting vereischt een positief besluit.

De heer Kern verklaart daarop accoord te gaan met het beginsel.

Dan komt punt 2 van de nota-Kern in behandeling: de wenschelijkheid van het instellen van Commissies in plaats van afdeelingen.

De heer Bosch wil nog eens naar voren brengen, wat in de toelichting van de Redactie-commissie is onderstreept, n.l. dat de reorganisatie op een dergelijke wijze is opgezet, dat ze desnoods een échec kan dragen. Het bezwaar tegen het voorstel-Kern is, dat het een ingrijpende wijziging van de constitutie van het Genootschap met zich brengt. Er zouden dan 3 besturen komen: de Commissies, daarboven het dagelijksch bestuur en daarboven het Directorium. Het Directorium zou slechts enkele malen per jaar samenkomen en de begrooting goedkeuren. Nu heeft het Genootschap herhaaldelijk groot voordeel gehad van het intermediair van de Directieleden, die zitting hadden in de Hooge Regeering, Hoofden van Departementen e.a. en autoriteiten uit den handel. Wordt de organisatie gewijzigd volgens het voorstel-Kern, dan zullen hoogstwaarschijnlijk de hierbedoelde

Directieleden zich veel minder voor het Genootschap interesseeren.

De heer Kern meent, dat het 't groote voordeel heeft dat allerlei loopende zaken veel vlotter door het dagelijksch bestuur kunnen worden afgewikkeld. Daartegenover wordt er op gewezen, dat het door hem beoogde revolutionaire ingrijpen in de bestaande orde een gevaarlijk experiment is.

De heer Bosch meent bovendien, dat deze organisatie juist zeer omslachtig is, omdat allerlei zaken eerst in de Commissies, daarna in 't dagelijksch bestuur en ten slotte — als er financieele gevolgen aan verbonden zijn — in het Directorium moeten worden behandeld.

De Voorzitter wijst op een misverstand in de nota-Kern. De idee van een moedervereeniging met dochtervereenigingen is door de commissie verlaten. Wat is het voordeel van die constructie boven de bestaande?

De heer Kern meent, dat ze soepeler werkt; bovendien kan het uit vakgenooten bestaande bestuur beter over vakkwesties oordeelen.

De heer Van Kan zou gaarne het positieve voordeel vernemen van Commissies boven afdeelingen. Spreker heeft de punten van de Nota- Kern c.s. één voor één nauwkeurig nagegaan, maar ziet in de Commissies volgens de nota-Kern c.s. alleen het gevaar van versnippering: het zijn kleine afdeelingen, die voor een bepaald onderzoek worden ingesteld.

Volgens den heer Kern is het positieve voordeel van commissies, dat ze gevormd worden naar behoefte en gemakkelijker ontbonden kunnen worden, maar de heer Schrieke meent, dat ook bij het systeem der afdeelingen commissies zullen voorkomen, gelijk thans reeds het geval is. Bovendien zijn eventueel ook afdeelingen gemakkelijk op te heffen, indien ze niet meer aan hun doel beantwoorden.

De heer Bosch vreest, dat bij de reorganisatie volgens het voorstel Kern c.s. het contact tusschen verwante gebieden zal ontbreken, wat bij de reorganisatie der Commissie juist beoogd is. In de afdeelingen zullen verwante vakken bijeen kunnen worden gebracht, die elkaar aanvullen. Als voorbeeld noemt spreker de vergaderingen van de Koninklijke Akademie, waar dikwijls een vruchtbaar debat ontstaat, indien de voordrachten niet te technisch zijn.

De heer Ter Haar zou gaarne willen weten wat men onder het bestuur van vakgenooten dient te verstaan. Zijn dat orientalisten in engeren zin? Dan dient men dat toch te herzien, daar in de afdeelingen (commissies) de differentiatie moet liggen.

Welke commissies zal b.v. een bestuur van indologen instellen? De andere wetenschappen, die voor afdeelingen in aanmerking

komen, willen niet als h u l p wetenschappen worden toegelaten. Dit zal waarschijnlijk alleen gebeuren als ze ergens in een klein onderdeel op de indologische vakken betrekking hebben.

De heer Logemann verneemt daarom, als vertegenwoordiger van de adatrechtcommissie, gaarne welke plaats de andere Cultuurwetenschappen in het bestuur zullen krijgen volgens 't voorstel-Kern c.s. Het bestuur van orientalisten was alleen logisch in de opzet van het voorstel-Kern c.s. zooals het ter tafel werd gebracht, maar het eerste punt (doel van het Genootschap) heeft de heer Kern reeds losgelaten. Nu heeft een dergelijk bestuur van indologen in engeren zin geen reden van bestaan.

De Voorzitter meent, dat het doel der afdeelingen ruimer is dan dat der Commissies, zoodat het z.i. de voorkeur verdient het ruimere voorstel (dat immers het meer beperkte omvat) te verkiezen.

De heer Kern is hiervan niet overtuigd en vindt dat de Commissies zich gemakkelijker kunnen vormen naar de behoefte, waarop de heer Van Kan opmerkt, dat de afdeelingen Commissies kunnen vormen. Misschien zullen, dank zij deze suggestie van den heer Kern, meer commissies worden gevormd, dan anders het geval zou geweest zijn.

De heer Ter Haar vestigt er de aandacht op, dat het beter is, dat de commissies worden ingesteld door de afdeelingen, dan door het bestuur, aangezien in de afdeelingen alleen deskundigen zitting hebben, terwijl het bestuur uit vertegenwoordigers der verschillende wetenschappen bestaat, zoodat een beslissing over een wetenschappelijk belang in de practijk neerkomt op een éénmansbeslissing. De afdeelingen kunnen eigenlijk beschouwd worden als georganiseerde commissies.

Het schijnt den heer Kern een bezwaar toe, dat de andere vereenigingen niet in 't Genootschap kunnen worden opgenomen, wanneer ze daarvan los wenschen te blijven. Commissies daarentegen kan het Genootschap te allen tijde instellen. De heer Logemann voert daartegen aan, dat de Adatrechtcommissie gaarne een afdeeling van 't Genootschap wil vormen, maar dat ze door de nota-Kern c.s. er uitgedreven wordt. Het adatrecht krijgt n.l. in het commissie-voorstel een passende organisatie binnen het Genootschap, in het voorstel-Kern slechts één stem in een bestuur van orientalisten.

Daar het blijkt, dat de meerderheid der Directieleden aan afdeelingen de voorkeur geeft, en bij een dergelijke organisatie Commissies niet buitengesloten zijn, meent de Voorzitter het debat hierover te kunnen sluiten.

Punt III van de nota-Kern is reeds even ter sprake gekomen bij het begin van de bespreking van punt II: het betreft de inrichting van het bestuur. De Voorzitter wijst op het groote bezwaar dat de heer Bosch reeds aangewezen heeft: de ingrijpende verandering in de constitutie van het Genootschap.

De heer Van Kan vraagt hoe de heer Kern zich de belangrijkste taak van het Directorium heeft gedacht. Het bestuur maakt de begrooting, het Directorium moet die goedkeuren. Zooals het in de nota staat is het slechts een wassen neus.

Het is natuurlijk de bedoeling van de nota, deelt de heer Kern mede, dat de begrooting door het Directorium besproken wordt en eventueel kan worden verworpen.

Dan is het voor het maken van de begrooting toch zeer wenschelijk, dat in het bestuur niet alleen orientalisten, maar ook menschen met financieele en administratieve ervaring zitting hebben, meent de Voorzitter. Volgens de nota immers berust het financieele beleid bij het bestuur.

De heer Schrieke vindt het bedenkelijk zijn stem te geven aan een dergelijke revolutionaire organisatie. De heer Kern zit reeds verscheidene jaren in de Directie en heeft de werking van de tegenwoordige organisatie gezien. Zijn er in die jaren dan misschien groote fouten begaan, die zouden zijn voorkomen bij een bestuursorganisatie, zooals de heer Kern die wenscht? De heer Kern verklaart geen voorbeeld te kunnen aanwijzen.

De heer Van Kan is van meening, dat alle karakter aan het Genootschap ontnomen wordt als het wordt vertegenwoordigd door autoriteiten, die buiten de wetenschappelijke beoefening van de taak van het Genootschap staan. Zelfs hoopt spreker, dat ieder man van karakter er voor bedanken zal om zitting in het Directorium te nemen.

Men zou, meent de Voorzitter, in plaats van het bestuur van vakgenooten een dagelijksch bestuur uit de Directie kunnen instellen voor het afdoen der kleinere zaken. Dat zou dan e.v. uit den Voorzitter of Vice-voorzitter en de conservatoren kunnen bestaan.

De heer Schrieke deelt in dit verband mee, dat de heer Creutzberg verzocht heeft, indien de vergadering daarmee accoord ging, in de statuten de mogelijkheid van de instelling van een dagelijksch bestuur op te nemen.

Hiermede is de nota-Kern c.s. besproken en kan tot de artikelsgewijze behandeling van de concept-statuten worden overgegaan.

I. Van het Genootschap.

Artikel 1.

Het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen is gevestigd te Batavia.

Aangenomen.

Artikel 2.

Het doel van het Genootschap is de bevordering van de cultuurwetenschappen in het algemeen, in zonderheid van die, welke voor de kennis van den Oost-Indischen Archipel en omliggende landen van belang zijn.

De heer Van Kan wil „in het algemeen" schrappen. De heer Bosch wil er in uitgedrukt zien, dat het Genootschap indocentrisch is, dus wil ook „in zonderheid van die" schrappen. Maar dan is 't noodig, meent de heer Ter Haar, om vast te leggen, dat alle wetenschappen, die bij de bespreking van punt I der nota-Kern genoemd zijn, hieronder vallen. Het artikel moet duidelijk zijn. Een voorstel om de woorden „de kennis van" er uit te laten vindt bezwaar bij de heeren Blackstone en Kern, omdat dan alle cultuurwetenschappen er onder vallen.

De heer Bosch wil een formuleering zoeken, die beter het indocentrische uitdrukt en die allen bevredigt.

Hierop merkt de heer Logemann op, dat het niet om de formule gaat, maar om den inhoud. Het is daarom gewenscht de lijn niet te verdoezelen, maar juist de meeningen zoo scherp mogelijk tegenover elkaar te stellen, en daarna tot stemming over te gaan. De heer Blackstone is het hierme eens.

De heer Kern dient op art. 2 een amendement in, en wenscht dat het zal luiden:

Het doel van het Genootschap is de bevordering van de cultuurwetenschappen, welke voor de kennis van den Oost-Indischen Archipel en omliggende landen van belang zijn.

De heer Logemann zou gaarne zien, dat er over het amendement gestemd werd vast aan de toelichting, niet los daarvan, omdat men anders nog in 't onzekere verkeert hoe 't artikel moet worden opgevat. Op een desbetreffende vraag van den heer Logemann antwoordt de heer Kern, dat men z.i. wel economie en Ned.-Indisch staatsrecht, maar niet Ned.-Indisch burgerlijk recht tot de door het Genootschap te beoefenen wetenschappen behoort te rekenen.

De heer Ter Haar stelt daarom voor, dat de heer Kern een motie zal indienen, waarin hij uitspreekt, dat de doelomschrijving

zoo behoore te luiden, dat b.v. het Burgerlijk Recht in Nederl.-Indië er buiten valt. Dan weet men hoe de vergadering over deze kwestie oordeelt. Het is dan 't beste in de motie een zooveel mogelijk uitputtende lijst van vakken, die er buiten vallen, op te nemen.

De heer Kern wil gaarne volstaan met het genoemde typeerende voorbeeld van het Burgerlijk Recht, daar het moeilijk is zoo dadelijk meerdere voorbeelden te noemen. Daar de vergadering hiermee accoord gaat, dient de heer Kern de volgende motie in:

„Het doel van het Genootschap diene zoodanig omschreven te worden, dat b.v. de beoefening van het Ned.-Indisch burgerlijk recht er buiten valt".

Met zes tegen 1 stem wordt de motie verworpen. Daar het thans duidelijk is, dat de Directie de grens van de wetenschappen, die voor de kennis van den archipel van belang zijn zeer ruim wenscht te stellen, en er over de interpretatie van het artikel geen twijfel kan gekoesterd worden, bestaat er bij geen der leden bezwaar tegen het amendement-Kern op art. 2.

Dit is dus aangenomen.

Artikel 3.

Het Genootschap streeft naar de bereiking van dit doel door:

a. het aanleggen en in goeden staat onderhouden van verzamelingen, betrekking hebbende op de door het Genootschap beoefende wetenschappen;

b. het bezorgen van tijdschriften en andere publicaties in reeksen of in afzonderlijke uitgaven, benevens van beschrijvingen van 's Genootschaps verzamelingen;

c. het instellen en uitlokken van onderzoekingen, benevens het geven van inlichtingen en het verstrekken van in 's Genootschaps verzamelingen aanwezige hulpmiddelen aan allen, die zich bezighouden met de binnen den kring van het Genootschap gelegen studiën.

d. het instellen van afdeelingen voor de beoefening van bepaalde onderdeelen der in artikel 2 bedoelde wetenschappen.

De Voorzitter deelt mede, dat de heer Creutzberg van meening is, dat het instellen van afdeelingen niet tot de middelen behoort, maar dat het een kwestie van organisatie is. Dit bezwaar zou, meent de Voorzitter, ondervangen kunnen worden door er een nieuw artikel van te maken. De vergadering acht dit niet noodig en verwerpt het denkbeeld met 6 tegen 1 stem.

Artikel 3 is dus aangenomen.

Artikel 4.

De verzamelingen van het Genoptschap zijn:
a. de boekerij.
b. het ethnographisch museum.
c. het oudheidkundig museum.
d. het munt-, penning- en zegelkabinet.
e. de verzameling handschriften.

Aangenomen.

Het hoofd van de IIe Afdeeling: Van hen, die de werkzaamheid van het Genootschap bevorderen wordt op voorstel van Creutzberg, overgenomen door den Voorzitter, veranderd in: Van de donateurs en de leden.

Een amendement van den heer Rinkes om alleen: „van de leden" te zetten wordt met 5 tegen 2 stemmen verworpen.

Artikel 5.

Het Genootschap bestaat uit:
a. Donateurs.
b. Werkende Leden.
c. Gewone Leden.
d. Correspondeerende Leden.
e. Eereleden.

Aangenomen.

Artikel 6.

1. Tot donateur worden benoemd personen of instellingen, die aan het Genootschap ten minste *f* 1000.— hebben geschonken.

2. Hun worden de na hun benoeming door het Genootschap uitgegeven tijdschriften en reeksen om niet toegezonden.

3. Andere publicaties worden zoo mogelijk tegen verminderden prijs voor hen verkrijgbaar gesteld.

4. Zij hebben toegang tot de verzamelingen en hebben het recht de boekerij te benutten.

Aangenomen.

Artikel 7.

1. Werkende leden zijn zij, die deelnemen aan het werk der afdeelingen.

2. Zij worden, onder vermelding van de afdeeling of afdeelingen, waarin zij zitting zullen nemen, benoemd door de Directie, die hen ook van het lidmaatschap ontheft.

3. Tot werkend lid kan een ieder worden benoemd, die zich verdienstelijk gemaakt heeft op het studiegebied der afdeeling, waarin hij zitting zal nemen.

4. Werkende leden kunnen door de Directie worden ontslagen hetzij op eigen verzoek, hetzij omdat zij hebben opgehouden zich te bewegen op het studiegebied der afdeeling, waarvan zij lid zijn, dan wel in de onmogelijkheid zijn geraakt aan het werk der afdeeling deel te nemen.

5. Bij benoeming en ontslag van leden van reeds bestaande afdeelingen gedraagt de Directie zich zooveel mogelijk naar de wenschen der betrokken afdeeling.

6. Werkende leden betalen geen contributie en hebben niet het recht de verzamelingen te benutten en publicaties van het Genootschap te ontvangen. Zij kunnen echter gewoon lid zijn.

De heer Rinkes vraagt, waarom de werkende leden niet altijd gewoon lid zijn, waarop de Voorzitter antwoordt dat deze kwestie reeds uitvoerig besproken is in de vergadering van 17 Augustus, (die Dr. Rinkes wegens uitstedigheid niet kon bijwonen). De werkende leden kunnen gewoon lid zijn, maar dit is niet ipso facto het geval.

Op voorstel van den heer Van Kan wordt onder 2.: „onder vermelding der" veranderd in: „onder vermelding van de", onder 5. „van leden van reeds bestaande afdeelingen" in: „van de leden der afdeelingen".

Artikel 7 wordt dan met deze wijzigingen aangenomen.

Artikel 8.

1. Een ieder kan door de Directie, hetzij op voordracht van een of meer leden, hetzij ook op eigen aanvraag als gewoon lid tot het Genootschap worden toegelaten. De drie-maandelijksche contributie van gewone leden bedraagt *f* 10.—.

2. Hun worden de na hun toelating door het Genootschap uitgegeven tijdschriften en reeksen om niet toegezonden.

3. Andere publicaties worden zoo mogelijk tegen verminderden prijs voor hen verkrijgbaar gesteld.

4. Zij hebben toegang tot de verzamelingen en het recht de boekerij te benutten.

5. Gewone leden, die Nederlandsch-Indië verlaten, verliezen daardoor hun lidmaatschap. Echter kunnen zij desgewenscht het lidmaatschap behouden, met opschorting van hun verplichting tot het betalen van contributie. Zij ontvangen gedurende dien tijd geen publicaties. Slechts wanneer zij hun contributie blijven voldoen en haar in Nederlandsch Indië betaalbaar stellen, hebben zij het recht 's Genootschaps werken aan een door hen op te geven adres te blijven ontvangen.

De heer Rinkes zou onder 5 na Nederlandsch-Indië „tijdelijk" willen zien ingevoegd; daar het voorstel door niemand wordt ondersteund, wordt artikel 8 ongewijzigd aangenomen.

Artikel 9.

Recht op het gebruik van de boeken buiten de algemeene leeszaal in het gebouw van het Genootschap kan ook worden verkregen tegen betaling van een driemaandelijksche contributie van *f* 3.—.

Aangenomen.

Artikel 10.

In bijzondere gevallen is de Directie bevoegd aan niet-leden om niet publicaties toe te zenden.

Op voorstel van den heer Rinkes, die opmerkt, dat het van zelf spreekt, dat de Directie hiertoe bevoegd is, wordt het artikel geschrapt.

Artikel 10.
(concept art. 11).

De Directie is bevoegd gewone en werkende leden van het lidmaatschap vervallen te verklaren.

a. wegens wanbetaling, op daartoe strekkend met redenen omkleed voorstel van den penningmeester.
b. wegens gedragingen, waardoor de belangen van het Genootschap ernstig worden geschaad.

Aangenomen.

Artikel 11.
(concept art. 12).

Tot correspondeerende leden kunnen door de Directie worden benoemd personen, die zich op 's Genootschaps studiegebied verdienstelijk hebben gemaakt.

Artikel 12.
(concept art. 13).

Tot eereleden kunnen door de Directie worden benoemd zij, die aan het Genootschap of aan de wetenschap bijzondere diensten hebben bewezen.

Aangenomen.

III. Van het Bestuur.

Artikel 13.
(concept art. 14).

1. Het Genootschap wordt bestuurd door een Directie, bestaande uit een onbeperkt aantal gewone leden en ten minste één werkend lid van iedere afdeeling, door de Directie bij volstrekte meerderheid van stemmen gekozen uit een door de afdeelingen op te maken alphabetische voordracht van drie. Uit dezelfde voordracht kiest de Directie een plaatsvervanger voor het zitting nemende werkende lid, die bij verhindering van den eerstgenoemde de vergaderingen bijwoont en dezelfde rechten uitoefent.

2. De eerstbedoelde Directieleden worden bij volstrekte meerderheid van stemmen door de zittende Directieleden uit de gewone leden gekozen.

Een voorstel van den heer Kern om onder 1 „ten minste" te schrappen, wordt met 4 tegen 3 stemmen verworpen, daar de meerderheid van meening is, dat de mogelijkheid moet worden opengelaten om meer leden uit een afdeeling in de Directie op te nemen.

Artikel 14.
(concept art. 15).

1. Uit haar midden benoemt de Directie een Voorzitter, een Ondervoorzitter, een Secretaris, een Penningmeester, Conservatoren der verzamelingen en Redacteuren der uitgaven, behoudens het bepaalde bij het derde lid van dit artikel.

2. De Secretaris, de Penningmeester en de Conservatoren genieten ieder een maandelijksche toelage, welker bedrag door de Directie wordt vastgesteld.

3. De Directie kan als zoodanig aanstellen personen, die niet lid der Directie zijn; in dat geval wordt hun bezoldiging door de Directie bepaald.

Aangenomen met de volgende wijzigingen: 2. de Secretaris, de Penningmeester, de Conservatoren en de Redacteuren kunnen ieder een maandelijksche toelage genieten, welker bedrag door de Directie wordt vastgesteld. 3. De Directie kan als zoodanig aanstellen personen, die niet lid der Directie zijn; hun bezoldiging wordt door de Directie bepaalde.

Artikel 15.

(concept art. 16).

In andere plaatsen dan te Batavia kan de Directie uit de daar aanwezige leden vertegenwoordigers aanwijzen, die de belangen van het Genootschap behartigen. Zij trachten het streven van het Genootschap in hun kring meer bekend te maken en nieuwe leden te werven. Desgewenscht ontvangen zij vergoeding van onkosten.

Aangenomen.

Artikel 16.

(concept art. 17).

1. De Directie houdt, zooveel mogelijk maandelijks, een vergadering, waarin 's Genootschaps belangen worden besproken, huishoudelijke aangelegenheden geregeld en beslissingen genomen, waartoe medewerking der leden van het Genootschap niet wordt vereischt.

2. Tot bijwoning van die vergaderingen worden de te Batavia aanwezige eereleden uitgenoodigd, die daarin dezelfde rechten hebben als de Directieleden.

3. Ook elders woonachtige eereleden kunnen die vergaderingen op gelijken voet bijwonen.

4. Naar gelang van behoefte houdt de Directie buitengewone vergaderingen, op welke het tweede of derde lid van dit artikel niet van toepassing zijn.

Aangenomen.

Een nieuw artikel over de instelling van een dagelijksch bestuur (zie de besprekingen hierboven) wordt hier ingevoegd; na eenige discussies, waarbij de heer Blackstone er op aandringt, dat de Voorzitter ook Voorzitter van het dagelijksch bestuur zal zijn, wordt de redactie als volgt vastgesteld:

Artikel 17.

De Directie kan uit haar midden een College van dagelijksch bestuur instellen, wiens samenstelling en bevoegdheden bij het Huishoudelijk Reglement worden geregeld.

IV. Van de Afdeelingen.

Artikel 18.

De afdeelingen benoemen uit haar leden een afdeelingsbestuur.

Aangenomen.

Artikel 19.

1. De afdeelingen streven naar het in art. 3 onder 4 omschreven doel o.m. door: het instellen en uitlokken van onderzoekingen, het geven van inlichtingen en het houden van besprekingen betreffende op haar gebied liggende onderwerpen van wetenschap.

2. In haar werkwijze zijn zij geheel onafhankelijk: zij kunnen zich desgewenscht met andere binnen- of buitenlandsche lichamen met gelijksoortig doel in verbinding stellen en met hen samenwerken. Zij kunnen haar eigen publicaties tegen een door haar vast te stellen vergoeding ter beschikking van een ieder stellen.

3. Binnen de grenzen van haar jaarlijks toegewezen crediet beschikken zij over haar aandeel in de fondsen van het Genootschap. Voor bijzondere aangelegenheden kunnen aan de afdeelingen gelden boven dat crediet worden toegestaan. Het Genootschap is verbonden voor de door de sectie binnen de grenzen van de haar toegestane fondsen aangegane verplichtingen.

4. Voor jaarlijks terugkeerende uitgaven boven een gezamenlijk bedrag van *f* 150.— verbinden de afdeelingen het Genootschap niet dan met instemming der Directie.

5. Door de afdeelingen verkregen boeken en andere voorwerpen worden door het Genootschap bewaard en ter beschikking van de leden der afdeelingen gesteld.

6. Voor zooveel mogelijk zal aan de afdeelingen het gebruik van het gebouw, van de andere bezittingen en van de arbeidskrachten van het Genootschap worden toegestaan.

7. De afdeelingen stellen ieder een reglement van orde vast betreffende haar eigen aangelegenheden, met inachtneming van de Statuten en het Huishoudelijk Reglement van het Genootschap.

8. Wanneer een afdeeling wordt opgeheven, wikkelt de Directie van het Genootschap de door de afdeeling aangegane verplichtingen af.

9. Is een afdeeling door gebrek aan leden of om andere redenen werkeloos, dan treedt de Directie in haar plaats totdat de afdeeling haar taak hervatten kan of totdat zij voorgoed wordt opgeheven.

De heer Rinkes vraagt naar aanleiding van lid 2 van dit artikel of de publicaties van de afdeelingen tot die van het Genootschap behooren. Hierop antwoordt de Voorzitter bevestigend. De gegone leden krijgen dus ook de publicaties van de secties, behoudens het bepaalde in artikel 8 onder 3.

Het woord „sectie" onder 3 wordt vervangen door „afdeeling".

De heer Rinkes stelt voor art. 19 lid 4 te schrappen om de afdeelingen meer vrijheid te laten. Met 5 tegen 2 stemmen wordt het voorstel verworpen.

Men acht de redactie van het artikel echter niet duidelijk en meent, dat de vrijheid van de afdeelingen in zake het nemen van abonnementen e.d. te veel wordt belemmerd. Op voorstel van den heer Blackstone wordt de volgende redactie in stemming gebracht, al of niet met de toevoeging van eenig bedrag, waarboven de toestemming noodig is:

Voor uitgaven, welke over meer dan één jaar loopen boven een gezamenlijk bedrag van ...... verbinden de afdeelingen het Genootschap niet, dan met instemming der Directie.

De Directie besluit met 4 tegen 3 stemmen eenig bedrag in de clausule op te nemen. Met algemeene stemmen handhaaft men het bedrag van *f* 150.—.

Artikel 19 is dus met de besproken wijzigingen aangenomen.

Artikel 20.

Schenkingen, makingen aan of andere bevoordeelingen van het Genootschap kunnen worden gedaan onder aanwijzing van de afdeeling, die daarvan bij uitsluiting de voordeelen genieten zal.

Het verleenen van het jaarlijksch crediet door het Genootschap houdt met het bestaan van zoodanige fondsen geen rekening.

De Voorzitter zou de tweede alinea willen schrappen, maar de heer Ter Haar merkt op, dat op die wijze de schenkingen, enz.

niet aan haar doel zouden beantwoorden. Het artikel wordt dan ongewijzigd aangenomen.

V. Van de Vergaderingen.

Artikel 21.

1. Algemeene vergaderingen, waartoe alle donateurs en leden toegang hebben, worden gehouden zoo dikwijls de Directie het noodig acht, of wanneer tien gewone leden zulks voor een duidelijk omschreven doel wenschen. Hun voorstellen moeten ten minste twee weken te voren aan de Directie worden bekend gemaakt.

2. De algemeene vergaderingen worden aangekondigd door middel van oproeping in de Bataviasche nieuwsbladen ten minste veertien dagen voor den door den Voorzitter bepaalden dag, waarop de vergadering gehouden wordt, met vermelding van de onderwerpen, die ter tafel zullen komen. Over andere onderwerpen kan in die vergadering geen beslissing worden genomen.

3. Behoudens het bepaalde bij art. 24 zijn alle in een wettig bijeengeroepen algemeene vergadering genomen besluiten geldig, mits de meerderheid der Directieleden aanwezig is.

4. Stemgerechtigd zijn de donateurs, de gewone leden en de werkende leden.

Aangenomen met de wijziging onder 2 van „de Bataviasche nieuwsbladen" in „één of meer Bataviasche Nieuwsbladen".

VI. Algemeene bepalingen.

Artikel 22.

Het Genootschap wordt zoo in als buiten rechten vertegenwoordigd door den Voorzitter.

Aangenomen.

Artikel 23.

De Directie stelt een Huishoudelijk Reglement vast.

Aangenomen.

VII. Slotbepaling.

Artikel 24.

Het besluit tot ontbinding van het Genootschap is slechts geldig, indien de volstrekte meerderheid der leden daarin toestemt.

Aangenomen.

Deze Statuten treden in werking op .... Januari 1926.

Hiermede is de behandeling der concept-statuten afgeloopen. De voorzitter vraagt nog even de aandacht voor een tweede punt van de agenda: een verzoek van het Directorium van het Bali-Instituut om enkele in het Tijdschrift verschenen artikelen van de hand van den heer Liefrinck in een te publiceeren bundel te mogen herdrukken. Accoord.

Daarna is er niets meer aan de orde en sluit de Voorzitter onder dank voor de opkomst, speciaal aan de beide gasten, de vergadering.

LIJST

van Aanwinsten der Ethnographische Verzameling in 1925

zal in de volgende aflevering verschijnen

LIJST

van Aanwinsten der Archaeologische Verzameling in 1925.

E 61 *Koperen plaat*, aan één zijde beschreven met 6 regels schrift van Majapahitsch-type. Copie van een schenkingsoorkonde van 855 çaka van çrī mahārāja rake hino pu Çeṇḍok çri Içānawikradharmmottunggadewa aan sang mapañji Jatu irĕng. Afk. onbekend. De plaat was oorspronkelijk het eigendom van R. T. Tjakraadinegara, den eersten Reg. van Sidoardja (± 1860); kwam daarna in het bezit van R. P. Tjakradiwirja, thans gep. wedana van Gading (gehuwd met een kleindochter v. d. Reg. v. Sidoardja); werd door dezen geschonken aan den tegenw. patih van Kraksaän en door dezen laatste ten geschenke aangeboden aan het Genootschap.
L. 34.3, br. 10.2 c.M.

5848 *Bronzen staatsiepiek*, in den vorm van een aṅkuça (olifantshaak). Stevige band, met gat aan weerszijden voor de bevestiging van een staf; hieruit komen voort een recht naar boven wijzende punt en een sierlijke haak in S-vorm; beide met eenvoudige bladornament versierd. Vroeger in het bezit van den heer Maurenbrecher, Res. van Cheribon, te Kewali van de bevolking gekocht; door den heer E. W. Maurenbrecher geschonken aan het Genootschap.
H. 16 c.M.

5849 *Bronzen staatsiepiek*, in den vorm van een drietand; aan weerszijden van de middelste punt een makara-achtig dier met geopenden bek, kleine ooren, slagtanden, uitpuilende oogen en wijdgeopenden muil; het lichaam is dat van een slang, naar boven gebogen tegen den voet van de middelste tand aangelegd; op den hals van het monster is de buitenste tand van het wapen ingeplant. Rechthoekig op het vlak van drie-tand en makara's, onder de middelste tand zijn twee kleinere makara-koppen aangebracht. Van de eene

zij-tand is de helft, van de andere de punt afgebroken. Afk. als boven.
H. 31, br. 10.5 c.M.

5850 *Bronzen staatsiepiek.* Vier paar makara-achtige dierkoppen aangebracht aan weerszijden van een lang-gerekt-ruitvormige speerpunt; de koppen, die naar boven toe kleiner worden, zijn voorzien van een naar achteren omkrullende slurf, achterwaarts gerichte slagtanden, een lingga-vormig uitsteeksel op den kop; alleen aan de koppen van het bovenste paar zijn naar boven gebogen slangelijven aangebracht. Tusschen het eerste en tweede, en het tweede en derde paar uitsteeksels in tricūla-vorm. Afk. als boven.
H. 23.5 c.M.

5851 *Bronzen handvat* van een priesterbel. Geringd handvat waarop cakra met vier spaken van het gewone model. Afk. als boven.
H. 20 c.M.

5852 *Bronzen belletje;* peervormig; doorboorde top met eenvoudig bladornament; daaronder een gladde strook, ter 1|3 van de hoogte, door een rand gescheiden van het onderste deel, smaakvol versierd met om-en-om vier floralistische en vier spiraal-vormige motieven. De bodem rust op drie pootjes, waartusschen insnijdingen. Het geluid wordt voortgebracht door een kogeltje. Afk. als boven.
H. 6.5, doorsn. 3.5. c.M.

5853 *Bronzen beeldje* van Akṣobhya; gewone voorstelling zonder voetstuk; zonder ūrṇā, stompe uṣṇiṣa, rechterschouder ontbloot; linkerhand in de schoot, rechter middelvinger de aarde aanrakend. Licht verweerd; resten van verguldsel over het geheele lichaam. Afk. Gevonden door den hoofdschatter bij 's Landspandhuis te Tjampoer darat, bij het maken van een goot op zijn erf, Res. Kediri.
H. 16, br. 12 c.M.

5854 *Bronzen lampje;* reservoir bestaat uit twee hartvormige gedeelten, door een tusschenschot gescheiden, op welk laatste, in het midden, een sierlijk naar boven spits toeloopend, vlam-vormig ornament. Beugel versierd met floralistische motieven, top afgebroken. Aangekocht van den heer A. D. Seemann; wsch. afk. van de tabaksondern. Tempel, Klaten.
L. reservoir 20; totale hoogte 15 c.M.

5855 *Bronzen wierookbrander* in den vorm van een vliegende hemelnymph; hooge, spits toeloopende makuṭa; glorie, ver-

bogen en gedeeltelijk afgebroken, met vier spaken; spitse neus; op de schouders afhangende oorsieraden; borstsieraad; de rechterhand, in witarkamudrā, rust met de pols op een zeshoekig wierook-bakje, dat gedragen wordt door een zes-bladige lotus, die op zijn beurt rust op den kop van een slang, die door de godin met de linkerhand wordt vastgehouden en zich onder het lichaam van de godin doorkronkelt; de romp en beenen vertoonen de houding, van de Baraboeḍoer-reliefs en elders welbekend, van de zwevende hemelling; het rechterbeen dwars onder het onderlijf gebogen; het linkerbeen saamgevouwen. Een tweede slang, waarvan het beloop niet geheel te volgen is draagt met den kop een tweede wierookbakje, gelijk aan het eerste; het bevindt zich een weinig links van de as die door de tot dusver beschreven voorstelling te trekken is; het bovenvlak ligt terzelfder hoogte van de teen van den linkervoet van de hemelling, 5 c.M. hooger dan het bovenvlak van het eerste wierook-reservoir. Geschenke van den heer Bley te Buitenzorg. Afk. onbekend, (wsch. Midden-Java).
H. 11, l. 18 c.M.; doorsn. wierook-reservoir 6 c.M.

5856 *Bronzen lampje.* Reservoir in ruitvorm door een tusschenschot in tweeën gedeeld; op dit laatste de voorstelling van een vogel (pauw) met breede staart, gevat in arabesken en bladranken. Gevonden op de ondern. Kendeng Lemboe, bez. de halte Glenmore, Besoeki.

5857 *Een paar gouden oorsieraden;* cirkelronde, van boven en beneden afgeplatte, van binnen holle ringen, versierd met in floralistisch ornament gevatte medaillons. Afk. desa Mergasana, afd. Karang anjar, Res. Banjoemas.
Doorsn. 3,5 c.M.

5858 *Gouden zegelring.* De ring bestaat uit kogeltjes, die naar de zegelplaat toe grooter worden en eindigen in eenvoudige sierstukken, waartusschen de ovale zegelplaat gevat is. In het bovenvlak een tweetal karakters gegrift, wsch. nāgarī-schrift; de eerste beschadigd en onleesbaar, de tweede h a (?). Gevonden door een politieagent op het erf van zijn woning te Sanggau, 10-20 c.M. onder den grond. Afd. Pontianak, W. Afd. v. Borneo.
Doorsn. 2,5 c.M.

5859 *Gouden ring;* onversierde band, van voren zich verbreedend en met ruw uitgevoerd ornament voorzien. Afk. als boven.
Doorsn. 2,5 c.M.

5860 *Gouden oorsieraad;* bestaande uit zeven in een kring geplaatste, aan weerszijden door een dunnen draad verbonden bolletjes. Afk. als boven.
Doorsn. 2 c.M.

5861 *Gouden vingerring;* geribde band, verder onversierd. Afk. als boven.
Doorsn. 2 c.M.

5862 *Gouden oorsieraad,* bestaande uit een spiraalvormig gewonden gouddraad. Afk. als boven.
Doorsn. 2 c.M.

5863 *Gouden ringetjes,* 6 stuks; platte bandjes met eenvoudig vlecht-ornament. Afk. als boven.
Doorsn. 7 m.M.
N.B. Tot dezelfde vondst behoorden nog twee oorsieraden als No. 5960, twee dito's als No. 5962, 162 losse ringetjes als No. 5963 (deze voorw. teruggezonden) en een g o u d e n m u n t (een onregelmatige gevormde plak metaal, schuin doorboord; aan de eene zijde recht afgesneden, gewicht: 79 gr.) opgenomen in de muntcollectie.

E 62 *Koperen plaat* aan ééne zijde beschreven met zeven regels schrift van Midden-Javaansch type. Aan den bovenkant, ook op de plaats waar het jaar staat, beschadigd; door afslijting en verweering grootendeels onleesbaar. Op rg. 2 çri mahārāja rake watuku(ra) (vgl. O. J. O. XXIV). Afk. onbekend. Geschenk van den Hr. C. Voûte te Ambarawa.
L. 20, br. 8 c.M.

5864 *Gouden ring,* gladde band, naar voren toe verdikt; ronde plaat met voorstelling en relief van naar links gewende olifant met opgekrulde slurf, boven een lotusbloem. Afk. blok Legoksapi, desa Tjibahajoe, onderdistr. en district Tjiawi, afd. Tasikmalaja.
Doorsn. plaat 2 c.M.; grootste breedte 3 c.M.

5865 *Steenen beeld.* Ruw gevormde, verweerde voorstelling van zittenden man met opgetrokken knieën; de handen voor het lichaam, met de toppen tegen elkaar schijnen iets te omklemmen; groot, voorovergebogen hoofd; breede kaken, platte neus en amandelvormige, uitpuilende

oogen. De hoofdbedekking (of het haar?) heeft den vorm van een tropen-helm met opgebogen klep in den hals en een hoogen knobbel op den kruin. Afk. Batang Sama, Pasir Pengadjaran (Boven-Rokan). Geschenk van den heer L. C. Westenenk.
Hoog 48 c.M.

5866 *Kop van zandsteen*, ruw gevormd en sterk verweerd. Hooge verhevenheid op den kruin (uṣṇiṣa?); schematisch aangegeven, amandel-vormige oogen, zeer groote ooren, smalle snor, die over de wangen heenloopt en bij de slapen in een spitsen punt eindigt. Afk. Boven-Bindjei op een heilige Bataksche plaats. Geschenk van den heer Westenenk.
Totale hoogte 25, br. 15 c.M.

5867 *Kop van zandsteen*. Als boven maar bijna geheel verweerd.
Hoog 23, br. 13 c.M.

5868 *Kop van zandsteen*. Als boven maar zonder verhevenheid op den kruin.
Hoog 20, br. 15 c.M.

5869 *Kop van zandsteen*. Als boven maar geheel verweerd.
Hoog 18, br. 12 c.M.

5870 *Steenen beeldje* van Umā-Parwati. Vierarmige voorstelling der godin in groot ornaat, sterk gelijkend op het Umā-beeld van tj. Ngrimbi (zie pl. TBG. t.o. p. 474). Punten van verschil: rechter achterhand camara, linker achterhand aksamālā (bij Ngr. omgekeerd); de natuurlijke handen op elkaar gelegd voor de buik dragen een lotusbloem (bij Ngr. afgebroken). Zware haartressen die tot de punten der borsten reiken. Afk. heuvel Giring-Sapi te Pasroedjambe, distr. Kandangan, afd. Loemadjang.
Hoog 30, grootste breedte 13 c. M.

LIJST

der leden van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen aan het begin van 1926

Beschermheer:

Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, Mr. D. Fock.

Directie:

Mr. K. F. Creutzberg, *voorzitter*.
J. P. Moquette, *Conservator van het munt-, penning- en zegelkabinet.*
R. A. Dr. Hoesein Djajadiningrat, *Conservator der handschriften.*
Dr. F. D. K. Bosch, *Conservator der oudheidkundige verzameling.*
Dr. B. J. O. Schrieke, *Conservator der ethnographische verzameling.*
Dr. D. A. Rinkes.
Mr. C. A. Wiessing.
R. A. Kern.
Prof. Mr. J. van Kan.
Ir. J. Blackstone.

Bibliothecaris: P. Gediking.
Assistente der Bibliotheek (met den pers. titel: adjunct bibliothecaresse): Mevr. C. Dorrenboom-Schlusser.
Assistent: Mas Patah.
Medewerkster aan de Bibl. en secretaresse der Directie: Mej. Dr. M. A. Muusses.
Adj. Conservator der Ethnogr. Verzameling: Ch. le Roux.

Redactie — Commissie:

J. P. Moquette.
R. A. Dr. H. Djajadiningrat.
Dr. F. D. K. Bosch.
Dr. B. J. O. Schrieke.

Eereleden:

Dr. N. Adriani, Posso.
Prof. Mr. L. W. C. van den Berg, Delft.
H. D. H. Bosboom, den Haag.
G C. E. van Daalen, den Haag.
W. B. van Goor, Bloemendaal.
Dr. F. de Haan, Hilversum.
Prof. Dr. G. A. J. Hazeu, Leiden.
Mr. J. C. Mulock Houwer, Bandoeng.
Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Leiden.
A. W. F. Idenburg, den Haag.
Prof. Dr. N. J. Krom, Leiden.
R. A. A. Kromo Djojo Adinegoro, Modjokerto.
F. A. Liefrinck, den Haag.
Mr. H. A. Lorentz, Pretoria.
P. A. A. Mangkoe Nagoro VII, Soerakarta.
Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, Leiden.
J. W. van Nouhuys, Rotterdam.
P. de Roo de la Faille, den Haag.
Mr. H. Jelgerhuis Swildens, den Haag.
Dr. R. D. M. Verbeek, den Haag.
Dr. J. W. IJzerman, Wassenaar.

Correspondeerende Leden:

Dr. Renw. Brandstetter, Luzern.
Dr. J. Burgess Edinburgh.
A. Cabaton, Parijs.
J. C. Chailley-Bert, Parijs.
D. Clive Day, New Haven, Conn.
G. Ferrand, Parijs.
O. L. Helfrich, den Haag.
Prof. Dr. E. Hultzsch, Halle.
Dr. H. ten Kate, Utrecht.
Prof. Dr. A. Maass, Berlin.
A. Meulemans, Brussel.
Dr. E. Modigliani, Florence.
Prof. Dr. F. L. Pulle, Bologna.
Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Leiden.
Dr. G. P. Rouffaer, den Haag.
Prof. Dr. H. Schuchardt, Graz.
E. J. E. F. Schwartz, Buitenzorg.
Prof. Mr. Steinmetz, Amsterdam.
W. H. Sundermann, Duitschland.

Buitengewone Leden (oude stijl).

Dr. P. V. van Stein Callenfels, Wonosobo.
J. F. de Corte, Mr. Cornelis.
T. van Erp, den Haag.
R. M. Kartadirdja, Djokja.
Dr. Albert C. Kruyt, Posso.
P. J. Perquin, Djokjakarta.
R. Ng. Poerbatjaraka, Leiden.
C. W. J. Wenneker, Moentilan.

Vertegenwoordiger:

Dr. H. Kraemer, Djokjakarta.

Donateurs (art. 10 der statuten):

H. Tutein Nolthenius, Delft.

Sech Oemar bin Joesoef Manggoes, Batavia.

Leden, die per jaar *f* 500.— bijdragen:

De Nederlandsch-Indische Handelsbank, Hoofdagentschap, Batavia.

De Nederlandsche Handelmaatschappij, Factorij Batavia.

Leden, die per jaar *f* 100.— bijdragen:

Ned. Indische Spoorweg Maatschappij, Semarang.

Rubbercultuurmaatschappij „Amsterdam", Medan.

Leden.

R. T. Mohammad Achmad, Koeningan (Res. Cheribon).
V. Ahn, Buitenzorg.
G. A. Alberts, Wlingi.
P. A. Mohamad Djamaloedin Aloeda, Cheribon.
W. J. D. van Andel, Palélé.
Prof. Mr. Dr. F. M. Baron van Asbeck, Buitenzorg.
D. van Baare, Medan.
D. Bakker, Djokja.
Ing. G. S. Bakker, Soerabaja.
Dr. P. Bargehr, Plantoengan.
K. Th. Beets, Karangasem.
J. H. Behrens, Halte Glenmore S. S. O|L.
Mr. C. T. Bertling, Djokja.
Dr. E. Bessem, Bandoeng.
Bestuursschool, Weltevreden.
Billiton Maatschappij, Tandjoeng Pandan.
G. O. Blacker, Manchester.
Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins, Weltevreden.
A. W. C. Blijdenstein, Malang.
J. G. Boekenoogen, Soerabaja.
W. C. Bonebakker, Amsterdam.
K. A. R. Bosscha, Pengalengan.
L. Brandenburg, Bandoeng.
J. van Breen, Djokjakarta.
R. M. Brenthel, Soerakarta.
O. L. Brewer, Buitenzorg.
B. Th. Brondgeest, Weltevreden.
L. Bunger, Semarang.
Th. A. Busink, Bandoeng.
Dr. H. J. F. Bijlmer, Salatiga.
Mevr. J. S. A. Carrière — Lagaay, Weltevreden.
Militaire Societeit Concordia, Weltevreden.
Wouter Cool, Semarang.
W. Ph. Coolhaas, Semarang.
J. Crosby, Batavia.
M. Crijns, Weltevreden.
P. F. Dahler, Weltevreden.

Mr. C. L. Dankmeyer, Bandoeng.
A. C. Deenik, Poerwakarta.
Mr. E. van Delden, Medan.
Mr. D. A. Delprat, Weltevreden.
L. F. Dingemans, Djokjakarta.
J. Th. Dinger, Medan.
R. A. A. Achmad Djajadiningrat, Weltevreden.
Mevrouw C. H. Dorrenboom-Schlusser, Weltevreden.
B. M. van Driel, Medan.
Mr. H. A. J. Drost, Weltevreden.
G. van Duinen, Bandoeng.
Mr. E. J. F. van Dunné, Mr. Cornelis.
Mr. L. Einthoven, Weltevreden.
J. Elton, Weltevreden.
A. Eterman, Batjinan Moentilan.
Thomas Etty, Bondowoso.
Mr. P. Feenstra, Batavia.
Ch. Filet, Glenmore.
Mr. P. W. Filet, Weltevreden.
Mr. J. J. de Flines, Padang.
E. W. van Orsoy de Flines, Semarang.
J. W. Folkersma, Djember.
Mr. Th. A. Fruin, Weltevreden.
P. Gediking, Weltevreden.
Gemeentraad Soerabaja, Soerabaja.
J. Gerritsen, Semarang.
S. W. G. Gisius, Toempang.
K. E. van Griethuysen, Weltevreden.
Mr. H. Groenevelt, Semarang.
C. W. A. M. Groskamp, Batavia.
Dr. J. C. de Haan, Bandoeng.
P. H. M. Haan, Soerabaja.
Prof. Mr. B. ter Haar Bz, Weltevreden.
R. J. Haddon, Weltevreden.
Dr. B. J. Ch. den Hartog, Weltevreden.
P. den Hartog, Magelang.
Mr. C. W. Baron van Heeckeren, Semarang.
E. Helfferich, Weltevreden.
Mr. C. C. van Helsdingen, Weltevreden.
A. M. Hens, Weltevreden.
K. Heyne, Buitenzorg.
W. P. Hillen, Weltevreden.
Mr. F. D. Holleman, Buitenzorg.
A. W. P. Holwerda, Wonosobo.
Hoofd-Vertegenwoordiger der P. P. M., Weltevreden.
Ignatius College, Djokjakarta.
Mr. H. 's Jacob, Weltevreden.
M. B. van der Jagt, Magelang.
Dr. C. W. Janssen, Amsterdam.
Java Instituut, Weltevreden.
G. M. Johannes, Weltevreden.
M. Tj. de Jong, Weltevreden.
D. de Jongh, Magelang.
F. J. Junius, Donggala.
A. E. Jurgensen West, Weltevreden.
F. Kahler, Weltevreden.
H. H. Kan, Weltevreden.
J. Kats, Weltevreden.
G. A. Kausche, Medan.
C. J. van Kempen, Medan.
Khouw Kim An, Weltevreden.
R. W. Kofman, Toeban.
Prof. Mr. Dr. R. D. Kollewijn, Weltevreden.
Koningin Wilhelmina School, Weltevreden.
F. van Konijnenburg, Weltevreden.
Dr. W. Kouwenaar, Bindjei.
Dr. H. van Kraemer, Djokjakarta.

Kratonbibliotheek „Sana Poestaka", Solo.
Mr. J. Kunst, Bandoeng.
Soerabaiasche Kunstkring, Soerabaja.
Mr. T. L. Lekkerkerker, Tegal.
Li Tjwan Tian, Weltevreden.
N. M. de Ligt, Kali Baroe.
G. J. Ligthart, Soerabaja.
Th. Ligthart, Batavia.
Mr. J. P. Graaf van Limburg Stirum, den Haag.
D. J. van der Linden, Kali Baroe.
Prof. Dr. J. H. A. Logemann, Weltevreden.
A. J. H. Baron van Lijnden, den Helder.
L. Mangelaar Meertens, Djokja.
Dr. W. M. F. Mansvelt, Weltevreden.
J. van der Marel, Weltevreden.
Mr. H. M. Meertens, Weltevreden.
Mr. J. H. Meiss, Weltevreden.
G. J. Meyer, Soerabaja.
Mej. H. Michell, Weltevreden.
W. Middendorp, Watampone.
Ir. J. L. Moens, Solo.
W. G. Moggenstorm, Makassar.
P. A. J. Moojen, Weltevreden.
A. C. H. van Motman, Buitenzorg.
Mej. Dr. M. A. Muusses, Weltevreden.
Nederlandsche Koloniale Petroleum Maatschappij, Weltevreden.
Dr. J. M. H. Neyens, Keyeilanden.
Mr. A. Neytzel de Wilde, Weltevreden.
C. Noordenbos, Malang.
D. Neyssen, Semarang.
Mr. A. H. van Ophuysen, Weltevreden.
Mr. F. D. E. Ossenbruggen, Weltevreden.
H. Overbeck, Soerabaja.
E. A. Pan, den Haag.
Dr. Th. Pigeaud, Weltevreden.
Ir. H. Maclaine Pont, Trawoelan.
Mr. A. J. G. Maclaine Pont, Weltevreden.
P. Post, Weltevreden.
Dr. G. F. Pijper, Weltevreden.
Mr. J. D. Pijper, Sidoardjo.
J. E. Radersma, Deli.
A. M. Reuter, Blitar.
J. H. Ritman, Weltevreden.
J. W. de Roever, Weltevreden.
Dr. L. S. A. M. von Römer, Poerwosari.
J. F. van Rossem, Weltevreden.
C. C. F. M. le Roux, Weltevreden.
D. Rühl, Jr., Bandoeng.
E. Schelts van Kloosterhuis, Bandoeng.
E. H. Schlegtendal, Buitenzorg.
Joh. Scholte, Blitar.
Mr. R. Siegenbeek van Heukelom, den Haag.
P. H. W. Sitsen, Djokja.
Tjokorda G'de Rake Soekawati, Oeboed-Gianjar.
A. C. Spijkerman, Buitenzorg.
Dr. F. W. Stapel, Bandoeng.
J. W. C. van Steeden, Weltevreden.
Krepel v. d. Stolpe, Kisaram.
Technische Hoogeschool, Bandoeng.
Mr. P. H. W. F. Tellegen, Weltevreden.
G. Tichelman, Pati.
Dr. L. J. Toxopeus, Amsterdam.

P. W. M. Trap, Djokja.
Mr. L. J. A. Trip, Weltevreden.
Th. A. Uljee, Serang.
Dr. H. van der Veen, Holland.
Monseigneur A. P. F. van Velsen, Weltevreden.
Dr. J. Vermeulen, Weltevreden.
L. P. J. Vermeulen, Weltevreden.
M. Vertregt, Djatirata S.S. O|L.
M. Vlierboom, Malang.
B. Vogel, Lausanne.
Dr. J. Vos, Malang.
Caesar Voûte, Semarang.
Dr. F. Weber, Tjepoe.
Dr. W. E. L. Weck, Menado.
W. van West, Tegal.
F. H. van de Wetering, Holland.
J. W. White, Magelang.
H. F. W. Willemsen, Weltevreden.
J. F. E. Willemsz, Weltevreden.
P. Wink, Kepahijang.
H. Wisboom van Giesendam, Holland.
P. C. van der Wolk, Weltevreden.
Mr. D. G. Wolterbeek Muller, Weltevreden.
N. A. Wijmenga, Weltevreden.
B. B. G. J. Wijnberg, Batavia.
C. W. Zeeman, Soerabaja.
Zendingsconsulaat, Weltevreden.

Buitengewone Leden.

Alibasah, Soerabaja.
J. F. A. Allen, Weltevreden.
T. Altona, Weltevreden.
Suzon van Bovene-Beynon, Weltevreden.
Boedihardjo, Ngandjoek.
F. H. B. Brascamp, Buitenzorg.
C. E. Brugman, Soerabaja.
Conferentie van Zendelingen in Deli.
Conferentie van Zendelingen in Oost-Java, Kediri.
P. H. van Coolwijk, Djokja.
W. P. D. Corporaal, Weltevreden.
Dajat Hidajat, Pagar Alam.
L. Datoe' Toemanggoeng, Mr.-Cornelis.
Redactie „Deutsche Wacht", Weltevreden.
M. Djadi, Weltevreden.
A. P. J. Doom, Djokja.
J. W. Frich, Bandoeng.
Mej. Dr. M. E. Lulius van Goor, Leiden.
G. H. de Heer, Weltevreden.
J. van der Heyden, Mr.-Cornelis.
P. M. Heuning, Cheribon-Kroja.
L. C. Heyting, Medan.
Dr. A. Hischmann, Baden-Baden.
G. A. M. Hondius van Herwerden, Weltevreden.
Hoofd 3e Opnemingsbrigade, Djambi.
W. H. Hoogland, Bandoeng.
P. A. Hynekamp, Soerabaja.
Ivar Hwass, Indragiri.
A. P. Janssen, Bandoeng.
A. H. W. de Jonge Jhr., Kediri.
J. Jongejans, Priaman.
Dr. H. H. Karny, Buitenzorg.
Ir. Thom. Karsten, Semarang.
J. P. Koster, Samarinda.
W. L. J. Koymans, Tandjong.

W. J. Kroon, Weltevreden.
A. J. C. van de Laar Krafft, Weltevreden.
R. A. Lack de Bére, Cheribon.
Openbare Leeszaal en Bibliotheek, Semarang.
J. A. Maks, Weltevreden.
F. K. Meeter, Weltevreden.
F. G. Meiss, Weltevreden.
Ch. E. J. Meijll, Djokja.
A. Mühlenfeld,
R. R. Nitidhipoera, Djokja.
L. A. P. F. van Oosterzee, Weltevreden.
Opleidingsschool voor Inlandsche Ambtenaren, Blitar.
T. Ottolander, Banjoewangi.
M. Parlindoengan, Porsea.
M. Patah, Weltevreden.
Abdul Rachman, Weltevreden.
G. J. Reyers, Velp.
Prof. Dr. Ernst Rodenwaldt, Weltevreden.
A. L. Samson, Goenoeng Sitoli.
R. M. T. Sarwoko Mangoenkoesoemo, Mangkoenegaran.
Sosrosoegondo, Djokja.
H. J. Schmidt, Palembang.
W. Schmidt, Djokja.
Mr. L. Schoutendorp, Batavia.
E. E. W. G. Schröder, Taroentoeng.
J. H. Schijfsma, Malang.
J. N. Smith, Solo.
Soegito, Weltevreden.
Soejoet Martosoehardjo, Weltevreden.
R. T. A. Soemantri Kosoemoadinegoro, Bodjonegoro.
R. Toemenggoeng Soeria, Pekalongan.
M. Moh. Tajib, Karanganjar.
W. Staugaard, Pforzheim.
Dr. P. Talma, Bandoeng.
M. Tjakrasoepoetra, Loemadjang.
J. A. Verhoog, Weltevreden.
J. J. de Vink, Djokja.
J. A. Vorstman, Long Iram (Borneo).
V. I. van de Wall, Weltevreden.
J. van de Weg, Djoentekebon (Indramajoe).
J. P. Werner, Bandoeng.
Mevr. J. Wiebenga, Soekaboemi.
P. J. Willekes Macdonald, Weltevreden.
Dr. E. A. Zegers Verhoeven, Madjalengka.

Bibliotheek Leden.

Mej. A. E. Adriani, Weltevreden.
A. A. Alaydroes, Weltevreden.
Mevr. C. A. Appelman—Grashuis, Madioen.
R. M. A. Abdul Azis, Weltevreden.
Th. Balfoort, Weltevreden.
Dr. J. H. Bavinck, Bandoeng.
R. K. S. Bertsch, Solo.
K. W. L. Bezemer, Wonosobo.
E. H. de Nijs Bik, Samarinda.
Prof. Dr. J. H. Boeke, Mr. Cornelis.
St. P. Boestami, Weltevreden.
L. W. Boogerman, Weltevreden.
Ir. G. Th. Bruyn, Weltevreden.
Mr. A. J. van Buuren, Weltevreden.
O. Cörper, Weltevreden.
Dr. E. E. Creutzberg, Weltevreden.

Ch. L. Crince le Roy, Weltevreden.
W. L. J. Dekker, Weltevreden.
Raden Dewan Goestam, Weltevreden.
L. Dezentjé, Weltevreden.
Dijar, Weltevreden.
R. M. Dirosoegondha, Pasirian.
R. Abdul Cadir Djailani, Weltevreden.
S. Djojopoespito, Weltevreden.
Dr. C. L. van Doorn, Weltevreden.
J. B. Dumont, Soerabaja.
Mr. H. Fievez de Malines van Ginkel, Weltevreden.
Alphons Gall, Den Passer.
Prof. Dr. E. C. Godée Molsbergen, Weltevreden.
Goelarso, Weltevreden.
R. Gondho, Weltevreden.
M. C. J. Gunning, Gianjar.
H. Halkema, Mr. Cornelis.
T. Handa, Weltevreden.
De Handelsvereeniging Soerabaja, Soerabaja.
Mevr. S. Harti, Weltevreden.
A. C. Hayer, Marbau.
Mr. A. J. R. Heinsius, Buitenzorg.
Mej. H. C. H. Hoetink, Weltevreden.
Mr. H. A. Idema, Weltevreden.
Mej. M. D. C. Jagtman, Soerabaja.
Mevr. L. Jobst — Lange, Weltevreden.
Mr. J. A. Jonkman, Semarang.
R. Kaboel, Weltevreden.
Raden Mas Koesman, Weltevreden.
A. C. Korpershoek v. d. Kooy, Weltevreden.
T. Kotani, Weltevreden.
Alf. Kreisler, Weltevreden.
J. Kruisheer, Weltevreden.
H. S. Lanson, Weltevreden.
R. Ledeboer, Weltevreden.
W. J. H. Graaf van Limburg Stirum, Pladjoe.
J. E. Loth, Weltevreden.
R. Maamoen Al Rasjid, Weltevreden.
Mevr. A. M. de Man — Sonius, Weltevreden.
A. Th. Manusama, Weltevreden.
D. Metzger, Weltevreden.
H. J. Meuleman, Muntok.
M. Moehadji (Dirdjosepoetro), Weltevreden.
J. T. Mojet, Weltevreden.
Ds. J. Mooy, Weltevreden.
D. van Mullem, Weltevreden.
R. P. Natamoedigdha, Weltevreden.
T. S. Oey, Weltevreden.
Oey Pek Hong, Weltevreden.
J. Olivier, Mr. Cornelis.
M. H. Pamenan, Weltevreden.
Dr. M. G. Pernitzsch, Weltevreden.
Ir. L. J. Polderman, Weltevreden.
Ds. F. Pont, Weltevreden.
J. Posumah, Weltevreden.
Proefstation voor Thee, Buitenzorg.
Mr. C. Reinhold, Bandoeng.
C. A. van Romont, Bondowoso.
J. H. de Roode, Weltevreden.
Sajit Achmad b. A, Asagaff, Weltevreden.
R. Mohamad Saleh, Weltevreden.
Md. Saleh, Weltevreden.
Sarwono, Weltevreden.
G. Scholten, Probolinggo.
Mr. J. J. Schrieke, Weltevreden.

Moh. Sediono, Weltevreden.
R. Slamet, Weltevreden.
Ch. Sjarbaini, Weltevreden.
M Soeharto, Weltevreden.
Soekasno, Weltevreden.
W. L. Th. van Soest, Salatiga.
Soetarmono, Weltevreden.
Mas Soewarto, Wonosobo.
Ng. Soewondo Kertoadipoetro, Weltevreden.
Mej. M. v. Sparrentak, Weltevreden.
Mr. Dr. B. J. F. Steinmetz, Weltevreden.
Mevr. N. de Stoppelaar — 's Jacob, Tjibadak.
H. E. Steinmetz, Weltevreden.
J. W. Stoutjesdijk, Buitenzorg.
J. W. Swarthof, Weltevreden.
Dr. H. H. Thomas, Pekalongan.
Monsigneur A. Verstraelen, Flores.
I. Wauters, Buitenzorg.
W. J. de Wilde, Weltevreden.
Dr. P. Wirz, Buitenzorg.
L. V. Wijnhamer, Weltevreden.

LIJST

van instellingen, waarmede het Genootschap in verbinding staat.

NEDERLAND.

Amsterdam.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen.
Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap.
Koloniaal Instituut.
Bibliotheek der Gemeentelijke Universiteit.
Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde.
Nederlandsch Bijbelgenootschap.

Breda.

Koninklijke Militaire Academie.

Deventer.

Middelbare Koloniale Landbouwschool.

's-Gravenhage.

Bibliotheek van de beide Kamers der Staten-Generaal.
Ministerie van Koloniën.
Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië.
Koninklijke Bibliotheek.
Indisch Genootschap.
Centraal Bureau voor de Statistiek.
Koninklijk Instituut van Ingenieurs.

Groningen.

Bibliotheek der Rijksuniversiteit.

Haarlem.

Teyler's Genootschap.
Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen.

Leiden.

Bibliotheek der Rijksuniversiteit.
Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.
's Rijks Ethnographisch Museum.
Commissie voor het Adatrecht.

Rotterdam.

Museum voor Land- en Volkenkunde en Maritiem Museum „Prins Hendrik".

Utrecht.

Bibliotheek der Rijksuniversiteit.
Historisch Genootschap.
Maatschappij tot bevordering van het Natuurkundig onderzoek der Ned. Koloniën.

Wageningen.

Bibliotheek der Landbouw Hoogeschool.

NEDERLANDSCH-INDIË.

Bandoeng.

Vereeniging van Waterstaatsingenieurs in Ned.-Indië.
Bureau van den Generalen Staf.
Departement van Gouvernements-Bedrijven.
Bureau van het Mijnwezen.
Bestuur der Staatsspoor- en Tramwegen.

Batavia. (Weltevreden).

Departement van Onderwijs en Eeredienst.
Departement van Marine.
Bureau van den Oudheidkundigen Dienst.
Topografische Dienst.
Koninklijke Natuurkundige Vereeniging.
Vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Wetenschappen in Ned.-Indië.
Volksraad.
Commissie Volkslectuur.

Buitenzorg.

Algemeene Secretarie.
Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel.
's Lands Plantentuin.
Ned.-Ind. Vereeniging voor Diergeneeskunde en Dierenteelt.

Semarang.

Vereeniging voor Locale Belangen.

BELGIË.

Antwerpen.

Académie Royale d'Archéologie de Belgique.
Société Royale de Géographie d' Anvers.

Brussel.

Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique.
Société Belge d'Études Coloniales.
Société des Bollandistes.

Gent.

Koninklijke Vlaamsche Academie van Taal- en Letterkunde.

BRAZILIË.

Rio de Janeiro.

Instituto Historico, Geografico, e Ethnografico do Brazil.

CHINA.

Shanghai.

Statistical Secretary, Custom House.

DENEMARKEN.

Kopenhagen.

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.

DUITSCHLAND.

Berlijn.

Preussische Akademie der Wissenschaften.
Preussische Staats Bibliotheek.
Generalverwaltung der Staatlichen Museem.
Anthropologische Gesellschaft.
Gesellschaft für Erdkunde.

Bremen.

Geographische Gesellschaft.

Dresden.

Verein für Erdkunde.

Frankfurt a. M.

Städtisches Völkermuseum.

Göttingen.

Gesellschaft der Wissenschaften.

Hamburg.

Staats- und Universtätsbibliothek.

Halle a. S.

Deutsche Morgenländische Gesellschaft.

Keulen.

Verein zur Förderung des Rothenstrauch-Jöst-Museums.

Leipzig.

Gesellschaft für Erdkunde.
Städtisches Museum für Völkerkunde.

München.

Bayerische Akademie der Wissenschaften.
Geographische Gesellschaft.

ENGELAND.

Cambridge.

University Library.

Londen.

The India Office.
The Trustees of the British Museum.
Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.
Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.
Royal Colonial Institute.
Royal Geographical Society.

BRITSCHE DOMINIONS EN KOLONIËN.

Anuradhapura.

The Archaeological Commissioner.

Bombay.

Bombay Branch of the Royal Asiatic Society.

Calcutta.

Asiatic Society of Bengal.
Imperial Library.
University of Calcutta.

Colombo.

Ceylon Branch of the Royal Asiatic Society.

Hongkong.

University Library.

Kuala Lumpur.

Federated Malay States Museum.

Lahore.

Panjab Historical Society.

Mandalay, Burma.

Archeological Survey.

Melbourne.

Public Library.

Patna.

Bihar Orissa Research Society.

Perth.

Colonial Secretary's Office.

Poona. City.

Bhandarkar Oriental Research Institute.

Rangoon.

Burma Research Society.

Simla.

Director General of Archeology.

Singapore.

Malayan Branch of the Royal Asiatic Society.

Stellenbosch.

Universiteits College.

Wellington.

Polynesian Society.

FRANKRIJK.

Le Havre.

Société de Géographie Commerciale.

FRANSCHE KOLONIËN.

Hanoi.

École française d' Extrême-Orient.

Papeete (Tahiti).

Société des Études Océaniennes.

Marocco, Rabat.

Comité de Publications de l'Institut des Hautes Etudes marocaines.

Parijs.

Siciété d' Anthropologie.

Société de Géographie.

Saigon.

Société des Etudes indo-chinoises.

Tananarive.

Académie Malgache.

ITALIË.

Rome.

Ned. Instituut voor historisch, kunsthistorisch en archaeologisch onderzoek.
Reale Accademia Nazionale dei Lincei.
Reale Societa Geografica Italiana.

JAPAN.

Tokio.

Deutsche Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ost-Asiens.

NOORWEGEN.

Oslo.

Det Norske Videnskaps Akademi.

OOSTENRIJK.

Weenen.

Akademie der Wissenschaften.
Anthropologisch-Ethnographische Abteilung des Naturhistorischen Museums.
Oesterreichisches Handelsmuseum.
Anthropologische Gesellschaft.
Geografische Gesellschaft.

PORTUGAL.

Lissabon.

Sociedade de Geografia.

SIAM.

Bangkok.

Vajirañana National Library.

VEREENIGDE STATEN VAN NOORD-AMERIKA.

Berkeley.

University of California.

Boston.

American Academy of Arts and Sciences.

Chicago.

Field Museum of Natural History.
University of Chicago Libraries.

Newhaven.

American Oriental Society.
Yale University Library.

New York.

American Geographical Society.
Academy of Sciences.

Philadelphia.

Numismatic and Antiquarian Society.

Washington.

Library of Congress.
Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology.

AMERIKAANSCHE KOLONIËN : PHILIPPIJNEN.

Manila.

Bureau of Science.
Philippine Library and Museum.

ZWEDEN.

Upsala.

Universitetets Bibliothek.

ZWITSERLAND.

Zürich.

Geographisch-Ethnographische Gesellschaft.

Alphabetisch Register

op het

Uittreksel uit de Notulen der Directie-vergaderingen, opgenomen in Tijdschrift LXV (1926).

